گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق

"دەستەی کورد"

بەرگی نۆهەم

١٩٨٢

چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق

بەغدا - ١٩٨٢

گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق

„دەستەی کورد„

بەرگی نۆهەم

١٩٨٢

چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق

بەغدا ــ ١٩٨٢

بسم الله الرحمن الرحيم

لەوەبەدەر کە وتاری ئەندامانی کۆڕ لەم گۆڤـارەدا پێش وتـاری کەسانی‌تر ئەخرێ ، لە بەرودواخستنی وتارەکانی‌تردا سەرنجی شوێنی یەکەمین تیپەکانی ناوی نووسەر دراوە لە ڕیزی ئەلفوبێدا .

★ ★ ★

نووسەری هەر وتار و لێکۆڵینەوەیەك کە لەم گۆڤارەدا بلاو دەکرێتەوە ، خۆی بەرپرسیاری نـاوەرۆکەکەیەتی

★ ★ ★

البحوث والدراسات التي تنشر في هذه المجلة تعبر عن اراء اصحابها

ئەم ژمارەیەی ئەم گۆڤارە

وەختی خۆی دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عێراق لە ساڵی ١٩٧٩دا لیژنەیەکی پێکهێنا بۆ ئامادەکردنی بەستنی کۆڕێ لە یەکێ لە هاوینە هەوارەکانی کوردستان بۆ لێکۆڵینەوەو چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردیو بانگەوازێکی لەبارەی بابەتەکانی گفتوگۆ لێکردنی ئەو کۆڕەوە بلاوکردەوە • لیژنەکە دەستیکرد بە کارو گەلێ وتارو لێکۆڵینەوەی لە گەلێ لە ڕۆشنبیرانی کوردەوە بۆ هات کە لە کۆڕەکەدا بخوێنرێنەوەو گفتوگۆیان لەسەر بکرێ •

بەلام سەرەنجام بەهۆی ئەو بارو دۆخە تایبەتییەی شەڕەوە کە لە ولاتا پەیدا بوو، وا بە باش زانرا گرتنی کۆڕەکە دوابخرێ بۆ هەلێکیترو ، بۆئەوەش کە ئەو ڕەنجەی بۆی درابوو هەمووی بەخۆڕایی نەڕوا • وا پەسەندکرا کە ئەو بابەتانەی بڕیاری خوێندنەوەیان درابوو ، لە ژمارەیەکی تایبەتیی گۆڤاری کۆڕدا بلاوبکرێنەوە تا بکەونە بەردەستی خوێندەوارانو هەرکەس لە ئاستی خۆیەوە لێیان بکۆلێتەوەو ڕاستیو چەوتیی ئەو بیرانە دەسنیشان بکا کە لەو وتارانەدا هەن • بێگومان ئەمە هەر هیچ نەبێ مەیدانی ئەوەمان بۆ بەرەللا ئەکا کە ئەگەر لە دواڕۆژا توانرا کۆڕێك بۆ ئەم مەبەستە ببەسترێ ، بەشدارانی بە بەرچاوێکی ڕووونترەوە بێنەمەیدانو لەوانەیە زۆریشیان چاویان بە گەلێ لە بیرو ڕاکانیاندا گێڕابێتەوە •

ئەوەتا ئێستا ئەم ژمارەیە بڵاوئەکەینەوەو هەموو ئەو وتارانەی تیایەو ئومێدەوارین با کۆرەکەش نەبەسترابێ ، لە رێگای بڵاوکردنەوەی بابەتەکانیەوە لەم ژمارەیەدا ، بەشێکی ئەرکەکانی سەرشانیمان سووك کردبێ‌و ، هەر لە ئێستاوە بە خوێندوارانیدا رائەگەیەنین کە ئامادەین بۆ وەرگرتنی هەر بیرو رایەکی نوێ کە ئەوان بۆمان بنێرن‌و ئەوەی بۆ بڵاوکردنەوە بشێ لە ژمارەکانی لەمەوپاشی ئەم گۆڤارەدا بەتەواوی یا پوختەکەی بڵاوئەکەینەوەو ، ئیتر دەست لە دەست‌و قەوەت لە خواو ، سوپاس .

دەستەی بنووسان

خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی

دوکتور کامل بەصیر
ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری عێراق

(خاڵبەندی) واتە : (علامات الترقیم) دانانی نیشانەی تایبەتیبە وەکو خاڵ (.)و کۆماو (،) لە کاتی نووسیندا ، بۆ بەدیهێنانی ئەم مەبەستە سەرەکیانەی خوارەوە :ـ

یەکەم : دابەشکردنو خستنەڕووی پارچەکانی ڕستەیەك .

دووەم : جیاکردنەوەی ڕستەکانو چەسپاندنی تایبەتیبەکانیان .

سێیەم : دەستنیشانکردنی شوێنی ڕاوەستاندن لە کاتی خوێندنەوەدا .

چوارەم : ڕابەریکردنی خوێنەر بۆ گۆڕینی گفتوکردنی بەگوێرەی واتای ڕستەکان .

خاڵبەندی هەروەکو زانراوە نیشانەکانی لە ڕێنووسی عەرەبیدا سازکراون تا رادەیەکی زۆر شوێنی خۆیان لە چاپخانەدا کردۆتەوە . ڕێنووسی کوردی کە بە پیتی عەرەبی گونجێنراو وێنەکانی دەخرێنەڕوو بەلای ئێمەوە پێویستە کەلك لەو نیشانانە بە بێتێکەڵو پێکەڵیو ئاڵۆزاوی وەربگرێ :

ئەم چەشنە کەڵك وەرگرتنەش لەبەر تیشکی دوو بنواشەدا دێتەدی :

بنواشەی یەکەم : ئەوەیە کە دەیسەلمێنێ :

خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی پێویستــە ئەو نیشــانە عەرەبیانــە بەکاربهێنێ کە بە هیچ جۆرێك جێگای مشتومڕ نین و بە چەشنێکی کۆتایی نووسەرە عەرەبەکان لە بەکارهێنانیاندا یەکن و شوێنی سازکردنیــان لــە چاپخانەکاندا ڕچاو کراون .

بنواشەی دووەم : لە ئامــانجی ئاســانکردنی ڕێنــووسی کوردییــەوە هەڵدەقووڵێ و دوپاتی دەکاتەوە کە لە کۆڕی خاڵبەندیدا ئــەو نیشانانــە وەربگیرێن ، کە بەکارهێنانیان فراوان و بەرینەو واز لەو نیشانانە بهێنرێ کە پێویستی سازکردنیان دەگمەنە یاخوود کتێب و ووتاری کوردی پێویستیان پێی نییە .

سەرئەنجام پێشنیازمان بۆ چەسپاندنی نیشانەکانی خاڵبەندی ڕێنووسی کوردی لەم لیستەیەی خوارەوەدا دەیخەینە بەردەست :ـــ

(.) خـــاڵ :

(خاڵ) نیشانەیەکە کە خوێنەر چــاوی پێیدەکەوێ بەتــەواوی لە خوێندنەوەکەی ڕادەوەستێت بۆئەوەی بحەسێتەوەو هەناسە بدات .

ئەمە بۆ خوێنەر ، نووسەریش هەمیشە لە کوتایی ڕستەیەکدا دایدەنێت کە ماناکەی تەواو بێت و واتاکەی لە ڕستەکانی پێش و پاشی سەربەخۆ بێت. هەروەکو لەم پارچە نووسینەوەیەدا بەرچاو دەکەوێت :

«پیاوێکی ژێر ئامۆژگاری کورێکی کرد کە پارەکانی بۆ ڕابواردن لە کیسی خۆی دابوو ، پێیووت :

نه گەردون سەرزەنشتت دەکاتو نه ڕۆژگار ووشیارت دەکاتەوە • ساتەکانی ژیانت دەستنیشان کراون • هەناسەکانیشت لە کاتێکی تایبەتیدا کۆتاییان دێت • دوو حاڵەتت لە بەرچاودایە باشترینیان ئەو حاڵەتەیە کە زیانت پێ دەگەیێنێ» •

(،) کۆمـاو :

خوێنەر کە ئەم نیشانەیە دەبینێ ، بۆ ماوەیەکی کەم لە خوێندنەوەکەی ڕادەوەستێتو هەناسەدەدات • نووسەریش لەم شوێنانەی خـوارەوەدا دەی نووسێتەوە :ـ

یەکەم : لەنێوانی چەشنو پارچەکانی شتێك یان واتایەك وەکو : ئاخاوتن سێ پارچەیە : ناو ، فرمان ، ئامراز •

دووەم : دوابەدوای بانگکراو ، وەکو :

ئەی قوتابیان ، کۆشش بکەن •

سێیەم : لەنێوانی ڕستەی مـەرجو دەربڕینی سوێنـد پێخـواردنو وەڵامەکانیاندا • وەکو :

ئەگەر ویستت لە ئیشێکا سەربکەوێت ، دەبێ پەیـداویستیەکانی ئیشەکەت ئامادە بکەیت •

بە خوا ، هەر دەبێت سەرێکمان لێ بدەیت •

چوارەم : لەنێوانی شاڕستەیەكو پاڕستەیەکدا کە لە ڕووی واتـاوە پەیوەندییان پێکەوە هەیە ، وەکو :

کتێبێکم خوێندەوە ، بە دووررو درێژی باسی ڕێزمـانی کوردی دەکات •

(؛) کۆماوی خالدار :

خوێنەر بەم نیشانەیە تـاوە ڕاوەستـانێك دەسـت لە خوێنـدنەوە هەڵدەگرێتو بۆی هەیە هەناسەبدات •

نووسەریش لەم شوێنانەی خوارەوەدا وێنەی دەکێشێ :ــ

یەکەم : لەنێوانی ئەو ڕستە درێژانەدا کە ووتـەیەکی واتـا تـەواو پێكدەهێنن ؛ بەنیازی ئەوەی دەرفەتی هەناسەدان بە خوێنەر بدرێـتو ڕستە درێژەکان لە تێکەڵو پێکەڵی بپارێزین • وەکو :

خەلکی گرنگی بە درێژی تەمەنی ئادەمیزاد نادەن ؛ بەلکو بەدوای ئەو کارە بەسوودانەدا دەگەڕێن کە لەو تەمەنەیدا ئەنجامی داون •

دووەم : لەنێوان دوو ڕستەدا کە دووەمیان هۆی بەرپابوونی یەکەمیانە• وەکو :

حەمە خەلات‌کرا ؛ چونکە لە تاقیکرنەوەدا یەکەم دەرچوو •

سێیەم : لەنێوانی دوو ڕستەدا کە دووەمیـان ئاکامو سەرئـەنجامی ڕستەی یەکەم بێت • وەکو :

سیروان لە ژیانیدا هەمیشە تێکۆشاوە ؛ بۆیە جێگای سەرسورمان نییە بەختیارو سەرکەوتوو بێت •

(:) دوو خـال :

ئەمنیشانەیە بۆ ڕوونکردنەوەو خستنەڕووی ئەوەی لەدوایەوە دێـت سازدەکرێت بەتایبەتی لەم شوێنانەی خوارەوەدا :ــ

یەکەم : لەنێوانی ئەو فرمانانەی بۆ واتای ووتن بەکاردەهێنرێنو قسەو ووتراوەکاندا • وەکو :ــ

ماموستاکەمان ووتی : ئیشی ئەمڕۆ مەخەرە سبەینێ •

پێغەمبەر (د•خ) فەرموویەتی : ئەگەر شەرم ناکەیت ، هەرچیت ئەوێ بیکە •

دووەم : لەنێوانی شتێك‌و بەش‌و جۆرەکانی‌دا • وەکو :ــ

لە جیهاندا شەش ووشکانی هەیە : ئاسیاو ئەفریقیاو ئەورووپاو ئەسترالیاو ئەمریکای ژوورو ئەمریکای خواروو •

هاوڕێ دوو جۆرە : هاوڕێی خۆشی‌و هاوڕێی تەنگانە •

سێیەم : پێش ئەو نموونانە کە بــۆ ڕوونکردنــەوەی دەستوورێــك دەهێنرێن ــ وەکو :ــ

دووکەس تێر نابن : زانست پەروەرو پوول‌پەرست •

چوارەم : لەپێش ئەو ئاخاوتنەدا کە ووتەکەی پێشەوەی ڕووندەکاتەوە• وەکــو :ــ

ژیری‌و تەندروستی‌و زانست : ئەو پاداشتانەن کە هەرگیزاو هەرگیز سوودەکانیان نابڕێتەوە •

(؟) نیشانەی پرسیــار :

دوابەدوای ڕستەی پرسیاری دێت ، بۆئەوەی خوێنەر دەنگی خــۆی لە شێوەی پرسیاردا دەرببڕێ • وەکو :

ووشە چەنــد جۆرە ؟

چۆنیت ؟

(!) نیشانەی هەلچوون :

ئەم نیشانەیە لە کۆتایی هەموو ڕستەیەکدا سازدەکرێت کە بێژەرەکەی

تووشی هەڵچوونێك بووبێتو لە هەستو نەستیدا سۆزێك بەرپابووبێت •
وەکو :
حاڵەتی دەربڕینی سەرسورمانو هەڕەشـەکردنو ئـارەزووبزواندنو خەفەتو خۆشیو یارمەتی داواکردنو دوعاو سکاڵاکردنو ڕازی نەبوون •
بۆنموونـە :

خوایە ، ئەم دیمەنە چەند جوانە ! •
ئاگات لە چەرخی گەردون بێت ! •
لە خوا بترسە ! •
ئەی هاوار جەرگم براوە ! •
ئۆخەی ئاواتەکەم هاتەدی ! •
خوایە ڕەحمم پێ بکە ! •
دوارۆژی زۆردار ڕەشە ! •

(ـ) تەقەڵ :

نیشانەی تەقەڵ لەم شوێنانەی خوارەوەدا سازدەکرێت :

یەکەم : پێش گوزارەی ڕستەیەك کە لە نیهادەکەیەوە بـە شارستـەو پاڕستە دوورکەوتبێتەوە • وەکو :

شوان کە چوو بۆ دەرەوەو شهادەتنامەی بەرزی وەرگرتو خـۆی بە زانست چەکدار کرد ـ خزمەتی وولاتەکەی دەکات •

لەمڕستەیەدا ووشەی شوان نیهادەو ڕسـتەی (خزمـەتی وولاتەکەی دەکات) گوزارەیە ، جا لەبەرئەوەی لەنێوانیاندا سێ ڕسـتە هـاتوون ، پێویست بەو تەقەڵە بوو بۆ سەرنجڕاکێشانی خوێنەرو دووپاتکردنـەوەی ئەوەی کە ڕستەکە گوزارەی ئەو نیهادەیە •

دووەم : لەنێوانی ژمارەو شتە ژمێراوەکاندا ، وەکو :

ئیش کردنی ڕێك دەبێ بەهۆی :ـ

١ ــ تەندروستی .

٢ ــ دەستکەوتی باش .

٣ ــ ڕەحەتی مێشك .

سێیەم : جیاکردنەوەی قسەکانی دوو گفتوگۆکەر ئەگەر هاتو لە نووسیندا ناویان نەووترا . هەروەها ئەگەر هاتو هیچ ووشەیەك بۆ خستنەڕووی ووتەو وەڵامەکانیان بەکارنەهێنرا . وەکو :

« پادشایەك پێویستی بە نووسەرێك هەبوو بۆ هەڵسوڕاندنی ئیش وکارەکانی ، نووسەرەکە بە پادشاکەی ووت :

ــ بە سێ مەرج لەگەڵتدا ئیش ئەکەم .

ــ ئەم سێ مەرجە چین ؟

ــ حورمەتم مەشکێنە ، دەست بە ڕوومەوە مەنێ ، بە بووختانی دووژمنەکانم بڕوا مەکە .

ــ باشە بەم سێ مەرجە ڕازیم ، بەڵام من داوای چیت لێ دەکەم ؟

ــ هەرگیزاو هەرگیز نهێنیەکانت نادرکێنمو لە ئامۆژگاری کردنت درێغی ناکەمو هیچ کەسێك بەلامەوە لە تۆ خۆشەویستتر نابێت » .

( ) دووکەوانە :

نیشانەی دوو کەوانە باوەش بەو ووشانەدا دەکەن کە لە ڕستەیەکدا نە نیهادنو نە گوزارە ؛ سەرئەنجام بە زۆری لەم شوێنانەی خوارەوەدا بەکاردەهێنرێن :

یەکەم : خستنەڕووی ووشەی یاخود دەستەواژەیەکی ڕاڤەکەر .

کەر (بە ڕی سووک) گوێدرێژە •

کەڕ (بە ڕی قەڵەو) گوێ گران •

دووەم : چەسپاندنی رستەی دڵنیابیبەخش • وەکو :

زمانی کوردی (زارەکانی هەمەڕەنگەن‌و ڕێزمانەکەی چەسپاوەو وشەکانی لە ڕێگای جۆربەجۆرەوە لەدایكدەبن) بەئاسانی دەتوانێ ببێ بەهۆی دەربڕینی زانست‌و زانیاری هاوچەرخ •

لەم‌نموونەیەدا ڕستەکانی نێوانی دووکەوانەکە دڵنیامان دەکەن کە زمانی کوردی پێیدەکرێ ئەو ئەرکە ئەنجام‌بدات •

سێیەم : خستنەڕووی ڕستەی لابەلا • وەکو :

هەولێر (ئاوەدانییەکەی بەردەوام بێت) گەورەترین شارە لە ناوچەی کوردستاندا •

دەربڕینی (ئاوەدانییەکەی بەردەوام بێت) لەم نموونەیەدا رستەیەکی لابەلایە بۆ دوعاخوازی خراوەتە ناو ڕستە سەرەکییەکەوە (هەولێر کوترین شارە لە ناوچەی کوردستاندا) ؛ بۆیە لەنێوانی دوو کەوانەدا خراوەتەڕوو •

چوارەم : سەرنج‌ڕاکێشان بۆ دەربڕینی گرنگ • وەکو :

ڕێزمان (هەرچەندە ووشەش گرنگە) برِبرەی پشتی زمانی نەتەوایەتییە•

لەم نموونەیەدا بە دانانی دەربڕینی (هەرچەندە ووشەش گرنگە) لەنێوانی دووکەوانەدا سەرنجی خوێنەر بۆ ئەرکی ئەم رەگەزەی زمان ڕاکێشراوە •

« » نیشانەی دەقی وەرگیراو (کەوانەی دووتایی) :

ئەم جەشنە دووکەوانەیە بۆ خستنە ڕووی دەقی وەرگیراو ، و

جیاکردنەوەی لە قسەکانی دیی نووسەر بەکاریدەهێنێ • وەکو :

ئادەمیزاد چەند بەتوانا بێت • ناتوانیت لەسەر ئەم زەوییەدا بەتەنیا بژی «برا لەگەڵ برا بێت • مەگەر مەرگ لەلای خودا بێت» •

بۆیە هەموو کەسێك پێویستە هاورێو دۆستو برادەر لەکیسی خۆی نەداتو هەولبدات بە خۆشەویستی لەگەڵیاندا رەفتار بکات •

لەم نموونەیەدا نووسەر پەندە پێشینانەکەی خستۆتە ناو ئەو نیشانەیەوە ، بەنیازی خستنەرووو جیاکردنەوەی لە قسەکانی خۆی •

(•••) نیشانەی فرێدان :

نووسەر کە دەقێك لە کتێبێکەوە وەردەگرێت هەندێ جار پێویستی بە رونووسکردنی هەموو دەقەکە نابێت • هەندێ جاریش لەو دەقەدا دەربڕینیوا هەیە گێڕانەوەی جێگای پەسەندی نییە • سەرئەنجام بەشێك لەو دەقە فرێدەداتو نای نووسێتەوە • جا بۆ سەرنجراکێشانی خوێنەر ئەو نیشانەیە دەنووسرێتەوە • وەکو :

لە کاری بیریدا پشت بەوانە دەبەسترێ کە رێز لە زاناو رۆشنبیر دەگرن ••• ؛ بۆیە کە کتێب دادەنرێتو ووتار دەنووسرێتەوەو بەرهەم پێشکەش دەکرێ ــ ئەو جۆرەکەسانە مەبەستو ئامانجن •

چەند تێبینییەك :

لە کۆتایی پێشنیازکردنی ئەو نیشانە خاڵبەندییانەداو لەبەر تیشکی پشتبەستن بە سەرچاوەکانمان دەمانەوێ سێ تێبینی بخەینە روو :ــ

یەکەم : دانانی نیشانەی کۆماو (،) پێش ئامرازی واوی پەیوەست کردنی دوو رستە یان پتر لەگەڵ سروشتی زمانی کوردیدا لەم رووەوە

ناگونجێت ؛ چونــکه واوی پەیوەســتی‌ی (عطف) کوردی دەبــێ بــە بێ‌هەناسەدان‌و ڕاوەستان لەگەڵ دەنگی کۆتایی ووشــەکەی پێشــەوەی گۆبکرێت •

دووەم : مامۆستایان توفیق وەهبی‌و (١) نوری علی ئەمین‌و (٢) ئەمینی عەقدان (٣) نیشانەی («») دوو کۆماویان بۆ خستنە ڕووی ووشەیەك یا دەستەواژەیەك دەست‌نیشان کردوە • وەکو :

که منداڵ بووین «هەموو شەوێ» نەنکم پێی‌ئەووتین :

«وەرن چیرۆکیکی خۆشتان بۆ بگێڕمەوە» •

بەڵام ئێمە ئەم نیشــانەیە بە پێویست نــازانین چونــکە نیشــانەی دووکەوان ( ) هەروەکو لەمەوبەر ڕاڤەمــان کــرد ــ هەمــان ئــەرك بەدی‌دەهێنێ •

سێیەم : مامۆستا توفیق وەهبی نیشانەی [ ] (العضادتــان)ی بــۆ خستنەڕووی ڕستەواژە بەکارهێنــاوەو ئــەم نموونەیــەی خــوارەوەی هێناوەتەوە :ــ

دزەکە کە دراوسێی من بو (ئەمە دراوسێیەکی خراپ بو بۆ مــن) ، شەوێك هاتە سەرمان •

لەم نموونەیەدا ئاشکرایە کە مامۆستای ناوبراو پەیرەوی نیشانەکەی نەکردووەو نیشانەی دووکەوانەی بەکارهێناوە ، جا ئێمە نازانین ئایا ئەمــە

---

١ ــ بروانە قواعد اللغة الكردية ج ١ ل ٩٦ •

٢ ــ بروانە رابەرێ بۆ ئیملای کوردی ل ٩٦ •

٣ ــ بروانە (نقتك دانبن) گۆڤاری کوڕی زانیاری کوردی / بەرگی سێیەم / بەشی یەکەم / ل ٣١١ •

هەڵەیەکی چاپییە یاخود ماموستا خوی پیشنیازەکەی خوی پەیڕەوی نەکردووە ؟!

هوی ئەم بارە هەرچی بێت ، ئێمە بڕوامان وایە کە پێویستمان بەو نیشانە زیادەیە نییەو نیشانەی دووکەوان دەتوانێ ئەرکەکەی ئەنجامبدات.

سەرچاوەکان :

١ ـ الاملاء الواضح : عبدالمجيد النعيمي ودحام الكيالي / چاپی دووەم / ١٣٨٥ ك ـ ١٩٦٦ ز / چاپخانەی (ئەسعەد) . بەغداد .

٢ ـ الاملاء : الدكتور احمد ناجي القيسي ، عبدالجبار عبدالله الآلوسي . عبدالجبار كاظم العاشور . عبدالكريم عبدالمجيد الجعفري ، غازي جاسم محمد العنبكي / چاپی یەکەم / ١٣٩٩ ك ـ ١٩٧٩ ز / چاپخانەی سلمى الفنية الحديثة .

٣ ـ ڕابەری بو ئیملای کوردی : نوری عەلی ئەمین / ١٩٦٦ ز / چاپخانەی سلمان الاعظمى / بەغداد .

٤ ـ قواعد اللغة الكردية : توفيق وهبى / ج ١ ١٩٥٦ ز .

٥ ـ نقتك دابنێ : ئەمینی عەڤدال / ووتارێکە ماموستا شکور مستەفا لە ئەلفوبێی سلاڤییەوە خستوێتییە سەر ئەلفوبێی کوردی / گوڤاری کوڕی زانیاری کورد / بەرگی سێیەم / بەشی یەکەم / ١٩٧٥ ز .

گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی
بە ئەلفوبێی عەرەبی

د. نەورەحمانی حاجی مارف

بەرلەوەی دەست بدرێتە دانانی ڕێنووسێکی ڕێك‌وپێك‌و لەبار ، پێویست بە لێکۆڵینەوەیەکی قووڵی فۆنەتیکە ، بەتایبەتی لە دیاری‌کردنی تێکڕای فۆنیمەکانداو ئنجا دانانی نیگار بۆ هەر یەکێك لەو فۆنیمانە • دوایش پێویستە ئەو پیتانە لەگەڵ یەکتردا بەراورد بکرێن ، تاکو بزانرێ بوون‌و نەبوونیان چ‌دەورێك دەبینێ •

وەك ئاشکرایە (دەنگ) لە ڕێگای ئەندامەکانی ئاخاوتنەوە دەردەبڕرێت‌و بەهۆی بیستنەوە هەستی پێ دەکرێ • (پیت) وێنەی دەنگە ، بە نیشانە لە نووسیندا دیارکراوەو بەهۆی بینینەوە وەردەگیرێ • ڕاستە مرۆڤ نەك تەنها دەتوانێ وشە بلێ ، بەڵکو هەروەها دەتوانێ بیشینووسێ ، یاخود چاپی بکات ، بەڵام کاتێ دەنووسین یاخود شت چاپدەکەین ، ئەوسا وێنەی دەنگەکانی ئاخاوتن بە پیت نیشاندەدەین • بەڵێ زمان دوو دیوی هەیە : ئاخاوتن‌و نووسین • بەڵام ئاخاوتن ڕەسەنترەو پێش نووسین کەوتووە • منداڵ لە سەرەتادا فێری قسەکردن دەبێ‌و دوایی نووسین • زۆر کەسانیش هەن سەد ساڵ دەژین‌و ڕەوان‌و پاراو بە زمانەکەیان دەدوێن ، بێ‌ئەوەی فێری

خوێندنەوە یان نووسینی پیتێك بووبن • لەم سەدەی بیستەمەشدا هێشتا میللەتی‌وا هەیە کە لەو دەستکەوتە مەزنەی شارستانی‌یەت بێ‌بەشە •

تا ئێرە کەمێ لە جیاوازیی نێوان (دەنگ)و (پیت) دواین . ئنجا دێینە سەر بەراوردکردنی (دەنگ)و (فۆنێم) • وەك ئاشکرایە ، فۆنێم بەو دەنگانە دەوترێ کە لە زماندا وشە پێكدەهێنن‌و بە گۆڕانو لاچوونیان واتا دەگۆڕن • بۆ نموونە ، ئەگەر فۆنێمی (ا) لە وشەی «باز»دا بگۆڕێت بە (ە ، ۆ ، ێ •••) ، ئەوە ئەم وشانە «بەز ، بۆز . بێز•••» پەیدادەبن ، کە جیاوازییەکی تەواو لە مانایاندا هەیە ــ واتە لێرەدا فۆنێمی (ە ، ۆ ، ێ•••) دەوری گۆڕینی مانای وشەی «باز» دەبینن • ئەگەر فۆنێمی (ز)یش لە وشەی «ناز»دا بگۆڕێت بە (ن ، ڵ ، ڤ ، خ•••) ، ئەوە ئەم وشانە : «نان ، ناڵ ، ناڤ ، ناخ•••» دروستدەبن ، کە هەریەکەیان مانای تایبەتی خۆی هەیە ــ واتە بەمجۆرە دەبینین کەوا فۆنێمی (ن ، ڵ ، ڤ ، خ•••) مانای وشەی «ناز» دەگۆڕن ••• لێرەدا پێویستە ئەوەش لەیادنەکەین ، کە هەرچەندە فۆنێم کاری جیاکردنەوەی گۆڕینی مانا بەجێدەهێنێ ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەتەنیا خۆی خاوەنی ماناو واتا نییە •

(فۆنێم) لە (دەنگ) گرنگترە ، چونکە جیاوازی دەخاتە نێوان وشەوە• هەموو فۆنێمێك ، دەنگە ، بەڵام هەموو دەنگێك ، فۆنێم نییە • بەوێنە : (قیژە ، هاوار ، قۆڕەی سك ، قرقێنە ، نزگەرە ، پرخەپرخ ، کۆکە •••) هەموو دەنگن ، بەڵام هیچیان فۆنێم نین • یاخود کاتێ (گ ، ك) لەپێش (ی ، ێ ، وێ ، وی)دا دەگوترێن ، شێوەی تەلەفوزیان وەك (چ) یان (ج)ی لێ دێت ــ واتە (گ)و (ك) لە حاڵەتی ئاساییدا لەبنی ئەوکەوە تەلەفوز دەکرێن ، بەڵام لە حاڵەتی دووەمدا زمان نزیك مەڵاشوو دەخاتەوە• بەوپێیە دەبنە دەنگی جیاواز ، بەڵام نابنە فۆنێمی جیاواز ••• هەروەها

لە زمانی کوردیدا هەمزە (ئ) کە بەتایبەتی لە سەرەتای وشەوە بۆ یاریدەی دەربڕینی دەنگە بزوێنەکان دێت ، دەنگە ، بەڵام فۆنێم نییە •••

ئێمە کە لە ڕێگەیەکی زانستییەوە سێ مەفهوومی (فۆنێم)و (دەنگ)و (پیت)مان جیاکردەوە ، بەوە کارمان لە سازکردنی ئەلفوبێدا ئاسان دەبێت ، چونکە کە دەنگەکانی زمانی کوردیمان دیاریکرد ، ئەوسا دەزانین دەبێ نیگار بۆ چی بکێشین • بەوێنە کە بۆمان دەرکەوت (م ، ن ، د ، ڤ ، ش ، پ•••)فۆنێمن ، ئەوە تێدەگەین کە پێویستیان بە پیتە • یاخود بەپێچەوانەوە، کە زانیمان دەنگی (گ) لە وشەی «گەڕ»و «گێر»دا لەگەڵ جیاوازی شێوەی تەلەفوزکردنیشیاندا ، هەر یەك فۆنێمن ، ئەوە ئەو هەڵەیە ناکەین ، کە وێنەی جیاوازیان بۆ دابێین ••• لەبەرئەوەی گومان لەوەدا نییە کە لە زمانی کوردیدا بزوێنی (و ــ u)ی کورت‌و (وو ــ (û))ی درێژ دوو فۆنێمن ، بۆیە دەبێ هەریەکەیان وێنەی خۆی هەبێ ••• ئەگەر لێکۆڵینەوە ئەوە ئیسپاتبکا کە (ی)ی کورت‌و تیژیش وەك فۆنێمی سەربەخۆ خۆیان دەنوێنن ، ئەوە پێویستە نیگاری جیاوازیان بۆ بکێشرێ • بەڵام ئەگەر ڕوونکرایەوە ، کورت‌و درێژی تەلەفوزکردنی ئەو دەنگە هۆی بوون‌و نەبوونی هێز بێ‌و دەوری واتاگۆڕی نەبینێ ، ئەودەم جیاکردنەوەی وێنەیان شتێکی ڕاست نییە ••• بێتوو ساغبکرێتەوە کە ئەو وەستانەی لەنێوان وشەکانی ، وەك «دز ، دڵ ، من ، کردن ، شتن ، بردن•••»دا دێت قورسکردن بێ، ئەوە هیچ پێویست بەوە ناکات پیتی بۆ دابنرێ، خۆ ئەگەر چەسپێنرا کە کورتە بزوێنە ، دەبێ لە ئەلفوبێدا وێنەی بۆ دابنرێ•••هتد •

چۆن ڕێنووس پێوەندی بە فۆنەتیکەوە هەیە ، هەر بەوچەشنە پێوەندی بە ڕێزمانیشەوە هەیە • جا بۆیە پێویستە دەستوورەکانی ڕێنووس لەبەر تیشکی ڕێزماندا تەماشا بکرێن‌و گونجان‌و نەگونجانیان بەیەکەوە ڕەچاو بکرێ •

بەوێنە لە ڕستەی « لە بازاڕ هێلکەو ڕۆنم کڕی ... »دا ، «هێلکە»و «ڕۆن» دوو وشەی سەربەخۆن‌و هەریەکە خاوەنی واتای خۆیەتی . بەلام کاتێ دەوترێ : «بەیانی هێلکەوڕۆنم خوارد» ، ئەوە دەدرێنە دەم یەك‌و وشەیەکی نوێ ــ «هێلکەوڕۆن» کە ناوی خواردنێکە پەیدا دەبێ . ئەگەرچی ئەم وشەیە لە ڕۆنانیدا چەند مۆرفێمێك هاریکاری کردووە ، بەلام لەبەرئەوەی بووەتە یەك وشە ، دەبێ بەسەریەکەوە بنووسرێ ... وەك دەزانین لە زمانی کوردیدا دوو مۆرفێمی (تر) هەیە ــ یەکێکیان ئاوەلناوی (تر)ە ، وەك کە دەوترێ : «نانی تر ، کوڕێکی تر ...». ئەویدیان نیشانەی بەراوردی (تر)ە ، وەك : «گەرمتر ، بەرزتر...». جا یەکەمیان کە بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆیە ، دەبێ بە جیا بنووسرێ ، چونکە هەر بەشە ئاخاوتنێك بوونی سەربەخۆی هەیە . بەلام دووەمیان کە نیشانەیە لەبەرئەوەی بوونی سەربەخۆی نییە ، پێویستە بە وشەی پێش خۆیەوە بلکێنرێ... یاخود ئاشکرایە هەندێ لە پرێپۆزیشنەکان وەك پێشگریش خۆیان دەنوێنن، بەنموونە (بە) لە وشەی «بەهێز، بەجەرگ...»دا پێشگرە، بەلام کە دەوترێ «من بە تۆم وت...» ، ئەوە پرێپۆزیشنە . جا هەرچەندە پرێپۆزیشن لە ڕیزی وشەی ناتەواوە ، بەلام وەك هەر بەشێکیدی وشەی تەواو ڕواڵەتی سەربەخۆی هەیەو لە زمانی کوردیدا یەکێکە لە بەشە ئاخاوتنە چالاکەکان ، بۆیە دەبێ بە جیا بنووسرێ ، بەلام کاتێ وەك پێشگر بەکاردێنرێ ، ئەوە لەبەرئەوەی پێشگر سەر بە هیچ بەشە ئاخاوتنێك نییەو سەربەخۆ بەکارنایەت ، پێویستە بە پێشی وشەوە بلکێنرێ .

ئەمانەو چەندین نموونەیدی ئەوە نیشاندەدەن کە لە سازکردنی ڕێنووسدا پێویستە داخوازییەکانی فۆنەتیك‌و ڕێزمان چاودێری بکرێت... منیش هەوڵدەدەم لەبەر ڕووناکی ئەو دوو زانستە ــ فۆنەتیك‌و ڕێزمان ــ

ڕای خۆم لەبارەی ئەو کۆسپو گیروگرفتانەی لە ڕێنــووسی کوردیــدا بەدی‌دەکەم ، دەربڕم •

ئەو تێبینی‌یانەی دەربارەی گیروگرفتی ڕێنووسی کوردیمان هــەن دەبن بە دوو بەشەوە :

١ــ گیروگرفتی نیگاری دەنگەکان •
٢ــ گیروگرفتی نووسینی وشەکانو تێك‌بەستنیان •

ــ ١ ــ

گیروگرفتی نیــگاری دەنگەکان

لە لێکۆلینەوەماندا ، بۆمان دەرکەوتووە کە وێنەی دەنگی بزوێــنی (و)و (ی)ی درێژو کورتە بزوێنی (i) و کۆنسۆنانتی (و)و (ی)و دیفتۆنگی (وێ)و کۆنسۆنــانتی (ر)ی قەڵــەو لە ڕێنــووسی کوردیــدا گیروگرفتیان هەیەو کێشەیان لەسەرەو پێویستیــان بە چارەسەر کردنــە • جا بەپێی توانست هەوڵ‌دەدەین لە هەر یەکێــك لەو نیگارانــەی بۆ ئــەو دەنگانەی ناومان‌بردن بدوێین :

نووسینی (وو) یان (ۆ) بەرانبەر (ū) ی لاتینی •

وەك ئاشکرایە بۆ هەر دەنگێك لە دەنگەکانی زمانی کوردی پیتێك کراوەتە وێنە ، بەڵام بۆ نیشاندانی دەنگی (و)ی درێژ دوو پیت دانراوە • بێ‌گومان هیچ لێکدانەوەیەك ڕێگە بەوە نادات کە دوو پیت بکرێنە نیگاری یەك دەنگ • ئەوەی لایەنگیرانی دوو واو نووسینی بەهەڵەبردووە ، ئەوەیە کە لە کوردیدا بەرانبەر دەنگی (و)ی درێژ ، دەنگی (و)ی کورت هەیــە •

جا ئەگەر بەپێی ئەو بۆچوونە هەڵەیە نیگار بۆ دەنگەکانی زمانی کوردی دابنێین ئەوە دەبێ لەبریتی (ا)یش دوو (ە) بەکاربهێنینو لەجیاتی ئـەوەی بنووسـین (ڕان) ، بنووسـین (ڕەەن) . یاخود کە لە کوردیدا دەنـگی (ڕ)و (ڵ) ... هەیە ، ئەوە بەو پێیە بۆ جیاکردنەوەیان لە (ر)و (ل) ... دەبێ دوو (ر)و دوو (ل)... بنووسین ، واتە لەبریتی (ڕان ، داڵ ...) بنووسین (ررەەن ، دەەلل) ...

نووسینی دوو واو لە سەرێکیتریشەوە تووشی ئەندێشەیەکمان دەکات ئەویش ئەوەیە ، ئێمە لە کوردیدا بۆ نووسینی دەنگێ کە هێز (النبـرة ــ Stress)ی لەسەر بێ دوو جار پیتەکە دەنووسین ، وەك (میللەت ، کەللە ...) . جا ئێمە کە دەستوورمان بۆ دەربڕینی هێز ئەوەبوو پیتـەکە دووبارە بکەینەوە ، لـە نووسـینی دوو (و)دا دەستوورەکەمـان لـێ هەڵدەوەشێتەوە ، چونکە مەبەستمان هێز نییە . (١)

ئەوانەی ئەوە بە کارێکی ناشیانە دادەنێن ، کە کۆڕ (و ــ کەشیدەیەکی لەسەر) لەجیاتی (وو) دەنووسێ ، ئەوە لەو سەرەتا ئاشکرایەی زمـانەوانی بێئاگان ، کە دانانی دوو پیت بۆ نیشاندانی یەك فۆنێم باش نییە ، سەرەڕای ئەوە دانانی چوکلە ئاسانترو خێراترە لە نووسینی پیتێکی سەرلەبەر . جـا کۆڕ هەستی بەوە کردووەو بۆیە پیتێکی هێشتۆتەوەو وەك وێنەی درێژش کەشیدەیەکی لەسەر داناوە . لە ڕووی زانستی زمـانەوە ئەمـەی کـۆڕ پەسەندە ، بەڵام نووسینی دوو واو لەبار نییە ، کەچی بەداخەوە لە ڕووی ڕوخسارەوە ، لەبەرئەوەی ئەو کەشیدەیە لە سـەر (فتحە)ی عەرەبی دەچێ،

---

(١) شایانی باسە مامۆستا مەسعوود محەمەد بە شێوەیەکی زانستیو بەڵگەی زۆرو ڕاستو لەبار نووسینی (و)ی درێژی بە دوو واو ڕەتکردۆتەوە (بڕوانە : مەسعوود محەمەد ، ڕێنووسی کۆڕ ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ٤ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٣٥٧ ــ ٣٥٨) .

هێندێ گیروگرفتی پەیـداکردووە • ئەگـەر لەبریتیی ئـەو کەشیدەیـە نیشانەیەکیتر لەسەر یان لەخوار پیتی (و)ەوە دابنرایە ، ئەوە چاکتر بوو••• بەڵێ ئەو کەشیدەیە شێوەی جوان نییە ، بەڵام لەڕووی زمانەوانییەوە ڕاستە، کەچی هەندێ کەس ئەو ڕاستییەیان کردووە بە ژێر لێوەوەو هەر لەبەرئەوەی کاری کۆرە بەلایانەوە خراپە • (٢)

نووسینی دوو (ی) یان (ێ) بەرانبەر (î) ی لاتینی :

بەداخەوە زمانەوانانی کورد بە پێوانەی عەرەبی وایاندا ناوە کە لـە کوردیشدا دوو بزوێنی (ی) هەیە ، کە یەکێکیان کورتەو ئەویدیان درێژ ــ واتە یەکێکیان وەك ژێر (کسرة)و ئەویتریان وەك (ی) • بۆ جیاکردنەوەشیان دووەمیان بە دوو (ی) نووسیوە ، لە ڕێنووسی کۆڕیشدا لەبریتی دوو (ی) ، (ی ــ کەشیدەیەك لەسەری) بەکارهێنراوە • بە ڕای من ئەمــە بــە زۆر سەپاندنی فۆنێمی عەرەبییە بەسەر کوردیدا • هەردوو بەرە وای بۆ چوون کە لەبەرئەوەی لە زمانی کوردیدا (و)ی بزوێنی کورتو (وو)ی بزوێـنی درێژ هەیەو لە عەرەبیشدا (ضمة)و (و) هەیە • ئەوە دەبـێ (ی)ش هــەر بەوچەشنە ــ واتە کورتو درێــژ ، وەك عەرەبــی (کسرة)و (ی) ــ بێ • لەڕاستیدا لە زمانی کوردیدا بەوجۆرە نییەو بەداخەوە کــۆڕو گەلێ لــە زانایانو ڕووناکبیرانی کورد هەستیان بەو تایبەتییەی زمــانی کوردی نەکردووە •

گومان لەوە ناکرێ کە لە زمانی کوردیدا (و ــ u) و (وو ــ ū) دوو فۆنێمن ، چونکە گۆڕینی (و ــ u) بە (وو ــ ū) جیاوازی

---

(٢) بەوێنە بڕوانە : د. جەمال نەبەز ، سەرنجێك لە چەند زاراوەیەکی تازە بەکارهاتوو و کۆڕی زانیاری کورد ، «گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیــات» ، بەغدا ، ١٩٧٨ ، ژ ٢٢ ، ل ٩٤ .

دەخاتە نێوان وشەوەو وشەی نوێ پەیدادەکا•بەوێنە ئەگەر لە وشەی (کور)دا فۆنێمی (و ــ u) بکرێتە (وو ــ ū) ، ئەوە وشەکە دەبێتــە (کوور) ، واتە جیاوازی کەوتە ناوانەوەو لەبەرئەوە دوو فۆنێمن•بێ گومان کە دوو فۆنیمی جیاواز بوون ، ئەوە بۆ تێکەڵ نەکردنیــان لە ڕێنووســدا پێویستییان بە دوو نیگاری جیاوازە •

هەرچی بزوێنی (ی ــ î)یە لە زمانی کوردیدا یەك فۆنێمە ، نەك دوو • هەرچەندە هەندێ جار کورت و هەندێ جار درێژ تەلەفوز دەکرێت • بەڵام ئەمە دەوری واتاگۆڕی نابینێ • جا کە دەوری واتاگۆڕی نەبینێ ، ئەوە فۆنێمی‌تر ناهێنێتە کایەوە • کە فونێمی تریش نەبوو ئیتر پێویست بە نیگاری‌تر ناکات • لە دەیان وشەی وەك (بیر ، تیر ، شیر ، پیر ، میر ، سیر ، هەنجیر ، پەنیر•••)دا کە بزوێنی (ی) درێژ بەدەمدا دێت، ئەگەر کورتیش بکرێتەوە وشەی نوێ پەیدا نابێ ••• جا وەك گشت لایەکمان دەزانــین هەموو (ی ــ î) یەکی نــاوەڕاستی وشــەی کوردی درێژەو هیــچ کاتێك کورت نییە ، تەنیا مەگەر وشەیەك دوو (ی ــ î)ی تێدا بێ‌و هێز (النــبره ــ Stress) بکەوێتە سەر یەکێکیان ئەودەم ئەوی‌دیان کەمێك کورتتر تەلەفوز دەکرێت ، ئەمــەش دیــاردەیەکی فۆنەتیــکی‌یەو ئاشکرایە هــەر بزوێنــێ هــێزی لەســەر بــێ پتــر دەردەکــەوێ ••• (ی ــ î)ی کۆتایی وشەش کە هەندێ جار کورت دەردەبڕێ، هۆی ئەوەیە کە هێزی لەسەر نییە یاخود بووەتە (ی ــ y) کۆنسۆنــانت • جا بەوپێیە نووسینی بزوێنی (ی ــ î) چ بە دوو (ی)و چ بە (ی ــ کەشیدەیەکی لەسەر) هەڵەیە •

کێشەی کورتــە بزوێنی (i)

یەکێك لە گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلفــوبێی عــەرەبی ئەوەیە کە بۆ کورتە بزوێنی (i) هیچ پیتێك دانەنــراوە ، ئەمــەش بووەتە هۆی بەهەڵەبردنی گەلێ لە ڕووناکبــیرانی کوردو هەنــدێ لــە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی • زۆر بەرچاوم کەوتووە وا دراوەتە قەڵەم کە وشەی (پر ، دز ، من•••) لە دوو دەنگ پێکهاتوون • هەرچەندە ڕێنووسەکە لە ڕەچاونەکردنی بزوێنی (i) دا نــاتەواوە ، بــەڵام ئەوانەی لە بــاسی زمان دەدوێن نابێ هێندە سادەو ساکار بن ، تەنیــا تەماشــای ڕواڵــەتو ڕوخساری نووسین بکەن••• جا بەداخەوە ئەو بزوێنە ئێجگار کورتــە کە (الکسرة المختلسة)ی پێدەڵێن لە ڕێنووسی کوڕیشدا نەك هەر نیگاری بۆ دانەنراوە ، بەڵکو باسیشی نەکراوەو ناویشی نەبراوە •

شایانی باسە مامۆستا تۆفیق وەهبی لە سەرەتــای ژیانی زانستییەوە هەستی بە بوونی ئەو کورتە بزوێنــە کردووەو ســاڵی ١٩٢٩ لە کتێبــی «دەستووری زمانی کوردی»دا پیتی (ی)ی بۆ کردبووە نیگار ••• [٣] بەڵام وێکچوونی شێوەی ئەم پیتە لەگەڵ پیتی (ی ــ ī)و هەروەها هەستنەکردنی زمانەوانانی کورد بە بــوونی (i) بوونــە هــۆی بەجێنەهاتنی چارەسەرکردنی ئەو گیروگرفتە •

لەم ساڵانەی دواییدا مامۆستا مەسعوود محەمەد لە چەند نووسینێکیدا دەربــارەی (i) دواوە • ئەوەی جێگەی موناقەشە بێ ، ئەوەیە کــە نووسەر ئەو کورتە بزوێنەی بە هێز (ئەو «قــورس‌کردن»ی پێوتــووە) داناوە • مامۆستا لە وتاری «فۆنەتیك چیمان بۆ بکا ؟ »دا کاتێ لە تایبەتێتیو

---

(٣) تەوفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغــدا ، ١٩٢٩ ، ل ٥ .

سروشتی دەنگەکانی زمانی کوردیو گونجانو نەگونجانیان لەگەڵ یەکتر دەدوێ ، نووسیوێتی : «ئەم دەنگەی (ر) کە بە سکون دەکەوێتــە پێــش دەنگی (د)یشەوە هەر بەتەواوی دەوەستێندرێو هیچ قورس‌کردنو ددان لێ گیرکردنێك قبوڵ ناکا • وشەکانی (مەر ، مێرد ، گورد ، سارد ، بــەرد، کورد ، ورد ، گەرد ، وەرد ••• هتاد) ئەوانیش هەموویان هەر لەبەر ئــەم هۆیەیە یەك بڕگەن ، وشەی (هەڵگۆرد) کە بۆتە دوو بڕگە واتە (هەڵ ــ گۆرد) ئەگەر لەبەر ئەم تایبەتییەی دەنگی (ر) نەبا دەبوو بە سێ بڕگە واتــە (هەڵ ــ گۆ ــ رد) • بۆ ڕوونکردنەوە وشەی (هەڵگۆرد) هەردوو جۆری بە پێتی لاتینی دەنووسم ، لە جێگەی قورس‌کردنیــش نیشــانەی (i) دادەنێم (هەڵگۆرد)ی دوو بڕگەیی بە لاتینی وەها دەنووسرێ (Hel - gord) هی سێ بڕگەییش وەهای لێ دێ :(Hel - go - rid) •••»•[٤]

بەمەدا ئەوەمان بۆ ڕوونبووەوە کە وشەی (هەڵگۆرد) لە دوو بڕگە پێکهاتووە ، بەڵام ئەگەر (i) بخرێتە نێوان (ر)و (د)ەوە ئەوە وشەکە دەبێ بە سێ بڕگە••• واتە لێرەدا ، ئەم (i) ە قورس‌کردن بێ (وەك ڕای مامۆستا مەسعوود محەمەد) یاخود پەیدابوونی بزوێنێکی دیکە بێ (وەك ڕای نووسەری ئەم وتارە) ، ئەوە بڕگەیــەکیتر زیــاددەکا • جــا ئەگەر بەتەواوی بچەسپێنرێ کە ئەوە قورس‌کردن بێ ، ئەوسا دەردەکەوێ کــە قورس‌کردنیش دەتوانێ دەوری جیاکردنەوەی بڕگە ببینێ • بەڵام ئــەوەی لە زانستی زماندا ئاشکرا بێ، ئەوەیە کە لە بڕگەدا دەبێ دەنگی بزوێن هەبێ• جا هەر لەبەرئەوەشە کە ژمارەی بڕگەکانی هەر وشەیەك ، هێندەی ژمارەی بزوێنەکانی ئەو وشەیە دەبێت • بۆنموونە لە وشەی «گۆران»دا دوو بزوێن

---

(٤) مەسعوود محەمەد ، فۆنەتیك چیمان بۆ بکا ؟ «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ٣ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٥٩١ .

هەیەو ئەمەش بووە بە هۆی بوونی دوو بڕگە ، وەك (گۆ ــ ران) ، کەچی وشەی «گۆرانی»بڕیتییە لە سێ بڕگە (گۆ ــ را ــ نی) ، چونکە سێ بزوێنی تێدایە ... (٥)

مامۆستا مەسعوود محەمەد دەربارەی هەمان باس لە وتاری «ڕێنووسی کوڕ»یشدا دەڵێ : «بۆئەوەی کە لە عەرەبیدا پێیدەگوترێ (کسرة مختلسة ــ من لە نووسینەکانی خۆمدا پێی دەڵێم ــ قورس‌کردن) ، بەشێکی زۆری وشەکانی کوردی ئەم قورس‌کردنەیان تێدایە کە غالبی ڕێك‌خەرانی ئەلفوبێی کوردی بە لاتینی پێتیان بۆ داناوە بێ‌ئەوەی لەوە بکۆڵنەوە ئاخۆ ئەو دەنگە بەشێکی پێك‌هێنەری وشەکەیە یاخود زەرروورەتێکی فۆنەتیکییە کە دەربڕینی دەنگ لە حاڵەتی تایبەتیدا داخوازی دەکات . بەنموونە ، تۆ کە دەڵێی (گەنم) بەناچاری قورسایی (کسرة مختلسة) دەخەیتە سەر دەنگی (ن) بۆئەوەی بتوانی تلفظی پێ بکەیت‌و بەدوا ئەودا دەنگی (م)ەکەش دەربڕیت کە هەردووکیان لە وشەکەدا بزوێنی ئاشکرایان نییە ، بەڵام کە هاتی میمەکەت بزواندو گوتت (گەنمەکە) قورسایی سەر نوونەکە نامێنێت‌و بەتەواوی دەوەستێت . زەرروورەتەکەش لەوەوە دێت کە دەنگی نوون بە وەستاوی تەواوەوە لەپێش دەنگی میمی وەستاوەوە نایەت» (٦) . لەم وتارەشدا مامۆستا مەسعوود محەمەد هەر لەسەر ڕای پێشوویەتی‌و ئەوەی (کسرة مختلسة)ی پێ‌دەڵێن ئەو بە هێزی داناوە . بۆ پتەوکردنی ئەو ڕایەشی وشەی «گەنم»ی بە نموونە هێناوەتەوەو دەڵێ لە کەرتی دووەمیدا بزوێن نییە . بۆ پێ‌سەلماندنی نەبوونی بزوێنیش دەنگی (م)ی بزواندووەو شێوەی «گەنمەکە»ی هێناوەتەوە ... وەك پێشتر ڕوونم‌کردەوە کەرت

---

(٥) بۆ زانستی زیاتر لەم‌بارەوە ، بڕوانە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٦٧ ــ ٦٩ .

(٦) مەسعوود محەمەد ، ڕێنووسی کوڕ ، «گۆڤاری کوڕی زانیاری کورد» ، ب ٤ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٥٣ ــ ٢٥٤ .

دەبێ دەنگی بزوێنی تێدابێ • وشەی «گەنم» لە دوو کەرت (گە ــ نم (ge - nım پێکهاتووەو ئەوەی دوای (ن)ەکە بزوێنە ، نەك هێز • ڕاستە کە دەڵێین «گەنمەکە» ، ئەوە بزوێنی نێوان (ن)و (م)ەکە نامێنێ ، بەڵام دەبێ بزانین هۆی ئەوەیە کەرتەکان گۆڕانیان بەسەردا دێتو دەبنە (گەن ــ مە ــ کە (gen - me - ke) • دەبینین (گە ــ ge) کەرتی یەکەمی وشەی «گەنم»ە ، کەچی لە شێوەی «گەنمەکە»دا بووە بە (گەن ــ gen) .

بەپێی ئەو بۆچوونەی مامۆستا مەسعوود محەمەد ، دەبێ نەك هەر لە وشەکانی « خڕ ، دڕ ، دز ، پڕ ، من •••»دا کە یەك بڕگەیین ، بەڵکو لە وشەی دوو بڕگەیی‌و سێ بڕگەیی وەك «کردن ، بردن ، خستن ، مردن ، پرشنگ ، جل‌شتن ، درزبردن•••»و گەلێ دەستەواژەو ڕستەی وەك «بشم گرن ، کردمن ، گرم گرت ، جلم برد شتم ، من کرمم گرت ، من لنگم بلند کرد •••»یشدا هەر بزوێن نەبێ • ئەگەر بێینە سەر ئەو باوەڕەش کە هێز دەوری جیاکردنەوەی بڕگە دەبینێ ، ئەی چۆن ئەوە بسەلمێنین وشە بەتایبەتی وشەیەك کە لە بڕگەیەك پتر بێ ، لە پێکهاتنیدا دەنگی بزوێن نەبێ• ئەگەر ئەمەشمان سەلماند ، ئەی بۆ ئەوە وەڵامان چی بێ کە لە سەرلەبەری دەستەواژەیەك یان ڕستەیەکدا یەك بزوێن چییە نەبێ ••• لە زانستی زماندا ئەوە ڕوونکراوەتەوە کە هەموو وشەیەکی تەواو [٧] چۆن دەنگی کۆنسۆنانت هەروەها دەنگی بزوێنیشی هەیە ••• جا ڕێك‌خەرانی ئەلفوبێی لاتینی وەنەبێ بێ‌لێکۆڵینەوە پیتی (i) یان بۆ ئەو دەنگە دانابێ • لەگەڵ هەموو ئەوەشدا ئەو دیاردەیە کورتە بزوێن بێ یان هێز ، لەبەرئەوەی دەوری جیاکردنەوەی بڕگە دەبینێ ، بۆ نووسین جیاوازی ناکاو پێویستی

---

(٧) بۆیە وتوومانە وشەی تەواو ، چونکە هەندێ وشەی ناتەواو بەوچەشنە نین .

به نیشانه هه‌یه • به هه‌مه‌چه‌شن له ئه‌لفوبێی عه‌ره‌بیشدا ده‌بێ نیگاری بـۆ دابنرێ •

گیروگرفتی (و ــ w) و (ی ــ y) ی کۆنسۆنانت :

یه‌کێك له‌و ڕه‌خنانه‌ی له گشت شێوه ڕێنووسێکی کوردی به ئه‌لفوبێی عه‌ره‌بی هه‌ڵده‌ستێ ، ئه‌وه‌یه که بزوێنی (و ــ u) له کۆنسۆنانتی (و ــ w) و هه‌روه‌ها بزوێنی (ی ــ î) له کۆنسۆنانتی (ی ــ y) له یه‌ك جیانه‌کراونه‌ته‌وه •

ئه‌و دوو ده‌نگه بزوێنه (و ــ u ، ی ــ î) کـه لـه ته‌له‌فوزو ده‌وردا له‌گه‌ڵ (و ــ w ، ی ــ y)ی کۆنسۆنـانت جیاوازن ، ده‌بوو له ڕێنووسدا نیگاریان ڕه‌نگی ئه‌و جیاوازییه‌ی وه‌ربگرتایه• چۆن قوتابیان کەشیده‌ی سه‌ر واوی درێژ به سه‌ر (فتحـه) تێده‌گـه‌ن ، هه‌روه‌ها هه‌موو (و ــ w)یه‌کی کۆنسۆنـانت بـه بزوێنـی (و ــ u)و گشت (ی ــ y)یه‌کی کۆنسۆنـانت به (ی ــ î) ی بزوێن وه‌رده‌گرن • بۆ به‌ربه‌رچی ئه‌و قسانه‌م که وتوومه دوو بزوێن به‌دوا یه‌کدا نایه‌ن ، ڕووناکبیری ناسراو هه‌بووه وشه‌ی وه‌ك (وه‌ره ، ڕه‌وه ، یاری، یاخی•••) کردووه به به‌ڵگه ••• ڕاسته ڕواڵه‌تی نووسـین بـه ئه‌لفوبێی عه‌ره‌بی‌و نه‌بوونی وێنه‌ی (و)و (ی)ی کۆنسۆنانت تێیدا نابێ نه‌ك هـه‌ر سه‌ر له شاره‌زای زمان ، به‌ڵکو له قوتابیش تێـك‌دا ، بـه‌ڵام خـۆ لـه ڕێنووسیشدا ده‌بێ هێنده زانست به‌کارهێنرابێ ، که نیگارێك بۆ دوو فۆنێمی جیاواز دانه‌نرابێ •

با نووسینی دیفتۆنگه‌کان تێکنه‌ده‌ین :

هه‌ندێ له کوردناسان له‌وڕایه‌دان که بزوێنی دوولانه (ادغام حرفي

عــلة ــ Diphthong) له زمانی کوردیــدا نییــه ••• بەشێــکیش بەپێچەوانەوە ژمارەیەك دەنگی وایان : (وا ، وە ، ەو ، یا•••) بە بزوێــنی دوولانە داناوە ، کە بە هیچ جۆرێك لەگەڵ مەفهوومو مەرجی ناساندنەکە ڕێك ناکەون [٨] • بەلای منەوە لە زمانی کوردیدا ، دەتوانرێ سێ بزوێنی

---

(٨) هەروەها لە زانستی زماندا بە تێکەڵبوونی سێ دەنگی بزوێن دەوترێ بزوێنی سێلانــه (Triphthong) و بە تێکەڵبوونی چــوار دەنگی بزوێن دەوترێ بزوێنی چوارلانە (Tetraphthong) ... من لەوڕایەدام کە بزوێنی سێلانەو چوارلانە... لە زمانی کوردیدا نییەو زوربەی زۆری کوردناسانیش هەر لەسەر ئەم ڕایەن . بەلاّم ئەوەی لەمڕووەوە سەرنجی ڕاکێشاوم ، ئەوەیە کە مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی لە لاپــەڕە (١١ ــ ١٢ ، ٤٠ ، ٤٢ ــ ٤٣)ی کتێبی «فۆنەتیکی زمانی کوردی»دا ، وای نیشانداوە ، کە لە زمانی کوردیدا بزوێنی سێلانەو چوارلانە ... هەیە . بەمبۆنەیەوە نووسیوێتی دەڵێ : «زمانی کوردی جیاوازی هەیــە لەگەڵ زمانەکانیتردا بەوەی کە چەند بزوێنێك کۆدەبنەوە یەك بەشوێن یەکدا ...»...« لە زمانی کوردیدا وەختیوا هەیە زیاتر لە سێ دەنگ (دەنگی بزوێن ــ ئەوڕەحمان) لە یەك هێشوودا کۆدەبێتەوە ...» (ل ٤٠). نووسەر بۆ پێسەلماندنی ئەو بیرو ڕایەی هەندێ نموونەی هێناوەتەوە . بەوێنە : (ەو)ی لە وشەی «شەو»دا بە بزوێنی دوولانە ؛ (آوە)ی لــە وشەی «ساوەر»دا بە بزوێنی سێلانە ؛ (آوای)ی لە وشەی «ئاوایی»دا بە بزوێنی چوارلانە ؛ (ەوایە)ی لە وشەی «ڕەوایە»دا بە بزوێنی پێنــج لانە لەقەڵەمداوە ... (ل ٤٣) . بەداخەوە مامۆستا محەمەد ئەمــین لەمەدا بەهەڵە چووە . هۆی ئەو بەهەڵە چوونەشی ئەوەیە ، کە (یـ y) و (و ــ w)ی کۆنســۆنــانت بــە بزوێن تێگەیشتووە (بڕوانە : ل ٣٢ی کتێبی « زمانی کوردی لە بەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا »، کە دەربارەی نیمچە بزوێنەکانی زمــانی کوردییە) . لێرەدا ئەوە دێنمەوە یاد ، کە لە زمانی کوردیدا دوو یاخود پتر دەنگی بزوێن لەپاڵ یــەکدا ناتوانن ببن. لەبەرئەوە زۆر جار لەنێوان دوو دەنگی بزوێنــدا نیمچــە بزوێنێك (ی ــ y) ، (و ــ w) پەیدا دەبێ ، یاخود بزوێنێکیان تێدەچێ .

هەروەها لە لاپەرە (٤٠ ــ ٤١)دا مامۆستا هەورامانی ژمارەیــەك بزوێنی دوولانەو سێلانە...ی هێناوەتــەوە ، وەك : (آوە ، آوا ، آوای ، آیە ، وێ ، وێە ، ەو ، یا ، یوە ...) کە بەشی هەرە زۆریان بزوێنی تێکەڵبوو نین .

دوولانە دەستنیشان بکرێ •

١ ــ وێ ، وەك :

نوێژ ، نوێن ، گوێز ، گوێ •••

٢ ــ وی ، وەك :

هەنگوین ، پێنجوین •••

ئەو دوو بزوێنە دوولانەیە ــ واتــە (وێ ، وی) تەنیــا لە ناوچــەی سلێمانیو موکریانو [٩] هەندێ شوێنی دیکەی کوردستان باون • دەنا لــە زوربەی دیالێکتو بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا بە جۆرێــکیتر خۆیــان دەنوێنن ، واتە ــ (هەر دوو دەنگی «و ، ێ ــ و ، ی»ی بێتیکەڵبوون تەلەفوز دەکرێن ، هەروەك «د ، ێ ــ د ، ی»و یا هەر کۆنسۆنــانتێکیتر بێت لەجیاتی «د» بێتێکەڵبوون لەگەڵ «ێ ، ی»دا تەلەفوز دەکرێت) •

٣ ــ وی ، وەك :

دویر ، سویر ، کویر ، موی •••

ئەم دەنگە بزوێنە دوولانەیە لە بەشێکی زۆری دیالێکتی کرمــانجی ژووروودا باوە •••[١٠] هەرچەندە لە ئەلفوبێی عەرەبیــدا لەگەڵ (وی)ی کرمانجی خوارووودا وەك یەك دەنووسرێن ، بەڵام شێوەی تەلەفوزیــان

---

(٩) کەریمی ئەیوبیو ئی. ئا. سمیرنۆڤا لە (کتێبی «دیالێکتی کوردی موکری»، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ١٣)دا ، پەنجەیان بۆ ئەوە ڕاکێشاوە کە ئــەو بزوێنی دوولانەیە (وی ، وێ) لە بەشــە دیالێکتی موکریدا هەن . بەڵام ئەوەی جێی ڕەخنە بێ ، ئەوەیە کە (وا)شیان هەر بە بزوێنی دوولانــە داوەتە قەڵەم .

(١٠) جێی سەرسوڕمانە کە لە نووسینەکانی کوردناسانی سۆڤێتدا ، بە هیچ چەشنێك باسی ئەو بزوێنە دوولانەیە نەکراوە .

جیایە ، واتە وەها ناخوێندرێنەوە وەك ڕواڵەتی نووسینیان نیشانی‌دەدات .

ئەو سێ دیفتۆنگە هەر لە زووەوە بەو شێوەیەی نیشانمان داون نووسراونو دەنووسرێن ، بەڵام (و ــ کەشیدەیەکی لەسەر) لەجیاتی (وێ) نووسین کە دەستەی نووسەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات پەیڕەوی دەکەن ، کە بە ناوەرۆك هەڵەو بە ڕووخسار ناحەزە . پێویستی بە دوورخستنەوەیە ، چونکە نیگارکێشانی دوو دەنگ بە یەك پیت پەسەند نییە.

شایانی باسە مامۆستا مەسعوود محەمەد لەو وتارەیدا کە بۆ یەکەم کۆڕی لێکۆڵینەوەی کتێبی قوتابخانە بە زمانی کوردی (شەقڵاوە ، تەمووز ١٩٧٣)ی ئامادە کردبوو[١١] بە شێوەیەکی زانستیو بە بەڵگەی زۆرو ڕاستو لەبار نووسینی دیفتۆنگی (وێ)ی بە (و ــ کەشیدەیەك لەسەری) ڕەتکردۆتەوە[١٢] . هەروەها د. کەمال فوئاد لە وتاری «چەند سەرنجێکی زمانەوانی»دا [١٣] نووسینی دیفتۆنگی (وێ)ی بەوچەشنەی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات پەیڕەوی دەکەن بە هەڵە داناوە[١٤].

دەستەی بەڕێوەبەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات وایان داوەتە قەڵەم کە ئەو ڕێنووسەی ئەوان لەسەری دەڕۆن ، ئەوە ئیملای ستانداردی کوردییە ...[١٥] بەڵێ لەمێژە کە ئەلفوبێی کوردی لە ئەلفوبێیەکی عەرەبی

---

(١١) مەسعوود محەمەد ، گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی ، گۆڤاری «پەروەردەو زانست» ، ژ ٦ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٧ ــ ٢٨ .

(١٢) هەمان سەرچاوە ، ل ٥٨ .

(١٣) د. کەمال فوئاد ، چەند سەرنجێکی زمانەوانی ، گۆڤاری «ڕۆژی کوردستان » ، ژ ٢ ، بەغدا ، ١٩٧١ ، ل ٥٨ ــ ٥٩ .

(١٤) هەمان سەرچاوە ، ل ٥٨ .

(١٥) بڕوانە : پەراوێزی لاپەڕە (٨٦)ی وتاری د. جەمال نەبەز ، سەرنجێك لە چەند زاراوەیەکی تازە بەکارهاتوو و کۆڕی زانیاری کورد ، «گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات» ، بەغدا ، ١٩٧٨ ، ژ ٢٢ .

دەستکاری کراوەوە بۆ نووسینی کوردی سازکراوەو هەموولایەك لەسەری ڕۆیشتوونو ناوناوەش هەولی پێشخستنو چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی دراوە • کۆڕی زانیاری کورد لە کۆششی خۆیدا هەرچەندە هەندێ گیروگرفتی ئەو ڕێنووسەی باش چاك کرد ، بەلآم بەداخەوە لە سەرێکی ترەوە هەندێ قۆرتی نوێشی هێنایە ناوەوە ••• هەرچی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیاتە جگە لەوەی هیچ گیروگرفتێکیان چارەسەر نەکرد ، بەلکو کارێکی ڕاستیشیان کردە تەگەرە ، ئەویش ئەوەیە لەبریتی دیفتۆنگی (وێ) ، هاتن (و ــ کەشیدەیەك لەسەری)یان پەسەندکرد • ئەمە پێشنیاری هەر زانایەك بێ لە ڕووی زمانەوانییەوە ڕاست نییە• لەسەرەوە ئەوەم ڕوونکردەوە کە بەپێی زانستی زمان وا پەسەندە بۆ هەر دەنگێك یەك پیت دابنرێ • جا ئەم دیفتۆنگە کە لە دوو دەنگ پێکهاتووە ، پێویستی بەوەیە کە دوو پیت بنە نیگاری • ئەمە کە خۆی لە ئیملای کوردیدا ڕاستو ڕەوان بوو بە خوتو خۆڕایی شێواندیان • بەخێرێ لە هەموو گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردیدا ئەوەیان بەدیکردو ئەویش وای بەسەر هێنرا • سەرەڕای ئەوە لە گۆڤاری ناوبراودا هەر لە یەك لاپەڕەدا بە هەردوو شێوەکە ــ واتە (و ــ کەشیدەیەك لەسەری)و (وێ) ــ دەبینرێ • ئەگەر دەستەی بەڕێوەبەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات نووسینی دیفتۆنگ بە یەك پیت بەلایانەوە ڕاست بێ ، ئەوە بۆچی تەنیا دیفتۆنگی (وێ)یان بەبیردا هاتووەو ئەوانیدییان لەبیرکردووە • لێرەدا دەبێ شوکرانەبژێر بین کە هەستیان بە دیفتۆنگەکانیدی نەکردووە ، ئەگینا ئەوانیشیان بەدەردی دیفتۆنگی (وێ) دەبرد •• •ئەگەر دەستەی بەڕێوەبەرانی ئەو گۆڤارە بڕوایان بەوەیە کە ئەو ئیملا کۆنەی کوردی ستانداردەو پێویستی بە دەستکاری کردن نییە ، ئەوە دەبێ بشوترێ ئەدەبو زمانو مێژووی کورد پێویستیان بە لێکۆلینەوە نییە • خۆ ئەگەر بڕواشیان وایە کە دیفتۆنگی (وێ) گیروگرفت بووەو بە

(و ــ کەشیدەیەك لەسەری) چارەسەرکراوەو ئیملاکە بووەتە ستاندارد ، ئەوە هەر لەسەری نەڕۆین چاکترە •

نووسینی (ڕ) یان (ڒ) یان (رر) :

لە سەرەتای گەلاڵەبوونی ئیملای کوردییەوە دەبینین کە بۆ جیاکردنەوەی وێنەی دەنگی (ر)ی قەڵەو لە (ر)ی لاواز . چوکلەیەك لەژێر یەکەمیاندا دانراوەو ئەمە ڕۆیشتووە • من لەو ڕایەدام ئەمە کارێکی ژیرانەو زانستییە••• پاش ماوەیەك مامۆستا عەلائەدین سەجادی بۆئەوەی نیشانەکان هەموو لەسەر یەك شێوە بڕۆن وای پێشنیار کردووە کە چوکلەکە لەسەرەوە بێت •••[١٦] کۆڕی زانیاری کوردیش لەسەر بناغەی ئەو ڕایەی مامۆستا سەجادی بڕیاریدا هەموو چوکلەکان لە سەرەوەی پیتەکان دابنرێنو مەبەستیش لەمە چوکلەی پیتی (ر)ی قەڵەو بوو •••[١٧] دواتریش مامۆستا مەسعوود محەمەد لە وتاری «ڕێنووسی کۆڕ»دا تەواو پشتگیری لەو کارە کردووە •••[١٨]

هەندێ لە ڕووناکبیرانو زانایانی کورد ڕەخنەیان لە گۆڕینی شوێنی ئەو چوکلەیە گرت • من بەتەواوی ڕام لەگەڵ دە نەبەز دەگونجێ لەوەدا کە دەڵێ : «دانانی چوکلە لەسەر (ر) بۆ کردنی بە ڕێی قەڵەو لەباری هونەرییەوە ناڕاستە چونکە چوکلە خستنە سەر (ر) وا لە (ر)ەکە دەکا کە لە نووسینیدا

---

(١٦) بڕوانە : عەلائەدین سەجادی ، دانانی نیشانەکانی پیتی کوردی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ١٢ ، سالی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٧ ؛ هەروەها: دەستوورو فەرهەنگی زمانی کوردی ــ عەرەبی ــ فارسی ، بەغدا ، ١٩٦٢ ، ل ٢١ .

(١٧) بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێنووسی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٦٨ .

(١٨) سەرچاوەی ناوبراو ، مەسعوود محەمەد ، ڕێنووسی کۆڕ ، ل ٢٥٦ ــ ٢٥٧ .

لەگەڵ (ز)و (ژ)، ، بەتایبەتی (ژ) لە یەکدی بگۆڕێن و ڕێنووسەکە زەحمەتتر بکات • لەبەرئەوە چوکلەکە هەر لە ژێر (ر)ەکەدا بەمجۆرە (ڕ) بمایەوە چێتر بوو »...•[19] بێگومان کۆڕ لەمبارەیەوە بەهەڵەدا چووەو لە هیچی نەبوو گیروگرفتێکی نوێی بۆ ڕێنووسی کوردی دروستکرد • نموونەش بۆ پەیدابوونی ئەو گیروگرفتەو سەلماندنی ڕایەکەی د• نەبەز تەنیا ئەوەوە بەسە کە لە دروشمی کۆڕدا ، کە بەسەر بەرگو یەکەم لاپەڕەی هەموو ژمارەکانی گۆڤارەکەوەیەتی ، پیتی (ڕ)ی وشەی (کۆڕ) بووە بە (ز) • کەچی مامۆستا عەلائەدین سەجادی لەوڕایەدایە کە جیاوازی لە شێوەی جیاکردنەوەیاندا زۆرەو ئەو تێکەڵ بوونە زەحمەتەو ئەو بەڵگەیە بە پینەکردن دادەنێ • [20]

دەبینین هەندێ نووسەر دەنگی (ڕ)ی قەڵەو بە دوو پیت دەنووسن • وەك : «شەرر ، پرر ، برریار ، دررین ، کررین ...»• سەیر لەوەدایە ، ئەگەر بەوچەشنە ڕێنووسە وشەی وەك : «گۆڕڕان ...» بنووسین ، ئەوە دەبێ چوار (ر) لەتەك یەکەوە ڕیزبکەین ــ واتە بنووسین «گۆررران...» بەپێی زانستی زمان دانانی دوو پیت بۆ یەك دەنگ ڕاست نییە ، سەرەڕای ئەوە دووپاتکردنەوە بە هیچ جۆرێك نیشانەی قەڵەوی ناگەیەنێ ... بێگومان دانانی چوکلە ئاسانترو خێراترە لە نووسینی پیتێکی سەرلەبەر ، جگە لەوەش لەبەرئەوەی لە زمانی کوردیدا حاڵەتی ئەوتۆ هەیە کە دوو دەنگی (ر)ی لاواز بەیەکەوە دێن ، بۆ تێکەڵنەبوون وا چاکترە کە بە نیشانە

---

(19) سەرچاوەی ناوبراو ، د. جەمال نەبەز ، سەرنجێك لە چەند... ، ل ٩٤ .

(20) سەرچاوەی ناوبراو ، عەلائەدین سەجادی ، دانانی نیشانەکانی پیتی کوردی ، ل ١٨ .

وێنەی دەنگی (ڕ)ی قەڵەو لە وێنەی دەنگی (ر)ی لاواز جیابکرێتەوە .[٢١]

ئەوانەی (ڕ)ی قەڵەو بە دوو (ر) دەنووسن بەوپێیە دەبوو (ڵ)ی قەڵەویش هەر بە دوو (ل) بنووسن ، بەڵام چونکە لەم پێتەدا کێشە لەسەر شوێنی نیشانەی چوکڵەکە نییە ، بۆیە نووسینی ئەم پێتەیان نەکردۆتە گیروگرفت .

لەوڕایەدام کە تێکڕای ڕووناکبیران دژی نووسینی دوو (ر)و دوو (ل)نو هەموو هەست بە ناڕاستیو نادروستی ئەو کارە دەکەن . کەچی بەداخەوە گەلێ کەس هەن ، هۆی هەرچییەك بێ لەوە تێنـاگەن یاخـود نایانەوێ لەوە تێبگەن کە نووسینی دوو واو بۆ دەنگی (و)ی درێژ هەمان هەڵەی زمانەوانییە .

باسێکیدی نووسینی (ر)ی قەڵەو کە کێشەی لەسەر بێ ، (ڕ)ی سەرەتای وشەیە . وەك ئاشکرایە ، هەموو (ر)یەك کە لە سەرەتای وشەوە بێ لە کوردیدا قەڵەوەو کورد هیچ کاتێك دەم بە (ر)ی لاواز ناکاتەوە . لەبەرئەوە هەندێك لەو ڕایەدان ئەو (ر)یانەی لە سەرەتای وشەوە دێن پێویست ناکا چوکڵە بخرێتە سەریان ، چونکە لە کەس ناگۆڕێن [٢٢] . بە بیری من ئەوکەسانە زۆر بەهەڵەداچوون ، چونکە لە زمانی کوردیدا دوو فۆنێمی (ر)و (ڕ) هەیە ــ واتە یەکێك لاوازو یەکێك قەڵەو . بەوێنە لە وشەی (کەر)دا ئەگەر فۆنێمی (ر) بکرێت بە (ڕ) ، ئەوە وشەی (کەڕ) پەیدادەبێ کە جیاوازییەکی تەواو لە مانایاندا هەیە . جا بەپێی ئەو

(٢١) بە پێویستی دەزانم ، پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشم کە د. مارف خەزنەدار دەمێکە دەربارەی نادروستی دوو (ر) نووسین هەندێ بەڵگەی واقیعی خستۆتەڕوو (بڕوانە : مارف خەزنەدار ، زمانەوانی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٦ ، ساڵی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ٢٥) .

(٢٢) بەوێنە بڕوانە : د. جەمال نەبەز ، سەرچاوەی ناوبراو ، سەرنجێك لە چەند ... ، ل ٩٤ .

پێویستی‌یە لە ڕێنووسی کوردیدا دوو پیت بۆ ئەو دوو فۆنێمە دانراوە .
کە ئەوەش نیشانەی جیاکردنەوەیانە • جا هەر لەبەرئەوەی هەموو (ر)یەك
کە لە سەرەتای وشەی کوردییەوە دێت قەڵەوەو کورد هیچ‌کاتێك دەم بـە
(ر)ی لاواز ناکاتەوە ، ڕاست نییە بچین وێنەی فۆنێمێکی‌تر لەجێی‌دابنێین ،
بەتایبەتی کە ئەو فۆنێمە وێنەی خۆی هەبێ • دانانی وێنەی فۆنێمێك بـۆ
فۆنێمێکی‌تر ، نەك هەر پێڕەوی‌نەکردنی دەستووره سەرەتایی‌یە ئاشکراکانی
زمانەوانی‌یە ، بەڵکو پەیداکردنی گیروگرفتێکی نوێ‌یشە (٢٣) •

★ ★ ★

لەبەر ڕۆشنایی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا ، بۆمان دەرکەوت لە وێنـەی
دەنگی بزوێنی (و)و (ی) درێژو کورتە بزوێنی (i) و کۆنسۆنانتی
(و)و (ی)و دیفتۆنگی (وێ)و کۆنسۆنانتی (ڕ)ی قەڵەو لە ڕێنووسی کوردیدا
گیروگرفتیان هەیەو کێشەیان لەسەرەو پێویستیان بە چارەسەر کردنە :

دەنگی بزوێنی (و)ی درێژ کە لە ڕێنووسدا بە دوو واو یـان (و ـ
کەشیدەیەکی لەسەر) دەبینرێ ، هەردوو نیگارەکە باش نین • یەکەمیان ـ
واتە دوو واو نووسین ـ لە ڕووی زانستی زمانەوە هەڵەیە ؛ دووەمیان ـ
واتە (و ـ کەشیدەیەکی لەسەر) شێوەی ناحەزە • بۆیە ئەم دەنگە پێویستی
بە نیگارێکی نوێی گونجاوە •

هەڵەی نووسینی دوو (ی) یان (ی ـ کەشیدەیەکی لەسەر) بۆ دەنگی
بزوێنی (ی ـ I) لەوەدایە ، یەکەمیان پەیڕەوی یاسای فۆنەتیکی تێدا

---

(٢٣) لە وتاری ناوبراوی د. نەبەزدا ، دەستەی بەڕێوەبەرانی گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات ڕای د. نەبەزیان ڕەتکردۆتەوەو بوونی چوکلەیان بە پێویست دانـاوە (بڕوانە : د. جەمال نەبەز ، سەرچاوەی ناوبراو ، سەرنجێك لە چەند ... ، پەراوێزی ل ٩٤) . هەرچەندە دەستەی ناوبراو بـە شێوەیەکی عەفەوی خۆیان لەو مەسەلەیە تێ‌هەڵتورتاندووە ، بەڵام بـە ڕێکەوت نیشانیان پێکاوە .

نەکراوەو دووەمیشیان شێوەی نالەبارە • جا لەبەرئەوەی هیــچ کامێکیان لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا ناگونجێن ، پێویستە لەبیربرێنەوە •

نەبوونی نیشانەیەك بۆ کورتە بزوێنی (i) و کۆنسۆنانتی (و)و (ی) بووەتە هۆی کێشەیەکی گەورەی ڕێنووسی کوردیو ئەم ناتەواوییــە نەك هەر سەری لە قوتابیان ، بەڵکو لە هەندێ زمانــەوانیش تێــكداوە • لەبەرئەوە دانانی نیگار بۆ ئەو دەنگانە کارێکی زۆر پێویستە لە تەهێشتنی کەموکورتی ئەو ڕێنووسەدا •

دیفتۆنگی (وێ) کە هەندێ کەس بە (و ــ کەشیــدەیەکی لەســەر) دەینووسن ، بە ناوەرۆك هەڵەو بە ڕووخسار ناحەزە • ئەمە پێویستی بــە دوورخستنەوەیەو نابێ لە هیچی نەبوو گیروگرفت پەیدا بکرێ •

بۆ نیشاندانی قەڵەوی دەنگی (ر)ی قەڵــەو لە هەموو ڕوویــەکەوە نووسینی دوو (ر) هەڵەیەو دانانی چوکلە ڕاستــە • هــەرچی چوکلەشــە لەسەرەوە دانانی گیروگرفت پەیــدا دەکاو باشــتر وایە وەك لــە زووەوە ڕۆیشتووە لە ژێرەوە دابنرێ • دانەنانی چوکلەش بو (ڕ)ی سەرەتای وشە کارێکی ناشیبیانەیە •

بەوپێیە باشتر وایە :

١ ــ نووسینی دوو واو یان (و ــ کەشیدەیەکی لەسەر) بۆ بزوێــنی (و)ی درێژ لەگەڵ نووسینی دوو (ی) یان (ی ــ کەشیدەیەکی لەسەر) بو بزوێنی (ی)ی هێزدار فەرامۆش بکرێ •

٢ ــ وێنە بۆ بزوێنی (و)ی درێژو کورتە بزوێنی (i) و کۆنسۆنانتی (و ــ w) و (ی ــ y) بکێشرێ •

٣ ــ نیگاری دەنگی (ی ــ (î))و (وێ)و (ڕ) زوو چۆن بوون وا بمێننەوەو ئەو دەستکاریيانەی کراون لەبیر ببرێنەوە •

بینیمان لەو ئەلفوبێ عەرەبی‌یە دەستکاری کراوەدا کە بۆ نووسینی کوردی سازکراوە نیگاری هەندێ دەنگ گیروگرفتیان هەیەو کێشەی زۆریان لەسەرەو پێویستیان بە چارەکردنە • بەلاّم بێتوو لە ئەلفوبێی لاتینیدا تەماشای نیگاری ئەو چەند دەنگە بکەین ، ئەوە گیروگرفتێکی ئەوتۆ بەدی ناکەین • بەوپێ‌یە وێنەی دەنگەکانی ئەلفوبێی لاتینی بۆ نووسینی کوردی لەبارترە •

– ٢ –

گیروگرفتی نووسینی وشەکانو تێکبەستنیان

لە نووسینی وشەکانی زمانی کوردی‌و تێکبەستنیاندا گیروگرفت ئێجگار زۆرەو باسکردنی گشتیان شتێکی ئاسان نییە • هەرچەندە ئەو چەند تێبینیانەی لێرە بەدواوە دەیانخەینە بەرچاو مشتێکن لە خەرواری گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی ، بەلاّم هەرە گرنگەکانیانو کێشە زۆرەکانن ••• بەپێی لێکۆڵینەوەو بۆچوونمان ئەو کۆسپانەی لە نووسینی وشەکانو تێکبەستنیاندا هەیە ، لەو چەند خاڵەی خوارەوەدا کۆمانکردووەتەوە :

١ – نەنووسینی هەندێ پیتو پێڕەوی نەکردنی پاراستنی بناغەی وشەو کاری فۆنەتیک لە ڕێنووسدا •
٢ – وشەی سادە لەگەڵ مۆرفیمە ئەفیکسی‌یەکان •
٣ – وشەی لێکدراو •
٤ – ناڕاستی لکاندنی هەندێ وشە بە پێش یان بە پاش وشەی دی‌یەوە •
٥ – تێکبەستنی پیتەکان •
٦ – نووسینی وشەی بێگانە •

نەنووسینی هەندێ پیتو پێڕەوی نەکردنی پاراستنی بناغەی وشەو کاری فۆنەتیك لە ڕێنووسدا

وشەکانی وەك : وچان / ووچان ، وژە / ووژە ، وڵات / ووڵات . وڵاخ / ووڵاخ ، ون / وون ، ورد/ وورد ، ورە /وورە ، ورگ/وورگ. ورتــە / وورتــە ، وروژان / ووروژان ، وروکان / ووروکان ، وریــا / ووریــا ، وڕ / ووڕ ، وڕە / ووڕە ، وڕێنە / ووڕێنە ، وس / ووس ، وسڵ / ووسڵ ، وسمە / ووسمــە ، وشــە / ووشــە ، وشــك / ووشك ، وشتر / ووشتر ، وتن / ووتن ، وتــار / ووتــار ، وزە / ووزە٠٠٠ کە بە دەنگی (و ــ w)ی کۆنسۆنانت دەســتپێدەکەن . هەندێ لەو ڕایەدان کە بە یەك واو بنووسرێنو هەندێکیش نووسینی دوو واو پەسەند دەکەن .

بەشێك لەوانەی یەك واو دەنووسن ، بێئەوەی بیریان لێکردبێتەوە ، هەر لە خۆڕا وایان بەلاوە باشترە ٠٠٠ هەرچەندە بەشەکەی دی لە ئەنجامی لێکدانەوەو بۆچوونەوە ئەو هەڵوێستەیان وەرگرتووە ، بەڵام تا ڕادەیەك کەوتوونەتە هەڵەوە . بەوێنە مامۆستا مەسعوود محەمەد کە لایەنگیری یەك واو نووسینە بەڵگەی ئەوەیە کە دەڵێ : «لە نووسینی ئەو وشانەی بە (ر)ی قەڵەو دەستپێدەکەن ، نووسەران دەڵێن پێویســت نییە نیشــانەی (ر)ی قەڵەو بخرێتە سەر ، چونکە هەمیشە دەنگی (ر) لە سەرەتای وشەدا بــە قەڵەوی دەردەبڕدرێت ، کەواتە لزووم بە نیشانە ناکات . کە ئەم لێکدانەوەیەو ئەو بڕیارە قبووڵ بکرێــت ، دەبێ بەنیسبــەت وشــەی (ورچ ، وشــە ، وزە٠٠٠)یشەوە هەمان لێکدانەوە بکرێت » [٢٤] . لەسەرێکەوە جیاوازی لەنێوان (ڕ)ی سەرەتای وشەو (و ــ w)ی کۆنسۆنانتدا ، کە کورتە بزوێــنی (و ــ u) یان (i) ی بەدوادا دێت ، هەیە . لــە

(٢٤) مەسعوود محەمەد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوڕ ، ل ٢٧٤ .

سەرێکی تریشەوە فرێدانی وێنەی دەنگێك دەبێتە هۆی پەیدابوونی ناتەواوی لە پارچە پێکهێنەکانی وشەدا • جا کە تێکرای دەنگەکانی وشەیەك وێنەیان ئاشکرا نەبوو ، ئەوە ئەو ڕەچاو نەکردنە نەك هەر لادانــە لــە سەرەتــای زمانەوانی ، بەڵکو لە زۆر ڕووەوە دەبێتە گیروگرفــت • بەوێنــە ئــەگەر تەماشای وشەی (ووزە) بکەین دەبینین لە چوار دەنگ (و ــ w / و ــ u / ز ــ z / ە ــ e)و دوو بڕگە (وو ــ wu / زە ــ ze) پێکهاتووەو لە هەر بڕگەیەکیاندا بزوێن هەیەو وەك ئاشکراشە مەرجە لە بڕگەدا بزوێن هەبێ • جا کە ئەم وشەیە بە دوو واو نووسرا ئەوە هیچ دەنگێکیان بێنیگار نابێو هیچ بڕگەیــەکیان ناتەواوی تێ ناکەوێ • کە دەنگەکانیش لە نووسیندا وێنەیان وا ڕوون بــێ ، ئــەوە گیروگرفت نایەتەڕێ • بەڵام بێتوو ئەو وشەیە بە یەك واو بنووسین ، ئەوە دەنگێکیان بێوێنە دەمێنێتەوەو بڕگەیەکیان کەم دێنێ • سەرەڕای هەموو ئەوەش ، ئەمە سەر لە قوتابیانو ئەوانەی فــێری زمــانی کوردی دەبــن تێكدەدات • بێگومان لە دانانی ڕێنووســـدا زۆر گرنــگە کە مەسەلــەی پەروەردە ڕەچاو بکرێ •

هەندێك لەوانەی دوو واو دەنووسن ، بەهەڵە وا تێگەیشتوون کە ئەو جۆرە وشانە بە بزوێنی (وو ــ ū) دەستپێدەکەن • هەرچەنــدە کۆمەڵی دووەم لە ڕێگەی لێکدانەوەوە بۆ ئەوە چوون کە بە دوا دەنگی (و ــ w)ی کۆنسۆنانتی سەرەتادا کورتە بزوێنی (و ــ u) دێــت ، بەڵام لێکۆڵینەوەی تەواویان نەکردووە • لەمڕووەوە بۆچوونی مامۆستــا نووری عەلی ئەمین ، بەتایبەتی کە پێکهاتنی بڕگەکانی ئەو جۆرە وشانەو بوونی ئەو کورتە بزوێنی (و ــ u)ی کردۆتــە بەڵــگەی دوو واو

نووسین ، [٢٥] بە لای منەوە ڕایەکی زانستی‌یەو شایانی باسە • بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا بۆ تەواو ڕوونکردنەوەو چەسپاندنی ئەو ڕایە هەنـدێ لایـەنو بەڵگەی‌دی هەن ، کە لێیان‌دەدوێین •

بەر لە هەموو شتێك گومان لەوەدا نییە کە ئەو وشانە بە بزوێنی (وو ــ u) دەستپێ‌ناکەن ، چونکە وەك ئاشکرایە لە زمانی کوردیدا بزوێن لە سەرەتای وشەوە نایەت • سەرەڕای ئەوە ئەگەر بزوێن بوایە دەبوو (ئـ) لەپێشیانەوە پەیدا ببێ‌و بوترێ (ئووشە ، ئووشك ، ئووریا ، ئوورتە•••)• دەشزانـین کە وا ناوترێ •

گومان نییە کە دەنگی سەرەتای ئەو وشانە (w)ە • بەلاّم دەبێ بکۆڵینەوەو بزانین دووەم دەنگ (u)ە یان (i)ە • جا کە گەیشتینە ئەو ئەنجامە ، ئەوسا دەتوانین بڕیار بدەین کە چۆن بنووسرێ •

لە فەرهەنگەکەی مامۆستا تۆفیق وەهبی‌و س• ئەدمۆنس‌دا تێکڕای ئەو وشانەی بە (و ــ w)ی کۆنسۆنانت دەسـتپێ‌دەکەن ، پیـتی (u) بەدوایاندا هاتووە ، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە ئەو دوو زانایـە باوەڕیان وایە دەنگی دووەمی ئەو وشانە کورتە بزوێنی (u) ە [٢٦] • لە فەرهەنگی مامۆستا قەناتی کوردۆدا زوربەی وشەکان هەر بەوچەشنـە تۆمارکراون ، بەلاّم چەند وشەیەك بە هەردوو شـێوە واتـە پیتی دووەم (u) و (i) ــ نووسراون • ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە مامۆسـتـا

---

(٢٥) نووری عەلی ئەمین ، ڕابـەرێ بۆ ئیمـلای کوردی ، بەغـدا ، ١٩٦٦ ، ل ٣٢ ــ ٣٣ •

(٢٦) Taufiq Wahby and C. J. Edmonds, A Kurdish - English dictionary, London, 1966, p. 154 - 155.

کوردۆ وای بۆ چووە کە لە هەندێ وشـەدا دەنـگی دووەم دوور نییـە (i) بێت •[٢٧]

من لەوڕایەدام کە دەنگی دووەمی زوربەی هەرە زۆری ئەو جـۆرە وشانە کورتە بزوێنی (u) ە ، بەڵام لەناویاندا وشەی ئەوتۆ هەن ، کە بـە دوا (و ــ w)ی کۆنسۆنانتدا بزوێنی (i) هاتووە • بێ گومان لـە ڕێگەی ئامێری تایبەتی پێوانەو کێشانەی دەنگ‌و قووڵبوونەوەوە لە یاسای فۆنەتیکی زمانەکەمان ، باشترین ساغ‌کردنەوەی ئـەو کێشەیە دابین‌ئەکرێ• بەداخەوە ئێمە هێشتا نەبووینەتە خاوەنی ئەو جۆرە ئامێرانەو لێکۆڵینەوەی فۆنەتیکی زمانەکەشمان هێندە کزە تازە بەئاستەم توێژی سەرەوەی خەریکی دەرکەوتنە • جا منیش لێرەدا هەر ئەوەندەم لە دەست دێ کە لەو توێژاڵەی سەرەوە بەڵگە بێنمەوە :

بۆنموونە لە زمانی کوردیدا (گوتن ــ gutin)یش‌و (ووتن ــ wutin)یش دەوترێ • گۆڕانی دەنگی (و ــ w)ش بە (گ) هەیە • دیارە کە (گوتن) و (وتن) هەر یەك وشەن‌و تەنیا یەکەم دەنگ گۆڕانی بەسەردا دێت • لە (گوتن)دا ئاشکرا دیارە کە دووەم دەنگ کورتە بزوێنی (و ــ u)ە • جا بەوپێیە لە (ووتن)یشدا هەر هەمان بزوێن بە دوا (و ــ w)دا هاتووە ••• لە وشەی (حوشتر / ووشتر)یشدا هەمان دیاردە دەبینین ــ واتە دەنگی (ح) و (w) بە یەك دەگۆڕدرێنەوە • بزوێنی (و ــ u)ش ڕەوان لەدوای (ح)ەوە هـاتووە • جـا دەبـێ هـەر (u) ش بێ بەدوا (w)شدا هاتبێ •

---

(٢٧) قەناتی کوردۆ ، فەرهەنگی کوردی ــ ڕووسـی ، مۆسکـۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٧٩٢ ــ ٧٩٣ .

بەمەو بە گوێڕاگرتن لە تەلەفوزکردنی زوربەی ئەو جۆرە وشانەدا دەردەکەوێ کە دەبێ بە دوا (و w)ی کۆنسۆنانتدا کورتە بزوێنی (و ـ u) بێت • بەلاّم پێویستە سەرنج بۆ ئەوە ڕابکێشین کە بزوێنەکانی دیش بەئاشکرا لەدوای (و ـ w)ەوە دێن ، وەك : (وازهێنان ، واشە. واتە ، وانە ••• وەرز ، وەتەن ، وەڕین ، وەجاخ••• وێڵ ، وێر ، وێـــژە . وێـــڕا ••• هتد) • جا کەوابوو پێویستە بیر لەوەش بکەینەوە ، کە ئایـــا کورتە بزوێنی (i) بەدوا (و ـ w)دا دێت •

ئەگەر لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا بەراوردێك لەنێوان هەندێ لەو جۆرە وشانەدا بکەین ، ئەوە بۆمان ئاشکرا دەبێ ، کە حاڵەتی ئەوتۆ هەیە بە دوا (و ـ w)ی کۆنسۆنانتی سەرەتای وشەدا کورتە بزوێـــنی (i) دێت • بەوێنە لە کرمانجی ژووروودا دەوترێ (هرچ ـ hirç ، هشك ـ hisk •••) ، لە کرمانجی خوارووشـــدا (ورچ ـ wirç ، وشك ـ wisk •••) • دیاردەی گۆڕانی دەنگی (هـ ـ h) بـــە (و ـ w) باوەو ئەمە کێشـــەی لەســـەر نییە • هەرچی دووەمدەنگە لە دیالێکتی ژووروودا ئاشکرایە کە کورتە بزوێـــنی (i) ەو بە هیچ جۆرێك (u) نییەو هیچ کات (هورچ ـ hurc هوشـــك ـ husk) ناڵێن • بەو پێیە دەبێ لە دیالێکتی خوارووشدا دەنگی دووەم (i) بێ و وشەکان (ورچ ـ w irç ، وشـــك ـ wisk) بـــن •

بەوپێیە دەبێ لەپێشەوە هەندێ کێشـــەی فۆنەتیـــکی زمانەکەمـــان ســـاغ بکەینەوە ، ئەوسا بڕیاری نووسینی دوو واو یان یەك واو بدەین : ئەگەر ئاشکرا بوو کە بە دوادەنگی (و ـ w)دا کورتە بزوێـــنی (و ـ

u) هاتووه ، ئەوه لەبەر ئەو هۆیانەی لەسەرەوه نیشانمان‌دان ، باشتره بە دوو واو بنووسرێ • (٢٨) خۆ بێتوو کورته بزوێنی (i) ی بەدوادا بێت ، ئەودەم ڕاستتر وایه بە یەك واو بنووسرێ • (٢٩)

دەزانین لە وشەکانی (دوو ، موو ، مووروو ، بەڕوو ، ئارەزوو ، جوانوو ، تەرازوو •••)دا دەنگی کۆتایی بزوینی (وو ـــ u)ی درێژەو ئەمە لە ڕێنووسی باوی کوردیدا دوو پیتی واوی بۆ کراوەته نیگارو کۆڕیش پیتێکی واو (و ـــ کەشیدەیەکی لەسەر)ی بۆ پەسەندکردووه•••• هەروەها ئەوەش دەزانین کە دوو دەنگی بزوێن پێکەوه نایەن‌و لە حالەتی پاراستنیاندا کۆنسۆنانتی (ی ـــ y) یان (و ـــ w) دێته نێوانیانەوه • بۆ نموونـه کاتێ نیشانەی (ان)ی کۆ بخرێته سەر وشەیەك کە کۆتایی بە بزوێنی (ا ، ێ•••) هاتبێ ، ئەوه کۆنسۆنانتی (ی ـــ y) پەیدادەبێ • وەك :

برا + ی ـــ y + ان = برایـــان

پێ + ی ـــ y + ان = پێیـــان

بەڵام ئەگـەر وشەیـەك کۆتـایی بـە بزوێـنی (وو ـــ u) بێت‌و نیشانەیەکی بە بزوێن دەستپێ‌کردووی پێوه بلکێنرێ ، ئەودەمـه لەنێوان وشەو نیشانەکەدا کۆنسۆنانتی (و ـــ w) دێته کایەوه • بەوێنه :

أ) نیشانەی (ان)ی کۆ :

---

(٢٨) ئەو دوو واو نووسینەش هەموو گیروگرفتەکان لاناباو بەشێکی هـەر دەمێنێ ، چونـکه دوو واو کە یەکەمیـان وێنـــەی کۆنسۆنـانتی (w)و دووەمیان وێنەی کورته بزوێنی (u) ه خـــاوەنی یـەك نیگارن . جا دەمێك کێشه نامێنێ کە لە ئەلفوبێی عەرەبیـدا نیگار بـو (w) ش بکێشرێ .

(٢٩) ئەمیش ئەو ناتەواوییەی هەر تێدا دەمێنێ ئەگەر ئەو ڕێنووسه وێنەی دەنگی (i)ی بۆ زیاد نەکرێ .

mûrû + w + an → mûrûwan
berû + w + an → berûwan

ب) نیشانەی (ەکە)ی ناسیاوی

arezû + w + eke → arezûweke
terazû + w + eke → terazûweke

ح) نیشانەی (ە)ی ناسیاوی

tû + w + e → tûwe
cû + w + e → cûwe

•••و هەندێکی‌تر • [٣٠]

ڕاستە لەم جۆرە حاڵەتانەدا بزوێنی (وو)ی کۆتایی وشەکە کەمێك لەباری ئاسایی کورتتر دەوترێت ، بەڵام ئەم دیاردەیە کە هۆی جێ‌گۆڕینی هێز یان پێکەوە هاتنی دەنگی وێکچوو یان دەنگەکانی دەوروبەر ••• ە ، نابێ ببێتە هۆی شێواندنی بناغەی وشە •

هەندێ کەس بێ‌ئەوەی بیر لە ئاکام بکەنەوە وایان بە باش زانیوە چۆن بەدەمدا دێت هەر بەوچەشنە بینووسن • لە سەرێکی‌تریشەوە نادروستی

---

(٣٠) مارف خەزنەدار ڕاست بۆ ئەوە چووە کە دەڵێ ، کاتی (ەم) بە دوای وشەی (سێ ، نۆ ، دە)دا دێت ، ئەوە بۆ پاراستنی بزوێنەکان (ی ــ y) لەنێوانیاندا پەیدا دەبێ . بەڵام لەوەدا بەهەڵە چووە کە وا تێ‌گەیشتووە (ەم) چۆن بەڕەوانی بەدوا وشەی (یەك)ەوە دەلکێ ، هەر بەو چەشنە بە کۆتایی وشەی (دوو)شەوە دەنووسێ (بڕوانە : مارف خەزنەدار ، زمانەوانی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٨ ؛ ساڵی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ؛ ل ١٣) .
ڕاستی ئەوەیە ، کاتێ (ەم) بەدوا وشەیەکدا بێت ، کە کۆتایی بە بزوێنی (وو) هاتبێت ، ئەوە بۆ پاراستنی بزوێنەکە (و ــ w) دێتە ناوانەوە .

نیگاری بزوێنی (وو ــ û) نووسەرانی ناچار کردووە فەزلی هەڵــە بەسەر ڕاستدا بــدەن • بۆنموونــە دەنووســـن (جوانــووەکە ، دووەم . جووە•••) ، کەچی ڕاستەکەی (جوانووەکە ، دوووەم ، جوووە•••)یە • شێوەی نالەباری سێ واو بەدوا یەکدا هاتن وای لە خەڵك کردووە واوێکیان فڕێبدەن • بەڵێ لە ڕووی ڕووخســـارەوە دوو واو جوانـــترەو سێ واو بەیەکەوە نووسین ناشیرینە ، بەڵام لەڕووی ناوەڕۆكو واقیعی زمانەوانیەوە دوو واو هەڵەیەو سێ واوە ناشیرینەکە ڕاستە •

بەپێی ڕێنووسی کۆڕیش کە لەبریتی دوو واو (و ــ کەشیدەیــەکی لەسەر) پەسەند کراوە ، دەبوو بنووسن (جوانۆوەکە ، دۆوەم ، جۆوە••••)، کەچی دەنووسن (جوانووەکە ، دووەم ، جووە•••) • لــێرەدا کــورت بوونەوە کۆڕی بەو هەڵەیەدا بردووە کە وێنــەی فۆنــێمی (و ــ u) لەجێی وێنەی فۆنێمی (ۆ ــ û) دابنێت • وەك پێشـــتر لە بــاسی نووسینی (ڕ)ی سەرەتای وشەدا پەنجەم بۆ ڕاکێشاوە ، لەڕووی زانستی زمانەوە هەڵەیە وێنەی فۆنێمێك بۆ فۆنێمێکیتر دابنرێ • سەرەڕای ئەوە ئەمە بناغەی وشە تێكدەدا ، چونکە ئەگەر لەڕووی وێنەی ئەو نووسینەوە وشە و نیشانەکان لە یەك جیابکەینەوە ئەوە (جوانو ، دو ، جو) دەمێنێتەوە • جا لەمسەرەشەوە هەڵەیەکیتریش سەر هەڵدەدا •

ئەوەی لەمبارەیەوە پتر جێی ڕەخنە بێ ، ئەوەیــە لە چــاپەمەنیەکانی کۆڕدا ، بەتایبــەتی لەوانــەی مامۆســـتا مەسعــوود محەمــەددا وشــەی (dûwem) نــووسراوە (دوەم) • باشــە ئــەم وشەیــە کــە لــــە (dû + w + em) پێکهاتووە ، کوا پیتی (ۆ ــ û) ؟ • خۆ ئەگەر لەسەر بنــاغەی ئەو جۆرە نووسینە تەماشای ڕۆنانی ئەو وشەیە بکەین ، ئەوە دەبینین لە (د + و ــ w + ەم) سازبووە ، واتە لە نیگارەکانی

وشەی (دق)دا تەنیا پیتی دال دیارە • بەلای منەوە لە هەموو ڕوویەکەوە نووسینی (دوەم) هەڵەیە ، جا با لە هەندێ ناوچە بزوێنی (ۆ)ش ڤــووت بدرێ • بەوپێیە بۆ دەبێ لــە نووسیندا دالــە کلــۆرەکەی سلێمــانیش نەنووسرێ •

نەشێواندنی بناغەی وشە لە مەسەلەی ڕێنووسدا زۆر گرنگەو شایانی باسە هەندێ حاڵەت لەلایەن هەموانەوە پارێزراوە • هەر لە کورتو درێژی بەدەمدا هاتنی بزوێنی (وو ـــ û)دا چەندین نموونەی ئاشکرا هەیە • بەوێنە ئەو بزوێنە لە (نووسین . پێنووس•••)دا درێژتر تەلەفــوز دەکرێ وەك لە (نووسرا•••)دا [٣١] ، کەچی تێکڕا بە دوو واو دەینووسن • ئەمەش کارێکی ڕاستەو لەگەڵ زانستی زماندا دەگونجێ •

پێڕەوی کردنی پاراستنی بناغەی وشـــەو کاری فۆنەتیــك هەنــدێ حاڵەتی تری وشە دێنێتەوە بیر :

١ ـــ کورتکردنەوەو تێداچوون •

ئەگەر دوو دەنگی وێکچوو یاخود لێك نزیك بکەونە پاڵ یەك . ئەوە لە دەربڕیندا یەکێکیان ونەدەبێ • بەوێنە کاتێ نیشانەی (تر)ی بــەراورد

(٣١) هۆی ئەمەش ، ئەوەیە کە لە وشەکانی (نووسین • پێنووس...)دا ، هێــز لەسەر دەنگی (وو ـــ û)ە ، بەڵام لە وشەی (نووسرا)دا ، هێز دەخرێتە سەر دەنــگی (ا) ... لە زمــانی کوردیــدا دیــاردەی گوێزانەوەی هێز لە بڕگەیەکەوە بۆ بڕگەیەك زۆر باوە ، بەڵام بەداخەوە لە مەسەلەی ڕێنووسدا ڕەچاو نەکراوە ... بەڕای ئێمە • نووسینمان وەك نووسینی هەندێ لە زمانە ئەوروپاییەکان ، بەتایبەتی بۆ هەڵەنەکردن لە نووسینو خوێندنەوەی هەنــدێ وشــەداو بــۆ تۆمارکردنیــان لــە فەرهەنگدا پێویستی بە بوونی نیشانەی (هێز ـــ (Stress))ە • هەرچەندە بوونی ئەو نیگارە گیروگرفت دەڕەوێنێتەوە ، بەڵام پێویست ناکا بۆ هەموو وشەیەك بەکاربهێنرێ ، بەڵکو تەنیا لەکاتی پێویستدا بۆ جیاکردنەوە .

ئیزافەی سەر وشەی (کورت) دەکەین ، ئەوە دەبێتە (کورتتر) ، بەلاّم لـە دەربـڕیندا دەوترێ (کورتر) • (پاكکردن) کە لە (پاك)و (کردن) پێکهاتووە، بە (پاکردن) بەدەمدا دێت ••• وشەی (دەستکەوت) کە لە (دەسـت + کەوت) سازبووە بە (دەسکەوت) تەلەفوز دەکرێ ، چونکە لەسـەرێکەوە دەربڕینی سێ دەنگی (س ، ت ، ك)ی کۆنسۆنانتی کپ پێکەوە خۆش‌و ئاسان نییە ، لە سەرێکی‌تریشەوە لە زمانی کوردیدا (ت) کە لەدوای (س)ەوە دێت ، زۆر جار قووتدەدرێ • بەوێنە لە زۆر جێگە (دەست) دەبێتە (دەس)؛ (مەبەست) دەکەنە (مەبەس) •••

بە ڕای من ڕاست نییە ئەو جۆرە وشانە لەسەر بناغـەی تەلەفـوز بنووسرێن ، بەلکو لە نووسیندا پێویستە شێوەی پێکهاتنیان ڕەچاو بکرێ‌و ئەو پەڕاندن‌و ون‌بوون‌و تیکەلاّوبوونە ڕەنگ‌نەداتەوە ــ واتــە ڕاســتترە بنووسرێ : کورتتر ، پاكکردن ، دەستکەوت •

بەڕاستی تێچوونی دەنگی (ت) ڕوونکردنەوەو لێکۆلینەوەی تەواوی دەوێ ، چونکە لە زۆر جێگەدا بێ‌ڕەچاوکردنی نیزیکی‌و دووری نێـوان دەنگەکان ئەم (ت)ە دەفرتێ ، وەك دەوترێ (دەڕوا) لەجیاتی (دەڕوات) • یاخود لە شێوەکانی ئاخاوتنی سلێمانی لە زۆر جێگەدا (ت)ەکــە کلـۆر دەکرێت ، وەك کە دەلێن «ئەمە••• (و) لە چی» لەبریتی «ئەمەت لە چی» ؛ یاخود « ڕا ••• (و) لێیە» لەجیاتی «ڕات لێیە»•• •

بێ‌گومان ئەو جۆرە فرتاندن‌و کلۆرکردنە کە تایبەتی‌یە بە ناوچەیەك ، نابێ لە زمانی ئەدەبی‌و نووسیندا ڕەنگ‌بداتەوە •

هەروەها ئەگەر (ی)ی ئیزافە بخرێتە سەر وشەیەکی کۆتایی هاتوو بە بزوێنی (ی) . ئەوکاتە نیشانەی (ی)ی ئیزافە لە تەلەفوزدا دەرنـاکەوێ ، وەك : (ڕێوی فەمچووغە ؛ ماسی گەورە••••) • بێ‌گومان بۆ نیشانـدانی

باری ڕێزمانیو بوونی دۆخی ئیزافه . باشتر وایه (ی)ی ئیزافەکه بنووسرێ
با نەشخوێندرێتەوە ، واته پێویسته بنووسرێ : (ڕێویی قەمچووغه ؛
ماسیی گەورە ...) . شایانی باسه مامۆستا شێخ حەسەن بیست ساڵێك
لەمەوبەر پەنجەی بۆ ئەم ڕاستتیه ڕاکێشاوە . (٣٢) بەڵام بەداخەوە کۆڕی
زانیاری کورد ، تەنیا بەدەمدا هاتنی ئەو وشانەی ڕەچاوکردووەو بڕیاریداوە،
ئەگەر (ی)ی ئیزافه چووە سەر ئەو وشانەی کۆتاییان بە دەنگی (ی) دێت
نەنووسرێت . (٣٣)

وەك ئاشکرایە لە پێکهاتنی کرداری داخوازیو ئیلزامیدا نیشانەی
(ب) هاریکارە . هەندێ جار ئەو (ب)یە قووتدەدرێو زوربەی
نووسەرانیش لەسەر بناغەی ئەو بەدەمدا هاتنە دەنووسن : (ڕاکە ، هەلگرە،
وەرگرە....) . بەڵێ خەڵك ئازادن بەپێی ڕاهاتنی زمانو شێوەی ناوچەی
خۆیان نووسراو بخوێننەوە ، بەڵام ئەمە نابێ کار لە شێوەی نووسینەکە
بکات . جا ڕاست ئەوەیە لە نووسیندا بنچینەو قاڵبی وشه بپارێزرێ .
بەوپێیه پێویسته بنووسرێ (ڕابکە ، هەڵبگرە ، وەربگرە....).

لە شێوەی ئاخاوتنی سلێمانیدا زۆر جار ئەوە بەرگوێ دەکەوێ که
دەنگی (د) کلۆر دەکرێت ، وەك (مناڵ) لەبریتی (منداڵ) ؛ (مەحموو)
لەجیاتی (مەحمود) ؛ (کڕانی) لەبریتی (کڕاندی)... سەرەڕای ئەوە
هەندێ لە نووسەران پێشنیاریان کردووە کە نیگاری بۆ بکێشرێت . با
شێوەی سلێمانی بناغەی زمانی ئەدەبیشمان بێت ، بەڵام نە ئەو شێواندنەو
نە ئەو تایبەتێتی‌یە ناوچەییە ڕاست نییە لە نووسینو زمانی نووسیندا شوێن

---

(٣٢) بڕوانه : شێخ حەسەن ، (ی)ی ئیزافەو (واو)ی عەتف ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٦ ، سالی ٢ ، سلێمانی ، ١٩٦١ ، ل ١٥ ـ ١٦ .

(٣٣) بڕوانه : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی، ل ٣٧٨ .

پێیان دیار بێ • مامۆستا تۆفیق وەهبی‌ـش کە لەم‌بـارەوە نووسیویتی :
« (د)ی کلۆر دەبێ بەجارێ بکرێتە دەرەوە لە زمانـە ئەدەبیـەکەمان ؛ وە لەوجێیانەشدا کە (د)ە کلۆرەکان کەوتوون ، یان گۆڕاون بە دەنگێکی‌تر • (د)ی پتەو بخرێتەوە کار »[34] تەواو ئەو ڕایەمان دەچەسپێنێ •

٢ ــ تواندنەوە Assimilation

وەك ئاشکرایە ، لە زمانی کوردیدا دەنگی کۆنسۆنانتی ئاوازەدارو کپ هەن • جا لە زۆر زماندا ، هەروەها لە زمانی کوردیدا ، ئـەگەر لـەدوای دەنگێکی ئاوازەدارەوە دەنگێکی کپ بێت ، ئەوسا دەنگە کپەکە کاردەکاتە سەر دەنگە ئاوازەدارەکەی بەردەمی‌و وەکو خۆی دەیکاتە دەنگێکی کپ ــ واتە دەیهێنێتە ڕیزی ئەو پۆلە دەنگانەی کە خۆی یەکێکە لێیـان • جـا بەشێوەیەکی کەم‌و سست ، ئەم ڕووداوە لە فۆنەتێکی کوردیدا دەبینرێ ، بەتایبەتی ئەگەر لەپاش دەنگی (ز)و (ژ)ەوە دەنگی (ت) هەبێت ، وەك :

أ) زۆر جار (ز) لە بەردەم هەندێ دەنگی کپدا ، وەك (س) تەلەفوز دەکرێت ، بەوێنە :

گەزین ــ گەست ، گەستی
پارێز ــ پاراستن ، پاراستی

ب) گەلێك جار (ژ) کە دەکەوێتە پێش هەندێ دەنگی کپەوە وەك (ش) بەدەمدا دێت ، بەوێنە :

ڕژان ــ ڕشتن ، ڕشتی
کوژرا ــ کوشتن ، کوشتی

---

(٣٤) تۆفیق وەهبی ، ئەسلی پیتە قالبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣١ .

نێژرا ــ ناشتن ، ناشتی
هەژدە ــ هەشت ، هەشتا

بەپێچەوانەشەوە لە زمانی کوردیدا . ئەگەر لەدوای دەنگێکی کپەوە دەنگێکی ئاوازەدار بێت . ئەوسا دەنگە ئاوازەدارەکە کار دەکاتە سەر دەنگە کپەکەی بەردەمیو وەکو خۆی دەیکاتە دەنگێــکی ئـاوازەدار ــ واتــە دەیهێنێتە ڕیزی ئەو پۆلە دەنگانەی کە خۆی یەکێکە لێیان • جا بەشێوەیەکی کەمو سست ئەم ڕووداوە لە فۆنەتیکی کوردیدا دەبینرێ . بەتایبەتی ئەگەر لەپاش دەنگی (س)ەوە دەنگی (گ ، ب•••) هەبێت • بەوێنە هەندێ جار (س) کە دەکەوێتە پێش دەنگی ئاوازەدارەوە وەك (ز) تەلەفوز دەکرێت ، وەك :

دەزگا

وشەی «دەزگا» لە «دەست + گا» پێکهاتووە • لە سەرێکەوە دەنگی (ت) قووتدراوە ، واتە لەمەدا بەر یاسای کورتکردنەوە کەوتووە • لــە سەرێکیدیکەوە (گ) کە کۆنسۆنانتی ئاوازەدارە لەگەڵ دەنگی (ز)دا کە ئەمیش هەر کۆنسۆنانتی ئاوازەدارە پتر دەگونجێ ، وەك لەگەڵ (س)دا کە کۆنسۆنانتی کپە • لەمڕووەوە یاسای تواندنەوە کاری کردووە •

دەزبەر

لە هەندێ ناوچە بە «دەستەبەرە» دەڵێن «دەزبــەر» • لە حــاڵەتی یەکەمدا (س) کە کەوتۆتە پێش (ت)ەوە هیچ گۆڕانێك نەبووە ، بەڵام لــە حاڵەتی دووەمدا کە کورتکردنەوە ڕووی داوە ــ واتــە (تە) لابــراوە ، (س)ی کۆنسۆنانتی کپ کەوتۆتە بەردەم (ب)ی کۆنسۆنانتی ئاوازەدارەوەو یاسای تواندنەوە کاری کردووە •

••• هتد •

لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە گۆڕێ : ئایا ئەو چەشنە وشانە چۆن بەدەمدا دێن وا بنووسرێن ؟ یان بەجۆرێك بنووسرێن کە بناغەو شێوەی پێکهاتنیان دیاربن ؟ ... وەك ئاشکرایە ، لە نووسینی ئەو وشانەدا هەر لەزووەوە رێگەی شێوەی تەلەفوز گیراوە . هەرچەندە رێگەی پاراستنی ئەسڵ کەمێ گرانی‌و کێشەی تێدایە ، بەلاّم هەموو کەس ناتوانێ بەئاسانی لەوە تێ‌بگا کە لە وشەی (گەست ، گەستی...)دا (گەز) رەگ بێ ؛ یاخود (کوژ) رەگی وشەی (کوشتن ، کوشتی...) بی ؛ یان (دەزگا) لە (دەست)و (گا) پێکهاتبێ ... جا بۆیە پاراستنی قاڵب بە باشتر دەزانم . ئەو گرانی‌و کێشەیەش کە رەچاوکردنی پاراستنی ئەسڵ‌و بناغە سازی دەکا ، زانینی دەستووری تواندنەوە دەیرەوێنێتەوە .

٣ ــ کارتێ‌کردن .

دەنگی (ك ، گ) کە دەکەونە پێش دەنگی (ێ ، ی ، وێ ، وی) شێوەی دەربڕینیان دەگۆڕێت‌و تارادەیەك لە تەلەفوزی دەنگی (چ ، ج) نێزیك دەبنەوە ، وەك :

کێرد ، کێشە ، کێم ، گێلاس ، گێڕانەوە ، کیسە ، گیسك ، کوێ ، گوێ ، هەنگوین ...

ئەوانەی وا بە پێویست دەزانن کە بۆ ئەو جۆرە (ك)و (گ)انە نیگاری تایبەتی دابڕێژرێ ، زۆر بەهەڵەدا چوون [٣٥] ، چونکە وەنەبێ ئەو (ك)و (گ)انە کە بەوچەشنە بەدەمدا دێن فۆنێمێکی‌تر بن ، بەڵکو هەمان فۆنێمن کە لە حاڵەتی ئاساییدا دەبینرێن . لێرەدا تەنیا کارتێ‌کردنی (ێ ، ی ، وێ ، وی) وا شێوەی تەلەفوزی گۆڕیون‌و ئەمە نایێتە هۆی واتاگۆڕی .

---

(٣٥) بەوێنە بڕوانە : طاهیر صادق ، رێنووس ــ چۆنیەتی نووسینی کوردی ، کەرکووك ، ١٩٦٩ ، ل ١٠ ، ٥٦ ، ٥٨ .

٤ ــ شێواندنو گۆڕینی دەنــگ .

أ) زۆر جار کە (د) دەکەوێتە دوای (ن) ، وەك (گ) دەردەبڕرێــت (ئەمەش بەتایبەتی خاسیەتی شێوەی سلێمانی‌یە) ، وەك : توند ــ تونگ ، مەند ــ مەنگ ، دەربەند ــ دەربەنگ ...

ئەمەش هەروەك ئەو شێواندنەیە کە لە ناوچەی کۆیەو خۆشناوەتیو دزەییاتیو گەردییایەتی (ڵ) دەکەن بە (ر) یان شاری هەولێر دەیکا بــە (ل) ... بێ‌گومان ڕێگە لە کەس ناگیرێ بەپێی ئارەزووی شێوەی خۆی ئەو دەنگانە بگۆڕێ ، بەلاّم هیچ یەکێك لەوچەشنە شێواندنە نابێ لە نووسینو زمانی ئەدەبیدا ڕەنگ‌بداتەوەو ڕاست وایە شێوەی ڕەسەنیان بنووسرێ .

ب) بەتایبەتی لە شێوەی سلێمانیدا نیشانەی (دە)ی موزارەعــەت دەبێ بە (ئە) ، وەك : دەچم ــ ئەچم ، دەڕۆم ــ ئەڕۆم ، دەزانم ــ ئەزانم...

ئەگەر بۆ دەستنیشان‌کردنو ڕوون‌کردنەوەی پلــەکانو شــێوەی گۆڕانی (دە) بە (ئە) ، گەشتێك بە دیوانی شاعیرانی کۆنو نوێی ناوچەی سلێمانیدا بکەین ، ئەوە دەبینین کە لە زوودا قــاڵبی (دە) بەکارهــاتووەو دوایی بووە بە (ئە) . بەوێنە لە تێکڕای شیعرەکانی نــالیو شــاعیرانی‌دی سەردەمی ئەودا وێنەی (ئە) بە هیچ جۆرێك نابینرێ ... بــەلاّم ئــەگەر بەرەوپێش بێین ، ئەوە دەتوانین ڕەوڕەوەی ئەو گۆڕانە دیــاری بکەین . بۆنموونە لە شیعرەکانی مەحوی‌دا هەرچەندە بە زۆری (دە) بەکارهاتووە ، بەلاّم تاکە تاکەیەك شێوەی (ئە)ش دەبینرێ ... زێوەر کە ماوەیەك بەدوا مەحوی‌دا هاتووە ، بەپێچەوانەوە بە زۆری (ئە)ی بەکارهێنــاوەو دەنــگە دەنگەیەکیش (دە)ی وتووە ... بێ‌کەس کە کەمێك پاش زێوەر کەوتووە تێکــڕا (ئە)ی وتووەو بە هیچ چەشنێك لە شیعرەکانیدا (دە) نابینرێ .

ئەگەرچی لە ئاخاوتنی ئێستای سلێمانیدا تەنیا (ئە) بەکاردەهێــنرێو

(دە) بەتەواوی لەبیرچۆتەوە ، بەڵام لەبەرئەوەی ئەمە گۆڕانێکی شێواوەو سەرەڕای ئەوەش چونکە نەك هەر لە دیالێکتی ژووروودا ، بەڵکو لە بەشە دیالێکتەکانی‌تری خوارووشدا هەر شێوەی (دە) ماوەتەوە ، بۆیە ڕاستوایە لە زمانی ئەدەبی‌و نووسیندا واز لەو جۆرە تایبەتی‌یە ناوچەییانە بهێنرێ • شایانی باسە کە مامۆستا تۆفیق وەهبیش لە هەمان ڕادایەو بەوبۆنەیەوە دەڵێ: پێویستە «لەباتی (ئە)ی پیتە قاڵبی (دە) بەکاربێنین» •[٣٦]

لێرەدا پێویستە پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشین ، کە ئەم جۆرە بابەتانــە پتر کێشەی زمانی ئەدەبین ، نەك ڕێنووس ، چونکە ئەو چەشنە وشانە بــە (دە) یان (ئە) بنووسرێن ، گیروگرفت بۆ ڕێنووس پەیدا ناکەن • بەڵام لــە سەرێکی‌ترەوە لەبەرئەوەی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی هێشتا قاڵبی تەواوی خۆی نەگرتووە ، بۆیە کێشەی هەردووکیان ناوبەناو تێکەڵ دەبن‌و توێژەرەوە ئارەزووی دۆزینەوەی چارە بۆ ئەمیش‌و ئەویش دەکات •

وشەی سادە لەگەڵ مۆرفیمە ئەفیکسی‌یەکان

١ ـ پێشگرو پــاشگر •

هەرچەندە ڕەگی وشە مانای سەرەکی وشە هەڵدەگرێ ، بەڵام هیچ زمانێك ئەو توانستەی نییە تەنیا بە ڕەگ‌و وشەی سادە مەبەستدەربڕێ •

ڕەگی وشەو وشەی سادە بە یاریدەی پێشگرو پاشگر دەتوانن سەدان وشە دروستبکەن‌و سەدان ماناو مەبەست دەربڕن• بەوێنە پاشگری (ێنە) کە دەچێتە سەر وشەی «نیسك ، ماش•••» ، دوو وشەی نوێ دادەڕێژێ : «نیسکێنە ، ماشێنە•••» ؛ پاشگری (ین) کە بە وشەی سادەی «ســەر ،

---

(٣٦) تۆفیق وەهبی ، سەرچاوەی ناوبراو ، ئەسڵی پیتە قاڵبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی ، ل ٣١ •

نەرم...»ەوە دەلکێ ، ئەودەمە وشەی دارێژراوی «سەرین ، نەرمین...» سازدەبێ ؛ پاشگری (ار) کە بە ڕەگی کرداری (وتن ، کوشتن...»ەوە دەنووسێ ، وشەی «وتار ، کوشتار...» پێكدێنێ • پێشگری (ڕا) کە دەچێتە سەر کرداری سادەی «هاتن ، بوون...» دەیانکاتە «ڕاهاتن ، ڕابوون...» کە کرداری دارێژراون ؛ پێشگری (بێ) کە بە ناوی سادەی «هۆش ، هێز...»ەوە دەلکێ ، دەیانکاتە ئاوەڵناوی دارێژراوی «بێهۆش ، بێهێز...» ؛ پێشگری (پێ) کە بە ڕەگی کرداری سادەی «ویستن ، خەفتن...»ەوە دەنووسێ ، ناوی دارێژراوی «پێویست ، پێخەف...»یان لێ ساز دەکات ... هتد •

بەمچەشنە ، ئەو پێشگرو پاشگرانەی دەوری وشەڕۆنان دەبینن • جۆرێکی تایبەتین لە مۆرفیمو لە زانستی زماندا بە (مۆرفێمی وشەدارێژ — Derivational morpheme) ناسراون •

پێشگرو پاشگر لە زماندا بەتەنیا بایەخیان نییەو بە شێوەیەکی سەربەخۆ کار ناکەن ، بەڵکو کە دەچنە سەر وشە دەتوانن دەوری ڕۆنانی وشە ببینن‌و واتا ببەخشن • بەوپێیە ڕاست نییە بە جیا بنووسرین • بەلام ئەمە نابێ هەندێ تایبەتێتی زمانی کوردیمان لەبیربەرێتەوە :

لە وشەی نادادەی زمانی کوردیدا پاشگر هەمیشە لەدوای ڕەگی وشەوە دێت‌و ئنجا بەدوای ئەودا نیشانە — واتە هەردەم پاشگر پێش نیشانە دەکەوێ • بەوێنە : وشەی «فێڵبازتر» کە لە وشەی «فێڵ»و پاشگری «باز»و نیشانەی «تر» پێکهاتووە ؛ وشەی «ئاسنگەران» کە لە وشەی «ئاسن»و پاشگری «گەر»و نیشانەی «ان» پەیدابووە ؛ وشەی «مۆمدانەکە» کە لە وشەی «مۆم»و پاشگری «دان»و نیشانەی «ەکە» دروستبووە... هتد • لەمجۆرە حاڵەتانەدا پاشگرو نیشانەکە دەبێ بلکێنرێن بە کۆتایی

وشەوە ، چونکە دەبنە بەشێکی پێکهێنەری تەواوی واتای وشەکە •

هەرچی پێشگرە لەڕووی لکانەوە جیاوازی لەگەڵ پاشگردا هەیەو ئەوەش بووەتە هۆی دروستکردنی کێشەی نووسینی • وەك وتمان پاشگر هەمیشە بە کۆتایی ڕەگی وشەوە دەنووسیو نووسینی گیروگرفت پەیدا ناکات • بەڵام پێشگر هەموو کات بە پێشی ڕەگی وشەوە نالکێتو زۆر جار لەنێوان پێشگرو ڕەگی وشەدا شتیدی پەیدا دەبێ • بەوێنە لە کرداری «هەلدەگرم»دا ، (دە)ی نیشانەی موزارەعەت ؛ نە کرداری «ڕامکرد»دا ، جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاك ؛ لە کرداری « وەربگرە »دا ، (ب)ی نیشانەی فەرمان ؛ لە کرداری «هەڵتنەدەگرت»دا ، جێناوی لکاوی کەسی دووەمی تاكو ئامرازی (نە)ی نەفیو (دە)ی نیشانەی موزارەعەت ••• لەنێوان پێشگرو بناغەی وشەدا هاتوون •

هەرچەندە لە لکانی پێشگرو پاشگردا ئەو جیاوازییە هەیە ، بەلام بەلای منەوە ئەمە نابێ ببێتە هۆی ئەوەی لە هەندێ باردا پێشگر بەتەنیا بنووسرێ ، چونکە وەك پێشتر پەنجەم بۆ ڕاکێشاوە ، پێشگرو پاشگر بە شێوەی سەربەخۆ کارناکەنو واتا نابەخشن • سەرەڕای ئەوەش بەجیا نووسین جیاوازی دەخاتە نێوان نووسینی لەگەڵ پاشگردا ••• کۆڕی زانیاری کوردو مامۆستا مەسعوود محەمەد لەوڕایەدان کە لە نموونەی وەك : «هەڵدەگرێ ، هەڵبگرە•••»دا پێشگرەکە بەجیا بنووسرێ • (٣٧)

وەك ئاشکرایە (هەڵ) بەتەنیا بەکارنایەتو سەربەخۆ واتا ناگەیەنێ •

---

(٣٧) بڕوانە :

أ – کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٣٧٣ .

ب – مەسعوود محەمەد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کۆڕ ، ل ٢٦٢ – ٢٦٣ .

جگه لەوەش ، ئەگەر پێشگری (هەڵ) لە کردارەکە بکرێتەوە ، ئەوەی دەمێنێتەوە ئەو واتایە نادا کە لەگەڵ (هەڵ)دا هەیەتی[٣٨] . بۆنموونە واتای «هەڵدەگرێ» لەگەڵ «دەگرێ»دا ؛ یان «هەڵبگرە» لەگەڵ «بگرە»دا... زۆر جیاوازە . هەروەها ئەگەر «هەڵدەگرێ» لەگەڵ «خواردنەوەکە»دا بەراوردبکەین ، لە سەرەتادا ئەوە دێتە پێش چاو کە جیاوازی لە کەرەستەی پێکهاتنیاندا هەبێ ، چونکە دەبینین یەکەمیان لە (پێشگر + نیشانە + وشەی واتادار) سازبووەو دووەمیان لە (وشەی واتادار + پاشگر + نیشانە) . بەڵام ئەگەر لەڕووی زانستی زمانەوە بۆ ئەم مەسەلەیە بچین ، ئەوە دەبینین یەکجۆر مۆرفێم هەردووکیانی پێکهێناوە . لە هەر یەکێکیاندا (مۆرفێمی ڕیشەیی)و (مۆرفێمی وشەداڕێژ)و (مۆرفێمی وشەگۆڕ)[٣٩] هەیە [٤٠] . جا وێکچوونی کەرەستەی ڕۆنانیان بەڵگەیەکی زانستییە بۆ یەکێتی نووسینیان .

بۆ هەندێ حاڵەتی ئاڵۆزی وەك «پێیان هەڵنەدەگرتم»یش مامۆستا مەسعوود محەمەد لەوڕایەدایە کە لە نووسیندا بە سێ بەش بنووسری ــ واتە بنووسرێ «پێیان هەڵ نەدەگرتم» [٤١] . بێ گومان مامۆستا مەسعوود لە

---

(٣٨) سەرەڕای ئەوە ، کۆڕ وشەی «هەڵدەگرێ ، هەڵبگرە...»ی بە کرداری لێکدراو داناوە (بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٣٧٣) . وەك ئاشکرایە ، ئەوانە کرداری داڕێژراون ، چونکە تەنیا یەك وشەی واتاداریان تێدایە . کاتێك دەتوانرێ پێیان بووترێ لێکدراو ، کە بەلایەنی کەمەوە لە پێکهاتنیاندا دوو وشەی واتادار بەشداریان کردبێ .

(٣٩) بۆ زانستی زیاتر لەبارەی (جۆرەکانی مۆرفێم)ەوە ، بڕوانە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٧ ، ل ٣٠ ــ ٣٤ .

(٤٠) جیاوازی تەنیا لە چۆنیەتی ڕیزبوونی مۆرفێمەکاندا هەیە .

(٤١) مەسعوود محەمەد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کۆڕ ، ل ٢٦٣ ــ ٢٦٤ .

ڕێگەی لێکدانەوەیەکی زۆرەوە گەیشتوتە ئەو ئەنجامە ، بەڵام بەلای منەوە بێ‌واتایی‌و سەربەخۆ کارنەکردنی (پێیان)و (هەڵ) مەودای بە جیا نووسینیان تەسك‌دەکاتەوە . سەرەڕای ئەوە ، خۆ ئەگەر ئەمە لەگەڵ حالەتێکی ئاڵۆزی وەك «شکاندیانمەوە ، کوژاندنەوەکەیانم...»دا بەراورد بکەین . ئەوە چۆن لە «پێیان هەڵنەدەگرتم»دا کاراو بەرکارو وشەی واتادارو ئافیکس هەن ، لەمانیشدا هەر هەن ، کەچی کەس بیر لەوە ناکاتەوە ئەمان پارچە پارچە بکات .

٢ ـ نیشانە .

لەسەرەوە لە پێشگرو پاشگر دواین‌و نیشانمان‌دا کە چۆن لەکاتێکدا دەچنە سەر ڕەگێك یاخود وشەیەکی سادە وشەیەکی نوێی دارێژراو دێننە کایەوە ... بەڵام پێویستە ئەوەش لەیادنەکەین کە وشەکانی زمان لەناو خۆیاندا پێوەندی هەمیشەیی‌یان هەیە . ئەو وشانەی فرێزو ڕستە پێك‌دەهێنن پێوەندی ئاشکراو دیاری کراویان لەگەڵ یەکتردا هەیە . بۆ دەربڕینی هەر مەبەستێك ، وشەکان بەگوێرەی دەستووری ئەو زمانە دەچنە پاڵ یەك‌و فۆرمەی پێویستی خۆیان وەردەگرن‌و ڕستە پێك‌دەهێنن‌و مەبەستی دیاری‌کراو دەگەیەنن .

وەك :

* کوڕە هات بۆلام
سەردار کوڕی خالە شاسوارە
کوڕەکەی خالە شاسوار ناوی سەردارە
لەنێو کوڕانی خالە شاسواردا سەردار دیارە
سەردار کوڕێکی چاکە
سەردار لە سیروانی برای ئازاترە

سەردار ئازاترین کوڕی خاڵە شاسوارە

... هتـد .

※ سەردار **دە**چوو بۆ قوتابخانە

سەردار **ب**چۆ بۆ قوتابخانە

سەردار **نـا**چێ بۆ قوتابخانە

سەردار **نـە**چوو بۆ قوتابخانە

سەردار **مە**چۆ بۆ قوتابخانە

... هتـد .

بەو نموونانەی سەرەوەدا ، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە یەکێك لـە هۆ کاریگەرەکانی ڕێکخستنی وشە ، نیشانەیە • نیشانە دەچێتە سەر وشەو حاڵاتی جیاوازی ڕێزمانی پێكدێنێ • نیشانە کە لە زانستی زماندا مۆرفێمی وشەگۆڕی پێدەوترێ ، وەك پێشگرو پاشگر ــ واتە مۆرفێمی وشەدارێژ ــ بە سەرەتاو کۆتایی وشەوە دەلکێ ، بەلاّم دەوری دارشتن نابینێ • لـە بەشی یەکەمی ئەو نموونانەی سەرەوەدا ، نیشانەی (ە ، ی ، ەکە ــ ی ، ان ــ ی ، ێك ــ ی ، تر ، ترین•••) بە کۆتایی وشە «کوڕ»یان «ئازا»وە لکاونو حاڵاتی جیاوازی ڕێزمانیيان دەربڕیوە • لە وشـەکانی بـەشی دووەمیشدا (دە ، ب ، نا ، نە ، مە•••) کە لە سەرەتاوە هـاتوون هەمـان ئەرکیان بەجێهێناوە •

بەمچەشنە بۆمان ڕوونبووەوە کە لە زمانی کوردیدا دوو جۆر مۆرفێمی وشەگۆڕ هەیە و پێیان دەوترێ (نیشانە) • ئەو نیشانانەی بە کۆتـایی وشەوە دەلکێن بـە (Inflexion) ناسراون • هەرچی جۆری دووەمی نیشانەیە کە بە سەرەتای وشەوە دەلکێو لە زمانی کوردیدا باوە ، لە زانستی زماندا (Augment) ی پێدەوترێ •

ئەو دوو جـۆرە نیشانەیەی زمـانی کوردی لەبەرئـەوەی بوونـی سەربەخۆیان نییەو دەوری هەرە گرنگیشیان دەربڕینی مانای جۆربەجۆری ڕێزمانی‌یە ، بۆیە وەك دەستوورێـکی گشتی ڕاستوایـە بـە وشـەوە بلکێنرێن ... شایانی باسە زوربەی زۆری نووسەرانی کورد نیشانەکان لە وشە دانابڕن .

وشـەی لێکدراو

وشەی لێکدراو ئەو وشەیەیە کە بەلای کەمەوە دوو وشەی واتاداری تێدابێ .

لە زمانی کوردیدا وشەی لێکدراو لە دوو ڕێگەوە پەیدادەبێ :

١ ــ بێیاریدە . وەك :

گوڵاو ، شاهەنگ ، سەرگەرم ، دەستدرێژ ، ملنان ، دەستبڕین...

٢ ــ بە یاریدەی یەکێك لەو ئینتەرفیکسانە :

أ ــ (ە) :

بەردەنوێژ ، مزرەسێو ، بووکەشووشە ، گوڵەباخ ...

ب ــ (و) :

لەرزوتا ، هێلکەوڕۆن ...

ج ــ (ەو) :

بانەوبان ، شارەوشار ، دارەودار ...

د ــ (او) :

ڕەنگاوڕەنگ ، دەماودەم ، چەماوچەم ...

هـ ــ (ان) :

بەرانبەر ، سەرانسەر ...

ی ــ (بە) :

چاوبەکل ، گوڵبەدەم ، جێبەجێ ...

دەبینین هەر یەکێك لەو وشە لێکدراوانە کە لە دوو وشە یان زیاتر ، بێ یاریدە یان بە یاریدەی ئینتەرفیکس پێکهاتبن ، لە ئەنجامدا بوونەتە وشەیەکی لێکدراوو واتایەکی نوێیان هێناوەتە کایەوە ، بەوێنە «هێلکە»و «ڕۆن» دوو وشەی سەربەخۆنو هەر یەکە خاوەنی واتای خۆیەتی ، بەڵام کاتێ بە یاریدەی (و)ی پێوەندی ئەو دوو وشەیە دەدرێنە دەم یەك ، ئەوە وشەیەکی نوێ ــ «هێلکەوڕۆن» کە ناوی خواردنێکە پەیدا دەبێ ، یاخود وشەی «گوڵاو» کە ناوە بۆ ئەو بۆنەی لە «گوڵ» دروست دەکرێ ، لەئەنجامی لێکدانی دوو وشەی «گوڵ»و «ئاو» سازبووە ... جا ئەگەرچی ئەو جۆرە وشانە لە ڕۆنانیاندا چەند مۆرفێمێك هاریکاری کردووە ، بەڵام لەبەرئەوەی بوونەتە یەك وشە ، دەبێ بەسەریەکەوە بنووسرێن ... بەڵام ئەمە نابێ ئەو حاڵەتانەمان لەبیربباتەوە کە هەندێجار ئەو ئینتەرفیکسانە بەتایبەتی (و) وەك ئینتەرفیکس کارناکەن ، بەڵکو وەك ئامراز خۆیان دەنوێنن ، بۆنموونە : «کوڕو کچ ، ژنو پیاو ، چاوو لووت...» ، ئەو جووتە وشانە کە بەهۆی (و)ی پێوەندییەوە دەکەونە شوێنی یەکتر دەبێ بەجیا بنووسرێن [٤٢] .

هەندێ جار لە نووسینی کوردیدا ئەوە دێتە پێش چاو کە وشەی لێکدراوی وەك : «لەرزوتا ، هێلکەوڕۆن ، ڕەنگاوڕەنگ ، گوڵبەدەم...»

(٤٢) شایانی باسە ، کوڕی پەنجەی بۆ ئەو تایبەتیبە ڕاکێشاوە (بڕوانە : کوڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٣٧٦) .

به جیا نووسراون ، کەچی بەپێچەوانەوە فرێزی وەك : «نان‌و ماست ، پلاو و بامێ» بەسەریەکەوە • بێ گومان ئەمە هەڵەیەکی عەفەوییە •

لەبەرئەوەی پێکهاتنی ناوو ئاوەڵناوو ئاوەڵکرداری لێکدراو کێشەی ئەوتۆی نییە ، بۆیە لە نووسیندا گیروگرفتی زۆری نییە ، بەڵام کردار کە هەندێ ئاڵۆزی لە ڕۆنانیدا هەیە ، گەلێ قۆرتی هێناوەتە نووسینەوە • بەوێنە زوربەی نووسەران کاتێ کرداری (کردن)و (بوون)و (دان)و (نان)و (بردن)و (گرتن)و (هێشتن)و (خواردن)و (کەوتن)و (هاتن) ••• کە لەگەڵ ناو یان ئاوەڵناودا دێن ، سەربەخۆ دەیان‌نووسن ، بەڵام : «تۆبەکردن ، گەرم‌کردن ، تێربوون ، گەرمابوون ، ڕاونان ، بانگهێشتن ، سەرکەوتن•••»، کە بوونە کردارێکی لێکدراوو واتایەکی نوێیان هێنابێتە کایەوە ، ئیتر بۆ دەبێ بە جیا بنووسرێن ؟ ئایا وشەی «سەرکەوتن» ئەگەر جیا بکرێتەوە ، پارچەکانی بە جیاو ئاشکرا ئەو مانایە دەدەن کە لەئەنجامی لێکدانەکەدا دەبینرێ ؟

وا ڕێك‌دەکەوێ لەنێوان ناو یان ئاوەڵناوو کردارەکەدا پێشگر پەیدا دەبێ ، وەك : «سەرهەڵدان ، سوورهەڵگەڕان•••» • یاخود کرداری «کردن»و ئەوانی‌دی کە دەچنە سەر ناوو ئاوەڵناوی داڕێژراوو لێکدراو ، وەك «ڕێگاگرتن ، بەهێزبوون ••• ماستاوکردن ، سەرخۆش‌بوون ••• » • لەم حاڵەتانەشدا لەبەرئەوەی دەبنە وشەیەك ، ئەوە پێویستە ـــ بەسەریەکەوە بنووسرێن ••• بەڵام کە دەوترێ «ڕێگام‌گرت ، ماستاوم کرد ، سەرم هەڵبڕی ••• » ئەوە دەبنە وشەی سەربەخۆو لێرەدا دەبێ بە جیا بنووسرێن •

نــاڕاستی لکاندنی هەندێ وشــە
بە پێش یان بە پــاش وشەی دیەوە

١ ــ ئاوەڵنــاوی (تر) .

لە زمانی کوردیدا دوو مۆرفیمی هاوبێژی (تر) هەیــە . یەکێکیــان ئاوەڵناوی (تر)ە ، وەك کە دەوترێ «کچی‌تر / کچێکی‌تر / کچەکەی‌تر... کتێبی‌تر / کتێبێکی‌تر / کتێبەکەی‌تر....».ئەوی‌دی‌یان نیشانەی بەراوردی (تر)ە ، وەك «باشتر ، جوانتر ، ئازاتر...» .

لە نووسینی کوردیدا زۆر جار ئەوە دێتە بەرچاو کە هەردوو مۆرفیمی (تر) بە کۆتایی وشەوە دەلکێنرێ . جا ئەو دوو مۆرفیمە کە یەکەمیان بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆیەو دووەمیان نیشانەیــە ، ڕاســت نیــە وەك یــەك تەماشابکرێن‌و بنووسرێن . (تر)ی ئاوەڵناو دەبێ سەربەخــۆ بنــووسرێ‌و (تر)ی نیشانە پێویستە بە وشەی پێش خۆیەوە بلکێنرێ . چونــکە وەك پێشتر ڕوونمان کردەوە بەشەکانی ئاخاوتن وشەی تەواو بن یــان ناتەواو دەبێ بە جیا بنووسرێن ، بەڵام نیشانــەو پێشــگرو پاشــگر کە بوونــی سەربەخۆیان نییە پێویستە بە وشەوە بلکێنرێن .

لێرەدا ئەوەش دێنینەوە یاد ، کە لە زمانی کوردیدا وشەکانی «دیکە ، دی ، کە »ش هاوواتای ئاوەڵناوی (تر)ن‌و بێ‌گومان ئەمانیش هەر دەبــێ وەك ئەو سەربەخۆ بنووسرین [٤٣] .

---

(٤٣) کۆڕی زانیاری کورد بە باشی ئەو دیاردەیەی ڕوونکردۆتەوە (بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبــراو ، ڕێنووســی کــوردی ، ل ٣٧٦ ــ ٣٧٧) .

٢ ـ (و)ی پێوەندی •

بەشێکی زۆری وشەکانی زمانی کوردی ـ وەکو هەموو زمانەکانی ئەم سەرزەمینە ـ ئەو وشانەن کە سەربەخۆو ڕاستەوخۆ مانای دیاردەیەکی مەوزووعی واقیعی، جۆراوجۆر دەبەخشن و دەتوانن وەك ئەندامێکی ڕستە خۆیان بنوێنن و بەموشانەش دەڵێن وشەی تەواو (الكلمة التامة ـ (Autosemantic word شەش بەشە ئاخاوتنی کوردی (١ ـ ناو ؛ ٢ ـ ئاوەڵناو ؛ ٣ـ جێناو ؛ ٤ـ ژمارە ؛ ٥ ـ کردار / چاوگ ؛ ٦ ـ ئاوەڵکردار) بەر وشەی تەواو دەکەون •

هەروەها پێویستە ئەوەش لەبیرنەکەین کە هەندێ پۆلە وشەش هەن ، ڕاستەوخۆ پێوەندیان بە دیاردەی واقیعیەوە نییەو سەربەخۆ ناتوانن وەك ئەندامێکی ڕستە خۆیان بنوێنن ، بەڵکو دەوریان یاریدەدانی وشە تەواوەکانی بەشەکانی ئاخاوتنە لە بەجێهێنانی ئەرکەکانیاندا ، بەتایبەتی لە دەربڕینی واتایانداو پێکەوە بەستنیان لە ڕستەدا • لە زانستی زماندا بەمچەشنە وشانە دەڵێن وشەی ناتەواو (الكلمة الناقصة (Syntactic word . چوار بەشەکەی دیکەی ئاخاوتن (١ـ ئامرازی پێوەندی ؛ ٢ـ پرێپۆزیشن؛ ٣ـ ئامرازی بانگهێشتن و سەرسوڕمان ؛ ٤ـ پارتیکل) بەر گرووپی وشەی ناتەواو دەکەون •

شەش جۆر وشەی تەواوو چوار جۆر وشەی ناتەواو زمانی کوردییان پێکهێناوە • هەر بەشێك لە بەشەکانی ئاخاوتنی کوردی لە ڕیزی وشەی تەواو بێت یان ناتەواو بوونی سەربەخۆی خۆی هەیەو دەوری دیارو ئاشکرایە • جا ئەو دە بەشە ئاخاوتنەی زمانی کوردی پێکدەهێنن پێویستە لە نووسیندا بە جیا بنووسرێن •

(و)ی پێوەندی وشەیەکە لە بەشە ئاخاوتنی (ئامرازی پێوەندی) •

ئامرازی پێوەندیش بەشێکە لە دە بەشە ئاخاوتنی کوردی • ئەم وشەیــە دەوری سەرەکی بەیەکەوە بەستنی دوو وشە یان دوو دەستەواژە یان دوو رستەیــە •

تایبەتێتی ئەم وشەیەی کوردی ئەوەیە کە لە یەك دەنگ پێکهاتووەو لە کاتی تەلەفوزکردنیشدا لەگەڵ وشەی پێش خۆیدا دێت • جا ئەمە وای لــە زۆر کەس کردووە لە نووسیندا بە وشەی پێشیەوە بلکێنن ــواتە دەیکەنە پیتێك لە پیتەکانی ئەو وشەیە • ئەو نووسەرانە تەنیا چمکی بە دەمدا هاتنی وشەی (و)ی پێوەندییان رەچاو کردووەو سەرەکانی دیکەی ئەو مەسەلەیەیان نەخوێندۆتەوە••• ئەگەر ئاورێك لە زمانی ئینگلیزیو رووسی بدەینەوە ، ئەوە باشتر سەربەخۆ نووسینی (و)ی پێوەندیمان بۆ ئاشکرا دەبێ • بەوێنە لە زمانی ئینگلیزیدا (and) ی پێوەندی لە دەنگێك پتر پێکهاتووەو لە نووسینیشدا بە هیچ وشەیەکەوەی نالکێنن • لە رووسیشدا (ئی)ی پێوەندی هەرچەندە لەگەڵ وشەی دوای خۆیدا تەلەفوز دەکرێ ، بەلام لە نووسیندا پێوەی نالکێنن •

بەڵگەیەکیدی ئەو نووسەرانەی (و)ی پێوەندی بە وشــەی پێــش خۆیەوە دەلکێنن ، ئەوەیە کە لەگەڵ (ی)ی ئیزافەدا بەراوردی دەکەن ــ واتە دەڵێن چۆن (ی)ی ئیزافە بەدوای وشەوە دەلکێنرێ ، (و)ی پێوەندیش هەر دەبێ وەك ئەو بێت • من لەورایەدام کە بۆ وەلام تەنیا ئەوە بەس بێ کە بڵێم (ی)ی ئیزافە نیشانەیەو (و)ی پێوەندی وشەیە (*) •

کۆڕی زانیاری کورد هەرچەندە لەو کێشەیە نەدواوە ، بەلام بێگومان

* هەرچەندە ، وەك لەموتارەدا روونم کردووەتەوە ، من خۆم لە لایەنگرانی بەجیانووسینی (و)ی پێوەندیم ، ئەوەتا سەربەرشتیکەرانی لەچاپدانی گۆڤارەکە ، هەموو (و)ە پێوەندییەکانی ئەموتارەیان لەگەڵ وشەکانــی پێشەوەیاندا لەچاپداوە .

پەسەندکردنی بەجیانووسینی (و)ی پیوەندی لە ئەنجامی لێکۆلینــەوەوە هەلقولاوە ... [٤٤] شایانی باسە سالی ١٩٦١ مامۆستا شێخ حەسەن بــە بەلگەی ڕاستو زانستیبەوە ئەوەی نیشانداوە ، کە (و)ی پێوەندی دەبێ سەربەخۆ بنووسرێ [٤٥] .

۳ - پریپۆزیشن .

هەرچەندە پریپۆزیشن لە ڕیزی وشەی ناتەواوە ، بەلام وەك هــەر بەشێکی وشەی تەواو ڕوالەتی سەربەخۆی هەیەو لە زمانی کوردیدا یەکێکە لە بەشە ئاخاوتنە چالاکەکان . سەرەڕای ئەوە لە دەربڕینیشدا بە پێش یان بە پاشی وشەوە نالکێنرێ . بەوێنە کە دەوترێ : «ئەو بە سواری ئەسـپ هات» ، دەبینین پریپۆزیشنی (بە) ڕوالەتی سەربەخۆی هەیەو نە بە وشــەی «ئەو»و نە بە وشەی «سواری»یەوە نەلکاوە... کاتێ دەلێین «نەوزاد بێ تۆ ناژی» ، ئەوە پریپۆزیشنی (بێ) لە هەموو سەرێکەوە سەربەخۆیە ... یاخود ئەگەر بلێین «پار لە سلێمانی بووم» ، دەبینین پریپۆزیشنی (لە) بــە هیچ وشەیەکەوە نەلکاوە ... جــا بۆیە پێویســتە پریپۆزیشن بە جیــاو سەربەخۆ بنووسرێ .

هەرچی پۆستپۆزیشنی (دا ، ڕا ، ەوە)یە بەپێچەوانەوە پێویستە بــە کۆتایی وشەوە بلکێنرێ [٤٦] . ئەگەر ئــەو پرسیــارە بکرێــت کە بــۆ

---

(٤٤) هەمان سەرچاوە ، ل ٣٧٨ .

(٤٥) شێخ حەسەن ، سەرچاوەی ناوبراو ، (ی)ی ئیزافەو (واو)ی عەتف ، ل ١٦ - ١٧ .

(٤٦) کۆڕی زانیاری کوردیش هەر لەو ڕایەدایە کە پۆستپۆزیشن بە کۆتایی وشەوە بلکێنرێ ، بەلام بۆ پێسەلماندنی ئەو ڕایــە هیــچ بەلــگەیەکی نەهێناوەتەوەو سەرەڕای ئەوەش تەنیــا نــاوی (دا ، ڕا)ی بــردووەو (ەوە)ی لەبیرکردووە (بڕوانە : کۆڕی زانیاری کورد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوردی ، ل ٣٧٩) .

پریپۆزیشن دەبێ سەربەخۆ بنووسرێو پۆستپۆزیشن بە کۆتایی وشـەوە بلکێنرێ . ئەوە لە وەلآمدا دەڵێین :

١ــ پریپۆزیشن بەشێکە لە ئاخاوتنو بوونی سەربەخۆی هەیە ، بەلآم پۆستپۆزیشن بەشێك نییە لە ئاخاوتنو بوونی سەربەخۆی نییە .

٢ــ پریپۆزیشن سەرەکییەو پۆستپۆزیشن تەواوکەریەتی .

لێرەدا پێویستە ئەوە بێنینەوە یاد کە لە زمانی کوردیـدا دیـاردەی گوێزانەوەی وشە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بۆ بەشێکی دیکەی ئاخاوتن یـان بوونی وشە بە ئافیکسو ئینتەرفیکس زۆر کاریـگەرە [٤٧] . بەوپێیـە دەبینین هەندێ لە پریپۆزیشنەکان وەك پێشـگرو ئینتەرفیـکس خۆیـان دەنوێنن . بەنموونە لە وشەی وەك : «بەهێز ، بێهۆش ، لەبار...»دا ، (بە)و (بێ)و (لە)... بوونەتە پێشگر . یاخود لە وشەی وەك «چاوبەکل ، سەربەخۆ ، گوڵبەدەم...»دا ، (بە) وەك ئینتەرفیکس خۆی دەنوێنێ... لەبەرئەوەی ئافیکسو ئینتەرفیکس سەر بە هیچ بەشە ئاخاوتنێك نـین ، سەربەخۆ بەکارنایەن . بۆیە ڕاست نییە وشەی وەك «بەهێز ، بێهۆش ، لەبار...»و «چاوبەکل ، سەربەخۆ ، گوڵبەدەم...» کەرت بکرێن. لێرەدا ئەو (بێ)و (بە)و (لە)یە نین ، کە لە ڕستەکانی «ئەو بە سواری ئەسپ هات» ، «نەوزاد بێ تـۆ نـاژی» ، «پار لە سلێمـانی بـووم»دا دەوری پریپۆزیشنیان بینیوە . شایانی باسە ، مامۆستا مەسعوود محەمەد پەنجەی بۆ ئەو دیاردەیە ڕاکێشاوەو بە بەڵگەی ڕاستو گونجاو چەسپاندوویەتی[٤٨].

---

(٤٧) بۆ زانستی زیاتر لەبارەی گوێزانەوەی وشەوە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بۆ بەشێکی‌دی ، بڕوانە : (د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، ل ١٢ ــ ١٥) .

(٤٨) مەسعوود محەمەد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ڕێنووسی کوڕ ، ل ٢٧٥ ــ ٢٧٧ .

له باسی خۆنواندنی پرپیۆزیشندا ، هەروەها کێشەیەکی‌دی هەیە ، ئەویش ئەوەیە کاتێ لەپێش وشەیەکەوە بێت کە دەنگی سەرەتای سوابێ ، ناچار بە وشەکەوە دەلکێ. وەك «لەوێ، لەم، بەم، بەمان ، بەوان ...» کە لە بنەڕەتدا «لە ئەوێ ، لە ئەم ، بە ئەم ، بە ئەمان ، بە ئەوان...» بوونو (ە) تێچووە (٤٩) . جا لەم‌حاڵەتەدا پرپیۆزیشن لەگەڵ پاشماوەی وشەکاندا تێکەڵ بووەو ناکرێ بە جیا بنووسرێن .

تێکبەستنی پیتەکان

وەك ئاشکرایە لە ئەلفوبێی عەرەبیدا هەر دەنگێك چەند نیگارێکی هەیە . بەوێنە پیتی (یاء) بە چوار جۆر دەنووسرێ : لە سەرەتادا (یـ) ، لە ناوەڕاستدا (ـیـ) ، لە کوتاییدا ئەگەر بەپیتی پێشیەوە بلکێ (ی)و ئەگەر نەلکێ (ی) . ئەمە سەرەڕای گرانیو قورسی بووەتە هۆی پەیداکردنی ژمارەیەك گیروگرفت لە نووسینی کوردیدا . دەبینین زوربەی ئەو وشانەی پیتی دواییان بە پیتی لکاو دوایی دێت ، کاتێ نیشانە یان پۆستپۆزیشن وەردەگرن ، جۆربەجۆر دەنووسرێن ، وەك : «جوانتر ــ جوانتر ، هاوڕێی باش ــ هاوڕێی باش ، لە سلێمانیدا ــ لە سلێمانیدا ، لە موکریانڕا ــ لە موکریانڕا...» . یاخود ئەو وشە ناسادانەی مۆرفێمی یەکەمیان بە پیتی لکاو کۆتایی دێت ، هەمەچەشن دەنووسرێن ، وەك : «چاپخانە ــ چاپخانە ، پێنووس ــ پێنووس ، بەرگدروو ــ بەرگدروو ، رەشماڵ ــ رەشماڵ ، ئاسنگەر ــ ئاسنگەر ، دڵسۆز ــ دڵسۆز ، جێگە ــ جێگە...» . کەچی ئەو وشانەی مۆرفێمی یەکەمیان بە پیتی نەلکاو تەواو

---

(٤٩) وتوومانە (ە) تێچووە ، بەلام لە بەرچاو واپێدەچێ کە (ئـ)و (ە) سوابن . وەك پێشتر لێی‌دواوین ، بە ڕای ئێمە لە زمانی کوردیدا (ئ) فۆنێم نییە ، بەڵکو دەنگێکی یاریدەدەرەو لە سەرەتای ئەو وشانەوە یاخود ئەو برگانەوە پەیدادەبێ کە بە بزوێن دەستپێ‌دەکەن .

دەبێ ، گیروگرفتیان نییەو وەك یەك دەیاننووسن ، بەوێنـە (ئازاتر ، لـە هەولێردا ، ڕووڕەش ، زەرداو ، دووڕوو ، زۆربلێ ، کوردستان...».

بێگومان بەلای ئێمەوە ئەو دەستەیە مەبەستە کە گیروگرفتیان هەیە . واتە ئەوانەی بە هەمەجۆر دەنووسرێن ... هەندێ لە نووسەران وا بە باش دەزانن کە ئەو جۆرە وشە ناسادانە بەیەکەوە نەلکێنرێن (٥٠) ، بەڵگەشیـان بۆ ئەمە ئەوەیە کە هەر وشەیەك پارێزگاری قەوارەی خۆیدەکاو شێوەی ڕۆنانیان ئاشکرا دەکا . بەشێکیدی نووسـەران بەیـەکەوە لکاندنیـان پەسەنددەکەنو بەڵگەشیان ئاسانیی نووسینە ... (٥١) بەڵێ هەردوو باوەڕ بنەمایان هەیە ، بەڵام من شێوەی بەیەکەوە لکانم بەلاوە باشترە . ئەویش چونکە ڕێنووسی گشتی ئەرکی ئەوەی لەسەر نییە شێوەی ڕۆنان نیشان بدا . هەروەها ئەو جۆرە نووسینانە بۆ کاری لێکۆڵینەوەی زمان باشە . جۆری یەکەم سەرەڕای گرانیو دەستهەڵگرتن لە نووسیندا ، هەروەهـا ناوەناوە بە ڕێکەوت پارچەکانی یەك وشە دوور لەیەکەوە دەنووسرێـنو ئەمەش شیرازەی وشە تێكدەدا . هەرچی جۆری دووەمـە ، سـەرەڕای ئاسانی ، هەروەها پێکهاتنی وشە ناسادەکە پتر دەچەسپێنێ ، بەتایبەتی لـە زمانی کوردیدا کە وشەی ناسادە کێشەی زۆرە .

ئەمە تا ئێرە شێوەی سادەی پیتی نەلکاوو لکاوە ، بەڵام جگە لـەو شێوە سادەیە ، شێوەی ئاڵۆزیش هەیەو ئەمیان گیروگرفتی پترە . بەوێنـە وشەی وەك «گوێلێگرتن» دەکرێ بە چوار جۆر بنووسرێ : «گوێ لێ گرتن، گوێلێگرتن ، گوێلێ گرتن ، گوێلێگرتن» . لەبەرئەوەی گومان لەوە ناکەم

(٥٠) بەوێنە ، بڕوانە : نووری عەلی ئەمین ، ڕابەرێ بۆ ئیملای کـوردی ، بـەغدا ، ١٩٦٦ ، ل ٤٩ ـ ٥٠ .
(٥١) بەوێنە بڕوانە : طاهیر صادق ، ڕێنووس ـ چۆنیەتی نووسینی کوردی ، کەرکوك ، ١٩٦٩ ، ل ٣٢ ـ ٣٣ ، ٣٥ ـ ٣٧ ، ٥٧ ، ٦٠ ...

که وشەی ناوبراو وشەیەکی لێکدراوە ، بۆیە هەر وەك وشەکانی پێشوو وا بەڕاست دەزانم بنووسرێ «گوێلێگرتن» • بەڵام کە دەوترێ «گوێم لێت گرت» ؛ لە بەرئەوەی بووەتە ڕستە ، نەك هەر نابێ پیتی لکاو لێکیان بدات، بەڵکو نابێ پیتە نەلکاوەکانیش لە یەك نێزیك بن ــ واتــە دەبێ مامەڵــەی ڕستەی لەگەڵ بکەین •

بێگومان ، وەنەبێ ئەوەی لەمبارەیەوە ووتومە هەمووی بە شێوە جوان بێ ، بەڵام هێندە هەیە ، ئەوەی پێشنیارم کردووە لەسەر لێکدانەوەو زانستی زمانو ڕێزمانی کوردی بنیات نراوە •

نووسینی وشــەی بێــگانە

لەئەنجامی پێوەندی دوورو درێژی ئابووریو سیاسیو کولتووری••• میللەتی کورد لەگەڵ میللەتانیتردا ، گەلێك وشەی بێگانە هاتوونەتە زمانی کوردییەوەو بنجی خۆیان پتەو کردووە • بێگومان ئەوەی کورد لە بێگانەی وەرگرتووە ، خستوویەتییە ژێر باری فۆنەتیكو ڕێزمانی کوردییەوەو بەمــە بەرگێکی کوردی بەبەردا کردووە • ئەوەش کە پتر پێویستی بە دەستکاری کردن هەبووە وشە عەرەبیەکان بوون • دەستکاری وشەی عەرەبی لە چەند ڕێگایەکەوە بووە : یەکێك لەو دەستکارییانە لە ڕووی دەنگو بەدەمــدا هاتنەوە بووە • بۆنموونە ئەگەر لە وشەیەکی عەرەبیدا دەنگێك هەبووبێ کە لەگەڵ یاسای فۆنەتیکی زمانی کوردیدا ڕێك نەکەوتبێ ، ئەوە گۆڕانێکی بەسەردا هێنراوە ، بەوێنە دەبینین دەنگی (ث ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ذ•••) کە لە گەلێك وشەی عەرەبیدا هەن ، لە کوردیدا کراون بە (س ، ت ، ز•••)، وەك : « صابر ــ سابیر ؛ ثروة ــ سەروەت ؛ طاهر ــ تایەر ؛ قرض ــ قەرز؛ ظلم ــ زولم ؛ ذخیرة ــ زەخیرە••• » •

ڕێکەوتی وەهاش زۆرە کە وشەیەکی عەرەبی بەجۆرێك هاتۆتە زمانی کوردییەوەو بەشێوەیەك دەستکاری کراوە کە لەئەنجامی لێکۆلینەوەو تۆژینەوەی تەواودا هەستی پێدەکرێ‌و ڕوون دەبێتەوەو دەردەکەوێ کە ئەو وشەیە بە ڕەسەن کوردی نییە ، وەك «متمانە ــ مطمئن ؛ تام ــ طعم ؛ مەشخەڵ ــ مشعل ؛ سات ــ ساعة...».

ئەمجۆرە دەستکاری کردنەی وشە کارێکی گرنگ‌و پێویستە ، بەتایبەتی چونکە وشەی بێگانە وەردەگیرێ بۆ ئەوەی لەسەر وشەکانی کوردی کەڵەکە بکرێ . بێ‌گومان ئەم دەستکاری کردنەش دەبێتە هۆی پتەوبوون‌و ڕەگ‌داکوتانی ئەو وشانە لە زمانی کوردیدا .

کورد چۆن وشەی هەر زمانێکی بێگانەی وەرگرتووەو شێوەو بەرگی کوردی بەبەردا کردووەو خستوویەتی‌یە ژێر باری سروشتی فۆنەتیکی زمانەکەیەوە ، هەر بەوجۆرەش پێویستە لە ڕێنووسدا مامەڵەی لەگەڵ بکرێ ، چونکە ڕێنووس ئاوێنەی واقیعی زمانەکەیە .

ئەگەر فارس یان عەرەب یان تورك وشەیەکی کوردی یان هەر زمانێکی دی‌یان وەرگرتبێ ، بە ڕێنووسی خۆیان نووسیویانە . ئەو دەیان وشە لاتینی‌و فەرەنسی‌و ئینگلیزی‌و تورکی...یانەی هاتوونەتە زمانی ڕووسییەوە، هەر بە ڕێنووسی ڕووسی دەنووسرێن ... هەر بەوچەشنە لە نووسینی ئەو وشەبێگانانەدا کە کەوتوونەتە زمانی کوردییەوە ، دەبێ پەیڕەوی ڕێنووسی کوردی بکرێت ــ واتە پێویستە بنووسرێ : «سابیر ، ئەحمەد ، ئیزاعە ، زوڵم ، حەوز...»و «صابر ، احمد ، اذاعة ، ظلم ، حوض...» نەنووسرێ .

* * *

سەرچـاوە

بە زمـانی کوردی :

(١) ئەمینێ عەڤدال ، خەبەرناما کوردیا ڕاستنڤیساندنە ، یەریڤان ، ١٩٥٨.

(٢) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٣) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٩ .

(٤) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

(٥) ب. ، چۆن زمانەکەمان بنووسین ؟ ، گۆڤاری «هیوا»، ژ ٤ ، سالی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٧ ، ل ١٠ ــ ١٧ .

(٦) ب. ، چۆن زمانەکەمان بنووسین ؟ بە پیتی عەرەبی یا لاتینی ؟ ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ٦ ، سالی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٧ ، ل ٨ ــ ١٩ .

(٧) ب. ، فرمانی ئێستەمان ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ٩ ، سالی ١ ، بەغـدا ، ١٩٥٨ ، ل ٧ ــ ١٨ .

(٨) پیرۆت ، کوردی بە چی حەرفێ بنووسرێ ، گۆڤاری «دیاری کوردستان»، ژ ١١ ــ ١٢ ، بەغدا ، (٥)ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٥ ، ل ٩ ــ ١١ .

(٩) تۆفیق وەهبی ، ئەسلی پیتە قالبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٩ ــ ٣٨ .

(١٠) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغـدا ، ١٩٢٩ .

(١١) تۆفیق وەهبی ، کوردیەکەمان بە چۆن حروفێك و چۆن بنووسـین ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، بەشی یەکەم ، ژ ٥ ، بەغدا ، ١٢ی مایسی ١٩٢٥ ، ل ٥ ــ ٦ ؛ بەشی دووەم ، ژ ٦ ، بەغدا ، ٢٩ی مایسی ١٩٢٥ ، ل ٥ ــ ٦ .

(١٢) د. جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، بامبێرگ ، ١٩٧٦ .

(١٣) د. جەمال نەبەز ، سەرنجێك لە چەند زاراوەیەکی تازە بەکارهاتوو و کۆڕی زانیاری کورد ، «گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات» ، بەغدا ، ١٩٧٨ ، ژ ٢٢ ، ل ٧٩ ــ ١١٥ .

(١٤) جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی ، چۆن زمانەکەمان بنووسین ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ١٠ ، سالی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٨ ، ل ٨ – ١١ ، ٨٩ – ٩٤ .

(١٥) جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی ، ڕاستکردنەوە . گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ١٢ ، سالی ١ ، سلێمانی . ١٩٦٠ ، ل ١١ – ١٨ .

(١٦) حامید فەرەج ، ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکدا ، بەغدا . ١٩٧٦ .

(١٧) حەسەن کوردستانی ، لەحق نووسین تازە ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، ژ ١٦ ، بەغدا ١١ی مایسی ١٩٢٦ ، ل ٨ – ١٠ .

(١٨) حەقی شاوەیس ، ئیملای کوردی – حروفاتی عەرەبی ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، بەشی یەکەم ، ژ ٧ . بەغدا ١٤ی تەمووزی ١٩٢٥ ، ل ٧ – ٩ ؛ بەشی دووەم ، ژ ١٠ ، ٢١ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٥ ، ل ٩ – ١٢ .

(١٩) حەقی شاوەیس ، لاپەڕەی نووسینی تازەو کوردی پەتی : لە نووسین‌و شێوەدا سەربەخۆ ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، بەشی یەکەم ، ژ ١٣ – ١٤ ، بەغدا ، ٥ی مارتی ١٩٢٦ ، ل ١٨ – ٢٠ ؛ بەشی دووەم ، ژ ١٥ ، بەغدا ، ١٨ی مارتی ١٩٢٦ ، ل ١٠ – ١٢ .

(٢٠) حەقی شاوەیس ، نووسینی کوردی چۆن ببێ ، گۆڤاری «دیاری کوردستان» ، بەشی یەکەم ، ژ ٥ ، بەغدا ، ١٢ی مایسی ١٩٢٥ ، ل ٨ – ٩ ؛ بەشی دووەم ، ژ ٦ ، بەغدا ، ٢٩ی مایسی ١٩٢٥ ، ل ٧ – ٨.

(٢١) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی ، دواوانێك بۆ ڕێنووسی کوردی ، ڕۆژنامەی «هاوکاری» ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، بەشی یەکەم ، ژ ٤٦٩ ، ل ٦ – ٧ ؛ بەشی دووەم ، ژ ٤٧١ ، ل ٣ ؛ بەشی سێیەم ، ژ ٤٧٢ ، ل ٣ ، ٧ .

(٢٢) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی ، ڕێنووسی کوردی‌و چەند هەڵوێستێك ، ڕۆژنامەی «هاوکاری» ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، بەشی یەکەم ، ژ ٤٧٨ ، ل ٣؛ بەشی دووەم ، ژ ٤٧٩ ، ل ٣ ؛ بەشی سێیەم ، ژ ٤٨٥ ، ل ٣ ؛ بەشی چوارەم ، ژ ٤٩٠ ، ل ٣ .

(٢٣) سەعید صدقی ، مختصر صرف‌و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ .

(٢٤) شێخ حەسەن ، (ی)ی ئیزافەو (واوی عەتف) ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٦ ، سالی ٢ ، سلێمانی ، ١٩٦١ ، ل ١٥ – ١٦ .

(٢٥) طاهیر صادق ، ڕێنووس – چۆنیەتی نووسینی کوردی ، کەرکووك ، ١٩٦٩ .

(٢٦) طاهیر صادق ، هەڵەی نووسین ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٢ ، سالی ٢ ، سلێمانی ، ١٩٦١ ، ل ٦٥ – ٦٧ .

(٢٧) ع. ئیملای کوردی ، گۆڤاری «گەلاوێژ» ، ژ ٥ ــ ٦ ، سالی ١ ، بەغدا، ١٩٤٠ ، ل ١ ــ ٦ .

(٢٨) عەلائەدین سەجادی ، دانانی نیشانەکانی پیتی کوردی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ١٢ ، سالی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦١ ، ل ١١ ــ ١٨ .

(٢٩) عەلائەدین سەجادی ، دەستوورو فەرهەنگی زمانی کوردی ــ عەرەبی ــ فارسی ، بەغدا ، ١٩٦٢ .

(٣٠) فوئاد زەکی هەناری ، نووسینی تیپی (دال) بە شێوەی سلێمانی ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ٧ ، سالی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٨ ، ل ١٩ ــ ٢١ .

(٣١) د. کەمال فوئاد ، چەند سەرنجێکی زمانەوانی ، گۆڤاری « ڕۆژی کوردستان » ، ژ ٢ ، بەغدا ، ١٩٧١ ، ل ٥٨ ــ ٥٩ .

(٣٢) کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێنووسی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٦٤ ــ ٣٧٩ .

(٣٣) م. م. (محمدی مەلا کریم) ، نووسینی زمانی کوردی ، گۆڤاری «هیوا» ، ژ ٨ ، سالی ١ ، بەغدا ، ١٩٥٨ ، ل ٩ ــ ١٤ .

(٣٤) مارف خەزنەدار ، زمانەوانی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٦ ، سالی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ٢٣ ــ ٢٦ .

(٣٥) مارف خەزنەدار ، زمانەوانی ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ، ژ ٨ ، سالی ١ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٣ ــ ١٨ .

(٣٦) محەمەد ئەمین هەورامانی ، ڕێنووس پەیڕەوی زمانناسی بکا باشە ، گۆڤاری «ئاسۆی زانکۆیی» ، سلێمانی ، ١٩٧٨ ، ژ ١٠ ، ل ٨٨ــ٩١ .

(٣٧) محەمەد ئەمین هەورامانی ، فۆنەتیکی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

(٣٨) محەمەد صالح سەعید ، جارێکیتریش پیتەکانی کوردی ، گۆڤاری «نووسەری کورد» ، ژ ٤ ، بەغدا ، ١٩٧١ ، ل ٦٤ ــ ٧٠ .

(٣٩) محەمەدی مەلا کەریم ، ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکدا لەبەر ڕووناکی ڕەخنەدا ، گۆڤاری «ڕۆژی کوردستان» ، ژ ٤٣ ــ ٤٤ ، بەغدا ، ١٩٧٧، ل ٥٣ ــ ٥٦ .

(٤٠) محەمەدی مەلا کەریم ، هەنگاوێکیتر بە ڕێگای دانانی دەستوورێکدا بۆ نووسینی کوردی ، گۆڤاری «نووسەری کورد» ، ژ ٨ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٧ ــ ١٢ .

(٤١) مەسعوود محەمەد ، بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٩ ــ ١١٤ .

(٤٢) مەسعوود محەمەد ، ڕێنووسی کوڕ ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد»، ب ٤ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٣٢ ــ ٢٨٨ .
(٤٣) مەسعوود محەمەد ، فۆنەتیك چیمان بۆ بکا ؟ ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب ٣ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٥٦٨ ــ ٦٢٢ .
(٤٤) مەسعوود محەمەد ، گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی . گۆڤاری «پەروەردەو زانست» ، ژ ٦ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٧ ــ ٢٨ .
(٤٥) مەعرووف جیاوك ، بەرگی ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٣٠ .
(٤٦) نووری عەلی ئەمین ، ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ .
(٤٧) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .
(٤٨) ا. ب. هەوری ، دەستووری نووسینی زمانی کوردی بە پیتی عەرەبی ، سلێمانی ، ١٩٦٨ .

بە زمانی عەرەبی :

(٤٩) توفيق وهبى ، حول مقال مسؤولية الاديب الكردي الكبرى للاستاذ عبدالمجيد لطفى ، مجلة «پەروەردەو زانست ــ التربية والمعرفة » ، العدد ٥ ، بغداد ، ١٩٧٣ ، ص ٨١ ــ ٩١ .
(٥٠) توفيق وهبى ، قواعد اللغة الكردية ، الجزء الاول ، بيروت ، ١٩٥٦ .
(٥١) رشاد المفربى ، تيسير اللغة العربية ، صيدا ، ١٩٥١ .
(٥٢) ا. كوندراتوف ، اصوات واشارات (نقله عن الانكليزيه : ادور يوحنا)، بغداد ، ١٩٦٩ .
(٥٣) مجمع اللغة العربية بالقاهرة ، تيسير الكتابة العربية ، القاهرة ، ١٩٦١ .
(٥٤) مجمع فؤاد الأول للغة العربية ، تيسير الكتابة العربية ، القاهرة ، ١٩٤٦.
(٥٥) محمد طاهر بن عبدالقادر الكردى ، حول تيسير الكتابة العربية ، مكة ، ١٣٦٥ هـ .
(٥٦) محمد تيمور ، ضبط الكتابة العربية ، القاهرة ، ١٩٥١ .

بە زمانی تورکی :

(٥٧) م. ص. آزيزى ، حروفمز و تسهيل قرائت ، گۆڤاری «ڕۆژی کورد» ، ژ ٣ ، ئەستەموول ، ٦ی تەمووزی ١٣٢٩ ك / ١٩١٣ ز ، ل ١٢ ــ ١٣ .

(٥٨) (تعميم معارف و اصلاح حروف) جمعيت محترمەسی طرفندن وارد اولمشدر : روژ کرد مجموعەسی مدیریت علیه سنه ، گۆڤاری «ڕۆژی کورد» ، ژ ٢ ، ئەستەموول ، ٦ی تەمووزی ١٣٢٩ ك / ١٩١٣ ز ، ل ١٣ — ١٦ .

بە زمانی ڕووسی :

(٥٩) ك. ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .

(٦٠) ف. ئا. ترۆفیمۆف ، زمانی ئەدەبی ڕووسی ئەمڕۆ ، (فۆنەتیك و ڕێنووس) ، لێنینگراد ، ١٩٥٧ .

(٦١) د. ئی. ڕۆزێنتال ، کێشەی ڕێنووسی ڕووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .

(٦٢) د. ئی. ڕۆزێنتال ، کێشەی نووسینی وشەی لێکدراو ، کتێبی «کێشەی ڕێنووسی ڕووسی» ، مۆسکۆ ، ١٩٦٤ ، ل ٦٩ — ١٠٤ .

(٦٣) ئا. ف. سوپێرانسکایا ، نووسینی وشەی بێگانە لە زمانی ڕووسی ئەمڕۆدا ، کتێبی «کێشەی ڕێنووسی ڕووسی ئەمڕۆ» ، مۆسکۆ ، ١٩٦٤ ، ل ٦٩ — ١٠٠ .

(٦٤) ق. کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی ژوورو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .

(٦٥) پ. ن. گۆلۆڤین ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .

(٦٦) ئا. ئی. مەیسییێف ، پیت و دەنگ ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .

فەرمزمان و فەرهەنگ :

(٦٧) تۆفیق وەهبی و س. ئەدمۆنس ، فەرهەنگی کوردی — ئینگلیزی ، لەندەن ، ١٩٦٦ .

(٦٨) ش. سامی . قاموس ترکی . استمبول ، ١٣١٧ هـ .

(٦٩) عەبدوللا زێوەر ، فەرهەنگی عەرەبی — کوردی ، سلێمانی ١٩٤١ (دەستنووس) .

(٧٠) ق. کوردۆ ، فەرهەنگی کوردی — ڕووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .

(٧١) نشریات هیوی جوانا طلبه کوردان ، هینکر زیمان کوردی ، چاپخانەی نجم استقبال . باب عالی . ابوالسعود ، ١٩٢١ .

به زمـانه ڕۆژئاواییەکان :

(٧٢)

D. Abercrombie, What in a Letter ? - ((Lingua)), 1949, Vol. 2, No. 1.

(٧٣)

O. Fossum, A practical Kurdish grammar, Minneapolis, 1919.

(٧٤)

Maurizio Garzoni, Grammatica e vocabolario della lingua Kurda, Roma, 1787.

(٧٥)

A Mclntosh, Graphology and Meaning, - ((Patterns of Language)), London, 1966.

(٧٦)

F. Smith, Alphabetic writing - a Language compromise ? - ((Psycholinguistics and reading", ed by F. Smith, New - York, 1973.

★ ★ ★

زەنگی کاروانی ڕێنووسی کوردی

ئیبراهیم ئەمین باڵدار
مامۆستای پەروەردەکردن (التربية)
له کۆلیجی ئاداب ــ زانکۆی سەلاحەدین

١ ــ پێشەکی :

لەسەر داوای کۆڕی زانیاری عێراق ئەم لێکۆڵینەوەیەمان نووسیوە کە بخرێتە بەرچاوی ئەو کۆڕەی بەدەستەوەیە لەم نزیکانەدا بگیرێ بۆ لێکۆڵینەوەی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی •

٢ ــ مەبەست لە لێکۆلینەوەکە :

مەبەستمان لەم لێکۆڵینەوەیە ئەوەیە ، هەندێك لەو هەنگاوانە پیشانبدەین ، کە بۆ پێشخستن و پەرەپێدانی ڕێنووسی کوردی بە پیتی عەرەبی نراون و هەڵیانسەنگێنین • بیرو باوەڕی خۆشمان دەربارەی بەشێك لەو گیروگرفتانەی ڕێنووسی کوردی کە ئێستا لە کایەدان پیشان بدەین •

٣ ــ بایەخی ئەم لێکۆلینەوەیە :

پیشاندانی ئەو هەنگاوانەی کە بۆ پێکهێنانی ڕینووسی ئێستای کوردی نراون، لەگەڵ دەرخستنی هەندێك لە بیروباوەڕی زانستیانە دەربارەی

زمان نووسین ، وه لیَ‌کۆلینه‌وه‌ی ئه‌و گیروگرفتانــه‌ی رێنووسی کوردی که ئێستا له‌نــاوان ، ئه‌بنــه یارمه‌تی‌ده‌رێــکی به‌که‌لــك بۆ دارِشتــن‌و دەق‌پێ‌گرتنی شێوه‌یه‌کی یه‌ك‌گرتووی گشتی بۆ رِێنووسی زمانی کوردی به پیتی عه‌ره‌بی .

٤ - رِێبازی لیَ‌کۆلینه‌وه‌که :

دارده‌ستمان له کۆکردنه‌وه‌و پیشاندان‌و لێکدانه‌وه‌ی زانیاری ئــه‌م نووسینه‌دا ئه‌مانه بوون :

أ ـ ئه‌و شاره‌زاییی‌ه تایبه‌تیه‌ی که په‌یدامــان کــردووه ده‌ربــاره‌ی رێنووسی کوردی به پیتی عه‌ره‌بی ، له‌و ماوه‌یه‌دا که خه‌ریکی دانانی ئه‌لفوبێی کوردی بووین .

ب ـ ئه‌و سه‌رچاوه‌و کانگه‌یانه‌ی به‌رچاومان که‌وتوون ده‌رباره‌ی ئه‌م بــاسه .

ج ـ شی‌کردنه‌وه‌و لێکدانه‌وه‌ی هه‌ندێك له‌و گیروگرفتانه‌ی رِێنووسی کوردی که بیرمان لیَ‌کردوونه‌ته‌وه .

سه‌رگوزشته‌یه‌کی میژوویی نووسین :

دۆزینه‌وه‌ی نیشانه‌کان (رمــوز)ی نووســین ، لــه هه‌ره بالاّتریــن هانینه‌دی‌یه‌کانی ئاده‌میزاد ئه‌ژمێرڕێت که به‌هۆیه‌وه ئاده‌میزاد توانیویــه‌تی گه‌لێك شارستانیه‌تی گه‌وره‌و پرِبایه‌خ پێکه‌وه بنێت .

ئه‌و نیشانه نووسینانه‌ی که ئاده‌میزاد له شێوه‌ی ره‌سم‌و خه‌تا ، لــه هه‌ره سه‌رده‌می ژیانیه‌وه بیرو باوه‌رِی خۆی پیَ پیشــان ئــه‌دا ، له‌ســه‌ر دیواری ئه‌و ئه‌شکه‌وتانه‌دا که تیایانا ئه‌ژیا ، وه ئه‌و نووسینانه‌ی که خه‌لکی

وولاتی دیجلەو فوراتو ، بلیمەتەکانی کوێ رۆخی نیل ، لەسەر دیواری پەرستگاو قەبرەکانیانو ، لەسەر پەیکەرو ، پارچە قوڕو ، پێستەو ، کەلای زەل نووسیویانە ، یارمەتی‌یەکی زۆری ئادەمیزادی ئەم سەردەمەی دا . کە بە توانایەکی بالاو بلیمەتانەوە بچێتە ناو جەرگەی مێژووی کۆنەوەو . شارەزایی‌یەکی یەکجار زۆر لە ژیانی ئەو دەمەدا پەیدا بکات .

سۆمەریەکان لە دەشتی عێراقدا لە پێشەنگی ئەو کەسانەوە بوون ، کە سێ هەزار ساڵ لە پێش لەدایکبوونی عیساوە نووسینیان بەکارهێناوە .

لەپێشدا ، ئادەمیزاد بیروباوەڕی خۆی بە خەتکێشانو رەسمکردنی ساکار دەرئەبڕی ، دوای ساڵەهای ساڵ فێربوو لەجیاتی ئەو خەتو ڕەسمە ساکارانە ، ووردە رەسمی نەخشاو ، وە هەمەجۆرە خەتی ڕێکوپێک بەکاربهێنیت ، کە بۆ هەر مانایەك چەشنە ڕەسمێك ، یان نەخشێك پیشانبدات . لەپاشان هاتە سەر ئەوەی کە بۆ هەموو دەنگێك نیشانەیەك دابنێت ، بەجۆرێك کە بۆ نووسینی ووشەیەك نیشانەکانی دەنگەکانی ئەو ووشەیە لەپاڵ یەکا ڕیز بکات ، تاکو بە چاوپێکەوتنیان دەنگو واتای ئەو ووشەیە بزانرێت .

ئێستا ئێمە بەو جۆرە نیشانانە ئەڵێین : «پیت» یان «حەرف» .

نموونەی باشیش لەم دەمەی ئێستای ئێمەدا بۆ نووسینی زمانێك نەوەیە ، کە بۆ هەر دەنگێك پیتێك بەکاربهێنین ، وە هەر پیتێکیش دەنگێکی جوێی هەبێت .

ئەو نیشانانەی کە لەجیاتی دەنگەکانی زمانێك بەکارئەهێنرێت پیان ئەوترێت : (ئەلفوبێ) (ALPHABET) ئەم ووشەیەش لە دوو پیتی

یەکەمی ئەلفوبێی ئەغریقیو یونانیەوە وەرگیراوە . کە پیـان ئەوترێـت : (ALPHA AND BETA) [۱] .

هەندێك لەو لێکۆلینەوانەی کە کراون . ئەوە ئەگەیەنن . کە زوربەی ئەو ئەلفوبێیانەی لە ڕۆژهەلاتو خواروی سوریادا بەکارهێنراون ، کـە ئەلفوبێی عەرەبیش یەکێکە لەوان لقو چلی ئارامین .

واتا لە بڕیکی « ئارامیەوە » ، لقێـکی « نەبطی » لێبۆتەوە ، لەویشەوە چلێکیتری لێدەرچووە ، کـە بـۆ نووسـینو خوێندنـەوەی عـەرەبی بەکارهێنراوە .

ئەم شێوەیەی ئێستای عەرەبیش کوتوپڕ نەهاتۆتە کایەوە ، بەلکو لە پەیدابوونیەوە تاکو ئەمڕۆ گۆڕانی زۆری بەسەرا هاتووە .

وە لەدوای پەرەسەندنی ئیسلام ئەم نووسینی عەرەبیە لە چینەوە تاکو ئیسپانیا بلاو بۆتەوە .

وە ئەم نووسینە لە سەرەتای پەیدابوونیا لە شێوەیەکی سێ سووچیدا بووە ، هیچ خالو سەرو بۆری نەبووە ، لەدوای ئیسلام دەستکرا بەوەی کە خالو سەرو بۆری بۆ دابنرێت . [۲]

نووسین لە کوردوستانا :

لە دەمێکی دێرینەوە خوێندنەوەو نووسین لە کوردوستانا بەکارهێنراون، بەلام ئەوەی تا ئێستا ئێمە ئەزانین ، ئەو نووسینە کۆنانە ، بە زۆری ، هەر

---

(۱) Encyclopedia Britannica 15th ed. 1974. ed. Chicago, Encyclopedia Britannica, 1974. Vol. I pp. 618 - 624.

(۲) Ibid (1) pp. 618 - 622.

بەو زمانانە بوون ، کە لە کوردوستانا بۆ خوێندن بەکارئەهێنران ، وەك : فارسیو عەرەبیو تورکی •

ئەوەشی بە زمانی کوردی بووە هەر بە دەستخەت ماوەتەوە •

ژمارەیەکی زۆر لە هەڵکەوتوانو بەهرەدارانی کورد ، بەو سێ زمانە، بەرهەمی گەلێك گرنگو باڵایان هێناوەتە پێشەوە •

وە لە دوای سەدەی هەژدەمینەوە ، شاعیرو ئەدیبەکان ، لە میرنشینەکانی کوردوستانا ، بە پیتی عەرەبی ، گەلێك هەڵبەستو چیرۆکی فولکلـۆری کوردیان نووسیوە •

وە بە زۆر شێوە ، بیرو هەستی گەشاوەی پڕ نرکەو ناڵەی خۆیـان ، لە بنار کێوەکانو ، لە ژێر سێبەری بن دارگوێـزەکانی کوردوستـاندا ، درەوشاوەو پڕ هونەر ، بە جۆشو قوڵپەوە دەربڕیوە •

وە لە ساڵی (١٨٧٩ ـ ١٩٢٠)دا ڕێنووسی کوردی لە دەستخەتەوە هاتە سەر چاپەمەنی •

وە لە ساڵی (١٩٢٠ ـ ١٩٢٩) بە کوردی پەتی نووسین برەوی سەندو بوو بە باو • (٣)

لە دایکبوونی ڕێنووسێکی کوردی نوێ :

لە ساڵی (١٩٤٠)دا نووسەر بـوو بە مامۆستـای سەرەتـایی لـە قوتابخانەکانی سلیمانیدا کە لە دەها ساڵ پێشترەوە بە کوردی قوتابیـان تیا فێر ئەکرا •

---

(٣) حامید فەرەج ، ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکا ، بەغـداد ، کـۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٦ ، لاپەڕە (٥ ـ ٦) .

نووسەر لە فێرکردنی قوتابیەکاندا گیروگرفتێکی زۆری ئەهاتە ڕێ ، ئەمەش هەمووی بەهۆی ناتەواوی شێوەی نووسینی کتێبە کوردیەکانەوە ڕووی ئەدا ، کە هەر دیرەیان بە گەلێك جۆرە ڕێنــووسی تێــکەڵاوی ــ کوردیو ، عەرەبیو ، فارسی ــ بە بزرکاویو شێواوی نووسرابوون •

ئەو نووسینانە لەسەر هیچ دەستوورو یاسایەك نەئەڕویشتن •

نووسەرەکان هەر ووشەیەکیان جارەی بە جۆرێك ئەنووسی •

بەڕاستی مامۆستاو قوتابی ، هەموو بەم جۆرە نووسینانەوە جەڕابوونو، سەریان لێ شێوابوو •

نووسەریش ، وەك مامۆستایەکی ئەرکلەسەرشانی داخ لەدڵ . هەمیشە بەپەرۆشەوە ، بە خوزگەو ئاواتەوە ، بیری لەوە ئەکردەوە •• کە چــۆن بتوانێت ڕۆژێك زووتر ، کاریکیوا بــکات کە چارەسەرێــك بــۆ ئــەم شێواویو ئاڵوزاویە بدۆزێتەوە •

لە ١٩٤٨/٣/١دا بە نووسەر سپێررا ، کە هەر بە تەنیا خۆی ، لــە دێی جوانی «جاسەنە» لە بنار شاخی هەژدیهای پاڵ کێوی سارا ، وە لەسەر سەرچاوەی ئاوی کانیخان کە لە ناوچەی سورداشە نزیك شاری سلیمانی، قوتابخانەیەکی سەرەتایی بۆ یەکەم جار دابمزرینێت •

لەناو باغە ڕەنگینەکانی گوێ چەمە پڕ لە کانیاوەکانی ئەم دێیەدا ، دەستی کرد بە دانانی «ئەلفوبێیەکی نوێ» بۆ ڕۆڵەکانی کورد •• بۆ ئەو منداڵانەی کە لە سەرەتاوە دەست بە فێربوونی خوێندنەوەو نووسینی کوردی ئەکەن •

لەم دێیەدا هەلێکی پاش بۆ نووسەر هەڵکەوت کە بتوانێت دەرسەکانی ئەو ئەلفوبێیە دابنێتو ، ڕۆژبەڕۆژ ، بەسەر قوتابیەکانا تاقیان بکاتەوە •

بۆ دانانی ئەم کتێبە ، وە بۆ نەهێشتنی ئەو کوسپانەی کە جاران نووسەرو هەموو کەسێکی‌تر گیریان خواردبوو پیانەوە ، نووسەر هاتە سەر ئەوەی کە ئەبێت پێش هەموو شتێك ، بیر لەوە بکاتەوە ، کە چۆن بناغەیەکی دروستو پتەو دارێژێت ، بۆ دەستووری ڕێنووسێکی‌وا ، کە خوێندنەوەو نووسینی کوردی ئاسان بکات بۆ قوتابیانو ، هەموو خوێندەواران ، تاکو لەسەر ئەو دەستوورانەش ئەلفوبێیەکی بەجێ ڕێك‌خات بۆ منداڵان •

بەم‌چەشنە ، جڵەوی کاروانی ڕێنووسی کوردی جارێکی‌تر ڕاتەکێنراو، کاروان کەوتەوە ڕێ ، زەنگیش دەستی کردەوە بە لێدان •

وە دوای لێکۆڵینەوەیەکی زۆر ، وە کەڵك وەرگرتن لە بەرهەمەکانی گەلێك لە شوڕەسوارانی ڕۆشنبیرانی کورد ، کە لە پێشترا هەوڵێکی باڵاو پڕ بایەخیان داوە بۆ گەشەپێدانی نووسینی کوردی وەك : نووسینە درەوشاوەکانی مامۆستای بەرێز (سەعید صدقی کابان) لە کتێبی (مختصر صرفو نحوی کوردیدا ١٩٢٨)وە بیرو باوەڕە نایابەکانی مامۆستای بەنرخ (توفیق وەهبی بەگ) لە کتێبی (دەستووری زمانی کوردیدا ١٩٢٩) ، وە بەرهەمی مامۆستای بەرێز حامد فەرج لە کتێبی «ئەلفوبێی کوردیدا ١٩٣٦»•

نووسەر دوای ئەو هەوڵانە گەیشتە ئەوەی کە ئەو گیروگرفتانەی ڕێنووسی کوردی کە لەئارادا بوون ، وە بەلایەوە سەرەکی بوون ، بەم‌جۆرەیان چارەسەر بکات :

١ ــ کە کتێبە ئەلفوبێیەکە تەواو بوو ، وە لەلایەن وەزارەتی مەعاریفی ئەو دەمەوە ، لە ساڵی ١٩٤٩دا بڕیار لەسەر چاپ‌کردنو خوێندنی درا ، زۆری ئەو شێوە پیتە نوێیانەی کە تیا بەکارهێنرابوو لە چاپخانەکانی ئەو ڕۆژانەدا دەست‌نەئەکەوتن • لەبەرئەوە ، وا بە باش زانرا ، کە کتێبەکە بە

دەستخەت بنووسرێتەوە ، وە وێنەکانی رەسم بکرێت ، ئنجا وەك (کلیشە) لەچاپ‌بدرێت •

خەت خۆشی بە ناوبانگ (صبری الخطاط) کە هیچ کوردی نەئەزانی . دوای رەنج‌و هیلاکی‌یەکی زۆر لەگەڵیا ، کتێبەکەی بە دوو مانگ ، بە تەنق ، بە دەستخەت نووسیەوە •

وە (حاجی سوعاد سەلیم)ی ڕەسامیش کە هیچ جێ‌یەکی کوردوستانی نەدیبوو ، پاش ئەوەی کە کۆمەڵە وێنەیەکی کوردەواری خرایە پێش چاو ، وە ڕۆژبەڕۆژ هەموو شتێکی بۆ ڕوون ئەکرایەوە ، ڕەسمەکانی کتێبەکەی بە جیرەجیر ، لە ماوەیەکی درێژا تەواوکرد • ئنجا پاش ئەم هەموو دەردی‌سەریە ، لە ساڵی ١٩٥١دا ، لە چاپخانەی (نەجاح) لە بەغداد ، بە شێوەی کلیشە چاپ‌کرا ، وە بەسەر مەکتەبەکانی لای خومانا بڵاوکرایەوە •

٢ــ کتێبەکە وا دانرا ، کە هەموو ووشەیەك ، کوردی بێت ، یان عەرەبی ، یان بیگانە ، بە ڕێنووسی کوردی بنووسرێت •

٣ ــ ئەو پیتانەی کە لە کوردیدا ، هەر یەکەیان چەند دەنگێکی جوێ‌یان هەیە ، بەمجۆرە پیشان دران :

ر :

(١) ر ــ ری — وەك : دار

(٢) رر ــ ریی گەورە — وەك : مەرر

و :

(١) و ــ واو — وەك : داو

(٢) وو ــ واوی درێژ — وەك : دوور

(٣) ۆ ــ واوی کراوە — وەك : دۆ

ی :

(۱) ی ــ یــا — وەك : پەری

(۲) ێ ــ یای کراوە — وەك : دێ

ل :

(۱) ل ــ لام — وەك : زل

(۲) ڵ ــ لامی قەڵەو — وەك : دڵ

ا :

ئ ــ هەمزە — وەك : ئێمە

لا :

لا ــ — وەك : کۆلارە

ڵا ــ — وەك : گەڵا

پاش چاپکردنو بڵاوکردنەوەی کتێبەکە ، لــە تاقیکردنەوەیــدا ، هەندێك گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی باشتر بۆ نووسەر ڕوونبووەوە ، وە گەلێك ئامۆژگاری بەنرخیشی لە مامۆستای بەنرخ توفیق وەهبی بەگ وەرگرت ، بۆیەکە بۆ جاری دووەم لە ساڵی ۱۹۵۳دا کتێبێکی ئەلفوبێی نوێی دانا ، کە لەسەر شێوەیەکی پێشکەوتووتر ڕێکیخستبوو ، ناوی نــا (ئەلفوبێی نوێ بۆ منداڵان)• ئەم کتێبە لەلایەن هونەرمەند بەدیع باباجانەوە بە وێنەی ڕەنگاورەنگی جوانی کوردەواری ڕازێنرایەوە ، وە لە بەغــداد ، لە چاپخانەی (مەساحە) لە ساڵی ۱۹۵۳ چاپکرا ، ئەمەش یەکەم کتێب بوو کە لە وەزارەتی مەعاریفدا (وەزارەتی پەروەردەی ئێستا) بە ڕەنگاوڕەنگی چاپ بکرێت •

لەم ئەلفوبێ نوێیەدا ئەو پیتانەی بەیەکەوە ئەلکێن ، وەها پیشاندران کە هەر یەکەیان دوو شێوەیە ، نەك چوار شێوە •

نووسەر وای دانا ، کە ئەو کلکەی لە پێش پیتە پێوەنووساوەکانەوە ئەبینرێت ، ساتێك کە لە ناوەراستی ـ یان کۆتایی ووشەدا بەکارئەهێنرین ، درێژبوونەوەیەکی پیتەکەی پێشەوەیەتی •

بەکارهێنانی شێوەیەکی جوێی ناوەڕاست بۆ پیتە پێوەنووساوەکان . تەنها لە وەختی خۆیدا ، کە زوربەی چاپکردن بە قالبی قورقوشم بوو ، هەر بۆ ئەوە بەکەڵك ئەهات ، کە قالبی پیتەکان بە ئاسانی بخونچێنە پاڵ یەکتری • وە لە فێرکردنی خوێندنـەوەو نووسینـدا تـەگەرەو شێواویـەکی زۆری دروستئەکرد •

بەمجۆرە لەجیاتی ئەوەی هەموو پیتێکی پێوەنووساوی وەك : (ب) بە چـوار جـۆرە شێـوەی جیـاواز فێـری قوتـابی بکرێـت وەك : (ب ، ب ، ﺑ ، ﺒ) ، بەپێی ئەم گۆڕینە نوێیە ، وایلێهات کە هەر یەکێك لەو پیتە پێوەنووساوانە بە دوو شێوە فێربکرێت ، وەك : (ب ، ﺑ) ، بەمە سەرلێتێكچوونو ، چەواشەبوونی قوتابیەکان لە فێربوونی خوێندنـەوەو نووسیندا زۆر کەم بووەوە •

هەروەها لەم کتێبە نوێیەدا نووسەر (ڕ) ڕێی قەڵەوی (گەورەی) بـە یەك (ر) پێنیشاندا ، چونکی لە کتێبەکەی پێشووترا کە ئەم ڕێیە بە دوو ڕێی (رر) پیشاندا ، جاریوا هەبوو لە ووشەیەکا ، وەك : ووشەی (بڕڕاو) ژمارەی ڕێیەکان ئەبوون بە چوار ڕێ ، ئەمەش سەری لە خوێندەوارانو نووسەران تێك ئەدا •

وە لە ساڵی (١٩٥٥)دا نووسەر کتێبێکی ئەلفوبێی تری دانا بۆ گەورە، کە ئەمەیان سێیەم ئەلفوبێ بوو ، وە بەتایبەتی بۆ ئەوە دانرابوو گـەورە فێری خوێندنەوەو نووسینی کوردی بکات •

دوای ئەوەی ئەم کتێبە لەلایەن وەزارەتـی مەعـاریفی ئەوسـاکەوە

پەسندکرا ، لە هەمان ساڵدا لە بەغدا ، لە چاپخانەی (هاوبەشی بڵاوکردنەوەو چاپکردنی عێراق) بە ناوی (ئەلف‌و بێ بۆ گەورە) چاپکرا • لەم کتێبەشدا هەمان دەستووری ڕێنووسی کتێبی (ئەلف‌و بێی نوێ)ی تیا بەکارهێنرا •

وە لە ساڵی ١٩٥٦دا ، نووسەر کتێبەکەی دووەمی (ئەلف‌و بێی نوێ بۆ منداڵان)ی جارێکی‌تر گۆڕی ، وە کتێبەکە بە پوختەکراوی ، وە بە گەلێك وێنەی جوانی کوردەواری‌یەوە ، کە ژنە هونەرمەندێکی ئەڵمانی (ترودی میتلمان) بە ڕەنگاوڕەنگی ڕەسمی کردبوون ، لە بەغدا ، لە چاپخانەی (رابطه) لە ساڵی ١٩٥٦دا بە ئوفسێت چاپکرایەوە •

لەم چاپە پوختەکراوەدا نووسەر پیتی ڕێی قەڵەوی (گەورەی) بۆ یەکەم جار بە یەك ڕێ نووسی‌و ، لەژێریشیا نیشانەیەکی حەوتی دانا (ڕ) • وە بۆیەکیش ئەم نیشانەیەی لەژێر ڕێیەکەدا دانا ، وە لە سەر ڕێیەکەی دانەنا ، تاکو لەگەڵ پیتی (ژ)دا لە لای قوتابیە منداڵەکان تێکەڵاو نەبن‌و ، جیاکردنەوەمو ناسینەوەیان ئاسانتر بێت • چونکی ئەو پیتانەی کە زۆر لە یەك ئەچن لە شێوەیانا ، یان لە دەنگیانا ، منداڵ چەواشە ئەکەن‌و ، سەریان لێ‌تێك ئەدەن •

٤ ــ واوی پێوەندی (واوی عەطف) :

یەکێك لەو گیروگرفتانەی کە لە دانانی ئەو کتێبە ئەلفوبێیانەدا هاتنە پێشەوە ، ئەوەبوو کە واوی پێوەندی (عەطف) چۆن بنووسرێت •

لە عەرەبیدا واوی پێوەندی لەتەك ووشەی دووەمدا لە دەم دەرئەچێت، وەك : (أنا ، وأنت) ، لەبەرئەوە لە نووسینیشا ئەو واوی پێوەندیە لەگەڵ ووشەی دووەمدا ئەنووسرێت ، وەکو : (وأنت) •

بەڵام لە کوردیدا ، واوی پێوەندی ، ئەگەر پیتی (ە)ی لەدوا نەبێت ،

لەگەڵ ووشەی یەکەمدا لە دەم دەرئەچێت ، وەکو : (منو ، تۆ) • لەبەر ئەوە ، نووسەر لەو کتێبانەدا ، وای دانا ، کە ئەم جۆرە واوە لەپاڵ ووشەی یەکەمدا بنووسرێت ، نەك لە ناوەڕاستی هەردوو ووشەکەدا •

بەڵام ئەو واوی پێوەندی‌یەی کە پیتی (ە)ی لەدوا بێت . وەك : (وە)• وای دانا ، کە لە بەینی هەردوو ووشەکەدا بنووسرێت ، وکو : (ئەمان وە ئەوان) •

٥ ــ پیتەکانی ئەو ئەلفوبێ‌یەی کە نووسەر بەکاری هێنان لە کتێبەکانیا (٣٦) پیت بوون • ئەو پیتانەش ئەمانەن :

ء	(هەمزە)
ا	(ئەلف)
ب	(بێ)
پ	(پێ)
ت	(تێ)
ج	(جیم)
چ	(چیم)
ح	(حێ)
خ	(خێ)
د	(دال)
ر	(رێ)
ڕ	(ڕێی گەورە)یان (ڕێی قەڵەو)
ز	(زێ)
ژ	(ژێ)
س	(سین)
ش	(شین)
ع	(عەین)
غ	(غەین)
ف	(فێ)
ڤ	(ڤێ)
ق	(قاف)
ك	(كاف)
گ	(گاف)
ل	(لام)
ڵ	(ڵام)
م	(میم)
ن	(نون)
و	(واو)
ۆ	(واوی کراوە)
وو	(واوی درێژ)

ھ	(هێ)	ڵا	(ڵا)
ە	(ئە)	ی	(یە)
لا	(لا)	ێ	(یەی کراوە)

٦ ــ لە ساڵی (١٩٥٢)دا ، نووســەر لە (مودیریــەتی مەنــاهیجو . وەسائیلی تەعلیمی) لە وەزارەتی مەعاریف ــ وەزارەتی تەربیەی ئێستا ــ دامەزرا . وە یەکێك لە ئیشەکانی ئەوەبوو ، کە سەرپەرشــتی دانــانو ، بژارەکردنو ، چاپکردنی کتێبە کوردییەکانی مەکتەبەکان بکات .. ئــەو کتێبانەی کەهەر یەکیان بە جۆرە ڕێنووسێکی تێکەڵاوی شێواوی ئاڵوزاو نووسرابوو ، بێجگە لە هەڵە چاپەمەنیەکانیان کە یەکجار زۆر بوون ، وە هەر دێڕیکیان ئەبوایە خوێندەوار ، وەك مەتەڵ ، یان شفرە هەڵیبهێنێت .

وە لەبەرئەوەی ، هەر لە ساڵانی پێشووەوە ، چەوتی ئەو کتێبــانە ، داخێکی گران گران بوو لــە دڵــی نووســەردا ، وە چارەســەرکردنو ، چاككردنیان ، خۆزگەو ئاواتێکی شیرین بوو لای ، لە یەکەم ڕۆژەوە ، بــە گەرمیو ، بە پەرۆشەوە ، دەستیکرد بە پوختــەکردنو بژارەکردنی ئــەو کتێبانە بەو ڕێنووسەی کە کتێبە ئەلفوبێیەکەی لەسەر دانابوو ، سەرلەنوێ هەموو کتێبەکانی نووسییەوە .

وە بۆئەوەی لە چاپخانەکاندا ، کە کرێکارەکانیان کوردیان نەئەزانی ، بۆشایی بەینی ووشەکانیان بۆ ڕوون بێتەوە ، بە هێڵێکی لابەلای وەك ئــەم هێڵە (/) جێی بۆشاییەکانی (Spaees) بەینی ووشەکانی نــاو هەموو کتێبەکانی نیشانەکرد .

بەڵام کە هاتە ســەر ئەوەی دەســت بە چاپکردنیــان بکاتــەوە ، تەگەرەیەکی سەختی هاتە پێش . ئەوەش ئەوە بوو ، کە ئەو پیتە نوێیانەی بەکاریهێنابوون وەك : (واوی کراوە ، یەی کراوە ، لامی قەڵەو ، لەدواییدا

ڕێی گەورەی نیشانەی حەوت لە ژێر «ڕ») لە چاپخانەکانی ئەو دەمەدا . لە بەغدا دەست نەئەکەوتن •

لەو ڕۆژەوە کە نووسەر لە وەزارەتی مەعاریف دامـەزرا لە سـاڵی ١٩٥١دا ، گفتوگۆی لەگەڵ خاوەن (چاپخانەی نەجاح) کرد لە بەغدا •

وە پێیووت کە ئـەم ئەلـفـو بێیـەی خـۆی لەلایـەن وەزارەتی مەعاریفەوە پەسند کراوە ، هەندێك پیتی نوێی تیا بەکارهێنراوە . کە ئەبینێت لەمەولا لە کتێبە کوردییەکانی‌تریشا بەکاربهێنرێن . وە ئێستا لە چاپخانەکان دەست‌ناکەون ، ئەگەر بێت‌و ئەم ، زووتر ، لە دەرەوە پەیدایان بـکات ، چاپ‌کردنی زوربەی کتێبە کوردیەکانی قوتابخانەکان . بەوهۆیەوە . بـەم ئەدرێت • ئەویش پێی‌ووت : ئەگەر ئێوە ئەم بەڵێنەم پێ بدەن من ئەتوانم بە زوویی ئەو پیتانە لە دەرەوە بهێنم •

وە ئەوەشی باس‌کردو ووتی : کە وەختی خۆی مامۆستای بەنرخ توفیق وەهبی بەگ ، پێی‌ووتووم کە هەندێك لەم جۆرە پیتە کوردیە نوێیانـە بهێنم ، بەڵام چونکە ئەوساکە بازاڕیان نەبوو ، نەم‌توانی بیان‌هێنم •

وە دوای ئەوەی نووسەر پیتە کوردیـە نوێیـەکانی بۆ خـاوەن (چاپخانەی نەجاح) نووسی‌یەوە ، ئەویش ناردنی بۆ دەرەوە ، زوو پیتەکانی بۆ دروست‌کراو ، بویان نارد •

بەدوای ئەوەدا گەلێك لە کتێبە کوردیەکانی درایـە کە بـەو پیتـە نوێیانە چاپیان بکات •

کە خاوەن چاپخانەکانی‌تری بەغدا ئەمەیان بیست ، گورج ئەوانیش داوای ئەو پیتانەیان کرد لە دەرەوە ، لە ئەڵمانیاو ، ئینگلتەرەوە بویان هات• ئەم پیتانە هەموو قالبی قورقوشم بوون کە بە دەست ڕێك ئەخران • بـە دوای ئەمەشا فابریقەی (لاینوتایب ، ئنجا مونوتایب ، لەپاشان ئینترتـایب)

هەموو ئەو پیتە کوردی‌یە نوێیانەیان خستە سەر مەکینەکانیـــان ، ئـــەو مەکینانەی کە بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی خیرا خێرا ، قـــالبی پیتو دێـــڕ دائەڕێژن •

وە کە ئیش هاتە سەر ئەوەی دەست بە چاپکردنی کتێبە کوردی‌یەکانی قوتابخانەکان بکرێت ، کە بەو ڕێنووسە نوێ‌یە سەرلەنوێ نووسرابوونەوە، ئەبوایە بۆ هەموو کتێبێك یەکێك دابنرێت کە سەرپەرشتی چاپکردنـــی کتێبەکە بکات •

وە لەبەرئەوەی ئەو ڕوشنبیرانەی کورد ، کە ئەودەمە لە بەغدا بوونو ئەم ئیشەیان پێ ئەکرا ، چاك شارەزای ڕێنووسە نوێ‌یەکە نەبوون • نووسەر ناچار بوو کە ئەوانەی ئەم ئیشەیان پێ ئەسپێررا ، زۆر لەگەڵیانا خەریـــك بێت تاکو شارەزایی‌یەکی تەواو لە ڕێنووسە نوێ‌یەکەدا پەیدا بـــکەن ، بۆئەوەی بتوانن بە باشی سەرپەرشتی چاپکردنی کتێبەکان بکەن بـــەو ڕێنووسە نوێیـــە •

دوای چاپکردنی کتێبەکان ، کە بەسەر مەکتەبەکانا بلاوکرانـــەوە • لەپێشەوە مامۆستایان ، وەك هەموو گوڕڕانێکی نوێ ، هەندێك لێڕیـــان رامانو ، پیانەوە خەریك بوون ، لەپاشان چونکی هەموو کتێبەکان چونیەك، بە یەك جۆرە ڕێنووس نووسرابوونەوەو چاپکرابوون ، زوو لەسەریـــان راهاتنو بینیان پێوە گرت • وە لەگەڵ قوتابیەکانا ، بەتەوای حەسانەوە •

بەمچەشنە کاروانی ڕێنووسی نوێی کوردی ، بەرەو ئامانج ملی نـــاو لێ‌ی نزیك‌بوومەوە ، دەنگی زەنگیشی بەسەر هەموو شاخو ، بـــە نـــاو گشت دۆڵێکی کوردوستانا بلند بلند بە بەرزی بلاو بووەوە •

ئاواتی نووسەریش ، لەگەڵ خـــوزگەی پەرۆشـــی عومـــرا ، بـــە درەوشاوی‌و فراوانی هاتە دی •

بایەخی ئەم ڕەنجو هەوڵە چی بوو ؟

لەمدەمەی ئەمڕۆدا ، کە ئاخرو ئۆخری سەدەی بیستەمە . وە لــەم ڕۆژانەدا کە زانستیو تەکنەلۆجی ، بەتینو ، بەگوڕم ، بەرەو ژیانێکی نوێ، ڕووەو ئامانجێکی تازە ، کەوتۆتە گۆڕانو پێشکەوتن .

وە لەکاتێکا ، کە ئەم گۆڕانە بەتەوژمە گشت لایەکی گرتۆتــەوەو . هەموو تیرەو هۆزو گەلێکی هێناوەتە جوولەو بزوتن . گــەلی کــوردی ئێمەش ، کە تاکو بەینێکی زۆری دوورو درێژ ، لەناو جانەوەرو درونده . بەسەر لوتکەی شاخەکانی کوردوستانا چــۆکی دادابــوو ، وە ژیانێــکی تایبەتی بۆ خۆی پێکەوە نابوو ، وە بە جەنــگاوەری بەرەنــگاری ئــەو پیاوخۆرانە ئەبوو کە بە خراپە نزیك بێشەو کێوە بڵندەکانی ئەبوونەوە . ئێستا وا لەم چەرخەدا ، لێ‌هاتوانە ، بە هێزو گوڕەوە ، هاتۆتە پێشەوە ، لەگەڵ کاروانی گەلانا ، بە گورجیو شاسواریو چالاکی ، کەوتۆتە ڕێ .. بەرەو ژیانێکی سەربەرزیو ئازادی ، ڕووەو ئامانجێــکی پڕ کامــەرانیو ڕووناکی ، ملی ناوەو ، تەکان ئەدات .

بەوەی کە ئێستا ڕۆڵەکانی ، بە سایەی شۆرشی ١٧ی تەموزەوە ، بە زمانی شیری خۆیان ، بێ گیروگرفتو سەرلێ‌شێوان ، ئەخوێنن ، هەستیان بــە توانای خۆیان کردووەو ، خویان ناسیوە .

کەوتونەتە ئەوەی بەو خوێندنە ، بەهرەکانیان بپشکوێتو توانــای بێ‌پایانیان وەك کانی بتەقێتەوەو ، بڕوایان بە خۆیان بەهێزتر بێت .

ئێستا وا خەریکن ، چاویان ئەوڵێو خۆیــان ڕائەتەکــێنن ، کە وەك مرۆڤێکی بەنرخی بەکەڵك ، بێنە کایەوە ، بۆ ئیشی جوانو باڵاو پڕسوود..

ئیشێك کە بە دوورو درێژی لەپێشەوە ڕێك‌خرابێــتو خــەتی بــۆ کێشرابێت .

ئیشێك كە ڕەنجی لەگەڵا بێسوود نەڕوا ، وە لە زووترین كاتا ، بە كەمترین ئەركو پارە ، چاكترینو ، زۆرترین بەروبووم بهێنێتەدی .

بەمجۆرە ئەو ڕێنووسە نوێیە . بوو بە هۆی ئەوەی كە خوێندن بۆ منداڵانی كورد ئاسان بكات . كە وەك ڕۆڵەیەكی ڕەسەنی بەكار ، بۆ ئەم ڕۆژەی ئەمرۆمان پێبگەن :

- ڕۆڵەیەك كە لەش‌ساغو پتەو بێت . بیرو دەروونی بە پاكی ، بێ گرێ پەروەردە بكرێت .
- ڕۆڵەیەك بڕوای قایم بێت بە خۆی . وە دڵی پڕ لە شانازی بێت بۆ گەلەكەیو وڵاتەكەی .
- ڕۆشن‌بیرو ، شارەزاو . هونەرمەند بێت ، هەرگیز دەست لە راستیو حەق بەرنەداو پاك بێت .
- هەمیشە لایەن‌گیری چاكەو ئاشتی بێت ، دەرك بە جوانی بكاتو ، تامی لێ بچێژێت .
- لە بیركردنەوەو ئیشیا ، حەز بە : داهێنان بكات ، لە هەرەوزی ئیشی كۆمەڵایەتیا بە گەرمیو چالاكی بەشداری بكات .
- ڕۆڵەیەك كە زانستی بكات بە چرای دەستی خۆی ، لەژێر ڕووناكیا بە ژیریو لێكۆڵینەوە هەموو كوسپو گیروگرفتێك ئاسان بكات .
- ڕۆڵەیەك كە بزانێت چۆن كەڵك لە كاتی خۆی وەربگرێت ، بۆ حەسانەوەو . گەشەپێدانی بیرو هۆشی ، وە بۆ پەروەردەكردنی لەشو . دەركو . هەستی .
- ڕۆڵەیەك كە بڕوای بە خۆی زور بێت ، وە بتوانێت لە ژیانیا ڕێگا بۆ خۆی پاك‌بكاتەوە ، وە ئیشوكار بۆ خۆی بدوزێتەوە .

- ڕۆڵەیەك کە بتوانێت بە زمانی گەلـەکەی هەموو شـت وەرگرێت . وە بەو زمانەش بیرو هەستی خۆی درەوشاوە بە جوانیو داهێنانەوە دەربڕیت .

- ڕۆڵەیەك کە حەز بە ئیش‌وکاری باڵا بـکات . کارێـك کە ووردو . هەڵکەوتوانە بێتو ، دڵی خۆی پێ خۆش کات .

- ڕۆڵەیەك کە لە کردارو ڕەفتاریا ، وە لە دوانو گفتوگۆیا ، مەردانەو دلسۆزو ، بە ویلبێت . هەمیشە کەسانی پاکی‌تری لا بەنرخو بەڕێز بێت .

خوێندنەوەو نووســین

خوێندنەوە چی‌یە ؟

ئێمە ئەزانین کە ڕێنووس هۆیەکە بۆ ئاسانکردنی خوێندنەوەو نووسین . خوێندنەوە بەو کارە ئەڵێن کە بەهۆی ووشەی نووسراوەوە ، ئـەو واتانە تێ‌بگەین کە نووسەر ویستوویەتی دەریان‌بڕێت . (٤)

نموونەی باشیش بۆ خوێندنەوە ئەوەیە کە بتوانـین بـە کەمتریـن ڕاوەستان ، چاو بەسەر زۆرترین ووشەدا بخشێنینو ، یەکسەر واتاکانیان تێ‌بگەین ، بێ‌ئەوەی هیچ جوولەیەك ، یان دەنگێـك لە دەمـان ، یـان قورگمان دەرچێت . بەجۆرێك کە یەکێکی گەورەی خوێندەوار بتوانێت

---

(٤) Edward B. Fry, Elementary Reading Instruction, New York : McGraw - Hill Book Co., 1977. P. 4.

بە لای کەمەوە لە دەقیقەیەکا (۳۰۰ ــ ۳۵۰) ووشەی ناسراو بخوێنینەوەو تیانبگات (٥) •

جوولانەوەی چاو لە خوێندنەوەدا :

بەپێی ئەو لێکۆڵینەوانەی کە کراون لەسەر جوولاندنەوەی چاو لە کاتی خوێندنەوەدا ، ساغبۆتەوە کە ساتێك چاو ئەخشێت بەسەر نووسینا . بە بازدانو ڕاوەستان تێی ئەنوارێت •

چاو لە ساتی بازداندا هیچی بۆ ناخوێنرێتەوە ، بەلاّم کە ڕاوەستا ، ئەوسا چی دیبێت بۆی ئەخوێنرێتەوە ، ئەم ڕاوەستانەش (Fixation) دەوری ١/٢٥ ثانیەیەك درێژە ئەکێشێت •

وە لە هەموو یەکێك لەم ڕاوەستانانەدا لە ئینجێکەوە تاکو ئینجو نیوێك نووسراو ئەبینێت ، بێ ئەوەی پێویست بەوە بکات ، پیتەکان یەکە یەکە ، بە جیاوازی ، بۆیان بڕوانێتو ، دوای لێکدانیان ووشەکان ببینێت •

چاو تاکو لەسەر دێڕێك کەمتر بۆی ڕاوەستێت ، نووسینەکە خێراتر ئەخوێنێتەوە • هەندێك جار چاو لە وەختی خوێندنەوەدا ئەگەڕێتەوە بۆدواوە ، ئەم گەڕانەوەیەش (Regression) وەختێك ڕووئەدات کە نووسینەکە جوان چاپ نەکرابێت ، یان ووشەی ڕەقو ، درێژو ، گرانی تیا بەکارهێنرابێت •

ئەم بزوتنەوەی چاوە لەکاتی خوێندنەوەی بە بێدەنگی (صامت)دا ،

---

(٥) Amonymous, Perspectives on Elementary Reading, Edited by Robert Kavlin, New York : Harcourt Brace Jovanovich, Inc, 1973. P. 317.

وەك ئەو بزووتنەوەیە نی‌یە کە لە ساتی خوێندنــەوەی بــە دەنگ‌بــەرزی (جەهری)دا ڕوودەدات .

لە کاتی خوێندنەوەی بــە دەنگ‌بەرزیــدا ڕاوەستــانی چــاو ، وە گەڕانەوەی بۆ دواوە زیاتر ئەبێت ، وە زیادبوونەکەشی بەوکورەیە ئەبێت کە تــاکو چڕادەیــەك خوێندەوارەکــە ئەتوانێــت ووشــەکان بــە دەم دەربیڕیت . (٦)

باشترین خەت‌نووسین چۆنە ؟

باشترین خەت‌نووسین ئەوەیە کە نووسەر ، بە شێوەیەکی گونجــاو قەڵەم بگرێت ، بێ‌ئەوەی خۆی بجەڕێنێــتو ، پەنجــەی بگوشێــتو ، ماسولکەکانی کرژ بکات . وە لە بارێکی تەواوا خۆی ڕاگریت ، وە بــە ڕێنووسێکی ڕوونو ڕەوان ، وە هێل‌کێشانێــکی بێ گرێو . پچــر پچرو ، ڕاوەستان ، گورجو ، سووکو ، ئاسان ، ووشــەکان ڕێــكو جــوان ، هەریەکەیان ، سەرتاپا بەسەریەکەوە ، لەجێی خۆیا بنووسێت ، لەگەڵ دانانی ئەو نیشانانەدا (Punctuation) کە مانای ووشەی ناو ڕستەکان بــاشتر دەرئەخەن . (٧)

بەم‌پێ‌یە ، لە چارەسەرکردنی هەمــوو گیروگرفتێــکی ڕێنــووسی

---

(٦)

William S. Gray, The Teaching of Reading and writing, Switzerland, UNESCO, 1956. PP. 45 - 49.

(٧)

Anderson, Paul s, Language skills in Elementary Education, Second edition, New York : Macmillan Publishing Co., Inc. 1972. PP. 171 - 206.

زمانەکەمانا ، پێویستە ئەو چارانە پەسند کەین کە بـە شێوەیەکی بـاشتر خوێندنەوەو نووسین ئاسان ئەکەن •

بۆ هانینەدی ئەم مەبەستە، نووسەر ئەم بیرو باوەڕانە ئەخاتە پێش‌چاو:

١ـ هەموو کوردێك لە وولاتی عیراقا ، مناڵ بێت ، یان گەورە ، لەگەڵ زانینی خوێندنەوەو نووسیندا بە زمانەکەی خۆی ، پێویستە خوێندنەوەو نووسین بە زمانی عەرەبیش بزانێت •

وە لەبەرئەوەی خوێندنەوەو نووسینی زمـانی کـوردیو عەرەبی ، هەردووکیان بە یەك جۆرە پیتی تایبەتین ، بیجگە لە هەندێك جیاوازی کـەم نەبێت ، وا چاکە لە دانانی ڕێنووسی کوردیدا ئەوە بخەینە بەرچاو ، کـە پیتێکی وەها بەکارنەهێنین کە شێوەکەی ، یان دەنگەکەی خوێنەری کوردی عەرەبی‌زان چەواشە بکاتو سەری لێ تێك‌بدات •

وەکو ئەوەی کە ئێستا ــ کۆڕی زانیاری عیراق ــ لەسەری ئەڕوات ، کە بۆ فۆنێمی (Phoneme) * ، دەنگی «واوی درێژ» نیشانــەی گرافـێمی (Grapheme)** (واوی سەردار) بەکارئەهێنیت ، لەساتێکا کە ئەو نیشانەی (سەرە ــ فەتحەیە) لە نووسینی عەرەبیدا بۆ دەنگێکی کراوە بەکار ئەهێنرێت •

---

* فۆنێم Phoneme بە بچوکترین دەنگی قسە ئەوترێت کە پێویست ئەبێت بۆ گۆڕینی واتایەك . یان بە هەر یەکێك لەو دەنگانە ئەوترێت کە ووشەیان لێ پێك‌دێتو ، ئەبنە هۆی گۆڕینی واتاکەی .

** گرافێم Grapheme بەو تاکە ، یان چەند نیشانەیە ئەوترێت ، کە دەنگێکی فۆنێمی پێ ئەنووسرێت ، وەکو ئەوەی دوو پیتی واو (وو) بنووسریت بۆ پیشاندانی فۆنێمی واوی درێـژ . یـان پیتێـکی ڕێـی نیشـانەی حەوت لە ژێر (ڕ) بنووسرێت بۆ فۆنێمی ڕێی گەورە .

یان (کۆر) بۆ (فۆنیمی) یای درێژ (گرافیمی) نیشانەی یـای سەرداری وەك : (ێ) بەکارئەهێنێت ، کە لە نووسینی زمانی عەرەبیدا ئەم (گرافیمە) (ێ) دەنگێکی‌تری هەیە •

بێ گومان ئەم جۆرە جیاوازی‌یە ئەبێتە هۆی ڕامانو . سەرلێ‌شێوانی خوێنەرو ، نایەلێت بێ بە خوێندنەوەوە بگرێتو ، خێرا واتای نوسراوەکە تێ‌بگات • کە خوێنەر لە خوێندنەوەی ووشەیەکا ئەگاتە سەر ئەم جۆرە پیتە (گرافیمە) ، لێی هەڵئەنووتێتو ڕائەمێنیت • ناتوانیت زوو بزانێت ئـەم ووشەیە عەرەبیە ، تاکو نیشانەی (فەتحەکەی) وەك : (سەر) بخوێنێتەوە یان کوردی‌یە وەك : (بۆر) بیخوێنێتەوە • بەم‌جۆرە ڕاوەستانەکانی چاوی زۆر ئەبن‌و ، خوێندنەوەکەی خاوو سست ئەبێت •

وە بۆئەوەی ئەم ڕاستیەمان فراوانترو ، قوولتر بۆ ڕوون‌ببێتەوە ، با سەرنج لەم بیرو باوەڕانەش بدەین :

أ ــ توانای خوێندنەوە چەند جۆرە چابوکیەکە (مەهارەتێکە) کە بـە ڕاهاتنێکی جار لەدوای جاری ژێر چاودێری‌و ڕابەریدا ، پلە لەدوای پـلە ، دروست ئەبێتو ، پەرەئەسێنێتو ، لە شێوەیەکی تایبەتیدا دەق ئەگرێت •

ب ــ توانای ووشەو پیت نـاسینەوە بـە هـۆی پێوەنـدی‌یەکی (اشتراطیەوە) Conditioning ، دروست ئەبێت ، کە پیشی ئەوتریت Law of association واتا ، دەستووری جووت بوون ، یان بەندبوون، یان پێوەندبوون ، ئەو پێوەندبوونەش بە هۆی ڕاهاتنەوە پەیدا ئەبێـت ، بە جۆرێك کە خوێنەرەکە وای لێ‌دیت کە بە بینینی ووشەکە ، یان پیتەکە ، دەنگەکەی دێتەوە بیر ، ئەو دەنگەش واتای ووشەکەی ئەهێنیتەوە یاد •

لەدواییدا وای لێ دێت ، کە وەکو لەپێشدا باسمان‌کرد ، کە هەر بـە

بینینی شێوەی ووشەکە ، ڕاستەوخۆ واتاکەی تێبگات ، بێ ئەوەی دەنگەکەی بکات بە بەڵگە •

ج ـ وە لەبەرئەوەی خوێندنەوە ، واتا زانینە ، واتا زانینیش ، بەوجۆرە باشتر دێتە دی ، کە خوو بەوەوە بگرین ، کە نووسینەکە ووشە ووشە ، پچڕ پچڕ ، نەخوێنینەوە ، بەڵکو هەموو چەند ووشەیەك ، کە واتایەکی تەواو ئەبەخشن ، بە چاوپیاخشاندنێك سەرتاپا ، بەسەر یەکەوە بۆیان بنوارین ، بەمە ئێمە ئەتوانین وەها ڕابێین ، کە بە چابوکیو خێرایی ، نووسراو بخوێنینەوە ، وە بە بینینی ووشەکان کوتوپڕ ، بە قووڵیو فراوانی، واتاکانیان تێیبگەینو کارمان تێبکەن •

بە پێچەوانەی ئەوە ، ئەگەر هاتو ئێمە وا فێربووین کە پیت پیت ، ووشەکان بخوێنینەوەو ، لێکیان بدەین ، ئنجا تیان بگەین ، ئەبینە خوێنەرێکی کۆڵی سست ، کە ووشەکان پچڕ پچڕ بخوێنینەوەو ، پیانەوە بچەڕێین ، نەتوانین بەخێرایی کوتوپڕ تیانبگەین • (٨)

بەم جۆرە بەکارهێنانی چەشنە پیتێك ، یان نیشانەیەکیوا کە لە نووسینی کوردیدا فوتێمێکی (دەنگێکی) جیاوازی هەبێت لە فۆتێمی ئەو پیتە ، یان ئەو نیشانەیە ، کە لە نووسینی عەرەبیشدا ئێمە فێری ئەبینو پێوەرادێین ، ئەبێتە هۆی ئەوەی کە خوێنەر نووسینەکە پیت پیت ، پچڕ پچڕ بخوێنێتەوە ، وە بە خاویو ، دوودڵیو ، ڕاوەستانێکی زۆرەوە چاوی بەسەرا بخشێنێت •

٢ ـ لەگەڵ ئەوەدا کە وەك لە پێشترا باسمان کرد نموونەی باشی لە

(٨) Deboer, John J. and Dallmann, Martha, The Teaching of Reading, New York : Henry Holt and Company, 1960. PP. 25, 26.

ئەلفوبێی زمانێکا ئەوەیە کە بۆ هەموو دەنگێکی جیاواز پیتێکی تایبەتی هەبێت ، بەڵام لە زوربەی ئەلفوبێی زمانەکانی سەرزەمینا ئەم نموونـەی باشیە نەهاتۆتەدی • وە کارێکی ئاسان نیەبە ئیستا ئێمەش بتوانین ، پیتـە عەرەبیەکان ، یەکجاری وا دەستکاری بکەین ، کە بەتەواوی ، پڕ بـە پێستی هەموو دەنگە (فونیمە) جیاوازەکانی گشت زاراوەکانی زمـانی کـوردی بسازێنو بگونجێن • بێئەوەی خوینەرەکانمان ، لە خوێندنەوەو نووسینی کوردیو عەرەبیدا سەریان لێ تێك‌بچێت • وەك ئەوەی خەریك بـین ، وێنەیەکی جیاوازی وەك : (ێ) بـۆ دەنـگی (یەی دریـژ) بەکاربهێنـین ، بەوجۆرەی کۆری زانیاری دایناوە ، ئەو دەنـگەی کە جـاریوا هەیـە دەنگدارە وەك : (بیر) ، جار جاریتریش نیوە دەنگدارە وەك (کانی) •

یان بێین نیشانەیەکی تایبەتی بۆ دەنگی (ژێری کورت) دابنێین • کە بە کوردی بە «بزرۆکە» ناو ئەبرێت وە بە عەرەبیش پێی‌ئەوترێت : (الکسرة المختلسة) ، وەك : (کردن Kirdin) • یان بێنین نیشانەیەکی تایبەتی بۆ دەنـگی ö وەك : (شوین) ، یان بۆ دەنگی ü وەك : (قوپل) کە لە هەندێك زاراوی باجەلانیو کرمانجی ژووروودا هەن بەکاربهێنین•[٩]

یان هەر بەوجۆرە بیر لەوە بکەینەوە کە نیشانەیەکی تایبەتی بۆ دەنگی (د)ی کلۆر دابنێین ، وەك لە ووشەی (ئەردەڵان)دا هەیە •

هەندێك پیت لە زمانی کوردیو گەلێك زمانیتریشـا لە دەنگـێك زیاتریان هەیە ، وە جاریواش هەیە دوو پیت کە ئەکەونە یەك دەنگێـکی تایبەتی جیاواز پێك‌دێنن ، ناوبەناویش نیمچە دەنگێکی شاراوە لە بەیـنی

(٩) ئەم نموونانە لە نووسینێکی دکتور جەمال نەبەزەوە وەرگیراوە ، کە بـە ناوی (زمانی یەکگرتوی کـوردی) لـە ئەڵمانیـا ، لـە سـالی ١٩٧٦دا بڵاوکراوەتەوە • لاپەڕە (٧٨ ــ ٩٠) •

دەنگەکانی دوو پیتا خۆی دەرئەخات ، بێ‌گومان کاریکی راست نی‌یە ئێمە خەریك بین بۆ هەموو یەکێك لەم دەنگانە پیتێك دابنێین •

زورکردنی شێوەی پیتەکانی ئەلفوبێی کوردی بەوجۆرە ، ئەبێتە هۆی خـاوی‌و لەنگی‌و ســەختی خویندنــەوەو نووســینی کوردی • لەجیاتی ئاسانکردنیان • چونکە ئێمە لە خوێندنەوەدا «واتا» ئەخوێنینەوە نــەك « پیت » •

وە لە لایەکی‌تریشەوە ، وەك لەپێشــەوە باسمــانکرد ، ئێمــە لــە خوێندنەوەدا چەند ووشەیەك بە سەریەکەوە، بە شێوەو قەرینە Context ئەناسینەوەو واتاکانیان تێ‌ئەگەین ، بێ‌ئەوەی پێ‌ویست بەوە بــکات کــە حونجەیان بکەین ، وە فوتێمەکانیــان ، یــەکە یــەکە ، جیابکەینــەوەو ، لێکیانبدەین‌و دەریانبڕین ، ئنجا تیانبگەین •

بەلام لەگەل ئەمانەشا کاریکی زۆر پێ‌ویستە کە بۆ مەبەستی فەرهەنگ دانان ، (کۆڕی زانیاری) لیژنەیەك لە شارەزایانی فونەتیك دابنێت بۆئەوەی هەموو جۆرە دەنگەکانی ئاخاوتنی زاراوەکانی زمانی کوردی ، بزوێنەکان‌و کونسوناتتەکان ، بە بنك‌و لێو چلیانەوە ، وە بەگوێرەی گۆڕانیان بەپێــی جیگاو ، تەنگ‌پێ‌هەلچنینی دەنگی‌ترەوە ، دوای شی‌کردنەوە ، روونیــان بکەنەوەو ئاشکرایان بکەن • وە بە نیشانەی تایبەتی پیشانیان بدەن ، تاکو ببنە کلیلی ئاخاوتنی ووشەکانی ناو فەرهەنگەکان •

ئەنجــام :

بە گوێرەی ئەو بیرو باوەڕانەی باس‌کرا نووسەر ئەم پێش‌نیارانــە ئەخاتە بەرچــاو :

١ـ ئەلفوبێی کوردی بە پیتی عەرەبی :

بەمجۆرە دەقی پێ‌بگیرێت :

ا ، ئ ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ر ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ع ، غ ، ف ، ڤ ، ق ، ك ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، و ، ۆ ، وو ، ه‍ ، ە ، لا ، ڵا ، ی ، ێ .

٢ـ واوی پێوەندی (عەطف) :

لە بەر ئەو هۆیانەی لەپێشەوە باسمان‌کردن ، چاکتر وایە بۆ ئاسانی خوێندنەوەو نووسین ، کە واوی پێوەندی ، واوی (عەطف) نزیك ووشەی پێشەوەی واوەکە بنووسرێت وەك : (منو تۆ) .

وە ئەگەر واوەکە پیتی (ە)ی لەگەڵا بوو ، وەك : (وە) ئەوساکە لەبەینی ووشەی پێشەوەیو ، ووشەی دوای خۆی بنووسرێت ، وەك : (ئەمان وە ئەوان) بەوجۆرەی کە ئێستا پەیڕەوی ئەکرێت .

٣ـ (ڕ) ڕێی گەورە ، ڕێی (قەڵەو) :

لەبەر ئەو هۆیانەی لەپێشەوە باسمان‌کردن ، باشتر وایە ، بۆ ئاسانی خوێندنەوەو نووسینو ، چەواشە نەبوونی خوێنەر ، کە (ڕ)ی گەورە کڵاوەکەی لە ژێریا بێت ، وەك ئەوەی ئێستا پەیڕەوی ئەکرێت ، نەك وەك ئەوەی کۆڕی زانیاری بەتەنیا لەسەری ئەڕوات ، کە کلاوەکە لەسەر ڕێ‌یەکە دائەنێتو شێوەکەی لەگەڵ شێوەی پیتی (ژ وە ز) لە بەرچاوی خوێنەر تێکەڵاو ئەبێت . چونکە جیاوازی بەینی پیتی «ڕ» لەگەڵ ئەو دوو پینەدا ئەوەیە ، کە «ڕ» هیچ خاڵیکی لەسەر نی‌یە ، ئنجا ئەگەر هاتو ئێمە کڵاوێکمان خستە سەری ، ئەوا ئەمیش هەر وەك یەکێك لەوان دێتە بەرچاو .

وه لەبەرئەوەی هەموو «ڕ» ڕێیەکی پێشەوەی ووشەی کوردی ڕێیەکی گەورەیە ، هەندێك کەس وای بە باش ئەزانێت کە پێویست ناکات نیشانەی کلاوی لەژێرا دابنرێت • ئەمەش ڕاست نییە چونکی بەهۆی دانانی ئەو نیشانەیەوە ووشەکە چاکترو زووتر ئەناسرێتەوەو ئەخوێنرێتەوە ، لەسەر ئەو دەستوورەی کە ئەڵێت : ئەوانەی شێوەیان چونیەکە ، دەنگیشیان (ئاخاوتنیان) وەك یەك ئەبێت • [۱۰]

٤ـ واوی درێـژ :

لەبەر ئەو هۆیانەی لەپێشەوە باس‌کران ، بۆ ئاسانکردنی خوێندنەوەو نووسین ، باشتر وایە ، واوی درێژ وەك ئێستا لای گشت خوێندەواران پەیڕەوی ئەکرێت (کۆڕی زانیاری نەبێت) ، بە دوو واو بنووسرێت نەك بە واوێکی سەردار •

هەروەها واوی درێژ ، ئەگەر لەپێشەوەی ووشەشەوە هات ، بۆ ئاسانی خوێندنەوە ، هەر بە دوو واو بنووسرێت وەك : (ووشە ، ووتن ، ووریا ‥) •

کۆڕی زانیاری دەربارەی ئەمجۆرە دەنگە وای داناوە ، کە (مەتتیق) پێویست بەوە دەکات ، کە ئەگەر پیتێك دوو دەنگ ، یان زیاتری هەبوو ، بە چوکلە ، یان بە نیشانە ، لە یەك جیابکرێنەوە ، نەك بە دوو جار بنووسرێنەوە • [۱۱]

ئەمەی (کۆڕ) بۆی چووە وا نییە ، چونکە نووسەرانی کورد لە زۆر

---

(۱۰) محمد محمود رضوان ، تعليم القراءة للمبتدئين ، القاهرة : مكتبة مصر ، ۱۹۵۸ ، ص (۱۹٦) .

(۱۱) کۆڕی زانیاری کورد ، نامیلکەی ڕێنووسی کوردی ، بەغداد : چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ۱۹۷٦ ، لاپەڕە (٦) .

دەمێکەوە لەسەر ئەوە ڕێکەوتوون . کە بۆ دەنگی نیشانەی سەری عەرەبی (فتحە) ، پیتی (ە) بەکاربهێنن ، وە بۆ دەنگی نیشانەی ژێری عەرەبی (الکسرة) ، پیتی (ی) بەکاربهێنن ، وە بۆ دەنگی نیشانەی بۆری عەرەبی (الضمة) واویك بەکاربهێنن •

بەپێی ئەم دەستوورە هەموو واویکی بۆردار لەجیاتی بۆرەکەی واویکی‌تری لەگەلاَ ئەنووسرێت •

ئەگینا ئەگەر ئەمە نەکرایە باشتر وا ئەبوو کە هەر نیشانەی بۆری عەرەبیەکە بهێلرایەوە • بەوە ووشەکان زووترو ئاسانتر ئەخوێنرانەوە لەوەی کە وەك ئیستا (کوڕ) لەسەری سوورە . کە نیشانەی سەریکی (فەتحەیەکی) عەرەبی لەسەر واوەکە دابنرێت ، تاکو واوەکە بە بۆردار بخوێنرێتەوە ••• بەجۆرێك کە خوێنەر لەو ووشانەدا دەنگی سەری عەرەبی (فەتحە)ی لەبیر بچێتەوەو ، ئەو سەرە بە بۆر بخوێنیتەوە •• ! بەپێچەوانەی ئەو دەستوورەی کە ئەلێت : ئەو پیتانە ، یان ئەو نیشانانەی لە شێوەیانا چونیەکن . ئەبێت لە دەنگیشیانا لەیەك بچن •

٥ـ لامی قەلەو :

کارێکی بەجێیە ، کە وەك ئێستا پەیرەوی ئەکرێت ، ئەم جۆرە لامە کلاوێکی لەسەر دابنرێت ، بەلاَم بۆ مەبەستی چاپکردن ، باشتر وایە ، کلاوەکەی لەناو بۆشاییەکەیدا بێ لەجیاتی ئەوەی لەسەر پۆپەی لامەکە دابنرێت بەوجۆرەی ئێستا پەیڕەوی ئەکرێت ، وەك : (ڵ ، ڵ) •

٦ـ (ی)ی درێژ :

بۆ ئاسانکردنی خوێندنەوەو نووسین ، وە کەمکردنەوەی ڕامانو سەرلێشێوانی خوێنەر ، باشتر وایە کە (ی)ی درێژ هەر وەك خۆی

بنووسرێت ، بێ ئەوەی هیچ نیشانەی (سەر)ی لەسەر دابنرێت وەك ئەوەی ئێستا (کۆری زانیاری) لەسەری ئەڕوات ، کە بۆتە هۆی گیروگرفتێکی زۆر بۆ خوێنەری کورد •

بەگوێرەی ئەو دەستوورەی کــۆڕ دانــاوە ، ئێمــە ئەبێــت لــە خوێندنەوەی نووسراوی کوردیدا نیشانەی (سەری) عەرەبی بــە (ژێــر) بخوێنینەوە ، وە لەبیرمان بچێتەوە کە دەنگی ئەو (سەرە) لــە عەرەبیــدا دەنگی (ژێرە) •

ئەمــەش کارێــکی ئاسان نیە بۆ ئەو خوێنەرەی کە لە سەرەتادا بە کوردی فێری خوێندنەوەو نووسین ئەبێتو ، ئنجا ئەچێتە سەر فیربوونی خوێندنەوەو نووسینی عەرەبی ، یان بەپێچەوانەی ئەوە ، بە عەرەبی دەست پێ ئەکات ئنجا ئەچێتە سەر کوردی ، کە شێوەی سەری عەرەبی (فەتحە) جارێك لە ووشەی عەرەبیدا بە (سەر) بخوێنێتەوە ، جارجاریش لە ووشەی کوردیدا بە (ژێر) بخوێنێتەوە ، بێ گومان بەمە تووشی گەلێك چەواشەبوونو سەرلێشێوان ئەبێت ، وە وای لێ دێت ، کە وەك لەپێشــەوە باسمانکرد ، هەموو ووشەیەك ، دوای ڕامان ، بە پچڕ پچڕیو خــاوی بخوێنێتــەوەو ، نەتوانێت بێ بە خوێندنەوەوە بگرێت • لەگەلێك زمانا زۆر لە پیتــەکانی هەریەکەیان گەلێك دەنگی جیاوازیان هەیە وە ئەم جیاوازییە بەپێی واتای ووشەکان لە ناو ڕستا بەئاسانی دەرئەکەوێتو پێی ئەزانرێت •

٧ـ پیتی « چ » :

زۆر جار لە نووسینی کوردیدا پیتی «چ» بەکارئەهێنرێت بۆ گەلێك مەبەست وەك ئەمانە :

ـ بۆ پرسیار وەك : (تۆ چ کارەیت ؟)

بۆ پرسیار لەجیاتی «چی» وەك : (تۆ چ دەڵێیت ؟)

— بۆ سەرسامبوون (تعجب) وەك : (ئەمە چ بلیمەتێکە !)
— بۆ وەك یەكبوون . وەك : (چ ئەم ، چ ئەو)• كۆڕی زانیاری بڕوای وایە ئەم پیتە هەر بە ڕووتی . بە تەنیا بنووسرێت • (١٢)

ئەم بڕوایە لەسەر بنچینەیەكی ڕاست نییە . چونكە لە زمانی كوردیدا وەك گەلێك لە زمانەكانی‌تری وەك : عەرەبی‌و ئینگلیزی هیچ پیتێكی كونسونانت Consonant (بێدەنگ) بە تەنیا ئاخاوتن ناكرێت ، لەگەڵ پیتێكی‌ترا نەبێت • لەبەرئەوە كارێكی بەجی نییە ئەگەر ئێمە پیتی (چ) بەتەنیا بەكار بهێنین بۆ ئەو جۆرە مەبەستانەی باسمان‌كردن• بەڵكو وا چاكە ، كە پیتی (ە)ی لەگەڵا بنووسین كە بە نیمچە دەنگێك لەگەڵیا بخوێنرێتەوە . وەك : (چە ئێمە ، چە ئێوە) •

٨ــ شێوەی نووسینی پێشگرەكان :

لە كوردیدا هەندێك پێشگر هەن لە ووشەدا ، بۆ ئاسانكردنی خوێندنەوەو نووسین ، وا چاكترە كە بە پێوەلكێنراوی بنووسرێن ، وەك : (پیكەنین ، تێپەڕبوون ، تێگەشتن ، تیگرا ، پێوەبوون ، لێدان ، لێنان،••)

بەڵام هەندێكی‌تر هەن لەو پێشگرانە ، كە بۆ ئاسانكردنی خوێندنەوەو نووسین ، وا باشترە لە ووشەدا بە پێوەلكێنراوی نەنووسرین ، واتا لە ووشەكەدا بەجیا بنووسرێن ، وەك : (لێ‌كوڵینەوە ، لێ‌پرسین ، لێ‌وەڕس‌بوون، پێك‌هێنان ، ژن‌هێنان ، تێ‌بینی ، لێ‌هاتن ، پێ‌ئەگات ، تێ‌ئەگات ، پێ‌ویست، بێ‌گومان ، جێ‌هیشتن ، لێ‌وەشاوە ••)

كارێكی زۆر پێ‌ویستە ، كە كۆڕی زانیاری لیژنەیەك دابنێت كە دوورو درێژ ، فراوان‌و قوڵ ، لەم بابەتە بكۆڵێتەوەو ، ئەو پێشگرانە دەستنیشان

---

(١٢) كۆڕی زانیاری كورد ــ سەرچاوەی پێشوو (١١) ــ لاپەڕە (٨) .

بکات که ئەبێت بە پێوەلکێنراوی ، لە ناو ووشەدا بنووسرین ، لەگەڵ ئەو پێشگرانەدا کە وا چاکترە لەناو ووشەدا بە جیا بنووسرێن •

وە ئەو باسەی کە لە بەرگی پێنجەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کوردا لە ساڵی ۱۹۷۷دا دەربارەی (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی) بڵاوکراوەتەوە[١٣]. سەرەتایەکی بەجێیە بۆ دەستپێکردنی ئەم ئەرکە •

٩ ـ برگەی (یە) لەدوای پیتی (ی) :

بۆ ئاسانی خوێندنەوە ، وا چاکە ئەگەر برگەی (یە) بەدوای پیتی (ی)ی درێژدا ، یان بەدوای پیتی (ێ)ی کراوەدا هات، لە پاڵیا بنووسرێت، بێ ئەوەی پێوە بلکێنرێت ، وەك : (ئەم دێیە ، لێرە نییە ، ئەم شارە سلیمانییە ، ئەم کانییە ، ••)

١٠ــ پیتی (ی) لە کۆتایی ووشەدا :

ئەگەر (ی)ی ئیزافە ، یان وەصف هاتە سەر ئەو ووشانەی کە کوتاییان بە (ێ)ی کراوە ، یان بە (ی) درێژ دێت ، بۆ ئاسانکردنی خوێندنەوەو نووسین ، باشتر وایە ، کە ئەو (ی)یە لە کۆتایی ووشەکەدا ، بێ پێوە لکاندن بنووسرێت ، وەك : (ترێی سپی ، کانیی ئەو دێیە) نەك وەکو کۆڕی زانیاری دایناوە ، کە ئەو (ی)یە لە شێوەی یەکەما بلکێنرێت بە ووشەکەوە ، وە لە شێوەی دووەما نەنووسرێت[١٤] •

---

(١٣) کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەرگی پێنجەم ، بەغداد ، کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٧ ، لاپەڕە (٣٤٣ ـ ٤٢١) .

(١٤) کۆڕی زانیاری ، سەرچاوەی پێشوو (١١) ، لاپەڕە (١٦) .

١١ـ ڕاستکردنەوەی هەندێك شێوەیتر لە ڕێنووسی کوردیدا :

چەوت	ڕاست
ڕادەیێکی	ڕادەیەکی
ژمارەیێکی	ژمارەیەکی
کابرایێکی	کابرایەکی
تێیانـدا	تێیـاندا
کتێیـە	کێیـە
زماننـاسی	زمانناسی
ئەم ڕاستییەیـان	ئەم ڕاستیەیان
سێیـەم	سێیـەم

١٢ـ پەسندکردنی چەند بەشێك لە بیرو باوەڕەکانی کۆڕی زانیاری کورد :

بیرو باوەڕەکانی کۆڕی زانیاری کورد دەربارەی شێوەی نووسینی ئەمانەی خوارەوە بەجێبەو پێویستە پەیڕەوی بکرێت :

ــ ووشەو ناوی بێگانە ٠
ــ ووشەی داتاشراو ٠
ــ ووشەی (ئەم) ٠
ــ ووشەی گۆڕراو ٠
ــ نووسینی فیعل لەگەڵ ئەمرازی پێش خۆیدا ٠
ــ نووسینی ناو ٠
ــ ووشەی یەك واتا بەخش ٠
ــ نووسینی ئاوەڵناوی وەك : تر ، کە ٠٠٠
ــ ئەمرازی (تفضیل) ٠
ــ ئەمرازی (دا) وە (ڕا) ٠ (١٥)

(١٥) کۆڕی زانیاری ، سەرچاوەی پێشوو (١١) ، لاپەڕە ٩ ــ ١٨ ٠

سەرچاوەکان :

١ ـ
Encyclopedia Britannica 15th ed. 1974 Ed. Chicaqo, Encyclopedia Britannica, 1974 - Vol. 1 PP. 618 - 624.

٢ ـ Ibid (1) PP. 618 - 622.

٣ ـ حامید فەرج ، **ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکا** ، بەغداد : کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٦ ، لاپەڕە ٥ ـ ٦ .

٤ ـ
Edward B. Fry, Elementary Reading Instruction, New York : McGraw - Hill Book Co. 1977. P. 4.

٥ ـ
Anonynous, Perspectives on Elementary Reading, Edited by Robert Karlin, New York : Harcourt Brace Jovanovich, Inc, 1973. P. 317.

٦ ـ
William S. Gray, The Teaching of Reading and Writing, Switzerland, UNESCO, 1956. PP. 45 - 49.

٧ ـ
Anderson, Pavl S, Language Skills in Elementary Education, Second edition, New York : Macmillan publishing Co. Inc. 1972. PP. 171 - 206.

٨ ـ
Deboer, John J. and Dallmann, Martha, The Teaching of Reading New York : Henry Holt and Company, 1960. PP. 25, 26.

٩ ـ دکتور جەمال نەبەز ، **زمانی یەکگرتوی کوردی** ، ئەلمانیا ـ بەرلین ١٩٧٦ ، لاپەڕە ٧٨ ـ ٩٠ .

١٠- محمد محمود رضوان . **تعليم القراءة للمبتدئين** ، القاهرة : مكتبة مصر . ١٩٥٨ ، ص ١٩٦ .

١١- كۆڕی زانیاری کورد . **نامیلکەی ڕینووسی کوردی** ، بەغداد : چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٦ ، لاپەڕە ٦ .

١٢- کۆڕی زانیاری کورد - سەرچاوەی پێشوو (١١) لاپەڕە ٨ .

١٣- کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی . **گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد** ، بەرگی پێنجەم . بەغداد - کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٧ . لاپەڕە ٣٤٣ - ٤٢١ .

١٤- کۆڕی زانیاری ، سەرچاوەی پێشوو (١١) لاپەڕە ١٦ .

١٥- کۆڕی زانیاری ، سەرچاوەی پێشوو (١١) لاپەڕە ٩ - ١٩ .

* * *

گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی و شێوەی چارکردنیان

نووسینی : شاکر فتاح احمد

پێشەکی

زانایانو ڕۆشنبیرانی کورد لەپێش هەموو نەتەوەکانی ڕۆژهەلاتی ئیسلامدا خەمی ڕینووسی زمانەکەی خۆیان خواردووە ، کە لەو گیروگرفتانەی هاتبوونە بەردەمی ڕزگاری بکەن . لەناو کوردەکانی یەکیتی‌ی سۆڤیاتو تورکیاو سووری‌یەدا پیتی لاتینی‌یان پەسەند کرد بۆ زمانی کوردی‌و بردیانەسەر . بەلام لە کوردستانی عیراقدا هەرچەندە سێ جور پیتی لاتینی‌یان داهێنا بۆ ڕینووسی کوردی‌و نووسراویشیان پێ‌چاپکرد ، بەلام بۆیان نەچووەسەر . هەرچی کوردستانی ئێران بوو هیچ جوولەیەکی لەمجۆرەی تێدا ڕوونەدا . ئەوەی سەرنج دەدرێ لاتینی‌یەکانی یەکیتی‌ی سۆڤیاتو تورکیاو سووری‌یە یەك‌ناگرنەوە . بەلام هی تورکیاو سووری‌یە لە یەکترەوە نزیکترن . لاتینی‌یەکانی عیراقیش دیسانەوە یەك‌ناگرنەوە . هۆی ئەمەیش ئەوەیە هەریەکە لەسەر بنچینەیەك دایمەزراندووە وەك ڕینووسی ئینگلیزی‌و فەرەنسزی‌و ڕووسی . یاخود لەسەر بنچینەی هەموویان دایمەزراندووە . جا لەبارێکدا ، ڕۆژی لە ڕۆژان هەلێك هەلبکەوێ‌و نووسینی کوردی بکرێت بە لاتینی پێویستە لەناو کۆگرەیەکی

گرنگدا ئەو لاتینییانە بکرێن بە یەك ، تا خوێنـــدەوارانی کورد سەریـــان لێنەشێوێ‌و ناچاریش نەبن لەجیاتیی یەك شێوە لاتینی پێنج جۆرە شێوەی لاتینی فێربین • بەناوبانگەکانی ئەوانەی لەم مەیدانـــەدا خەبـــاتیان کردووە ئەمانەن : [محمد زکی ، محمد باشقه ، توفیق وەهبی ، حـــاجی جونـــدی ، کامەران عالی بەدرخان ، جمال نەبەز . گیوی موکریانی] • ئەمانە هەرچەندە هەریەکەیان ، کەم‌و زۆر ، کەم‌و کووڕیی هێشتۆتەوە ، چارەی نەکردووە، بەڵام بەجۆرێکی تێکڕایی هەموویان ئەوپەڕی ڕەنج‌و تەقەلایانداوە بـــۆ پوختە نووسینی زمانی کوردی . کە لەسەر هەموومانە ئەوپەڕی سوپاس‌و ڕێزو خۆشەویستییان پێشکەش بکەین • لەڕاستیدا ئێمە دەتوانین لەسەر دەستی لیژنەیەکی شارەزاو دلسۆزو کارامەدا چەشنی هەنگ کە لە ئـــاوی گوڵە جوان‌و بۆنخۆشەکان هەنگوین دوروست دەکات ، ئێمەیش لە بەری ڕەنجی ئەو زاناو ڕۆشنبیرە بەڕێزانەمان ڕێنووسێکی یەکگرتووی کوردیی ڕەسەن‌و تەواو بەرهەم بهێنین •

زمانی کوردی ، کە یەکێکە لە زمانە ئارییە نەژادەکان‌و لە بنچینـــەدا شان بەشانی زمانە هەرە پێشکەوتووەکانی ئارییەکان دەوەستێ ، بە تیپی لاتینی نەبێ ، جوان‌و دوروست‌و ئاسان‌و ڕەوان نانووسرێت • تەنانـــەت زاناو ڕۆشنبیرانی عەرەبیش خۆیان ، گەلێکیان بیروباوەڕی خۆیان لەبابەت گۆڕینی ڕێنووسی عەرەبییەوە بە لاتینی دەربڕیوە • ئـــەوان هەرچـــەندە پیاوانی ئایین لە بەردەمیاندا بوون بە کۆسپ‌و ئەوەیان بۆ نەچووە ســـەر ، بەڵام توانییان ڕینووسەکەیان لەدەست سەرو بۆرو ژێرو هەڵـــکشاوی‌و داکشاوی‌و زەنەو گەلێك نیشانەی بزوێنیترو نەبزوێنیتر ڕزگار بکەن ، وەك لە ڕینووسی نووسراوو ڕۆژنامەو کۆڤارەکانی ئیمڕۆیاندا دەبینـــین • تەنیا قورئان ماوە ، ئەم ڕێنووسە تازەیەیان تێدا بەکارنەهێنابێ • ئیتر هـــەر شتێك دەنووسن لەو ئەرك‌و هەراسانییەی پێشوو خۆیان ڕزگار دەکەن •

بەڵام ڕۆشنبیرانو زانایانی کورد ، زووتر لەوانو زۆرتر لەوان خۆیان خەریككرد بە چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕینووسی زمانەکەی خۆیانەوە • هۆی ئەمەیش ئەوەبوو پێویست بوو گەلیك پیتو گەلیك نیشانەی تازەو گەلێك دەستووری نوێ بۆ ڕینووسی کوردی دابنێن ، تا نووسینی کوردی بە ئاسانتر بنووسرێو بە ئاسانتریش بخوێندرێتەوە • لەئەنجامی هەوڵو تەقەلای ئەو زاناو ڕۆشنبیرانەدا ئەم پیتو نیشانەو بابەتانە داهاتنو کەوتنە ناوەوەو ، ئەم بڕیارانەیش درا :

[١] : پیتی [پ ، چ ، ژ ، ڤ ، گ ، ڵ ، ۆ ، وو ، ێ ، ي ؛ ڕ ؛ ئا•••] خرانە سەر ئەلفوبێی کوردی •

[٢] : پیتی [ث ، ح ، ع ، غ ، ق ، ط ، ظ ، ص ، ض ، ذ] لە ئەلفبای کوردی دەرهاوێژران ، چونکە نەك هەر زمانی کوردی هەموو زمانە ئاریەکان ئەو پیتانە بەزاریاندا خۆشنایەت •

[٣] : لەبریتی سەر پیتی (ھ) ، لەبریتی بۆر پیتی (و) ، لەبریتی ژێر پیتی (ی) دانرا • بۆ (ڕێی گەورە)و (لام)ی قەڵەوو (واو)ی کراوەیش نیشانەی حەوت دانرا بەژێریەوە ، یاخود بەسەریەوە • واوی درێژیش کرا بە دوو واو یاخود بە (ۊ)ی کشتەکدارە بۆ پیتی (ی)ی قووڵیش دوو (ی) ، یاخود (ێ)ی کشتەکدار ، یاخود (ي)ی خاڵدار دانرا •

[٤] : بۆ پیتی [دالی خوراو] دالێکی خاڵدار دانرا • خاڵەکە لەژێر دالەکەدا دادەنرێ • وەك (بەغدا) • بەڵام ئەم جۆرە دالە لەلایەن نوسەرانەوە پەیڕەوی نەکرا •

[٥] : بۆ پیتی [واوی قووڵ]یش (واوێکی خاڵدار) دانرا کە خاڵەکە لەژێر واوەکەدا دادەنرێ • ئەمجۆرە واوەیش پەیڕەوی نەکرا •

[٦] : هەروەها [واوی کشتەکدار]و [یێی کشتەکدار]یش کە کۆڕی زانیاری دانابوو ، لەگەڵ نیشانەی [٧] بەسەر [ر] وە لەلایەن خوێندەوارانەوە پەسەندنەکرا .

جا ئێمە دەتوانین لە بیروباوەڕو بڕیاری [کۆڕی زانیاری کورد]و ئەو مامۆستا بەڕێزانەی کە خەباتی مەردانەیان کردووە بۆ چارەسەر کردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی وەك : [سعید صدقی‌و توفیق وەهبی‌و نوری علی أمین‌و ابراهیم امین باڵدارو جگەرخوین‌و شێخ محمدی خاڵ‌و علاءالدین سجادی‌و پاکیزە رفیق حلمی‌و نەسرین فخری‌و مسعود محمدو محمد امین هەورامی‌و رؤف آلانی‌و محمد صالح سعیدو کریم زەندو گەلێکی‌تر ئەلفبایەکی پوختەو ڕێك‌وپێك دوروستبکەین‌و بڕیاریشی لەسەر بدەین ، بەجۆرێکی‌وا کە لەلایەن هەموو زاناو ڕۆشنبیرێکی تێگەیشتووەوە پەسەندبێ‌و پەیڕەوی بکرێ . چونکە ئەوانە دەتوانم بڵێم هەموویان چاوەسەری تەواوی گیروگرفتەکانی ڕێنووسەکەمانیان کردووە . ئەوەندە هەیە لە هەندێ بابەتدا بیروباوەڕیان جیاوازە لە یەکتری . ئەوەیش بە دەنگدانی ئێمە چارە دەکرێ . بەمبۆنەیەوە بە پێویستی دەزانم ڕێزو خۆشەویستی‌ی خۆمان پێشکەشی ئەو زاناو ڕۆشنبیرانەیشمان بکەین .

[١] : گیروگرفتی نووسینی دەنگەکان

[١] ـ ئەوانەی نیشانەدارن (بزوێن‌و نەبزوێن) :

ئەو پیتە بزوێنانەی نیشانەدارن بریتین لە (واو = و)و (یێ = ی) . هەرچی پیتی واوە ، بۆ واوی کراوە نیشانەیەکی (٧ = حەوت) دانراوە . بۆ واوی درێژیش (دوو واو = وو) یاخود (واوی کشتەکدار = ۊ) دانراوە . بەلای منەوە (دوو واو)ەکە باشترە لە (واوی کشتەکدار)ەکە .

هەرچی دوو واوەکەیە دەمێکە پێیەوە ڕاهاتووین • بەلاّم وای کشتەکدارەکە هەم لە نووسیندا ناشیرینە ، هەم بەئەرکیشە ، هەم دەمانگێڕێتەوە بۆ (سەر = فتحە) کە دەمێکە خۆمان لە دەستی ڕزگار کردووە •

هەرچی پیتی (ی)یە ، بۆ (ی)ی کراوە نیشانەی (٧) دانراوە • ئەمە بەجێیەو دەمێکیشە پێوەی ڕاهاتووین • بەلاّم بۆ (ی)ی درێژ کشتەك دانراوە بەسەر (ی)یەکەوە • هەندێکیش دوو (ی) بەکاردەهێنن • هەندێکیش تەنیا چوکلەیەکی بێخاڵ بەکاردەهێنن • بەلای منەوە ، بۆ (ی)ی درێژی دوای ووشە (یێیەکی خاڵدار = ي) دابنرێ کە خاڵەکان بکەونە ژێر (ی)یەکەوە باشترە • هەروەها دوو خاڵیش لەژێر (ی)ی ناوەڕاستی ووشەدا دابنێین باشترە • جا بۆئەمەی (ی)ی کورتی بێنیشان لە (ی)ی درێژ جیابکرێتەوە ، وا بە باش دەزانم (ی) کورتەکە دووخاڵەکەی یەك لەژێر یەکدا بێ • ئەمە ئەگەر لە ناوەڕاستدا بێ • خۆ ئەگەر لەدوای ووشەیشدا بێ ئەوە خاڵی هیچ پێویست نیە •

نموونە بۆ (ی)ی کورت کە کەوتبێتە دوای ووشەوە :

باوکی نازدار ، خاکی کوردستان ، نوخشەی میوە •

نموونە بۆ (ی)ی کورت کە کەوتبێتە ناوەڕاستی ووشەوە :

بیلبیلەی چاو ، شینکە ، سپیندار ، شیڤشینگ •

نموونە بۆ (ی)ی درێژ کە کەوتبێتە دوای ووشە یاخود ناوەڕاستی ووشەوە :

شیری ، پیری ، بارگیر ، شیرین ، دڕین ، سەرین ، لەڕی •

نموونە بۆ (ی)ی کراوە کە کەوتبێتە دوای ووشە یاخود ناوەڕاستی ووشەوە :

ترێ ، بێره ، هەرمێ ، مێو .

(ی)ی کشتەندار نووسینەکەی بەئەرکیشەو ناشیرینیشەو سەریش لەپیاو تێکدەدات . لەبەرئەوە هەروەك لەسەرەوە پیشانمدا گەلێك جوانترو ئاسانترە بۆ نووسین کە (ی)ی خاڵدار بەکاربهێنین .

ئەو پیتانەیش کە نەبزوێن‌و نیشانەدارن بریتین لە [ڕێ = ڕ]و (لام = ڵ) . بۆ پیتی (ڕێی گەورە = ڕ) حەوت دانراوە . ئەم نیشانەی (٧)ە لەژێرەوە دابنرێ لەڕووی هونەرییەوە جوانترە لەوەی لەسەرەوە دابنرێ وەك : ڕەگ ، کەڕ ، کڕین .

بۆ پیتی (لامی قەڵەو = ڵ)یش نیشانەی (٧)یان داناوە بەسەر لامەکەوە. هەندێکیش خاڵێکیان داناوە ، یاخود سێ خاڵیان داناوە بەسەر لامەکەوە . بەلای منەوە یەك خاڵ بەسەر لامەکەوە بێ لە (٧)ی سەر لامەکە کە پێیەوە ڕاهاتووین چاکترە ، چونکە جوانتریشەو ئەرکیشی کەمترە .

[ب] : ئەوانەی پیتیان بۆ دانەنراوە .

تەنیا مامۆستای بەڕێز توفیق وەهبی لە ساڵی ١٩٢٨دا بۆ پیتی (داڵی خوارو) خاڵێکی لەژێر داڵەکەدا دانابوو . ئەمجۆرە داڵە هەر لە ناوچەی سلێمانیدا باوە ، لەبەرئەوە پەیڕەوی نەکرا . لاموایە لێی بگەڕێین چاکترە.

هەروەها مامۆستا توفیق وەهبی خاڵێکی دانابوو لەژێر (واوی قووڵ)دا. ئەم جۆرە واوە لەناو کوردەکانی بادینانداو لە بەشی شارەزووری ناوچەی سلێمانیدا بەکاردەهێنرێ . لای زوربەی کوردەواری عێراق بەکارناهێنرێ . لاموایە ئەگەر واز لەمجۆرە واوەیش بهێنین چاکترە ، چونکە هەروەك کوردی بادینان بە [واوی قووڵ] دەیخوێننەوە ، کوردی سۆران وەك [واوی

دریژ] دەیخوێننەوە• جا ئەگەر بە دوو (واو) بنووسرێ، هەرلایە دەتوانێ وەك خۆی دەیەوێ بیخوێنێتەوە •

[مامۆستا سعید صدقی] کە یەکەم دەستووری زمانی کوردی ئـەو چاپی کرد ، دەیگوت نیوە بزوێنێك هەیە وەك (ژێر = کسرە)یکی کـورت وایە • بۆ ئەم نیوە بزوێنە وامان بە باشتر زانی کە هیچ پیتێـك دانـەنێین • ئەمە لەم ووشانەدا دەردەکەوێ وەك [برنج ، درنج ، بڕ ، دڕ] • لێـرەدا نیوە بزوێنەکە کەوتووەتە ناوەند (ب)و (ڕ)و ، (د)و (ڕ)وە • جا لەبەرئەوەی ئەم نیوە بزوێنە یەکجار بچووکەو بزوێنی تەواو نیە ، بەلای منەوە هیـچ پیتێکی بۆ دانەنرێ باشترە •

مامۆستا (توفیق وەهبی) پێشنیازیوا کردبوو (ی)ی بۆ دابنرێ •

(حامد فرج) پێشنیازی وا کردبوو (چوکلە)ی بۆ دابنرێ • بەلام ئەم دوو پێشنیازە سەر لە خوێندەوار تێکدەدەن • لەبەرئەوە هـەر لەسـەر قسەکەی مامۆستا (سعید صدقی) بڕۆین چاکترە •

[ج] : پلەی دەنگە بزوێنەکانی (و)و (ی) :

* : پیتی (و) چوار پلەی هەیە :

(١) : «واوی کورت» کە بۆری عەرەبی دەگرێتەوە • وەك :

[کوڕ ، خوڕ ، کورت ، کورد] • ئەمە بە یەك واو دەنووسرێ •

(٢) : «واوی درێژ» وەك : [کووڕ ، پوور ، دوور] • ئەمە بە دوو واو دەنووسرێ •

(٣) : «واوی قوول» کە لـەوە ئەچێ (و)و (ی) بێ • ئـەم واوە خـاڵێك لەژێریدا دادەنرێ • بەلام ئەم جۆرە واوە وەك لەسەرەوە لێی دووایین

هەر لەلایەن بەشێکی کەمی کوردەواری‌یەوە بەکاردەهێنرێ • بەشە گەورەکەی کوردەواری وەك (واوی درێژ) دەیخوێنێتـــەوە • لـــە بەرئەوە نەبوونی چاکترە لە بوونی • واتا هەر بە دوو واو بنووسرێ باشترە •

(٤) : «واوی کراوە» ، وەك : [بۆر ، چۆڕ ، خۆر] •
ئەم واوە نیشانەی (٧)ی لەسەر دادەنرێ •

✱ : پیتی (ی) سێ پلەی هەیە :

(١) : (یێی کورت) کە ژێری عەرەبی دەگرێتەوە • وەك : دڵ (ی) زامدار . خۆر (ی) بەهار • ئەم جۆرە (ی)یە هەر بە سادەیی دەنووسرێ • ئەمە ئەگەر کەوتە دوای ووشەوە • بەڵام ئـــەگەر کەوتـــە ناوەڕاســـتی ووشەوە ، وەك : [بیلبیلە ، پیلکە ، چیلکە ، تیتیلەو بیبیلە] دوو خاڵی سەرەوژێر (:) لەژێر (یێ)یەکەدا دادەنرێ • ئەمەیش بۆیە وا پێشنیازم کردووە کە لە (یێی درێژ)ی جیا بکەمەوە ، کە دەبێ خاڵەکانی ئـــەو (یێ)یە تەخت دابنرێن لەژێر (یێ)یەکەدا ، چ (یێ)ی دوای ووشـــە بێ ، چ (یێی ناوەڕاست) •

(٢) : (یێی درێژ) ، وەك : (پیر ، تیر ، پەری ، دڕی) •
بۆ ئەم‌جۆرە (یێ)یە تەنیا دوو خاڵی تەخت لەژێر پیتەکەدا دادەنرێ •

(٣) : (یێی کراوە) ، وەك : (مێ ، تێر ، پێرار) •
لێرەدا نیشانەیەکی (٧) لەسەر (ی)یەکە دادەنرێ •

بەم‌پێ‌یە هەروەك لەمەوپێش گوتمـــان نە (واوی درێـــژ) کشتـــەکی پێویستە ، وەك [کۆڕی زانیاری‌ی کورد] داینــاوە ، نە (یێی درێژ) • چونکە

بێجگە لە ناشیرینی‌یان ، لە نووسینیشدا سەر لە خوێندەوار تێك‌دەدەن • هەروەها بەرەوپاشیش دەمانگێڕنەوە بۆ سەردەمی (سەر)و (بۆر)و (ژێر) کە خۆمان لەدەستیان ڕزگار کردووە •

* : پیتی «هـ» ، یەك پلەی هەیە : ئەویش ئەوەتا بکەوێتە ناوەڕاستی ووشە ، یاخود دوای ووشەوە • وەك : (بەفر ، تەڕە) • لێرەدا «هێ»یەکە جێگای سەری عەرەبی دەگرێتەوە •

* : پێویست ناکات بیلێم ئەم سێ پیتە : (و)و (ی)و (هـ) ، بێجگە لەوەی لە ڕێزمانی کوردی‌دا کراونەتە پیتی بزوێن‌و جێگای سەرو بۆرو ژێری عەرەبی‌یان گرتۆتەوە ، هەروەها وەك پیتی نەبزوێنیش بەکاردەهێنرێن، چ بکەونە سەرەتای ووشە ، یان ناوەڕاستی ووشە ، یان دوایی‌ی ووشەوە ، وەك لەم وێنانەدا دیارە :

هەور = لێرەدا (هـ)ی یەکەم پیتی نەبزوێنە • (هـ)ی ناوەڕاست (هـ)ی بزوێنە •

یاری = لێرەدا (ی)ی یەکەم پیتی نەبزوێنە • (ي)ی دوایی پیتی بزوێنە •

ورد = لێرەدا (و)ەکە نەبزوێنە •

کوردۆ = لێرەدا (و)ی دوایی بزوێنە • (و)ی یەکەم نەبزوێنە •

دەوار = لێرەدا (و)ەکە نەبزوێنە •

[د] : دوو دەنگەکان (دیفتۆنگەکان) : (وێ)و (نگ) :

(١) : دوو دەنگەی (وێ) : وەك : (کوێ ، توێ ، شوێن) • لەپاش لێکۆلینەوەو لێوردبوونەوە بۆم دەرکەوت کە پێویست ناکات ئەم

(وێ)یە بە پیتێکی تایبەتیی سەربەخۆ دابنێین . چونــکە خۆی لــە دوو پیت درووستبووە : (و)و (ێ) . هەموو دەمێکیش بەو جۆرە بنووسرێت ، بەوجۆرە دەخوێندرێتەوە . بێجگە لەوە کە سەرنج لــە شێوە زمانەکانی کوردی دەدەین ، ئەو ووشانە جوێ جوێ دەخوێننەوە . بۆ وێنە : (خوێن) لە ناوچەی خۆشناوەتیدا (خوین) دەخوێندرێتەوە . لە هەندێ جێگای تریشدا (خین) دەخوێندرێتەوە .

(٢) : دوو دەنگەی (نگ) ، وەك : (بەنگ ، تەنگ ، گەنگ) . ئەمیــش پێویست ناکات بە پیتێکی تایبەتیی سەربەخۆی دابنێین ، چونــکە خۆی لە دوو پیت دوروست بووە : (ن)و (گ) . هەردەمێکیش وەها بنووسرێت بەوجۆرە دەخوێندرێتەوە . لە ناوچەی سلێمــانیدا هیوا هەن (پەسەند) بە (پەسەنگ) دەخوێننــەوە . (بەنــد) بە (بەنــگ) دەخوێننەوە . ئەمــەیش پێویستــە بە ڕاستیــەکەی بنــووسرێو بخوێندرێتەوە . واتا بگوترێ : (پەسەند) نەك (پەسەنگ) ، (بەند) نەك (بەنگ) . لەگەڵ ئەمەیشدا ووشانیوا هەن کە پاشوویــان بــە (نگ) دامەزرابێ . وەك : (نەهەنگ ، گزنگ ، پرشنگ ، گرنگ) . جا هەروەکو گوتم نە بۆ (نگ) پێویستە پیتێکی تایبەتیی سەربەخۆ دابنێین ، نە بۆ (وێ) . چونــکە هەردووکیــان لــە دوو پیــتیوا دوروستبوون کە هەموو دەمێك بەشێوەیەکی ئاسایی دەخوێندرێنەوە . لێرەدا پێویستە دەریبخەم کە لە ناوچەی سلێمانیدا پیتی (گاف)ەکە ناخوێننەوە . کەچی لە شوێنەکانیتری کوردستاندا دەیخوێننەوە .

* : سەرنجمداوە لە ناوچەی سلێمانیدا ئەو پیتی (دال)انــەی دەکەونــە سەرەتای (کردار = فعل)ەوە ، وەك [دەکەم ، دەخۆم ، دەمنووسی] ، دەگۆڕڕێنو دەکرێن بە پیتی (ئە) . پێویستە (دە) بنووسین نەك (ئە) .

چونکه زوربەی کوردەواری (دە) دەڵـێن ، نـەك (ئـە) ۰ لەنـاو عەرەبیشدا (جیم) دەکەن بە (ی)و (ق) دەکەن بە (أ) ، بـەڵام لـە نووسیندا هەر پیتە ڕاستەکان واتا (ج)و (ق) دەنووسرێن ۰

[٢] : گیروگرفتی ووشەی سادەو داڕێژراو

[أ] : ناوی عەرەبی :

پێویستە ناوە عەرەبیەکان بە ڕێنووسی کوردی بنووسرێن ۰ لە هەموو زمانە پێشکەوتووەکانی جیهانیشدا ، هەر زمانە ناوی بێگانە بە ڕێنووسی خۆی دەنووسێ ۰ ئەمەیش لەبەرئەوەیە ئێمە هەر ناوی عەرەبیمان نایەتـە بەردەم ، ناوی بێگانەکانیشمان دێتە بەردەم ۰ لەمەیشدا ئەو کەڵکەی تێدا هەیە کە منداڵەکانمان سەریان لێ تێك ناچێ ، خۆیشمان هەرووەها سەرمان لێ تێك‌ناچێ ، هەر ناوێ کوردی بێو کوردی نەبێ ، هەر بە ڕێنووسـی کوردی دەینووسن ، وەك :

(موحەممەد = محمد) ، (ئەسکەندەر = اسکندر) ، (عەبدوڵڵا = عبدالله) ۰

[ب] : پێشگرو پاشگری «پێناسین»و «کۆ» :

لە زمانی کوردی‌دا پێشگرو پاشگری (پێناسین)و (کۆ) ، ئەگەر بلوێ، بەکار یاخود بە چاوگەوە دەنووسێنرێت ۰ لە هەندێ زمانی بێگانانەدا ، وەك زمانی ئینگلیزی ، هەندێ‌جار کشتەکێ : (ـ) دەخرێتە نێوان پێشگرو چاوگەکەوە . یاخود پاشگرو چاوگەکەوە ۰ لام‌وایە ڕێگای یەکەم بگریـن بۆ زمانی کوردی چاکترە ۰ لێرەدا وەك سەرنجم‌داوە لە نووسینی ووشەیەکی کوردیدا جارێك یاخود چەند جارێك پیتەکان لە یەکتر جیادەبنەوە ، واتـا ناتوانرێ پێکەوە بنووسێنرین ۰ ئەمەیش سەبـارەت بەووەیـە سـوروشتی

ڕێنووسی کوردی وایە کە هەندێك لە پیتەکان لەو ووشەدا ناتوانرێ پێکەوە بنووسێنرێن • چونکە ئەمجۆرە پیتانەیان تێدەکەوێ وەك [د • و • ی • ڕ • ز ، ژ] کە سوورووشتیان وەهایە پیتەکانی ووشەکە دەپچڕن لـە یـەکتری • بەمبۆنەیەوە حـەزدەکەم دەریبخـەم کـە لەلایـەن هەندێـك زانـاو ڕۆشنبیرەکانمانەوە هەوڵی ئەوە دراوە کە نووسینی کوردی وەك لاتینیی چاپکراو ، بە پیتی پێکەوە نەنووسراو • جێبـەجێ بـکرێ • تەنانـەت هەندێك پیتی تازەیشیان بۆ ئەم مەبەستە داهێناوە • [م• ص• ئازیزی] لە کۆڤاری [ڕۆژی کورد]دا لە ساڵی ١٩١٣دا لەمبابەتەوە بیروباوەڕی خۆی دەربڕیوە [١] • هەروەها مەلا کاکە حەمەیش لـە سـاڵەکانی بیستـەکانو سیەکاندا جۆرە ئەلفبایەکی تایبەتیی بۆ زمانی کوردی بۆ ئەم مەبەسـتە داهێناوە [٢] • لەڕاستیدا پیتی پێکەوە نەنووسراو • لە چاپەمەنیی لاتینیدا خوێندنەوەی ، بۆ مرۆڤ تەواو خۆشو ئاسان کردووە • منیش ئەم قسەیەم بۆیەکا هێنایەوە ، کە ئەمەندە لە ئەندازە بەدەر ، خۆمان ماندوو نەکەین بـە نووساندنی پێشـگرو پاشـگرەوە ، بـە کار (فعل)ەکـان یاخـود بـە (چاوگ)ەکانەوە• چۆن ئاسانو سووكو ڕەوان هاتە پێشەوەو خوێندرایەوە بام وەها بنووسرێت • بۆوێنە هەندێك دەڵێن دەبـێ : کاری داڕێـژراوی [تێهەڵکێشان] وا بنووسرێت : [تێهەڵکیشان] منیـش دەڵێـم ئەگـەر کەرتەکانی (کار = فعل)ەکە جیاجیا بنووسرێن گەلێك ئاساتـرو جوانترو بە کەڵکترە • چونکە لەبەر ئەو هۆیانەی کە لە سەرەوە پیشـانمدا ئێـمە ناتوانین هەموو پیتێك لە ووشەدا پێکەوە بنووسێنین کەواتە لە نووسینی ئەم جۆرە (کار = فعل)ە داڕێژراوەدا چۆن ئەوەمان بۆ دەچێتەسەر ؟! ••

---

(١) ل ١١ ، ڕێنووسی کوردی ــ حامید فەرەج ، ١٩٧٦ ، لە چاپکراوەکانی کۆڕ •

(٢) [مەلا کاکە حەمە] ــ شاکر فتاح ، ١٩٧٢ ، لە چاپکراوەکانی بڕۆژەی خوێندەواری کورد •

به واتایەکی‌تر دەبێ لەم‌ڕووەوە ئامانجمان هەر ئەمانە بێ نووسینی سووكو ئاسانو ڕەوانو جوانو بەکەلك ، تا لە خوێندنەوەیشیــدا بــە خــۆشیو ئاسانی‌بەوە بخوێندرێتەوە •

[٢] : ووشــەی ناســادە

[ا] : دیاردەی داتاشینو قووتدانی هەندێ دەنگ :

لەم‌ڕووەوە زمانی کوردی دەستێکی هەیە لە داتاشینو قووتدانی هەندێ دەنگدا • کە ئەنجامەکەی بەوە دەگات ناوێکی نوێو ئاسانو ڕەوانو ئێسك سووك دێتە گۆڕێ • وەك :

زانست کۆکەرەوە	بووەتــە	زانکۆ (الجامعة)
خوێندن جێگە	=	خوێندگە (المدرسة)
خوێندن کار	=	خوێندکار (طالب العلم)
خاوەن کار	=	خونکار (الملك)
فێرکردن کار	=	فێرکار (المعلم)
فێرکردن گاە	=	فێرگە (المدرسة)
فرمان جێگا	=	فرمانگە (الدائرة)

ئەمەیش هونەرمەندیو دڵتەڕیی دەوێ کە دەبێ ووشە داتاشراوەکە هەم سووكو ئاسان بێ لەسەر زمان ، هەم پڕواتاو جوانیش بێو ، ســازو ئاوازەکەیشی بەگوێی مرۆڤ خۆش بێ • جا هەرچی ئەمانەن دەبێ چۆن دەگوترێن وا بنووسرێن •

✱ : هەروەك سەرەنجم‌داوە لە ناوچەی سلێمانی‌دا هەندێ پیــت کــە بکەونە ناوەڕاستو دوایی ووشەوە ، قووت دەدرێن ، یاخود بــە

شێوەیەکی ناتەواو دەردەبڕڕێن . وەك پیتی (دال) لە ووشەی (بەغداد) دا ، کە دەڵێن (بەغدا)و (دال)ەکەی دوایشی دەخۆنو . وەك ووشەی (پەسەند) ، کە وەك (پەسەنگ) دەیخوێننەوە . بەلام تەنانەت پیتی (گاف)ەکەیش بە نیوەخوراوی دەردەبڕن . جا هەروەك لەوەپێش گوتم پێویستە لە نووسیندا پیتە ڕاستەکان بنووسرێن . واتا بنوسرێ (بەغداد) نەك (بەغدا) هەروەها بنووسری (پەسەند) نەك (پەسەنگ) .

[ب] : گیروگرفتی نووسینی ژمارەکان لە (١١)ەوە تا (١٩) :

بام سەیرێکی ژمارەکان بکەین

١١ = یانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [یەكو دە] .
١٢ = دوانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [دوو و دە] .
١٣ = سیانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [سێو دە] .
١٤ = چواردە ، کە دەبوو بگوترایە : [چوارو دە] .
١٥ = پانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [پێنجو دە] .
١٦ = شانزە ، کە دەبوو بگوترایە : [شەشو دە] .
١٧ = حەڤدە ، کە دەبوو بگوترایە : [حەوتو دە] .
١٨ = هەژدە ، کە دەبوو بگوترایە : [هەشتو دە] .
١٩ = نۆزدە ، کە دەبوو بگوترایە : [نۆو دە] .

سەیر ئەوە لە هەندێ تیرەو خێڵی ناو کوردستاندا وەکو پێشنیازم کردووە وادەڵێن . جاریوا هەیە بە (١٨) دەڵێن (هەشتو دە) ، جاری وایش هەیە دەڵێن [دە]و [هەشت] هەروەها بۆ ژمارەکانی تریش . بۆوێنە بە [٦٦] دەڵێن [شەش] جار [دە]و [٦] .

جا لێرەدا وەك سەرنج دەدەم ژمارەکان هەر یەکەیان لە (١١)ەوە تـا (١٩) لە دوو ژمارە پێکهاتوون :

لە ژمارە (١)ەوە تا ژمارە (٩) لەگەڵ ژمارە (١٠)دا دەخوێندرێنەوە واتا ژمارەی (١٠) لە هەموویاندا دووبارە بۆتەوە وەك لە ژمارەکانی (١٤)و (١٧)و (١٨)و (١٩)دا دیارە ، ژمارە (١٠) بەتەواوەتی دەخوێندرێتەوە • کەچی لـە ژمـارەکانی (١١)و (١٢)و (١٣)و (١٥)و (١٦)دا پیـتی (دالـی دەیـەکە) ناخوێندرێتەوە • لەجیاتیی ئەو پێنج پیتی بێگانەی هاتۆتە سەر ، واتـا : (ی)و (أ)و (ن)و (ز)و (ه) کە دەکاتە (یانزە) •

هەروەها پێویست وابوو لەناوەند ژمارە پچووکەکانو ژمارەی (١٠)دا پیتێکی (واو) هەبووایە کەچی لە هیچ ژمارەیەکیاندا ئەو پیتی (واو)ە نیە • واتا لەجیاتیی (١١) بگوترایە (یەكو دە) ، لەجیاتیی (١٢) بگوترایە (دوو و دە)، لەجیاتیی (١٩) بگوترایە (٩)و (١٠)• کە سەیری واتاکانی ئەم ژمارانەیش دەکەیت، واتا لە (١١)ەوە تا (١٩) لەڕاستیدا لە ڕاستی لایانداوە ، چونکە (حەڤدە) کە ڕاستیەکەی دەبێ (حەوتو دە) بێ ، دەکاتە (حەفتا = ٧٠) ، نەك (حەوتو دە)•بێجگەلەوە بۆ (هەژدە)یش دەبوو بگوترایە (هەشتو دە)• بەواتایەکیتر پیتی (ش)ەکە کراوە بە پیتی (ژ) ، واتـاکەیشی لەڕاستیـدا (هەشتا) دەگرێتەوە نەك (هەشتو دە) •

ئەی باسی (حەوتو دە) بۆ نەکەین کە (حەوت) کراوە بـە (حەڤ) ؟ واتـاکەی ئەمیش لەراستیدا (حەفتا) دەگرێتەوە ، نەك (حەوتو دە) • ئەوی سەرنجی منی ڕاکێشاوە زوربەی کوردەکانی ئێرانو تورکیاو عیراق وەك شێوەی ئێمە نالێن (یانزە)و (دوانزە)و (سیانزە) • دەڵـێن (یازدە) ، (دوازدە) ، (سیازدە) ، کە لەمەدا لەگەڵ زمانی فارسیدا تـەواو لە یـەك دەکەن • بەڵام فارسەکان بیانوویان هەیە بڵـێن (یـازدە) کە بنچینـەکەی

بریتی‌یە لە (یەك ئەز دە) . واتا (یەك‌و دە) . بەلاَم ئێمە چ بیانووی‌یەکمان هەیە بڵێین (یانزە) . بە هەموو ڕەنگ من وام دێتە پێش چاو کە ئەم جۆرە ژمارانە داتاشینەکەیان بە هیچ جۆرێك پێنە ناکرێ . دوور نیە لە بنچینەدا کە هەموو ئاری‌یەکان پێکەوە بوونو لە سەرەتای ژیانی خێڵەکی‌دا بوون ئەم‌جۆرە دارشتنە و قووت‌دانی دەنگەو داتاشینە پێك‌هاتبێ . چونکە سازو ئاوازی ئەم چەند ژمارەیەو ناسازی‌یان لەگەڵ تێکەیشتن‌دا . لە زمانەکانی ئینگلیزی‌و فەرەنسزی‌یشدا بەئاشکرا دەبینرێ . بێجگە لە فارسی . بە واتایەکی‌تر دوروست‌بوونی ژمارەکان لە (١١)ەوە هەتا (١٩) لەسەر هیچ دەستوورێك رێك‌ناکەوێ .. لەبەرئەوە وا پێویست‌دەکات چۆن دەگوترێن وا بنووسرێن .

[٤]: گیروگرفتی نووسینی کردار لەگەڵ ڕاناو لەڕووی پێکەوە نووسانو پێکەوە نەنووسانەوە

ڕاناوەکان (الضمائر) دوو جۆرن :

(١) : ڕاناوی جوێ (الضمائر المنفصلة) . وەك : من ، تۆ ، ئەو ، ئێمە . ئێوە ، ئەوان .

ئەمانە هیچ‌کامێکیان پێویست نیە بە کردار (فعل)ەکانەوە بنووسێنرین.
وەك : من خواردم ، تۆ خواردت ، ئەو خواردی .

(٢) : ڕاناوی پێوە نووسێنراو (الضمائر المتصلة) . وەك : (م . ت ، ی . مان ، تان ، یان) . ئەمانە دەبێ بە کردارەکانەوە بنووسێنرین . وەك: خواردم ، خواردت ، خواردی ، خواردمان ، خواردتان ، خواردیان .
ئیتر لێرەدا هیچ گیروگرفتێك نەما .

[٥] : گیروگرفتی ئامرازه لێکدەرەکان
(حروف العطف)

هەموودەم ئامرازه لێکدەرەکان بە جیا دەنووسرێن وەك :

(دار) و (پەردوو) •

(شێرکۆم) لەگەڵ (ئازاد)دا دێ •

لەم ڕستانەدا (و)و (لەگەڵ) کە ئامرازی لێکدەرن بە جیا دەنووسرێن•

[٦] : گیروگرفتی چۆنێتیی نووسینی ووشە لێکدراوەکان لەبارەی پێکەوە نووساندنو نەنووساندنەوە

بەپێی چێژکەی کوردەواری لە نووسیندا ووشە لێکدراوەکان بەتەنشت یەکەوە دەنووسرێن . وەك : بەردەڕەش •

لێرەدا (بەرد)و (ڕەش) کە پیتێکی (ە)یان کەوتۆتە ناوەندەوە بەتەنشت یەکەوە دەنووسرێن • هەروەها لە واژەی [پەلکەزێرینە]دا ووشەی (پەلك)و ووشەی (زێرین) کە بە هەر یەکەیانەوە (ە)یەك نووسێنراوە بەتەنشت یەکەوە دەنووسرێن •

نووساندنو نەنووساندن ، هەریەکەیان یەك مەرجی هەیە • ئەویش ئەوەتا ئەو پێکەوە نووسانە ، یاخود ئەو پێکەوە نەنووسانە خوێندنەوەو نووسین بۆ خوێندەوارەکە ئاسان بکات ، نەك سەری لێ تێكبدات • لە نووسینی هەموو ووشەیەکیشدا هەر دەبێ ئامانجمان ئەوە بێت خوێندەوار بەئاسانی بینووسێت . بەئاسانیش بیخوێنێتەوە • وەك (دارتاش • فیلەگێژە•

کون کون • زانکۆ • چوارتا) • لەم ووشانەدا کە هەموویان لێکدراون . ووشەکان بەتەنشت یەکەوە نووسراون • خوێندەواریش بەئاسانی دەیاننووسێتو بەئاسانیش دەیانخوێنێتەوەو سەری لێ تێکناچێ •

[٧] : گیروگرفتی دانانی نیشانەکان

پیتی (و) :

(١) : نیشانەی (ۆ) کە بۆ (واوی کراوە) دانراوەو لەسەر کەلەی (و)دەکە دەنووسرێ لەجێی خۆیەتی •

(٢) : بەڵام نیشانەی (ـ) کشتەك بخرێتە سەر واو بۆئەمەی ببێتە (واوی درێژ) لەجێی خۆیدا نیە • چونکە ئێمە دەمانەوی لە سەروژێرو بۆر ڕزگارمان ببێ • تازە بچینەوە سەری ؟ تەنانەت عەرەبەکان خۆیشیان وازیان لەم سەرو بۆرو ژێرە هێناوە • ئیتر ئێمە بۆچ بچینەوە سەری • بام هەروەك لەمەوپێش بە (دوو واو) نووسیومانەو پێیەوە ڕاهاتووین، هەروا لەسەری بڕۆین •

(٣) : جۆرە واوێك هەیە پێیدەڵێن (واوی قووڵ) • ئەمە لە هەندێ جێگای کوردستاندا بەکاردەهێنرێ وەك ناوچەی (بادینان)و (شارەزوور) • بەڵام زوربەی کوردەکانی عیراق وەك (واوی درێژ) دەیخوێننەوە • مامۆستای بەڕێز توفیق وەهبی خاڵێکی بۆ دانابوو لە ژێریدا • لاموایە ئەگەر وازیلێبهێنین چاکترە • چونکە ئەگەر گوێ بدەینە ئەو جۆرە کەمایەتییانە دەبێ ئەم پیتانەش وەك (ص ، ط ، ظ ، ع ، غ ، دالی کلۆر ، ث ، ذ) بخەینە ئەلفو بێی کوردییەوە• بە واتایەکیتر پێویستە تەماشای ئاخافتنی زوربەی کوردەوارییەکە

بکەین نەك کەمایەتی‌یەکانیان • جا ئەگەر واوە قووڵەکە وەك واوی درێژ بە (دوو واو) بنووسین‌و هەر لایە چۆنی دەوێ بیخوێنێتەوە چاکترە •

پیتی (ی) :

(١) : بۆ (ی)ی کراوە نیشانەی (٧)ێك دابنرێ لەجێی خۆیدایە وەك : (ئەسکوێ ، تێر ، تێر ، مێ) •

(٢) : بۆ (ی)ی قووڵ ، کشتەك دانان لەسەر (ی)یەکە لەجێی خۆیدا نیە • سەر لە پیاو تێكدەدات • تەنیا لەژێر (ی)یەکەدا چ لە ناوەڕاستدا بێ ، چ لەدوایی‌ی ووشەدا بێ ، دوو خاڵی تەختانی دابنرێ بەسیەتی • وەك : (پیر ، شیر ، تیر ، کاشی ، سپی) جا بۆئەمەی (ی)ی کورت لەم (ی)ی قووڵە جیابکرێتەوە ، ئەگەر (ی)یەکە کەوتبوە دوای ووشەوە وەك (نانی ساج ، هەڵۆی سەرشاخ) هەرمێی شارباژێڕ ، ئەوە هیچ خاڵی لەژێردا دانانرێ • بەڵام ئەگەر (ی)یەکە کەوتبوە سەرەتای ووشە ، یاخود ناوەڕاستی ووشەوە بام دووخاڵەکەی لەژێریدا دادەنرێن ، سەرەوخوار دانرێن ، واتا یەك لەژێر یەکدابن ، بەمجۆرە (:) •

پیتی (د) :

(١) : جۆرە (دال)ێك هەیە ، لە ناوچەی سلێمانیدا تەواو نایخوێننەوە • وەك (بەغدا) ، (ددان) ، (داد) • مامۆستای گەورە (توفیق وەهبی) ، سەردەمێك خاڵێکی خستبووە ژێر داڵەکەوە • سەردەمێکیش خاڵێکی خستبووە سەر داڵەکەوە •

بەلای منەوە هەردوو خاڵەکە پێویست نیە • چونکە ئەم خووە هەر لە ناوچەی سلێمانیدا باوە • لە هیچ جێگایەکی‌تری کوردستاندا

باو نیه • ئێمه دەبێ چی ڕاستو دوروستەو چی هۆش پەسەندی دەکات ئەوە بنووسینو ڕێنووسەکەیشمان بەوجۆرە گەشە پێبکەین • لەبەرئەوە دالەکە هەروەك خۆی بنووسین چاکترە • نەرسانە هەرکەسە چۆنی دەخوێنێتەوە بام بیخوێنێتەوە • بۆ وێنە بام ووشەی [بەغداد] وەك خۆی بنووسین • واتا هەر دوو پیتی دالەکەی تێدا بنووسین • هەروەها لە ووشەکانی (ددان) ، (داد)یشدا هەموو (دال)ەکان بنووسین •

(٢) : جاریوایش هەیە لە ناوچەی سلێمانیدا (دال)ەکە قووتدەدەن • بۆ وێنە لە ووشەی (بەغداد)دا ، (دال)ی دوایی ناخوێننەوە ، هەر دەڵێن : (بەغدا) • بەڵام ئێمە پێویستە هەردوو دالەکە بنووسین •

(٣) : هەروەها لە ناوچەی سلێمانیدا پیتی (دال) دەگۆڕنو دەیکەن بە پیتی (ئەلف) • وەك لەجیاتیی ئەوەی بڵێین : (دەکرم) ، دەڵێن (ئەکرم) • لەجیاتیی ئەوە بڵێن (دەنووسم) ، دەڵێن : (ئەنووسم) • لێرەیشدا هەردەبێ پیتی (دال)ەکە وەك خۆی بنووسین ، نابێ بیگۆڕینو بیکەین بە (ئەلف) •

پیاو بۆ خودا قسە بکات : هەر خەڵکی سلێمانی وانین ، لەناو برا عەرەبە کانیشماندا کەسانیوا هەن (ج) دەکەن بە (ی) • (ق) دەکەن بە (أ) یان بە (گ) ، وەك دەڵێن : (یاء) لەجیاتیی (جاء) • یاخود (ألب) یان (گلب) لەجیاتیی (قلب) • بەڵام دەستووری زمانی عەرەبی گوێ ناداتە هیچکامێکیان • ووشەکان وەك خۆیان دەنووسێ • واتا دەنووسێ : (جاء) ، دەنووسێ : (قلب) •

هەموودەم دەستوور ئەوەتا تەماشای زوربەی زۆری نەتەوەکەمان بکەین ، نەك کەمێکیان •

پیتی (ڕ) :

بۆ پیتی (ڕ)ی گەورە ، هەندێکیان نیشانەی (٧) دەخەنە ژێر (ر)یەکەوە هەندێکیشیان نیشانەی (٧)ەکە دەخەنەسەر (ر)یەکەوە • من ئەمجۆرەی دوایی‌یان بە جوان نازانم • چونکە جاریوا هەیە لە ووشەیەکدا پەڵە هەورێکی ناشیرین لەم حەوتانە بەسەر ووشەکەوە پەیدا دەبێت خۆی دەدات لە (٧٧) ، یان (٧٧٧) ، یان (٧٧٧٧) • وەك : (تۆڕ ، ڕۆڵە) « ڕۆڕۆ ، چۆڕچۆڕە » • کە ئەم دیمەنانە یەجگار ناشیرینن یەجگار نووسەرو خوێندەواریش وەڕس دەکەن • لەبەرئەوە نیشانە (٧)ەکە بخرێتە ژێر (ر)یەکەوە جوانترو بەکەڵك‌تر دەبێ • واتا وا بنووسرێن : (تۆڕ ، ڕۆڵە ، ڕۆڕۆ ، چۆڕچۆڕە) ، پەسەندترە •

پیتی (ڵ) :

* مامۆستای گەورە توفیق وەهبی بۆ لامی قەڵەو (ڵ) خاڵێکی دانابوو بۆ سەری (ل)ەکە • کەچی دوای چەند ساڵێك (٧)ی بۆ دانابوو • بەلای منەوە ئەگەر وەك هی پێشووی بهێشتایەوە چاکترو ئاسانتر دەبوو • چونکە دانانی خاڵێك لەسەر لامەکە ، لەکاتی نووسیندا ، لەوە گەلێك ئاسانترە کە نیشانەی (٧)ی لەسەر دابنرێو کەمتریش کاتی دەوێ •

* کاك (نووری علی ئەمین) ، (ڵ)و (ڵڵ)ی بە پیت دانـاوە لە (ڕێزمان)ەکەیدا • لاموایە پێویست ناکات هیچکامێکیان بە پیتێکی سەربەخۆ دابنرێ • چونکە (لام) هەیەو لەو (لام)ە هەر دووجۆرە (لام)ەکان پەیدابوون •

چەنـد سەرنجێکی‌تر

کەواتە (ئەلفوبێی کوردی) بۆ ئیمڕۆ دەبێت لەم پیتانە پیك‌بێت کـە بریتین لە (٢٩) پیت :

* [ئا ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، خ ، د ، ر ، ڕ ؛ ز ؛ ژ ؛ س ؛ ش ، ف ، ڤ ، ك ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، و ؛ ۆ ؛ وو ؛ هـ ؛ ی ، ێ ، ي] •

* پیتەکانی [ث ، ذ ، ح ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ق ، ع ، غ] مـان دەرهاویشتووە • چونـکە ، هەندێکیـان لـە زوربـەی شـێوە زمانەکانماندا نەماون وەك (ث)و (ذ) • زوربەیشیان ، وەك هەشـت پیتەکەی‌تر بێ لە بنچینەدا لە زمانەکەماندا نەبوونو ، ڕۆژگار تێکەڵی ئەلفوبێ‌کەمانی کردووە •

* ئەرکی نووسینی کوردی بە پیتی عەرەبی یەجگار زۆرە • ئەو پیتانەی خاڵ یاخود نیشانەیان هەیە خۆیان دەدەن لە (٢٤) پیت • بۆ هـەر ووشەیەك دەبێ چەند جارێك دەست هەڵبگیرێ لەسەر قاقەز تا ئەو خاڵو نیشانانە دابنرێت • ووشەی وا هەیە تا دەینووسین دەبێ دە پانزە جار بەڵکو زۆرتر دەستمان لەسەر قاقـەزەکە هەڵبگرین وەك (کیژۆڵە ، فیشەکە شێتە ، پەپوولە سلێمانکە ، چۆلەکە پاسـاری ، پێشکەش) •

جا ئەم‌جۆرە نووسینە چ لەڕووی ئابووری‌یەوە ، چ لـەڕووی کاتەوە چ لەڕووی ئەرکەوە ، زۆر دەکەوێتە سەرمان • بەڵام لەبـەر هەندێ هۆی زرنگ‌کاری‌و ئـایینی کە لەئارادان ، ئێستاکە نـاتوانین (ئەلفـو بێی کوردی) بە لاتینی بنووسین ، تا برا عەرەبەکانیشمـان دەکەونە سەر ئەو بیروباوەڕەو جێ‌بەجێ‌یشی دەکەن •

هەروەکو لەسەرەوە دیسان لە زمانی کوردیدا (٢) جۆرە (ر) هەیە .

* هەروەکو لەسەرەوە دیسان لە زمانی کوردیدا (٢) جۆرە (ر) هەیە • (٢) جۆرە (ل) هەیە ، (٣) جۆرە (و) هەیە ، (٣)جۆرە (ی) هەیە •

* ئامانجیشمان لە نووسیندا دەبێ هەر ئەوە بێ ، کە نووسینەکە ڕاستو دوروستو ئاسانو ڕەوان بێ چ بۆ نووسین چ بۆ خوێندنەوە •

* نابێ ئەوەیش بسڵەمێینەوە کە ووشەیەکی کوردی هەمـوو پیتـەکانی بەیەکەوە نەنووسێنرێن • چونکە ســوروشتی ئەلفباکەمـان وایـە هەموودەم ووشە دەکات بە کەرتێك یاخود بە چەنـد کەرتێکەوە • ئەوەندە هەیە پێویستە چ لە نووسیندا چ لە چاپکردندا ووشـەکان ماوەیەکی کەم لە یەکتر دوور بن تا پیتی ئەم ووشە تێکەڵ بە هی ئەو ووشە نەبێ •

ئیتر ئەمەندەو لە خـودای گەورەو پـاكو بێهـاوتام دەوێ ڕێنووسەکەمان لە شێوەیەکی دوروستو نایـابدا سـەربگرێ ، تـا خوێندەواریەکەمان زۆرتر پێشکەوێ •

★ ★ ★

رێنڤیسینا کوردی ب تیپێت عەرەبی

صادق بهاءالدین ئامێدی

بێ گومانە کو زمانێ کوردی ، هۆزان و چـیرۆك و رێزمـان ژی ژ کەڤندا ژ سەدێ چارێ و پێنجێ مشەختی هەڤبەری دەهێ یازدێ زاینی وەرە کو ب عبدالصمد بابك یێ هەکاری یێ سالا (٣٦٢)ێ مشەختی هەڤبـەری (٩٧٢ ـــ ٩٧٣)ێ زاینی ، هەتا سالا (٤١٠)ێ مشەختی ، هەڤبەری (١٠١٩ ـــ ١٠٢٠) زاینی ژی و هۆزان ب کوردی و عەرەبی ڤەهاندین [1] دەست پـێ دکەت ، ب زارێ کرمانجی و ب تیپێت عەرەبی وەکی زمانێ فارسی یێ بێ سەر (ئە) ، جر (ئی) و بەر (ئو) ئانکو (بێ سەر و بۆر) • رەنگە کرمانجی ژ زارێت کوردی یێت ژرێڤە (پێشیێ) بیت کو روشەنبیری‌یا کوردی پـێ هاتبتە ڤیسین ، ل دوی شوینەوار و دەستنڤیسێت کوردی یێت نهو د دەستدا ، کو هۆزاڤانێت هۆزاڤانێت کلاسیکی‌نە وەکی ، عبدالصمد بابەکی ، تەرموکی ـــ تەرەماخی ـــ ، جزیری ، عەلی حەریـری و فـەقێ تەیـران ، هتـد • و چیروکێت ئەلکزەندەر ژابایی سالا (١٨٦٠)ێ ل پترو گرادێ ـــ لینینگرادێ چاپکرین [2] ، صرف و نحوا کوردی • تەرەماخی ، مەم و زینا سەیدایێ

---

(١) ابن خلکان ، وفیات الاعیان ، الجزء الثاني •

(٢) جامعی رسالیا و حکایەتان ب زمانێ کورمانجی ، اسکندر ژابا سـالا (١٢٧٧)ێ مشـەختی ، هەڤبەری (١٨٦٠)ێ زاینی •

خانی ، مەولیدا باتەیی و نهج الأنام یا سێرتی • دسەرێ سەدێ بیستێ چەند کتێب ل ستامبولێ وەکی مەم و زینێ چاپبون ب تیپێت عەرەبی •

پاشی شەرێ یەکێ جیهان و بەلاڤبوینا ملەتێ کورد ل چەند وەلاتێت جودا ، عیراقێ ، تورکی ، ئیرانێ ، سوریێ و ئێکەتی‌یا سوڤیتی . کوردێت عیراقێ بێت رێ دایێ ب زمانێ کوردی بنڤیسن چەند گوهورین د رێنڤیسینا بەرێ پێ دهاتە ڤیسین‌دا کر ، ل سەر بنگەهێ دانانا نیشانەکێ ژبو هەر دەنگەکی ژ دەنگێت تێنە زارکرن د زمانێ کوردی ل دوی ئاوایێ زمانێت ئوروپی کو نیشانەکێ ل سەر فونێمێت دو دەنگی وەکی (ڵ) و (ڕ) ژ دەنگدارا ؛ و (وو ، ۆ ، ێ) ژ دەنگدێران • ئانکو دانانا هندە نیشانا ژبو دەنگدێر (بزوێن) و دەنگدارا (کونسوناتتان) •

ئەڤێ رێنڤیسینێ یا ژ رێڤە گەلەك گوهورین ل دوی گرفتارێت تێدا دیاربوین پاشی ب کارئینانێ و هێژ هەتا نهو ڤێ گاڤێ ژی هێژ ماینە ، ئەڤ چەندە ژی ژ جودایا دڤیسینادا دیارە یا زمانزانێت کورد یێت کو دبیر و باوەرێت خوا جودا د هندە فونێمان ، نەمازە دەنگدێرا وو یا درێژ ب دو واوان بێتە ڤیسین یان ب واوەکێ و فەتحە یان کەشیدە ل سەر ، هەر وەسا ژی (ی) یا درێژ ب دو (ی) یان بێتە ڤیسین یان (ی)ێ یەك و فەتحە ل سەر هەر وەکی ئەکادمیا کوردی یا بەرێ بریار ل سەر دای و ب کار ئینای • هەر وەسا جودایی د بیر و رایێت ڤیسەڤانێت کورددا هەیە دەرباری ژێك جوداکرنا (ر) یا زراف ژ (ڕ) یا ستویر ، گەلۆ نیشانا وەکی هژمارا هەفتێ ل سەری بێتە دانان یان ژی ل ژێر ، ئەڤە ژبلی بێژەیێت ب دەنگێ واوا کونسونانت (دەنگدار) دەست پێ دکەن وەکی «ورد» «ورچ» «وشە» • گەلۆ (ئایا) ب واوەکێ یان دو واوان بنڤیسن و چەند گرفتاری یێت دی ، ئەگەرچی گەلەك جڤات و خڕڤەبوین بۆ نەهێلانا وان جودایا د بیر و باوەرێت زانانلدا هاتینە گرێدان • هەر ژبەر هندێ ژی دەزگەهێت کوردی ل عیراقێ

یەك بیر و باوەر نینن کو ل سەر رێنڤیسینەکا یەك گرتی . گۆتار . رۆژنامە . کۆڤار و کتێبان پێ بەلاڤبکەن .

ژبەر ڤێ چەندێ ژی ئەڤ بانگینە جڤات (ندوة) هاتە بەستن ژ بو چارە سەرکرنا جودابیێت مایی ل ناڤبەرا ڤیسەڤانان‌دا .

ئەڤ رێنڤیسینا ناڤبری . هەتا (١٤/٧/١٩٥٨)ێ شورشا تیرمەهی زراڤێ سلێمانیێ یا سۆرانی پێ دهاتە ڤیسین و رێ نەبو ب زارێ کرمانجی بنڤیسن ئەگەرچی چو یاسا (قانوین) یان خو نزام ژی نینن رێ نەدەن کو هنگی و نهو ژی ب زارێ کرمانجی گۆتار . یا کتێب رۆژنامە و کۆڤار بێنە چاپکرن و بەلاڤکرن .

پاشی شورشا تیرمەهی . دەنگ و باس (نویچە) د رادیووا کوردی یا جومهوریەتا عیراقێ ژ رێڤە هاتنە بەلاڤکرن، پاشی گۆتنێت رۆژناما و گۆتار، کو بەری هنگی کەتکەتە گۆتار ب کرمانجی دهاتنە بەلاڤکرن .

پاشی کۆڤارا «روناهی» ب کرمانجی و سۆرانی هاتە بەلاڤکرن دگەل چەند گۆتارا د رۆژنامە و کۆڤارێت دی یێت کوردی و هژمارەکا کێم یا نڤشتان .

بەلێ پاشی بەیاناما ئاداری یا سالا (١٩٧٠)ێ رێ پێتر ڤەبو و هژمارا ڤیسەڤانا رۆژ بۆ رۆژێ بەر پێتری‌ڤەیە دگەل نڤشتان یێت ب زارێ کرمانجی تێنە ڤیسین . ئەو تشتێ ل بەر چاڤ ئەڤەیە کو ڤیسەڤانێت ب زارێ کرمانجی دڤیسن ، ب درستی ل سەر رینڤیسینا کوردی ب زارێ سۆرانی ناچن ، یان ژبەر نەزانینێ و ب چو نەگرتنێ‌یە یان ژی ژبەر جودایی‌یا چەند دەنگێت جودا یێت د هەر دو زارێت کوردی‌یە کو ب هزرا من کێم کەس گوهددەنە وێ جودایێ و خەمێ ژێ دخون . ژبەر هندێ و ل سەر بریارا لیژنا بەرهەڤکرنا ڤێ بانگینە جڤاتێ (نەدوێ) دێ بیر و باوەرێت خو دەرباری

ڤیسینا کوردی ب زاریّ کرمانجی ب ریّنڤیسینا تیپیّت عەرەبی پیّشکیّش کەم ب هیڤی‌یا یەکبوینی‌یا ریّنڤیسینیّ ب زاریّ کرمانجی •

نڤیسەڤانیّ ب زاریّ کرمانجی و ریّنڤیسینا تیپیّت عەرەبی دڤیسیت گەرەك و پیّتڤی‌یە :

(١) : دڤیّت نڤیسەڤان شەهرەزاییّ فونیّمیّت زمانیّ کوردی بیت ، ب دەنگدیّر (بزویّن) و دەنگدار (نونسونانت)ڤە ، نڤیسینا وان و جودایی ییّت دگەل زاریّ سۆرانی بزانیت •

(٢) : دڤیّت ڤیسەڤان شەهرەزا بیت ، بشیّیت پاریّت ئاخڤتنیّ د هەڤەکی‌دا : ناڤ ، هەڤالناڤ ، جهناڤ ، کرن (کار) ، هەڤالکار ، ژیّدەر (مصدر) ، پیّربەست (حرف) و ئالاڤیّت پیّوەندی و گازییّ ژیّك جودا بکەت• ئەڤ شەهرەزایە ژ بو ژیّك جوداکرنا پاریّت ئاخڤتنیّ دهەڤەکی (رستەی — جملەی)دا گەرەك و پیّتڤی‌یە ژ بو راست ڤیسنیّ • ژ بەرکو راست نینە پاریّت ئاخڤتنیّ دهەڤەکی‌دا پیّکڤە بیّن ڤیسین ، ئانکو ناڤ ، هەڤالناڤ ، جهناڤ ، کرن و پاریّت دی ژی دهەڤەکی‌دا جودا بن • بو نمونە : ئەز ئەڤرو ل ناڤ رەزی بوم • د ڤی هەڤەکی‌دا ، (ئەز) جهناڤە ، کارایە دڤیّ جودا بیت ، ئەڤرو ، هەڤالکاریّ دەمی‌یە ، (ل) پیّربەستە ، ناڤ ، جهیّ لیّ بوینیّ ییّ رەزی‌یە ، (بوم) کارە (فعلە) • هەر وەکی وی : تو ب وی نینی ، هەکە تو وەسا دسەردا نەدچوی • ئەڤ بیّژەییّت د ڤی هەڤەکی ژی‌دا ڤیّت هەمی جودا بیّنە ڤیسین ، کو : (تو) جودا (ب) جودا (وی) جودا (نینی) جودا (هەکە) جودا (وەسا) جودا ، (د) جودا (سەردا) جودا و (دچوی) جودا • دڤی هەڤەکی (رستەی)دا : ئەریّ دیّ کەنگی تە ب تنیّ بینم ؟ دڤیّت هەر بیّژەیەك : ئەریّ ، دیّ ، کەنگی ، تە ، ب ، تنیّ ، بینم ، پاشی نیشانا پرسیاریّ ب جارەکیّ جودا بنڤیسن ، چو ب چو دی‌ڤە نەهیّنە ڤیسین • پاریّت ئاخڤتنیّ

ژی وەکی ناڤی ، هەڤالناڤی ، کرنێ (کاری) . ژێــدەری و هەڤــالکاری ب خوری (سادەیی) و لێکدایی و گەلەك لێکدایی یا کرنان دڤێت بێنە زانــین داکو ناڤێ لێکدایی ژ ناڤێ خوری بێتە جوداکرن • خوری ب تنێ بنڤیسیت و لێکدایی ب پێکڤە ڤیسین وەك : سەر . دەست . مال . بزن . مەسین ناڤێت خوری‌نە ، ڤیسینا وان ساناهی‌یە ، بەلێ : سەرخر . سەربار . سەربــان . دەستمال ، دەستدرێژ ، مالمەزن ، مالبات . مالخوێ . ناڤێت لێکدایی‌نە دڤێت پێکڤە بێنە ڤیسین ، هەر وەسا ژی هەڤالناڤێت نــاڤی وەکی بەژنــزراڤ . رویترژی ، چاڤرەش ، گەپەرستویر . زەریکوبار . گەردەنگێل . ئەنیپان هتد• دڤێت پێکڤە بێنە ڤیسین ، هەکە نەهێنە لێکدان ژی گەلەك نێزیك ب رخڤە بێنە دانان • هەروەکی وان ، ناڤێت ژ ناڤەکی و رهاکرنێ (رەگی‌کار) وەکی : نانپێژ ، پنیدۆز ، ناندەه دڤێت دیسا پێکڤە بێنە ڤیســین و هزرا نــاڤێت پاشپرت (پاشگر) ب سەرڤە تێنە بەردان وەك (ئینی) : برایینی . دوستینی . (ئانی) ژنانی ، مێرانی کابانی ، خزمانی بێتە کرن • جهناڤ دکرمانجی‌دا هەرێ جودایە د هەڤەکی (رستەی)دا ب چو جۆر و ئاوایــا (حالــەتا) وەکی زارێ سۆرانی ، نە ب ناڤی‌ڤە وەکی دەستم ، کورت ، باوکی ، بەلێ دڤێت بێــژی دەستێ من ، کوری تە، بابێ وی • هەر وەسا ژی ب کرنێ (فعلێ)ڤە ناهێتە بەستن وەکی سۆرانی : خواردم ، خواردت ، دەتبینم ، دەمینی ، بەلێ دڤێت بێژی : من خار ، تە خار (خوار) ، دێ تەبینم ، دێ من بینی • هەر وەسا ژی دگەل پێربەستێ (حەرفێ) یا کورت بوی ، وەك : پێمدا ، لێمخوارد ، بەلێ دڤێت بێژی : من داڤ وی ، یان ب کورتبوینی : من داڤێ ، من ژ وی (وێ) خار • یان ب کورتبوینی : من ژێ خار • دمینن نیشانێت ب سەر کەساڤــە تێنە بەردان کو ل نك هندە کەسان جهناڤێت پێڤە نویسیایی (لکاو)نە ، وەکی (ئم) یا ب سەر کەسێ یەکێ یەکینی ڤەیە : وەك : ئەز دبم • و (یی) یــا ب سەر کەسێ دوێ ڤەیە : وەك : تو دبی • (ئە) یا (ئت) یا ب سەر کەسێ سێ

نەدیارڤەیە : وەك : ئەو دبە ، ب کرمانجی‌یا بۆتان ، یان : ئەو دبت • ب کرمانجی بەهدینا و ئن یا ب سەر پرینی ڤەیە (کۆ) ، وەك : ئەم دبن ، هوین دبن • ئەو دبن• گرۆڤێ کو ئەو هەر چار نیشانن ب دویماهی‌یا کەسان ڤەنە بوینا جهناڤێ کەسی ب ئەشکەرایی ل پێشی‌یا هەڤەکی‌یە و کارایە (فاعلە) ژی•

کرن (کار) ژی دیسان ب خوری (سادە) وەك : ژ ژێدەرێ هاتن ــ هات ، مان ــ ما ، دان ــ دا ، ڤیسین ــ ڤیسی ؛ و ب دارژتی (مشتق) : داهاتن ــ داهات ، راهاتن ــ راهات ، هەلهاتن ــ هەلهات • ڤەمان ــ ڤەما ، دامان ــ داما • ڤەدان ــ ڤەدا ، دادان ــ دادا ، رادان ــ رادا هتد • یان ژێدان ــ ژێدا ، لێدان ــ لێدا هتد • یان ژی کرنا لێکدایی یان گەلەك لێکدایی وەکی هشیاربون ، سویار کرن ، هویکرن ، کومکرن دبتە هشیار بو ، سیارکر و هویکر • ماتێ چون ــ ماتێ چو • پێ لێنان ــ پێ لێنا توی تێدان ــ توی تێدا • کرنێت دارژتی ب من وەرە پێشپرت ب کرنا خوری‌ڤە بێتە ڤیسین وەك : هەلاڤێتن ــ هەلاڤێژتن ، ژ بنیاتێ خو ژ (هەل هاڤێتن ــ هەل هاڤێژتنە) ، هەلوەشاندن ــ هەلوەشاند • بەلێ دکرێت گەلەك لێکدایی وەکی ما تێ چون ، درستە جودا بێنە ڤیسین و درستە ژی (ما) جودا و تێچۆن جودا بێنە ڤیسین •

ڤیسەڤان ژبلی هندێ ژی دڤێت نیشانێت دەمێت کرنێ (کاتەکانی کار) ، (د) ژ بو دەمێ نهو و (دێ) ژ بو دەمێ پاشی و (ب) یا ئیحتمالی بزانیت درست بنڤیسیت ، (د) جودا ژ رها کرنێ و نیشانا کەسی : وەك : ئەز د چم • و (دێ) ژی هەر وەسا : ئەز دێ چم • و ئحتمالی ئەز بچم (ب) ب رهاکرنێ و نیشانا کەسی‌ڤە • هەر وەسا ژی د پارێت دی یێت ئاخڤتنێ کو ژێدەر (چاوگ) و پێربەست (حەرف) و پێوەند و ئالاڤێت گازیکرنێ • ب من وەرە ئەڤ لایێت ژ رێزمانێ هاتینە دەست نیشانکرن گەلەك ب راست ڤیسنێ‌ڤە بەندن •

ئەڤ رێنڤیسینا نهو ل کار (ب کاردێت) بێ گومان بزاڤ و کوشش ژ بو هاتینه کرن کو زمانێ کوردی زارێ سلێمانییێ پێ بێتە ڤیسین ب درستی ، ژبەر هندێ ژ رێنڤیسینا کوردی ب تیپێت لاتینی کو کرمانجی ژ دەرڤەی عیراقێ و ئیرانێ پێ تێنە ڤیسین جودایە • ئەڤ جودایە ژی دڤێ چەندێ دایە کو زمانێ کوردی ب تێکرایی پێ تێنە ڤیسین . بەروڤاژی رێنڤسینا ب تیپێت عەرەبی یا جهێ پێ ئاخفتنامە • رامان و پەژن ئانکو مەبەست ژ ڤێ دەست نیشانکرنێ ژی ئەو نینە کانێ کی ژ هەر دو رێنڤیسینا باشترە ، ژبەرکو جهێ پێ ئاخفتنا مە نینە . نەژی ئارمانجا بانگینە جڤاتێ (نەدوێ)یە • بەلێ رامان و پەژن ژێ ئەڤەیە زمانزانێت کورد ل عیراقێ ئەڤ رێنڤیسینە بۆ زارێ سلێمانییێ ب تنێ یان ژی سۆرانی دانایە کو پێ بێتە ڤیسین ؛ هەر ژبەر هندێ ژی چەند لایێت کێم ب هزرا من تێدا هەنە دێ دەست نیشانکەم کو دکێمن :

١ــ نەبوینا نیشانان بو چەند دەنگدێران (بزوێن) یێت کو دکرمانجیدا هەنە : وەك :

(ا) (وی ــ ü) : زمانزانێت کورد ل عراقێ هزرا ڤێ دەنگدێرێ (بزوینێ) نەکرییە کو نەهەر دکرمانجیدا هەیە . بەلێ دزارێ لوڕی ژیدا دیسا ل کارە • ئەڤ کێماتییە د دەنگێت دەنگدێرێت د رێنڤیسینا کوردی ل عراقێ هندە ئەندامێت ئەکادمیا کوردی ــ کۆڕی زانیاری کورد ــ یا بەرێ د سالا (١٩٧١)ێ ل دوی زانینا من باوەری پێ ئینا ، بەلێ دەمێ هندە نیشانێت نوی ژ بو (وو) واوا درێژ و (ی) یێیا درێژ بریار ل سەر دای و دارژتن ئەڤ دەنگدێرە پشت گوهڤە هاڤێت •

ئەڤ دەنگدێرە ئەگەرچی ب هزرا من ژ ڤەژینا (بۆژانەوە) دەنگێ (وو)یا درێژە کو ب دو واوان تێنە ڤیسین وەکی : (سوور) ، (دوور) ،

(شوون) ، (گووز) ، (خوون) • ئەڤ دەنگێ (وو) یا درێژ دگەلەك بێژەیاندا ب کرمانجی‌یا بەهدینا و هەکاری ، موشێ و زارێ لورِی ب (وی) یا د هندە زمانێت ئوروپی‌دا وەکی فرەنسی و ئەلمانی تێتــە زارکرن وەك : سویر . کویر ، دویر ، دوی ، سوی ، موی ، خەزویر ، خەسوی ، هند • ئــەڤ واوا درێژ ب زارێ سلێمانیێ و چار رەخێت وێ دبتە (وێ) وەك : سوێر . شوێن ، خوێن ، کوێخا هند • ئەڤ دەنگێ (وێ) چونکی دزارێ سلێمانیێ‌دا یە ، نیشانا جودا ژ (وو) یا درژ ژ بو هاتیە دانان • بەلێ (وی) پشت گوهڤە هاڤێتی‌یە • ئەز ئێکبوم ژ وان یێت کو من هزر کری ئەز چەوا بنڤیســم ، ژ رێڤە هاتە هزرا من کو ب واوەکێ (و) بنڤیسم و فەتحەکێ ل سەر بکەم ب ڤی جۆرەیی (وَ) • بەلێ پاشی ئەکادمیا کوردی ژ بو ڤیسینێ ل شوینا دو واوان بریاردایی و دارژتی ، من ئەڤ دەنگە ــ دفتونگە ــ ب (وی) ژبــنێ گوهی دانا و هەتا نهو ژی ئەز ب کار دئینم • ژبەر ڤێ یەکێ پێشنیازا مــن یا یەکێ دانانا نیشانەکێ ژ بو (وی)یە •

«ب» (ئــ ــ i) : ئەڤ دەنگدێرە ب زمانێ عەرەبی ب نــاڤێ الکسرة المختلسة ، ب ناڤ دکەن • ئەڤ دەنگدێرە د کرمانجی‌دا ئێکجــار زۆرە• هەر چار پێربەستێت خوری د کرمانجی‌دا دویماهی ب ڤێ دەنگدێرێ نە، کو ئەڤەنە : ب ، د ، ژ ، ل ، ژبلی کورتکرن یێت ئێکجار زۆر د دەنگێ دەنگدارا (ن)دا بوین چ نیشان یان بێژە وەك : من ، جهناڤێ کەسێ یەکێ یەکینی د جوینا دوێ یا جهناڤێت کەسی دکرمانجی‌دا نەمازە د فولکلوری‌دا دبتە (م) ب زارنەکرنا (ن) • ژبلی دویماهی‌یا گەلەك کرنێت دهەڤەکی‌دا • بو نموونە : ئەز دبم • (دەبەم) • تو دبی • (دەبیەیت) • ئەو دبت ــ دبە • (دەبیات) • ئەم د بن • دەبەین هند • ئەڤە ژ بلی گەلەك بێژەیێت ژ ڤــێ دەنگدێرێ تێدا • وەك پلمپسك Pilimpisk دفنبلنــد Dimbilind

خــدك Khidik •

ئەڤ دەنگدێرە د رێنڤیسینا کوردی دا گرفتاریەکە هەتا نهو نەهاتیە چارە سەرکرن • ئەکادمیا کوردی یا بەرێ فەتحەك (کەشیدە) ل سەر واوێ دانا کو ببتە شوینا واوا درێژ و دارژت ژی . بەلێ ئەڤ دەنگدێرە وەکی خو هێلا • ئەز نزانم بۆچی نەهاتە هزرا وان کو هەر وێ نیشانێ ل بن (ژێر) دەنگداران (کونسوناتتان) وەکی . کەسرا زمانێ عەرەبی دانن نەمازە (خاسما) : وەك : ب ، د ، ژ ، ل ، چ ، یان ژی ل ناڤبەرا دو دەنگداران یا پێتر وەك : من ، ژن ، بن ، کن ، نك ، کل ، دل ، شل هتد • ئەڤە ژ لایەکیڤە ، ژ لایەکێ دژیڤە ، هەمی تیپ عەرەبینە . نیشان ژ زمانێت ئۆروپی وەکی هژمارا (٧)ێ و (٨)ێ ل سەر تیپێت عەرەبی بینە دانان ژ بو دەست نیشانکرنا دەنگان ، بۆچی نیشانێت عەرەبی خاسما (کەسرة) ل ژێر تیپان ناهێنە دانان ژ بو چارەسەرکرنا ڤێ دەنگدێرێ ؟

٢ ــ نەبوینا نیشانان ژ بو فونێمێت کونسونەنتێت دو دەنگی د زارێ کرمانجی نەمازە کرمانجیا بەهدینا وەکی . ك ، ز ، ت • د رێنڤیسینا نهو ب کار دێت و نەبوینا نیشانان ژ بو ڤان دەنگدێران ، بێ گومان ، ژ بەر کێمبوین یان نەبوینا وانە د زارێ سلێمانیێ یان سۆرانیدایە • گرۆڤ ژی ئەڤەیە، دەنگدارا «ل» یا دو دەنگی ، نیشانەکا خومالی ژ بو دەنگێ ستویر (قەلەو) هاتیە دانان کو ژ (ل) یا سرشتی بێتە جوداکرن ، ئەگەرچی د زارێ سۆرانیدا (ل) یا قەلەو د هند زارێت خوجە یێت سۆرانی وەکی زارێ هەڤلێرێ ب زراڤی تێتە زارکرن ، و د هندە زارێت دیدا وەکی زارێ کویێ ب دەنگێ (ر) یا زراڤ • وەك : «ماڵ» : ب زارێ سلێمانیێ دبنە «مال» ب زارێ هەڤلێرێ و دبتە «مار» ب زارێ کویێ و خوشناو • هەر وەکی وێ : خاڵ ــ خال ، خار • بەلێ زارێ سلێمانیێ ، زارێ خویندن و ڤیسینێ ب (ڵ) تێتە زارکرن ، ئەو کریە بنیات کو ب هزرا من هەکە ب «ل» یا سرشتی بیت هەرێك ل دوی

زاریَ خوجھ زاربکەت دیَ کیم سەر گیّژی تر بیت • وەکی زمانیَ فرەنسی کو دەنگیَ «ر» ل پاریسیَ ب «غ» د خوینن و لاییَ ژیّری فرەنسای ب (ر) یا سرشتی ، هەر نیشانەکا (ر) هەیە ب تنیَ • دمینت ئەو چەند بیّژەییّت ب دەنگیَ ستویر و زراڤ مەعنا بیّنە کوهورین کو ب هزرا من دهەڤەکیدا مەعنا وان دیار دبیت . یان ژی بیّنە دەست نیشانـکرن کو نەراسـت ریّـزانن (بیژۆکن) •

دەنگیَ (ر) ژ دەنگیَ (ل) جودایە ژبەرکو زاریّت کوردی ب تیّکرایی ل دوی زانینا من (ر) یا ستویر و زراڤ تیّدا هەیە ، ژ بەر هنـدیَ ژیّـك جوداکرنا وان ب نیشان پیَتڤیبە •

د زاریَ کرمانجیدا دەنگدارا (ك) وەکی (ر) فونیّمەکا دو دەنگیبە • ب سرشتی و ب گڤاشتن د چەند بیّژەیاندا تیّنە زارکرن و مەعنا وان جودایە وەك : کەر ، کو نیڤەکا تشتیبە • کەریَ پورتەقالیَ ئانکو نیڤا ویَ • کەریَ نانی ، ئانکو نیڤەکا نانی • کەریَ سیڤیَ • کو ب زراێ سۆرانی (کەرت)ە • «کەر» کو ناڤیَ گوهدریّژیبە بیَ کار و باریّت مرۆڤی ب سەریّكڤە تینت • ئەڤ هەر دو بیّژەنە ب زارکرنا دەنگیَ (ك) ژیّك تیّنە جوداکرن • هەر وەسا: کەل : ب مەعنا گەرمیێا نومرا ویَ دگەهتە (١٠٠)یَ سانتگراد و ویّڤەتـر وەك : ئاڤا کەل من ل سەریَ خو کر • من ئاسنیَ کەل پیّڤەنا • «کەل» ب مەعنا کەلات • وەك : کەلا ئامیدییَ • کەلا هەولـیّریَ • (کەل) ب مەعنـا جانەوەرا پیَتڤی جانەوەریَ نیّر ، ژبو گولیّنیَ وەك : چیّلا کەل ، یا گو گا ب دویڤە • ئەڤ بیّژەیە ب زارکرنا دەنگیَ (ك) مەعنا ویَ جودا دبت •

دەنگیَ (ز) د زاریَ کرمانجیدا نەمازە کرمانجیێا بەهدینا دیسا فونیّمەکا دو دەنگیبە :

(١) دەنگێ (ز) یێ گەلەمپەری (سرشتی) وەك : زڤر ، زراڤ ، زر ، بەز ، گەز ، هتد ٠

(٢) دەنگێ (ز) ب ستویری وەکی دەنگێ «ظ» د زمانێ عەرەبیدا وەك : بەز ، پەز ، بەزاڤ ، زاڤا ، زانا هتد ٠

دەنگێ (ز) د (بەز)دا کو ب سۆرانی پیوە ٠ ژ دەنگێ ، بەز ـ بەزین ب مەعنا ب بەز چۆن جودایە ، بەلێ هەر دو وەکی ئێك تێنە ڤیسین ٠

ئەڤ دەنگە ب ستویری د چەند بێژەیاندا ب تنێ د زارێ سلێمانیێدا هەیە وەك : زۆپا ، زۆر ، زۆردار ، بەلێ چو نیشان ژبو نەهاتینە دانان ٠

دەنگێ «ت» دیسا فونێمەکا دو دەنگیە نەمازە د زارێ کرمانجیدا کو ب زارکرنا گەلەمپەری (سرشتی) هەر وەکی دڤان بێژەیاندا : تەر ، تری ، ترازی ، گۆتن ، تاقوشك ، تالان ، تێتە زارکرن ٠ هەر وەسا ژی ب دەنگێ بۆر و ستویر وەکی دەنگێ (ط) د زمانێ عەرەبیدا هەر وەکی د ڤان بێژەیاندا ٠ تاڤ ، تۆڤ ، تڤ ، تاری ، وەتوڤ تێتە زارکرن ٠ زارکرنا جودا د دەنـــگێ «ت»دا مەعنا بێژەیێ ب درستی تێتە گوهورین هەر وەکی د ڤان بێژەیانـــدا ئەو چەند روهن دبیت ٠ «تا» ب مەعنا دەست پێکرنا گەلەك نەخۆشیـــا ب زارکرنا سرشتی یا دەنگێ «ت» ، «تا» ب مەعنا لایەك (لقـــەك) ژ دارێ ب زارکرنا بۆر یا دەنگێ «ت» ٠ هەر وەسا دبێژەیا «تف» یا ب مەعنا ئاڤ ژ دەڤی ب هێز هاڤێتنە ، دگەل «تف» کو دەنگێ مێش و مۆرانە وەکی پێشوی ، و مێشان ٠ تشتێ پێتڤی گوتن ئەڤەیە ڤیسینا دەنگێ «ت» یێ بۆر و ستویر ب (ط) ب هزرا من راست نینە ئەگەرچی رەنگە بوینا دەنگێ بۆر و ستویر یێ (تێ) ژ کار تێکرنا زمانێ عەرەبی بیت ، کو چو بریارێت راست راست نینە بێنە دان بەری ل دوی چۆنەك و هەلشکاڤتنەکا ل سەر خو یا هویر و کویر پێتڤیە بێتە کرن ٠

دەنگێ «س» دیسا فونێمەکا دو دەنگیە ، ب دەنگێ گەلەمپــەری سرشتی وەك : ساپوینك ، بەستن ، دەست ، سویت هتد • تێنە زارکرن و ب دەنگێ ستویر و بۆر وەکی دەنگێ «ص» د زمانێ عەرەبیدا وەك : ساڵ ، ساڤا ، سەد ، سە ، سامال ، سور هتد • تێنە زارکرن • ئەڤ فونێما دو دەنگی د زمانێ کوردی ب گشکی هەیە ، بەلێ دکرمانجیدا پێتــرە ژ ســۆرانی ، نەمازە د گەل دەنگدێرێت (ڤاول) دەنگ بۆر و بلند وەك (ئا) : ساڵ ، سار و (ۆ) : سۆر ، سۆتن • بەلێ د زارێ سۆرانیدا کێمترە وەك : سەد ، سەگ ، شەست هتد •

ب من وەرە ڤیسینا ڤی دەنگی ب «ص» راست نینە ژبەرکو جۆرەکە ژ (س) هەتا خو د زمانێ ئنگلیزیدا د چەند بێژەیاندا ئەڤ فونێما دو دەنگی هەیــە •

ئەڤ فونێمێت دو دەنگی د ئەلفابێیا کوردی سوڤیتی یا لاتینــی و روسی تێکەل هاتینە چارە سەرکرن ب دانانا نیشــانان ژبو جــوداکرنێ • ب هزرا من هەکە هات و رێنڤیسینا کوردی ل سەر بنگەهێ دانانــا نیشانەکێ ژ بو هەر دەنگەکێ تێنە زارکرن دانن ، دڤێت هزرا دانانا نیشانان بۆ فونێمێت هاتینە دەست نیشانکرن ژ دەنگدێران (بزوێن) و دەنگداران (کونسونانت) بکەن •

دمینت ڤیسینا بێژەیێت عەرەبی و بیانی ؛ بێژەیێت بیانی چ ئنگلــیزی فرەنسی ، روسی یا ئەلمانی هتد • بن ، ب تیپێت لاتینی و رێنڤیسینا هــەر زمانەکی ژ وان تێنە ڤیسین بێ گوهورین ، هەتا خو زمانێ فارسی ژی ب رێنڤیسینا فارسی دڤیسن • دمینت بێژەیێت عەرەبی بۆچی ب رێنڤیســینا عەرەبی چ سەرەناڤبن (اســم علم) یــان ژی بێژەیێــت دی یێــت تــۆرێ کلاسیکی یێ کوردی یێ تژیە ژێ ؟ !

ب من وەرە وەکی زمانێت بیانی زمانێ عەرەبی ژی ب رێنڤیسینا عەرەبی بێ گوهورین نە ددەنگێت دەنگدێر نەژی د دەنکێت دەنگدار بێتە ڤیسین ، ژبەرکو ژ لایێ زانستی (علمی)ڤە ئەڤ گوهورینێت د رێنڤیسینا ل کار نهو هەمی راستینن ، ژبلی سڤکی‌یا زارکرنێ و سپەهیتیێ ژی • نـاڤێ عەرەبی محمد ، احمد ، مصطفی ، دڤێت وەکی عەرەبی بێتە ڤیسین و زارکرن ژی ، بەلێ ناڤێ محو کو ژ عەرەبی گوهوری‌یە ، ب من وەرە کوردی‌یە ، هـەر وەکی وێ ئەحمو کوردیە ، بەلێ «احمد» عەرەبی‌یە دڤێـت ب رێنڤیسینـا عەرەبی بێتە ڤیسین و زارکرن ، ژبەرکو بەرێ بنیاتی عەرەبی‌یە کو ئەلفـا بێیە ، ب سەرڤە بەردانا تیپێت دەنگدێر ل شوینا حەرەکێت عەرەبی ژ عەرەبی نائێخێت • ژبەر هندێ ڤیسینا بێژەیا (مرصع) وەکی خو بێتە ڤیسین گەلەك راستر ، سڤکتر و سپەهیترە ژ (مورەصصەع) ، هەر وەکی وی (مکلل) ژ موکەللەل ، منمق ژ (مونەممەق) کو کورد وەسا زارناکەن و درێژ و گران ناکەن ، تشتێ ژ هەمیا دویرتر ژ راستیێ ڤیسینا کەسرا سەرێ بێژەیێ‌یە د زمانێ عەرەبی چ ب هەمزێ دەست پێ بکەت کو ب ئەلیفا درێژ بێتە ڤیسین وەکی : احسان ، انعام ، اقبال ، اقرار ، ابعاد ، ب رێنڤیسینا کوردی ئیحسان، ئینعام ، ئیقبال ، ئیقرار ، ئیبعاد بێتە ڤیسین • ب من وەرە ، نەراسـتی و لەنگیەکە وەکی رۆژا نیڤرو دیارە ، کو (احسان) بتە ئیحسان ، باشە ایمان ، ئیعاز ، هەر وەکی ب کاردێت دبتە ئیبمان ، ئەڤ درێژکرن ، خو کڤاشتـن دزمانەکی ژ مانێت جیهانی‌دا هەیە ، کو تو ژ سڤکی‌یا زارکرنا دەنگان بـەر گرانکرن و درێژکرنێڤە بچی ؟! ب من وەرە ئەڤە ژ هەمی دەستور و بنگەهێت زمانێت جهانی دەرکەڤتنە •

ئەڤ گوهورین یێت د کەسرا زمانێ عەرەبی‌دا بوینە ، د فەتحە و زەمادا نەبوینە • «ئە» کو هەڤبەری نیشانا (فتحة) د زمانێ عەرەبی وەکی خو مایـە دزارکرنێ‌دا ، بەلێ دڤیسنێ‌دا هەمزەیە ل سەر چوکلی و (ه) یا عەرەبی د

دویماهیێ ، بێژەیێ ، وەکی ئەز ، ئەم ، ئەو ، ئەڤ ، بەلێ ل نیڤا بێژەیێ بــێ هەمزەیە ل سەر چوکلی نینە و جهێ ڤینك لێئینانێ ئانكو رەخنەیێ نینــە • هەر وەسا ژی (ضمة) یا ل سەر دەنگدارا بویە (و) ، ئەو ل دوی کورتی ، درێژی ، بۆری و بلندی ، بویە دو (وو) ، (و) (ۆ) و هەفتەك ل ســەر • دیارە ژ رێڤە (ی) یا زمانێ عەرەبی ل جهێ کەسرێ دانایە ، گرۆڤێ ڤێ راستیێ ژی کتێبا دەستووری زمانی کوردی ، مامۆستا توفیق وهبیەیا کو سالا (١٩٢٩)ی ل بەغدا چاپکری ، پاشی پشت گوهڤە هاتیە هاڤێتن •

زارێ کرمانجی ژ هندە گرفتاری یێت مایی د رێنڤیسینا کوردیدا کو هێژ بیر و باوەرێت ڤیسەڤانێت کورد نەئێکن دەرباری راست ڤیسینا وان ، وەکی (و) یا کونسونانت یا ل پێشی بێژەیێ وەك : ورد ، ورچ ، وشە ، ب واوەکێ یا دو واوا بێتە ڤیسین دویرە ، ژبەرکو کێم بێژە ل دوی زانینا من د کرمانجیدا هەنە وەك : وج ، وت ، وتێن سەرێ وان (و) بیت • هەر وەسا (ی) یا دویماهییا بێژەیا بێژەیێ ژی هەر وەسا •

ئەڤ چەند بیر و باوەرەنە دەرباری ڤیسینا کرمانجی ب تیپێت عەرەبی یێت من پێشکێشی خویندەڤانا کرین ژ سەرێ ڤیسینا من ب تیپێت عەرەبی بۆ من دیار ببون ، بەلێ چو جارا نەدهاتە هزرا من ئەز ل سەر گرفتارێت د کەڤنە رێکا ڤیسەڤانێ کرمانجی ب تیپێت عەرەبی گۆتارەکی نە درۆژنامە یان کۆڤارادا بەلاڤکم ، نەژی د رادیووا کوردیدا بەلاڤکەم ، ژبەرکو ل نك من بێ گومانە کو کرمانجی ب درستی ب تیپێت عەرەبی ناهێتە ڤیسین ؛ گرۆڤ ژی ئەڤەیە ، زانایێت عەرەب ب خو ل سەر وێ باوەرینە کو زمانێ عەرەبی ژی یێ ئەڤە چەند هزار سالە پێ ڤیسی ، هێژ ڤینكا لێ دگرن ، بەلێ نەشێن ژی دەستی ژ سەرمایێ ب عەرەبی هاتیە ڤیسین راکەن ب لاتینــی بنڤیسن • ژبەر هندێ ئەز ل سەر ڤێ بیر و باوەرێ مە کو زمانێ کوردی نەمازە کرمانجی ب تیپێت لاتینی نەبیت ب راستی دەنگێت وی ناهێنە ڤیسین ب تیپێت عەرەبی •

ڕێنووسی کوردی

طاهر صادق احمد

دەنگو پیتەکانی کوردی

بەکورتی چەند تێبینیەکی گرنگ دەربارەی دەنگو پیتەکانی کوردی وا لەژێرەوە دەرئەبرم :

١ ـ پیتی (ص) بەلای منەوە ئەم پیتە پێوەندی بە زمانی کوردییەوە نییەو لە ریزو زنجیرەی پیتەکانی کوردی ناژمێردرێت چونکە زۆر ڕونە کە شیوازی نوسین لەسەر بنەیەکی پتەو چەسپیوە ، بەڵام شێوەی وتن هەڕەمەیە ڕاستو ڕەشۆکی گوتن تێکەڵن لەبەرئەوە ناشێ کە هەر وشەیەکی کە لە زارا دەرچێت دەبێت واش بنوسرێت وەك وشەی سەگ (صەگ) یان سەد (صەد) ، بێگومان وشەی سەگ لە زمانی فارسیش هەر بە پیتی (س) ئەنووسرێت ..

٢ ـ پیتی (ع) ئەم پیتەش بە پیتیکی کوردی ناناسرێت هەرچەند کە هێندێ وشەی گەندەی تێخزاو هەن وەك سونع ، عێل ، عەزیا ، عەرد ..

٣ ــ پیتی (غ) دەنگی ئەم پیتە بەگوێرەی زمانی کوردی پەتیو ڕەسەن نییە بە هەڵە لەباتی دەنگی پیتی (خ) گفتوگۆی پێ ئەکرێت وەك باخ نەك باغ ، چیخ نەك چیغ ، خونچە نەك غونچە ، سابلاخ نەك سابلاغ ..

٤ ــ دو پیتی واو (وو) بەسەر یەکەوە نە پیتێکی سەربەخۆیە وە نە لە ریزی پیتەکانی کوردیدا ئەژمێردرێت ..

٥ ــ هەروەهاش دو پیتی (یی) پیتێکی سەربەخۆ نییە ..

٦ ــ نیشانەی پیتی ڕێ (ڕ) لەژێرەوە بێت گیروگرفتی نوسینی کەمتر ئەبێ بەپێچەوانەی کە لەسەرەوە بێت ..

٧ ــ دانانی (خەت) لەسەر واوی درێژ (ۆ) یان (ێ)ی درێژ کارێکی نارەوایە گیروگرفتی نوسینەکەمانو نیشانەیەکیتریش پتر ئەکات ..

٨ ــ بەلای منەوە ژمارەی پیتەکانی بزوێن شەشن وەك (ا ، و ، ۆ ، ە ، ی ، ێ) پێویستە کێشەی ئەم باسە ڕونبکرێتەوەو کۆتایی پێ بێت ..

٩ ــ دو دەنگی بێپیت هەن کە بە تینێ پیتی بزوێن ئەرسکێن تاکو ئێستە چار نەکراون لەباتی ئەم دو دەنگە بە ناچاری پیتی کافو پیتی گاف بەکارئەهێنرێن وەك :

نمونەی یەکەم : کێو ، نیسکێنە ، باڵەکی

نمونەی دووەم : گیان ، هەنگوین ، ژەنگی

١٠ــ پێویستە ناوی ڕاستەقینەی ئەم شەش پیتە (أ ، ڕ ، ڵ ، ۆ ، ە ، ێ) دیاربکرێن چونکە هەرکەس بە ئارەزوی خۆی ناوێکی لێ ناون وەك بۆ پیتی (ڕ) ئەگوترێ ڕێی گەورە ، ڕێی قورس ، ڕێی زل ..

نوسینی ژمارەکان لە ١١ ــ ١٩

لەم نۆ ژمارەیەدا هەر ژمارەی چواردە بی‌گیروگرفتی وتن‌و نوسینە وە هیچ گۆڕین‌و کەم‌و زیادی بەسەرا نەهاتووە بەپێچەوانەی هەشت ژمارەکانی‌تر کە بەزۆری بە دو جۆر ئەگوترێن‌و ئەنوسرێن • لێرەدا هیــچ پاکانەیــەك بەدەستەوە نییە کە بگوترێت یازدە لە یانزدە ڕاســترە ، لــەگەڵ ئەوەشــا هەرچۆنێك بێت وشەی یازدە لە یانزدە سوكو کورترە • وا لەژێرەوە شەش ژمارەیان کە لەسەر یەك بنەنە ئەنوسرێن :

یازدە نەك یانزدە
یازدەم نەك یانزدەم
یازدەمین نەك یانزدەمین

هەروەهاش :

دوازدە ، دوازدەم ، دوازدەمین
سێزدە ، سێزدەم ، سێزدەمین
پازدە ، پازدەم ، پازدەمین
شازدە ، شازدەم ، شازدەمین
نۆزدە ، نۆزدەم ، نۆزدەمین

بەڵام ژمارەی ١٧ ، ١٨ لەم دۆخەدا پیتی (ت) لە هــەردو ژمارەکەدا قوت ئەدرێت‌و نانوسرێت :

حەودە بەرەو کوردی‌ترە لە حەفدە یان حەڤدە
حەودەم نەك حەفدەم ــ حەڤدەم
حەودەمین نەك حەفدەمین ــ حەڤدەمین
هەشدە نەك هەژدە

هەشدەم نەك هەژدەم

هەشدەمین نەك هەژدەمین

نـاوەكانی لێـكدراو

ئەو ناوانەی كە زوربەیان لە دو وشە پێكدێنو ئەبنە ناوێكی سەربەخۆو یەك واتاش ئەگەینن بەلای منەوە ئەگەر گونجان بەیەكەوە بنوسێن پێچوترە وەك :

پایتەخت نەك پایتەخت

ئادەمزاد نەك ئادەمزاد

ڕەنجبەر نەك ڕەنج‌بەر

گوڵزار نەك گوڵ‌زار

دڵبەر نەك دڵ‌بەر

ڕێباز نەك ڕێ‌باز

ئاشخانە نەك ئاش‌خانە

بەرگدرو نەك بەرگ‌درو

یەكگرتن نەك یەك‌گرتن

یەكیەتی نەك یەك‌یەتی

هەروەهاش خانزاد ، هۆشبیر ، ڕوشنبیر ، دڵشاد ، ڕێزمان ، ڕێنوس میوانخانـە ، یـەكسەر ، یـەكسان ، كەوشدرو ، ڕێكخستن ، ڕێككەوتن، پێویست ، پێوەند ، پێكەنین ، تێگەیشتو ، هەڵسوڕێن ، هەڵگر ، هەڵگرتن، لێكۆڵینەوە ، دڵدار ، میواندار ، لە كوردستاندا ، لە لادێدا ..

ئەم ناوە لێكدراوانەی ژێرەوەش كە بریتین لە دو نـاوو پیتی واوی پێوەندی هەمیسان بەیەكەوە بنوسێن ڕاسترە چونكە ئەمانەش بە یەك واتا هاتون وەك :

چەنگوچەلەمە نەك چەنگ و چەلەمە
دەنگوباس نەك دەنگ و باس
وتوویژ نەك وت و ویژ
کشتوکاڵ نەك کشت و کاڵ
کەلوپەل نەك کەل و پەل
گفتوگۆ نەك گفت و گۆ
مشتومڕ نەك مشت و مڕ

لە کوردیــدا نیسبەت

١ ــ هەر ناوێکی کە دوایی بێت بە یەك لە پیتەکانی (صحیح) کە بکرێــت بەنیسبەت پیتی (ی)ی نیسبەتی ئەخرێتە دواییەوە وەك :

سەفین ــ سەفینی
زێبــار ــ زێباری
شارەزور ــ شارەزوری
دهۆك ــ دهۆکی

٢ ــ بەڵام ئەم ناوە نیسبەتدارانەی خوارەوە لەکۆنەوە واهاتون نــاوەکان لەگەڵ (ی)ی نیسبەت جوشدراون جارێکیتر (ی)ی نیسبەت هەڵناگرن وەك :

دارا هەرکی نەك هەرکیی یان هەرکیی
فەرهاد موکری نەك موکریی یان موکریی
میرزا سورچی نەك سورچیی یان سورچیی
سەردار کفری نەك کفریی یان کفریی
هاوار گەردی نەك گەردیی یان گەردیی

٣ ــ لێرەدا هێندێ ناو هەن بە بێ (ی)ی نیسبەت بە نیسبەتدار لە قەلـەم ئەدرێن هەرچەندە کە لەسەر بنە نینو بەدەرن وەك :

کاوە خانەقا ڕاستییەکەی کاوە خانەقایی
وریـا جـاف ڕاستییەکەی وریا جافی
ئاسۆ خۆشناو ڕاستییەکەی ئاسۆ خۆشناوی

٤ ــ ئەو ناوانەی کە دوا پیتیان یەك لە پیتەکانی بزوێنە (ا ، و ، ۆ ، ە ، ێ) نیسبەتی ئەو جۆرە ناوانە بە دو پیتی (یی)ی نیسبەت ئەبن وەك :

نمونەی پیتی (ا) وەك کرماشا ــ کرماشایی
چەرمەگا ــ چەرمەگایی
چوارتا ــ چوارتایی

نمونەی پیتی (و) وەك داربەڕو ــ داربەڕویی
نەوسو ــ نەوسویی
میروسو ــ میروسویی

نمونەی پیتی (ۆ) وەك شنۆ ــ شنۆیی
کۆ ــ کۆیی
زاخۆ ــ زاخۆیی نەك زاخۆلی

نمونەی پیتی (ە) وەك سنە ــ سنەیی
ڕانیە ــ ڕانیەیی
بەرزنجە ــ بەرزنجەیی نەك بەرزنجی

نمونەی پیتی (ێ) وەك لادێ ــ لادێیی نەك لادێیی
کۆڕێ ــ کۆڕێیی
خەتێ ــ خەتێیی

تێبینی :

ئەو ناوە نیسبەتدارانەی ژێرەوە کە لەگەڵ ڕانـاوی کەسی لـکاوی (ین) بەکارهێنران لەم دۆخەدا سێ پیتی (ی) ئەکەونـە تـەك یەکـەوە . لێرەدا هەروەکو یەك پیتی نیسبەت لە گوتنا فوت ئەدرێـت هەروەهـاش نانوسرێت چونکە دروست نییـە کە سێ پیتی (ی) بەیەکەوە بنوسـێن و بنوسرێن وەك :

هەمومان چوارتایین نەك چوارتاییین یان چوارتاییین
زۆرمان میروسویین نەك میروسوییین یان میروسوییین
نیوەمان کۆیین نەك کۆییین یان کۆییین
چوارمان بانەیین نەك بانەییین یان بانەییین
ئێمە لادێیین نەك لادێییین یان لادێییین یان لادێییین

ئاوەڵناوی بـالا ـ اسم التفضیل

ئەم باسە دابەش ئەکرێت بە سێ بەشەوە :

١ ـ هەر ئاوەڵناوێك کە بکرێتە ئاوەڵناوی بالا یان بالاتر ئامرازی (تر)و (ترین)یان ئەخرێتە دوایی یەوە ، بێ گومان پلەی دووەمیـان بەتـێن و بایەخدارترە لە پلەی یەکەم لـێرەدا ئـەگەر گونجـان ئـامراز بـە ئاوەڵناوەوە ئەنوسێت وەك :

جوان : جوانتر نەك جوانتر
جوانترین نەك جوانترین

ڕەق : ڕەقتر نەك ڕەقتر
ڕەقترین نەك ڕەقترین

پــاك : پاكتر نەك پاكـتر

پاكترین نەك پاكـترین

هەروەهاش ئازاتر ـ ئازاترین ، زوتر ـ زوتریــن ، گەلحــۆتر ـ گەلحوترین ، پتەوتر ـ پتەوترین ، نویتر ـ نویترین ، نوێــتر ـ نوێترین ••

٢ ـ ئەگەر دوایی ئاوەڵناو پیتی (ت) بو پێش ئەم پیتەش یەك لە پیتەكانی (صحیح) بو كە توشی ئامرازی (تر) یان (ترین) هات لەم دۆخەدا دو پیتی (ت) ئەكەونە تەك یەكەوە لێرەدا پیتی (ت)ی ئاوەڵناو قوتئەدرێتو ناش نوسرێت وەك :

مەست : مەستر نەك مەستتر یان مەستـتر

مەسترین نەك مەستترین یان مەستـترین

كورت : كورتر نەك كورتتر یان كورتـتر

كورترین نەك كورتترین یان كورتـترین

چوست : چوستر نەك چوستتر یان چوستـتر

چوسترین نەك چوستترین یان چوستـترین

هەر بەم جۆرە پەستر ـ پەسترین ، خەستر ـ خەسترین ، خشتر ـ خشترین ، بەهەستر ـ بەهەسترین ••

٣ ـ بەڵام ئەگەر دوایی ئاوەڵناو پیتی (ت) بو پیش ئەم پیتەش یــەك لە پیتەكانی بزوێن (ا ، و ، ۆ ، ە ، ی ، ێ) بو لە دۆخی گیرانی ئاوەڵناو بۆ ئاوەڵناوی باڵا یان باڵاتر هەمیسان دو پیتی (ت) ئەكەونە تــەك یەكەوە لێرەدا مەرجە كە هەردو پیتی (ت) بنوسرێت وەك :

نمونەی پیتی (ا ــ ت) وەك لات : لاتتر نەك لاتر
لاتترین نەك لاترین

نمونەی پیتی (و ــ ت) وەك ڕوت : ڕوتتر نەك ڕوتر
ڕوتترین نەك ڕوترین

نمونەی پیتی (ۆ ــ ت) وەك پۆت : پۆتتر نەك پۆتر
پۆتترین نەك پۆترین

نمونەی پیتی (ە ــ ت) وەك کەڵەگەت : کەڵەگەتتر نەك کەڵەگەتر
کەڵەگەتترین نەك کەڵەگەترین

نمونەی پیتی (ی ــ ت) وەك قیت : قیتتر نەك قیتر
قیتترین نەك قیترین

نمونەی پیتی (ێ ــ ت) وەك شێت : شێتتر نەك شێتر
شێتترین نەك شێترین

پیتەکانی پێوەندی ــ حروف العطف
و ، ش ، یش

١ ــ پیتی پێوەندی (و) :

ئەم پیتە هەمیشە دەکەوێتە نێوان دو وشە یان دو ڕستەو بەیەکەوەیان ئەبەستێت پێویستە کە بەتەنیا بنوسرێت وەك :

نانو ماست نەك نانو ماست
کەمو زۆر نەك کەمو زۆر
منو تۆ نەك منو تۆ

باخم فرۆشتو پارەکەشم وەرگرت نەك باخم فرۆشتو پارەکەشم وەرگرت •

٢ ــ پیتی پێوەندی (ش) :

ئەو ناوانەی کە دوایی‌یان یەك لە پیتەکانی بزوێن (ا ، و ، ۆ ، ە ، ی ، ێ) بێت لە دۆخی پێوەند یان پیتی پێوەندی (ش) ئەخرێتە دوایی‌یانەوە وەك :

نمونەی پیتی (ا) وەك ڕەشەبا : ڕەشەباش نەك ڕەشەبایش

چیـــا : چیاش

ئامۆزا : ئامۆزاش

نمونەی پیتی (و) وەك خانو : خانوش نەك خانویش

مـــازو : مازوش

پەراسو : پەراسوش

نمونەی پیتی (ۆ) وەك دۆ : دۆش نەك دۆیش

گەزۆ : گەزۆش

قاشۆ : قاشۆش

نمونەی پیتی (ە) وەك بنکە : بنکەش نەك بنکەیش

نەتەوە : نەتەوەش

شانە : شانەش

نمونەی پیتی (ی) وەك مراوی : مراویش (مراوی + ش)

کانی : کانیش نەك کانییش

کەزی : کەزیش

نمونەی پیتی (ێ) وەك هەرمێ : هەرمێش نەك هەرمێیش
ترێ : ترێش
جێ : جێش

٣ ــ پیتی پێوەندی (یش) :

بەڵام ئەگەر دوایی ناوەکان دو پیتی بزوێن (ا ــ و) یان (ە ــ و) یان (ی ــ و) وە یان (ێ ــ و) بو پێوەندیان بە دو پیتی (یش) دەبێت بە پێچەوانەی نمونەکانی سەرەوە وەك :

نمونەی دو پیتی (ا ــ و) وەك پلاو : پلاویش
ناو : ناویش
داو : داویش
ڕاو : ڕاویش

نمونەی دو پیتی (ە ــ و) وەك شەو : شەویش
پتەو : پتەویش
ئەو : ئەویش
قەڵەو : قەڵەویش

نمونەی دو پیتی (ی ــ و) وەك زیو : زیویش
شیو : شیویش
پەسیو : پەسیویش
نیو : نیویش

نمونەی دو پیتی (ێ ــ و) وەك سێو : سێویش
کێو : کێویش
دزێو : دزێویش
لێو : لێویش

هەروەهاش ئەگەر ناوێك پیتی دوایی یەك لە پیتەکانی (صحیح)
بو پێوەندی ئەو جۆرە ناوانەش بە دو پیتی (یش) دەبێت وەك :
کەباب ــ کەبابیش ، پەت ــ پەتیش ، ڕەنج ــ ڕەنجیش ، باخ ــ
باخیش ، پرچ ــ پرچیش ، بەرد ــ بەردیش ، کار ــ کاریش ، گەز ــ
گەزیش ، مێوژ ــ مێوژیش ، کەس ــ کەسیش ، لەش ــ لەشیش ، کەف ــ
کەفیش ، لاق ــ لاقیش ، ئاف ــ ئافیش ، چۆك ــ چۆکیش ، سەگ ــ
سەگیش ، مل ــ ملیش ، دەم ــ دەمیش ، بۆن ــ بۆنیش •

نوسینی وشەکانی واودار

ئەم باسە دابەش ئەکرێت بە دو بەشەوە :

بەشی یەکەم :

هەر وشەیەکی واودار کە پیتی واوەکەی لە هەر لایەکەوە توشی یەك لە پیتەکانی بزوێن (ا ، ە ، ی ، ێ) بو لەمدۆخەدا تێنی ئەم دو پیتە بزوێنە شێوەی یەك پیتی واو ئاشکرا دەرئەخات وە لە نوسینی ئەم جۆرە وشانەدا هیچ تەگەرەو گیروگرفتو کێشەیەکی لەسەر نییە • بۆزانین وا لەژێرەوە بە درێژی نمونەکان ئەنوسرێن :

١ ــ پیتی واو کە بکەوێتە پێشەوەی وشە پاش ئەم پیتەش یەك لە پیتەکانی بزوێن بو وەك :

نمونەی پیتی (و ــ ا) وەك : وان ، واك ، واقمان ، واتا ، وانە ، واتێك ، واهەر ، والآ ، وامی ، وازهێنان ••

نمونەی پیتی (و ــ ە) وەك : وەج ، وەنەوشە ، وەی ، وەند ، وەك ، وەردێنە ، وەنەوز ، وەلآم ، وەرز ••

نمونەی پیتی (و ــ ی) وەك : ویستن ، وینــین ، ویــر ، وینــەر ، ویستراو ، ویست ..

نمونەی پیتی (و ــ ێ) وەك : وێنە ، وێران ، وێنجە ، وێڵ ، وێت ، وێژە ، وێچون ، وێدان ..

٢ ــ پیتی واو ئەگەر بکەوێتە دوایی وشەوە پێش ئەم پیتــەش یەك لــە پیتەکانی بزوێن بو وەك :

نمونەی پیتی (ا ــ و) وەك : داو ، جاو ، چاو ، خاو ، پیاو ، کڵاو ، گوڵاو ، هەناو ، پێڵاو ، دۆشاو ، دراو ..

نمونەی پیتی (ە ــ و) وەك : دەو ، خەو ، چەو ، درەو ، برەو ، شەو ، کەو ، قەڵەو ، پتەو ، ئەو ..

نمونەی پیتی (ی ــ و) وەك : زیو ، دیو ، پیو ، شیو ، گیو ، نیــو ، ڕزیو ، گەنیو ، پەسیو ، بەزیو ..

نمونەی پیتی (ێ ــ و) وەك : دێو ، خێو ، کێو ، نێو ، مێو ، لێو ، جنێو ، بزێو ، نشێو ، دزێو ..

٣ ــ هەر وشەیەکی واودار کە پیتی واوەکەی بکەوێتە نێوان دو پیــتی بزوێنەوە وەك :

نمونەی پیتی (ا ــ و ــ ا) وەك : تاوان ، پاوان ، ساوار ، کــاوان ، گاوان ، نێوان ، بناوان ، پاوانە ..

نمونەی پیتی (ا ــ و ــ ە) وەك : باوەڕ ، خاوەر ، ساوەر ، زەماوەند ، دەماوەند ، خاوەن ، هاوەن ، ناوەند .

نمونەی پیتی (ە ــ و ــ ا) وەك : دەوار ، جەواڵ ، هەوار ، فرەوان ، مەلەوان ، پاسەوان ، باخەوان ، خوێندەوار ، ڕەزەوان ..

نمونەی پیتی (ە ــ و ــ ە) وەك : تــەوەر ، کەوەر ، بەرژەوەنــد ، لەوەڕ ، بەختەوەر ، هەمەوەند ، هەلەوەڕ ..

نمونەی پیتی (ی ــ و ــ ا) وەك : زیوان ، مەریــوان ، شــیوان ، دیوان ، پیواز ، هیوا ، دیوان ، جریوان ..

نمونەی پیتی (ی ــ و ــ ە) وەك : خیوەت ، سریوە ، شیوەن ، نیوە ، جیوە ، چیوە ، میوە ..

نمونەی پیتی (ێ ــ و ــ ا) وەك : پێوان ، تێوان ، مێوان ، شێوان ، کێوان ، پێوانە ..

نمونەی پیتی (ێ ــ و ــ ە) وەك : زێوەر ، پێوەر ، زێوە ، بێوە ، دێوەرە ، پێوەند ، سێوەر ..

نمونەی پیتی (ێ ــ و ــ ی) وەك : پێویست ، کێوی ، ڕێوی ..

بەشی دووەم :

وشەکانی واودار ئەگەر پیتی واوەکەی لە هەرلایەکەوە توشی یــەك لە پیتەکانی (صحیح) بو لەم دۆخەدا کێشەی گیروگرفتو خەڵەتانو هەمــە جۆرەی نوسین دەستپێدەکات ، وا لەژێرەوە نمونەکانیان ئەنوسرێــن :

١ ــ پیتی واو کە بکەوێتە پێشەوەی وشە پاش ئەم پیتــەش یــەك لــە پیتەکانی (صحیح) بو وەك :

ورچ نەك وورچ
وشە نەك ووشە

ورگ نەك وورگ

وتووێژ نەك ووتووێژ یان ووتوووێژ

هەروەهاش وڕ ، وتن ، وتار ، وته ، وشك ، ورته ، وزه ، ون ،وڵاخ، وئکه ، وجاخ ، ورد ، ودم ، وره ، وریا ، وژه ، وڕه ، وشتر، وڵ ، وڵس ..

٢ ــ ئەگەر پیتی واو لە هەر وشەیەکدا بکەوێتە دوایی وشەوە پێش ئـەم پیتەش یەك لە پیتەکانی (صحیح) بو وەك :

بو نەك بوو

ئارەزو نەك ئارەزوو

پێشو نەك پێشوو

چو نەك چوو

هەر بەمجۆرەش ماندو ، زیندو ، مردو ، تو ، دو ، ڕو ، زو ، شـو، مو ، نو ، خانو ، جوانو ، سەرو ، ژێرو ، بانو ، بێزو ، پێرو ، زێرو ، نیشتو ..

٣ ــ هەمیسان ئەگەر پیتی واو لە هەر وشەیەکدا بکەوێتە نێوان دو پیـتی (صحیح) وەك :

تور نەك توور

پور نەك پوور

شارەزور نەك شارەزوور

مێرگەسور نەك مێرگەسوور

هەر بەمچەشنەش دور ، زور ، کەلەپور ، ژور ، سور ، شور ، شوڕ ، مور ، شالور ، چلوره ، پوك ، توك ، بوك ..

تێبینی :ـ

١ ـ لێرەدا چەند وشەیەکی بەدەر هەن پێویستە بە دو پیتی واو بنوسرێن تاکو خوێندنەوەیەکی دروستو زیانیش بە واتاکانیان نەگات وەك :

کانی قوولّ نەك کانی قولّ
پشتی کوورِ نەك پشتی کورِ
رِەنگی کەوو نەك رِەنگی کەو

٢ ـ هەروەهاش ئەو جۆرە وشانەی کە پیتی واویان کەوتوتە دوایی‌یەوە کە لەگەلّ پاشگر بەکارهێنران مەرجە ئەم جۆرە وشانە بە دو پیتی واو بنوسرێن وەك :

ئێستە زووە نەك زوووە (زوو ـ وە)
برام خەوتووە نەك خەوتوووە
دارەکە کەوتووە نەك کەوتوووە
کابرا مردووە نەك مردوووە (مردوو ـ وە)
فرۆکە نیشتووە نەك نیشتوووە
ژمارەمان دووە نەك دوووە (دوو ـ وە)

چۆنێتی نووسێنی پێشگرەکان

پاش لێکۆلینەوەیەکی ورد دەربارەی ئەم باسە گرنگەی پرِ لە گیروگرفتی نوسین وا لەژێرەوە بیرو باوەرِی خۆم دەرئەبرم لەم هەشت پێشگرانەی کە تەگەرەی نوسینیان زۆرە •

١ ـ پیشگرەکانی کە لە رِستەی کاری رِابردو و ئایندەو فەرمانـدا ئەگونجێن کە بە رِاناوەکانی کەسی لکاوەوە بنوسێن وا لەژێرەوە نمونەکانیان بە لیستە ئەنوسرێن :

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
پێ	من پێم گوتیت	خۆم پێت دەڵێم	خوت پێی بڵێ
	تۆ پێت گوتم	خۆت پێم دەڵێیت	خۆتان پێیان بڵێن
	ئەو پێی گوتین	خۆی پێمان دەڵێ	
	ئێمە پێمان گوتن	خۆمان پێتان دەڵێین	
	ئێوە پێتان گوتم	خۆتان پێی دەڵێن	
	ئەوان پێیان گوت	خۆیان پێیان دەڵێن	
تێ	تێم گەیاندیت	تێم دەگەیەنیت	تێی گەینە ـ بگەینە
	تێت گەیاندم	تێت دەگەینم	تێیان گەینن ـ بگەینن
	تێی گەیاندین	تێی دەگەینێ	
	تێمان گەیاند	تێمان دەگەینن	
	تێتان گەیاندن	تێتان دەگەینیت	
	تێیان گەیاندین	تێیان دەگەینن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری نایینده	ڕستەی کاری فەرمان
لێ	لێم فرۆشتیت	لێشت دەفرۆشم	لێشی بفرۆشە
	لێت فرۆشتم	لێشم دەفرۆشیت	لێشیان بفرۆشن
	لێی فرۆشت	لێشی دەفرۆشێ	
	لێمانیش فرۆشتن	لێمان دەفرۆشن	
	لێتانیش فرۆشتین	لێتان دەفرۆشم	
	لێیانیش فرۆشتن	لێیان دەفرۆشین	
هەڵ	من هەڵم کەند	خۆم هەڵی دەکەنم	هەڵی کەنە ـ بکەنە
	تو هەڵت کەندن	خۆت هەڵی دەکەنیت	هەڵی کەنن ـ بکەنن
	خۆی هەڵی کەند	خۆی هەڵی دەکەنێ	هەڵی کەنە ـ بکەنە
	خۆمان هەڵمان کەندن	هەڵی دەکەنین	هەڵی کەنن ـ بکەنن
	ئێوە هەڵتان کەند	هەڵی دەکەنن	
	ئەوان هەڵیان کەندن	هەڵی دەکەنن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئاییندە	ڕستەی کاری فەرمان
تێك	تێکم شکاندیت	تێکم دەشکێنیێت	تێکی شکێنە ــ بشکێنە
	تێکت شکاندم	تێکت دەشکێنم	پێکی شکێنن ــ بشکێنن
	تێکی شکاند	تێکی دەشکێنێ	
	تێکمان شکاندن	تێکمان دەشکێنن	
	تێکتان شکاندین	تێکتان دەشکێنین	
	تێکیان شکاندن	تێکیان دەشکێنن	
پێك	پێکم کردیت	پێکم دەکەیت	پێکی کە ــ بکە
	پێکت کردم	پێکت دەکەم	پێکیان کەن ــ بکەن
	پێکی کرد	پێکی دەکا ــ دەکات	
	پێکمان کردن	پێکمان دەکەن	
	پێکتان کردین	پێکتان دەکەین	
	پێکیان کردن	پێکیان دەکەم	

پیشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
ڕێك	ڕێکم خستیت	ڕێکم دەخەیت	ڕێکی خە ــ بخە
	ڕێکت خستم	ڕێکت دەخەم	ڕێکیان خەن ــ بخەن
	ڕێکی خست	ڕێکی دەخا ــ دەخات	
	ڕێکمان خستن	ڕیکمان دەخەن	
	ڕێکتان خستین	ڕێکتان دەخەین	
	ڕێکیان خستن	ڕێکیان دەخەن	
لێك	لێکم بەستیت	لێکم دەبەستیت	لێکی بەستە ــ ببەستە
	لێکت بەستم	لێکت دەبەستم	لێکیان بەستن ــ ببەستن
	لێکی بەست	لێکی دەبەستێ	
	لێکمان بەستن	لێکمان دەبەستن	
	لێکتان بەستین	لێکتان دەبەستین	
	لێکیان بەست	لێکیان دەبەستن	

٢ ــ ئەم هەشت پێشگرانە لە ڕستەی هەر سێ کارەکاندا بە تەنیا ئەنوسرێن وە لە هەمو دۆخەکاندا (مفعول) ئاشکرایە وەك نمونەکانی خوارەوە :

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
پێ	من چرام بۆ پێ کردیت	خۆم چرات بۆ پێ دەکەم	چرای بۆ پێ کە ــ بکە
	چرات بۆ پێ کردم	تــۆ چرام بۆ پێ دەکەیت	چرایان بۆ پێ کەن ــ بکەن
	خۆی چرای بۆ پێ کرد	چرای بۆ پێ دەکا ــ دەکات	
	چراشمان بۆ پێ کردن	چرامان بۆ پێ دەکەن	
	چراشتان بۆ پێ کردین	چراتان بۆ پێ دەکەین	
	چراشیان بۆ پێ کردین	چرایان بۆ پێ دەکەن	
تێ	گولاوم بۆ تێ کردیت	گولاوم بۆ تێ دەکەیت	گولاویشی بۆ تێ کە ــ بکە
	گولاوت بۆ تێ کردم	گولاوت بۆ تێ دەکەم	گولاویشیان بۆ تێ کەن ــ بکەن
	گولاوی بۆ تێ کرد	گولاوی بۆ تێ دەکا ــ دەکات	
	گولاومان بۆ تێ کردن	گولاومان بۆ تێ دەکەن	
	گولاوتان بۆ تێ کردین	گولاوتان بۆ تێ دەکەین	
	گولاویان بۆ تێ کردن	گولاویان بۆ تێ دەکەن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردوو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
لێ	گەنمم بۆ لێ کردیت	گەنمم بۆ لێ دەکەیت	گەنمی بۆ لێ کە ــ بکە
	گەنمت بۆ لێ کردم	گەنمت بۆ لێ دەکەم	گەنمیان بۆ لێ کەن ــ بکەن
	گەنمی بۆ لێ کرد	گەنمی بۆ لێ دەکا ــ دەکات	
	گەنممان بۆ لێ کردن	گەنممان بۆ لێ دەکەن	
	گەنمتان بۆ لێ کردین	گەنمتان بۆ لێ دەکەین	
	گەنمیان بۆ لێ کردن	گەنمیان بۆ لێ دەکەن	
هەڵ	پارەم بۆ هەڵ گرتیت	پارەم بۆ هەڵ دەگریت	پارەی بۆ هەڵ گرە ــ بگرە
	پارەت بۆ هەڵ گرتم	پارەت بۆ هەڵ دەگرم	پارەیان بۆ هەڵ گرن ــ بگرن
	پارەی بۆ هەڵ گرت	پارەی بۆ هەڵ دەگرێ	
	پارەمان بۆ هەڵ گرتن	پارەمان بۆ هەڵ دەگرن	
	پارەتان بۆ هەڵ گرتین	پارەتان بۆ هەڵ دەگرین	
	پارەیان بۆ هەڵ گرتن	پارەیان بۆ هەڵ دەگرن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئاییندە	ڕستەی کاری فەرمان
تێك	ماڵم بۆ تێك خستیت	ماڵم بۆ تێك دەخەیت	ماڵی بۆ تێك خە ــ بخە
	ماڵت بۆ تێك خستم	ماڵت بۆ تێك دەخەم	ماڵیان بۆ تێك خەن ــ بخەن
	ماڵی بۆ تێك خست	ماڵی بۆ تێك دەخا ــ دەخات	
	ماڵمان بۆ تێك خستن	ماڵمان بۆ تێك دەخەن	
	ماڵتان بۆ تێك خستین	ماڵتان بۆ تێك دەخەین	
	ماڵیان بۆ تێك خستن	ماڵیان بۆ تێك دەخەن	
پێك	کارم بۆ پێك هێنایت	کاریشم بۆ پێك دەهێنیت	کاری بۆ پێك هێنە ــ بهێنە
	کارت بۆ پێك هێنام	کارت بۆ پێك دەهێنم	کاریان بۆ پێك هێنن ــ بهێنن
	کاری بۆ پێك هێنا	کاری بۆ پێك دەهێنێ	
	کارمان بۆ پێك هێنان	کارمان بۆ پێك دەهێنن	
	کارتان بۆ پێك هێناین	کاریشیان بۆ پێك دەهێنین	
	کاریان بۆ پێك هێنان	کاریان بۆ پێك دەهێنن	

پێشگر	ڕستەی کاری ڕابردو	ڕستەی کاری ئایندە	ڕستەی کاری فەرمان
ڕێك	باخم بۆ ڕێك خستیت	باخم بۆ ڕێك دەخەیت	باخی بۆ ڕێك‌خە ــ بخە
	باخت بۆ ڕێك خستم	باخت بۆ ڕێك دەخەم	باخیان بۆ ڕێك‌خەن ــ بخەن
	باخی بۆ ڕێك خست	باخی بۆ ڕێك دەخا ــ دەخات	
	باخمان بۆ ڕێك خستن	باخمان بۆ ڕێك دەخەن	
	باختان بۆ ڕێك خستین	باختان بۆ ڕێك دەخەین	
	باخیان بۆ ڕێك خستن	باخیان بۆ ڕێك دەخەن	
لێك	بەرگم بۆ لێك دایت	بەرگم بۆ لێك ئەدەیت	بەرگی بۆ لێك دە ــ بدە
	بەرگت بۆ لێك دام	بەرگت بۆ لێك ئەدەم	بەرگیان بۆ لێك‌دەن ــ بدەن
	بەرگی بۆ لێك دا	بەرگی بۆ لێك ئەدا	
	بەرگمان بۆ لێك دان	بەرگمان بۆ لێك ئەدەن	
	بەرگتان بۆ لێك داین	بەرگتان بۆ لێك ئەدەین	
	بەرگیان بۆ لێك دان	بەرگیان بۆ لێك ئەدەن	

هەر بەمجۆرەیە ئەگەر پێشگر لە یەك پێشگر پتر بو وەك :

باراشت پێ لێ کرد ، باراشی پێ لێ دەکات ، باراشی پێ لێ کە ـ بکە
چێشتم پێ تێ کرد ، چێشتی پێ تێ دەکەن ، چێشتیان پێ تێ کە ـ بکەن .

جلی پێ هەڵ گرت ، جلی پێ هەڵ ئەگرین . جلی پێ هەڵ گرن ـ بگرن ... هتد

٣ ـ ئەو پێشگرانەی کە لەگەڵ ناوەکاندا لێك‌ئەدرێن ئەگەر گونجان بەیەکەوە ئەنوسێن‌و یەك واتاش ئەگەینن وەك :

لێکۆڵینەوە	نەك	لێ کۆڵینەوە
لێزانین	نەك	لێ‌زانین
تێبینی	نەك	تێ‌بینی
تێگەیشتن	نەك	تێ گەیشتن
پێویست	نەك	پێ‌ویست
پێرەو	نەك	پێ‌ڕەو
هەڵگر	نەك	هەڵ گر
هەڵسوران	نەك	هەڵ‌سوڕان
ڕێکخستن	نەك	ڕێك‌خستن
ڕێککەوتن	نەك	ڕێك‌کەوتن
لێکدانەوە	نەك	لێك‌دانەوە
تێکدەر	نەك	تێك‌دەر
پێکهینان	نەك	پێك‌هێنان

ڕێنووسی کوردی

عمر عبدالرحیم

١ ــ باشترین ڕێنووس کامەیە ؟

ا : باشترین ڕێنووس ئەو ڕێنووسەیە ووشەکان چۆن لە دەم دێنەدەرەوە بەوجۆرە بنووسرێن ، وەیان چۆن دەنووسرێن بەوجۆرە بخوێنرێنەوە .

ب : نابێ لە ڕێنووسدا پیتی زیاد وەیان کەم لە ووشەکانــدا ببێ . بۆنموونە : لە عەرەبیدا لامی (أل) لەگەڵ پیتە شەمسی‌یەکاندا ناخوێنرێتەوە وەکو (الشمس ، الصبر ، النار) ، کە ئەمەش ئەبێتە هۆی سەرلێشێوانــی منداڵ لە کاتی نووسیندا ، وە هەروەهــا لە ئینگلیــزیدا کە دەنــووسرێ Knife لە خوێندنەوەدا دەخوێنرێتەوە (نــایف). بێ گومــان فونەتیکی (نایف) واتە دەنگی ووشەکە لەگەڵ ڕێنووسەکەیدا جیاوازی‌یەکی یەکجار زۆریان هەیە وە هەروەهــا لە ووشــەی (write) وە (daughter) هتــد ... ئەم جۆرە ڕێنووسە بەتایبەتی منداڵ زۆر شپرزە دەکا ، وە زۆر بە گران فێری ڕێنووس و نووسین دەبێ .

ج : جۆرە ڕێنووسێك پەســەندە کە لە کاتی نووســیندا پێنــووس گواستنەوەی زۆری تیا نەبێ ، واتە پێنووس لــە خوارەوە نــەبرێ بــۆ سەرەوەو لە سەرەوە بهێنرێتەوە بۆ خوارەوە یان ببرێتەوە بۆ لای چەپو

بۆ لای ڕاست ، ئەمجۆرە ڕێنووسە پەسەند نی‌یەو نەك منـدالٚ تەنانـەت گەورەش ماندوو دەکاتو کاتێکی زۆریشی لێ بەفیڕۆ دەڕوات •

بۆنموونە : دوو کەس کە لە نووسیندا یەك خێرایی‌یان هەبێت بیانەوێ لاپەڕەیەك ئینگلیزی بنووسـن ، یەکەمیـان بـە (Small Letters) (پیتە پچڕپچڕەکان) دووەمیان بـە (Cursive Letters) پیتە لیکدراوەکان بنووسێ دەبینین یەکەم هێشتا چوار دێڕی لاپەڕەکەی تەواو نەکردووە دووەم لاپەڕەکە تەواو دەکات •

د : نیشانەی زۆرو (نقطة) خالٚی زۆر لە ڕێنووسدا پەسەند نی‌یـە ، چونکە وەکو ووتمان پێنووس بۆ سەرەوە بردنو بۆ خواردوە هێنانی زۆری تێدایە ، لەبەرئەمە پێویستە چەند لە تواناداْ بێ نیشانەو خالٚ لە ڕێنووسدا کەمبکرێتەوە •

هـ : پیویستە ڕێنووس لەگەلٚ دەستوورو ڕێزمانی ئەو زمانەدا بگونجێ لە ناچاری‌دا نەبێ نابێ لە ڕێزمان لابدات چونکە ئەگەر یەکێك بیەوێ فێری زمانێك بێ لەپێش‌دا فێری ڕێنووسو ڕێزمانی ئەو زمانە دەبێ •

بۆنموونە : یەکێك بیەوێ فێری زمانی کوردی بێ لەپێشا فێری ئەم ڕاناوانە دەبێ (من ، ئێمە ، تۆ ، ئێوە ، ئەو ، ئەوان) • جا ئەگەر هـاتوو ئامرازی پەیوەندی (دا) بە ڕاناوی (من)ەوە لکێنراو بەمجۆرە نووسرا (مندا) ئەو کەسەی کە تازە فێری ئەم زمانە دەبێ وادەزانێ (مندا) یەك ووشەیـەو دەگەڕێ بەدوای مانای (مندا)دا ، نازانێ کە ئەمە (من)ەو ئامرازی پێوەندی (دا)ی پێوە نووسێنراوە ، وە هەروەها لە ووشەی (ئەوان)و (ئەواندا)دا •

٢ ـ پیتەکانی زمانی کوردی

ئەو پیتانەی کە هەتا ئەمڕۆ لە ڕێنووسی کوردی‌دا بەکارهـێنراونو پێ‌یان نووسراوە بریتین لەم پیتانە :

[ئ ، ا ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ر ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ع ، غ ، ف ، ڤ ، ق ، ك ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، و ، وو ، ۆ ، هـ ، ی ، ێ ، ە] ئەمانەش دەکرێن بە دوو بەشەوە :

١ ــ پیتە دەنگدارەکان (Vowel Letters) کە بریتین لە : (ا ، ی ، ێ ، و ، ۆ ، ە) •

٢ ــ پیتە بێدەنــگەکان (Silent Letters) ئەمــانەش بریتــین لــە پیتەکانی‌تری زمانی کوردیو دەکرێن بە چەند بەشێکەوە :ــ

ا ــ ئەو پیتە بێدەنگانەی کە کوتوپڕ لە دەنگ وەیان لەناو قوڕگدا دێنە دەرەوە ، وەکو : (ئ ، ب ، پ ، ت ، ج ، چ ، د ، ع ، ق ، ك ، گ ، و ، هـ) ئەگەر بەوردی سەرنجی بێژەی ئەم وشانە بدەیــن چۆن دەوترێن بەوجۆرە نانوسرێن ، بەڵکو پێویستی‌یان بە دەنگێکی‌تر هەیە وەکو [کەسرەیەکی] عەرەبی یان [i] یەکی ئینگلیزی • لەبەرئەمە پێشنیاز ئەکەم کە هەتا ئێستا چۆن نــووسراون هــەر وا بنووسرێنو هیچ جۆرە نیشانەو دەستکاری‌یەکی‌تر نەکرێن چونــکە نیشانەی زۆر لە ڕێنووسی زمانێکدا منداڵو نووسەر ماندوو دەکات•

ب ــ ئەو پیتە بێدەنگانەی لەسەرخۆ بەهۆی لەرینەوەی هەواوە لە دەم وەیان لەناو قوڕگدا دێنە دەرەوە ، وەکو : (ح ، خ ، ر ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، غ ، ف ، ڤ ، ل ، ڵ ، م ، ن) •

٣ ــ گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی :

١ ــ (ی) درێژو (ی) کورت •

هیچ پێویست ناکا بەوەی کە (ی)ی درێژ بە نیشانەیــەك لــە (ی)ی کورت جیابکرێتەوە ، چونکە :

ا ــ پیتی (ی) هەرکاتێك کەوتە نێوان دوو پیتی بێدەنگەوە دەنگی (ی)یەکە درێژ دەکرێتەوە ، وەکو : بیر ، شیر ، پەنیر ، هەویر .
هەروەها لە کۆتایی وشەش‌دا ئەگەر لەپێش (ی)کەوە پیتی بێدەنگ بوو دیسان دەنگی (ی)کە درێژ دەکرێتەوە ، وەکوو : بردی ، کردی ، خستی ...

ب ــ بەڵام ئەگەر (ی) لەدوای پیتی دەنگدارەوە هات هیچ گومانی تیا نیە دەنگی (ی)کە بەکورتی لە دەم دێتە دەرەوە وەکوو : ڕای‌کرد ، دای‌نا ، بۆی‌بردم ، پەی‌پێ‌دەبا ...

لەبەر ئەمەی ئەم (ی)یانە لەدوای (ا ، ۆ ، ە)وە هاتوون دەنگەکانیان بەکورتی دەوترێ .

جگە لەمەش منداڵو خوێنەر خۆیان بە سەلیقە فێری بێژەی دەنگەکانی (ی) دەبن‌و دەزانن لە چ‌شوێنێك‌دا دەنگەکە درێژ دەکرێتەوەو لە چ‌شوێنێك‌دا دەنگەکە بەکورتی دەوترێ ، ئیتر پێویست بە نیشانە ناکا ...

٢ ــ دوو (وو) کە هەندێ جار (و)ی پێوەندیشی دەچێتە سەرو ئەوسا دەبێ بە سێ (ووو) بنوسرێ وەکوو : دوو و سێ دەکاتە پێنج ، یان لەکاتێك‌دا کە دەڵێین : بەڕوو و گزگل بێ‌گومان ئەمەش یەکێکە لە گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی کە منداڵو گەورەش پێوەی ماندوو دەبن ، لەبەرئەوە من پێشنیاز دەکەم کە پیتێکی تازە بۆ دوو (وو) دابنرێ‌و بە نیشانەیەکی بچوك کە پێنووس هەڵگرتنی تیا نەبێ لە یەك (و) جیابکرێتەوە .

٣ ــ هەروەها پیتە حەوت لەسەرەکانی‌تریش پیتی تازەیان بۆ دابنرێ ، بۆ ئەمەی منداڵو گەورە ئەمەندە پێنووس هەڵنەگرن‌و نیشانەی

حەوت دابنێین ، لەبەرئەمە پێشنیاز دەکەم ئەگەر گونجاو لوا بـۆ ئەم پیتانە لەسەر شێوەیەکی نوێ ڕێك بکەوین •

دەمێنێتەوە سەر (ێ ، ڵ) ئەم دوو پیتە کە لە ناوەڕاستی وشەدا دەبن بە هیچ جۆرێك بە بێ‌نیشـانە چارناکرێن وەکـو : دەڵێـن : (پیێرێ ، پیرار) یان کە دەنووسین (کلاو ، کولاّو) • لەبەرئەمە ناچار بووم بۆ ئەمەی کە لە هەموو حەوتەکان رزگارمـان بێ پێشنیـاری دارشتنی جۆرە پیتێکی نوێ بکەم •

٤ ــ هەندێك پیت هـەن بەهۆی سـێ [نقطة]وە لـە هاوچەشنـەکانیان جیادەکرێنەوە ، وەکو : ب ، پ ، ج ، چ ، ز ، ژ ، س ، ش ؛ ف ، ڤ •

بێ گومان دانانی ئەم سێ نوختەیەو سێ جار پێنووس گواستنەوە دەبێتە هۆی سستی لە نووسیندا ، لەبەرئەمە پێشنیاز دەکەم کە نەبانی سێ نوختەی جیا جیا ، هەشتێکی بچووك بکرێ بە نیشانە بۆ ئـەم پیتانە ، چونکە هەشتەکە خۆش دستترە لە نووسیندا ، واتە لە هەموو چاپەمەنی‌و رێنووسێکدا لەجیاتی سی نوختە (٨)یکی بچووکیـان بۆ دابنرێ •

٥ ــ (ی)ی ئامرازی پێوەندی بەتایبەتی دوای ئەو وشانە کە کۆتاییان بە (ی) هاتووە لە هەنـدێك رێنـووسدا دەنـووسرێ‌و لە هەندێـکدا نانووسرێ ، نەنووسینی ئەم (ی)یە لادانە لە دەستوورو رێزمانـی کوردی ، لەبەرئەمە بە پێویستی دەزانم کە بنووسرێ ؛ (مراویی تیر ، سینیی نانخواردن) •

٦ ــ (ێ) ئەم (ێ)یە لە زۆر رێنووسدا لە دەستووری خۆی لای‌داوەو بە هەڵە دەنووسرێ ، چونکە ئەم جۆرە (ێ)یە هەمیشە لـەدوای ئەو

وشانەوە دێ کە کۆتاییان بە پیتی دەنگدار هاتووە ، وەکو : بەرزنجە، بەرزنجەیی ، چوارتا ، چوارتایی ، دووروو ، دوورووی ، کـۆ ، کۆیی ..

واتە ئەگەر بنووسین (هەولێریی) ، بێگومان ئەمە هەڵەیـەکی زۆر گەورەیە لە ڕێنووسی کوردیدا ، چونکە (هەولێر) بە پیـتی دەنگدار کۆتایی نەهاتووە ، لەبەرئەمە دەبێ بنووسین (هەولێری) .

٧ ــ (د)ی سەرەکی ئەو وشانەی کە کۆتاییان بە (د) هاتووە کە ئامرازی (دا)ی چووە سەر دەبێ (د)ە سەرەکییەکە بنووسرێو ئەمجا ئامرازی (دا)کەی بخرێتە پاڵ ، وەکو : [لە بنبەرددا ، لەناو هەرددا ، لەگەڵ هەناسەی سەرددا] ، چونکە وشە سەرەکییەکان (بەرد ، هەرد ، سەرد)ن لەبەرئەمە ئەگەر بنووسین (لەبن بەردا) ، (لەناو هەردا) ، (لەگەڵ هەناسەی سەردا) بێگومان ئەمە زۆر هەڵەو نەشیاوە .

٨ ــ (ێ ، یەك ، یێك) .

ئەوەی ئاشکرایە ئەگەر پاشگری هەر وشەیەك پیتی بێدەنـگ بوو وەکو : (بزن ، مەڕ ، داس) کە پاشگری (یەك)ی چووە سـەر دەنووسرێ : (بزنێك ، مەڕێك ، داسێك) بەڵام ئەگەر کۆتایی وشە بە پیتی دەنگدار هاتبوو پاشگری (یەك)ی چووە سەر وەکو : (گا ، بەڕوو ، گرمە ، هەڵۆ ، هەرمێ) دەبێ بنووسرێ : (گایەك ، بەڕوویەك، گرمەیەك ، هەڵۆیەك ، هەرمێیەك) لەبەرئەمە لە هەندێك نووسیندا ، کە دەنووسرێ : (گایێك ، گرمەیێك ، بەڕوویێك) یەکەم : ئەمە لادانە لە دەستوورو ڕێنووسی کوردی دووەم : (یێ) دوو پیتن‌و بەکارهێنانی دوو پیتیش بۆ یەك دەنگ شتێکی نەشیاوو نەگونجاوە ..

٩ ــ (ئه ، ده) زۆر جار نووسه‌ر ده‌نووسێ : (ئه‌ڕۆم ، ئه‌چم ، ئه‌خه‌وم) •
بێ‌گومان پێشگری ئه‌م کردارانه (ئه) نیه ، به‌ڵکو (ده)یه ، له‌به‌رئه‌مه
من وای به باش ده‌زانم که له هه‌موو نووسینێك‌دا ئه‌م جۆره کردارانه
به (ده) بنووسرێ به‌ڵام له قسه پێ کردن‌دا هه‌رناوچه‌یه‌ی به‌شێوه‌ی
خۆی قسه‌ی پێ بکا زیان‌به‌خش نیه ، بۆیه پێویسته بنووسرێ :
(ده‌ڕۆم ، ده‌چم ، ده‌خه‌وم) •

١٠ــ هه‌ندێك وشه‌ی لێکدراومان هه‌یه که له ناوو ئامرازو ره‌گی کردار
پێك‌هاتووه هه‌رکه‌س به‌جۆرێك ده‌یان‌نووسێ ، هه‌ندێك ده‌نووسن
(چێشت لێنان ، پێ لێخستن) ، به‌ڵێ ئه‌م رێگایه پێنووس هه‌ڵگرتنی
که‌متر تیایه ، به‌ڵام له لایه‌نی رێزمانی‌یه‌وه هه‌ڵه‌یه ، چونکه (پێ) ناوه‌و
(لێ) ئامرازه که به ره‌گی کرداره‌وه لکێنران شێوه‌ی ئامرازی‌و
ناوی‌یه‌که‌یان به جۆرێکی‌که ده‌نووسرێ ، به‌مه‌ش منداڵ سه‌ری لێ
ده‌شێوێ ، له‌به‌رئه‌مه من وای به باش ده‌زانم به‌م‌جۆره بنووسرێن :
(چێشت لێ نان ، پێ لێ خستن) •

١١ــ (و)ی بلکێن :

ئه‌گه‌ر (و)ی بلکێن دوو وشه‌ی به‌یه‌که‌وه به‌ست که هه‌ریه‌که‌یان
مانایه‌کی تایبه‌تی خۆی بوو ، بێ‌گومان (و)ه‌که به‌ته‌نیا ده‌نووسرێ ،
وه‌کو : (من‌و تۆ ، کامه‌ران‌و نه‌ریمان ، ده‌رزی‌و ده‌زوو) • به‌ڵام ئه‌گه‌ر
دوو وشه‌ی به‌یه‌که‌وه لکان که به هه‌ردوو وشه‌که یه‌ك مانا ببه‌خشن
ده‌بێ به پاشگری وشه‌ی یه‌که‌مه‌وه بنووسرێت وه‌کو : (کوتومت ،
کشتوکاڵ ، گه‌رموگوڕ ، پانوپۆڕ) •

١٢ــ پاشگری (ه‌که) که نه‌ناسراوی پێ ده‌کرێ به ناسراو ، له زۆر شوێنه‌دا
بووه به (که)و ناوه‌که‌ش گۆڕاوه ، بۆ نموونه : ده‌بینین زۆرکه‌س

دەنووسێ : (خانۆکەم کڕی ، جوانۆکەم ئاودا) . ئەم جۆرە نووسینە هەڵەیەکی یەکجار گەورەیە ، چونکە ئەم دوو ووشەیە لە (خانوو)و (جوانوو)ەوە بوون بە (خانۆ) و (جوانۆ) . لەبەرئەمە پێویستە بنووسرێ (خانووەکەم کڕی ، جوانووەکەم ئاودا) .

١٣- (ی) ئامرازی پێوەندی لەگەڵ ئەو وشانەدا کە کۆتاییان بە (یی) هاتووە ، لە کاتێکدا کە دەنووسین (شایی بناویلە ، بۆشایی ئاسمان) بێ گومان لێرەدا ئەم دوو نیمچە ڕستەیە پێویستییان بە (ی)یەکی ئامرازی پێوەندی هەیە کە نەنووسراوە ، لەبەرئەمە بەپێی دەستووری ڕێزمانی کوردی دەبێ بنووسرێن (شاییی بناویلە ، بۆشاییی ئاسمان) .

١٤- زۆر جار ڕاناوی (ت) بە کرداری کەسی دیار نەبووەوە دەنووسێنین کە ئەمەش بەلای منەوە هەڵەیە ، بۆ نموونە : زۆرکەس دەنووسێ (کاوە کار دەکات ، پیاوەکە دەڕوات ، کچەکە جلدەشوات) بە ڕای من ئەم (ت)انەی کەوتوونەتە دوای کردارەکان زۆر هەڵەن ، دەبێ بنووسین :

(کاوە کار دەکا ، پیاوەکە دەڕوا ، کچەکە جل دەشوا) چونکە (ت) لە ڕێزمانی کوردیدا ڕاناوە بۆ کەسی دووەم ، نەك بۆ کەسی سێیەم ، بۆنموونە دەڵێین : کوشتت ، بردت ، هێنات ، کوێت دێشێ ؟ ، بۆ کوێت برد ؟ چیت لێ کرد ؟ لەبەرئەمە نابێ بنووسین (دەنووسێت ، دەنوێت) دەبێ بنووسین (دەنووسێ ، دەنوێ ، دەڕوا) ئەو (ت)یەی کە پێوەی دەنووسێنین زیادەیە .

١٥- نووسینی پاشگری (یە) لەدوای ئەو وشانەوە کە کۆتاییان بە (ی) هاتووە ، وەکو (زانیاری ، داخوازی ، وازی) زۆرکەس دەنووسن

(ئەم زانيارييە ، ئەم داخوازييە ، ئەم وازييە) لێرەدا سەرلێشێواندنی مندالی تێدایە ، چونکە مندال لە پێش‌دا فێری وشـەی (زانیـاری ، داخوازی ، وازی) دەبێ کە (ی)ەکان بەمجۆرە نووسراون ، کەچـی لەپڕێکدا ئەم (ی)انە دەبن بە (یـ) • لەبەرئەمە پێشنیاز دەکەم کـە پاشگری (یە) لەگەڵ ئەم جۆرە وشانەدا بەمپێیە بنووسرێ :

(ئەم زانیاری‌یە ، ئەم داخوازی‌یە ، ئەم وازی‌یە) • بەمە جۆری (ی)ەکە لە بەرچاوی مندال هەروەکو خۆی دەمێنێ‌تەوەو لە بارێکەوە ناگۆڕڕێ بو بارێکی‌تر •

١٦ـ (لادێ‌یی‌یەك ، لادێیی‌یەك ، لادێیی‌یێك) بێ‌گومان ئەگەر سـەرنجی ئەم سێ جۆرە ڕێنووسە بدەین کە بـۆ یـەك وشـە بەکارهـێنراون هەریەکەیان بەجۆرێـك نـووسراوە ، بـەلای منـەوە نووسـینی (لادێیی‌یێك) بەمجۆرە شتێکی نەشیاوە نەك هەر لەبەرئەمەی کە لـە نووسین‌دا گرانە بەلکو لەبەرئەمـەی کە لەگەڵ بـێژەی وشـەکەدا ناگونجێ ، وە ئەمجۆرەشیان (لادێیی‌یەك) ئەمەشیان لەگەڵ فێربوونی مندالدا ناگونجێ ، لەبەرئەمـە بە لای منـەوە دەبـێ بنـووسرێ (لادێ‌یی‌یەك) چونکە ئەمجۆرەیان لەگەڵ ڕێنـووس‌و ڕێزمـانیش‌دا گونجاوە •

١٧ـ زۆرکەس دەنووسێ قوتابخانەی (بێ‌کەس‌ی) سەرەتـایی کـوڕان ، لەمجۆرە نووسینەدا لەبەرئەمەی کە (ی) ئامرازی پێوەندی لـێرەدا ئەگونجێ بلکێ بە پیتی (س)ەوە پێویسـتە بەمجـۆرە بنـووسرێ قوتابخانەی (بێ‌کەسی) سەرەتـایی کوڕان وە لە لایـەکی تریشـەوە (ی)ەکە بە (س)ەکەوە بنووسێنرێ خۆش‌دەستترە •

١٨ـ زۆر جار لە نووسین‌دا پیتی (د) بەتایبەتی لە شـێوەی سلیمـانی‌دا

ناوترێ • لەبەرئەوە من پێشنیاز دەکەم کە ئـەم جۆرە (د)انـە لـە هەموو جۆرە ڕێنووس‌و چاپەمەنی‌یەکی زمـانی کوردی‌دا بنووسرێ بەڵام ئەگەر لە کاتی ئاخاوتنی شێوەی ناوچەیی خۆشماندا نەوترێ هیچ زیانی نیە ، واتە دەبێ بنووسین (مندالّ ، ئەمەندە ، بغداد) نـەك (منالّ ، ئەمەنە ، بەغا) •

١٩ــ هەندێ وشەی لێکدراومان هەیە کە لە دوو وشە پێك‌هاتوون ، بەڵام لەبەرئەمەی کە یەك مانا دەگەیەنن پێویستە بەیەکەوە بنووسرێن وەکو (دەنگدار ، ماڵدار ، ساماندار ، باڵدار) •

٢٠ــ دوو (وو) لە سەرەتای وشەوە لەبەرئەمەی کە هەمو (و)یـَك لـە سەرەتای وشەدا لەگەڵ پیتە بزوێنەکاندا وەکو (و)یـَکی بۆرداری کورت دەوترێ پێویستە بە دوو (وو) بنووسرێ • بەڵام لەبەرئەمەی کە دەست‌و پەنجەی ناسکۆڵەی مندالّ ماندوو نەبێ پێویستە بە یـەك (و) بنووسرێ ، وەکو : (ورد ، وشە ، ورشە ، ورك) •

٢١ــ لەبەرئەمەی کە هەموو (ڕ)یەك لە سەرەتای وشەدا دەنگێـکی گڕی هەیە پێویست بەوە ناکات کە حەوت لەژێر (ڕ)ەکەدا دابنێین ، واتـە دەبێ بنووسین (ڕەز ، ڕاو ، ڕەش ، ڕەگ) •

٢٢ــ هەندێ نووسەر کە دەنووسن (بیکوژە ، بیبە ، بینووسە) ئەمـەش هەڵەیە ، چونکە کە دەڵێین (بیکوژە) (ب)کە پێشگرە بۆ کـردارە داخوازی‌یەکە ، (ی)کە ڕاناوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کەسەی فرمـانی کوشتنی بەسەردا دراوە ، (کوژ) ڕەگی کردارە ، (ە) کردارە ، ئێمـە ئەگەر بێتو (بیکوژە) بەم‌جۆرە بنووسین ، پێشگرو ڕانـاوو ڕەگی کردارمان ترشاند بەسەریەکداو شیتاڵو لێك جیاکردنـەوەی بـەلای

منداڵو گەورەشەوە زۆر زەحمەت دەبێ ، لەبەرئەمە من وای بە باش دەزانم کە بنووسرێ (بێکوژە ، بێبە ، بێنووسە) •

٢٣ـ کە دەڵێین (گیا ، گیان ، گوێ ، خوێ) هەندێک نووسەر لەو باوەڕەدان کە لەدوای پیتی یەکەمی ئەم وشانەوە دەنگێکی شاراوە هەیەو پێویستە بنووسرێو پیتێکی تازەی بۆ دابنرێ ، بەڵام من لەوباوەڕەدام کە هیچ پیتێکی شاراوە نیە تەنها ئەمەندەیە لەکاتی وتندا بەگوێرەی بێژەو شێوەی ناوچەکان دەگۆڕرێ ، بۆنموونە : برایەکی هەورامی کە دەڵێ (گیا ، گیان ، گوێ ، خوێ) چۆن نووسراوە بەوجۆرە دەیڵێ ، بەڵام یەکێکی خەڵکی سلێمانی کە دەڵێ (گیا ، گیان) لەتێوان (گ)و (ی)ەکەدا ژێرێکی کورت دروستدەکا کەوابوو ئەم جیاوازی‌یەی کە لە بێژەی ئەم جۆرە وشانەدا هەیە جیاوازی‌یەکی ناوچەیی‌یە ، لەبەرئەمە من وام بەلاوە باشە کە ئەمجۆرە وشانە هیچ دەستکاری نەکرێنو هەتا ئێستا چۆن نووسراون هەروەها بنووسرێن •

٢٤ـ (تفەنگ ، سنگ ، درەنگ) • ئەمجۆرە وشانەو هاوچەشنەکانیان لە خوێندنەوەدا لە هەندێك ناوچەدا (ن)کان بە قەڵەوی دەوترێن ، هەندێك نووسەر لەوباوەڕەدان کە نیشانەیەك بۆ ئەم جۆرە (ن)ە قەڵەوانە دابنرێ ، ئەمەش بە لای منەوە ڕاست نیە ، چونکە بێژەو ووتنی ئەم جۆرە وشانەش بەگوێرەی ناوچە دەگۆڕرێن ، بۆنموونە : برایەکی بەرزنجەیی کە دەڵێ (تفەنگ) چۆن نووسراوە کوتومت بەوجۆرە دەی‌بێژێ • ئەمە لەلایەك• لەلایەکی‌تریشەوە ئێمە ئەگەر بێتو بۆ هەموو دەنگێکی شێوە جیا جیاکانی زمانی کوردی پیتێکی تایبەتی دابنێین کاتێك دەزانین پیتەکانی ڕێنووسی زمانی کوردی دەبن بە

(سەد) پیتو بگرە زیاتریش ، کە ئەمەش کارێکی ناپەسەندو نەشیاوە، چونکە ئێمە کە نەتوانین لە پیتەکانی ڕێنووسی کوردی کەم بکەینەوە بۆچی زیادیان بکەینو ئەرکی سەرشانی منداڵو نووسەر بکەین بە دوو قات ؟

٢٥ـ (نیە ، چیە) ئەم دوو وشەیەو هاوچەشنەکانیشیان بە هەڵە دەنووسرێن کە دەڵێین (نیيە ، چیيە) چونکە ئەمەش شێوەی وتنی ناوچەکان دەیانگۆڕێ ، (نیە ، چیە) ڕاستترە واتە ئەمەش هەروەکو (گیا ، زمان) لەبیژەو وتندا ئەو (ی)یەی بۆ زیاد کراوە لەبەرئەمە بە ڕای من دەبێ بنووسرێن (نیە ، چیە) هەروەکو دەنووسین (پارەم نیە . ئەم هەراو هۆریایە چیە) .

ئەمانەو گەلێك گیروگرفتیترمان هەیە کە بوونەتە ئاژاوەو پاشاگەردانێ لەناو ڕێنووسی کوردیدا ، لەبەرئەمە پێویستە مامۆستایانو ڕوشنبیران دەستوورێکی ڕێکوپێك بۆ ڕێنووسی کوردی دابنێنو بکرێ بە بناغەیەكو هەموو چاپەمەنی قوتابخانەکانو گۆڤارو ڕۆژنامەکان بەپێی ئەو ڕێنووسە بنووسرێن .

چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادە

د. کوردستان موکریانی

پێشەکی

کۆڕێك بۆ گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی ، کە لەلایەن دەستـەی کوردی ــ کۆڕی زانیاری عێراقەوە ڕێكدەخرێ ــ هەنگاوێکی پیرۆزە بـۆ دانانی بەردی بناخەی ڕێنووسێکی یەکگرتووی کوردی ، کە لەبەر تیشکی ئەو لێکۆڵینەوانەدا بڕیاری لەسەر دەدرێت ، کە لەم کۆڕە فراوانەدا پێشکێش دەکرێت .

نووسەری ئەم لێکۆڵینەوەیـە ، وەك تازەپێگەیشتوویـەکی گـێتی زمانەوانی کورد خۆی بە لێپرسراوێك دەزانێ بەرامبـەر کێشەی ڕێنووسی کوردی بۆیە بڕیاریدا بەپێی توانا بە لێکۆڵینەوەیەك هاوبەشی ئەم کۆڕە زانستیە بکا .

لێکۆڵینەوەکە لایەنێکی گرنگو فراوانی ڕێنووسی کوردی دەگرێتە خۆی ، کە ئەویش «چۆنیـەتی نووسـینی چـاوگەی نەسادەیـە» . بـۆ لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە کە زمانەوانیە پێویستە ئاورێك لەو بەرهەمـانە بدەینەوە کە تا ئێستا لـەڕووی ئـۆرتۆگرافی (ڕێنـووس)ی کوردیـان کۆڵیوەتەوە .

لەنێو کتێبخانەی کوردیدا لەمبوارەدا تەنیا چاومان بە دوو بەرهەمی رێنووسی دەکەوێ ، کە یەکەمیان بە ناوی رابەرێ بۆ ئیملای کوردییە ، مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە سالی ١٩٦٦ چاپی کردووە ؛ وە دووەمیان رێنوس وەیا چۆنیەتی نوسینی کوردییە ، کە مامۆستا طاهر صادق لە سالی ١٩٦٩دا چاپی کردووە •

(چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادە) وەکو بابەتێکی سەربەخۆ لەنێو ئەم دوو بەرهەمەدا باسی نەکراوە ، بەلکو دەبێ لەنێو ووشەی لێکدراودا بیدۆزینەوە وەیا لەگەڵ گیروگرفتی فرمانی لێکدراودا بەرچاوت بکەوێ •

مامۆستا نوری عەلی ئەمین لەژێر ناوی (گیروگرفتی فرمانێکی لێکدراو لە نووسیندا) کە لە لاپەرە (٦٠)دایە دەلێ :

(••• وە هەر لەبەر ئەو هۆیانەی کە دەرمانبڕی بۆ چی ئەبێت ووشەکانی ووشەی لێکدراو بە جیاجیا بنووسرێت ، ئەبێت فرمانی لێکدراویش بە جیاجیا بنووسرێت بەمەرجێ لە نووسیندا (چ بە دەست ، چ بە چاپ) ووشە سەربەخۆکانی فرمانە لێکدراوەکە زۆر لە یەکتر دانەبڕرێت لە رِستەدا واتە دوورنەخرێتەوە ، بۆ وێنە فرمانی (هەڵنەئەگیرسا) ئەم رستەیە ئەبێ وەها بنووسرێت (هەرچەند خەریكبووم چراکەم بۆ هەڵنەگیرسا) نەك وەها (هەرچەند خەریك بووم چراکەم بۆ هەڵ نەگیرسا) ئەنجا لەبەرئەوە لەمەولا :

١ ـ فرمانی لێکدراوی دوو ووشەیی ، بەمجۆرە :

بنووسە	مەنووسە
یاریم کرد	یاریمکرد
لێی دا	لێیدا

خۆش‌بوو	خۆشبوو
دەستم‌لیٚ‌دا	دەستم‌لیٚدا ، دەستملیٚ‌دا ، دەستملیٚدا .

جا ئیٚستە بابزانین ئەم هۆیانە چین ، کە مامۆستا نوری عەلی ئەمین دەری‌بریون بۆ بە جیا جیا نووسینی ووشەی لیٚکدراو ...

مامۆستا نوری عەلی ئەمین لەژیٚر ناوی ریٚزمانی نووسینی ووشەی لیٚکدراودا ، چەند ریٚرەویٚکی نووسیوە ، کە یەکەمینیان لەگەڵ بابەتەکی من دەگونجیٚ وە لە لاپەڕە (٤٩ ــ ٥٢) بەکورتی دەڵیٚ دوو بیرو ڕا هەن بۆ چۆنیەتی نووسینی ئەم ووشە لیٚکدراوانە :ــ

بیرو ڕای یەکەم :

ئەوەیە ، کە ئەبیٚ ئەم جۆرە ووشە لیٚکدراوانە بەیەکەوە بلکیٚنریٚت لە نووسیندا . بیانوویان لەمەدا ئەوەیە ، کە ووشەی یەکەم لەواتەیە کۆتاییان بە پیتیٚ دیٚ ، ئەتوانریٚ بلکیٚنریٚ بە ووشەی دووەمەوە ، وە نووسەر لە کاتی نووسینەوەدا دەست لە نووسین هەڵناگریٚت وە سفتتریش دائەریٚژریٚ وەك لەوەی ، کە بە جیا جیا بنووسریٚت .

بیرو ڕای دووەم :

ئەوەیە ، کە ووشەی لیٚکدراو نابیٚت بەیەکەوە بلکیٚنریٚت . بیانوویان لەمەدا ئەوەیە ، کە هەر ووشەیە پاریٚزگاری قەوارەی خۆی ئەکا وەك دانە دەنگی‌یٚکی سەربەخۆ (وحدة صوتیة مستقلة) وەیا لە نووسین‌و خویٚندنەوەشدا خۆشتر دیٚتە دەست لەوەی ، کە بدریٚتە دەم یەکتر ...

لەم دوو دیٚرەی خوارەوەدا بەم‌جۆرە ، مامۆستا نوری عەلی ئەمین بیروڕای خۆی بەرامبەر چۆنیەتی نووسینی ووشەی لیٚکدراو دەردەبڕیٚ‌و دەڵیٚ :ــ

(منیش خۆم لەسەر ئەو بیرو رایەم ، کە ووشەی لێکدراو بە بێ یارمەتی دەم یەکتر دراو ، بە جیا جیا بنوسرێت ، واتە : ـ

بنووسرێو	نەنووسرێ
ملپێچ	مل پێچ
پێشنوێژ	پێش نوێژ)

مامۆستا (طاهر صادق)یش لە لاپـەرە (٩١)ی بەرهەمـەکەیدا لـە باسکردنی ووشەی لێکدراودا دەڵێ :ـ

وشەکانی لێکدراو زۆربەیان بریەتین لە دو ناوو یەك ماناش ئەبەخشن• ئەو جۆرە وشانەش ئەگەر گونجان پێکەوە ئەنوسین وەك :ـ

راست	هەڵـە
خانزاد	خان زاد
رێزمـان	رێ زمان
سیساوا	سی ساوا
سێکانیان	سێ کانیان

هۆی راسـتی نووسـینو هەڵـەی نووسـینی وشـەی لێـکدراو روون نەکراوەتەوە •

بەڵگەی زمانەوانی بۆ چەسپاندنی راستی نووسین بە هیچ جۆرێـك بەکار نەهاتووە ، تەنیا لە بیروڕای دوومدا نەبێت ، کە وەکو دانەیەکی دەنگی سەربەخۆ تەماشا کراوە • ووشەی لێکدراوو دارێژراو جیانەکراونەتەوە •

شێوەی گەردانکردنی وشە پێرەوی نەکراوە •

چاوگی نەسادە لەرووی چۆنیەتی نووسینیەوە وەکو بابەتێکی سەربەخۆ باس نەکراوە• ئەمانەو چەندین هۆی‌دی هانیان دام کە ئەم باسە هەڵبژێرم و لێی بکۆڵمەوە •

چاوگە لە ڕووی فۆرمەوە

چاوگە لە رووی فۆرمەوەو چۆنیەتی پێکهاتنەوە دوو جۆرە :

١ ـ چاوگەی سادە :

کە برێتیە لە مۆرفێمێکی [١] سەربەخۆو هیچ بەندێکی [٢] پێوە نەلکاوە ، وەك :

کردن ، بردن ، ژماردن ، سووتان ، هێنان ، هاتن ، خەوتن ، رشتن • پێوان ، شێلان ، گروون ، دروون ، چوون ، بوون ، نووسین ، کڕین ، برین ، دزین ، فرین ، وەرین ، وەڕین ، ناڵین •••

٢ ـ چاوگەی نەسادە ، کە دوو چەشنە :

ا ـ چاوگەی دارێژراو

ب ـ چاوگەی لێکدراو

ا ـ چاوگەی دارێژراو :

چاوگەی دارێژراو : ئەو چاوگەیەیە ، کە لە مۆرفێمێکی سەربەخۆو بەندێك وەیا زێتر پێکهاتووە • بەندەکە لەوانەیە پێشگر وەیا پاشگر بێت •

ب ـ چاوگەی لێکدراو :

---

(١) مۆرفێم : بچووکترین دانەی واتابەخشی زمانە .
(٢) بەند : پێشگرو پاشگرو ناوگر دەگرێتەوە .

چاوگەی لێکدراو : لە دوو مۆرفێمی سەربەخۆ پێکدێ هێندێك جار بەندێك وەیا زێتر یارمەتی لێکدانی ئەم دوو مۆرفێمە دەدەن • یەکێك لــەو دوو مۆرفیمانەی دەبێ برێتی بێ لە چــاوگەی ســادە وەیــا دارێژراو وە مۆرفێمەکەی‌دی لەوانەیە ناو وەیا ئاوەڵناو بێت • ئەم نــاوو ئاوەڵنــاوەش لەرووی دارشتنەوە سادە وەیا دارێژراو دەبن •

چونیەتی نووسینی چاوگەی دارێژراو :

چاوگەی دارێژراو هەروەکو لەمــەوپێش ووتمــان لە مۆرفێمێــکی سەربەخۆو بەندێك پێکدێت • بەندەکە لەوانەیە پێشگر وەیا پاشگر بێت • ئەوەی شایەنی باسە زمانی کوردی لە پێشگر دەولەمــەندە بۆ دارشــتنی چاوگەی دارێژراو •

ئەو پێشگرانەی ، کە دەچنە سەر چاوگەی سادەو چاوگەی دارێژراو دادەرێژن لەرووی پێکهاتنیانەوە دوو جۆرن سادەو نەسادە • ئێمە لــەم لێکۆڵینەوەدا لەم لایەنانەی پێشگر نادوێین ، چونکە پێوەندی‌یەکی ئەوتۆی بە باسەکەمانەوە نی‌یە ، بەڵکو مەبەستمان چۆنیەتی نووسینی ئەو پێشگرانەیە لەرووی لکاندنو نەلکاندنی‌یەوە ، بە چاوگەوە ••• (٣)

ئەم پێشگرانەی خوارەوە بە پێش چاوگەی سادەوە دەلکێنو چاوگەی دارێژراوی لێ پێکدەهێنن :ــ

(را ، دا ، ڤە ، هەڵ ، وەر ، رۆ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ، تێدا ، پێدا ، پێرا ، تێوە ، پێوە ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك •••)

گەر سەرنجی شێوەی دوادەنگی ئەم پێشگرانەی ژووروو بدەیــن

(٣) پێشگری سادە ، وەك ، دا ، را ، رۆ ، هەل ، ڤە •
پێشگری نەسادەش ، وەك ، تێك ، لێك ، پێوە ، تێوە •

دەبینین دوو شێوەن ، یەکەمیان ، بە هیچ جۆرێك بە وشەی دوای خۆیانەوە نالکێن لەرووی نووسینەوە نەك لەرووی گۆکردن و تەلەفوزەوە وەك :

(را ، دا ، وەر ، ڤە ، رۆ ، تێدا ، پێدا ، تیرا ، تێرا ، تێــوە . پێــوە) •

ئەم پێشگرانەی ژووروو کۆتاییان بە دەنگی (ئا ، رێ ، ئە ، ئۆ) دێ ، کە ئەم وێنانەیان هەیە (آ ، ر ، ە ، ۆ) وە ئەم وێنانە هەرگیز لەکاتی نووسیندا بەدوای خۆیانەوە نالکێن •

شێوەکەی دووەم لەکاتی نووسیندا بۆی هەیــە بە ووشــەی دوای خۆیەوە بلکێ وەیانەلکێ ، بەپێی پێویست • کۆتایی ئەم پێشگرانەش ئــەم دەنگانەن (تێ ، یێ ، کێ)یەن کە لە شێوەو وێنەی (ڵ ، ێ ، ك)دان : کە لەم پێشگرانەدا بەرچاو دەکەون :ــ

(هەڵ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك •••)

چاوگەی دارێژراوی بێ کێشە :

ئەو چاوگانەی کە بە یارمەتی ئەو پێشگرانەی شێوەی یەکەم ، کە برێتین لە (را ، دا ، وەر ، ڤە ، رۆ ، تێدا ، پێدا ، پێرا ، تێو ، پێو) دادەرێژرێن •

لە دارێژراودا لە چۆنیەتی نووسیندا هیچ جۆرە کێشەیەکی رێنووسی دروست ناکەن ، چونکە پیتی کۆتایی شێوەی پێشگرەکان باری لکاندن هەڵناگرن وە زۆر جار وا لە مرۆڤ دەکەن ، کە بیر لە چۆنیەتی نووسین و گۆکردنی نەکەنەوە ، بەپێچەوانەی شێوەی دووەم •

بەمجۆرەی خوارەوە ئەم پێشگرانەی شێوەی یەکەم لەگەڵ چاوگەی سادەدا بەکاردێن وە دەنوسرێن :ــ

١ – را –

ئەم پێشگرە لەگەڵ چاوگەی سادەو چاوگەی دارێژراو دادەڕێژرێ کە واتای رووداوێك دەگەیەنێت ، کە لەلایەن قسەکەرەوە ڕێچکەی سەر هەڵدەدات وەیا ڕێچکەکەی بەرەو ئەوەوە دێت . بۆ وێنە :–

را + کردن ، راهێشتن ، راکێشان ، راگەیاندن ، راکشان ، راژاندن ، رابردن ، راهێنان ، راخستن ، راپەڕین ، رادان ، راگرتن .

٢ – دا –

ئەم پێشگرەش لەگەڵ چاوگەی سادەدا چاوگەی دارێژراو پێکدێنێت وە بە شێوەیەکی گشتی ڕێچکەی رووداو لەسەرەوە بۆ خوارەوە پیشان دەدا وە لەکاتی نووسیندا چاوگەکە بە هەرچ‌جۆرە پیتێك دەستپێبکات ئەوە ئەم پێشگرە هەرگیز پێوە نالکێ بۆ وێنە :–

داکردن ، داهێشتن ، داکێشان ، دانان ، داهێنان ، داخستن ، داگرتن ، دابڕان، دادڕین .

٣ – وەر –

ئەم پێشگرەش کۆتایی شێوەکەی رێنگەی پێوە لکاندنی نادات بەو چاوگەیە سادەیەی ، کە بەپێشی دەکەوێت . زۆرجار ئەم پێشگرە واتەی گەڕانەوە بۆ پاشەوە وەیا گۆرانی دۆخ‌و بارو ڕێچکەی رووداو دەبەخشێت وە بەم‌شێوەیە دەنوسرێت :

وەرخستن ، وەرگرتن ، وەرگەران ، وەرسووڕان .

٤ ـ ڤه ـ (٤)

له نووسینی ئه‌م‌پێشگره له‌پێش چاوگه‌ی ساده‌دا هیچ جۆره گیروگرفتێك دروست نابێت ، چونکه خۆی کۆتایی به ده‌نگێك هاتووه که شێوه‌که‌ی رێگه‌ی پێوه لکاندنی به ووشه‌ی دوای خۆیه‌وه نادات ، ئه‌م پێشگره واتای روودانی رووداو بۆ پاشه‌وه وه‌یا بۆ هه‌موولایه‌ك ده‌گه‌یه‌نێت وه به‌م‌جۆره‌ی خواره‌وه ده‌نووسرێت :ــ

ڤه‌خارن ، ڤه‌کرن ، ڤه‌کشین ، ڤه‌کشاندن

ڤه‌گه‌رین / ڤه‌گه‌راندن ، ڤه‌درین ، ڤه‌برین

٥ ـ رۆ ـ

ئه‌م پێشگره‌ش وه‌کو پێشگرانی پێشوو له‌کاتی نووسینیدا له‌گه‌ڵ چاوگه‌ی ساده‌دا هیچ جۆره کێشه‌یه‌کی رێنووسی دروست‌ناکات ئه‌مه‌ش هه‌ر به‌هۆی شێوه‌ی ده‌نگه‌که‌یه‌تی • ئه‌م پێشگره واتای بزووتنه‌وه به‌ره‌وخواره‌وه یا ناوه‌وه‌ی شت ده‌به‌خشێت‌و به‌م‌جۆره ده‌نووسرێت :ــ

رۆچوون ، رۆچه‌قان ، رۆکردن ، رۆنیشتن ، رۆنان

٦ ـ تێدا ، پێدا ، پێرا ـ تێرا ...

ئه‌م چوار پێشگره کۆتایی‌یان به ده‌نگی (ئا) دێ ، که له نووسیندا بۆ دارشتنی چاوگه‌ی دارێژراو هیچ گیروگرفتێکی رێنووسی پێك‌ناهێنێت، له‌به‌رئه‌وه‌ی کۆتایی هه‌ر چواریان یه‌ك شێوه‌یه بۆیه له یه‌ك خاڵدا

---

(٤) پێشگری (ڤه) له‌رووی واتای رێزمانی‌یه‌وه به‌رامبه‌ر به پاشگری (وه)ی دیالێکتی کرمانجی خوارووه .

له دیالێکتی کرمانجی ژووروودا شێوه‌یه‌کی‌دی ئه‌م پێشگری (ڤه)یه هه‌یه ، که ئه‌ویش (ڤێ)یه وه له‌گه‌ڵ ئه‌م سێ چاوگانه‌دا به‌رچاو ده‌که‌وێ (ڤێکه‌تن ، ڤێخستن ، ڤێساندن) .

کۆمکردنەوە ، هەروا لە رووی ئەرکی رێزمـانی‌یانەوە بۆ دارشتنی چاوگەی دارێژراو یەکن وە بەمجۆرەش دەنوسرێن :ــ

تێداچوون ، تیداپسـان ، تێداشـکان ، تێـدارژان ، پێـداهاتن ، پێدارشتن ، پێداکەوتن ، پێداچوون .

پێراکەوتن ، پێراچوون ، پێراگەیشتن .

تێرادیتن ، تێراچوون ، تێراکردن .

٧ ــ تێوە ، پێوە (٥)

ئەم دوو پێشگرەش لەکاتی نووسینیاندا لەگەڵ چاوگەی سـادە هیچ جۆرە کێشەیەکی رێنووسی سازناکەن‌و لەرووی ئەرك‌و واتای رێزمانی‌یانەوە وەکویەکن کە رێچکەی جوولانەوەیـان بەرەو ئۆبێکتە (بـەرکار) ، وە بەمجۆرەش دەنووسرێن :

تێوەچوون ، تێوەنان ، تێوەمان .

پێوەکردن ، پێوەچوون ، پێوەنان ، پێوەمان ، پێوەدروون .

چاوگە لە رووی فۆرمەوە

ئەو چاوگە دارێژراوانەی ، کە بەیارمەتی پێشگری (هەڵ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، ژێ ، تێك ، پێك ، لێك ، وێـك) دادەرێژرێـن ، لەکاتـی نووسیندا کێشەیەکی رێنووسی پێك‌دێنن کە ئەویش لکانی وەیا نەلکانێتی بە چاوگەی سادەوە ، چونکە شێوەی دوا پیتی رێگەی لکاندن‌و نەلکاندنی

(٥) پێشگری (پێوە) بەرامبەرەکەی لە کرمانجی ژووروودا (پێڤا)یـە کـە لەرووی ئەرك‌و واتای رێزمانی‌یەوە وەکویەکن وە بەمجۆرەش دەنوسرێن:ــ پێڤادوون ، پێڤائالاندن . . .

دەدات ، هەر بۆیەیە ئەم کیشە گرنگەی لە زمانی کوردیدا بۆ سازکردووین. کەتا ئێستە هەریەکەی بیرو رایەکی جیاوازی لەسەر هەیەو هەریەکەش بەپێی بۆچوونو ئارەزووی دەینووسێ •

هەروەکو لە سەرەتای ئەم لێکۆڵینەوەیەدا ووتمان چاوگەی دارێژراو ئەو چاوگەیەیە ، کە لە مۆرفیمێکی سەربەخۆو بەندێك وەیا زێتر پێكدێت . بەندەکەش لەوانەیە پێشگر وەیا پاشگر بێت •

لەبەر رۆشنایی ئەم روونکردنەوەیەی سەرەوە ، کە دەربارەی چاوگەی دارێژراوە ، ئەوەمان بۆ روونده‌بێتەوە ، کەوا چاوگەی سادە مۆرفیمێکی سەربەخۆیە ، گەر هاتوو هیچ بەندێکیشی لە پێشگرو پاشگردا پێوەنەلکا ، ئەوە هەر واتا بەخشە •

بەڵام ئەو پێشگرانەی ، کە دەچنە سەرچاوگە سادەکە لەرووی واتاوە مۆرفیمێکی ناسەربەخۆن ، کەواتە بۆ دەرخستنو بەخشینی واتا بەندن بە چاوگە سادەکەوە ، کە مۆرفیمێکی سەربەخۆیە ، وە لەرووی شێوەو پێكهاتنەوە چاوگەی دارێژراو دادەرێژێ وە لەلایەن واتاشەوە واتایەکی نوێی پێ دەبەخشێ •

بۆ چۆنیەتی نووسینی چاوگەی دارێژراو ، کە لە (پێشگر + چاوگەی سادە) دارێژراوە لەرووی زمانەوانییەوە وا راسترە ، کە بدرێنە دەم یەکتر بەواتا پێشگرەکە بە چاوگە سادەکەوە بلکێنرێ ، هۆی راستیشی ئەوەیە ، گەر هاتوو هەردوویان بە جیاواز نووسران ئەوە هەر چاوگە سادەکە دەتوانێ قەوارەی خۆی وەکو دانەیەکی واتا بەخش بپارێزێ ، بەڵام پێشگرەکە ناتوانێ ، چونکە لەرووی واتاوە سەربەخۆ نییە ، بەڵکو بە چاوگە سادەکەوە بەندە • هەروا لەکاتی گۆکردندا پێشگرەکە لەگەڵ چاوگەکەدا تەلەفوز دەکرێ بە بێوەستان ، کەواتە دەبێ شێوەکەشی بە چەشنێك بێت

ئەم یەکێتی تەلەفوزکردنە وەك یەك دانەی واتابەخش پیشانبدا کە ئەویش پێکەوە لکاندنیانە .

کەواتە پێشگری (هەڵ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك) ، کە هاوبەشی دارشتنی چاوگەی دارێژراو دەکەن . لە کاتی نووسیندا دەبێ بە چاوگە سادەکەوە بنووسێن‌و بدرێنە دەم یەکتر بەمجۆرەی خوارەوە :

١- پێشگری هەڵ :

ئەم پێشگرە ، کە ڕوودانی ڕێچکەی کار لە خوارەوە بۆ سەرەوە پیشاندەدا وە لەگەڵ چاوگەی سادەدا چاوگەی دارێژراو پێك‌دێنێت ، بەمجۆرە دەنووسرێت :ـ

هەڵگرتن ، هەڵخستن ، هەڵدان ، هەڵکێشان ، هەڵهێنان ، هەڵبرین ، هەڵتەکاندن ، هەڵچوون ، هەڵلەرزین ، هەڵفرین ...

٢ - پێشگری تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، ژێ :

لەبەرئەوەی ئەم پێنج پێشگرە بە یەك جۆرە پیت کۆتاییان دێت ، کە ئەویش (ـ ێ)یە وامان بە باش زانی هەموویان لە یەك خاڵدا کۆبکەینەوە، چونکە ئێمە لەمباسەدا بە شێوەیەکی سەرەکی لە شێوەی نووسینی دەکۆڵینەوە ، کە هەمووشیان بەر یەك جۆرە یاسای نووسین دەکەون کە ئەویش پێوە لکاندنە ، باوەکو لەرووی واتای ڕوودانی کارەوە جیاواز بن ، بەڵام لەرووی ڕێنووسەوە یەکن‌و بەمجۆرە دەنوسرێن :ـ

تێکەوتن ، تێخستن ، تێگەیشتن ، تێگرتن ، پێکەنین ، پێوێران ، پێگەیشتن ، وێکەوتن ، وێچوون ، وێخستن ، لێکەوتن ، لێپرسین ، لیبرین ، لێنان ، ژێکەتن ، ژێستاندن ، ژێبرین ، ژێکرن .

٢ ــ پێشگری : تێك ، پێك ، لێك ، وێك :

پیتی کۆتایی ئەم چوار پێشگرەش یەکن ، بۆیە لە یەك خاڵدا کۆمانکردنەوە ، چونکە ڕێنووسییان وەکو یەك وایە .

ئەم پێشگرانەش دەبێ لەکاتی نووسیندا بە چاوگەی سادەوە بنووسێن و بدرێنە دەم یەکتر بەمشێوەیە :ـ

تێکنان ، تێکخستن ، تێکدان ، تێکچوون ، تێکشکان ، تیکرووخان .

پێکهێنان ، پێکگرتن ، پێککەوتن ، پێکخستن ، پێکچوون .

لێکچوون ، لێکخستن ، لێکدان ، لێککەوتن ، لێکبەستن ، لێکبوون . لێکرەواندن .

وێکچوون ، وێککەوتن ، وێکخستن ، وێکهێنان .

چاوگەی دارێژراو بە یارمەتی پاشگرەوە

لە دیالێکتی کرمانجی خوارووداً یەك پاشگر بەرچاو دەکەوێ ، کە دەچێتە سەر چاوگی سادەو چاوگی دارێژراوی لێدادەرێژێ . ئەو پاشگرەش (ــ ەوە)یە [٦] ، کە بەشێوەیەکی گشتی واتای دووبارە کردنەوەو گەڕاندنەوەو بردنەوەی شت دەبەخشێت وە لە کاتی گۆکردندا یەکسەر بە چاوگەی پێش خۆیەوە گۆ دەکرێت ، دەبێ

(٦) هێندێك لە زمانەوانان لەوباوەڕەدان ، کە ئەو پاشگرە (ــ وە) بێت نەك (ــ ەوە) . ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەوەیە ، کەوا لەپنچینەدا هەرکامەیان بێ ، ئەوە لەکاتی گۆکردنیدا لەگەڵ چاوگەی سادەدا هەست بە دەنگی بزوێنی (ــ ە) دەگرێت ، جا لەوبارەشدا ، کە ئەم پاشگرە (ــ وە) بێت ، ئەوە (ــ ە)ی هەردەکەوێتە نێوان چاوگەو پاشگرەکە وە لەکاتی نووسیندا هەردووکیان یەك شێوەیان هەیە .

شێوەکەشی ئەمجۆرە تەلەفوزە بێت • بۆیە لەکاتی نوسـیندا بە چاوگـە سادەکەوە دەبێ بلکێت :

نوسینەوە ، گرتنەوە ، بژاردنەوە ، بردنەوە ، هێنانەوە ، ژیاندنەوە •

هێندێك جار ئەم پاشگرە بە چاوگی دارێژاوەوە دەلکێ وە بەمشێوەیە دەنووسرێت :ــ

هەلکردنەوە ، لێکدانەوە ، تێکەوتنەوە ، لێبردنەوە •

هەروا دەچێتە سەر چاوگی لێکدراویش وە بەمجـۆرەی خـوارەوە دەنووسرێت :ــ

سەرکەوتنەوە ، ساردبوونەوە ، سووربوونەوە ، گەرمکردنەوە •

چۆنیەتی نووسینی چاوگەی لێکدراو :

هەروەکو لە سەرەتای ئەم باسەمـاندا روونـسان کردەوە چـاوگی لێکدراو لە دوو مۆرفێم پێکدێت هێندێك جار بەندێك وەیا زێتر یارمەتی لێکدانی ئەم دوو مۆرفێمە دەدەن •

لە چاوگەی لێکدراودا دەبێ یەکێك لەو دوو مۆرفێمانە چاوگە بێت جا چ سادەو چ دارێژراو ، مۆرفێمەکەی دی لەوانەیە ناو وەیا ئاوەلناو بێت کە ئەوانیش لەرووی دارشتنەوە بۆیان هەیە سادە وەیا دارێژاو بن •

لەکاتی نوسینی چاوگەی لێکدراودا دەبێ هەردوو مۆرفێمەکە بـە جیاواز بنووسرێن ، چونکە هەریەك لەوان دەتوانێ بەتەنیا وەکو دانەیەکی واتابەخش واتای سەربەخۆی خۆی بپارێزێ وە لەرووی واتاوە هیچ کامیکیان بەند نین بە ئەوی ترەوە کەواتە لەکاتی نوسیندا نابێ بدرێنـە دەم یەك •

چاوگەی لێکدراو بەیارمەتی ناوەوە

ئەو چاوگە لێکدراوانەی کە بەیارمەتی ناو دادەرێژرێن بە بێ‌هاوکاری هیچ بەندێك بەمجۆرەی خوارەوە دەنووسرێن •

ناو + چاوگەی سادە / چاوگەی لێکدراو •

رەنگ‌کردن ، ناڵ‌کردن ، بارکردن ، ئوتوکردن •

بەش‌کردن ، شانەکردن ، زین‌کردن ، فەرش‌کردن •

باوەشێن‌کردن ، هێلکەکردن ، سواخ‌کردن ، نان‌کردن •

ئەم چاوگە لێکدراوانەی سەرەوە لە ناوی کونکرێت‌و چاوگەی کردن دارێژراون ، هەروا چاوگەی کردن لەگەڵ ناوی ئەبستراکیش بەمشێوەی سەرەوە دەنووسرێ ، بو وێنە :ـــ

شەرم‌کردن ، هاوارکردن ، قسەکردن ، راوکردن •

هەست‌کردن ، باس‌کردن ، سڵاوکردن ، سکاڵاکردن •

پەلەکردن ، پرس‌کردن ، گەمەکردن ، کۆچ‌کردن •

چینەکردن ، چاکەکردن ، بۆن‌کردن •

وەنەبێ چاوگەی لێکدراو ، چاوگە سادەکەی هەر (کردن) بێت . بەڵکو چاوگەی‌دیش بەشداری ئەمجۆرە دارشتنە دەکەن وەك (دان ، هێنان، خواردن ، کێشان) بەڵام چاوگەی کردن ، لە هەمووان چالاکترە لەم جۆرە دارشتنەدا •

ئەو چاوگە لێکدراوانەی ، کە لە (دان ، هێنان ، خواردن‌و ، کێشان) ، بەیارمەتی ناو دادەرێژرێن بەر هەمان یاسای نووسین دەکەون کەلە (کردن)دا پێرەوی کرا ، کە ئەویش نەلکاندنیانە بەیەکەوە •

بۆوێنه :ـ

ئاودان ، خەبەردان ، گەشەدان ، گرێدان ، هەوڵدان ، پەلاماردان .

ژەنگهێنان ، هێرشهێنان ، نانهێنان .

سوێندخواردن ، فریوخواردن ، خولخواردن .

بەردکێشان ، ئاوکێشان ، ئازارکێشان .

ئەو چاوگە لێکدراوانەی ، کە بەیارمەتی ناوی شوێن (پاش ، پێش ، سەر ، ژێر ...) دادەرێژرێن لەکاتی نووسیندا پێرەوی هەمان یاسای رێنووس دەکەن ، کە ئەویش پێوە نەلکاندنیانە ... (٧) بۆوێنه :ـ

پاشخستن ، پێشخستن ، سەرخستن

سەرکەوتن ، ژێرکەوتن .

ئەم چاوگە لێکدراوانەی ژووروو هەموویان لە (ناو + چاوگەی سادە) پێکهاتوون ، بەواتا ناو بەپێش چاوگەکە کەوتووە بەلاّم هێندێک چاوگەی لێکدراومان هەیە ، کە چاوگە سادەکە بەپێش ناوەکە دەکەوێ وە بەهۆی بەندە (ـە)وە بەیەکەوە دەبەسترێن . بۆ چۆنیەتی نووسینی ئەمجۆرە چاوگە لێکدراوەش پێرەوی هەمان یاسای زمانەوانی دەکرێت ، کە ئەویش نەلکاندنیانە بەیەکەوە ، بەلاّم لەبەرئەوەی شێوەیبەندی (ـە)

---

(٧) ناوی شوێن لەگەڵ هێندێك ئامرازی پێوەندیدا لێکدەداتو ئاوەلکاری شوێن پێکدێنێت ، وەك : بەسەر ، لەسەر ، لەبن ، لەبەر ... ئەمئاوەلکارانەش وەکو ناوو ئاوەلناو لەگەڵ چاوگەی سادەدا لێکدەدەنو چاوگەی لێکدراو دادەرێژن .

بۆچۆنیەتی نووسینی ئەم جۆرە چاوگە لێکدراوانەش دەبێ پێرەوی هەمان یاسای زمانەوانی بکرێ ، کە بۆ چاوگە لێکدراوەکان بەکارهاتووە کە ئەویش پێکەوە نەنوساندنیانە ، بۆوێنە :ـ

بەسەرخستن ، لەبنهێنان ، لەبەرکردن ، لەسەردانان ، بەسەرنوسین، لەسەرنقیسین ، ژبەرکرن ، ژسەرکەف ، لبنخستن ...

بەجۆرێکە ناتواندرێت بەتەنیا بنووسرێت ، بۆیە لەکاتی نووسیندا بە چاوگەکەوە دەلکێت‌و بەم‌شێوەیە دەنووسرێت :

خستنەسەر ، کەوتنەخوار ، هێنانەبەر ، کردنەدەر ، هاتنەژوور ، خستنەڕوو ...

هێندێك جار بەشی ناوی چاوگەی لێکدراو ناوێکی لێکدراوە ، کە بەهۆی دووپاتکردنەوەوە پێك‌هاتووە، بۆچۆنیەتی نووسینی ئەم‌جۆرە چاوگە لێکدراوەش دەبێ بە جیا جیا بنووسرێن‌و نەلکێندرێن بەدەم یەکەوە ، تاوەکو هەر مۆرفێمێك قەوارەی واتای خۆی بپارێزێ‌و بەم‌شێوەیە بنوسرێ :ـ

کون کونبوون ، گڤەگڤ کردن ، گرمەگرم‌هاتن ، پارچە پارچە بوون، لەت‌لەت کردن ...

چاوگەی لێکدراو بەیارمەتی ئاوەڵناوەوە

ئاوەڵناویش وەکو ناو لەگەڵ چاوگەدا لێك‌دەداو چاوگەی لێکدراو پێك‌دێنێت .

لەبەرئەوەی ئاوەڵناوو چاوگەی سادە هەریەکەیان مۆرفێمێکی سەربەخۆن لەڕووی واتاوە لەکاتی پێکهێنانی چاوگەی لێکدراودا دەبێ هەریەکەیان بەجیا بنووسرێن بەواتا نەدرێن بەدەم یەکەوەو پێکەوە نەنوسێن، چونکە هەردوویان دەتوانن وەکو دانەیەکی سەربەخۆ قەوارەی خۆیان بپارێزن .

ئەوەی شایەنی باسە ئەو چاوگە سادانەی ، کە بە شێوەیەکی فراوان بۆ دارشتنی چاوگەی لێکدراو لەگەڵ ئاوەڵناودا بەکاردێن چاوگەی (کردن)و (بوون)ن ، وە بەم‌شێوەیەی خوارەوە دەنووسرێن :ـ

سوورکردن ، پانکردن ، شێتکردن ، جووانکردن ، چاكکردن ، زلکردن ، مەزنکردن ، ڕێكکردن ، ئازادکردن ، گەرمکردن ، ساردکردن ، پاكکردن .

سووربوون ، چاكبوون ، شێتبوون ، مەزنبوون ، ووردبوون ، گەرمبوون ، درێژبوون ، گەورەبوون .

ئەو چاوگانەی ، کە بەیارمەتی (ئاوەڵناو + چاوگە) دادەڕێژرێن وەنەبێ هەر سادە بن ، بەڵکو بۆی هەیە داڕێژراو بن . لەمبارەدا چاوگە داڕێژراوەکە پێکەوە دەنووسرێت وە ئاوەڵناوەکەش سەربەخۆ دەنووسرێ . بەمشێوەیە :ـ

سوورکردنەوە ، پانکردنەوە ، ساردکردنەوە ، گەرمکردنەوە .
گەرمبوونەوە ، درێژبوونەوە ، گەورەبوونەوە .

ئەو ئاوەڵناوەی هاوبەشی دارشتنی چاوگەی لێکدراو دەکات وەنەبێ لەرووی پێكهاتنەوە هەر سادە بێت ، بەڵکو لەوانەیە داڕێژراو وەیا لێکدراو بێت .

گەر ئاوەڵناوەکە داڕێژراو بێت ئەوە لەگەڵ پێشگرەکەی دەدەنە دەم یەکتری وە وەکو چاوگەی داڕێژراو دەنووسرێن بەواتا بەیەکەوە دەلکێندرێن، بەڵام چاوگە سادەکە هەر سەربەخۆ دەنووسرێت ، بەمجۆرەی خوارەوە :ـ

بێهێزبوون ، بەهێزبوون ، بێکەسبوون ، ناخۆشکردن ، نەخۆشبوون.

گەر ئاوەڵناوەکە لێکدراو بوو ، ئەوە دەبێ ئەم دوو مۆرفێمە بەیەکەوە نەنوسێن ، بەڵکو بەجیا بنوسرێن بەمجۆرەی خوارەوە :ـ

رووسوورکردن ، دڵخۆشبوون ، سەرخۆشبوون .

١ ـ چۆنیەتی نووسینی چاوگەی دارێژراو لەکاتی گەردانکردنیدا

١ ـ چاوگەی دارێژراوی تێپەڕ / رابوردوو ٠

لەکاتی گەردانکردنی چاوگەی دارێژراودا بۆ کاتی رابوردوو لەگەڵ ئەو چاوگانەی ، کە تێپەرن جێناوی لکاوی (م ، ت ، ی ، مان، تان ، یان) ، کە هی دۆخی خاوەنی دەکەونە نێوان پێشگرو چاوگەکەو لەکاتی نووسیندا دەبێ بە پێشگرەکەوە بلکێن لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە :

١ ـ لەکاتی گۆکردندا یەکسەر لەدوای پێشگرەکە تەلەفوز دەکرێت ، بۆیە دەبێ پێرەوی تەلەفوزکردنەکە بکرێو بەپێشەوە بلکێندرێ ٠

٢ ـ لەدوای گۆکردنی جێناوەکانی دۆخی خاوەنی لەگەڵ پێشگردا وەستانێك هەیە ، کە ئەم وەستانە رێگە بەوە دەدات ، کە پێشگرو جێناوەکە بەیەکەوە بنوسرێنو بە چاوگەوە نەنوسێن ٠

٣ ـ جێناوی لکاو خۆی بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن وە لە گەردان کردندا کەسو ژمارە پێشان دەدات ، بۆیە دەتوانێ بەو چاوگەوە نەنوسێنرێت لەدوای ئەودا دێت ، چونکە خۆی دەتوانێ قەوارەی خۆی بپارێزێت :

کەواتە لەبەر رۆشنایی ئەم خالانەی ژووروودا چاوگەی دارێژراوی تێپەر لەکاتی گەردانکردنیدا لە رابوردوودا بەمجۆرە دەنووسرێ :

دامنا	هەلمکرد	لێمپرسی	تێمکرد
داتنا	هەلتکرد	لێتپرسی	تێتکرد
دای نا	هەلیکرد	لێیپرسی	تێیکرد
دایاننا	هەلمانکرد	لێمانپرسی	تێمانکرد

داتانନا	هەڵتانکرد	لێتانپرسی	تێتانکرد
دایانନا	هەڵیانکرد	لێیانپرسی	تێیانکرد

٢ ـ چاوگەی دارێژراوی تێنەپەر /رابوردوو

لەکاتی گەردانکردنی چاوگەی دارێژراوی تێنەپەردا لەکاتی رابوردوودا جێناوی لکاوی دۆخی کارایی (م ، ی ، ت ، یــن ، ن ، ن) دەکەونە دوای چاوگە دارێژراوەکە ، بۆیە لەکاتی نووسیندا پێوەی دەلکێو بەمشێوەیــە دەنوسرێ :ــ

تێکەوتم	رۆچووم	پێراگەیشتم	هەڵفریم
تێکەوتی	رۆچووی	پێراگەیشتی	هەڵفری (ت)
تێکەوت	رۆچوو	پێراگەیشت	هەڵفری
تێکەوتین	رۆچووین	پێراگەیشتین	هەڵفرین
تێکەوتن	رۆچوون	پێراگەیشتن	هەڵفرن
تێکەوتن	رۆچوون	پێراگەیشتن	هەڵفرن

٣ ـ چاوگەی دارێژراوی تێپەرو تێنەپەر / ڕانەبردوو :

چاوگەی دارێژراوی تێپەرو تێنەپەر لەکاتی ڕانەبوردودا وەکو یەك دادەرێژرێن وە جێناوی لکاوی دۆخیکارایی (م ، ی ، ێ ، ا ، یت ، ین ، ن)یان بەکۆتاییەوە دەلکێ بەمجۆرە دەنوسرێن :ــ

دادەهێنم	هەڵدەکەم	تێدەکەوم
دادەهێنی	هەڵدەکەی	تێدەکەوی
دادەهێنێ	هەڵدەکا	تێدەکەوێ
دادەهێنین	هەڵدەکەیت	تێدەکەوین

دادەهێنن　　　هەڵدەکەن　　　تێدەکەون
دادەهێنن　　　هەڵدەکەن　　　تێدەکەون

چۆنیەتی نووسینی چاوگەی لێکدراو لەکاتی گەردانکردنیدا :

١ ــ چاوگەی لێکدراوی تێپەڕ / رابوردوو •

چاوگەی لێکدراوی تێپەڕ لەکاتی رابوردوودا جێناوی دۆخی خاوەنی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان)ی لەگەڵ بەکاردێت •

لەکاتی گەردانکردنی ئەمجۆرە چاوگە لێکدراوانەدا جێناوەکانی دۆخی خاوەنی دەبێ بە مۆرفێمی یەکەمەوە ، بلکێندرێن لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە :ــ

١ ــ جێناوەکانی دۆخی خاوەنی یەکسەر لەدوای مۆرفێمی یەکەمەوە تەلەفوز دەکرێن •

٢ ــ لەدوای گۆکردنی جێناوەکانی یەکسەر لەدوای مۆرفێمی یەکەمدا هەست بە وەستانێك دەکرێ ، کە ئەم وەستانە رێگە بەوە دەدات ، کەوا لەکاتی نووسیندا لەگەڵ مۆرفێمی یەکەمدا بێت نەك دووەم :

٣ ــ جێناوی لکاو هەر لەگەڵ چ بەشێکی ئاخافتن هات قەوارەی خۆی دەپارێزی وە ئەرکی رێزمانی خۆی بەجێدێنی ، کە بەشێوەیەکی سەرەکی پیشاندانی کەس و ژمارەیە ، بۆیە دەتواندرێت بە مۆرفێمی دووەمەوە نەلکێندرێت •

کەواتە لەبەر رۆشنایی ئەم خالانەی ژووروودا چاوگەی لێکدراوی تێپەڕ چ بەیارمەتی ناو وەیا ئاوەڵناو پێکهاتبێت بەم شێوەی خوارەوە دەنووسرێت :ــ

رەنگم کرد	هەستم کرد	چاکم کرد	ساردم کردەوە
رەنگت کرد	هەستت کرد	چاکت کرد	ساردت کردەوە
رەنگی کرد	هەستی کرد	چاکی کرد	ساردی کردەوە
رەنگمان کرد	هەستمان کرد	چاکمان کرد	ساردمان کردەوە
رەنگتان کرد	هەستتان کرد	چاکتان کرد	ساردتان کردەوە
رەنگیان کرد	هەستیان کرد	چاکیان کرد	ساردیان کردەوە

٢ ـ چاوگەی لێکدراوی تێنەپەر / رابوردوو :

بۆ گەردانکردنی چاوگەی لێکدراوی تێنەپەری رابوردوو جێناوی لکاوی دۆخی کارایی (م ، ی ، ین ، ن ، ن) بەکاردێت .

ئەم جێناوانە لە کۆتایی چاوگە لێکدراوەکاندا تەلەفوز دەکرێن ، بۆیە بە مۆرفیمی دووەمەوە دەلکێندرێن کە ئەویش چاوگەیە .

گەورەبووم	چاکبووم	گەرمبوومەوە
گەورەبووی	چاکبووی	گەرمبوویەوە
گەورەبووی	چاکبوو	گەرمبۆوە
گەورەبووین	چاکبووین	گەرمبووینەوە
گەورەبوون	چاکبوون	گەرمبوونەوە
گەورەبووی	چاکبوون	گەرمبوونەوە

سەرنج :

لەکاتی گەردانکردنی چاوگەی لێکدراوی تێنەپەری (گەرمبوونەوە)دا جێناوی لکاوی دۆخی خاوەنی بە پێش پاشگری (ـ ەوە) دەکەوێ ، کەواتە لەرووی ئەو یاسایەی ، کە پێڕەوی کراوە بۆ نووسینی چاوگەی لێکدراوی

تێنەپەر ڵای نەداوە ، هەر لە شوێنی تایبەتی خۆیەتی ، کە ئەویش کۆتایی مۆرفێمی دووەمە ، وە لەکاتی رانەبوردوشدا هەمان دیاردە بەرچاودەکەوێ •

٣ ـ چاوگەی لێکدراوی تێپەڕو تێنەپەر ـ رانەبوردوو :

چاوگەی لێکدراوی تێپەرو تێنەپەر لە کاتی رانەبوردوودا وەکو یەك دادەرێژرێن وە ئەم جێناوە لکاوانەی دۆخی خاوەنی‌یان (م ، ی ، ا ـ ێ ـ یت ، ین ، ن ، ن) لەگەڵ بەکاردێت ، کە بە کۆتایی مۆرفێمی دووەمەوە نەلەفوز دەکرێن ، بۆیە پێوەی دەلکێن ، بۆوینە :

هەست‌دەکەم	چاك‌دەبم	چاك‌دەبمەوە
هەست‌دەکەی	چاك‌دەبی	چاك‌دەبیوە (دەبی‌یەوە)
هەست‌دەکا	چاك‌دەبێ	چاك‌دەبێتەوە
هەست‌دەکەین	چاك‌دەبین	چاك‌دەبینەوە
هەست‌دەکەن	چاك‌دەبن	چاك‌دەبنەوە
هەست‌دەکەن	چاك‌دەبن	چاك‌دەبنەوە

سەرنج :

گەر هاتوو بەشێکی یەکەمی چاوگەی لێکدراو لە دوو مۆرفێم پێکهاتبوو بەواتە خۆی لێکدراو بوو ئەوە لەکاتی گەردان کردنیدا بۆ رابوردوو جێناوی لکاوی دۆخی خاوەنی بە مۆرفێمی یەکەمەوە دەلکێ ، لەبەر ئەو هۆیانەی کە لەو خاڵانەدا روونکراونەتەوە لەکاتی دارشتنی چاوگەی لێکدراوی تێپەری رابوردوودا • بۆوێنە :ـ

رووم سوور کرد ، رووت سوور کرد ، رووی سوور کرد

روومان سوور کرد ، رووتان سوور کرد ، روویان سوور کرد •

وە بۆ گەردان کردنی لەکاتی رانەبوردوودا ، جێناوی دۆخی کارایی بە کۆتایی چاوگە لێکدراوەکەوە دەلکێ ، بڕوانە :ـ

رووم سوور دەکەم ، رووت سوور دەکەی ، رووی سوور دەکا
رووومان سوور دەکەین ، رووتان سوور دەکەن ، روویان سوور دەکەن

ئەنجـام

چاوگەی نەسادە لەرووی دارشتنەوە دوو جۆرە :ـ

١ ـ چاوگەی دارێژراو ٠
٢ ـ چاوگەی لێکدراو ٠

چاوگەی دارێژراو بەیارمەتی کۆمەڵێك پێشگر وەك (را ، دا ، ڤە ، هەڵ ، وەر ، رۆ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، تێدا ، پێدا ، پێرا ، تێوە ، پێوە ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك) وە پاشگری (ـ ەوە) دادەرێژرێ ٠

بۆ چۆنیەتی نووسینی چـاوگەی دارێـژراو بەهـۆی پێشـگرەوە رووبەرووی دوو بار دەبین ، باری یەکەمیان ئەو پێشگرانـە دەگرێتـە خۆی ، کە لە رێنووسی کوردی‌دا هیچ جۆرە کێشەیەك دروست ناکەن ، چونکە شێوەی پیتەکانیان بە چەشنێکە رێگەی لکاندنیان بە ووشـەکەی دوای خۆیانەوە نادات وەك ئەم پێشگرانە (را ، دا ، وەر ، ڤە ، رۆ ، تێدا ، پێدا ، پێرا ، تێوە ، پێوە) ٠

باری دووەمیان ئەو پێشگرانە دەگرێتەوە ، کە لـەکاتی نووسـیندا کێشەی لکانو نەلکاندنیان سازدەکات ، چونکە شێوەی پیتەکانیان هەڵگری سەرهەڵدانی ئەم جۆرە کێشەیەیە ، وەك پێشگری (هەڵ ، تێ ، پێ ، وێ ، لێ ، ژێ ، تێك ، پێك ، لێك ، وێك) ٠

لەم‌بارەدا لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە بڕیاری لکاندنیسم دا ، بە چاوگەوە لەکاتی نووسیندا :ــ

١ ــ پێشگر ناتوانێ وەکو دانەیەکی سەربەخۆ واتای خۆی بپارێزێ بەلکو بە ووشەکەی دوای خۆیەوە بەندە •

٢ ــ لەکاتی گۆکردندا هیچ وەستانێك لەنێوان پێشگرو چاوگەکەدا هەست پێ ناکرێ • شێوەش دەبێ دەربرینی گۆکردن بێت •

٣ ــ بە هەردووکیان (پێشگر + چاوگە) واتایەکی نوێ دەبەخشن ، کەواتە دەبێ وەك دانەیەکی واتابەخشی یەکگرتوو بن لە شێوەشدا •

٤ ــ لەرووی سایکۆلۆژی‌یەوە شێوەکەی دەبێ بە جۆرێك بێت بە ئاسانی بێ‌لەت‌کردنو کەرت‌کردن بخوێندرێتەوە •

لەکاتی نووسینی چاوگەی دارێژراوی تێپەردا لە باری گەردان کردنیدا شێوەی چاوگە دارێژراوەکە دەگۆڕێ ، چونکە جێ‌ناوی لکاوی دۆخی خاوەنی دەکەوێتە نێوان پێشگرو چاوگەکەوە لەکاتی نووسیندا بە پێشگرەکەوە دەلکێ بەلام بۆ گەردان‌کردنی چاوگەی دارێژراو ــ تێپەڕو تێنەپەر لەکاتی رانەبووردوودا هیچ کێشەیەکی ڕێنووسی بەرچاو ناکەوێ، چونکە جێ‌ناوی لکاوی دۆخی کارایی بە کۆتایی چاوگە دارێژراوەکەوە دەلکێ وە چاوگە دارێژراوەکە شێوەی خۆی دەپارێزی ، یا وەکو نیشانەی (دە)ی کاتی رانەبوردووش دەکەوێتە نێوان پێشگرو چاوگەکەوە •

چاوگەی لێکدراو ، کە لە دوو مۆرفێمی سەربەخۆ پێك‌هاتووە ، لە کاتی نووسیندا دەبێ بەجیا بنوسرین ، چونکە :ــ

١ ــ هەریەك لەو دوو مۆرفێمە دەتوانێ بەتەنیا وەکو دانەیەکی واتابەخش قەوارەی خۆی بپارێزێ •

٢ ــ لەرووی واتاوە هیچکامیکیان بەند نین بە مۆرفیمەکەی دیەوە •

وە لەکاتی گەردان کردنیشدا ئەم شێوەی خۆی دەپارێزێ ، کە نەلکاندنیانە بەیەکەوە ، بەڵام جێناوی لکاوی دۆخی خاوەنی بە مۆرفێمی یەکەمەوە دەلکێ وە جێناوی لکاوی دۆخی کارایی بە کۆتایی چاوگە لێکدراوەکەوە دەلکێو بە هیچ جۆرێك کارناکاتە سەر شێوەی چاوگە لێکدراوەکە •

لەبەر ڕۆشنایی چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادەدا دەتواندرێت بەشەکانی‌دی ئاخافتن وەکو ناوی نەسادە ، ئاوەڵناوی نەسادە ، ئاوەلکاری نەسادەش هەمان یاسای ڕێنووسی بۆ دابرێژرێ •

سەرچاوە

نوری عەلی ئەمین ، رابەرێ بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ .

طاهر صادق ، رێنوسی (چۆنیەتی نوسینی کوردی) ، کەرکوك ، ١٩٦٩ .

د. قەناتی کوردو ، رێزمانی کوردی (کەرستەی کرمانجی خواروو ژووروو) مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .

ك. ئەیوبی‌و ئی. ئا. سمیرنۆفا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .

فرێدان و هەڵبواردن
لە بەکارهێنان و نووسینی کوردیدا

نووسینی : محمد صالح سعید

نووسینی کوردیو تۆمارکردنی هەر لە کۆنەوە خۆی لە بەردەمی گیروگرفتو چەڵەمەی نەبوونی ڕێنووسێکی سەربەخۆو یەکگرتوودا دیوەتەوە ، بەجۆرێك کاری کردووە کە لەئەنجامدا پشێویو دژواری بەدوای خۆیدا بۆ نووسەرو خوێنەر بەجێهێشتووە .

ئەم کێشەیە وەنەبێت هەر لە جیایی بەکارهێنانی ئەلفوبێی جۆربەجۆردا بێت ، بەڵکو لەکاتی هەڵبژاردنو خستنەکاری یەك ئەلفوبێشدا هەر بینراوە ، بۆنموونە : (هەڵ گرە ، هەڵ بگرە ، هەلگرە ، هەلبگرە) . دەبینین هەر باری شێوەی بەکارهێنانی نەگرتۆتەوە ، بەڵکو لایەنی ڕێزمانیشی گرتۆتەوە (پێوەنووسانو پێوەنەنووسان ، بەکارهێنانی «ب»ێ داخوازی یان فرێدانی) .

ئەم پشێوی نووسینە وای کردووە زانایانو روشنبیرانو مامۆستایانو قوتابیانیش هەمیشە هاواری چارەکردنی ئەم کێشەیە بکەن .

سەرەنجامی لێکۆڵینەکان لە کۆنەوە تا ئێستە ئیسپاتی کردووە کە ئێمە پێویستمان بە ڕێنووسێکی (شیاوی چەسپاو) هەیە کە لەگەڵ ڕەچەڵەکی

زمانەکەو پێویستی‌یەکانی ژیانو گەشەی زانیاریو کەلچەردا بگونجێتو ، یەکگرتوو چەسپاوو نەگۆڕیش بێت • دەبێت بخرێتەکارو بڵاوبکرێتەوە ، بۆ ئەم مەبەستەش پێویستە هەموو توانایەکی بۆ تەرخان بکرێت • دوای ئەوە ، بە شێوەیەکی گشتی لەلایەن هەموو کوردێکەوە پەیڕەوی بکرێتو ، گشت دەزگا کەلچەریو ڕۆشنبیری‌یەکانو ، گۆڤـارو ڕۆژنامـەکانو ، نووسەرانو هۆنەران لەسەری بڕۆنو پەیڕەوی بکەنو بەکاری‌بهێنن •

کۆتایی هێنان بەم کێشەیەو چەسپاندنی ئەو ڕێنووسە دەرگایەکی نوێ دەکاتەوە لە بەردەمی زمانی کوردیدا ؛ چونکە خۆی دەبێتە (ڕێبازێـــکی یەکگرتوو) کە دەستبدات بۆ چەسپاندنی (شێوەیەکی یەکگرتووی ئەدەبی) بۆ زمانی کوردی •

بێ‌گومان ئەم ئامانجە تا ئێستە بەهۆی سەپاندنێکی لەخۆوەی گشتی، یان دەنگ‌وەرگرتنی دیموکراتی‌یانە بۆ هەڵبژاردنی لایەك ، یان بـــەهۆی سەپاندنی رامیاری‌یەوە جێ‌بەجێ نەبووە •

هەروەها لە کۆنەوە چالاکی‌یە زمانیو ئەدەبیو ڕۆشنبیری‌یەکانو ، دەزگا ڕۆشنبیریو رامیاری‌یەکانیش نەیانتوانیوە (لەبەر هەر هۆیەك بێت) ئەم کێشەیە کۆتایی پێ‌بهێننو ، بڕیاری چەسپاندنی ویستو مەبەستێـــکی یەکگرتوو بدەن •

بۆنموونە لە کۆنگرەی کوردناسەکانی یەکێتی سۆڤیەتیشدا کە ساڵی ١٩٣٤ گیراو شێوە زاراوی کرمانجی ژووروی بۆ شێوەی ئەدەبی هەڵبژارد بۆ زمانی کوردی ، نەیتوانیوە چارەسەر بۆ گیروگرفتو کێشـــەی زمـــانی کوردی دابنێت •

هەروەها ئەیلوولی ١٩٥٩ ــ کۆنگرەی یەکەمی مامۆستایانی کورد لە شەقلاوەو ، دوای ئەویش کۆنگرەی دووەم بە لایەنی شێوە هەڵبژاردنەوە

بـڕیارێکی جیاواز دراو (لەگەڵ ئەو هەموو بایەخـە مێـژوویی‌و نـرخ‌و ئەنجامە پیرۆزانەی کە هەیانبوو) نەتوانرا کۆتایی بە چەڵەمەی ڕێنـووس‌و نووسینی کوردی بهێنێت‌و چارەسەر بکرێت‌و بۆ دواجار هەموو چمکەکانی ئەم کێشەیە بنەبڕ بکرێت •

هەرچەندە لیژنەی ڕێنووس لە کۆنگرەی (لێکۆڵینەوە لەبارەی کتێبی قوتابخانەکانەوە بە زمانی کوردی) کە لە شەقڵاوە ۲۵ ، ۲٦ ، ۲۷ی تەموزی ۱۹۷۳ گیرا ، گەلێك بۆچوونی نوێی خستە ناوەوە ، بەڵام هەر نەتوانرا کۆتایی تەواو بە گیروگرفتی ئەم کێشەیە بهێنرێت •

لەبەر ئەو هۆیانە ئێستە چاکترین هەنگاو ئەوەیە (هەنـگاوو بڕیاری کرداری‌و بەجێهێنانی) بنرێت‌و خۆ دووربخرێتەوە لە (ووتـەو نـووسینی بیرکاری ڕووت) ، دەست‌نیشانی (لایەنە جیاوازەکانی گیروگرفت) بکرێت ، بۆ هەر چمکە لیژنەیەکی بۆ دابنرێت ، بڕیارەکان بخرێنە بەردەمی لیژنەیەکی سەرەکی‌تر ، لە کۆتاییدا ئەوەی (بە ڕاست‌و چاك دەزانرێت‌و وەك دەقێـك لە هەموو بەکارهێنراوەکان شیـاوترو گونجـاوتر بێـت) ، هەرچەنـدە کەموکوڕیشی تێدا بێت) ، هەڵبژێررێت‌و بڕیاری لەسەر بدرێت‌و بخرێتـە کارو ، بۆ (پەیڕەوی‌کردن) وەك (ڕژێم‌و یاسا) بەسەر هەمواندا بسەپێنرێت•

دوای ئەم بڕیاردانە ، بۆ مسۆگەرکردنی جێ‌بەجێ‌کردنی پێویستمـان بە هەوڵداێکی ڕێکخراوی زانستانەی لەسەرخۆ هەیە • وا بە چاك دەزانم ئەمە بدرێتە دەست دەستەیەکی هاوبەش‌و هاوکار ، کە نووسینی گۆڤـارو ڕۆژنامەو کتێبی نووسەران‌و کتێب‌و بەرنامەی قوتابخانـەکان هەمـووی بخرێتە ژێر رکێفی ئەوانەوە ، ئەمەش لە ڕێگای سەرکەوتنی ئەم مەسەلەیەدا، کە دەبێت وەك پرۆژەیەك بڕیاری لەسەر بدرێـت • ئەمـەش بێ‌گومـان (دەق‌پێوەگرتن) بە ماوەیەکی کەم دەهێنێتەدی •

ئەوەی کە پالیشمان پێوە دەیێت بۆ ئەم بڕوایە ئەم پاشاگەردانی‌یەیــە کە لە نووسینەکاندا بەکارهێنراوە ، جاریوا هەیە لە تەنها بەرهەمێکدا ئەم بەکارهێنانە جیاوازانە بەئاسانی دەبینرێن ، بۆنموونە دەنووسرێت :

١ ـــ (تێ‌هەڵچوون ، تێهەلچوون ، تێهەڵچــوون ، تێ‌هەڵچــوون ، وە تێهەڵچۆن) ـــ ئەمە جۆرێکی گیروگرفت •

٢ ـــ (ژن‌و کچ ، ژنو کچ) کە جیایە لە (ڕێوجێ ، ڕێ‌وجێ) •
لەبارەی پێکەوە نووســاندنەوە ، یــان (Jinu Kig وە Rêw Kig) کە لێرەدا بۆ دوو دەنگی جیا u و w هەر هەمان هێما (و) لە نووسیندا بەم ئەلفوبێ‌یە بەکاردەهێنرێت •

٣ ـــ هەروەها لە بەکارهێنانی (ی)دا ، کە دەڵێن :
(ئازادی برام) ، (ئازادەکەی‌تر) ، (ئازادی بۆ گەلەکەمان) ، هەریەکەیان دەنگێکی جیایان لەوی‌تریان هەیە ، بەلام هەرسێکیان بە یەك هێما (ی) دەنووسرێن •

بەم‌پێ‌یە ئەو لیژنەیەی کە وتمان لەبەر ڕۆشنایی ئەو بڕوایە کار بکات کە (پێویستە تۆمارکردن‌و نووسین‌و ڕێنووسمان لە ڕووی ڕێزمان‌و دەنگ‌و فەرهەنگەوە ، بە ئەلفوبێ‌یەکی یەکگرتوو تۆمار بکرێت کە لەگەڵ زمــانی ئەدەبی یەکگرتوودا بگونجێت‌و ، بشبێتە هۆی یارمەتی‌دەری جێ‌گیربوونی) کە ئەمە ئامانجی هەرە گەورەی هەمیشەیی‌و بنەڕەتی‌یە بۆ زمــانی هــەر نەتەوەیەك ، بێجگە لەمەش تا بتوانین گیروگرفتی نووسینی زمانی کوردی پێ چارەسەر بکەین •

ئەگەر بۆ دواوە بگەڕێینەوە دەبینین هەر لە یەکەم دەست‌پێ‌کردنەکانی سالانی ١٧٨٧ی گارزۆنی قەشەی ئیتالی‌یایی‌یەوە کە ڕێزمان‌و فەرهەنگێکی

(٥) هەزار ووشەی دانا تا کۆششەکانی پیوتەر لیرخ بە رووسی ١٨٥٨و ، کورتەی ڕێزمانەکەی فریدریك میوللری نەمســاوی (١٨٦٤ ــ ١٨٦٥)و ، ئی• ئا• مسیۆنیری ئەمریکایی لە سالی ١٨٧٢ ، تا فەرهەنگەکەی ژابا ١٨٧٩، بەرودوا فەرهەنگو سەرەتاکەی دەستووری زمانی کوردی ١٨٩٥ی یوسف ضیاءالدین پاشای خالیدیو ، گرامەرو فەرهەنگەکەی ئی• بی• ســۆن ١٩١٣ ، وە کیتابی ئەوەلەمین قیرائەتی کوردی محمد زەکیو میرزا محمــد باشقە لە سالی ١٩٢٠داو ، ئەلفوبێی کوردەکانی ئەریوان ٩٣١ ، (خوێندەواری باو)ی مامۆستا توفیق وەهبی بەگ ، ئەمجا لاتینیەکەی کامەران بەدرخان ٩٣٨و ، مامۆستا جەمال نەبەز ٩٥٧و ، فەرهەنگی ئەم دواییــەی توفیــق وەهبیو ، ئەلفوبێ لاتینیەکەی دوکتور محمد موکریو هەموو ئەوانیتری (کۆنو نوێ) ، هەریەکە لە شوێنێــکەوە دەستیــانپێکردو ، هەرچەنــدە هەندێکیان پێوەندی لەنێوانیاندا هەبوو ، بەلام نەیانتوانی ببنە تەواوکەری یەکتریو گیروگرفت وەك خۆی دەمایەوەو ، بەلکو هەندێكجاریش ــ ئەگەر نەلێین زۆرجار ــ بوونەتە هۆی دوورکەوتنەوە لە مەبەست ، یان چەواشەییو پەرشو بلاویو سەر لێ تێکدانو •• هتد ؛ ئەویش بەهۆی ئەوەی :

١ ــ هەولو کۆششەکانی جۆربەجۆرو جیاواز بوون •

٢ ــ بە ڕێنووسی زمانێکی یەکگرتووی ئەدەبی نەنووسراونەتەوە •

٣ ــ بە ئەلفوبێیەکی لەیەکچووی یەکگرتوو تۆمار نەکراوەو ، هــەولی لەیەك نزیکبوونەوەیان نەداوە ، بەپێچەوانەوە هەریەکە ویستوویــەتی خۆی بکات بە سوارچاکی مەیدانو ڕیبازێکی تایبەتی بخاتەکار •
ئەمە جگە لە پەیڕەویکردنی باری رامیاری لەبارەی بۆچوونو ئــەو سەرچاوەیەی کە فەرمانی لێوە وەردەگرن ••

٤ ــ دۆزینەوەی چارەسەر بۆ گیروگرفتەکان جیاوازو جۆربەجۆر بوون، زۆرجاریش لەگەل یەکتریدا ڕێكنەدەکەوتن •

٥ ــ ئــەم بارە هەتــاكو لەلایــەن دەزگا ڕۆشنبــیری‌و فەرمــانڕەوایی‌و رامیاری‌یەکانیشەوە پەیڕەوی کردنێکی یەکگرتوو یــان لەیەکچــوو نەهاتۆتە کایەوە ، بۆنموونە : (لەکۆنــدا میرنشینــەکان بــۆ ڕاژەی شێوەی ناوچــەیی خۆیان کاریــان دەکرد ، بــە ئەلفــوبێی ئــەو فەرمانڕەوایی‌و دەستەلاّتانە تۆمارکراوە کە دەستیان بەسەر کــورددا ڕۆییوە ، گەلێك جاریش بە زمانی نەتەوە زاڵەکان زانیاری‌یە ئایینی‌و مێژوویی‌و ئەدەبی‌یەکان نووسراونەتەوە .. هتد) .

هەولی ئەوەش نەدراوە کە ئەدەبێکی فراوان بە تەنها شێوەیەکی زمانی کوردی بلاّوبکرێتەوە ، کە بۆ هەموو کوردێك بێت ، گشتیان بە هی خۆیانی بزانن ، ئەوەتــا ئەمــارەتی بۆتــان زاراوەی جزیرەیــان بەکاردەهێنــاو ، بابانەکانیش بە شێوەی کرمــانجی خواروو ــ سلێمــانی ــ دەرکەوتــن‌و ئاسران ، ئەردەلانیش بە شێوەی هەورامی (گۆرانی) .

هەرچۆن بێت ئەوەی دەستمان‌کەوتووە لەوەدا وەستاوە کە :

١ ــ ساڵانی ١٧٨٧ تا ١٩٢٠ نووسینی کوردی لە دەستخەتەوە هاتە ســەر نووسین ، دانانی سەرو بۆر نەما ، ووتەی بێگانە لە نووسینەکانــدا وورده وورده کەم‌بووەوە .

٢ ــ ٩٢٠ تا ٩٢٩ نووسینی کوردی پەتی‌و بــەکارهێنانی ئــەم جــۆرە نووسینە بوو بە باو ، پیتی (ە) جێگەی (سەر ــ فتحە)ی عــەرەبی گرتەوە .

٣ ــ ٩٢٩ ــ ٩٣٠ ڕێزمانی کوردی وورده وورده دەست‌نیشــان کراو ، نیشانە بۆ هەندێك پیت دانرا . هەرچەندەش بۆمان ڕوون‌بووەوە کە تائێستە گشت دەزگا ڕۆشنبیری‌و رامیاری‌و کۆمەلاّیەتی‌یەکان لەســەر (ڕێنووسێکی یەکگرتووی چەسپاوو گونجاو ڕێك‌نەکەوتوون کە دوای

لێکوڵینەوە دایان‌نابێت‌و ، بڕیاریان لەسەر دابێت‌و هەمووشیان وەك یەك پەیڕەوی بکەن) ، بەڵام هەنگاوی پێشوو بە گەورەو فراوان دادەنرێت بۆ ئامادەکردنی ئەو توانایەی کە ئێستە (زانستانە دوا بڕیار کاکڵە بکرێت‌و دوای ئاشکراکردنی بەگشتی پەیڕەوی بکرێت) •
لەبەر ئەم ڕۆشناییەیە دەتوانرێت پێش ساڵەکانی ١٧٨٧ بە دەمەی تاریکی ڕێنووسی کوردی دابنرێت ، وە نێوان ساڵانی ٩٢٩ تا ٩٨٠ بە دەمەی زێڕینی ڕێنووسی کوردی دابنرێت •

فڕێدان‌و هەڵبواردن لە بەکارهێناندا

گەلێك جار لە ئاخاوتنی زاری‌و ناوچەییدا هەندێك پیت فڕێدەدرێت‌و نایەتە ئاخاوتن‌و گۆناکرێت ، کە ئەمە لەگەڵ بنەڕەتی زمانەکەو لایەنە ڕێزمانییەکانی زمانەکەشدا ناگونجێت‌و دەبێتە خەوش‌و کەموکووڕی ••• کەچی کە دێینە سەر نووسین‌و تۆمارکردن دەبینین هەر هەمان شێوە دووبارە دەبێتەوەو باری ڕێنووسی زمانەکەشی پێ تێکدەدرێت •

ئێمە لەکاتێکدا بۆ یەکخستن‌و ڕێنووسی یەکگرتووی چەسپاو دەگەڕێین ، لەلاوە ئەم وازلێهێنان‌و هەڵبواردنە دەبێتە گیروگرفتێکی نوێ بۆ زمانەکەمان ، بۆیە پێویستە وەکو بابەتێك لێی بکۆڵرێتەوەو بڕیاری پەیڕەوی‌کردنی لەسەر بدرێت • ئەوانەش :

١ ـ فڕێدانی (ب)

١ ـ لە ووشەی (بەم)دا دووجۆر فڕێدان ڕوویداوە :

ا ـ با خەڵاتەکە (بەم) بۆ پێشکەوتووەکان • (ببەم) •

(ب)ی فڕێدراو یان (ب)ی چاووگی (بردن)ە یان هی

پێویستی (الزامی) ، لە هەردوو باردا لایەنی ڕێزمانی تێکدەدات•

ب ــ بەڵام لە ڕستەی:(پێویستە خەڵاتەکەم (بەم) بە پێشکەوتووەکان)دا پیتی (د) کە هی (دان ــ پێدان)ە فڕێدراوە کە یەکێکە لــە پیتە سەرەکییەکانی (ڕەگی کردار)ی چــاووگی (دان ــ پێدان) • ئەمەش دەبێتە هۆی گۆڕینی ڕەگی کردارەکە •

٢ ــ لە ڕستەی : (چاك لێمان (ببوو) بە کوێخا) یان (چاك لێمان بوو بــە کوێخا)دا• لە زۆر جاردا هەردووکیان بۆمەبەستی ڕابووردووی دوور بەکاردەهێنرێن و (وو) لە یەکەمداو (بوو) لە دووەمــدا فــڕێدراوە • دەبێت بووترێت (چاك لێمان بووبوو بە کوێخا) •

٣ ــ (سەیر دەبوو لێمان (بوایە) بە گزیر) • (بـ ــ ایە) ئامرازی ڕابووردوە، یان (بـ)ی پێویستیو مەرجی لێ لابراوە یان (بـ)ی کرداری (بوون)ی بێهێزی لێ فڕێدراوە ، ڕاستییەکەی : (سەیر دەبوو لێمان (ببوایە) بە گزیر)ە •

٤ ــ (بە بە پیاو) • ئەم ڕستەیەش (بـ)ی لــێ فڕێــدراوە کە یــان (بـ)ی کرداری (بوون)ە یــان (بـ)ی داخوازی • دەبێــت بنووسرێــت : (ببە بە پیــاو) •

٥ ــ (گیاکەڵە بژار کەو هەڵکێشە) ڕاستییەکەی :

(گیاکەڵە بژار بکەو هەڵبکێشە)یە چونکە (ب)ی داخوازی لێ لابراوە•

بەمپێیە (ب) هی کرداری (بوو) بێــت یان (بووبــوو) یــا هی (داخوازی) یا (ڕانەبووردووی پێویستی ــ الزامــی) یــان رابوردوو (بــ ••••ایە) بۆ سەر کردارێکی رابووردووی نزیــك (هــات ــ

بهاتایە) ، هەرکامێکیان بێت لەبارەی ڕێنوسەوە پێویستە بنووسرێتو پەیڕەوی بکرێت ، ئەوسا لەگەڵ دەستووری ڕێزمانی زمانەکەماندا دەگونجێتو لەمبارانەوە گیروگرفت ناهێڵێت .

٢ ـ فرێدانی (د)

١ ـ لەم ووشانەدا (د) پیتێکی بنەڕەتی‌یەو کە فرێدرا مەبەستی ووشەکە دەگۆررێت : (لەبەرئەوە پێویستە بنووسرێت) .

پەسن : پەسند
پەسەن : پەسەند
گۆبەن : گۆبەند
خوا : خودا

٢ ـ ووشە دارێژراوەکانی وەك (بالآر) کە ئامرازی (دار) وەك پاشگرێك چۆتە سەریانو (ووشەیەکی نوێی بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە) دەبێت بنووسرێتەوە : (بالآر) بنووسرێت (بالدار) .

٣ ـ لە کردارەکانی وەك (نەمەهێشت ، نەیانەهێشت)دا (د) فرێدراوە کە یەکێکە لە ئامرازەکانی رابووردوو ، (هێشت ، هێشتووە ، هێشتبوو، دەهێشت ، بهێشتایە) نەمەهێشت ـ نەمدەهێشت (ئامرازەکە ـ دە ـ یە)

نەیانەهێشت ـ نەیاندەهێشت (هەروەها) لەبەرئەوە پێویستە بنووسرێت .

٤ ـ ا ـ ئەچوو ـ (ئامرازی ـ ئە ـ کە بۆ ڕانەبوردووی راگەیاندنە ـ المضارع .

ب ـ ئەچم ـ الخبری ـ لەبنەڕەتدا ـ دە ـ یە .

دەبێ بنووسرێن (دەچوو ، دەچم) چونکە زوربەی شێوەکان ئەمە بەکاردەهێنن‌و ئەمیش ڕاستترە .

٥ ــ (لە بنەرەتا ، لە باخا) لەم پێکهاتووانەدا (د)ی ئامرازی (دا) فڕێدراوە. پێویستە بنووسرێتەوە بۆئەوەی لەگەڵ ئاوەڵفرمانەکاندا کاری خۆیان ببینن :

لە بنەرەتا ــ لە بنەرەتدا

بە سەربانا ــ بە سەربانىدا

لەباخا ــ لەباخدا

بەشەقاما ــ بەشەقامدا

٦ ــ لەکرداری (چانم ، بەزانم ، جوولانم) کە لە چاووگی (چاندن ، بەزاندن ، جوولاندن)ی دالی وەرگیراوون ، (د) پیتێکی بنەڕەتی‌یەو نابێت لە ڕەگی کردارەکەش فڕێبدرێت ، کەواتە دەبێت بنووسرێت (چاندم ، بەزاندم ، جوولاندم) .

٣ ــ پیتە گیراوەکان (دوانی)

ئەو پیتانەی گیراوون‌و دوانین پێویستە هەردوکیان بنووسرێن چونکە لە (دەنگ)و (مەبەستیشدا) دەگۆررێن ؛ وەك :

١ ــ کەللە (ئەگەر نووسرا ــ کەلە ــ مەبەستەکەی جیا دەبێت) .

زللـە (ئەگەر نووسرا ــ زلە ــ مەبەستی دەگۆررێت) .

گوللە (ئەگەر نووسرا ــ گولە ــ مەبەستی جیا دەبێت) .

کوللە (ئەگەر نووسرا ــ کولە ــ دیسان ئەو مەبەستە نادات) .

٢ ــ هەروەها ووشەکانی وەك (هەللا) .

٣ ــ ووشەکانی وەك (فزە ، مرِ ، شەممە ، ... هتد) پێویستە هەردووکیان بنووسرێن ئەگینا ئەو مەبەستە نادەن •

٤ ــ ا ــ (دان) پێویستە بنووسرێت (ددان) چونکە یەکەم دەبێتە (چاووگ)و دووەم (ناو) •

بۆنموونە : (دەرمانەکەم دانێ کە بۆ ددان بەکاری بهێنن) •

ب ــ هەروەها لە کرداری (بازددا) ــ (بازد ــ دان) •

دەبێت بگوترێت (بازدی دا) نەك (بازی دا) چونکە مەبەستو باری ڕێزمانیشیان دەگۆڕرێن •

٥ ــ ووشەی (دەست) هەڵەیە چونکە (دەست + ت) (ت) کە ڕاناوی دووەم کەسی تاکە نابێت فڕێبدرێت ، وە ووشەکە خۆشی پیتی (ت)ی تێدایە •

هەروەها زاراوی وەك (دەسەوارە) دەبێت وەك خۆی (دەستەوارە) بنووسرێت ... هتد ئەوانەی وەك ئەمانەن •

٦ ــ (ماین ــ بقینا) بەڵام (مایین ــ جوانو مایین) دەبێت بە دوو (یـ) بنووسرێت •

وە کە دەڵێین (لەدواین) جیا لەوەی کە دەڵێین (دوایین هەنگاو ــ الخطوة الأخيرة) دەبێت دەنگو نووسینی ئەم جۆرە نووسینە جیابکەینەوە •

٧ ــ (کرا) وە (کڕرا) (بڕا) وە (بڕرا) •

(مانگا مردو دۆ بڕا) جیایە لە (درەختەکە بڕرایەوە) :

(را) ئامرازی نادیارە لەبەرئەوە پێویستە بنووسرێت •

٤ ــ فرێدانی (ت) که ڕاناوه

١ ــ له ووشه‌ی (ده‌ڕوا) (ت) فرێدراوه که پارچه‌یه‌که له (ات) که ڕاناوه بۆ سێیه‌م که‌سی تاك (بزری تاك) • ڕاستوایه بنووسرێت (ده‌ڕوات ، بڕوات) له هه‌ردوو به‌کارهێنانی ڕانه‌بووردووی (ڕاگه‌یاندنو پێویستیدا) (ئیخباریو ئیلزامی) •

٢ ــ که ده‌ڵێین (دێ ، ده‌چێ) دیسان (ت) فرێدراوه که له‌گه‌ڵ (ێ)دا ڕاناوه بۆ سێیه‌م که‌سی تاك (ێت) ،له‌به‌رئه‌وه ده‌بێت بنووسرێتو فرێ نه‌درێت ، ببن به (دێت ، ده‌چێت) •

٣ ــ هه‌روه‌ها له ووشه‌ی (ده‌چی ، ده‌خۆی)دا (ت) فرێدراوه که له‌گه‌ڵ (ی)دا ڕاناوی دووه‌م که‌سی تاك پێکده‌هێنێت • له‌به‌رئه‌وه پێویسته بنووسرێت (ده‌چیت ، ده‌خۆیت) ، هه‌روه‌ها (بچیت ، بخۆیت) له ڕانه‌بووردووی پێویستیو ڕاگه‌یاندندا (خه‌به‌ریو ئیلزامی) •

٥ ــ فرێدانی (ك)

١ ــ له ووشه‌ی (هه‌نارێ) له ڕسته‌ی (هه‌نارێ ده‌خۆم)دا ، (ك) فرێدراوه که پێویسته بهێنرێته‌وه‌و بکرێته‌وه به (هه‌نارێك) چونکه (ێك) ئامرازی تاکه بۆ شوناسی ئاشکرانه‌که‌ر •

٢ ــ هه‌روه‌ها له ووشه‌ی (ڕاوچی‌یه) له ڕسته‌ی :

ا ــ ڕاوچی‌یه به‌په‌له به‌ره‌و ئێره هات • (یه‌ك ڕاوچی) •

ب ــ نه‌ریمان ڕاوچی‌یه ، به‌م ڕۆژگاره ڕاوده‌کات • (پیشه‌ی ڕاوه) • دووه‌میان پێویستی به (ك) نی‌یه ، به‌ڵام ووشه‌ی یه‌که‌م ڕسته (ا) پێویستی به (ك) هه‌یه وه ده‌بێت بنووسرێت (ڕاوچی‌یه‌ك) چونکه ئامرازی (یه‌ك) ئامرازی (تاکه) •

٦ ــ فرێدانی (ی)

لەبەرئەوەی (ی) بەتەنها لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی خۆی دەوێت . وای بە چاك دەزانم بەجێی بهێڵم بۆ نووسینێکی تایبەتی ، تەنها ئەوە دەڵێم کە :

(ئازاد + ی پێوەندی) کە دەبێتە (ئازادی برام) جیایە لەوەی کە دەڵێین (ترۆزێ + ی پێوەندی) کە دەبێتە (تـرۆزێ + ی + نـاسك) کە ئێستـە هەردووکیان وەکو یەك دەنووسرێن گیروگرفتی تێدایـەو پێویستـی بـە بڕیارێك هەیە .

ئەمە جگە لە لایەنەکانیتری (ی) لە بەکارهێنانیدا .

٧ ــ (وێ) لە زمانی کوردیدا

فرێدانی جووتە پیتی (وێ)و ژماردنیان بە یەك دەنگو یەك پیت

کۆبوونەوەی جووتە دەنگی (و + ێ) لەگەڵ یەکتریدا دەبێتە هـۆی دروستبوونی دەنگێکی تایبەتی (وێ) کە هەندێك بە یەك دەنگی سەربەخۆی دادەنێن‌و داوای دانانی یەك پیتی جیاوازی بۆ دەکەن .

یان (وێ) خۆی بە وێنەیەکی نموونەیی دادەنێن ، وەك یەك (هێما) بۆ یەك (دەنگ) .

بەڵام ڕاستییەکەی ئەم دوو پیتە لە بنەڕەتدا وێنـەی دوو دەنـگی جیاوازن‌و فڕێبدرێن‌و لەجێی هەردووکیان هێمایەکی نوێ بهێنرێتەکایەوە ، یان (وێ) خۆی بۆ هێمایەك‌و یەك پیت دابنرێت . ئەم خاڵ‌و نموونـانەی خوارەوە بەڵگەن بۆ پێ‌سەلماندنی ئەم ڕاستییە :

١ ــ بەپێی دانەی دەنگیی (وێ) دوو دانەن نەك یەکێك ، ئەم دوو دەنگە لە یەکتریش نزیك نین‌و جیاوازن .

٢ ــ شوێنی پێکهاتنی (و) وە (ێ) لەناو دەمو قــورگدا یــەك نیـــەو دووریشن لەیەکەوەو ، شوێنی دەنگ لێهــاتنی تاڵو ماسولــکەی دەنگیان جیایە •

٣ ــ چۆنێتی پێکهاتنیانو دروستبوونی هەریەکەیان لەبارەی ئاسۆیـــیو ئەســتوونی (تــانیو پــۆیی)یەوە جیــایەو وەك یــەك نیـــە ، ئیتر چــۆن ئەم دوو دەنــگە لەگەڵ یەکدا تێــکەڵ دەکرێن بۆئەوەی ببن بە یەك دەنگ •••

٤ ــ بەمپێیە لەبەرئەوەی پیتەکانیش وێنەی نموونەیی ئەو دەنگانــەنو هێمــان بــۆ ناسینەوەیان ، کەواتە هەر لەبنەڕەتدا ئەم پێکهــاتووە زمانییە دوو دەنگنو پێویستیان بە دوو پیت هەیە کە (و) وە (ێ)ن•

٥ ــ بێجگە لەو خاڵانە با بێینە سەر چۆنێتی بەیەکەوەبوونو ڕەچەڵــەکی پێکهاتنیان لە ووشەکاندا نەگۆڕراوونو هەر لە سەرەتادا لەو ووشانەدا هەبوون لەبارەی (مەبەست ، بڕگە ، چــاووگ ، •••)دا لــە یــەك جیادەبنەوە یان نە ؟ ئەمیش بە جیاکردنەوەی دەنگی (و) لە (ێ) ، وە لەدواییدا بە جیاکردنەوەی پیتــە بزوێن لە نەبزوێــن لە بڕگــەکانی ووشەکەدا •

بۆ ئیسپاتکردنی ئەمەش ئەم نموونانە دەخەینەڕوو :

١ ــ ا ــ لە ووشەی (شەو)دا (ێ) نیە هەروەها (شەوەکە ، شەوانــە) کە بەپێی بڕگە دەبنە :

شەو (دەنگ + بزوێن + دەنگ) ، (شە + وە + کە) ، (شە + وا + نە) (د + ب • د + ب • د + ب) •

ب ــ لە ووشەی (شەوێ) کە بە مەبەستی (کاتی شــەو) (بە شــەو)

(لیلا) (وقت اللیل) ئەگەر بڕگەی بکەین بەئاسانی دەردەکەوێت که جیانو یەکێکیان دەبێت بە دەنگ (نەبزوێن)و ئەویتریشیان بە (بزوێن) ، وەك :

شەوێ = شە (د + ب) + وێ (د + ب) •

(و) لێرەدا پیتی نەبزوێنەو (ێ) پیتە بزوێن •

ج ــ لە ووشەی (شەوێ)دا کە مەبەست (شەوێك)ە ، بۆ یــەك شەو بەکاردەهێنرێت ، ووشەکە لە (شەو + ێك) پێکهاتووە ، (و) لە (ێ) جیابووەوە ، (ێك) ئامرازی تاکە بۆ یەك شت •

لەبارەی بڕگەشەوە (شەو = دەنگ «نەبزوێــن» + بزوێــن + دەنگ «نەبزوێن» ، وە (شە + وێك) (نەبزوێن + بزوێن) (شە) لەگەڵ (وێك) = (نەبزوێن + بزوێن + نەبزوێن) وە ئەگەر ئەم دوو پیتە یەك دەنگ بوونایە بڕگەکەش تێکدەچــوو : وێــك (وێ + ك) • (نەبزوێن + نەبزوێن) ئەمەش هەڵەیە •

٢ ــ (کەو) : ئەم ووشەیە (ێ)ی تێدا نىیە ، بەڵام کە دەڵێین (کەوێ) بــۆ (کەوێك) (وێ) لە ووشەکەدا پەیدا دەبێت چۆن ئەو دوو پیتە جیایە بکرێن بە یەك دەنگو یەك پیت ؟

بێجگە لەمە لەبارەی دابەشی بزوێنو نەبزوێنەوە دوو پیتی جیادەبن ، (کە +وێ) ــ (کە + وێك) (بزوێن + بزوێن) لەیەکەمداو ، (نەبزوێن + بزوێن + نەبزوێن) لە دووەمدا •

٣ ــ لە ووشەی وەکو (دەنوێ ــ دەنوێت)دا بە هیچ جۆرێك ناتوانین بڵێین (وێ) یەك دەنگەو دەبێت یەك هێماشی هەبێت :

ا ــ (ێ) لێرەدا لەگەڵ (ت)دایەو (ڕاناوە) بۆ سێیەم کەسی تاك ، وە لەبنچینەدا پێوەندی نییە بە ووشەکەوە •

ب ــ کرداری (دەنوێت) لە چاووگی (نوستن) وەرگیراوە کە لە بنەڕەتدا (ێ)ی تێدانییە ، ئیتر چۆن دوو پیت فرێبدەین‌و لە جێی دوو دەنگ یەك (هێما ــ رمز) بەکاربهێنین ؟ (هەروەها هەموو ووشەیەکی وەکو ئەمانە) •

٤ ــ لە ووشەی (ئەوێ)دا کە لەبنەڕەتدا (ئەویانە ، ئەوشوێنە)و لە (ئەوە) کە ئیشارەیەو (شوێن) دروستبووە • لەبارەی برگەشەوە لە (ئە + وێ) (نەبزوێن + بزوێن) وە (نەبزوێن + بزوێن) تێکهاتووە • (و) نەبزوێنەو (ێ) بزوێنە ، ئیتر چۆن بین بە یەك دەنگ‌و یەك هێماشیان بۆ دابنرێت ، یان (وێ) بە یەك هێما دابنێین •

هەروەها (لەوێ) (لەویانە) (ئیشارەو ئاوەڵکردارە) •

بەم پێیە لابردنی دوو دەنگ‌و فڕێدانی دوو پیت‌و دانانیان بە یەك دەنگ‌و یەك هێمایان بۆ دابنرێت لەگەڵ بنەڕەتی زمانەکەدا ناگونجێت • خۆ ئەگەر ئەمە رەچاو بکرێت دەنگی تریش بەهۆی کۆبوونەوەی چەند پیتێکەوە بەیەکەوە دروست دەبێت‌و پێویستیان بە دروستکردنی‌تریش دەبێت وەك :

کێ ، گیا ، کێو ، گیوە ، کوێر
کیرە ، گیرە ، کینە ، گوێرە ، گێرە •

لەم ووشانەدا دەنگی (ك)و (گ) جیان لەوەی لەم ووشانەی‌تردا هەن : کاڵ ، کەل ، کول ، کۆلاو ، کووڕ ، کردار ، گاڵ ، گەل ، گوڵ ، گۆلاو ، گورووی ، گرد •

کەواتە دەبێت بۆ ئەم جیاوازی‌یە لە دەنگی کۆمەڵەی یەکەم لەگەڵ کۆمەڵەی دووەمیشدا بگەڕێین بۆ دروستکردنی پیتی نوێ بۆ ئەو (دەنگە تایبەتی‌یە کە بەهۆی کۆبوونەوەی دەنگێك لەگەڵ دەنگێکی‌تردا پەیدا بووە)و گەلێك گۆڕانی‌تریش لە پێکهاتووە زمانی‌یەکانی‌تریشدا بکەین کە ئەمە بێگومان دەبێتە هۆی شێواندن‌و خزمەتی زمانی کوردی ناکات .

سەرچاوەکانی ئەم باسە :

١ ــ مەلزەمەی دەورەی زمانی کوردی‌و ئامادەکردن لە سلێمانی لە سالآنی ٩٦١ تا ٩٨٠ ــ محمد صالح سعید .

٢ ــ هەموو سەرچاوەکانی ڕێنووس .

ڕێنووسی کوردی لە ڕووانگەی فۆنەتیکەوە

محمد معروف فتاح

١ ـ سەرەتـا :

هەرچەندە نووسین بابەتێکی سەرەکی زمانەوانی نیەو هەرگیز ئـەو گرنگیە وەرناگرێت کە بە دەنگسازیو رستەسازیو وشەسازی دەدرێت ، زمانەوان وەك ئەندامێکی خویندەواری کۆمەڵ ناتوانیت پشتی تی بکاتو لێی نەکولێتەوە بەتایبەتی لەبەر دوو هۆی گرنگ :

١ ـ نووسین بەتایبەتی لەپێش داهێنانی تۆمارکردنـدا تاکە سەرچـاوەی لێکولینەی زمانەوانی بووە وە دەوریـکی بالآی لە لیکولینـەوەی مێژوییو بەراوردا هەبووە .

٢ ـ نووسین دیوی دووەمی قسەکردنەو پێوەندییەکی پتـەوی لەگەڵیـدا هەیە . بەڵێ قسەنووسین بوونێکی سەربەخـۆی نیـەو تەنهـا بـە وردبوونەوە لە قسە دەتوانین لە نووسین بگەین .

لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە زمانەوانی (بەتایبەتی فونیمیستەکان) هەنگاویکی گرنگی نا بۆ پتەوکردنو دیاریکردنی جۆری پێوەندی نێوان زمانو رێنووس بەوەی هەوڵی دانانی رێنووسێکی ئاسانو رەوانی دا بـۆ ئەو زمانانەی بەرەو نەمان دەچوون . هەرچەند فونیمیستەکان دەوریـکی

بچوکیان به نووسین دا ، بەم هەنگاوەیان خزمەتێکی گەورەی ڕێنووسیان کرد بنەماو تایبەتیەکانی نووسینی فونیمان تەواو چەسپاند •

بەدوای ئەم هەنــگاوەدا هەندێك میللەتــانی‌تریش کە تــا ئەوکاتــە گیروگرفتی رینووسیان زۆر بوو ، بە ڕێنووسەکەیاندا چوونەوەو خستیانــە سەر ڕێبازی فۆنیمی •

لەم لیکولینەوەیەدا دەمەویت لەم سەرباسانە بدویم‌و چەند رایــەکی زمانەوانی دەربارەیان روون‌بکەمەوە : (١) یاسای دەنگی‌ی زمانی کوردی (٢) یاســای نووســینی زمــانــەکە (٣) رادەی ریکەوتنیــان (٤) رادەی رێ‌نەکەوتنیان (٥) گیروگرفتەکانی رینــووسی کــوردی لــە روانــگەی فۆنەتیکەوەو چۆنیەتی چارەسەرکردنیان (٦) کورتەی لیکولینەوەوەمەبەستی سەرەکیم لە نووسینی ئەم لیکولینەوەیە ئەوەیە کە بە شێوەیەکی زانستیانــە ئیسپاتی‌کەم کە رینووسی کوردی وەك رینووسی دەها زمانی‌تر تەواوگونجاوو جووت نیەو کەم‌وکورتی هەیە ، بەلآم هیشتا لە ناریکیدا بەراورد ناکریــت لەگەڵ رینووسی ئینگلیزی‌و فەرەنسیدا • کیشەی سەرەکی ئێمە لەوەدایــە کە ڕێنووسێکی یەکگرتوومان نیە کە هەموومان پی‌ی‌بنووســین‌و پەیرەوی بکەین بێ‌گوێ‌دانە تەگەرەو کەم‌وکورتی چونکە ئاشکرایە کە ڕێنووس نیە لە گێتی‌دا بێ‌گیروگرفت بیت بەهوی هەلکەوتی زمان خۆیەوە کە هەمیشە لە گوڕاندایە بەپیچەوانەی رینووسەوە کە تا رادەیەکی زۆر نەگۆڕە لەبەرئەوە هەمیشەیی شان بەشان لەگەڵ یاسای دەنگی‌ی زماندا نــاروات‌و جــووت نــابێت •

٢ ـ یاسای دەنگی‌ی کوردی :

لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەو کارانەی دەربارەی فۆنەتیکی زمانی کوردی کراون لەناو خۆیاندا لەسەر ژمــارەی فۆنیمەکــانی کوردی رێــك‌ناکەون

(بروانه ده عبدالرحمن مارف ١٩٧٦) ، ئەگەر بەشێوەیەکی زانستیانە سەیری کێشەکە بکەین‌و جیاوازیە ناگرنگەکان بخەینە پشت‌گوێ‌و بەراوردکردنی هەندێك وشە بکەینە سەرپشك ، دەتوانین ئیسپاتی‌کەیـن کە کـوردی (٩) دەنگی بزوین‌و (٢٥) دەنگی نەبزوێنی هەیە * .

بەراوردکردنی ئەم ریزە وشەیەی خوارەوە کە یەك برگەیین‌و تەنیا لـە یەك دەنـگدا جیاوازن بۆمان ساغ‌ئەکاتەوە کە دەنگی ú ، ó ، é ، a ، á فونیمن لە کوردیدا : [با ، بە ، بێ ، بۆ ، بوو] .

دیسانەوە بە بەراوردکردنی چەند وشەیەکی وەکو (کڕ ، کوڕ ، کووڕ) بۆمان دەرئەکەویت کە دەنگی i فونیمیکە وەکو بزوینەکانی سەرەوە چونکە جیاوازی دەخاتە نێوان واتای وشەوە . دەنگی u یش هەمـان پلەی هەیە لە کوردیدا .

هەندێك لە زمانەوانە کوردو بێگانەکان دان بەوەدا نـاتێن کە دەنگی ö فونیمە لە کوردیدا . ئاشـکراو بەلـگە نەویستە کە ئەم بزوینە کە لە وشەی (خوێن)و (جوێن)و چەنـد وشەیەکی‌تری ئەم دیـالیکتەدا بەرچاو دەکەویت ، فونیمیکی ناتەواوە چونکە (١) لە هەندیك دیالیکتی کوردیدا نیە و (٢) بلاوی کەمە بەواتای ئەوەی لە چەند وشەیەکی دیاری‌کراودا دەبینرێت (٣) لە وشەدا شوێنیکی دیاری‌کراوی هەیەو ناگوێزرێتەوە ، بە واتایەکی‌تر تەنیا لە ناوەراستی وشەدا دێت‌و هەرگیز جەمسەرەکان ناگریت . لێرەدا ئەبێت بزانین کە تەواوی یان ناتەواوی لە نرخی ئەم دەنگە کەم‌ناکاتـەوە چونـکە دەنگەکە واتای وشە دەگۆریت هەروەك بە بەراوردکردنی ئەم دو ریـزە وشەیەدا بۆمان دەردەکەوێ :

---

* ئاگەدارم کە بەمرایە لە هەموو زمانەوانەکانی‌تر تـەواو دوورئەکومـەوە لەبەرئەوە لە بەشـەکانی داهاتووی ئەم لیکولینەوەیـەدا بەدریـژی لـەم کێشـەیە دەدوێم .

١ ـ سوير
سەر

٢ ـ کوێر
کەر
کار

هەر کومەلیك لەم وشانە وەربگرین ، ئەبینین لە هەموو باریکدا وەك یەکن وە تەنیا دەنگیك لە یەکتریان جیادەکاتەوە • بە کومەڵەی یەکەمدا بۆمان دەردەکەویت کە a و ö فونیمن ، هەروەها کۆمەڵەی دوەم ئەوەمان بۆ ئیسپاتدەکا کە a ‘ á ‘ ö لە کوردی ئێستەماندا فۆنیمی سەربەخۆن •

هەندیك زمانەوان (بۆنمونە مەکارەس) لەوباوەرەدان کە ئەم دەنگە بزوینیك نیە ، بەلکو برتییە لە کۆی نیوە بزوینی و لەگەڵ بزوینی é دا ، کە بەرەودوا لە یەك برگەدا دێن • بەرپەرچدانەوەی ئەم رایە ئاسانە چونکە :ـ

١ ـ لە شوینی‌تریشدا دەنگی w پێش é دەکەوێت لە یەك برگەدا یان لە چوارچێوەی وشەیەکدا کەچی ئەو دەنگەی لەئەنجامی ئەم کۆبوونەوەیەدا دێتە کایەوە تەواو جیاوازە لە بزوینی دوولانەی ö وە بە سەلیقەش هەست بەم جیاوازیە دەکەین •

بونمونە هەمووومان لەسەر ئەوە ریك‌ئەکەوین کە ئەو بزوینەی لە وشەی (خوین ، جوێن)دا هەیە زۆر جیایە لەو دەنگەی کە لەپێشی (وێل ، وێر ، وێنە)و کوتایی (ئەدوێ ، ئەلوێ ، ئەنوێ)دا ئەبینرێت •

٢ ـ وەنەبێت دەنگی w و é هەر بەوجۆرەی سەرەوە ریز بن لە کوردیدا ، بەلکو بەپیچەوانەشەوە دەبینرێن (بەمجۆرە : ێ + و) لە

هەندی وشەدا • ئەمە لەخۆیدا باشترین بەڵگەیە کە هاتنی ئەم دوو دەنــگە بەدوای یەکتریدا دەنگی نوێ ناهێنێتە کایەوە •

هەروەك ئەم وشانە بۆمان دەرئەخەن : (خێو ، دێو ، ئێوە ، ئێواران) کەواتە دەنگی ێ لە کوردیدا فونیمێکی سەربەخۆیە وەك هەمــوو بزوێنەکانی‌ترو دەبێت نرخی خوی بدرێتی • ئەوەی زیــاتر ســەری لــێ تێك‌داوین لێرەدا ئەوەیە کە رێنووسی کوردی ئێستەمان بەرامبەر ئــەم فونیمە نیشانەیەکی دوو کەرتی بەکاردێنێت •

بە هەمان شێوە ، بە بەراوردکردنی وشە دەتوانین ئیسپاتی‌کەین کە ئەم دەنگانەش فونیمی نەبزوێنن لە کوردیدا : پ ــ ب ، ت ــ د ، ك ــ گ ، ج ــ چ، ق ، ح ، م ــ ن ، ل ــ ڵ ، ر ــ ڕ ، س ــ ز ، ش ــ ژ وەك بەراوردکردنی ئەم وشانە بۆمان دەردەخات : (پەنگ ــ بەنــگ (بەنــد) ، تەنگ ــ دەنگ ، کا ــ گا ، چەنگ (چەند) ــ جەنگ ، قەنگ، حەوت ــ چەوت ، مەنگ ــ نەنگ ، پەلە ــ پەڵە ، کەر ــ کەڕ ، زەنگ ــ سەنگ ، ژەنگ ــ شەنگ) •

هەندێك زمانەوان باوەڕیان‌وایە کە کوردی دەنگی (ط)و (ص)یشی هەیە • لەراستیدا ئەم دوو دەنگە هەن بەڵام لە پلەی ئەلۆفۆندان : (ط) کاتێك دێتە کایەوە کە دەنگی (ڵ) لەپێش یان دوای دەنگی (ت)وە بێــت (بروانە سەڵتە ــ تەڵە ••• هتد) • دیسان دەنگی (ص) (کە لــە وشــەی (ساڵ ، شەست ، سەگ)دا دەبینرێت ئەلۆفۆنی دەنگی (س)ە هەرچەنــدە تا ئێستا زانستیانە یاسای ئەم گورانەمان بۆ دیاری نەکراوە ، بە واتایەکی‌تر نازانین لەژێر کاری چی دەنگێــکدا فونیــمی (س) دەگۆڕێــت بە (ص) وە لەوانەشە کێشەکە (وەك من هەست ئەکەم) پێوەندی بە یاسای دەنگییەوە نەبێت • بەوەدا کە دەنگی (س) لە وشەی (سەگ ، شەست ، ساڵ•••هتد)دا

له زۆربه‌ی دیالێکته‌کانی کوردیدا هه‌ر به (ص) دێته گوێ وه به‌وه‌دا که ئه‌م دیارده‌یه ته‌نیا له‌م چه‌ند وشه که‌مه‌دا ده‌بینرێت ، واده‌رده‌که‌وێت که (ص) له‌و ئه‌لۆفۆنانه‌یه که مورفیم دیاری ئه‌که‌ن ، به واته‌ی ئه‌وه‌ی که هه‌لکه‌وتی ئه‌و وشانه وایه که ده‌نگی (ص) نه‌ك (س) په‌سه‌ند ئه‌که‌ن • به‌م‌پێیه ده‌توانین بلێین ده‌نگی (س) سه‌ره‌کی‌یه له کوردیدا ، ده‌بێتـــه (ص) له‌و وشـــانه‌ی سه‌ره‌وه‌دا • ئه‌مه به‌لای منه‌وه تاکه چاری کێشه‌که‌یه‌و له‌به‌رئه‌وه‌ی ژماره‌ی ئه‌و وشانه‌ی ده‌نگی (ص)یان تێدایه که‌من‌و هه‌مووشیان دیـــاری ئـــه‌کرێن له‌وانه‌یه چاریکی باشیش بێت •

له‌ناو ده‌نگه نه‌بزوینه‌کانی کوردیدا جیاوازی (خ)و (غ) شوێنیـــکی تایبه‌تی هه‌یه چونکه له‌و ده‌نگانه‌ن که ره‌وشتێکی سه‌یریان هه‌یه • ئـــه‌م دوو ده‌نگه واده‌رئه‌که‌وێت هێشتا له‌باری گوڕاندان‌و ته‌واو جێی خۆیان نه‌گرتووه، هه‌رچه‌ند زۆربه‌ی ، ئه‌گه‌ر نه‌لێم هه‌موو زمانه‌وانانی کوردی بێ‌مشت‌ومـــڕ هه‌ردو ده‌نگه‌که‌یان به فۆنیم داناوه • به باوه‌ری من ئه‌م کێشه‌یه زانستیانـــه چارنه‌کراوه‌و بیرکردنه‌وه‌یه‌کی که‌م بۆمان ده‌رده‌خات که جیاوازی (خ)و (غ) هه‌میشه‌یی نیه له زمانه‌که‌داو له زۆر شوینی وشه‌دا له‌ناو ئه‌چێت هه‌روه‌ك به‌م‌راستیانه‌دا ده‌رده‌که‌وێت :

١ ــ له ناوه‌راستی وشه‌دا ئه‌م دوو ده‌نـــگه جێی خۆیـــان ده‌گۆرنـــه‌وه بێ‌کارکردنه سه‌ر واتا ، له‌به‌رئه‌وه له‌م شوێنه‌دا وشه‌مان نیه ئیسپاتی‌کا که جیاوازییه‌که گرنگه (فونیمیه) وه‌ك ئه‌م ریزه وشانه ده‌ری‌ئه‌خه‌ن (باخه‌وان ــ باغه‌وان ، باخچه ــ باغچه) •

٢ ــ دیسانه‌وه له کوتایی وشه‌دا زۆربه‌ی کات جیاوازییه‌که ئه‌فه‌وتی‌و کار ناکات وه‌ك له‌م وشانه‌دا ئه‌بینین (باخ ــ باغ ، داخ ــ داغ ، ولاخ ــ ولاغ) • له هه‌مان کاتدا وشه‌مان هه‌یه که هه‌ریه‌کیك له ده‌نگه‌کـــانی

لەگەڵدا دێت وەکو (شاخ ، ناخ ، ساغ) • دیسانەوە لێرەشدا زانیاریانە بۆمان ئیسپات ناکرێ کە جیاوازی خ ــ غ هەیە لە زمانەکەدا •

٣ ــ لە سەرەتای وشەدا جیاوازییەکە هەیەو دەنگەکان جێ گورکێ ناکەن وەبەهوی وشەی (خار ــ غار)ەوە دەتوانین ئیسپاتی کەین کە دوو دەنگەکە فونیمن • (هەرچەندە لەوانەیە وشەی خار بە کوردی دانەنرێت) •

چاکترین چارە بۆ ئەم کێشە ئالۆزە ئەوەیە بڵێین جیاوازی نێوان (خ)و (غ) لە ناوەراستو کوتایی وشەدا «لەکاردەکەویت»• لە کارکەوتنو نەمانی جیاوازی دیاردەیەکی بلاوە لە زمانی تریشدا * لەبەرئەوە نابێت بە چارەیەکی سەیر وەربگیریت • بەم پێیە جیاوازییەکە تەنیا لە سەرەتای وشەدا دەمێنێت لە شوێنەکانی تردا یان دەبێتە (خ) یان (غ) بەپێی ئەوشێوەیەی قسەکەر پێی ئەدوێت •

هەندێك زمانەوان دەنگی (ق) لە کوردیدا بە دەنگیکی رەسەن دانانێن• لێرەدا گرنگ ئەوەیە کە دەنگەکە نەك هەر هەیە بەلکو لە پلەی فۆنیمیشدایە هەروەك بە بەراوردکردنی ئەم وشانەدا دەردەکەوێت (قات ، کات ، لات ، قاچ ، پاچ ، باج) •

لەم لێکولینەوەدا دەنگی (ع)م بە فونیم دانەناوە لەکوردیدا ، چونکە هەمیشە جێی خوی دەگۆرێتەوە لەگەڵ فونیمی a داو گومانیشم نیە کە ئەمەیان سەرەکی ترە ، چونکە لەو دەنگانەیە کە لە بنچینەدا لە زمانە هێندو ــ ئێرانیەکاندا هەبووە (بروانە بەشی ٤ ــ ٧) • بێجگە لەو فونیمانەی لێ دووواین ، زمانی کوردی خاوەنی چەند دیاردەیەکی دەنگیی ترە کە ناخرینە پشت گوێ چونکە گرنگی فونیمیان هەیە هەرچەندە کاریان بلاوترە

* لە ئەڵمانیدا ، بۆنمونە ، جیاوازی ت/د کە لە سەرەتاو ناوەراستدا هەیە ، لە کوتایی وشەدا لەکار دەکەویتو ت دەمێنیتەوە •

وە زۆرجار دەگەنە سنووری فریزو رستە • گرنگترینی ئەم دیاردانە ئاوازو گرتنو وەستانە لەناو یان لە سنووری وشەدا •

گومان لەوەدا نیە کە ئاواز ، بە واتای بەرزکردنەوەو نزمکردنەوەی دەنگ لە کوتایی قسەدا ، رستەیَ پرسیارو سەرسورمانو هەواڵدان لە یەکتر جیادەکاتەوە • بۆنمونە رستەی «ئەروێت» بە چەند واتایەك دێت بەپێی گورینی ئاوازی وتنەکەمان : (١) ئەگەر دەنگمان وردە وردە لەسەر برگەی دووەم نزمبکەینەوە ، ئەوا مەبەستمان ئەوەیە کە بریاردراوە تۆ برویت ، رستەکە یان هەواڵ دەگەیەنێت یان جۆرێك لە دلنیایی قسەکەر (٢) ئەگەر دەنگمان بەرەبەرە نزمبکەینەوە وە لە هەمانکاتدا دەنگی (ی) بگرین ، ئەوا هەرەشەو هەواڵدان پێکەوە دینە کایەوە (٣) ئەگەر لەکوتایی رستەکەدا دەنگ بەرەبەرە بەرز بکەینەوە ئەوا رستەکە دەبێتە پرسیار (٤) ئەگەر پلەی بەرزی دەنگمان کەمێك زیاتر بکەین ئەوا رستەکە سەرسۆرمان دەگەیەنێت• لە هەموو ئەو دۆخانەدا دەنگەکان یان فونیمە ریزبووەکان وەك خۆیان دەمیننەوەو نرخی خۆیان دەپارێزن ، هەموو گورانە واتاییەکان ئاواز (هەندی جار بەیارمەتی گرتن) دەیانهێنێتە کایەوە • (بروانە مەکارەس ١٩٥٨) •

هەرچەندە هیشتا بەتەواوی لە گرتن (ستریس) لە کوردیدا نەکولراوەتەوە بەڵام لە دەمێکەوە بۆمان روونبۆتەوە کە گرنگی فونیمی هەیە ، چونکە جیاوازی واتایی دروستدەکات •

بونمونە گرتن زۆرجار رستە لە وشە (رەشە ، رەشە ـ خانە ، خانە)و هەندیجاریش وشە لە فریز جیا دەکاتەوە (چوارتا ، چوار تا) •

دیسانەوە وەستانو نەوەستانیش لە سنوری وشەدا هەندیجار دەبێتە هۆی واتاگۆرین وەك لەمرستەیەدا دەبینین (ئەمبەر دارە ـ ئەم بەردارە) •

ئەمرستەیە دوواتە دەبەخشێت بەپێی ئەوەی وەستانەکە لەنێوان (ئـەم)و (بەر)دایە یان لەنێوان (بەر)و (دار)دا ئەبێت •

نابێت وابزانین کە فۆنیمـەکانی کـوردی (فۆنیمـە ریزبـووەکان) هەمووکاتیك وەکو خۆیان دەمێننەوە نرخی خۆیان دەپارێزن لە هەمـوو شوێنێکدا • کە دەنگ دەچێتە چوارچیوەی قسەوە هەندی جار گـۆڕانی بەسەردا دێت • فۆنیمەکانی کوردیش وەکو فونیمی زۆربەی زمانەکانیتر بەم گوڕانەدا دەڕۆنو لەئەنجامدا هەندی دەنگیتریش دێتە کایەوە کە لـە پلەی ئەلوفۆندان • وا لەخوارەوە زۆر بەکورتی لە هەندیك لەو گوڕانانـە ئەدوین کە بەسەر فونیمەکانی کوردیدا دێن :

(١) لێك چوون : لەمجۆرە گۆڕانەدا دوو دەنگی جیاواز لە یەکتر نزیكدەبنەوە بۆئەوەی جولانەوەی ماسولکەیی کەمتر بەکاربێت • بۆنمونە (ش) دەبێتە (ژ) یان (ف) دەبێتە (ڤ) یان (س) دەبێتە (ز) کاتیك کـەوتنە پیش دەنگیکی ئاوازەدارەوە وەکو لەم نمونانـەدا دەبینـین : چەشـت ــ ئەچێژی ، حەفتا ــ حەڤە ــ حەڤدە ، گەستی ــ ئەگەزێ (٢) دوورکەوتنەوە: لێرەدا دوو دەنگی لەیەكچوو دوورئەکەونەوە لە یەکتر بەوەی یەکیکیـان واز لە تایبەتیەکی خوی دەهێنی بۆ سەرلێتێکنەدان وەکو لەم نمونەیـەدا دەبینین (ممتاز ــ منتاز) (٣) تواندنەوە یـان لەناوچوون : لـەم گوڕانـەدا دەنگیك (بەتایبەتی نەبزوین) لەناو ئەچێت کە پیش نەبزوێنیکیتر بکەویـت لەبەر بۆنەهاتن یان قورسی هیشووە دەنگەکە • (نمونە : باستاناکەم ــ باس ناکەم یان ددان ــ دان) (٤) جێگورکێ : هەندیجار دەنگیك یان برگەیەك جێی خوی لەگەڵ دەنگیك ــ برگەیەکی دراوسیدا دەگۆڕیتەوە بێئەوەی کار بکاتە سەر واتای وشەکە (نمونە فرین ــ رفین ، تەرزە ــ تەزرە ، بەفر ــ بەرف) (٥) دەنگ دروستبوون : هەندیجار کە دوودەنگ بەرەودوا دێن، دەنگیکی زیاد دێتە نیوانیانەوە تاوەکو هیشووە نەبزوین یان بزوێنی دوولانە

وه زۆرجار دەگەنە سنووری فریزو رستە • گرنگترینی ئەم دیاردانە ئاوازو گرتنو وەستانە لەناو یان لە سنووری وشەدا •

گومان لەوەدا نیە کە ئاواز ، بە واتای بەرزکردنەوەو نزمکردنەوەی دەنگ لە کوتایی قسەدا ، رستەیَ پرسیارو سەرسورمانو هەواڵدان لە یەکتر جیادەکاتەوە • بۆنمونە رستەی «ئەروێت» بە چەند واتایەك دێت بەپێی گورینی ئاوازی وتنەکەمان : (١) ئەگەر دەنگمان وردە وردە لەسەر برگەی دووەم نزمبکەینەوە ، ئەوا مەبەستمان ئەوەیە کە بریاردراوە تۆ برویت ، رستەکە یان هەواڵ دەگەیەنێت یان جۆرێك لە دلنیایی قسەکەر (٢) ئەگەر دەنگمان بەرەبەرە نزمبکەینەوە وە لە هەمانکاتدا دەنگی (ی) بگرین ، ئەوا هەرەشەو هەواڵدان پێکەوە دینە کایەوە (٣) ئەگەر لەکوتایی رستەکەدا دەنگ بەرەبەرە بەرز بکەینەوە ئەوا رستەکە دەبێتە پرسیار (٤) ئەگەر پلەی بەرزی دەنگمان کەمێك زیاتر بکەین ئەوا رستەکە سەرسۆرمان دەگەیەنێت• لە هەموو ئەو دۆخانەدا دەنگەکان یان فونیمە ریزبووەکان وەك خۆیان دەمیننەوەو نرخی خۆیان دەپارێزن ، هەموو گورانە واتاییەکان ئاواز (هەندی جار بەیارمەتی گرتن) دەیانهێنێتە کایەوە • (بروانە مەکارەس ١٩٥٨) •

هەرچەندە هیشتا بەتەواوی لە گرتن (ستریس) لە کوردیدا نەکولراوەتەوە بەلاّم لە دەمێکەوە بۆمان روونبۆتەوە کە گرنگی فونیمی هەیە ، چونکە جیاوازی واتایی دروستدەکات •

بونمونە گرتن زۆرجار رستە لە وشە (رەشە ، رەشە ـــ خانە ، خانە)و هەندیجاریش وشە لە فریز جیا دەکاتەوە (چوارتا ، چوار تا) •

دیسانەوە وەستانو نەوەستانیش لە سنوری وشەدا هەندیجار دەبێتە هۆی واتاگۆرین وەك لەمرستەیەدا دەبینین (ئەمبەر دارە ـــ ئەم بەردارە) •

ئەم‌رستەیە دوواتە دەبەخشێت بەپێی ئەوەی وەستانەکە لەنێوان (ئــەم)و (بەر)دایە یان لەنێوان (بەر)و (دار)دا ئەبێت •

نابێت وابزانین کە فۆنیمــەکانی کــوردی (فۆنیمــە ریزبــووەکان) هەمووکاتێك وەکو خۆیان دەمێننەوە نرخی خۆیان دەپارێزن لە هەمــوو شوێنێکدا • کە دەنگ دەچێتە چوارچیوەی قسەوە هەندی جار گــۆڕانی بەسەردا دێت • فۆنیمەکانی کوردیش وەکو فونیمی زۆربەی زمانەکانی‌تر بەم‌گوڕانەدا دەڕۆنو لەئەنجامدا هەندی دەنگی‌تریش دێتە کایەوە کە لــە پلەی ئەلوفۆندان • وا لەخوارەوە زۆر بەکورتی لە هەندێك لەو گوڕانانــە ئەدوین کە بەسەر فونیمەکانی کوردیدا دێن :

(١) لێك چوون : لەم‌جۆرە گۆڕانەدا دوو دەنگی جیاواز لە یەکتر نزیك‌دەبنەوە بۆئەوەی جولانەوەی ماسولکەیی کەمتر بەکاربێت • بۆنمونە (ش) دەبێتە (ژ) یان (ف) دەبێتە (ڤ) یان (س) دەبێتە (ز) کاتێك کــەوتنە پیش دەنگیکی ئاوازەدارەوە وەکو لەم نمونانــەدا دەبینــین : چەشــت ــ ئەچێژی ، حەفتا ــ حەڤە ــ حەڤدە ، گەستی ــ ئەگەزێ (٢) دوورکەوتنەوە: لێرەدا دوو دەنگی لەیەك‌چوو دوورئەکەونەوە لە یەکتر بەوەی یەکیکیــان واز لە تایبەتیەکی خوی دەهێنی بۆ سەرلێ‌تێك‌نەدان وەکو لەم نمونەیــەدا دەبینین (ممتاز ــ منتاز) (٣) تواندەوە یەمان لەناو
دەنگیك (بەتایبەتی نەبزوین) لەناو ئەچێت
لەبەر بۆنەهاتن یان قورسی هیشووە دەنگ
ناکەم یان ددان ــ دان) (٤) جێ‌گورکی :
جێی خوی لەگەڵ دەنگیك ــ برگەیەکی
کار بکاتە سەر واتای وشەکە (نمونە فرین ــ
بەرف) (٥) دەنگ دروست‌بوون : هەندی‌جار کە
دەنگیکی زیاد دێتە نیوانیانەوە تاوەکو هیشووە

دروستنەبێت وەکو لەمنمونانەدا دەبینین (خانوو ــ خـانووەکە ، دێ ــ دێیەکە ، بیدروو + ەوە ــ بیدرووڕەوە) •

بۆ روونکردنەوەو ئاسـانکردنی یاسـای دەنـگی کـوردی وا ئەوراستیانەی سەرەوە لە نەخشەیەکدا پیشانئەدەین •

فۆنیمەکانی کوردی :

(فونیمە ریزبووەکان) •

١ ــ دەنگە بزوینەکان :

ا ــ کورت　　i ‘ u ‘ a

ب ــ بزوینە درێژەکان :　　á ‘ ú ‘ I ‘ ó ‘ é

ج ــ بزوینی دوولانە :　　ö

٢ ــ دەنگە نەبزوینەکان :

پ ــ د	ت ــ د				
ف		چ ــ ج	ك ــ گ		ق
	س ــ ز	ش ــ ژ		خ ــ	ح
م	ن				
ل	ڵ				
ر	ڕ				

نیوەبزوین :

و　　ی

فونیمه سەپاوەکان : ـ *

١ ـ گرتن (ستریس) (٣ پلەبەئاسانی دیاری ئەکرێت)

٢ ـ وەستان (یانەوەستان)

٣ ـ ئاواز (٣ پلە بەئاسانی دیاری ئەکرێت ، ..)

بەرز ، نزم ، زۆر بەرز

٣ ـ یاسای نووسین :

بۆ نواندنی یاسا دەنگیەکانی زمان ، نووسین ئەتوانێت یەکێك لەم ریگایانەی خوارەوە بگرێت بێجگە لە بەکارهێنانی ئایدوگرام کە پێوەندی بە زمانەوە نیە :ـ

١ ـ نووسینی وشەیی یان مورفیمی : لەمجۆرە نووسینەدا وینە بۆ هەموو وشەکان یان مورفیمەکانی زمان ئەکیشرێت . لەبەرئەوەی ژمارەی مورفیم یان وشە زۆرە وە سنووریکی تەواوی نیە ، ژمارەی وینەکانیش بێسنوور دەبن و ئەم جۆرە نووسینە بۆ فێرکردن گران دەبێت تاکە کەلکی لەوەدایە کە جیاوازی نیوان دیالیکتەکان ناهێلێت . بە واتایەکیتر ، قسەکەر بە هەموو دیالیکتەکان تێی ئەگەن .

٢ ـ نووسینی دەنگی یان فۆنەتیکی : ئەمجۆرە دەکرێت بە چەند بەشێکەوە .

ا ـ نوسینی برگەیی : لێرەدا رەمز یان نیشانە بۆ هەموو برگەکانی زمانەکە دادەنرێت . دیسانەوە لەبەر زۆری برگە لە زماندا و زۆری وینەکان، ئەمجۆرە نووسینە تەنها بەکەلکی ئەو زمانانە دێت کە برگەی لەیەکچوویان

---

* لەم نەخشەیەدا دەنگی ڤ و غ و نگ و ع و ء بە فونیم دانەنراوە بەپێی بیری نووسەر .

زۆرەو دووپات دەبنەوە وەکو زمانی یابانی • ڕینووسی عەرەبیش تارادەیەک لەمجۆرەیە •

ب ـ نوسینی فونیمی : ئەمجۆرە ئیستا بلاوترین جـۆری نووسینـە لە گیتیدا• لێرەدا هەموو فونیمەکانی زمان نیشانەی بۆ دادەنرێت• یەکیک لە چاکەکانی ئەمجۆرە نووسینە ئەوەیە کە ژمارەی نیشانەکانی زۆر کەمترە لە جۆرەکانیتر ، لەبەرئەوە بۆفێربـوون زۆر ئاسـانترە • کەمبونـەوەی نیشانەکان وەنەبێت لەبەرئەوە بێت کە ژمارەی دەنگ لە زمانیکدا کەم بێت، بەلکو ئەم جۆرە نووسینە گوێناداتە هەموو دەنگیك هەروەك چۆن لـە گوێگرتندا خۆمان راهێناوە گوێبدەینە دەنگە گرنگەکانو دەها شتیتر کە راستەوخۆ پێوەندییان بە مەبەستەکەوە نیە بخەینە پشتگوێ وەك بەرزی دەنگی قسەکەر یان تایەبەتیەکانی دەنگی تا منگنی یان ئەو تایەبەتیانەی کـە دیالیکتی قسەکەرەکە دەردەخەن • نووسین لەراستیدا نابێت نیشانە بـۆ هەموو دەنگیك دابنێت ، چونکە هەندیك دەنگ گرنگییان نیە لە گەیاندنی مەبەستدا هەروەك چۆن لە خویندنەوەدا شیوەی تیپـەکان ، گـەورەییو بچوکیان یان رەنگکردنیان ، کار ناکاتە سەر مەبەستی نووسینەکە • جـا نووسینی فونیمی لەراسـتیدا بـە گەیشتن بەم راستیەو پـەیرەویکردنی هەنگاویکی زۆر گەورەی بەرەوپێشەوە ناوە هەر لەبەر ئەم چاکییەیەتی کە زیاتر بلاوبۆتەوەو تەنانەت ئەم زمانانەی کە زۆر لەکۆنـەوە بـە نووسینی برگەیی یان مورفیمی نوسراونەتەوە ئیستا هەولیئەوە ئەدەن بیانگورن بۆ نوسینی فۆنیمی ، لەبەر ئاسانیو سەرکەوتووی ئەمجۆرە ڕێنووسە •

جۆریکیتر لە نووسینی دەنگی ، کە بۆ نووسینەوەی زمـان کەمـتر بەکاردێت ، نووسینی فۆنەتیکیە •لەمجۆرە نووسـینەدا هەمـوو دەنگیـك بێگوێدانە گرنگیو ناگرنگی نیشانەیەکی تـایەتی (تیـپ یان سەروبـۆر) دەدرێتی • لەبەرئەوەی دیاردەی دەنگیی بێسنوورە لە زماندا ، لەمجۆرە

نووسینەدا ژمارەی نیشانە زۆر ئەبێت بەجۆرێك کە نەك هەر گران ئەبێت بۆ فێربوون ، بەڵکو ڕێنووسەکەش ناشیرین ئەکات • لەبەرئەمە ئەمجـۆرە ڕێنووسە تەنها بۆ مەبەستی تایبەتی بەکاردێت وەکو لێکۆڵینەوەی فونەتیکی•

ڕێنووسی کوردی هەر لە سەرەتای بوونیەوە نوسینێکی فۆنیمی بووە، ئەگەرچی جاروباریش لەسەر ئەم بناغەیە لایدابێت • هەر لە سەرەتاوە هەوڵی ئەوە دراوە بەرامبەر هەر دەنگێك (فونیمێك) تیپێك یان نیشانەیەك هەبێت• هەندێجار نووسەری کورد بەوەشەوە نەوەستاوە ، تەقەلای ئەوەی داوە کە تەنانەت دەنگە ناگرنگەکانیش (ئەلۆفۆنەکان) بنوێنن ، بونمونە ت• وەهبی لە ڕێنووسە لاتینییەکەیدا دووجۆر دەنگی (د) دەستنیشـان ئـەکاتو بڕیاریوایە نوختەیەك لەژێر (د)دا دانێت بو دالی کلور• هەروەها لە ساڵەکانی پەنجادا هەندێ نووسەر لەسەر لاپەرەکانی گۆڤاری هیوا داوایان ئەکرد کە دووجۆر (ك) نیشانەی بۆ دابنرێت : (ك)ی دواوەو (ك)ی پێشەوە بێئەوەی هەست بەوە بکەن کە پەیرەوی کردنی ئەم جۆرە داوایانە ، (نیشانە دانـان بۆ هەموو دەنگێك) ڕینووسەکەمان دەگۆرێت بە ڕێنووسیکی فۆنەتیکی) لەبەرئەوەی زمانی کوردی هەرگیز تیپی تایبەتی خۆی نەبووە ، وە ئـەو تیپە عەرەبیەی لەبەردەستدا بووە ، بۆ نوسینی کوردی پڕبەپڕی نەهاتووتە دەست• نوسەرانی کورد ناچاربوون کە دەستکاری ئەم تیپانـە بکەن بەو ئامانجەی هەڵکەوتی دەنگیی کوردی تەواو بەهوی ئەو تیپە نوییـانەوە بنوێنـن •

لەبەرئەوەی ئەم هەوڵانەی لە سەرەتادا دراون کـاری تاکە کەسـێك بوونو پێوەندی نیوان نوسەرەکانمان تەواونەبووە ، کوردی ڕینووسیکی یەکگرتووی نیەو نەبووە هەروەك چۆن تائێستاش بە دیالکتێکی یەکگرتوو نانوسین • ئەمە لەخۆیدا گەورەترین کۆسپە لە ڕێگای چاککردنی ڕینووسە کەماندا (بروانە بەشی (٥)ی ئەم باسە) تائێستا چەندەها ڕینووس هاتوتـە

کایەوە ، هەندیکیان بۆ ماوەیەك بەکارهاتوونو لەناوچوون ، هەندیکی تریان هەر ماونو تائیستا گۆڤارو رۆژنامەیان پێ بلاوئەکرێتەوە •

بۆئەوەی بزانین رێنووسی کوردی تا چیرادەیەك توانیوێتی راستیەکانی یاسای دەنگی زمانەکە بنوینی ، وا لەخوارەوە چوار نمونە رینووس هەلدەبژێرین بۆ بەراوردکردن • هەروەك لەسەرەوە وتمان رینووس لە کوردیدا زۆرەوە هەلبژاردنی ئەم چوارە ئەوە ناگەینێت کە هەر ئەمانە باشن یان دانیان پیانراوە ، بەلکو لەبەرئەوەیە کە جیاوازی نیوان رینووسەکانی کوردیمان تەواو بۆ روون‌دەکەنەوە • لەبەرئەوەی ئەم چوارەش لە زۆر رووەوە لەناو خۆیاندا رێك کەوتوونو جیاوازییان تەنانەت لەگەل جۆرەکانی‌تریشدا نیە ، پیویست ناکات بەدرێژی لەسەر شتە ناوکوێیەکانیان بروێن • بە شێوەیەکی گشتی ئەتوانین بلێین هەموو ئەو رینووسانەی کە تیپی عەرەبی بەکاردێنن لە نواندنی دەنگە نەبزوینەکاندا سەرکەوتوونو گیروگرفتیان کەمە (بروانە بەشی ٤) •لەناو نەبزوینەکاندا تەنیا (ل)و (ر) تەگەرە دێننە ریگە چونکە ئەم دوانە فونیم نین لە زمانی عەرەبیداو لەبەرئەوە نیشانە بەرامبەریان دانەنراوە • نەبوونی نیشانە بۆ ئەم دوو فونیمە کوردیە ، رینووس‌نووسە کوردەکانی ناچارکردوە کە یان دەنگی (ل)و (ر) دووپات‌بکەنەوە یان سەروبۆرو چوکلە دانین • جیاوازیو رێك‌نەکەوتن لەسەر نیشانە زیاتر لە نواندنی دەنگە بزوینەکاندا سەرهەلئەدات• ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ دوو هۆ (١) ژمارەی ئەو نیشانانەی لە عەرەبیدا بۆ نواندنی بزوین دانراون کەمن یان زۆر کەمترە لەوەی بتوانیت تەواو بزوینی کوردی بنوینی (٢) رینووس‌نوسە کوردەکان لەناو خۆیاندا لەسەر ژمارەی بزوینی کوردی رێك نەکەوتوون ، هەندیك بە (٨)و هەندیکیان بە کەمتر یان زیاتری دادەنێن •

ا ــ دەنگە بزوینەکان :

	فۆنیم	م. سەعید کابان	ت. وەهبی	ک. باڵدار	کۆڕ
١	I	ی	یی	یـ	ی̄
٢	i	—	ی		—
٣	e	ی	ێ	ێ	ێ
٤	a	ـه	ه	ه	ە
٥	á	ا	ا		ا
٦	i	—	ي	—	—
٧	ú	و	وو	وو	و̄
٨	u	و	و	و	و
٩	ö	—	وي	—	—
١٠	ü	—	یو / دیور	—	—

ب ــ دەنگە نەبزوینەکان (ئەوانەی جیاواز نوینراون) :

١	ڵ	ڵ	ل	ڵ	ڵ
٢	ڕ	ڕ	ڕ	رر	ڕ
٣	ص	—	—	—	ص
٤	ه	ه	ه	ه	ه/ه

بەراوردیکی ئــەو دوو نەخشەیــەی ســەرەوە ئــەم تیبینیانەمــان دەستئەخات :

١ ــ ت. وەهبی دەنگی I ی کوردی زیــاتر لە نووســەرەکانیتر

شێ کردوتەوەو ئەلفۆنەکانی دیاری کردوەو گەیشتووتە ئەو راستیەی کە ئەم دەنگە بە دوو شیوەی جیاواز هەیە لە شیوەی سلیمانیدا : یەکەمیان دەنگی I یە کە لە وشەی گرتن ، ژن ، پڕ ، چڕ دا دەرئەکەوێت • دوەمیان دەنگی یە کە لە برگەی دوایی وشەی وەرزش دا دەرئەکەویت • بێ گومان ئەم راستی دەرخستنە لەخۆیدا سەرکەوتنیکی گەورەیە شارەزایی ت• وەهبی پیشانئەدات • بەلاّم دانانی نیشانە بۆیان بەلای منەوە کاریکی ناپیویستەو تەنها ئەرکی سەرشانی فیرکار زیاد ئەکات • ئەگەر پەیروی ئەمە بکەین ئەبێت بەلای کەمەوە دوو نیشانە بۆ (ك)و (گ)و (ج)ش دابنێین چونکە ئەمانەش لەژێر کاری دەنگەکانی دراوسیدا بەلای کەمەوە بە دوو شێوە ئەبینرێن • ئەگەر ئەم جیاوازیە فرێدەین و وازیش لە ü بینین کە بەلای منەوە لە دیالێکتی سلێمانیدا نیە ئەوا دەبینین ت • وەهبی بۆ هەر بزوێنێك تیپیکی دارشتوە کە پڕبەپڕی ئەیان نوێنێت ، بەمجۆرە باشترین رینووسی داناوە بۆ بزوینەکانی کوردی • رینووسەکەی کۆڕی زانیاری بەدوای ئەمدا دێت لەباشیدا ، تەنیا نیشانەی بۆ بزوینی و دانەناوە وە لەمەدا لەگەڵ ئەوەی بالدار‌دا جیاوازی تەنها ئەوەیە کە باڵدار بو دەربرینی دەنگی ü دەنگ دووبارە ئەکاتەوە ، کۆڕ سەری بەکارهیناوە • لەرووی فۆنەتیکەوە ، لێرەدا کۆر راستتر بۆ مەسەلەکە چووە چونکە زانستانە ئەتوانین ئیسپاتی‌کەین کە دەنگی ü بریتی نیە لە و + و بەلکو لە دەنگیکی تایەبەتی‌تر • رینووسەکەی م• سعید صدقی لە هەر چواریان درشتتر بۆ مەسەلەی نواندن چووە ، چونکە چوار نیشانەی بەکارهێناوە بو نواندنی (٦) دەنگ وە بۆ سێ دەنگی بزوێن نەچووە •

٢ ــ بۆ جیاکردنەوەی (ڵ) لە (ل) هەر چوار رینووسەکەمان وەك یەکن هەرچەندە ت • وەهبی لەجیاتی چوکلە نوختەیەکی بەکارهێناوە • لە جیاکردنەوەی (ڕ)و (ر) (کە لەبارەی فۆنەتیکەوە لەگەڵ (ڵ)و (ل)دا جیاواز

نیه ، هەردوو دەنگەکە (ڵ)و (ڕ) لەرانەوەی مەلاشوو لە (ل)و (ر) جیایان دەکاتەوە) ئـ • باڵدار پەیرەوی هەمان یاسای نەکردوەو دیسانەوە دەنگی (ر)ی دوپاتکردۆتەوە هەروەکو (ڕ) بەقەدەر (ر +ر) بێت • لەرووی فۆنەتیکەوە ئەمە راست نیە ، لەبەرئەوە دانانی چوکلە یان نیشانەی تر لەشوێنیوادا باشترە لە دووپاتکردنەوەو لەرووی گرانیو ئاسانیشەوە جیانابنەوە چونکە هەردوکیان هەر دەستهەڵگرتنیان تێدا هەیە •

٣ــ کۆڕ نیشانەی (ه)ی داناوە بۆ ئەو دەنگەی لەکوتایی وشەدا کاتێك دەرکەوتوو بێت وە ئەیگۆریت بە (ە) کە دەنگەکە دەرنەکەوێت • بەلای منەوە لەرووی فۆنەتیکەوە دەنگی (ه) لە کوتایی وشەدا هەرگیز نایەت (لە وشەی وەکو دە ، بە ، کە •••دا دەنگی (ه)مان نیە) • ئینجا ئەمپیشنیارە بەلامەوە سەرلێتێكدەریشە چونکە هەمان نیشانەیان بو دەنگی a ش داناوە • نازانم چۆن کۆڕ بریاریداوە تاکە نیشانەیەك بۆ دوو دەنگی جیاواز دابێت ، کە یەکیکیان بزوینو ئەویتریان نەبزوین بێت وەك لەخوارەوە دەبینین :

دەنگ	نیشانە
h	هـ / ە
a	ە

دەربارەی دەنگی (ص) هەروەك لە بەشی دوەمی ئەم باسەدا رونمانکردەوە ، دانانی بە فونیمیکی سەربەخۆو نواندنی بەوجۆرە راست نیە ، چونکە ئەگەر زانستیانەش نەتوانین ئیسپاتیکەین کە ئەلوفۆنە ، ناشتوانین ئیسپاتیکەین کە فونیمە ، وە لەبەرئەوەی تەنها لە وشەی ساڵو سەگو شەست ئەبینرێت ، چاکتر وایە نیشانەی بۆ دانەنێین •

٤ ـ رادەی ڕێك‌كەوتنی دەنگو وێنەكانی لە ڕێنووسی كوردیدا :

نووسینی فۆنیمی تەواو بەو نووسینە دەوترێت كە بەرامبەر هەمـــوو دیاردە گرنگەكانی زمان ، هەموو فونیمەكان ، ریزبوو وە سەپاو ، نیشانە دابنێت ، بەمەرجێ هەر نیشانەیەك یەك دەنگ بنوێنیو هەر دەنگیكیش تاكە یەك نیشانەی هەبێت • بە واتایەكی‌تر نابێت نیشانەیەك بەرامبەر لە دەنـــگێ زیاتر دابنرێت یان دەنگێك لە نیشانەیەك زیـــاتر بەرامبـــەری دابنرێـــت • ئەبێت لـــە سەرەتـــاوە دان بەوەدا بنێین كە نووسینی فونیمی تەواو یـــان نموونەیی لە گیتی‌دا بەدەگمەن هەڵئەكەوێت وە ئەگەر هەشبیت تەنـــانەت بۆ ماوەیەكی كورت نمونەیی‌یە چونكە زمان لە گۆڕاندایە وە ئەو رینووسەی ئەمرۆ زمانی قسە بەتەواوی ئەنوێنی سبەینی لێی دوورئەكەوێتەوە لەبەرئەوەی رینووس لە هەلكەوتی‌دا وایە كە دوای گوڕان ناكەوێت • كەواتە چـــاكتر ئەوەیە بۆ هەلسەنگاندنی نووسینی فونیمیو نافونیمی چەند پلەیەك دیاری بكرێت چونكە لە بەراوردكردنی‌وادا تەنها جەمسەرەكان (فونیمیو نافۆنیمی) گرنگ نین ، بەلكو نێوانی جەمسەرەكان گرنگی هەیە • بەمجۆرە ئەگەر یەكیك لە جەمسەرەكان دائێین بۆ نوسینی مورفیمی ، ئەویتریان بۆ نوسینی فونیمی ، ئەتوانین بەپێی تایەبەتی رینووسی زمانێك شوینی بو بكەینەوە لە بەراورددا بۆنمونە دەتوانین بلێین رینووسی كوردی ، هەرچەندە لە چەند رووبەكەوە دووركەوتۆتەوە لە نووسینی فۆنیمی ، بەلام هەر نووسینێـــكی فونیمیە • لەم بارەدا زۆر لەدوای زمانی توركیو فنلندی‌یەوە (ئەمـــانە لە هەرە باشەكانو نمونەیی ئەم سەردەمەن) دێ بەلام زۆر لەپێش رینووسی ئینگلیزیو فەرەنسی‌یەوەیە كە لـــە ڕێنووسە فونیمیە خراپەكانن •

ڕێنووسی كوردی تیگڕا (هەركامیكیان هەلبژێرین بۆ بەراوردكردن) نوسینیكی فونیمی‌یە ئەگەرچی لە چەند لایەنێكیشدا لەمڕێبازە دەرچوویێت• بۆ ئیسپاتكردنی ئەم رایە ئەم بەلگانەی خوارەوەمان بەدەستەوەیە :

١ ــ هەر لە سەرەتاوە نووسەرانی کورد تێگرا هەستیان بەکەم و کورتی نووسینی مورفیمی و برگەیی کردوەو هۆشیارانــە لێی دوورکەوتونــەتەوە (ئەگەر نووسینی برگەییان پەسەند بکردایە ئەوا راستەوخۆ بێ گۆڕین تیپی عەرەبیان وەرئەگرت ، چونکە رێنووسی عەرەبی تا رادەیەکی زۆر ریبازیکی برگەیی وەرگرتوە) هەولی ئەوەیان داوە کە تەنیا یەك تاکە نیشانە بەرامبەر تاکە فونیمیکی کوردی دابنێن وە هەرگیز بۆ نواندنی فونیمیکی ریزبــوو زیاتر لە نیشانەیەکیان بەکارنەهێناوەو نیشانەکەش هەرگیز لە یەك فونیمی ریزبوو پتری نەنواندوە • بێ گومــان ئەمە ئەوە ناگەیەنێــت کە کــوردی ئەلۆگرافیی و نیشانەی دوو کەرتی نیە چونکە هەندێ ئەلۆگراف هەلکەوتی تیپەکانی عەرەبی هێناونی و ناچار ماونەتەوە (بروانە بەشی چوارەم) • دیارە لە رێنووسی کوردیدا تیپ یان نیشانە تەنیا بەرامبەر فونیمە ریزبووەکــان دانراوە ، فونیمە سەپاوەکان (ستریس و ئاواز ••• هتد) تەواو خراونەتــە پشت گوێ بەلام هەر زمانی کوردی نیە کە ئەم کەموکورتیە لە رێنووسیدا هەبێت ، بەلکو هیچ لەو زمانانەی کە پیش سەدەیەك لەمەوبەر رینووسیان بو دانراوە ، گوێیان نەداوەتە فونیمی سەپاو ئەمەش دەگەڕیتەوە بو باری زانستی فونەتیکی ئەوسا کە تەواو ئەو دیاردە دەنگیانەی دیاری نەکردبوو •

٢ــ زۆربەی نووسەرانی کورد بەهوی شارەزاییانەوە بێت لە زمانەوانی یان سەلیقەیان بۆ جیاکردنەوەی دەنگی گرنگ (فونیــم) بۆ دەنــگ وەك دیاردەیەك چوون ، بێ ئەوەی زاراوەی (ئەلۆفۆن) بەکاربینن ، هەستیــان بە بوونی کردوەو شوێنی خۆیان داوەتی • بێ گومان هەندێ جار لەســەر جیاکردنەوەکە رێك نەکەوتوون و باوەڕیان یەك نەبووە ، بۆنمونە ت• وەهبی دوو نیشانە بو دەنگی (د) دائەنێت (د)بو (د)ی تەواو وە (د) (خالێك لەبندا) بو (د)ی کلور ، هەروەها کۆڕی زانیاری داوای دانانی نیشــانە بۆ (ص) دەکات هەروەکو فونیمیکی سەربەخۆ بێت لە دەنــگی (س) ، بێ گومــان

ئەم جۆرە هەولآنە رینووسی کوردی لە ریبازی فونیمی دوور ئەخاتـەوە بەرەو رینووسیکی فۆنەتیکی دەبات • جگە لەم هەولە کەمانە ، زۆربـەی رینووسەکانی‌تر پەیڕەوی ئەوە دەکەن کە تەنها فونیمی ریزبـوو بنوێنـن‌و ئەلفۆنەکان دەخەنە پشت‌گوێ •

٣ـ هەر لە سەرەتاوە زۆربەی رینووس‌نووسەکان هەستیان بـەوە کردوە کە دەنگ نرخی تەواوی خۆی ناپارێزیت‌و لە چوارچێوەی قسەکردندا هەندێ گۆڕانی بەسەردا دێت (بروانە روژبەیانی ١٩٥٨)و تەنانەت جۆری گۆڕانەکانیش تارادەیەك روون‌کراونەتەوە ، لەگەڵ ئەمانەشدا هەولی ئـەوە نەدراوە کە ئەم گوڕانانە بەسەر رینووسی کوردیدا بسەپیت وە وای لـێ بکریت گوڕانەکان پیشان‌بدات (بروانە بەشی ٤ بۆ هەندی لادان) وەنەبێت پەیرەوی‌کردنی ئەم بنەما فونیمیە بەرێکەوت بووبیت چونکە هەندێ‌جـار نووسەری وا هاتووە کە بەهەڵە بۆ کێشەکە چـووە داوای ئاوڕدانـەوەی کردوە بۆ ئەم دیاردەیەو هەولی داوە کە لە رێنووسی کوردیدا شوینیـان بۆ بکاتەوە (بروانە م• م ١٩٥٨) •

پەیڕەوی‌کردنی ئەم یاسا فۆنیمیە گرنگە ، بە واتای نەنواندنی ئـەم جۆرە گۆڕانانە لە رێنووسی کوردیداو رەت‌کردنەوەی ئەم جۆرە داوایانـە بۆتە هوی ئەوەی کە رینووسی کوردی (لەگـەڵ ئەوەشـدا کە بنەمـای نافونیمیش جاروبار بەکاردێنی) رێبازی فۆنیمی خـۆی تا رادەیـەکی زۆر بپارێزێت •

٤ ـ گەورەترین بەڵگە بۆ ئیسپات‌کردنی ئەو راسـتیەی کە رینووسی کوردی ریبازیکی فونیمی گرتوە لەوەدایە کە رێنووسەکە بە هیچ جۆرێك بەهوی وێنەوە وشەی هاودەنگ لە یەکتر جیاناکاتەوە ، بەپیچەوانەی ئـەو رینووسانەی کە لە رێبازی فونیمی دەرچوون • بۆنمونە وشەی بەنـد بـە

هەر واتایەك بەكاربێت (بەستن بێت ، بەستراو یان مادە) هەر بە یەك جۆر ئەنوسرێت تەنانەت ئەگەر ئەو واتایانە گوازراوەش نەبن • كەواتە رینووسی كوردی گوێ ئەداتە دەنگ نەك مورفیمو واتا •

٥ــ نەبوونی نیشانە لە رینووسی كوردیدا بەرامبەر دەنگێك كە نەخوێنرێتەوە تەنانەت ئەگەر دەنگەكەش لە بنچینەدا لە مێژووی وشەكەدا هەبوو بێت وەك بە وشەی داندا بۆمان دەرئەكەوێت ، تەنها ئەوانەی بە (ددان) ئەیخوێننەوە بەمجۆرە ئەینووسن •

لەراستیدا ئەمجۆرە تواندنەوەو لەناوچونە لە رێنووسدا پیشانبدرێت چاكترە چونكە ئەوسا مێژووی وشەكەو پێوەندی لەگەڵ وشەیتردا بەهوی رێنووسەكەوە دەپارێزرێتو بەم پێیە (ددان) لە (دان)ی چاوگ جیادەكاتەوە • ئەمە یەكێكە لە كەڵكە هەرە گەورەكانی نوسینی نافۆنیمی یان ئەو نووسینانەی لە فۆنیمی لایانداوە ، هەرچەندە دانانی نیشانە بۆ دەنگێكی نەبوو رێنووسەكەمان باردەكاتو لە كەڵكی كەمدەكاتەوە •

٤ــ بنەما نافۆنیمیەكانی رێنووسی كوردی (گیروگرفتەكانی رینووسەكەمان) :

وەك لە بەشەكانی پێشووی ئەم لیكولینەوەیەدا روونمان كردەوە رێنووسی كوردی لە زۆر سەرەوە رێبازێكی فوتێمیانەی گرتوە چونكە هەولی هەرە گەورەی ئەوەیە ژمارەی فونیمەكانی كوردی یەكسان بكات لەگەڵ ژمارەی نیشانەكانی بەرامبەریان • لە هەمانكاتدا بیجگە لەم بنەما فونیمیە ، رێنووسەكەمان ناچار بووە كە چەند ریگایەكی نافوتێمیش بگریت بۆ پركردنەوەی ئەو دەلاقەو كەلێنانەی كە بەكارهینانی تیپی عەرەبی لەگەڵ خویدا ئەیانهێنێت • بێ گومان لە لێكولینەوەیەكیوا كورتا ناتوانین بەدرێژی لەسەر هەر یەكیك لەم ریگایانە برۆینو هەقی خۆی بدەینێ ، لەبەرئەوە وا لەخوارەوە باسی هەندێكیان ئەكەین :ــ

١ ــ بەکارهێنانی نیشانەی دووقۆلی (یان دووکەرتی) :

کەمی نیشانەکانی تیپی عەرەبی ، بەتایەبەتی ئەو نیشانانەی کە بـۆ نواندنی بزوین بەکاردێن ، وای لـە نووسەرانی کـورد کردوە ، کـە دوو نیشانەی بەرودوا بۆ تاکە دەنگێك بەکاربهێنین • بۆنموونە بزوێنی ö کە لە وشەی جوێن‌و خوێن ••• هتددا • هەیە بە دوو نیشانە ، نیشانـەی (و) لەگەڵ (ێ)دا ئەنوسرێت • ئەوەی زیاتریش سەرمان لێ‌تێك‌ئەدات لیرەدا ئەوەیە کە هەر یەکێك لەم نیشانانەش نرخی‌تری هەیە لە هەمان رینووسدا•

دیسانەوە ئەگەر باوەڕمان وابێت کە دەنگی y فونیمە لـە کوردیدا وەك زۆربەی ریزماننوسەکانمان دەڵێن ، ئەوە لە نووسینی‌دا هەمان کیشەمان هەیە ، بە واتایەکی‌تر نیشانەی دوو قۆلیمان بەکارهێناوە (ن) + (گ) بۆ نوسینی •

بە بیری من لە نووسینی y دا رینووسی کوردی ریگایـەکی راستی گرتووە ، چونـکە لەدوای پشکنینـکی زۆر بـەدوای وشـەدا گەیشتومەتە ئەو باوەڕەی کە ئەم دەنگە لەگەڵ ئەوەشدا کە هەیە لە کوردیدا وە زۆر زمانەوانی کوردو بێگانە بێ‌مشت‌ومڕ بە فۆنیمیان داناوە ، ئەم دەنگە فونیم نیە ، بەڵکو برێتی‌یە لە دوو دەنگ (ن)و (گ) یان (ن)و (د) کە بەدوای یەکتریدا دێن • بۆ ئیسپات‌کردنی ئەم رایەم ئەم بەڵگانەم بەدەستەوەیە :

١ ــ کە ئەم دەنگە ئەکەوێتە سنووری بڕگەوە لەت‌ئەبێت‌و دەنـگی (ن) لەگەڵ لەتی پێشەوەدا ئەڕوات‌و دەنگی (گ) لەگـەڵ دواوە وەك لـە (جەن • گا • وەر)و (جەن • گەڵ)دا ئەبینین • هەروەکو دوو دەنگی جیاواز لەبارەیەوە هەلس‌وکەوت ئەکات •

٢ ــ ئەم دەنگە لەئەنجامی گوڕانی دەنگدا دێتە کایەوە ، واتا کاتێك دەنگی (د) یان (گ) بەدوای دەنگی (ن)دا بێت وەك لەدیالیکتی سلێمانیدا

لەم وشانەدا دەرئەکەویت (چەند ، مەنگو هۆمەرمەندان) • کەوابێت هاتنە کایەی ئەم ئەلۆفۆنەی (ن) بەهوی یاسایەکی ئاسانی فۆنەتیکیەوە دیاری ئەکرێتو پەسەند نیە بە فونیم بدریتە قەڵەم •

٣ — دانانی ئەم دەنگە بە فۆنیمیکی سەربەخۆ دیالیکتی سلێمانی لە دیالیکتەکانی‌تری کوردی جیا دەکاتەوە بە نارەوا چونکە وەك دەردەکەویت تەنیا دیالیکتی سلێمانی بەپیی لێکدانەوەی ئیستە خاوەنی ئەم ئەلۆفونەیە (بروانە مەکنزی ١٩٦٢) لەبەرئەوە دیسانەوە جێی گومانە کە ئەم دەنگە فۆنیم بێت •

ئەگەر ئەم رایەی من پەسەند بکرێتو دەنگی (نگ) بە فۆنیم نەژمێرریت ، ئەوا رێنووسی ئیستای کوردی چاك بۆ ئەم مەسەلەیە چووە کە ئەم دەنگە بە دوو دەنگی بەرەودوا دائەنێتو نیشانەی دووکەرتی بەکاردێنیت بو نواندنی •

دیسانەوە رینووسی کوردی نیشانەی دووکەرتی بەکاردەهێنیت بۆ نواندنی دەنگی (ڵ)و ، o ، ú ، é   I ، o ، ö ،
••• هتد • لێرەدا دانانی سەرو بۆرو ژیر یان دوپاتکردنەوەی نیشانە هەروەك دانانی تیپ وایە ، بەواتایەکی‌تر ، هەموویان هەر نیشانەن • ئەم خشتەیەی خوارەوە ئەم بنەما نافۆنیمیەمان تەواو بۆ روون‌دەکاتەوە •

دەنگ / فونیم	رێنووس
ö	(وێ)
ڵ	(ڵ) یان (ل) — نوختەیەکی لە بن — یان (لل)
e	(ێ)
I	(ێ) یان (یی)
o	(ۆ)

٤ ــ گویّ نەدانە هەندێك فۆنیم : یەكێك لەبنەما نافۆنێمەكانی‌تر نەبوونی نیشانەیە بۆ چەند فونێمێك • بۆ نمونە ، تائیستا بێجگە لە توفیق وەهبی كەس هەولی ئەوەی نەداوە كە نیشانەیەك بۆ فونیمی i دابنێت ، هەرچەندە نرخی ئەم فونیمە ئاشكرایەو نەنووسینی فكرەی برگە لە كوردیدا تێك‌دەدات وە لە زمانەكانی‌تر بە نارەوا جیای دەكاتەوە (بروانە خالّی سێ لە خوارەوە) •

هەروەها رێنووسی كوردی هەولّی نەداوە درێژی‌و كورتی بزوینەكان یان ستریس‌و وەستان‌و ئاواز پیشان‌بدات • هەروەك لە بەشی سێ‌یەمدا روونمان كردەوە ، رێنوسەكەمان زیاتر گویّ‌داوەتە فونیمە ریزبووەكان لەبەرئەوە فۆنیمە سەپاوەكان هەرچەندە گرنگیان ئاشكرایە ، خراونەتە پشت‌گویّ‌و بێ‌نیشانەن لە رێنووسدا • بۆنمونە بەهۆی رێنووسەوە هەست‌ناكەین كە وشەیەكی وەكو خانە جیاوازە لە رستەیەكی وەكو خانە •

دیسانەوە رینووسی كوردی دووپات‌كردنەوەی فونیمیش پیشان‌نادات، زۆربەی رینووسەكانمان ئەم وشانەی خوارەوە بە یەك (ق)و یەك (ن) ئەنوسێت هەروەكو دوپات‌كردنەوەی فونیمی تیا نەبێت : هۆقە ، مورەبا ••• هتد * •

---

* هەندی لە نووسەرانی كورد باوەریان‌وایە كە هێشتا دەنگی‌تریش زۆرە كە لە رینووسەكەماندا نانوێنێ وەكو ی ــ دودەنگی (چیبیا) ، ی ــ وەستاو (پەیین) ، ی ــ بەهێز ــ ئازایی) یّ ــ ی كراوەی گیر (شایی‌یەك) یان یّ ــ ی كراوەی ژێردار . دیسانەوە دەنگی (و) بە باوەری زۆركەس هەقی خوی نەدراوەتی لە رینووسەكەماندا چونكە و ــ ی دوودەنگ (سویر) ، هەروەها و ــ ی دوودەنگی (جووان ، خووان) ، و ــ ی بەهێزی (كاور / ئاور) ، و ــ ی ئالۆز (كە گوایە لە هەندێك دیالیكتی كوردیدا هەیە) بی‌نیشانەن . (بروانە ع. ع. شەونم ، برایەتی ٢ ــ ١٩٧٠) . بە باوەری من ئەم هەموو (و)و (ی)یە لە كوردیدا نیە وە نووسەر هەندیّ‌جار نیوە بزوێنی (و) (ی) لەگەلّ بزوینی i ‘ u ‘ ú ‘ I

٣ ـ بەکارهێنانی مورفۆگراف :

مەبەست لەمورفۆگراف ئەو نیشانەیە کە بۆ مورفیمێك (نەك فونیمێك) دابنرێت • مۆرفۆگراف لە دانە سەرەکیێکانی رێنووسی مورفیمە ، هەرچەندە جاروباریش لەنووسینی فونیمدا ئەبینرێت• نەبوونی نیشانە بۆ هەندێ دیاردەی دەنگی لە کوردیدا وای لە رینوسەکەمان کردوە کە تاکە نیشانەیەك دابنێت بەرامبەر بە مورفیمێك کە لەوانەیە بریتی بیت لە فۆنیمێك زیاتر • بۆنمونـە راناوی لکاو (م ، ت ••• هتد) کە ئەچێتە سەر کردار یان ناو (بۆ دەربرینی خۆیەتی) رینوسەکەمان هەروا دەریئەخات کە (م یان ت)مان زیادکردبێت، هەرچەندە لەراستیدا زیاتر لەو دوو دەنگە زیاد ئەکەین ئەگەر رەگی کردارەکە یان ناوەکە بە دەنگێکی نەبزوێن دوایی هاتبێت وەك لە خوارەوەدا دەبینین :

ئەڕۆ +م = ئەڕۆم (م)
گەیشت + م = گەیشتم (/م)
خوارد + ت = خواردت (/ت)

بەکارهێنانی مورفوگراف لەمنمونانەی سەرەوەدا بەهوی نەبوونـی نیشانەوەیە بۆ دەنگی i • بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە کە رینوسەکەمان دەنگە زیادبووەکانیتر دەرئەخات وەك لەخوارەوە ئەبینین :

=

دا تێکەڵکردوە ، بەتایبەتی کە بەرەودوا هاتبن . دیسـانەوە نووسـەر جیاوازی نێوان فونیمو ئەلۆفۆنی خستوتە پشتگوی بۆیە تووشی ئەو هەڵانە هاتووە . دیارە ی ــ (یار) لەگەڵ یەکەم ی ــ (پەین)دا ــ جیاوازی هەیە بەهۆی دەنگەکانی دەوروپشتەوە ، بەڵام ئەم جیاوازیـە ناگرنـگە (ئەلۆفۆنە) چونکە دوو وشە لە کوردیـدا نادۆزینـەوە کـە ئـەم دوو ئەلۆفۆنەی [ی] جیایکردبنەوە ؛ لە فۆنەتیکدا ئەم جیاوازیەو چەندەهـا جیاوازیتر دەبێت بخریتە پشتگوی چونکە وەك لە فونەتیکدا ئیسپاتبووە تەنانەت ئەو دەنگانەش کە گوێی مرۆڤ بە وەك یەکیان دادەنێت وەك یەك نین بەتەواویو رێنوسیش هەرگیز ناتوانێت ئەم هەموو جیاوازیـە ناگرنگانە بنوێنێ .

ئەڕۆ + ت = ئەرویت

ئەخۆ + ت = ئەخویت

لێرەدا نیشانە (یت) مورفۆگراف نیـــە چونکە بەتـــەواوی فونیمەکان دەرئەبڕێت •

ئەبێت ئەوە لەیادنەکەین کە بەکارهێنانی مورفوگراف لـــە نـــووسینی فونیمی دورمانئەخاتەوەو لاداتێکی تەواوە هەرچەندە جـــاریواش هەیـــە کەلکی زۆری هەیە چونکە دیالیکتەکان لە یەکتر نزیكدەکاتەوە •

٤ ـ بەکارهێنانی ئەلۆگراف :

هەلکەوتی تیپی عەرەبی رێنووسی کوردی ناچار کردوە کە هەندێك جار پەنا بەرێتە بەر ئەلۆگراف • هەروەك بە مورفیمی [ئەلۆ]دا دەردەکەوێت، مەبەست لە ئەلۆگراف بەکارهێنانی نیشانەیەکە کە چەند شیوەیەکی جیاوازی هەبێت • بۆنمونە تیپی (ش) بەپێی شوینی لە وشەیەکدا بە چەند شێوەیەك خوێ دەنوینی بە بێئەوەی لە نرخی خۆی بگۆرێت وەك (شـ)ی سەرەتا ، (ش)ی کۆتایی یان سەربەخۆ یان (ـشـ)ی ناوەراست • بـــەمپێیە زۆر تیپە عەرەبیەکان بەلای کەمەوە سێ ئەلۆگراڤیان هەیە کە بە هەرسیکیان تیپیك دێتە بەرهەم • بێگومانی بوونی ئەلۆگراف لە عەرەبیدا دەگەرێتەوە بـــۆ مەسەلەی لکاندنو نەلکاندنی تیپەکان بەیەکتریەوە ئەم هەلکەوتەیـــان لـــە چارکردن نایەت • بەلگە نەویستە کە بوونی ئەلۆگراف رینووســـەکەمانی گرانتر کردوەو بەتایبەتی لە قۆناغی یەکەمی فێربووندا تەگەرەیەکی گەورەیە• وا لەخوارەوە هەندیك لەو تیپانەو ئەلۆگرافەکانیان دەخەینەروو •

(ـس) ، (ـسـ) ، (س) = س

(یـ) ، (ـیـ) ، (ی) = ی

(ء) ، (ـ) ، (ع) = ع

(ـ) ، (ـ)) (ح) = ح

(ۂ) ، (ـ) ، (ن) = ن

دیسان تیپی (پ ، ن ، ف ، ك ، ش) شێوەیان زۆرە .

٥ ــ دانانی نیشانە بۆ ئەلۆفۆن :

لەگەڵ ئەوەشدا کە نۆسەرانی کورد فونیمو ئەلۆفونیان زۆر جار لە یەکتر جیاکردۆتەوە (بێ‌ئەوەی ئەم زاراوانە بەکاربهێنن)و زۆربەی جار نیشانەیان هەر بۆ فونیم داناوە ، هەندی‌جار لەم یاسا راستو گونجاوە لایان‌داوەو خۆیان تووشی گیروگرفت کردوە . بو نمونە ، دەنگی (ء) (هەمزە) دەبوایە نیشانە بەرامبەری دانەنرایە چونکە لەگەڵ ئەوەشدا کە کەس ناتوانێت بلێت دەنگەکە نیە لە کوردیدا ، زۆر ئاشکراو بەلگەنەویستە کە ئەم دەنگە لە پلەی فونیمدا نیەو شوینەکانی بەئاسانی بە یاسایەکی فۆنەتیکی دیاری دەکرێت . ئەم دەنگە لە سێ شویندا دێتە کایەوە وەك ئەلۆفۆنیکی بزوینەکانی کوردی (١) لەپێش هەندی بزوینەوە لە سەرەتای وشەدا بەتایبەتی بزوینی a ‘ á ‘ o ‘ é (٢) لە ناوەراستی هەندی وشەی وەرگیراودا (وەکو سؤال) (٣) لە کوتایی تاکە یەك وشەی کوردیدا (نەء) ، لێرەشدا جێ‌گۆرکی ئەکات لە بزوینی á دا (نا) . کەوابێت ئەم دەنگە نابێتە فونیم ، چونکە واتای وشە ناگۆریت . لەگەڵ ئەم راستیەشا دەبینین کە ئەم دەنگە بە فۆنیم دانراوە لە کوردیدا وە لە رێنووسەکەماندا (هەرکامیکیان وەرگرین) نەك هەر خوی ئەنوینی بەلکو کە دێتە پێشەوە کورسیەکیشی بۆ دائەنرێت ، دیسان لە کوتایی ئەو تاکە وشەیشدا پیشان ئەدرێت . لەوانەیە دانانی نیشانە بۆ ئەم دەنگە لەوەوە هاتبێت کە هەندێك دەنگی نەبزوین لە سەرەتاوە بە بی‌کورسی هەمزە زۆر بەزەحمەت ئەلکێن

به دەنگەکانی دواوەیانەوە • (بۆنمونە [ئەو] دەبێت بە [ەو] بنوسرێت)ز
ڕەنگە هەر ئەم هۆیەش (نەك نەزانیی پلەی دەنگەکە) ئەم لادانەی هێنابێتە
کایەوە ، چونکە ڕینووسە هەر کۆنەکان نیشانەیان بو (ء) (هەمزە) دانەناوەو
ئەم وشانەیان بەمجۆرەی خوارەود نوسیوە (بروانە حامید فەرەج ۱۹۷٦) •

ڕینووسی ئیستا	ڕینووسی کۆن
ئەمە / ئەوە	امە / اوە
ئیش	ایش
ئاسان	آسان
ئیش‌وکار	ایش‌وکار

٦ ــ پیشاندانی هەندێك گۆڕانی دەنگیو شاردنەوەی هەندێکیتر :ــ

هەروەك لە بەشی سێیەمدا باسمانکرد یەکێك لە چاکەکانی نوسینی فونیمی ئەوەیە کە نایەویت ئەو گورانانە پیشان بدات کە لەئەنجامی کارتێکردنی دەنگی دراوسێدا دروست ئەبێت ئەگینا نووسینەکە بەرەو فۆنەتیکی دەروات‌و ژمارەی نیشانەکانمان زۆر ئەبێت ، جگە لەمەش ڕیزمانیش ئەشیوینی‌و بنچینەی وشە ون‌ئەبێت •

ڕینووسی کوردی زۆرجار پەیرەوی ئەم یاسا فونیمیە ئەکات ، بەلاّم هەندێجار لێی لائەدات‌و ئەم لادانە بێ‌هۆیەش دەبێتە کیشەیەکی‌تر • ئەوەتە زۆرجار ئەم وشانەی خوارەوە بە دوو شێوە دەبینرێن بەپێی زەوقی نوسەرەکە ، لەگەڵ ئەوەشدا کە یاساکە روونە •

١ ــ نیشانەی نەناسیاوی : ئێك دەبێتە ئێ •

یەکێك = یەکێ

هەندێك = هەندێ •

٢ ـ نیشانەی فەرمان (بـ...) بەتایبەتی لە کاریلێکدراودا پیشان نادرێت :

رابکە = راکە

دابنیشە = دانیشە

٣ ـ (ت) یان (د)ی قووتدراوی کوتایی وشە (بەتایبەتی لە دیالیکتی سلێمانیدا) بێ‌نیشانەیە :

کردت = کرد

باست ناکەم = باس • ناکەم

بۆت = بـۆ

هەروەها هەندێ‌جار دەنگی (گ) خوراوە :ـ

ئاگر = ئا • ر

سەگ = سە •

٤ ـ دەنگی (هـ)ی قوتدراو لەنێوان دوو نەبزویندا نانوسرێت :

هەلهات = هەڵات

هەندێك‌جار کێشەکە ئاوەژوو دەبینرێت ، دەنگێك کە لە لەئەنجامی گوڕان هاتبێتە کایەوە دەنوسرێت :

بیدرووەو = بیدرورەوە

بیخوەوە = بیخۆرەوە

بیکەوە = بیکەرەوە

بکەوە = بکەرەوە

یـان گوڕانـی (ش) بـە (ژ) یـان (س) بـە (ز) یـان (ف) بـە (ڤ) پیشانئەدرێت :

چەشتم = ئەچێژی
گەستم = ئەگەزێ
حەفتا = حەڤە / حەڤدە

(سەیر ئەوەیە لە هەندی وشەدا هەر هەمان گۆڕان هێشتا خۆی نەکردوە بە ڕێنووسدا : (پشدەر ، پیش گر ، پیش مەرگە) ئەبوایە لەسەر یاسای پیشوو بە دەنگی (ژ) بنوسرانایە ــ پژدەر ، پیژگر ، پیژمەرگە ــ کەچی بەم شیوەیە نەبینراوە) •

ئەبوایە ڕێنووسی کوردی هەروەك چۆن گوێی نەداوەتە دەها گوڕانیتر ، (وەك چەند ــ چەنگ ، هۆمەر مەندان ــ هۆمەرمەنگان) ئەم گوڕانانەی سەرەوەشی بخستایە پشت گوێ چونکە لەئەنجامی گوڕاندا هاتونەتە کایەو پیشاندانیان سوود ناگەیەنێت ، ئەگەر ریزمانەکەش نەشێوێنێت • جگە لەمەش لە رینووسدا پیویستە لەسەر یەك تەرز بدوین ، هەر جارە بەجۆریك نەنوسین ئەگینا رینووسەکە هەرگیز جێ گیر نابێتو هەر لە گوڕاندا دەبێت •

لێرەدا ئەبێت ئەو راستیەش بدرکێنین کە ئەم جۆرە گوڕانانە دەتوانین بەرینە رینووسەکەمانەوەو تەنانەت بە نیشانەی تایەبەتیش پیشانیان بدەین ، کاتێك بمانەوێ رینووسەکەمان وێنەیەکی تەواوی قسەکردن بێت • چیروك نووسین یان شانۆگەری هەندیك جار پێویستی بە رێنووسی وا هەیە بەتایەبەتی بۆ دیاری کردنی یەکیك لە پالەوانەکان یان ئەکتەرەکان • بەلام لە نووسینی رەسمیدا نابێت دەرگا بۆ ئەم جۆرە گورانانە بکەینەوە تا بێتە رێنووسەکەمانەوە ، ئەگینا ریزمانەکەو بنچینەی وشەکانمان ئەشێوێ ، جگە لەمەش رێنووسەکەمان ئەوەسا تەنیا دیالێکتێکی دیاری کراو یان ناوچەیەکی بچووك ئەگرێتەوە ، چونکە ئەم گوڕانانە مەرج نیە لە هەموو ناوچەیەکدا

بەمجۆرە بێت یان بەم قۆناغەدا بڕوات • بە باوەری من ئەبێت رینووسی کوردی پیشانداني گۆڕان بخاتە پشت‌گوێو ، تەنانەت ئەو گۆڕانانەی کە زۆر دەمێکە چەسپاوەو رۆشتوەو زۆربەمان هەستی پێ ناکەین بیگرینە دواوە هیچ نەبێت بە دانانی نیشانەیەك ، وەکو فاریزە لەجێی ئەو دەنگانەی لەناوئەچن لە قسەدا وەکو لەم فریزانەدا ئەبینین :

لەم = لە م

لەو = لە و

٧ ــ بەکارهێنانی نیشانە بۆ چەند دەنگیکی نامۆ :

هەر لە سەرەتاوە زمانی کوردی لەژێر کاری ئاینی ئیسلامو دراوسێتیدا ژمارەیەکی زۆر وشەی عەرەبی وەرگرتووە • هەرچەندە ئەو وشە وەرگیراوانە یەکسەر لە قسەدا دەخرینە قالبی فۆنەتیکی کوردییەوەو دەنگە نامۆکانیان دەگۆڕیت بەو دەنگە کوردیانەی کە لێیانەوە نزیکن ، رینووسەکەمان پەیرەوی ئەم راستیە فۆنەتیکەی نەکردوەو وشەکانی بەو دەنگە نامۆیانەوە وەرگرتووە ئەمەش بۆتە هوی هینانە ناوەوەی هەندێ دەنگی نامۆو دانانی نیشانە بۆیان• هەندێك لە نووسەرانمان لە زۆر دەمێکەوە بۆ ئەم کێشەیە چوونو پەنجەیان بۆ راکیشاوە بەڵام لەناو خۆیاندا لەسەر ڕایەك نەبوون ، چونکە لە قۆناغێکدا دەست‌کاری‌کردنی وشەی عەرەبی بە گوناه زانراوەو لە قۆناغێکی‌تردا بە ڕاست نەزانراوە چونکە «مافی دەست‌کاری زمانی خەلکی‌ترمان نیە» (بروانە ــ روژبەیانی ١٩٥٨) •

نووسەری ئەم لیکولینەوەیە باوەڕی‌وایە کە دەستکاری نەکردنی رێنووسی وشەی عەرەبی‌و وەرگرتنی بە دەستوری رینووسی خۆیەوە ، هەندێ دەنگی نامۆی (بەتایەبەتی دەنگی (ع)و (غ)) هێناوەتە کوردی‌یەوە ، بەلگەشی بۆ ئەم راستیە زۆرە :

١ ــ ئەم دەنگە نامۆیانە تائێستا نەچەسپاون لە کوردیداو گێژاویکیان لە یاسای دەنگی زمانەکەدا ناوەتەوە بەوەدا کە :

ا ــ جێ گورکێ ئەکەن لەگەڵ فۆنیمیتردا بێئەوەی واتای وشە بگۆڕن وەکو :

لە وشەی (عاسمان ــ ئاسمان ، عەرز ــ ئەرز ، عاست ــ ئـاست ــ حاست یان وجاخ ــ وجاغ ، باخچە ــ باغچە ، غایەن ــ خـائن)دا ئەبینین •

ب ــ تائێستاش ئەم دەنگانە لە کوردیدا رەوشتی فۆنیمی ناتەواویان هەیە ، بەواتای ئەوەی کە لە زۆر شوێنی وشەدا نابینرێن ، جگە لەوەی کە بلاوییان کەمترە لە دەنگیتر لە زمانەکەدا بۆنمونە دەنگی (ع) ناچێتە کوتایی وشە •

بەمپێیە ئەم دوودەنگە تائیستا نامۆنو نەچۆنەتە ریزی فۆنیمەکانیترەوە وە لەگەلیاندا مەیانەیان کەمە •

٢ ــ زۆربەی (ئەگەر نەڵێین هەموو) ئەو وشانەی ئەم دودەنگەیـان تێدایە لە بنچینەدا عەرەبین ، لە قسەدا زیاتر بەکاردێنو تائیستەش لەنـاو وشەکانی کوردیدا جێی خۆیان وا نەکردوتەوە کە لەبنچینەیان دوودڵ بین ، هەروەك بەموشانەدا بۆمان دەرئەکەوێـت (غـایە ، غـەرب ، غەلـەت ، غەرەز ، غەش ، غەیبەت) یان (عەرەب ، عەیب ، عاقل ، عـازەبو نـاوی تایەبەتی وەکو عەلی ، عوسمان ••• هتد) •

٦ ــ گیروگرفتەکانی رێنووسی کوردیو چەند پێشنیازێك :

بەراوردێکی یاسای دەنگی زمانەکەمان لەگەڵ دەستووری نووسینی کوردی ئیستەداو لێکدانەوەیەکی ئەو تێبینیـە نوێیـانەو کە لێکۆلـەر

گەیشتین لە بەشەکانی پێشەوەی ئەم لێکۆلینەوەیەدا بۆمان ئیسپاتئەکا کە رێنووسی کوردی سێ جۆر گیروگرفتی هەیەو هەندێکیان چارەیان ناکرێت•

١ ــ ئەو گیروگرفتانەی کە هەلکەوتی تیپە عەرەبیەکان دەیهێننە کایەوە •

٢ ــ ئەو گیروگرفتانەی بەکارهێنانی ئیستەی تیپەکان دروستیکردوون •

٣ ــ ئەو گێروگرفتانەی پێوەندیــان بە هەلویســتی کومەلــی کوردەوە بەرامبەر رێنووسی کوردی ــ هەیە •

وا لەخوارەوە بەکورتی لە هەر یەکێــك لەمــانە ئەدوێــینو چەنــد پێشنیازێك دەخەینە روو بۆ چاککردنیان •

ا ــ گیروگرفتی هەلکەوتی تیپی عەرەبی •

بەکارهێنانی تیپی عەرەبی لە رێنووسی کوردیدا دوو جۆر تەگەرەمان دەخاتەرێ :

(ا) ناچارمان ئەکات کە ئەلوگراف بەکاربهێنین (بروانە بەشی ٤ خالی ٤)

(ب) ناچارمان ئەکات سەرو بۆرو چوکلە بەکاربهێنین بۆ نواندنی فۆنیمــە بزوێنەکان بەتایبەتی (شایانی باسە کە تیپی عەرەبی لە نواندنی دەنگە نەبزوێنەکاندا زۆر گونجاوە) •

(ج) تووشی گیروگرفتی لکاندنو جیاکردنەوەمان ئەکات •

(لەم لیکولینەوەیەدا لەسەر ئەم خالە نارۆین چونکە فۆنەتیك ناتوانێت لەمبارەیەوە هیچمان بۆ بکات) •

ئەم کومەلە گیروگرفتە چارناکرێنو ئەبێت فیربین لەگەلیانا بژینو بــە چاکترین شێوە کەلك لەو کەرەسەیە وەربگرین کە لە بەردەستایە •

٢ ــ بەکارهێنانی ئیستــەیی تیپــەکان چەنــد گیروگرفتێــکی بــۆ

دروست‌کردوین که له تواناداا هه‌یه بگۆڕین‌و به‌سه‌ریاندا سه‌رکه‌وین وه‌کو:ـ

ا ـ فۆنیم نه‌نواندن : هه‌ندێك فۆنیمی کوردی له ڕینووسه‌که‌ماندا به‌رامبه‌ره‌که‌ی نیه وه‌کو فونیمی i کورت یان ده‌نگی دوولانه‌ی ö هه‌روه‌ها ستریس‌و ئاوازو وه‌ستانیش بێ‌نیشانه‌ن • که‌م ڕینووس هه‌یه که فۆنیمی سه‌پاو بنوێنێ له‌به‌رئه‌وه ڕێنووسی کوردیش ئه‌توانێت واز له نواندنی ستریس‌و ئاوازو دیارده ده‌نگیه‌کانی ئه‌م بابه‌ته بهێنێت ، به‌ڵام پێویسته نیشانه‌ی نوێ بۆ ئه‌م دوده‌نگه i و ö داڕێژرێ چاکتریش وایه ئه‌م نیشانانه له (ی)و (و) وه‌رنه‌گیرێن ، تا زیاتر سه‌ر تێك نه‌ده‌ن •

ب ـ ئه‌لۆفۆن نواندن :

١ ـ هه‌ندێك ده‌نگ هه‌یه له زمانی کوردیدا که به شێوه‌یه‌کی نازانستیانه پله‌ی فۆنیمیان دراوه‌تی‌و نیشانه‌ی سه‌ربه‌خۆیان له ڕێنووسدا وه‌رگرتووه ، وه‌کو ده‌نگی (غ) یان (ع) یان (ص) یان (د) • له به‌شی چواره‌مدا زانستیانه ئیسپاتمان‌کرد که ئه‌مانه وه‌ك ده‌ها دیارده‌ی ده‌نگی‌تر له ئه‌لۆفۆن به‌ولاوه پله‌ی به‌رزتریان نیه له زمانه‌که‌دا ، له‌به‌رئه‌وه پێویسته چاوێك به ڕینووسه‌که‌ماندا بخشێنینه‌وه‌و ئه‌و ده‌نگانه بێ‌نیشانه که‌ین • ئه‌وسا له ڕێنووسی کوردیدا نیشانه‌ی (خ) بۆ ده‌نگی (خ)و (غ) به‌کاردێت‌و مروڤی کورد به‌پێی دیالیکته‌که‌ی خۆی ئه‌یخوێنێته‌وه به (خ) یان (غ) • هه‌روه‌ها ده‌نگی (ع) به a ئه‌نووسین ، دیسانه‌وه له هه‌ندێ وشه‌دا فێرکار ئه‌توانێت به‌(ع) بیخوێنێته‌وه به‌پێی هه‌لکه‌وتی وشه‌که له‌دیالیکته‌که‌ی خۆیدا • ده‌نگی (د) له کوردیدا پێویستی به نیشانه نیه ، هه‌روه‌ها (ص)یش•

به باوه‌ڕی من ده‌نگی (ف)و (ڤ) به‌شێوه‌یه‌کی‌وا چاره‌کرێت؛چونکه (ڤ)

له شیوەی نووسینی ئیستەماندا زۆر کەمە ، ئەتوانین هەر نیشانەی (ف) بۆ هەردوکیان بەکاربهینین ، دیسانەوە بەپێی دیالێکتی فیرکار نرخ وەردەگریت• ئەمجۆرە رینووسە سێ سوودی هەیە (١) ژمارەی پیتە نەبزوینەکان لە (٣٠)وە کەمئەکەینەوە بۆ (٢٥) • (٢) ئەم نواندنە لەگەڵ یاسای دەنگیی کوردیدا جووتە (٣) دیالێکتەکانی کوردی لە یەکتر نزیك ئەخەینەوە •

٢ ــ هەندێك دەنگ هەیە کە ئەلۆفونن‌و لەئەنجامی لێکدانی چەند دەنگێکەوە هاتوونەتە کایەوەو پێویست ناکات نیشانەیان بۆ دابنرێت یان لە رێنووسدا پیشان بدرێن ، وەکو دەنگی (د) ، (ك)ی پێشەوەو (ك)ی دواوە • هەروەها هەندێك قووت‌دان یان تواندنەوە ، یان دورکەوتنەوە یان لەیەکچوون یان جێ‌گورکێ هەیەکە رێنووس نابێت بیان‌نوینێ• بەپێچەوانەوە رێنووسەکەمان ئەبێت تەنانەت فونیمی قووت‌دراویش بنوسێت ، ئەگەر ئەمە زۆر ناپەسەند بوو ئەبێت فارزەیەك لە شوێنی فونیمە قووت‌دراوەکە دانێن، چونکە بەمشێوەیە رێنووس خزمەتی ریزمان‌و بنچینەی وشەکان دەکات‌و لە لەناوچوون دەیان پارێزێت (بڕوانە بەشی چوار ، خالی ٦) •

جـ بەکارهێنانی نیشانەی دووکەرتی :ــ کەمی تیپە عەرەبیەکان رێنووسی کوردی ناچارکردوە کە نیشانەی دووکەرتی (دووقۆلی) بۆ هەندێ دەنگ دارێژرێت وەکو دەنگی (ڵ) ، (ڕ) ū ، ö ، é

(بڕوانە بەشی چوار ، خالی یەکەم) • ئەمە هەرچەندە گیروگرفتە چونکە لادانە لە بنەمای فونیمی رێنووسی کوردی ، بەڵام تەگەرەیەکی گەورە نیە لە ریگای فیربووندا • ئەبێت لەیادیشمان نەچێت کە چارەکردنی ئاسان نیە چونکە هەرچۆنێك هەوڵ‌بدەین (بە بەکارهینانی سەرو بۆرو چوکلە یان بە دووپات‌کردنەوەی تیپەکە) هەر هەمان گیروگرفت دێتە ریگامان • تەنیا بە دارشتنی تیپی نوێ رزگارمان ئەبێت ، ئەمەش نەك هەر گرانە ، بەڵکو دەبێتە هۆی زۆرکردنی نیشانەکانمان‌و قورس‌بوونی ئەرکی فیرکارەکان •

د ــ به به‌کارهێنانی نیشانه‌ی نامۆی ناپێویست له ڕێنووسه‌که‌دا : زۆر جار بۆ نوسینی وشه‌ی عه‌ره‌بی وه‌رگیراو یان ناوی تایبه‌تی عه‌ره‌بی هه‌ندێك نیشانه‌ی نامۆ وه‌کو (ص)و (ظ)و (ذ) یان (ث)و (ط) خۆیان ده‌که‌ن به‌ناو ڕێنووسی کوردیدا • به بیری من چاکتر وایه ئه‌و نووسه‌رانه واز له‌مه بهێنن به‌رامبه‌ر ئه‌و ده‌نگه نامۆیانه پی‌ویسته نیشانه‌ی ئه‌و ده‌نگه کوردییانه به‌کاربهێنێن که لێیانه‌وه نزیکن وه له‌ڕاستیدا جێگه‌یان ده‌گرنه‌وه • به‌م‌جۆره نیشانه‌کانی ڕێنووسی کوردی که‌متر ده‌بێت‌و ئه‌رکی سه‌رشانی فێرکار سووکتر ده‌بێت •

٣ ــ هه‌لویستی خه‌لکی به‌رامبه‌ر زمان‌و ڕێنووسی کوردی :

ئه‌م گێروگرفته‌ی زمان‌و ڕێنووسی کوردی یه‌کێکه له‌و لایه‌نانه‌ی زمان که زمانه‌وانی کومه‌لایه‌تی بایه‌خیان ده‌داتێ‌و لێیان‌ده‌کۆلێته‌وه •

هه‌رچه‌نده زمانی کوردی له‌م‌سالانه‌ی دواییدا توانیویه‌تی ئه‌و ئه‌رکانه‌ی که ده‌یان‌بینی فراوانتریان بکات‌و زیاتر ده‌وربببینێت له ژیانی کومه‌لایه‌تی که‌رتیکی زۆری کورد ، به‌لام بمانه‌وێت یان نه‌مانه‌وێت ، ئه‌بێت دان به‌و راستیه‌دا بنێین که زمانی کوردی تائیسته نه‌بووه به زمانی سه‌ره‌کی هه‌ندی چینی میلله‌ت (هه‌رچه‌نده له‌وانه‌یه ئه‌م چینانه هوشیارانه نه‌زانن که وایه) ، به واتایه‌کی‌تر ، کوردی نه‌ك هه‌ر ئه‌و پله کومه‌لایه‌تیه‌ی نه‌دراوه‌تێ که زۆربه‌مان به زمانی‌تری ده‌ده‌ین ، به‌لکو تائیستاش له هه‌ندی شوینذا وه له‌لایه‌ن هه‌ندی که‌سه‌وه به چاویکی نزم سه‌یری ده‌کرێت یان زۆربه‌مان ساردو که‌مته‌رخه‌مین به‌رامبه‌ری •

ئه‌م هه‌لوێسته ناله‌باره‌ی خه‌لکی بۆته هۆی ئه‌وه‌ی که نه‌تواناوه تائیسته ڕێز بۆ ڕێنووسه‌که‌مان له‌ناو دلی خه‌لکی کورددا په‌یدا بکرێت • به بی‌ڕێزلی‌گرتنیش ڕێنووس ناچه‌سپێت ، به‌تایبه‌تی که کومه‌لیش هیزی ئه‌وه‌ی

نەبێت بیسەپێنی • گرنگی ڕێز لە چەسپاندنی ڕێنووسدا بەوەدا دەرئەکەوێت کە ڕێنووس هەر لە سەرەتای دروستبوونیەوە ڕیزی خۆی هەبووە وەك بە ناوی ڕێنووسەکاندا دەردەکەویت * • نەبوونی ڕێز بۆتە هۆی گەشەنەکردنو بلاونەبوونەوەو نەچەسپاندنی ڕێنووسی کوردی لەگەڵ ئەوەشدا کە سەد ساڵ زیاترە سەدەها هەوڵو تەقەلا ئەدرێتو دەها لیکولینەوەو باوەری چاك دەربارەی ڕێنووسی کوردی دەخرێتە بەرچاو ** • ئەگەر خەلکی ڕێزی بۆ وشەو ڕێنووسی کوردی هەبوایە، ئەگەر هەڵەیەکی ڕێنووسی بە گوناهیك دابنایە ، ئەوسا لە هەندی کەموکورتی چاوی ئەپۆشیو هەولیدەدا پەیرەوی یەکیك لەو ریبازە رینووسیانە بکا کە لە بەردەستانو دوای بیروراو زەوقی خوی نەدەکەوت یان هیچ نەبیت باریکی دەبوو و لە هەمان نوسیندا هەمان وشەی بەجۆریك ئەنەخشاند • ئەگەر لەیادمان بێت کە نووسین وەکو زمان پشت بە ڕەمزی چەسپاو یان سەپاو (ئەو ڕەمزانەی کۆمەڵ بڕیاریان لەسەر دەدات) دەبەستێت، ئەوسا دەزانین کە مەسەلەی ڕێزلێگرتن چەند گرنگە بۆ چەسپاندنی ڕێنووس • تا ئەو ڕیزلێگرتنە لە خۆماندا لەخۆیەوە نەیەتەکایەوە ، ڕێنووسی کوردی هەر لە قۆناغی گوڕانو پوختەکردندا دەمێنێتەوە •

پەیداکردنی ئەو ڕیزە بۆ کوردی بەگشتیو بۆڕێنووس بەتایبەتی لەئەرکە گرنگەکانی سەرشانی ڕێکخراوە کومەلەییەکانە هەر لە قوتابخانە سەرەتاییەکانەوە تا زانستگاو دەزگا روشنبیرییەکانو کوری زانیاری •

* زۆر میللەت وایانزانیوە کە رینووسەکەیان خواکردە وەك بە ناوەکانیانا دەردەکەوێت ــ دیڤانگاری (رینووسی سانسکریتی) بە واتای « شاری خوا » دێت ، هێروگلیفی (نوسینی میسریە کۆنەکان) بە واتای «نووسینی پیرۆز» دێت ؛ دیسان ئاشوریەکانیش باوەریان وابوو کە خواکەیان «نێبوو» خەتی بزماری بۆ ناردون .

** زمانەوانی کوردی بە کیشەی ڕێنووس دەستپێدەکاتو تا نزیکەی نیوسەدە لەم باسە بەولاوە لە هیچیتر نەکۆلیوەتەوە .

هەموو ئەم دەزگایانە پێویستە لەسەر جۆرێك رێنووس رێكبکەونو هەوڵی چەسپاندنی بدەن ، تەنانەت ئەگەر زۆریش بەکاربهێنن ــ ئەگینا فێرکارو خوێندەواران هەر لەم ئاژاوەیەی ئیستای رێنووسی کوردیدا دەژین •

٧ ــ کورتەی لێکۆلینەوە :

دوای شیکردنەوەو یەکالاکردنی یاسای دەنگیی کوردیو خستنــە رووی هەندێك زانیاری نوێ دەربارەی دەنگەکانو پلەی گرنگییان ، دوای بەراوردکردنی ئەم دەنگانە لەگەڵ دەستووری نوسینی ئیستای کوردیدا نووسەر گەیشتە ئەو راستیە کە رێنووسی کوردی وەك رێنووسی زۆربەی زمانەکانی گێتی لەسەر رێبازێکی تێکەڵ (فونیمیو نافۆنیمی) دەروات ، نــە وەك رێنووسی فنلندیو تورکی (نوێ) تەواو جووتە لەگەڵ فونیمەکانا ، نە وەك رێنووسی ئینگلیزیو فەرەنسی تەواو جیابۆتەوە • دیارە ئەم رێبازە تێکەڵە بۆتە هوی هەندێك گیروگرفت کە بەشێکیان (بەتایبەتی ئەوانەی کە هەلکەوتی تیپی عەرەبی دەیانهێنی) چارشیان نیە ، بەڵام بە رای نووسەر ئەو ئاژاوەیەی فێرکارو خوێندکاری کورد لەناویدا دەژی ناگەریتەوە تەنیــا بۆ ئەو گیروگرفتانە کە بەئاسانی چاویان لێ دەپۆشرێت (میللەتانیتر چاویان لە کەموکورتی زۆر لەمە گەورەتر پۆشیوە) بەلکو بۆ دو هوی سەرەکی : (١) زۆریو جۆربەجۆری ئەو رێنووسانەی کە لەئــارادانو پــەیرەوی نەکردنی رێبازێك یان رێنووسێکی دیاریکراو (٢) ئەو هەلویستە نالەبارەی کە خەلکی بەرامبەر زمانو رێنووسی کوردی هەیانەو بۆتــە هۆی ســاردیو کەمتەرخەمیو گوێنەدان بە رێنووسو هەڵەی رێنووسی •

سەرچــاوەکان

١ ــ بە زمــانی کوردی :

١ ــ ئەحمەد عەزیز ئاغا ، ئەلفبای ئەحمەدی عەزیز ئاغا ، رۆژنامەی ژیان ، ٥٤٠ ، ســالی ١٩٣٧ .

٢ ــ ئەحمەد عەزیز ئاغا ، چۆن بنووسین ؟ ، رۆژنامەی ژیان ، ٩ ، سـالی ١٩٣٧ .

٣ ــ م. م. ، نووسینی زمانی کوردی ، هیوا ، ژماره ٨ ، ١٩٥٨ .

٤ ــ ب ، فەرمانی ئێستە ، هیوا ، ٩ ، ١٩٥٨ .

٥ ــ جەمیل رۆژبەیانی ، چۆن زمانەکەمان بنوسین ؟ ، هیوا ، ١٠ ، ١٩٥٨ .

٦ ــ بله ، خۆپاراستن لە لایەنگری ناراستی ، شـەفەق ، ژمـارە ٥ ــ ٦ ، بەرگی یەکەم ، مایس‌و حوزەیران ١٩٥٨ .

٧ ــ تۆفیق وەهبی ، دەستوری زمانی کوردی ، جیزمی یەکەم ، ١٩٢٩ .

٨ ــ ع. ع. شەوتم ، دەستووری نووسینی کوردی ، برایەتی ، ژماره ٢ ، ١٩٧٠ .

٩ ــ حامید فەرەج ؛ رێنووسی کوردی لە سەدەیەکدا ، چاپخانەی کـۆڕ ، ١٩٧٦ .

١٠ــ تۆفیق وەهبی ، سپاس ، پێشکەوتن ، ٣ ، ١٩٥٨ .

١١ــ رێنووسی کوردی ، چاپخانەی کۆڕ ، ١٩٧٦ .

* * *

چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی
ڕێنوس و ئەلفوبێی کوردی

مەسعود محەمەد

دەشیا بێ‌ئەوەی بلکێم بە نەخشەی ناو بانگەوازەکەی دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عیراق لە خۆمەوە نەخشەیەکی لێکۆڵینەوە لە گیروگرفتی ڕێنوسی کوردی بگرمە بەر و لەسەری بڕۆم ، بەڵام وا دەزانم نەخشەی ئەو بانگەوازە ، کەم و زۆر ، وێنەیەکی خۆی لە هەست و نەستی خوێنەری کورددا ڕەنگرێژ کردوە و لە خۆی ڕاهێناون • لەبەر ئەمە وام بەچاك زانی منیش لەو کەلەبەرانەی کە بانگەوازەکە بەرەو کێشەی ڕێنوس تیشکی پرسیارەکانی بەڕێ کردوە سەرەتاتکەی وەرام دانەوە بکەم هەرچەند ، وەك وردەوردە دەردەکەوێ ، بەشی هەرەزۆری پرسیارەکان کەموکەسری و، ناوناوە ، هەڵەشیان تێدایە • بە هەمەحاڵ پیرۆزبایی لە دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عیراق دەکەم لە پێك‌هێنانی کۆبونەوەی ڕۆشنبیرانی کورد بۆ گەیشتن بەو ئامانجە گرنگ و گەشەی یەك‌خستنی ڕێنوسمان کەوا تا ئێستا ، بەداخەوە ، دەسگیری خوێندن و نوسینی کوردی نەبوە • ئەوەی ڕاستی بێ کاتی خۆی کۆڕی زانیاری کوردیش لە پەراوێزێکی تەسکتردا ئەم ڕێبازەی پرس کردن بە لێزانانی گرتە بەر کە هات و پێش هەمو شتێك

لیژنەی تایبەتی ڕێك خست بۆ دانـانی ئەلفوبێ و ڕێنـوس بە ئەندامـەتی چەندین لێزانی ئەو کارە لە دەرەوەی جغزی کۆڕ کە ئەوسا دەرفەتی لـەوە فرەوانتری نەبێ بۆ ئەنجام دانی کارەکە بە پێی حاڵ و بارێك کە لە یـەکەم ڕۆژی پەیدا بونیەوە خۆی تێدا دیتەوە • بەش بە حالی خۆم کە هەمیشـە چاوەچاوی هەلی یەکخستنی ئەلفوبێ و ڕێنوسی کوردی بوتم تەنها داخوازیم لە سەرۆکی نوێی کۆڕی زانیاری عیراق دۆستی بەڕێز و دێرین دکتۆر (صالح احمد العلي) ئەوە بو کە تێکۆشێت بۆ یەکخستنی ئەلفـوبێ و ڕێنـوسی کوردی چونکە ڕێنوس زێنوس دەفری نوسین و خوێندن و ڕۆشنبیرییە و هـەر تەقەلێکی هەلوەشێتەوە کەلێن دەدا بۆ فرەوان بونی مەودای لەگەڵ یەکدیدا نەگونجانی نوسەران • میللەتێك هێندەی کـورد پێـویستی بە یەکیـەتی هەبێت ناشێ خوێندەوارەکانی لە هەوەڵ هەنگاوی خامەگێڕییانەوە ، کـە ڕێنوسە ، لەیەکدی بترازێن • ئێمە کە لەسەر چۆنیەتی نوسینی (کەرەباب)ی بەری سۆران و (ئەفەنگی) بەری بابان پێك نەیەین چۆن لە ئاست شـتە ژیوەریە گرنگەکان تێك دەگەین •

لەم نوسینەمدا وا دەبێ زاراوەی زمانی بێگانە لە بری هی کوردی بەکار دەهێنم بە نیازی تێگەیاندنی ئەوانەی ڕاهاتوی نوسینی تازە بابەتی کوردی نین ، ناوناوەش جێگۆڕکێ بە ڕێزی هێندێ خاڵەکانی ناو نەخشەی بانگەوازەکە دەکەم ئەویش بە پێی داخوازێ لەیەك چونی باسەکان • چەنـد خاڵێکی جودا لە هی بانگەوازەکەش باس دەکەم بە نیازی چارەسەر کردنی گرفتەکانیان ، وەك دەریش دەکەوێ گەلێـك لە تێـکڕای ئـەو خاڵانـە پێویستییان بە لێکۆڵینەوەی ڕێزمانی و فۆنەتیکی و فیلۆلۆژی و بەراوردێ هەیە بۆ ئەوەی بگەین بە قەناعەت لەو پێشنیارانەی بۆیان بەدێ دەکرێ • بەڕاستی ترسی درێژەکێشانی وەڕسکەر لەگەلێك شوێنـدا وازی پێ لـە شرێتە کێشانی نوسینەکەم هێناوە •

بۆ خاتری ئەوەی خوێنەر لـە دەرەوەی ئەم کۆڕە بزانێ نووسینەکەم بەدیار چ جۆرە بابەتێکەوە خەریکی لێکۆڵینـەوە بوە لێـرەدا نەخشـەی خاڵەکانی ناو بانـگەوازەکە دەنووسمـەوە دواتریـش پێ‌بـەپێ وەرامـی پرسیارەکانیان دەدەمەوە • ئەمەیـە نەخشـەی ئـەو خاڵانـە وەك کـە لەبانگەوازەکەدا نووسراوە :

١ ــ گیروگرفتی نووسینی دەنگەکان :
أ ــ ئەوانەی نیشانەدارن (بزوێن و نەبزوێن) •
ب ــ ئەوانەی پیتیان بۆ دانەندراوە •
ج ــ پلەی دەنگە بزوێنەکان •
د ــ دیفتۆنگەکان (وێ ، نگ) •

٢ ــ گیروگرفتی وشەی سادە و دارێژراو :
أ ــ ناوی عەرەبی •
ب ــ پێشگر ــ پاشگری (پێناسین و کۆ) •

٣ ــ وشەی ناسادە :
أ ــ دیاردەی داتاشین و قووتدانی هەندێ دەنگ •
ب ــ گیروگرفتی نووسینی ژمارەکان لە (١١)وە تا (١٩) •

٤ ــ گیروگرفتی نووسینی کردار لەگەڵ ڕاناو لە ڕووی پێکەوە نووسان و پێکەوە نەنووسانەوە •
٥ ــ گیروگرفتی نووسینی ئامرازە لێکدەرەکان (حروف العطف) •
٦ ــ گیروگرفتی چۆنیەتیی نووسینی وشە لێکدراوەکان لە بارەی پێکەوە نووساندن و نەنووساندنەوە •
٧ ــ گیروگرفتی دانانی نیشانەکان •

گیروگرفتی نوسینی دەنگەکان

دیارە مەبەست لە شکلی ئەو پیتانەیە کە بۆ دەنــگەکان قــەراردادە بکرێ ، دەنا دەنگ وەکو دەنگ نوسین هەلناگرێ • بەپێی نەخشەکەش وا پێدەچێ ئەو پیتانەی بەر یەکێك لەو چوار خالانەی کە گیروگرفتی دەنــگی بەسەردا دابەش کراوە نەکەوێ گیروگرفتی تێدا نەبێ وەك پیتی (ا ، س ، ش ، ف ، ن •••) • جا کە ئەمە وەهابێ دیارە پیتی (هەمزە) و (هـ) کە کەوتنە حالەتی بەتەنها نوسرانەوە دەبێ (ئ ، ه) بنوسرێت وەك (نەئ ، مەه ، ئەللاه••) لەمەشدا من هیچ گرفت نابینم کاتی خۆشی بڕیاری کوڕ هەر وەها بو •

١ - گیروگرفتی ئەوانەی نیشانەدارن :

لام وایە نوسەران لەسەر ئەوە رێك کەوتون کە :

(ڵ) پیتی لامی قەڵەو بێت وەك (دڵ ، حەڵاڵ) •

(ێ) پیتی یێی کراوە بێت وەك (لێژ ، ڕاوێژ) •

(ۆ) پیتی واوی کراوە بێت وەك (زۆر ، بالۆرە) •

دەمێنێتەوە واوی تیژی درێژ و یێی تیژی درێژ و ڕێی قەڵەو و ئەو دالە کلۆرەی کە لە سلێمانی لە دالی عادەتی دەشۆرێ واش‌دەبێ بەجــارێ دەسوێ • لە پەنا ئەم دالەدا دەنگی (ت)ش وا دەبێ لە ئاخاوتنی سلێمانیدا کلۆر دەکرێ وەیا دەنگەکەی دەگۆڕێ •

لە بارەی ڕێی قەڵەوەوە :

تا ئێستا بۆ ئەم دەنگە سێ جۆر پیت هەبوە ، یەکیان ئەوە بو کە بــە دو (ر) دەنوسرا ، دوەمیان ئەوەیە کە نیشانەی (٧)ی دەخرێتــە ژێــرەوە ،

سیەمیشیان ئەوە بۆ کە کۆڕی زانیاری کورد پێشنیاری کردبۆ لە سەرەوەی ڕێیەکە نیشانەی (v) دابندرێ •

لە لایەن نۆسینی دۆ (ر) لە بری ڕێی قەڵەو : من بەش بەحالی خۆم لە هیچ حاڵوباردا ڕەوا نابینم بۆ تاکە دەنگ دۆ پیت قەرارداده بکرێ چونکە تاکە یەك هۆ و بەڵگە پشتگیری لێ ناکات • دەنگەکان ، جگە لە دیفتۆنگ ، قەڵەو بن و لاواز بن تاکە دەنگن لەوەشدا کاف و میم و هێ لە ڕێ و لام جودا ناکرێنەوە • ئێمە دەزانین وشە هەیە لە شێوە ئاخاوتنی کوردستانی خوارۆدا وەك (سەد ، صەگ) بە سینی قەڵەوی وەك صادی عەرەبی دەست پێدەکەن • لە شێوە ئاخاوتنی بادینیشدا ئەم سینە قەڵەوە زۆر باوە کەچی کەس نەهات بڵێ با ئەویش بە دۆ (س) بنۆسرێ • لامی قەڵەویش هێندەی دۆ لامی لەڕە کەچی بە دۆ پیت نانۆسرێ ئیتر بۆ دەبێ لە نێوان کۆنسنانتە کاندا تەنها دەنگی ڕێی قەڵەو دۆ پیتی بۆ دابندرێ • ڕاستییەکەی تەنها لە حاڵەتی گوشینی دەنگدا کە بەتەواوێ دەبێتە دۆ دەنگی تێكچڕمساو ڕەوایە ، بەڵکو پێویستە دۆ دەنگ بنۆسرێ وەك (کەللە ، گوللە ، شەنەومەنە) • ئێمە ئەگەر ڕێی قەڵەومان بە دۆ پیت نۆسی و ویستمان وشەی (کر ّه)ی عەرەبی بهێنینە سەر ڕێنۆسی کوردی دەبێ بیکەینە (کەرررە) • ئەگەر ئەمەش نەکەین لەبەر ناقۆڵایی نۆسینی چوار پیت بەدوا یەکدا دەبێ ببڕای ببڕای هیچ دەنگێکی گوشراوی بێگانە بەگوشراوی نەهێنینە سەر ڕێنۆسی کوردی دەنا بێلزوم دەبێتە مامڵەت جودایی • بەلای منەوە نۆسینی دۆ (ر) لەبری ڕێی قەڵەو ناڕەوایە •

دەمێنێتەوە نۆسینی دەنگی ڕێی قەڵەو بە پیتی نیشانەدار و جێگەی دانانی نیشانەکە •

کاتی خۆی کۆڕی زانیاری کورد لە چەند ڕۆیکەوە پەسەندی سەرۆی پیتەکەی کرد بۆ دانانی ئەو نیشانەیە :

یــەکەم :

بڕیار درا سەرلەبەری نیشانەکان بکەونە لایەك نەك هەندێك لە ژێرەوە و هەندێك لە سەرەوە بن • چونکە نیشانەی پیتەکانی (هەمزە ، لامی قەڵەو ، واو ، یێ) لە کۆنەوە لەسەرەوە بۆن وا بەباش زاندرا نیشانەی پیــتی ڕێی قەڵەو و پیتیدیکەش کە هەبێ هەر لەسەرەوە بێ •

دوەم :

پیتیدیکە زۆرن لەوانەی خاڵیان لەســەرەوە یا لەژێرەوە هەیــە و شێوەیان لە یەکدی دەکات بە ئاسانیش خوێندراونەوە وەك (ز ، ژ) (ت ، ن) (ی ، ب ، پ) (ج ، چ) (ف ، ڤ ، ق) • کەواتە ناشێ ترسی سەر لێشێوان لــە توژەن یەخەی لێکدانەوەی چارەسەر کردنی گرفتی ڕێنوس بگرێ و بڕیارمان لێ هەلوەشێنێتەوە •

سێیەم :

بە وردبونەوەی ژیرانە دەردەکەوێ وەها چاکە هەتا بلــوێ مــەودای ژێرەوەی هەمو دێڕێك بۆ دێڕی خوارەوتر بەجێ بهێلرێ • وەك ئاشکرایشە هەمو کەوانەی پیتی (ر) لە خەتی دێڕەکەی دادەکشێ ئنجا کە نیشانــەکەش خرایە ژێریەوە لەوانەیە لە کاتی نوسیندا نیشانەکەی تێکەڵ بە دێڕی خوارەوە بێت • ئەم تێبینییە بەوەدا پتر هێز وەردەگرێ کە دەبینین هیچ کامێك لەو پیتانەی نوختەکانیان لە ژێریانەوەیە لە خەتەکەیان داناکشێن تەنها پیتی (ی) نەبێ کە بکەوێتە کۆتایی وشە وەیا بەتەنێ بنوسرێ ئەوســاش لە نوســیندا نوختەی بۆ دانانێن • ئەگەر ڕێ هەبا ئەلفوبێیەکی سەرلەبەر نوێ دابندرێ وا باش بو هیچ پیتێکی ، نە خۆی نە خاڵەکانی لە خەتی خــۆی بەرەژێــر نەچێت تاکو لە نوسینی دێڕی دواتردا هەمو مەودای سەرۆی خۆی بــەر خۆی بکەوێ ، بەڵام ئەمە کاری کردەنی نییە •

لەگەڵ ئەم تێبینییانەشدا چ فەرقێك نابینم لە نێوان سەرخستن و ژێرخستنی نیشانەی (ر)ی قەڵەو : لەهەر دوبڕیاردا ڕازیم • بەڵام کە بڕیار بۆ نیشانەکە درا پێویستە هەمیشە لەگەڵیدا بنوسرێ نەك کە هات و کەوتە بەرایی وشەوە نیشانەکەی پشتگوێ بخرێ بەنامەی ئەوەی کە ڕێی پێشەوەی وشە هەمیشە قەڵەوە چونکە ئەم مەعلوماتفرۆشییە ڕێ دەدات بەوەی نوسەر بە هەوەس هەمو لامەکانی بەرایی وشە بە لامی قەڵەو بنوسیت کە دەزانین لامی پێشەوەی وشە هەمیشە لاوازە • بەهەمە حاڵ لە چاپەمەنیدا ئەرکی ڕێی بە نیشانە و بێ نیشانە وەك یەکدییە چونکە قالبی حازربەدەست بۆ هەردوکیان هەیە و لە ژێر پەنجەی ڕێكخەرەکەشیان وەکو یەکن •

لە بارەی واوی تیژی درێژەوە :

وەك دیارە دو ڕێگەمان لە پێشە بۆ بڕیاردان لەو کێشەیەدا ، یەکیان ئەوەیە بە دو واو بنوسرێ ، دوەمیشیان ئەوەیە نیشانەی بۆ دابندرێت •

ئەوانەی بە دو واوی دەنوسن دەڵێن چونکە واوی درێژ دو هێندەی کورتە بزوێنی بۆرە [(ضمة)ی عەرەبی] بۆریش بە یەك واو دەنوسین جێی خۆیەتی ئەویان بە دو واو بنوسرێ •

ئەم لێکدانەوەیە ڕاستی گەورەتر و گرنگتری لەبیر چوە :

یەکەم :

دەبو لە ڕێی قیاسەوە ئەلفیش بە دو نیشانەی سەر [فەتحەی عەرەبی] بنوسرێ چونکە دەڵێن دەنگی ئەلف دو هێندەی دەنگی فەتحە درێژە •

دوەم :

واوی درێژ چ کراوە بێت (ۆ)و چ تیژ بێت یەك دەنگە نەك دو دەنگ بەو پێیە یا دەبێ واوی کراوەش بە دو پیت بنوسرێ یا واوی تیژ

نیشانەی بۆ دابندرێ • ڕاستییەکەی تێکڕای دەنگە تەواوەکان بە کۆنستانت و بزوێنیەوە مافی ئەوەی دەبێ بە دوو پیت بنوسرێ •

سێیەم :

که کورته بزوێن نیو هێندەی واوی تیژ بێ پێویسته خۆی بە نیو پیت بنوسرێ• مەتنیق داوا دەکات تیو دەنگ نیو پیتی پێ بدرێ نەك یەك دەنگ دوو پیتی پێ بدرێ • وەك دەزانین لە عەرەبیدا ئەم مامڵەتە لەگەڵ کورته بزوێنەکاندا کراوە کە هاتوە نیشانەی بۆ داناون نەك پیت • من ناڵێم کورته بزوێن ببێتە نیشانە ، بەڵام مەبەستم هەڵسەنگاندنی ئەو ڕایەیە کە لە ڕێی قیاسەوە بۆ واوی درێژ دوو پیت دادەنێ چونکە ئەو ڕایە دوای دانانی دوو پیت بۆ یەك دەنگ لە بیری دەچێ کە هەر بە پێی لێکدانەوەی خۆی کورته بزوێن نیو دەنگە و دەبێ نیو پیتی پێ ڕەوا ببینێت • ئەم کورتێ و درێژییەی دەنگی واو ، بەدوا ئەویشدا یێ ، ناچارم دەکات پتر درێژە بە موناقەشەکەم بدەم و بڵێم ئەو کەسەی دەیەوێ خەریکی ئەلفوبێ و ڕێنوس بێ لە سەریەتی شارەزای دەستورە بنجییەکانی دەنگسازێ و وشەسازێ و ڕێزمان بە تێکڕایی و هی زمانی خۆی بە تایبەتی بێ چونکە پیتەکان یەکسەر پێوەندییان بە دەنگەکان و خاسیەتی هەریەکەیانەوە هەیە تێكبەستن و لێكترازاندنی وشە و دەستەواژەش پێوەندێ بە وشەسازێ و ڕێزمانەوە هەیە • ئێمە کە دەڵێین واوی درێژ دوو هێندەی کورتە بزوێنی بۆرە دەبێ بزانین کورتە بزوێنەکان هیچیان لە شێوەی کورتە بزوێندا درێژ کردنەوە هەڵناگرن ، کە درێژ بونەوە دەگۆڕێن بە بزوێنی درێژ • هەرچی بزوێنی تەواوە دەشێ بەقەدەر توانای ئاخێوەر درێژ بێتەوە • بەشی هەرەزۆری کۆنسناتتەکانیش درێژ کردنەوە هەڵدەگرن • دەنگەکانی (خ ، ڕ ، ر ، ز ، ژ ، س ، ش ، غ ، ف ، ڤ ، ل ، ڵ ، م ، ن ــ دەنگی ح ، ه جێی دەمەتەقەن ــ) دەشێ بە ئارەزۆی ئاخێوەر درێژ بێتەوە • دەنگەکانی (ب ،

پ ، ت ، ج ، د ، ع ، ڤ ، ك ، گ) هیچیان ناشێ درێژ بكرێنــەوە • بــەو پێیە (١٤) دەنگی كۆنسنانت لە قابیلیەتی درێژ كردنەوەدا بارتەقای بزوێنــە تەواوەكانن (١٠) دەنگی كۆنسناتتیش وەك كورتە بزوێــن درێژ كردنــەوە هەڵناگرن • ئنجا ئەوەی وا دەزانێ هەست كردن بە كورت بوونی هەنــدێ بزوێن یەكسەر دروست بوونی نوسینی دوو واو ئیسپات دەكات هاتوە نیگای خۆی لە تاكە دەنگی واوی كورت و درێژ قایم كردوە و بەلای ئەو ڕاستیيــە زیدە گەورە و گشتییەی دەنگەكاندا نەچوە كە قابیلیەتی درێژ بوونەوە هەر هی ئەلف و واو و یێ نییە ، بێ قابیلیەتی درێژبوونەوەش هەر هی كورتە بزوێن نییە• لەمەوە دەمەوێ بڵێم درێژی و كورتی دەنگ دەخلی بەسەر(چەندایەتی) دەنگەوە نییە هەر وەك قەڵەوێ و لاوازیش ئەو دەخلەی نییە • جا لەبــەر تیشكی ڕاستییەكانی دەنگسازیدا ڕێگە نابینم بۆ دانانی دوو پیت لە بری یەك دەنگ هەرچی دەبێ ئەو دەنگە با بێ • لە لایەن دانانی دوو پیت بۆ دەنــگی گوشراویش دەڵێم هەرچەند لە كوردیدا دەنگی گوشراو دەگمەنە دیسانەوە دەبێ لە ڕێنوسدا دانی پێدا بهێندرێ هەر نەبێ لەبەر ئەوەی بتوانین وشەی بێگانە كە گوشینی تێدابێ بیهێنینە ســەر نــوسینی كــوردی بێ ئــەوەی تەلەفوزەكەی بگۆڕین • من كوردم دیتوە توڕە بوە لە گۆڕانی ناوی كوردی كە بە ڕێنوسێكی بێگانە نوسراوە بەڵام هەر خۆی پێی ناخۆش بوە گوێ بدرێتە ئەو گوشینەی كە لە زمانێكی بێگانەڕا بە هۆی نوســینی دوو پیــت هێنراوەتە سەر ڕێنوسی كوردی •

كەواتە ناشێ دوو واو لە بری تاكە دەنگی واوی تیژی درێژ بنوسرێ • دەمێنێتەوە ئەو نیشانەیە كە دەخرێتە سەری بۆ جودا كردنەوەی لە كورتە بزوێن : ئایا كەشیدە بێ وەك كە كۆڕ كاتی خۆی پێشنیاری كردبوو یاخــود شتێكی‌دیكە بێ ؟ لێرەشدا چ لایەنگیریم نییە بۆ هەر نیشانەیەكی پەسەنــد

بکرێ ، تەنانەت ئەگەر بۆ کورتە بزوێنەکەش شتێکی جوداکەرەوە پەیدا بکرێ چ ڕەخنەم نییە بەڵام ئەوسا لزوم بەنیشانەی واوەکە نامێنێ •

لەبارەی بزوێنی (ی) تیژی درێژەوە :

بەشێك لەوانەی بە ڕێنوسەوە خەریکن دەڵێن پێویست نییە ئەم بزوێنە درێژە لە کورتە بزوێنی ژێر جودا بکرێتەوە ، گوایا تەنها لە چەند وشەیەکدا هەست بە درێژ بونەوەی بزوێنەکە دەکرێ •

دەزانم وشە هەن ، کەمیش نین ، وەك (پڵینگ ، بیست ، گوڵینگ ، خرینگە ، فریشتە ، تەنیشت •••) دەشێ بزوێنی (ی)یان تێدا کورتیش و درێژیش بکرێتەوە بەڵام دەبێ بزانین ئەمە دیاردەیەکی فۆنەتیکییە لەوەوە هاتوە کە دەنگێکی وەستاو کەوتۆتە دوای بزوێنی (ی)وە و بەدوا ئەو وەستاوەشدا دەنگیدیکە دێن و سەرلەبەری وشەکان جۆرێك درێژی پەیدا دەکەن مرۆڤ حەز دەکا بە هۆی کورت کردنەوەی بزوێنەکەی (ی) لەو ناڕاحەتییە دەرچێ • تۆ بێنە دەنگە وەستاوەکانی دوای (ی) بیزێوە و بڵێ (پڵینە ، بیسۆ ، فریشا ، تەنیشی•••) دەبینی بەدەست خۆت نییە مەیلت بۆ درێژ کردنەوەی ئەو بێیە دەچێ کە پێشتر حەزت دەکرد کورتی بکەیتەوە • وشەی وەك (جۆخین ، گزیر ، گوزین ، سیخوڕ ، بینین ، تەنین ، شیرازە ، شیر ، شۆتی ، دەرزی ، نازوفیز •••) هەرچی بێیەکی تێیاندا هەیە بە ناچاری درێژ دەکرێنەوە مەگەر پیاو زۆر لە خۆی بکات و بەنیازی دەسەڵات تاقی کردنەوە لێیان کورت بکاتەوە • تۆ سەیری دەنگی واویش تا ڕادەیەك لەم خاسیەتەدا بەشدارە ، بە نمونە وشەی (کورت ، خورت ، نورتونوێ ، شوستوشۆ ، پوخت •••) لەوانەن حەز لە بزوێنی واوی تیژی درێژ ناکەن •

کورتەی قسە ئەوەیە کە وا هەبونی هەردو دەنگی کورت و درێژی

بزوێنی (ی) لە کوردیدا شتێك نییە دەمەتەقە هەلبگرێ ، دەمێنێتەوە بلێین ئایا پێویست هەیە یا نییە بۆ جودا کردنەوەیان لە نوسیندا •

بێ گومان جودا کردنەوەیان لە خوێندنەوەدا لەلایەن کوردەوە پەکی لەسەر دانانی نیشانە نەکەوتوە ، تەنانەت دەتوانێ واوی کراوە و تیژ و کورتیش لە یەکدی جودا بکاتەوە بێ ئەوەی نیشانەیان بۆ دابندرێ لەوەشدا هەستی زگماك بەکار دەهێنێ بەلاّم دوو خالی گرینگ لەو کێشەیەدا هەیە نابێ بن لێو بخرێ :

یەکەمیان ئەوەیە ئێمە بە تەماین رێنۆس و ئەلفوبێی کوردی بە کێشانە و پێوانە و لێکدانەوەی زانستکارانە بچەسپێنین و لە بەر تیشکی مەنتیقدا بڕیاری بۆ بدەین •

دوەمیان ئەوەیە بێگانە لەخۆوە ناتوانێ فەرقی خوێندنەوەی یێی درێژ و کورت بکات ئەگەر لە نوسیندا رێنمایی نەکرێ •

ئنجا ئەگەر بڕیار درا کە بە پێی زانست و مەنتیق رێنمایی و فەرق کردنەکە پێویستە ، سەرلەنوێ ، دەبێ ملکەچ بین بۆ ئەو بڕیارە بەدیهیەی کە دەلێ یەك پیت بۆ یەك دەنگ دابندرێ ، ئەوەی راستیش بێ مەنع کردنی دوو (ی) لە بری یێی درێژ پێویستترە لە مەنع کردنی دوو واو چونکە تەنها لە وشەی وەك (کاووس، تاووس)دا سێ واو بەدوا یەکدیدا دێن کەچی وا دەبێ توشی وشەی وەك (لادێیی) دێین کە بە پێی نوسینی دوو یێ لە بری یێی تیژی درێژ چوار یێ بەدوا یەکدیدا دێن ، ئنجا ئەگەر (ی) ئیزافە وەیا وەسفیشمان خستە دوایانەوە دەبنە پێنج یێ وەك (لادێییی شارەزوور) • لەو تەرزە وشانە وشەی (سەرجێیی ، سەرپێیی ، هەرمێیی ، مێیینە ، گزوێیی ، شلوێیی)م بەبیردا دێن • خۆ و تالع ناوەکانی (شنەروێ ، پەسوێ ، کەلوێ ، بێزوێ ٠٠٠) لە حالی نیسبەتدا

پیتی کوتایی‌یان دەبێتە کورتە بزوێنی سەر (فەتحەی عەرەبی) دەنا ئەوانیش وەك (لادێ‌یی‌ی) چوار پیتیان بەدوا یەکدیدا قەتار دەکرد بەڵام دەگوترێ (پەسوەیی ، کەلوەیی ، بێژوەیی) نەشمبیستوە لەگەڵ (شنەروێ)دا چ دەکرێ • جا پێویستە بەلای منەوە ، بەلای واقیعیشەوە ، پیتی تیژی درێژ لە نوسیندا لە کورتە بزوێنی پیتی جودا بکرێتەوە • ئەوەی کارەکە لە بەر مجێزی نوسەری کورددا قورس دەکا شکلی (ی)یە بە خۆی و دو نوختەی ژێریەوە بەو هەمو لە یەك چونەی لەگەڵ (ب ،پ ،ت ، ن)ی ناوەڕاستی وشە • ئەگەر (ی)ش وەك (و) وێنەی لاتەریکی هەبوایە بە ئاسانی پیتی کورت و درێژی لێکتر جودا دەبونەوە • بەهەمە حاڵ (ی) پەل نیشانەی حەفتێکی بچوکی بۆ داندراوە ، جا ئەگەر هەشتێکی بچوك بخرێتە سەر پیتی تیژەوە گۆیا چ ناقۆڵاییەك رو دەدا • کاتی خۆی کە لە ئەنجومەنی کۆڕ لە رێنوسمان دەکۆلیەوە پێشنیاری من ئەوە بو کە نیشانەی سەر پیتەکان بریتی بێ لە حەفتی بچوك و هەشتی بچوك بەڵام وا پەسەند کرا کە لە جیاتی نیشانەی (٨)ی بچوك کەشیدە بچێتە سەر واو و پیتی تیژی درێژ •

پێویستە لێرەدا شتێك بگوترێ لە بارەی هەڵەیەکی بنجی کە لە جوتە پیتی (و ، ی)دا کراوە : زۆر بە سەیری دانەرانی ڕێچکەی ئەلفوبێی نوێی کوردی هاتون شکلی (و)ی سادەیان بۆ واوی کونسنانت و کورتە بزوێنی بۆر داناوە ، شکلی (ی)شیان بۆ (ی) کونسنانت و کورتە بزوێنی ژێر داناوە کەچی دەبوایە ئەم دو شکلە بۆ واو و پیتی کونسنانت و واو و پیتی تیژی درێژ دابندرێت چونکە ئەوان دەنگی سەربەخۆ و تەواون نەك کورتە بزوێنەکانیان کە دەزانین بەعادەت لە کورت کردنەوە و لێبڕینەوەی دەنگی بزوێنی درێژی واو و پێ پەیدا دەبن • ئەگەر کاتی خۆی چارەی کورتە بزوێنی بۆر و ژێر کرابایە وەك کە بە ڕێکەوت چاری فەتحە کرا دەمایەوە جودا کردنەوەی واو و پیتی کراوە لە هی تیژ کە بە هۆی نیشانەی (٧)ی

بچوك جودا كراوەتەوە • هەرچی واو و یێی كۆنسنانتن هەڵـەیان تێـدا ناكرێ : واو و یێی كۆنسنانت لە سێ شوێندا دێن : ١ــ لە سەرەتای وشەدا ٢ــ لە دوای بزوێنەوە ٣ــ لە پێش بزوێنەوە • لەم سێ شوێنەدا ئیمـكان نییە بزوێنی واو و یێ بێت • لەم نمونانەی خوارەوەدا دەبێ واو و یێیەكان هەر كۆنسنانت بن :

وەرە ، گەورە ، سروە ، واز ، كەوەر •

یار ، دایك ، مایە ، سەیران ، گەمیە •

وشەی (سروە) بێنە و بزوێنەكەی كۆتایی لێ بستێنە بە ناچاری واوە كۆنسنانتەكە دەبێتە بزوێن چونكە كۆنسنانتەكەی پێش خۆیەوە وەستاوە • وشەی (گەمیە)ش بزوێنی كۆتایی لێ بستێنە یێیە كۆنسنانتەكەی دەبێتـە بزوێن چونكە بەدوا كۆنسنانتی وەستاودا دێت •

لەمەوە دەردەكەوێ واو و یێی كۆنسنـانتی وەسـتاو بەدوا دەنـگی وەستاودا دەبنە بزوێن •

ئەم ڕچە پڕ هەڵەیەی لەیەك چواندنی شكڵی كورتە بـزوێنی (و ، ی) لەگەڵ شكڵی (و ، ی) بزوێنی درێژ وەهـا نەقش‌بەستو بوە تـازە بە كەس هەڵناوەشێتەوە• لەبەر ئەمە هەر دەمێنێتەوە نیشانە بۆ دو دەنگی واو و یێی تیژی درێژ دابندرێت ، پێشنیاری منیش لەوەدا دانانی نیشانی (٨)ی بچوكە كە بریتییە لە هەڵگێڕانەوەی حەفتە بچوكەكەی سەر واو و یێی كراوە •

لەبارەی دالی كلۆرەوە :

ئاشكرایە دەربڕینی دەنگی دال بە شێوەی كلۆر كراو لە هەندێ باردا تایبەتیەكی ئاخاوتنی سلێمانییە ، وەك دەشزانین ئەو دالانە هەر دالی عادەتین و كلۆر دەكرێن نەك دالی وشەی ناسراوی وەك صادەكەی وشەی (صـەد) •

وا دەزانم کێشەی ئەم داڵە بەدواکەوتنی ناوێ چونــکە لە هیــچ کوێــرە ڕێگایەکەوە ڕەوا نییە جۆری دەربڕینی تایبەتی دەنگ لەلایــەن بەشێــکی خەڵقەوە بە سەر هەمۆ زماندا بسەپێ ، ئنجا ڕەنگە زوربەی هــەرە زۆری میللەت نەتوانێ دەنگەکە بەو شێوە تایبەتییە دەربڕێ • لەوەش بەولاوە ، داڵی کلۆر بەپێی هەڵکەوت و جێگەی لە وشەدا شێوەگۆڕی دەکات وەك کە لە دوای تۆنی وەستاودا بەرەو گاف دەڕوات وەیا لەدوای (ر)دا گۆڕانی بەسەردا نایەت وەك (کورد ، بەرد ، مرد ، کردم••) • ئێمە کە بزانــین لــە وشەی (بەغدا ، ئەحمەد)دا داڵێکی عادەتی زەق و تەق هەیە و زوربەی هەرە زۆری کورد دەیڵێتەوە ، چۆن دەشێ لە نۆسیندا پیتی داڵەکە بشێوێنین وەیا بقرتێنین هەر هەتا هەڵەی تێدا بکەین ، ئنجا نەشتوانین وەك پێویستە داڵەکە کلۆر بکەین • پێویستە ئەو داڵانە بەعادەتی بنۆسرێن ، خوێندنەوەشیــان بدرێتە زەوقی خوێنەر وەك کە دەنۆسین (ماڵ ، کلاو) خۆشناو و دزەیــی و ڕەواندزی و کۆیێیش دەخوێننەوە (مار ، کراو) •

هەر لەگەڵ دەنگی کلۆری داڵدا دەنــگی (ت) کلۆریــش لێــدوان هەڵدەگرێ هەرچەند چ کەسێکیش لە نۆسیندا نیشانــەی بۆ دانەنــاوە ، پێشنیاریشی نەکردوە • باس‌کردنی تێی کلۆر جگە لەوەی باسی دیاردەیەکی بەرهەستە سۆدی بێبایەخ کردنی داڵی کلۆریشی هەیە چونکە هەردۆیــان ئاوی یەك سەرچاوەی فۆنەتیکین •

ئەوانەی داڵ لە شوێنی تایبەتیدا کلۆر دەکەن ، لە شوێنی تایبەتیــدا (ت)ش کلۆر دەکەن وەیا تێیدەبەن وەیا دەیگۆڕن وەك کە وشەی (مەتبەخ ــ مطبخ ــ) دەکەنە (مۆبەق) • ڕەنگە چی لەبارەی دەنگی داڵەوە بگوترێ لەبارەی ئەم دەنگەشەوە بگوترێ : هەردۆیان دیاردەی فۆنەتیکی ناوچەیین و شێوەی ڕاستی ئەو وشانەی دەنگەکانیان تێدا دەگۆڕێ ئاشکرا و زیندۆن، هەندێکیان وشەی بێگانەن و بەشی هەرەزۆریان کوردین و لە لایەن زوربەی

کوردەوە بە دروستی دەردەبڕدرێن • دیارە بەلای بـاوەڕی منـەوە کلۆر کردن و گۆڕینی دەنگی (ت)ش هی بایەخ پێدان نییە لە ڕێنۆسدا : وشەکان وەك بەلای کوردەوە ڕاستە وەها دەنوسرێن خەلقیش بەپـێی دەسـتورانی دەنگسازی ناوچە ئازادن لە چۆنیەتی خوێندنەوەیان •

کە قسەم ئێستا ڕۆی لە لەهجەی ناوچەیی‌یە وا بەباش دەزانم بـاسی دیفتۆنگەکانی (وێ ، نگ) بۆ ئێرەکانە پێش بیەخم چونکە ئەوانیش شێوە دەربڕینی ناوچەیین نەك دیفتۆنگی ڕەسەنی کوردیّ •

جاریّ با لەپێشەوە بزانین دیفتۆنگ چییە :

دیفتۆنگ ئەو دەنگەی ئاخاوتنە کە تـامی دۆ دەنـگی سەربـەخۆی ئاخاوتنی تێدا بێ ، بەلام هیچ کامێکیشیان نییە • لە کوردیدا باسی ترینتۆنگ نایەتە ناوەوە چونکە لە کەسی کورد نەبیستراوە دەنگی وەها بەکار بهێنێ لە ئاخاوتندا تامی سێ دەنگی تێدا بێ •

مەرجی سەرەتایی و بنجی ئەو تەرزە دەنگانەش ئەوەیە کە دەبێ وەك دەنگەکانیدیکە لەخۆوە هەبن نەك بەڕێکەوت لە کەوتنە تەنیشـت یەکتری دۆ دەنگ پەیدا بین چونکە لەم حالەتەدا دەنگە تێکەلەکە دەبێتە دیـاردەی دەربڕینی ناوچەیی نەك دەنگی نژادی زمانەکە ، تەنانەت وا دەبێ ئاخێوەری ناوچەکە لە دەربڕینی وشەی ئەوتۆیی بێگانەشدا دیفتۆنگەکە پەیدا دەکات هەرچەند بە ئەسڵ لەو زمانە بێگانەدا دیفتۆنگیش نییە • بە نمونە ئاخێوەری سلێمانی ناوی ولاتی (کوێت) دەهێنێتە سەر شێوەی دەربڕینی کوردی و کافەکە وەك کافی ولاغی (کوێت) دەردەبڕێ ، دەشلێ (مەرەکەبی کوینك)• ئەم نمونەیەم لە دەرەوەی دیاردەی دیفتۆنگەوە هێنا بۆ تەنهـا مەبەسـتی گۆڕینی دەنگ بە پێی هەلکەوتی لە وشەدا • نمونەیەکی ڕۆنکەرەوەیدیکەی هەلکەوتی دەنگ لەوەشەدا لە زمانی فەرەنسـییەوە دەهێنـم • دۆ وشـەی

le ' de که دیفتۆنگیان تێدایە کاتێك کەوتنە بەرایی وشەیەك کە بە دەنگی هەمزە دەست پێدەکا دیفتۆنگەکەیان تێدەچێ وەك کە لە جیاتی le école دەڵێین l'école و لە جیاتی de Artagnan دەڵێین d' Artagnan •

لە بارەی (وێ)وە وەك لە وشەکانی (خوێ ، نوێژ ، توێژ ، سوێ ، دوێنێ)دا بە پێی دەربڕینی دانیشتوانی سلێمانی و هەندێ جێگەی دیکەی کوردەواری دەبیسرێ : لێرە بەپێشەوە لە نوسینیدیکەمدا بە درێژی لەم کێشەیەم کۆڵیوەتەوە • لێرەدا ناچارم بەو بەڵگانەدا دێمەوە کە بە پێی ڕای خۆم گرفتەکە ڕوون دەکاتەوە ، کەموزۆر بەڵگەی تازەش دەخەمە بەر گوێی گوێدێرانەوە ، ڕەنگە بەڵگەش هەبێ گلم دابێتەوە بۆ هەلی بیندرێژتر و لێکوڵینەوەی قوڵتر و لەسەرەخۆتر ••

ئەوەی بەلام وەك بەدیهیە وایە ئەوەیە کە دیفتۆنگی (وێ) لە ڕاستیدا دیفتۆنگ نییە بەڵکو واوێ کۆنسنانت و بزوێنی (ێ) کراوەیە و بەشی هەرە زۆری کورد بەو جۆرەی دەردەبڕن کە لە کۆنەوە گوتراوە و نوسراویشە بەڵام بەشێك لە دانیشتوانی هەندێ ناوچەی کورد لە شێوەی دیفتۆنگ دەری دەبڕن ، واتە دیفتۆنگەکە هی زمانی کوردی بەرفرەوان و ڕەسەن نییە • لەم جۆرە دەربڕینە ناوچەییە دیفتۆنگیدیکە هەیە کە سەرنجی نوسەرانی ڕانەکێشاوە و نەبوە بە جێی پرس و لێکۆڵینەوەش • یەکێك لەمانە دیفتۆنگی لامی قەڵەوی بڵە کە بریتییە لە تێکەڵ بونی دوو دەنگی (ر)ی لاواز و لامی قەڵەو • ئەم دیفتۆنگە لە لایێکەوە خۆی ڕەسەن دەنوێنێ چونکە هەڵکەوت پەیدای ناکات ، لە چەند لایێکیشەوە ناڕەسەنایەتی و نادروستی خۆی بەدەستەوە دەدات ، یەکیان لەوەدا کە ئەویش وەك لامی قەڵەو وشەی عەرەبیش دەگرێتەوە نەك هەر کوردی وەك

(حەلاڵ ، ماڵ ، کامڵ) • دوەمیان لەوەدا کە ئەگەر ئاخێوەر لە منداڵییەوە فێری نەبێ بەگەورەیی بۆی ڕام نابێ ، بە پێچەوانەی لامی قەڵەو کە هەمو کورد بگرە زۆرینەی ئادەمیزاد دەتوانن فێری بن • دیارە کە دەنگێك لەوانە نەبێ میللەتەکەی فێری بێت هی ئەو میللەتە بە تێکڕایی نییــە • سێیەمیــان لەوەدا کە ئەم دەنگە زێدە لە هەمو کۆنستــانتێك گوشــین هەڵنــاگرێ • سەرەڕای ئەم لایەنانە ئەویش وەك لامی قەڵەو نایەتە بەرایی وشەوە • ئنجا کە ئەم هەمو گرفتانە بێنە بەر دەنگێك دیارە مافی نامێنێ لەوەدا کە پیــتی تایبەتی بۆ دابندرێ وەیا بەسەر هەمو میللەتدا بسەپێندرێ •

ئێستا با بزانین بە چدا مەعلوم دەکرێ کە دیفتۆنگی (وێ)ش ڕەسەن نییە بەڵکو واو و یێیە عادەتیەکەیە لێرە و لەوێ شێوەی دیفتۆنگی پەیــدا کردوە :

یەکەم :

لە کۆنەوە وشەکان بە دۆپیتی تەواوی واو و یێ نوسراون و بە پــێی بەدوا یەکتردا هاتنیشیان لە نوسیندا گوتراون و خوێندراونەتەوە • وشەی (نوێژ ، درێژ) هەردۆیان وەك یەکدی نوسراون ، ئەوسا نیشانەش نەبــو لەسەر (ی)کە دابندرێ و بە سەلیقە دەخوێندرایەوە (نوێژ ، درێژ) نــەك (نۆییژ ، درێژ) • بێ‌گومــان ئەگەر دڵنیا نەبانــایە لەڕاســتی وشــەکە گرفتێکیان دەهاتە بەر و لێی دۆدڵ دەبۆن وەیاخود دەیانۆسی (نیــۆژ ، دیۆنێ) هەروەك هەندێ کەمزان هەن دەڵێن (سیۆر) لە بری (سوێر) •

دوەم :

لە شیعری شــاعیرەکانی بابــاندا ئــەم وشانــە کە هــاتبن وەك کە نوسراون خوێندراونەتەوە • بە نمونە نالی دەڵێ :

هەر جۆگە و جێگایە کەوا سۆر و سوێر بێ
جێی جۆششی گریانی منە خوێ نەڕژاوە

وشەی (سوێر) ئەگەر دیفتۆنگ بێ کێشی شیعرەکە تێك دەچێ • هەر نالی لە بەیتێکیدیکەیدا دەڵێ :

بولبول کە گەرمی نەغمەیە ئاگر دەکاتەوە
غونچە حەزینە جەرگ و دڵی بۆ دەکا توێ

لێرەشدا ئەگەر وشەی (توێ) دیفتۆنگی تێدا بایە هەم کێشی بەیتەکە تێك دەچۆ هەم قافیەشی دەگۆڕا چونکە وشەکە هاوقافیەی (هۆردوێ ، نادوێ)یە • جارێکیان لە کۆبونەوەی لیژنەیەکی کۆڕی زانیاری کورد ئەم پرسیارە لێی کۆڵرایەوە یەکێك لە ئەندامانی ئەوسای لیژنەکە و ئێستاکەی دەستەی کوردی کە مەیلی بەلای دیفتۆنگدا دەچۆ بە بیستنی ئەم جۆرە نمونانە سەلماندی کە وشەکان واو و یێیان تێدایە نەك دیفتۆنگ ، هەر ئەمەیشە گیانی زانستپەروەر کە سەرپێچی لە ئاست ڕاستیدا ناکات •

سێیەم :

بەشی هەرەزۆری کورد لەو وشانەدا واو و یێ دەردەبڕێ و دیفتۆنگەکە بە زمانیدا ناهێنێ و پێشی ناکرێ دەری ببڕێ هەر ئەمەیش ڕێك دێت لەگەڵ نەبونی دیفتۆنگ لەو وشانەدا وەك کە لە شیعریشدا دیفتۆنگیان تێدا نەبۆ •

چوارەم :

ئەم دیفتۆنگە تەنها لە بەشێکی وشەی وەهادا خۆی بەسەر شێوە ئاخاوتنی هەندێ ناوچەدا دابڕیوە ، هەرچی فیعلە واو و یێیەکەی وەك خۆی دەمێنێتەوە • دەڵێین (دەدوێ ، دەڕوێ ، دەئاخێوێ ، دەسوێ••)• ڕەنگە هۆیەکی پەیدا نەبونی دیفتۆنگ لەو فیعلانەدا ئەوە بێ (ێ)کەیان لە ئەلفەوە هاتوە چونکە چاوگ و ڕابردوویان (دوان ــ دوا ، ڕوان ــ ڕوا ، ئاخاوتن ــ ئاخاوتی ، سوان ــ سوا)یە • وەیاخود زیادییەکی گەردانە لە لە فیعلی تێپەڕدا بەدواکەسی سێیەمی تاکدا دێت وەك (دەئەنگێوێ ، دەبزێوێ ، دەئاخێوێ) • ئەم فیعلانە کە درانە کەسی یەکەمی تاك و دوەمی

کۆ و سێیەمی کۆ (ێ)کەی کۆتایی‌یان هەر پەیدا نییە هەتا خەیاڵ بۆ دیفتۆنگ بڕوات ، دەڵێ (من دەئە نگێوم ، ئێوە دەبزێون ، ئەوان دەئاخێون) • لە کەسی یەکەمی کۆ و دوەمی تاکدا یێ‌ی تیژ نەك کراوە بە دوا واوەکەدا دێت کە ئیتر ناشێ دیفتۆنگەکە خۆ بسەپێنێ • هۆیەکی‌دیکەی زێدە بنجی هەیە نایەڵێ دیفتۆنگەکە لەو تەرزە فیعلانەدا دەرکەوێ : سەرنج بگرە دەبینیت کە دەڵێی (دەئاخێوێ ، دەئەنگێوێ ، دەبزێوێ••) بزوێنی (ێ)ی کراوە دەکەوێتە پێش (وێ)وە ئنجا کە ئەم دۆ دەنگەی (وێ)یە بکرێنە دیفتۆنگ دەبنە یەك دەنگی بزوێن ، بەم جۆرە بزوێن دەکەوێتە پاش بزوێن دەشزانین ئیمکان نییە بزوێن سواری بزوێن بێ لەبۆیە بە ناچاری وشەکان لەسەر دەقی خۆیان دەمێننەوە و هەمۆ کورد یەك جۆریان دەردەبڕن •

وشە هەن ، ناو و ئاوەڵناو جارێ دیفتۆنگەکەیان تێدا دەرنەکەوتوە وەك بلوێر ، زەنوێر • وا پێ دەچێ تەمەنی ئەم دیفتۆنگە لەو شێوە ئاخاوتنەدا زۆر درێژ نەبێ بۆیە ئەو وشانەی بە نوێ‌یی دەکەونە بەر گوێی دانیشتوانی ئەو ناوچانە بە هۆی تازەیی ڕاهاتنی خەڵقەکە بەو دیفتۆنگە وەك خۆیان دەمێننەوە • بەڵگەیەکی‌دیکەی تازەیی ئەم دیفتۆنگە لەوەدا پەیدایە کە ئەو کۆمەڵە ناوەی (عەلەم)ی (شنەروێ ، کەلوێ ، پەسوێ ، بیژوێ)ش بێ دیفتۆنگ بە دەقی خۆیان لە سلێمانی و ناوچەکانی‌دیکەدا دەگوترێن • ئەم بەڵگەیە کە بەراورد بکرێ لەگەڵ گۆڕینی دەنگی کافی (کوێت) بۆ کافە کلۆرەکەی کوردیێ باشتر نوێ بۆنی دیفتۆنگەکە ئیسپات دەکا چونکە ڕەسەنایەتی و کۆنایەتی کافی کلۆر لە کوردیدا خۆی بەسەر وشەی بێگانەشدا سەپاندوە کەچی تازەیی دیفتۆنگەکە وای لێ کردوە بە بەشێکی کەمی وشەی کوردی بوێرێ ، چ جایی بێگانە •

ئەم درێژەیەم بە بەڵگەی چوارەم دا هەر لەبەر ئەوەی بۆ بیسەر و خوێنەری کوردی ڕۆن بکەمەوە کە چۆن بڕیاری چۆنیەتی دەربڕینی دەنگ

له ڕێزمان و فۆنەتیك و وشەسازییەوە لە خۆوە دەردەچێ بێ ئەوەی ئاخێوەر هەستیشی پێ بکات ، نەخۆ وا دەزانم سێ بەڵگەی سەرۆتر بەسن بۆ بە ئیسپات گەیاندنی ڕەسەن نەبونی ئەو دیفتۆنگە .

با لێرەدا لە جیاتی ئەو کەسانەی سوورن لەسەر دیفتۆنگەکە بەڵگە بهێنمەوە و وەرامیان بدەمەوە .

ڕەنگە بەڵگەی یەکەم ئەوە بێ کە دیفتۆنگەکە هەیە و ئینکار ناکرێ . لە وەرامی ئەوەدا دەڵێم :

١ ــ هێزی ئەم بەڵگەیە هەر هێندەی بەڵگەی ئەوانەیە کە لە ئاخاوتندا ئەو واو و یێیانە بێ دیفتۆنگ دەردەبڕن . جا ئەگەر خاوەن دیفتۆنگەکە بڵێ من چ بکەم لەوەدا کە دیفتۆنگەکە لای من هەیە ئەوی دیشیان دەڵێ من چ بکەم دیفتۆنگ لای من نییە .

٢ــ ژمارەی ئاخێوەری بێدیفتۆنگ شەش حەفت هێندەی ژمارەی ئاخێوەری بە دیفتۆنگ دەبێت . بەو پێیە بەڵگەی لایەنی نەبون چەندین جار بەسەر بەڵگەی لایەنی بونداز ادەشکێ .

٣ ــ دیفتۆنگی لامی قەڵەوی بلیش هەیە بەڵام هەبونەکەی نەبۆتە بنۆس بۆ سەپاندنی بەسەر نوسیندا ، بگرە هەر قسەشی لێوە نەکراوە .

ڕەنگە بەڵگەی دوەمیش ئەوەبێ بگوترێ چونکە دیفتۆنگەکە لە لەهجەی سلێمانیدا هەیە ئەو لەهجەیەش بنەمای زمانی ئەدەبی کوردییە پێویستە دانی پێدا بهێندرێ و لە ڕێنوسدا جێی بۆ بکرێتەوە . لە ئاست ئەم بەڵگەیەشدا وەرام هەن :

١ ــ لەهجەی سلێمانی کە جێی خۆیەتی ببێتە بنەمای نوسینی ئەدەبی کوردی ئەوەندە لایەنی بەهێز و جوان و ڕاست و ڕەسەنی تێدا هەیە کە

پێویستی بە سەپاندنی شتی ناڕەسەن نەبێت • خزمەتی شێوە نوسینی ئەدەبی و شێوەی ئاخاوتنی سلێمانی خۆیشی لەوەدایە کە هەر وشە و تەعبیر و داڕشتنێکی کوردی لە ڕەسەنایەتی و ڕاست بوندا بەسەر هیدیکەدا کەوتەوە ئەویان قبوڵ بکرێ نەك جوانی و ئاورینگی لەهجەی بنەمای ئەدەبی شەفاعەت بکەن بۆ ئەو بەکارهێنانەی نادروستن و لەگەڵ خۆیدا بەسەر هەمو زمانەکەیاندا بسەپێنێ •

٢ ــ لە زمانی فرەنسەیی ، کە شێوە ئاخاوتنی شاری پارس بۆتە بنەمای شێوە ئەدەبیەکەی نەهاتون شکلی پیتی (ر) بگۆڕن بەو (غ)ەی کە پارسیەکان لە جێی (ر)ی دادەنێن • ئاخێوەری پارس (ر)ەکە دەنوسێت و بە غەینی دەخوێنێتەوە ، ئاخێوەری سلێمانیش وەك هی پارس دەتوانێ وشەکان بەڕاستی بنوسێت و لە خوێندنەوەشدا بە پێی ڕاهاتنی خۆی دەریانبڕێت ، هەروەك کۆیە و خۆشناو و دزەیی لامی قەڵەو و بڵ دەنوسن و لە ئاخاوتندا دەیانکەنە ڕێی لاواز •

٣ ــ گرفت و ڕەخنە هەر لەو دیفتۆنگەدا نییە : شێوە ئاخاوتنی سلێمانی ، وەك هەمو شێوەیەکی پێشکەوتوی ئەم جیهانە کە بە جۆرێکی خۆڕسك و بێ‌مامۆستا بەسەر زمانی دانیشتوەکانیدا هاتوە بە پێی بڕیاری واقیع تایبەتی وەهای تێدا پەیدا بوە کە لە ئەسڵی زمانەکەدا نییە ، ناونــاوە هەڵەشی تێکەوتوە • بە نمونە کە دەگوترێ (بیرەوەوانێ ، لە ماڵەوەوانێ) هیچ کوردێکی دەرەوەی سلێمانی بەبیریدا نایەت لەلای خۆیەوە شتی وەها بڵێ وەیا بنوسێ ، ساڵەهای ساڵیشی بەسەردا تێ‌دەپەڕێ بەر لەوەی بزانێ ئەم (وانێ)یە بەدوا کام وشەدا دێت • (ر)ەکەی (بچۆرەوە)ش کە لە جیاتی (بچۆوە) بەکار دێت ، ئەویش بۆ کوردی دەرەوەی سلێمانی لەمپەرێکی ئاخاوتن و نوسینە ، ئنجا لزومیشی نییە ، کەسیش نازانێ لە کوێوە ئەم (ر)ە پەڕیوەتەوە بۆ ناو ئەم ڕێژە فەرمانەی کار •

له ئاخاوتنی سلێمانیدا لایەنی‌دیکەش هەن کە لێرەدا جێی باس کردنیان نابێتەوە پێویست دەکا نوسەران و زماناسان بۆیان کۆ بنەوە و دەست نیشانیان بکەن و چی هەڵەی تێیاندایە ڕاستیان بکەنەوە وەك کە دەگوترێ (تیایا ـ لە بری تێیدا) وەیا (یەت ـ لە بری دێت ، دەهێت)و هی‌تریش •

شێوە ئاخاوتنی پێشکەوتو لە هەر زمانێکدا بۆ ناشێ ناتەواویەکانی خۆی بەسەر شێوە نوسینی ئەدەبیدا بسەپێنێ • بە نمونە ، ئەگەر شێوەی ئاخاوتنی تەهران بیەوێ ببێتە زمانی نوسین و ئەدەب هەمو تار و پۆی زمانی یەکگرتوی فارسی لەبەریەك هەڵدەوەشێنێ ، جا ئەگەر کوردیش وەك فارسی دەقی کۆنینەی ئاخاوتنی مابایەوە بۆ ئیمڕۆ دەماندیت هەمو شێوە جوداکانی ئێستاکەی ئاخاوتنی کوردی بەقەدەر دور کەوتنەوەی ئاخاوتنی تەهران لە زمانە نژادیە پاراستراوەکەی فارسی ، لەهجە کوردیەکانیش لەو زمانە ڕەسەنە نژادیە دور کەوتونەتەوە • عەیبی لەهجەکانی کوردی بەوە داپۆشراوە کە شێوەی ئەسڵە کوردییەکەی بەر لە دابەش بونی بەسەر ئەو هەمو لەهجەیەدا لە کۆنەوە تومار نەکراوە • ئنجا کە ئێمە نەتوانین هەمو گۆڕانە بەرەو شێواویەکەی لەهجەیەك ببەینەوە بۆ سەرچاوە دێرینە ڕاست و دروستەکەی ئەوەندەمان هەر بۆ دەمێنێتەوە کە هەڵەی زەق و زۆپ ببینین هەر نەبێ لە ڕێی بەراورد کردنی ناوخۆیی کوردێ و بەراوردکردنی لەهجە جوداکانی لەگەڵ ئەو زمانانەی خزمایەتییان بە کوردییەوە هەیە • بە هەمە حاڵ کە ویسترا بەکارهێنانی نازەوای لەهجەیەك بەسەر هەمو زمانەکەدا بسەپێ خەڵق لێی دڕدۆنگ دەبێ •

هەر لەم کولانەیەوە سەیرێکی دیفتۆنگی (نگ) دەکەم •

وەك لە خۆوە دیارە هاتنی نۆنی وەستاو لە بەرایی دەنگی گافدا دیاردەیەکی ئاسایی‌یە بەقەدەر هاتنی نۆن لە پێش کاف وەیا تێدا • ئەمە

ڕاستییەکە هیچ دەمەتەقە هەڵناگرێ ، لەوە بەولاوە پرسیار هەڵدەستێ کە ئەگەر بەشێکی کوردزمان لە دراوسێیەتی دوو دەنگدا دیفتۆنگی دروست کرد هەمو کوردزمان چی بکا ؟ زمانە ئەدەبیەکەی چۆنی مامڵەت لەگەڵدا بکا ؟ ڕێنوس و ئەلفوبێ لە ئاستیدا چ هەڵوەستێکی هەبێ ؟

ئێمە ئەگەر نەمانزانیبایە دیفتۆنگەکە لە چییەوە هاتوە ڕێی تێدەچو لەوە بکۆڵرێتەوە ئایا ناوچەیییە یا نژادی ، تا ئەگەر نژادی بێت نیشانە وەیا پیتی بۆ دابندرێ . بەڵام هەموومان دەزانین توێکی بێ دەمەتەقەی وەستاو دەکەوێتە بەرایی گافێکی بێدەمەتەقەوە و لە لەهجەی سلێمانی و ناوچەیەکی تەسکدا منگە و (غنّە)یەك لە نێوان دوو دەنگەکەدا پەیدا دەبێ کە زەحمەتە لە زار و زمانی دانیشتوی غەیری ئەو ناوچەیە دەربێت ، تەنانەت ڕەنگە بە دەرس دانیش فێری نەبن . جا کە حاڵ ئەمە بێ چیمان لە پێشدا دەبێ مەگەر ئەوەی کە تون و گافەکە وەك هەن بیانوسین و خەڵقیش بە پێی ڕاهاتنی زمانیان بیانخوێننەوە ، ئەوساش هەموومان لە یەکدی ڕازی دەبین چونکە وشەکان بە دروستی دەپارێزرێن و ناشارەزای ئەو دیفتۆنگەش ناچار ناکرێ بە گوتنەوەی شتێك کە لەوزەیدا نییە .

ئەمەی گوتم بۆ خۆی بەسە بۆ ڕەواندنەوەی گرفتەکە و وەرامی پرسیارەکە چونکە شتێکی وەك بەدیهیەم گوتوە ، بەڵام هەر لەبەر ئەوەی مەسەلەکە وەك بەدیهیە وایە چەند ڕاستیدیکەی زۆر بەهێز لەلاوە دێن و پشتگیری لەو ڕایە دەکەن :

ڕاستی یەکەم ئەوەیە کە دەنگی تون لە لەهجەی سلێمانیدا لە بەرایی دەنگی دالیشدا منگە و غونە پەیدا دەکات ، دەربڕینەکەشی زەحمەترە لە منگەی نێوان تون و گاف ، بەو پێیە دەبێ خەریکی چارەسەر کردنی ئەو گرفتەش بین تا ئەگەر بڕیار درا منگەکە بە سەر توسیندا بسەپێ خەریك بین

مامۆستا بدۆزینەوە بۆ ڕاهێنانی هەمۆ کورد لەو دەربڕینە یەکجار تایبەتی و ئەستەمە • هەلبەت کە پیتێکی کەس نەدیتۆ و نەبیستۆ دابهێنین لە بری (نگ) و (ند) کەوا نە تۆن بێت و نە گاف و نە دال دەبێ لەو تەرزە وشانەدا ڕاستییە ڕەسەن و دروستەکانیش بکوژین و لە بیر خەلقیان بەینەوە • دەمەوێ لە خۆم بپرسم ئایا ئەمە چارەسەر کردنە یاخود شەڕ پێفرۆشتنە ؟

ڕاستی دوەم ئەوەیە کە منگە و غونەکە لە حالەتی وەستان لەسەر گاف و دالەکە بە ئاشکرایی پەیدایە ، کە هاتیت بزوێنت بە دوادا هێنان دەچنە بارێکیدیکە لە زۆر وشەشدا هەر بەجارێ دەبنەوە تۆن و گاف و دالی عادەتی وەك (بەندەر ، سەنگەر ، چەنداوەکو ، کوندی لەسەر سندی ، شەنگە بی ، ڕەند ••)

ڕاستی سێیەم ئەوەیە کە هەندێ جار لە زاری سلێمانیدا دەنگی دالی دوای تۆن دەکرێتە گافی بێفیێل وەك (ئەفەنگی ، مەنگ ، تونگ ، دەربەنگ••)• ئایا لەگەڵ ئەمانەدا چی بکەین ؟

ڕاستی چوارەم ئەوەیە کە دیاردەی فۆنەتیکی ئەوتۆیی لە زۆر حالەتیدیکەدا دەردەکەوێ بێ ئەوەی تۆن و گاف وەیا تۆن و دال لە بەیندا بێ وەك کە تۆنی وەستاو دەکەوێتە پێش دەنگی بێ دەبێتە میم • بە نمونە (عەمبار ، شەمبە ، پەمبە ، عەمبەر ، قەمبەر ••) لەبری (عەنبار ، شەنبە ، پەنبە ، عەنبەر ، قەنبەر ••)• وشەی (بەرانبەر) کە بۆتە (بەرامبەر) لە ڕێژەی (سەرانسەر ، دەوراندەور)ە و تۆنەکەی لە تۆسیندا بە هەڵە دەکرێتە میم • تۆنی پێش دەنگی (پ)ش هەر دەبێتەوە میم • لە بەرایی دەنگی (ف)شەوە حەز دەکا بەرەو میم بچێتەوە وەك لە عەرەبیدا وشەی (ینفی) لە (یمفی) نزیك دەبێتەوە ، تەنانەت دۆ دەنگی (ف ، ث) کە لە بیستندا زەحمەت جودا دەکرێنەوە هەرکە دەنگی نونیان لە پێشەوە هات بەتەواوی لە یەکدی

دەترازێن وەك (ینثر ، ینفر) چونکە تونی پێش دەنگی (ث) وەك خۆی دەمێنێتەوە هی پێش فێیەکەش لە میم دەچێ • لامی وەستاو لە بەرایی تێ قەڵەو دەبێت و تێیەکەش دەبێتە (ط) وەك (گاڵتە ، خڵتە ، قەڵتارە ••) • وشەی (کلتور ـ بە واتای کلدان) ئەو گۆڕینەی تێدا نییە چونکە لە دووشەی (کل) و (تور) پێك هاتوە • کاف و گاف کە بزوێنی (ی ، ێ) وەیا (وی ، وێ)یان بەدوادا هات دەنگیان دەگۆڕێ • تێکڕای ئەم گۆڕانانە دیاردەی دەنگسازین و دەخلیان بەسەر ڕێنوسەوە نییە •

باوەڕم هەیە ، ئەوانەی گوتمن بەس بن بۆ وەرام دانەوەی پرسیار لە گرفتی دیفتۆنگی (وێ ، نگ) • بەلام ماوەتەوە بڵێم لە زاری کرمانجی سەروودا دیفتۆنگی ئەو دەنگەی کە لە تێکەڵ بونی واوی درێژ و یێی درێژ پەیدا دەبێ دیفتۆنگێکی ڕەسەن و بنجییە لەو ڕووەوە کە دیفتۆنگەکە لە وشەی مەعلومدا دەردەکەوێ و بەردەوامیشە وەکو هەر دەنگێکیدیکەی سەربەخۆی ئاخاوتن ، جا ئەگەر یەکێك لەهجەکە نەزانێ و وشەکان نەناسێ ناتوانێ لە ڕێی دەستوراتی دەنگسازییەوە دیفتۆنگەکە بناسێتەوە وەك کە لوس بونی کاف و گافی پێش (ی) وەیا منگەی تونی پێش گاف بە سەلیقە دەزانێ • کاتی خۆی ئەنجومەنی کۆڕی زانیاری کورد بە بیریدا نەهات پیت بۆ ئەم دیفتۆنگە ڕاستینەیە دابنێ تاکو لە خوێندنەوە و نوسینی ئەو وشانەی دیفتۆنگەکەیان تێدایە هەڵە نەکرێ • بێگومان دەبێ چارەسەری ئەم گرفتەش بکرێ •

ب ـ ئەوانەی پیتیان بۆ دانەندراوە :

بۆ تێگەیشتن لە مەبەستی ئەو پرسیارە گەڕامەوە لای بەرپرسەکانی ئەم کۆڕە چونکە لە ئاست ئەم پرسیارەدا بیر بۆ چەند لایەك دەڕوات وەك دەنگی (ض ، ص ، ط ، ظ ••) کە لە کوردیدا نین و ناوناوەش کارمان

پێیان دەبێ هەر نەبێ لەو دەمەی کە لە نووسینی کوردیدا ئیشارە بۆ ئــەو دەنگانە وەیا دەنگی‌دیکەی بێگانە دەکەین •• بیر بۆ ئەو دەنگانەش دەڕوا کە پێیان ناگوترێ دەنگی زمانی وەك فیکە و مرخەی مرۆڤ و کیفەی مار و ورشەی با ••• بیرم بۆ ئەو دیفتۆنگەی زاری کرمانجی ســەرۆش چۆ کە دەمزانی بەبیراندا نایەت •• لە وەرامدا پێیان گوتم مەبەست ئەو دەنگەیــە کە لە عەرەبیدا پێی دەڵێن (کسرة مختلسة) وەك دەنگی دوای دەنگی (چ) لە وشەی (پنچك)دا •

بەر لە ئێستاکە لەم دەنگە دواوم و لە سەریم نووسیوە ، ڕەنگە لــەم ڕۆژەی ١٩٨٠/٣/٢٨ تــا دەمــی بەســتنی کــۆڕی گــیر و گرفتــەکان گوتارێکی‌دیکەشم لە بارەی ئەم دەنگەوە دەربچێت ، ئیتر نازانم ئایا مــافی سێ‌بارە کردنەوەم دەمێنێ ؟ لە گوتاری (فۆنەتیك چیمان بۆ بکا ؟) کە لــە بەشی یــەکەمی بــەرگی سێیەمی گۆڤــاری کۆڕی زانیاری کورد ــ سالی ١٩٧٥ ــ دا بلاو بۆتەوە لە گەلێك سەروبەری دیاردەی ئەم دەنگە بێ‌هێزە دواوم ، ئەوەی بیەوێ دەتوانێ بۆ ئەو گوتارە بگەڕێتەوە و بیروباوەڕی منی تێدا بخوێنێتەوە • لێرەدا زۆر بەکورتی لەبارەی دەنگەکەوە دەدوێم •

بەر لە هەمو شتێك دەڵێم من ئەم دەنگە بە بزوێن دانانێم و هەمیشە پێم گوتوە قورس کردن چونکە لە دەربڕینیدا مەبەست بزاوتنــی دەنــگی پێش خۆی نییە بەڵکو مەبەست ئیمکان بوونی دەربڕینی دەنگەکەیە • ئەمە لە سەرێکەوە ، لە سەرێکی‌دیکەشەوە ئەو قورس کردنە بەشــێکی بنجی و هەمیشەیی وشە نییە ، چونکە کە باری دەربڕینی وشە گۆڕا قورس کردنەکە هەڵدەستێ و دەچێتەوە • هەروەك بەشێکی تاکە وشە نییە لکــێنەری دوو وشەش نییە کە لە دراوسێیەتییان قورس کردنەکە دەبێتە کارێکی ناچاری •

بەڵگەی ئەوەی کە بەشی بنجی و هەمیشەیی وشە نییە لەم نموونانەدا دێتە بەر چاو : وشەی (شێلم) قورس کردنی‌تێدا دەکەوێتە ســەر دەنــگی

(ل) • که هاتیت و میمه‌که‌ت بزاوت و گوتت (شێلمه‌که) قورسایی سه‌ر لامه‌که نه‌ما • هه‌روه‌هاش که ده‌ڵێی (گه‌نم ــ گه‌نمه‌که ، به‌فر ــ به‌فرۆکه ، قه‌سر ــ قه‌سرین) قورسایی تۆنی گه‌نم و فێی به‌فر و سینی قه‌سر ده‌ڕه‌وێته‌وه•

به‌ڵگه‌ی ئه‌وه‌ی که لکێنه‌ریش نییه له‌م نمۆنانه‌وه ده‌رده‌که‌وێ :

که ده‌ڵێی (دلم) قورسایی ده‌چێته سه‌ر لامی قه‌ڵه‌وی وشه‌ی (دڵ) • که گوتت (دلمان) وه‌یا (گوناهی دڵمه) قورساییه‌که ده‌پۆچێته‌وه •

چاوگی به‌ستن ، کردن : قورسایی له سه‌ر ده‌نگی پێش تۆنی چاوگی هه‌ردو وشه‌دا هه‌یه به‌ڵام که گوتت (به‌ستنه‌وه ، کردمانه‌وه) ده‌توانی قورساییه‌که تێبه‌یت ده‌شتوانی بی‌هێڵینه‌وه •

ڕاستییه‌که‌ی ئه‌م قورس کردنه ناچاریه‌کی فۆنه‌تیکییه له کاتی پێویستدا بۆ ده‌ربڕینی وشه په‌یدا ده‌بێ ، ناوناوه‌ش به نیازی ته‌ئکید ، که هه‌ر ده‌کاته‌وه پێویستی ، ده‌خرێته سه‌ر ده‌نگێکی وشه وه‌یا نێوان دۆ وشه‌وه ، هه‌رکه پێویستییه‌که‌ش نه‌ما قورس کردنه‌که له خۆوه بزرده‌بێ • وردبۆنه‌وه له تایبه‌تی ده‌نگه‌کانی کوردی ده‌ری ده‌خا که ئه‌م ده‌نگه له ڕۆی بۆن و نه‌بۆنه‌وه سێ پله‌ی هه‌یه : پله‌ی یه‌که‌م ئه‌وه‌یه که له هه‌ندێ حاڵه‌تدا هه‌ر ده‌بێ هه‌بێ وه‌ك له وشه‌ی (شێلم ، گه‌نم ، به‌فر ، که‌سر ، سه‌پك••)دا قورس کردنی ده‌نگه‌کانی (ل ، ن ، ف ، س ، پ) ناچارییه ، تا بزوێنێك دێت و قورساییه‌که هه‌ڵده‌گرێ • پله‌ی دوه‌م ئه‌وه‌یه که له هه‌ندێ باردا ده‌شێ قورس کردنه‌که هه‌بێ و ده‌شی نه‌شبێ وه‌ك له وشه‌ی (ده‌نك ، مه‌رج ، سه‌خت ، که‌شك••)دا ده‌شێ ده‌نگه‌کانی (ن ، ر ، خ ، ش) قورس بکرێن و نه‌شکرێن • پله‌ی سێیه‌م ئه‌وه‌یه که ده‌نگی (ر) له‌پێش (د ، ت)دا قورس‌کردن هه‌ڵناگرێ • هه‌ر وه‌هاش ده‌نگی (ن) له‌پێش (د ، گ) و ده‌نگی (س ، ش) له پێش (ت)دا ••

ئەمانە ڕاستی و تایبەتی هەندێك لە دەستورەكانی فۆنەتیكی كوردییە ، درێژەشیان لێرەدا جێی نابێتەوە • قورس كردنی دەنگیش لە وشە وەیا لە نێوان دوو وشەدا دەكەوێتە بەر حوكمی ئەو دەستورە فۆنەتیكییانە • لەمەوە و لەگەڵێك لێكدانەوەی دیكەش دەردەكەوێ كە ئەم قورس كردنە بەشی بنجی ئاخاوتن نییە ، بۆن و نەبۆنیشی لە وشەدا بەندە بە جێگەی وشە وەیا جۆری دەربڕینی لە ئاخاوتندا ، دۆزینەوەی ئەو جێگە و جۆرەش كاری سەلیقەیە • لەبەر ئەمە وا دەزانم پێویست نییە دیاردەكە بە گرتنی ڕێنوس لە قەڵەم بدرێت بەتایبەتی كە نوسینمان بەو پیتانە بێ وا لە باودان • بێت و ئەو قورس كردنە بەسەر نوسیندا بسەپێ زوربەی وشەكانمان دوو جۆر نوسینیان دەبێ ، یەكیان بە قورس كردن ئەوی‌دیكەشیان بێ ئەو • بە نمونە كە وشەی (شێلم)ت نوسی دەبێ قورسایی بدەیتە لامەكە • كە گوتت (شێلمم‌كرێ) قورساییەكە دەچێتە سەر میمی شێلم • كە گوتت (شێلمتان كرێ) قورساییەكە دەگەڕێتەوە بۆ لامەكە • دیسانەوە كە گوتت (شێلمم كرێ) ڕێت هەیە لامەكەش و میمەكەش بەیەكەوە قورس بكەیت بەلام كە گوتت (شێلمتان كرێ) تەنها لامەكە قورسایی هەڵدەگری • بە هەمە حاڵ هەست كردن بەو تەرزە هاتو چۆیەی قورس كردنەكە لە هیچ مامۆستا و دەرسدەرێكەوە وەرناگیرێ : هەستێكی زگماكە ، وەیا هەرنەبێ فرچك گرتنێكی منداڵییە بە زمانی دایكزاوە • لیكۆڵینەوەی ئەم گرفتە لەگەڵ پیتی عەرەبیدا ، لە سەرەتاوە ، بێ‌جێیە ، كاتێك باس لە ئەلفوبێی لاتینی كرا دەشێ تۆژینەوە لە چۆنیەتی نوسینی وشە و ڕستەی كوردی بە پیتی لاتینی بكرێ •

ج ــ پلەی دەنگە بزوێنەكان :

بزوێن دوو جۆری بنجی هەیە :

١ــ بزوێنی درێژ ٢ــ كورتە بزوێن •

له کوردیدا بزوێنی دیفتۆنگ که هەبێ له جۆری درێژدا پەیدا دەبێ • بەلای منەوه دیفتۆنگ هێندەی بزوێنەکانی‌دیکه بنجی نییه چونکه له تێکەڵ بۆنی دۆ دەنگ پێك دێت ، وەك موتوربەی که لەسەر رەگی خۆی شـین نابێ • چی لەم بەندەشدا به گرفت داندراوه تەنها له بارەی (و ، ی)وەیه ، هەرچی ئەلف و دیفتۆنگه جێی لێ‌دوان نین •

ئەوەی ڕاستی بێ دەبۆ ئەم گرفتەش هەر بخرێتەوه ژێر بەندی (أ ــ) خالی یەکەم که له پیتی بزوێن و نەبزوێنی نیشانەدار دەکۆلێتەوه ، دیـاره که له واو و یێی نیشانەدار دواین به ناچاری له هی بێ‌نیشانەش دەدوێین • لێرەدا کورتەیەکی ئەو لایەنانه دەتۆسم که پێوەندی به پلەی دۆ بزوێـنی (و ، ی)وه هەیه •

١ ــ لەبارەی (و)ەوه : واوی درێژ وەك پێشتریش گوتمان دۆ جۆری هەیه ، واوی تیژ ، قۆچاو و واوی کراوه ، پەل • هەرچی کراوەیه هەمـو لەسەر ئەوه ڕێك کەوتون که نیشانەی حەفتی بچۆکی بۆ دابندرێ • واوی تیژ جارێ ڕێك کەوتن لەسەر چۆنیەتی نۆسینی پەیدا نەبوه • بەلام له ڕۆی پلەی دەنگەوه دەبێ ئەوه بزانین که کورته بزوێنی واو کورت کراوەی واوی تیژه ، واوی کراوه له کوردیدا شێوەی کورتی نییه • هەر ئەم ڕاستییەیشه بەڵگەی ڕەسەنایەتی و بنجی بۆنی واوی تیژ پتر بەهـێز دەکا و ئەوه ڕۆن دەکاتەوه که واوی کراوه بریتییه له واوێکی تیژ و نەختێك تامی دەنـگی ئەلف ، بەلام پێی نەگوتراوه دیفتۆنگ • جا ئەگەر بمانەوێ سەرجوملەی دەنگ و ڕەنگی واو و پەیدا بۆنیان و خوار و ژۆریان بکەین به لیسته ئـەم ریزه واوه به دوا یەکدیدا قەتار دەبێ :

أ ــ واوی کۆنسنانت که بنەمای هەمۆ شیوەکانی‌دیکەی واوه وەك لەم وشانەدا دەبیسترێ : وزه ، وەره ، ڕاو ، ڕەو ، دێو ، هەویر ، هەوار •

ب ــ واوی تیژی درێژ وەك لە وشـەكانی دوور ، كاووس ، بـەرزو ، هەیولا ••) دا دەبیستریّ •

ج ــ واوی كراوەی درێژ وەك (خۆڵ ، برۆ ، سەرکۆنە ••)

د ــ دیفتۆنگی واوی درێژ لە زاری كرمانجی سەروودا •

هـ ــ كورتە بزوێنی بۆر ــ (ضمّە)ی عەرەبی ــ وەك (كورت، ڕوسم••) ئەم واوەیان دەنگێكی ناتەواوی ناسەربەخۆیە و بە دوا كۆنسنانتدا دەشێ دەركەویّ و لە كورت كردنەوەی واوی تیژ پەیدا دەبیّ •

٢ــ لە بارەی (ی) وە :

ئەم بزوێنە لە درێژ كردنەوەی یێی كۆنسنانتەوە شكڵی دەنگی یێی تیژی درێژ وەردەگریّ • كورتـە بزوێنی ژێریش كورتەی ئـەم یێیەیـە • هەروەها یێی كراوەش بەتێكەڵ بوونی تامێكی دەنـگی ئـەلف وەیا كورتە بزوێنی سەر لەگەڵ یێی تیژی درێژ پەیدا دەبیّ بەڵام ئەویش پێی نەگوتراوە دیفتۆنگ • سەرلەبەری جۆرەكانی (ی) ش بە بزوێن و كۆنسنانتیەوە ئەم لیستەیە پێك دەهێنن :

أ ــ یێی كۆنسنانت : وەك (دایك ، یار ، هەیتە ، مەی ، مەیاس) •

ب ــ یێی تیژی درێژ وەك (پیتاك ، جوانی ، بینین ، گۆلاوی••)

ج ــ یێی كراوەی درێژ وەك (ڕێ ، شوێن ، دوێنێ ، ڕدێن ••)

د ــ كورتە بزوێنی یێ كە پێی دەگوترا ژێر وەك (گزینگ ، بیست••)

بەڵام دەبیّ بزانین كە ئەم كورتە بزوێنە لە زوربەی هەرە زۆری وشەكاندا دەشێ درێژ بكرێتەوە واتاش نەگۆڕێ، وشەی وەهاش هەیە كورتە بزوێنەكەی

درێژ ناکرێتەوە وەك کە دەڵێی (لەسەر شینگ و تاقەتی خۆی ٠٠)وەیا (ڕینگەی لە هەناویەوە هات ٠٠)

دیفتۆنگی نێوان واو و یێ لە بنەڕەتدا واوە یێی تێکەڵ دەبێ بۆیە بۆ خستمە لیستەی بزوێنی واوەوە ٠

ئەو دەنگەی من ناوم نا قورس کردن بەلای زۆر کەسەوە ناوی بزوێن هەڵدەگرێ ، بەڵام سەرەڕای ئەوەی کە من بە بزوێنی دانانێم چونکە دەنگێکی بێلایەنە نابردرێتەوە بۆ هیچ یەکێك لەو بزوێنە بێگومانانە ، لەبەر ئەمە نابێتە (پلە) مەگەر بێین و لە خۆڕایی قبوڵ کەین کە وا عەرەب گوتەنی (کسرة مختلسة)یە و بیکەینە پلەی سەرەتایی بزوێنی (ی)٠ بەهەمەحاڵ ئەگەر ئەزموونی ئەلیکترۆنی ئیسپاتیشی کرد کە قورس کردنەکە بەرەو (کسرە) وە دەڕوات دەبێ بزانین کە قورس کردنی واوی کۆنسنانت بەرەو (ضمە)یەوە دەبات چونکە دەنگی (ضمە) لە سروشتی دەنگی واودایە ٠ لەگەڵ خۆتدا بڵێ (کاوڕ ، کەوڵ ، وزە ، وڵە ، لاوك٠٠) هەست دەکەیت لە دەربڕینی واوەکەدا تامی (ضمە) هەیە هەر بۆیەیشە زۆر لە نووسەران ئەو تەرزە وشانە بە واوێکی کۆنسنانت و یەکێکی بزوێن دەنووسن٠شتێکی دیکەش هەیە لەم بابەتە فۆنەتیکییە بە هەست ڕاگرتن و لێ ورد بوونەوە خۆ ڕوون دەکاتەوە : ئەو دەنگەی بە دوا قورس کردنەکەدا دێت دەخلی هەیە بەسەر جۆری دەربڕینی دەنگە قورس کراوەکە : لە وشەی (کەلب ، گەرم)دا چونکی دەنگی (ب ، م) بە دوا لامە قەڵەوەکە و ڕێیە لاوازەکەدا دێت قورس کردنەکە حەز لە خزمایەتی (ضمە) دەکات نەك کەسرە چونکە هەردوو دەنگی (ب ، م) لەوانەن لێو پێکدا دەدروون و بەرەو ئەو شکڵەیەوە دەبەن کە لە دەربڕینی دەنگی (و)دا وەریدەگرن ٠ دەنگەکانی (ب ، پ ، م ، ف ، ڤ) هەرپێنجیان لەم بابەتەن ٠

گیروگرفتی وشەی سادەو دارێژراو

ئەم سەرەباسە لە بانگەوازەکەدا بە دوو بەند دابەش کراوە .

أ ــ نــاوی عەرەبی

ب ــ پێشگر ــ پاشگری (پێناسین) و (کۆ)

هەرچەند نازانم ئاخۆ نوسەرانی بانگەوازەکە وایان داناوە وشەی سادە بەر بەشی (ناوی عەرەبی) دەکەوێت و وشەی دارێژراویش بەر بەشی پێشگر، ئنجا پاشگری پێناسین و کۆ دەکەوێت ، یاخود پرسیارەکە بەلای ئەوانەوە جۆرێکی دیکەیە کە من بۆی ناچم ، دیسانەوە پرسیارەکە ناتەواوە و وەرام دانەوەی بەرەو هیچ کوێیەکمانەوە نابات .

لە بارەی بەندی (أ ــ ناوی عەرەبی)یەوە چەند تێبینییەك خۆ بەسەر زیهندا دەبڕێ :

١ ــ نوسینی ناوی عەرەبی لەوەدا گرفت پەیدا ناکات ئایا سادەیــە یا دارێژراوە ، گرفتەکە لەوەدایە ئایا ناوی عــەرەبی بە پیــتی کــوردی و رێنوسی کوردی بنوسرێ یاخود بە پیت و رێنوســی عەرەبــی ؟ کە بــە کوردیمان نوسی چ لە دەنگی وەك (ض) بکەین ؟ کە بە رێنوســ و پیتی عەرەبیشمان نوسی ئایا بیخەینە ناو کەوانەوە یاخود بێکەوانە بکەوێتە نێوان وشە کوردییەکانەوە ؟

٢ ــ نەك هەر ناوی عەرەبی بەلکو هەمو ناوێکی غەیری کوردی ئــەم کیشەیەی چــۆنیەتی نوسینی بەدوادا دێت لەوەدا ئایا بــە پیتی کــوردی بنوسرێن یاخود بە پیتی زمانەکەی خۆیان ؟

٣ــ لە لایەن سادە و نادەییشەوە ناوی کوردی و بێگانەش هەمو جۆرێکی هــەیە نەك تەنها ناوی عەرەبی ، بەولای ســادە و دارێژراوەوە ئاوێتەشی هەیە ، واوەی سادەوەش هەیە بریتییە لە یەك پیت وەك (مستر ×)

کاتی خۆی ئەنجومەنی کۆڕ بڕیاری لە بارەی چۆنیەتی نوسینیناوی غەیری کوردی ئەوە بو کە ئەگەر ویسترا وەکو خۆی ڕاگوێزرێ دەبێ بە پیتی زمانەکەی خۆی لە نێوان دوو کەوانەدا بنوسرێ ، ئەگەر ویستراش وەك ئەوەی کە کورد دەریدەبڕێ بنوسرێ ئەوسا بێ کەوانە بە پیتی کوردی و ڕێنوسی کوردی دەنوسرێ • لەمەدا چ گرفت پەیدا نییە بەلام کە ویسترا ناوی ئەو زمانانە بنوسین کە لە چاپخانەکانی عیراقدا وێنەی پیتیان بۆ دانەڕژاوە هیچ چارە نییە مەگەر ئەوەی بە پێی تەلەفوزی خۆمان بە ڕێنوسی کوردییان بنوسین • هەلبەت پێویستە لەو بارانەدا کەرتی سەربەخۆی ناوی ئەجنەبی لە کوردیشدا سەربەخۆ بنوسرێ بە نمونە ناوی (تریگفی لی) نابێ ببێتە (تریگ ڤیلی) وەیا (برنارد شۆ) ببێتە (بر ناردشۆ) • وادەزانم ئەو تەرزە بڕیارانەش لە ڕادەی بەدیهیەدان •

ب ــ لە بارەی ئەوەی بانگەوازەکە پێی دەلێ (پێشگر ــ پاشگری) (پێناسین و کۆ) •

ڕاستییەکەی نە نیشانەی (پێناسین) و نە هی (کۆ) هیچ کامێکیان پاشگر نین چونکە پاشگر دوو مەرجی بنجی تێدایە :

١ــ ببێتە کەرتێکی وشە •

٢ــ پاشگرەکە جۆرێك گۆڕان لە واتای وشەکەدا پەیدا بکات •

باسی مەرجی لکان و بەدوادا هاتن نابەمە ریزی دوو مەرجەکەی سەرەوە چونکە وا دەبێ وشە دێت بە پێش خۆیەوە دەلکێت کەچی پاشگر نییە وەك کە دەلێی (نوسیمان) ڕاناوەکە بە دوای کارەکەوە لکاوە وەیا دەلێی (لە بیتوێندا دەژیم) (دا) کەی دوای بیتوێن تەواوکەری پریپۆزیشنی (لە) یە •

پێك هێنەری ناسین و پێك هێنەری کۆ هەروەك پاشگر نین ئامرازیش نین ، چونکە ئامراز لە ڕستەدا دەور دەبینێت نەك لە پێك هێنانی وشە ،

به عادەت هەبونی سەربەخۆشی هەیە و بەدەگمەن نــەبێ لــە نوسیندا بــە وشەوەش نالکێ • هەرچی ئەو دوّ پێکهێنەرەیە پتر بەلای نیشانەدا دەچنەوە وەك نیشانەی نەفیو نەهی•نازانم بۆ چی بانگەوازەکە بەلای چەندین پاشگری ڕاستینەی ناو و کار و هیتریشدا نەچوە و تەنها یەخەی ئەم دوّ ناپاشگرەی گرتوە• • لەمەش زیاتر ، هیچ ترۆسکەی نەداوینێ (سادە) و داڕێژراوی پێ بناسینەوە وەیا مەبەست لــە پێشگر و پاشگر چییە چونکــە ئەم زاراوانە لەوانەن نوسەران و زماناسان بەرەو ئامانجی لەیەکدی دوّر ببەن •

بەهەمــە حاڵ لێرەدا چی لــە مەفهومی ئەو پرسیارانەوە بە بیردا بێت وەرامیان دەدەمەوە داخیشم ناچێ کە مومکینم نەبو پرسیار لە هەمو ئەندامانی لیژنەی ڕێکخەری بانگەوازەکە بکەم نەشم دەتوانی جار لە دوای جار پرس بە تاك تاکیان بکەم بۆیە وەها خودبەسەر مل بە وەرامەکان دەێم ئیتر کوردی گوتەنی ئەڵڵای ورمان لە جێی نەرمان ••

ناوی کوردی و چۆنیەتی نوسینیان نابێ وەك ناوی کۆك (اسم العلم Proper noun) گرفت لە نوسینیان هەبێ چونکە هەرچی نــاوی کۆکە چ سادە بێت و چ داڕێژراو چ لێکدراو چ ئاوێتە بێت بەیەك وشە حیساب دەکرێ و کەرتەکانی تاکە ناوێك ، وەك تاکە وشە پێکەوە دەلکــێن وەیــا بەسەریەکەوە دەنوسرێن وەك (کاکەڵڵا ، زێندیــن ، پیربــاڵ ، دڵشــاد ، گولبەدەم ••) بەڵام ئەو ناوانەی کە لەقەبی واتاداری نەشێواویان پێوەیــە وەك (مام ئۆمەر ، خاڵ گدرۆن ، ئاغا مستەفا) بەیەکەوە نوساندن هەڵناگرن چونکە ئەمانە لەقەبەکانیان وەك لەقەب ماونەوە و دەقی خۆیان پاراستوە و هیچ نەگۆڕاون وەك کە (زێندین ، کاکەڵڵا) بەو لێکدرانە تێکەڵی و شیواوییان بەسەرداهاتوە • لەگەڵ ئەمەشدا پێویستە هەردوّ کەرتی ناوەکە لە یەکدی نزیك بنوسرێن •

ئەو ناوانەی کە لەقەبی (ئاغا)یان بە دوادا دێت ، بەتێکڕایی ، لە نوسیندا چوار ئیحتمال هەڵدەگرن : ١ ــ بەتەواوی بەیەکەوە بلکێن ٢ ــ نەختێك لە یەکدی جودا بکرێنەوە بۆ ئەوەی پیتی هەمزە بەسەر وشەی (ئاغا)وە بمێنێ ٣ــ هەمزەکە بمێنێ و وشەی (ئاغا) لە نزیك ناوەکەوە بنوسرێ ٤ــ هەردوو وشە بە تەواوی لە یەکدی دابڕێن ، ئەمەش هەر چوار جۆری نوسینەکە :

حوسێناغا ــ حوسێناغا ــ حوسێنئاغا ــ حوسێن ئاغا •

گرفتی نوسینی ئەم تەرزە ناوە لەوەوە دێت کە لە ئاخاوتندا هەمزەی وشەی (ئاغا) بە تەواوی دەسوێت و دەمێنێتەوە دەنگی بزوێنی ئەلف کە بە ناچاری خۆ دەداتە پاڵ وشەی پێش خۆیەوە • ئنجا ژیاندنەوەی هەمزەکە لە نوسیندا دەبێتە کارێکی ناقـۆڵای ناواقیـعی • بێ‌گومـان کە نوسیمـان (حوسێنئاغا) خوێنەر ناچار دەکـەین بـە پێچەوانـەی عادەت‌گرتنمـان لە خوێندنـەوەدا گیـان بە بـەر هەمزەکە بێنێتـەوە ، ئەوسـاش دەڵێی وشەکە لە دەمی بێگانەی ناشارەزاوە دەردێت • ڕەنگە وا باش بێ لە نوسیندا هەمزەکە بسوێت بەڵام ئەلفەکەی بێ‌هەمزە بە وشەی پێشیەوە نەلکێت وەك کە واوی (عطف) بەدوا کۆنسنانتدا بەجودا لە دوورەوەی وشەی پێشیەوەی دەنوسین هەرچەند لە خوێندنەوەدا دەیکەینە بزوێنی کۆنسنانتەکە • بـەڵام لە نوسینی ناوی (حەماغا)دا پێویستە ئەلفەکە بە پێش خۆیەوە بلکێ چونکە وشەکە بە ئەسل حەمەد بوە ، بە لێ‌قرتاندن بۆتە حەمە ، ئنجا بزوێنەکـەی کۆتاییشی قرتاوە واتە شێواویەکی ئەوتۆی بەسەردا هاتوە داخوازی مامڵەتی تایبەتی بکات • هەر ناوێکیدیکەش لەم جۆرە بۆ بـەر ئـەم دەسـتورە دەکەوێت وەك ناوی (عەوڵاغا) ، ئەگەر نا دەبێ بنوسین عەبدوڵڵا ئاغا وەهاشی بخوێنینەوە • بە شێوەیەکی گشتی هەر ناوێك شێوانی تێدا پەیدا بوبێـت ناشێ لە نوسیندا ببرێتەوە بۆ ئەسڵەکەی وەك (بلە ، سمکۆ ، مچە ، خولە ،

فاله ــ له «فارس»ەوە هاتوە ، قاله ..) چونکە خاوەنەکانیان بەم نـاوانە نەبێ ناناسرێنەوە مەگەر بە هەردۆ ناو لە کۆنەوە ناسرابن وەك (سمایل اغای، شکاك ، سمکۆ ــ ئیبراهیم ئەحمەد ، بـلەی ئەحـە ڕەش ــ عەلی‌اغـای خورشیدی بایزی ، عەلۆی خورشید ــ عیززەدین شێر ، یەزدان شێر ..) لە شوێنێکی وەك سلێمانی تانەلێی (قالەی ئایشەخان ، حەمەی ئاوڕەحمان‌اغا) بەچاکی نازانرێ مەبەستت کێیە ، لە کۆیەش بلێی (حەمەداغای مەحمۆداغا) کەس بیری بۆ (حەماغا)ی گەورە نارۆا . لە هەولێر نەلـێی (مەلافەنـدی) نازانن مەبەستت مەلا ئەبوبەکری کوڕی حاجی عومەرەفەندییە ...

ناو هەیە وەك بەگزاد ــ بەگزادە ــ سەیدزادە ــ مەلازادە ــ شێخزادە دەبێ کەرتەکانیان بەیەکەوە بلکێن هەم لەبەر ئەوەی کە ناوی کۆکن هـەم لەبەر هۆیەکی‌دیکە کە ئێرە جێی لەباری باس کردنیەتی .

ئەم ناوانەی وشەی (زاد)یان بە دواوەیە دەچنە ڕیزی وشەی لێکدراو کە لە کەرتێکی واتادار و کەرتێکی واتا ناتەواو پێك دێن بەزۆریش کەرتی دوەمیان تەواوکەری وشەی فاعیلی داڕێژراون وەك (نانخۆر ، جـلدرۆ ، بن‌بڕێوکە ، ئاوخۆرەوە ...) ناوناوەش مەفعولی داڕێژراو دروست دەکەن وەك (مەلاخۆرە ، بەگزادە ، ئاوخـۆرك ، دزنەپەرەی‌گـورگ نەخـۆرە ، سەردڕ ، عەنبارەسۆت ..) .

کاتی خۆی کە لە ئەنجومەنی کوڕ دەمەتەقە لەسەر چۆنیەتی نوسینی ئەم تەرزە وشانە هەڵستا بڕیار وەها دەرچۆ کە ئەو وشەیەی بوبێتە نـاوی کۆك [اسم علم] وەیا وشەی فەرهەنگی بە یەك وشە حیسـاب بکرێـت و کەرتەکانی بەیەکەوە بلکێن . هەرچی من بوم وام پەسەند دەکرد وشـەکان هەمیشە بەیەکەوە بلکێن ئەویش لەبەر دۆ هۆی بنجی :

١ ــ زوربەی ئەو کەرتە تەواوکەرەی کە لە فیعلەوە دێن بە تەنها واتا

نابەخشن تا بەدوا وشەیەکی دیکەدا دێن بەتەواوی وەك پاشگرەکانی وشەی (نانەوا ــ پاسەوان ــ هونەرمەند ــ بەختەوەر ..) کە ئەمانیش بە تەنها واتا نابەخشن و لە هەمو بارێکدا بە وشەی پێش خۆیانەوە دەلکێندرێن .

٢ـ ئەگەر مامڵەت جودایی بکەین لە نوسینیان گەلێك وشەی کوردی بە دو جۆر دەنوسرێن وەك کە گوتت (دڵسۆز برادەرێکی دڵ سۆزە) دەبێ جارێکیان هەردو کەرتی (دڵ سۆز)ەکە بەیەکەوە بلکێن جاری دوەمیشیان لە یەکدی بترازێن . ئەم هۆیەیان دەبێتە هێز بۆ هۆی یەکەم نەخۆ بە تەنها زۆر گرنگ نییە .

ئنجا بەلای منەوە دەبێ ناوی کۆك و وشەی فەرهەنگی و وشە دارێژراوەکانی باس کراو هەمویان لە نوسیندا کەرتەکانیان بەیەکەوە بنوسێن . نمونەی ناوی کۆك وەکو : کاکەڵڵا ، خوادای ، ئاوڕەحمان ، گەلاوێژ ، خەزەڵوەر ، بنگرد ، سێوەسەن ، پێبازۆك ، بەکراوا ، چوارتا ، حەسەنکیف ، سەردەشت ، دۆڵەمۆمن ...

نمونەی وشەی فەرهەنگی وەکو : جلدرو ، دارتاش ، چێشتخانە ، نەخۆشخانە ، ئیستگە ، مامۆتك ، مامۆستا ، شێرپەنجە ، گوریسکێشەکێ ، سێباز ، کلکتەقێنە .

نمونەی وشەی دارێژراوی فاعیل وەك : دەسبڕ ، پیرەوکە ، دڵدەرەوە، شەرمهێن ، دەسکەوت ...

نمونەی وشەی دارێژراوی مەفعول وەك : مەلاخۆرە ، دزنەبەرە ، ئاوشۆرك ، سەردڕ ..

وشەیدیکەش هەن لەم بابەتە بونەتە ناوی ئالەت وەیا یاری وەیا هەرشتێکیدیکە بێ وەك : پارزۆنگ ، دەسگرە ، دەسشۆر ، پێمبەڕە ،

پاشکێش ، ناشڕێشک ، ئەوانیش بە پێی دەستوورەکە و دەستووری وشەی فەرهەنگی دەبێ کەرتەکانیان بەیەکەوە بلکێن .

هەڵبەت وشەی وەك : لێنەر ، تێکبەستە ، پێکەڵ ، رایەخ ، پێخۆر ، پێخەف ، دانەر ، هەڵتەك کە هیچ کەرتێکیان بە تەنهایی واتا نابەخشێ بەولاتەریقەوە دەبێ بەیەکەوە بنوسێن .

ناوی گشتی ئاوێتەی وەك (بنبەردەقیلە ، سەرهەڵقەنە ، سەربەکڵاوە ، قسەتێنەوەستاو ، گوریسکێشەکێ) هەڵدەگرێ بەیەکەوە بلکێن و لە یەکدیش بترازێن بەمەرجێك کەرتەکانیان لەیەکدی نزیك بنوسرێن چونکە ئەم وشانە کۆمەڵێك کەرتی سەربەخۆیان تێدایە هەمۆشیان دەقی خۆیانیان پاراستوە . هەر لەم کولانەیشەوە دەتوانین بۆ وشەی وەك (بێدین ، بەدین، لێزان ، بۆچوون...) بڕۆین . ئەم وشانە دەچنە ڕیزی ئەو وشانەی پێشگر وەیا پاشگریان هەیە دەبێ بەیەکەوە بلکێن .

کێشەی پاشگر گەلێك ئاسانترە لە هی پێشگر و بەکورتی دەشێ بڕیار لەسەر ئەوە بدرێ کە هەرچی پاشگرە بە کەرتی پێش خۆیەوە بلکێ چ لە فیعل و چ لە غەیری فیعلدا بێ وەك : ماڵدار ، دەوڵەمەند ، بەختیار ، هاتنەوە، هەڵستاو ، سوتاندن ، ڕەواندنەوە ، خنکێنراو ، بیژۆك ، ئاگرۆچکە ، پیاوەتی ، مەردایەتی ، پیاوانە ، کولکن ، گێژەن ..

هەرچی پێشگرە وەها مامسەلێن نییە ، بەڵام دەشێ نەختێك لەبەر یەکی هەڵوەشێنین و بۆ ناوتوێژەکانی ببینەوە .

لە پێشەوە با قسە لە پێشگری فیعل بکەین :

کاتی خۆی ئەنجومەنی کۆڕ پێشنیاری کرد کە ئەو پێشگرەی یەکسەر دەکەوێتە پێش فیعلەوە پێوەی بلکێت وەك : هەڵکەوتن ، تێبردن ،

دەرکەوتن، وەرگەڕان ، ڕاهێنان ، پێکەنین٠٠بەڵام کە لەمپەر هاتە نێوانیانەوە دەبێ پێشگرەکە جودا بکرێتەوە بەمەرجێك لە نزیك فیعلەکەوە بنوسرێت وەك : لێمانبورد ، هەڵیان نەدەگرت ٠٠٠

ئەو لەمپەرەی کە دەکەوێتە نێوان پێشگر و فیعل یەکێکە لە سێ شت :

١ــ ڕاناوی لکاو : وەك هەڵم گرت ، تێمان گەییشت ، دامان نا ٠

٢ــ پێشگرێکی دیکە : وەك لێ هەلستان ، پێ تێکردن ، پێ لێکردنەوە٠

٣ــ یەکێك لە نیشانەکانی ئەمر ، نەهــی ، نەفی ، مضارعــة ، وەك هەڵبستە ، تێ مەکە ، وەرناچەرخێ ــ وەرنەچەرخا ، هەڵدەگرێ ٠

ئەگەر لەمپەرەکە ڕاناو بێ بە پێی دەستوری ڕاناوی لکاو دەبێ ڕاناوەکە بە پێشگرەکەوە بنوسیت و بەجوتە لەنزیك فیعــلەکەوە بنوسرێــن وەك : هەڵم گرت ، دەرتاندا ، وەری گرت ، تێیانپەڕاند ٠ هەڵبەت دەستورەکــە ناگۆڕێ ئەگەر گوترا (پێیاندادەنێرم ، تێیڕادەڕۆم ، تێیەوەدەچین) بــەڵام لە حاڵەتێکدا دەشێ هەردو کەرت لە یەکدی دور بخرێنەوە وەك کە بــڵێی (لێمەوە دیارە ، پێیانەوە ماندوە) کەرتەکان لە یــەکدی دور دەنوســیت ٠ هۆیەکەش ئەوەیە کە لێرەدا فیعلی ئاشکرا پەیدا نییە ، پێشگرەکان کەوتونەتە بەرایی تاقمی ناو و دەوری حەرفی جەڕ دەبینن ٠

٢ ــ ئەگەر لەمپەرەکە پێشگرێکی دیکە بێ یەکەمیان بەجودا لە نزیکەوە دەنوسرێ ئەوەکەی دیکەش بە پێی دەستوری گشتی بە فیعلەکەوە دەلکێت وەك : پێ هەلگرتن ، لێ دەرهاویشتن ، تێ هەڵقوتان ٠

پێشگری لێکدراو هەمیشە دەبێ لە دورەوە بە جودا بنــوسرێ وەك (لێکڕا هاتن ــ تێك هەڵقژان ــ پێکەوە ڕۆییشتن ــ پێکیانەوە هەلکرد٠٠٠)٠ حوکمی پێشگری لێکدراو وەك هی وشەی سەربەخۆیە تەنانەت وا دەبــێ

لەجێگەی وشەی سەربەخۆ بەکار دەهێندرێ وەك کە دەڵێ (جەژنت پیرۆز بێ) ئەوی‌دیکەش دەڵێ (پێکمانەوە ••) •

٣ ــ ئەگەر لەمپەرەکە یەکێك لە نیشانەکان بۆ •

یەکالاّ کردنی ئەم گرفتە پێوەندی بە هێزی بە ڕێزمانی کوردی و بــە فیلۆلۆجی کوردییەوە هەیە • کاتی خۆشی کە لە ئەنجومەنی کۆڕ ئەم بــاسە هاتە ناوەوە زماناسەکانی کــۆڕ بــە وردی و بــە هەناســەی درێــژەوە لێکۆڵینەوەیان تێدا کرد • بەش بە حاڵی خۆم ئەوسا و ئێستاکەش بەدوای تیشکێکی ناوەکی زمانەکەمانەوە بــۆم لــە پێشنیــار کردنــی بــیروڕای گرفتڕەوێنەوەدا •

ورد بۆنەوە لە سروشتی ئەو نیشانانە جوداوازیەکی بنجی ڕەچاو دەکا لە نێوان ئەوان و پێشگردا : هەرچی پێشگرە وشەیەکی سەربەخۆی واتــا ناتەواوە لە لاوە بۆ بەرایی فیعل دێت و تێکەڵ بە تەکوینی دەبێ ، تەنانــەت پێشگر هەیە واتاشی هەیە وەك (بەر ، دەر••) هــەرچی نیشانــەکانن بــە شێوەیەکی بنجیتر لە پێك‌هێنانی فیعلەکە بەشدارن تا ئەوەی دەشێ بگوترێ بەشێکی بنەڕەتین لە فیعلەکەدا بە تایبەتی نیشانەی (مضارعة) و نیشانــەی ئــەمر • ئــەگەر سەلیقــەی هەســتی فیــتری لــە دەســتنیشــان کردنی پلەی نزیکی ئەو نیشانانە لە فیعلەوە بەکار بهێنین دەتوانین بڵێین بــەم جۆرەی خوارەوە ڕیز دەبن :

١ــ پلەی یەکەمی نزیکی لە فیعلەکە هی نیشانەی (مضارعە)یە ، وەك : دەچێ ، دەکا ، هەڵدەستێ ، دەنوسین •

٢ــ پلەی دووەم هی نیشانەی ئەمرە ، وەك : بگرن ، بڕو ، بنوسین ••

٣ ــ پلەی سێیەم هی نەهیە وەك : مەبێژە ، مەنوسن ، نەکەین •

٤ ــ پلەی چوارەم هی نەفیە وەك ناشیّوێن ، نەبزوّتن •

لە نیشانەی مضارعە و ئەمر دا هەرچی هەبوونی سەربەخۆ هەیە نادیارە • تا ڕادەیەك نیشانەی نەفی لە زیهندا بەسەربەخۆیی جلوەیەك دەبەستێ بەتایبەتی کە دەچێتە سەر غەیری فیعل و وشەی نوێ پەیدا دەکات وەك ناشیرن ، ناپوختە ، نەمێرد ، لە مەتەڵی فۆلکلوریدا هەیە دەڵێ : چوّمە سەر نەگڵ نەبەردەکی ، بانگم کردە نەژن نەمێردەکی ، گوتم ئەو نەگا نەکەرەی دەرکە لەو نەگەنم نەجۆیە ••

لە کوردیدا فیعلی ڕابردوو بنەمای فیعلەکانی دیکەیە چونکە بەلادانی تونی چاوگ پەیدا دەبێ و هیچی زیادی پێوە نییە • لە ئینگلیزیدا ڕێژەی مضارع بنەمایە و ڕابردووی لێوەردەگیرێ بەپێچەوانەی کوردی کە مضارع لە ڕابردووەوە وەردەگیرێ • ئەمریش لە مضارعەوە دێت چونکە ئەگەر نەزانیت ڕێژەی مضارعی فیعل چییە نازانی ئەمرەکەی چییە بەلگەش لەوەدا ڕێژەی ئەمری (مؤول)ە کە یەکسەر لە مضارعەوە وەردەگیرێ • دەڵێی : دەڕۆیت ، بڕۆیت ــ دەژیت ، بژیت • هەرچی ئەمری صریحە لە ڕێژەی مضارع و ئەمری (مؤوّل) دەترازێ وەك : دەخۆیت ، بخۆیت ، بخۆ ــ دێیت ، بێیت ، وەرە ــ دەکوژیت ، بکوژیت ، بکوژە •• ئەم باسەی هاتنی فیعل لە فیعلەوە درێژەی زۆرە بە ناچاری وازی لێ دەهێنم •

ئەمریش پێش نەهی دێت چونکە نەهی ڕێ لە ئەمر دەبڕێتەوە • تەنانەت دەستووری فیقهی و قانونیش سەلماندوویەتی کە حەرام بوون بەسەر حەلاڵ بووندا دێت • وەك دیاریشە نەفی دەکەوێتە بەرانبەر ڕابردوو و مضارع نەهیش دەکەوێتە بەرانبەر ئەمر ، لەوەوە من بۆ ئەوە دەچم کە نیشانەی مضارعە هەر تەنها ڕاگەیەنی کات نییە بەلکو ئیجابییەتیش لە فیعلەکەدا پێك دەهێنێت بۆیە لەگەڵ نیشانەی نەفیدا کۆ نابێتەوە • ئەگەر تەنها ڕاگەیەنی

کات بوایە و ڕوودانەکە لە تەنها وشەی فیعلەکەوە بوایە نیشانەی مضارعـە لەگەڵ نەفیدا کۆدەبۆوە • دیارە نیشانەی ئەمریش ، کە داخوازییە ، لـەگەڵ نەهی ، کە نەهێشتنە ، کۆ نابنەوە • بۆیە ناگوترێ (نادەڕۆم ، نـادەکەیت) ناشگوترێ (مەبڕۆ ، نەبکەین ••) •

لەم وردەکارییەوە دەگەم بە پێشنیاری چۆنیەتی نوسینی ئەو فیعلەی کە لەمپەری نیشانە دەکەوێتە بەینی خۆی و پێشگریەوە ، هەر وەها چونیەتی نوسینی ئەو نیشانانە کە لەمپەر دەکەوێتە نێوان خۆیان و فیعلەکەیانەوە •

وەهام بەبیردا دێ ، کاتی خۆی پێشنیاری کۆڕ فەرقی کرد لە نێـوان ئەوەی نیشانەکە خۆی ببێتە لەمپەر لەگەڵ ئەوەی لەمپەر بکەوێتە نێـوان فیعل و نیشانەکە : کە نیشانەکە لەمپەربو پێشگرەکە بە جـودا بنوسرێ و نیشانەکەش بە دەقی خۆی لەگەڵ فیعلەکە بمێنێتـەوە وەك : هەڵبـگرە ، دەرمەپەڕە ، تێناکەوێ ، لێنەپرسێتەوە ، تێنەگەیشت • کە لەمپەریـش کەوتە نێوان نیشانە و فیعلەکە تێکڕایان بەیەکەوە بلکێن وەك : دەمدوێنێ ، ناتداتێ ، نەیگرتیت ، بیانبینە ، بیانبینێت ، مەیانشکێنەوە ، دەتخوێنـد ، بتکردبایە ، نەتکردبایە • کە نیشانەش قرتا پێشگر بەفیعلەوە بلکێ وەك : هەلگرە ، تێکە ، پێکەنە ••

ڕای من ئەوە بو ، ئێستاش هەر وەهایە ، کە ئێمە زانیمان ئەو نیشانانە وەك بەشێکی فیعلەکانن پێویستە لە هیچ بارێکدا لەیەکدی جودا نەبنەوە وەك : هەڵدەستێ ، تێناگا ، لێبکاتەوە ، وەرمەگێڕە ، دەرنەچێن ، هەلنەچو • بەلاّم کە پێشگرەکە لێکدراو بو ناشێ بە نیشانە و فیعلەکەوە بلکێت چونکە گوتمان وەك وشەی عادەتی سەربەخۆی لێهاتوە وەك تێکڕا نەهاتن ، پێکەوە بڕۆن ، تێك ناگەن ، لێکەوە دێن •• بەلای منەوە ئەمە بڕیاری مەتنیقە بەلاّم بەرهەڵستیم نییە لەوەدا بەناوی سوككردنی ڕێنوس و کـەم کردنـەوەی

دەستورەکانی بڕیار بدرێ هەر لەمپەرێکی بێتە دوای پێشگرەوە لە فیعلەکەی جودا بکاتەوە ، ئەگەر دەستوری لەمەشیان سوکتر پەیدا بێ بەویشیان ڕازیم.

حاڵەتێك هەیە دوو نیشانەی تێدا کۆدەبێتەوە ئەویش ڕابردوی بەردەوامە لــە حاڵەتی نەفیدا . دەگوترێ : نەدەهات . لێرەدا (دە)ی مضارعە بوتــە مالی ڕابردو ، هەرچی ڕابردوشە پێویستی نییە بە هوی نیشانە ئیسپاتی پەیدا بونی خوی بکات چونکە ڕوداوی ڕابردو ، بە اصطلاح (أمر واقع)ە ، لــە حاڵەتی ڕونەدان وەیا خوزی خواستن ڕابردو پەکی لەسەر نیشانــە دەکەوێ وەك : نەهات ، کاشکی بچومایە .. بویە ئەم (دە)یەی (مضارعة) لە ڕابردوی بەردەوامدا لایەنی ئەو ئیجابیەت و ئیسپاتەی کە لە مضارعدا دەیبینێ پــەکی کەوتوە و هیچ سەیر نییە لەگەڵ نەفیدا بێت . ڕێژەی فیعلی ڕابــردو لــە کوردێ سەرو و خواروودا جارێکیدیکەش لایەنی (امر واقع) بونی خــوی لەوەدا دەردەخات کە بو نەفی نیشانەی (نەهی) مضارع بــەکار دێنێــت : هەر وەك لە نەهیدا جەزم و بڕیە هەیە لە ڕابردوشدا دڵنیایی و یەقینی ڕودان و ڕونەدان هەیە چونکە ڕودان و ڕونەدانی شتی لەمەوبەر لە ڕوناکیدایە وەك ئایندە نییە لە گومانی بون و نەبوندا بێت . تو کە گوتت (دوێنێ هــاتم) لەوانەیت لە صەدی صەد ڕاستت کردبێ ، مەگەر مەبەستت هەڵفریواندن بێ، بەڵام کە دەڵێی (دوای سەعاتێك دێم) لەوانەیە هەر پێتنەکرێ بێیت چونکە مەعلوم نییە دوای یەك چرکەی سەعات چی دەقەومێ . وا دەزانم ئەمەیــە هوی بەکار هێنانی نیشانەی زێدە بەهێزی (نە) لە ڕابردودا . سەیری چون (نەخوش) لە (ناخوش) بەهێزترە وەیا کە دەڵێی ئەم مایەنە (نەزوکە) دڵنیایت لەوەی هەرگیز نازێ وەك ئەوەی کە گوتت (نەزا) دڵنیایت لە نەزانەکە بەڵام کە گوتت (نازێ) ڕەنگە بەهەڵەدا چوبیت چونکە لەوانەیە بزێ . گوێگری بەڕێز بمبورێ لەم درێژە پێدانەی لایەنی لێکوڵینەوەی سەر بە فیلولوجی کە دێم هەندێکی وەختە بەرخەکەی دەکەمە قوربانی توزە تروسکەیەك بــو

ڕۆناك كردنەوەی ڕێزمانە بەنرخترەکەی بابی ئەوەی لێکدانەوە و توێژینەوەی شەخسی یارمەتی دابێتم •

وشەیەکی‌دیکەی نەفی هەیە بە ڕواڵەت (نە)یە عادەتیەکەی نـەهی و نەفیە کەچی لە ڕاستیدا نیشانە نییە بەڵکو ئامرازی عەتفە و نەفی تێدایـە عەتفەکەشی لەوەوە دیارە کە وشە وەیا ڕستە بەیەکەوە دەبەستێتـەوە وەك (نە دارا نە دلێر هیچ کامیان ناخوێنن ــ نە دێم نە دەڕۆم ••) (نە بکەی نـە بخۆی تەماشای سای گەردەنی بکەی ــ فۆلکلۆر ــ) • هەر چونـکە بۆ نەفی نییە لەگەڵ نیشانەی ئەمر و مضارعەتدا کۆ بۆوە • بە وردبونەوەش دەردەکەوێ ئەم (نە)یە وەکو (لم ، لما)ی عـەرەبی ، لـە مەعنـادا ، کاری مضارع دەکاتە رابردو چونکە کە دەڵێی (کابرا نە دەخوا نە دەخواتـەوە) باسی حاڵەتێکی وەها دەکەیت کە لێرە بەپێشەوە مەعلوم بـوە ، تەنانـەت ئەگەر مەبەست لە ئێستا بەدواوەش بێ بە هۆی یەقینێك کە لە رابردودا بۆت پەیدا بوە بە دڵنیاییەوە نەفیەکە دەکەیت • ئەم (نە)یە لە جێی nor و neither ی ئینگلیزییە کە شێوەی نەفی or و either ن • (نە)ی کوردی شێوەی نەفی (یان)ە وەك کە دەڵێی (یان دێت یان دەچێـت) کـە لەوێشدا دڵنایی هەیە ، ئەگەر نەبێ دەڵێی (دەشێ ، ڕەنگە ، ڕێی تێدەچێ ، مومکینە بێت و نەیەت) • ئەم (نە)یە وەك وشەی سەربەخۆ بە جودا و دور لە وشەی‌دیکە دەنوسرێ •

پێشگر حیسابی‌دیکەشی تێدایە :

١ ــ پێشگر هەیە دەشێ لە ڕستەدا ناوی زەرف بێت و دەشی پێشگری ئاساییش بێت وەك (دەر ، بەر) • بە نمونە کە گوتت (نیـوەم بەرکەوت ، مەلەکەم بەردا ••) لەمانەدا (بەر) پێشـگرە چونـکە نـاشێ ڕسـتەکان هەڵوەشێنەوە و (بەر) ڕاگوێزرێت بۆ شوێنێکی دیکە و بارێکی‌دیکە لـە

ڕستەی تازە هەڵنراودا واتە ناتوانی بلێی (بەری ماڵەکەم دا ، بەر نیوەم کەوت) بەڵام کە گوتت (لە ڕێگەکە بەر کەوت) لێرەدا (بەر) زەرفە نەك پێشگر بۆیە دەکرێ بلێی (کەوتە بەر ڕێگە) •

٢ ـ هەندێ وشەی (ناوی زەرف) هەن وەك (سەر ، ژێر ، پێش ، پاش ••) خەریکن بەرەو پێشگری دمڕۆن و وشەی فەرهەنگی تازە دروست دەکەن وەك (سەرکەوتن ، ژێرکەوتن ، پێشکەوتن ، پاشکەوتن) لەگەڵ ناودا وەك (پاشدز ، پێشدەستی ، ژوورخان ، ژێر زەمین) •

پێشگربونی ئەم وشانە لەو تەرزە لێکدرانەدا بەوە مەعلوم دەبێ کە ئەگەر وشە لێکدراوەکانت لەبەریەك هەڵوەشاندن واتاکەی دەدۆڕێنێت بە نمونە کە گوتت (چومە ژێری زەمینەکە) تۆ نەچویتە (ژێر زەمین) وەیا کە گوتت (کەوتمە سەر دارەکە) تۆ (سەرنەکەوتویت••) •

٣ ـ وشە هەیە ناوی گشتییە بەڵام شێوەی پێشگری وەرگرتوە • لە هەموان گونجاوتر وشەی (سەربڕین)ە کە بەتەواوی جێی (کوشتنەوە)ی گرتوەتەوە وەك کە دەڵێی (بەرخەکەم سەربڕی) • تۆ کە گوتت (سەری بەرخەکەم بڕی) نەتکوشتوەتەوە ڕەنگە نەختێکت بریندار کردبێ • وشەی (دەستبڕین) بەواتای فێڵ لێکردن هێندەی (سەربڕین) نەبۆتە وشەی فەرهەنگی چونکە دەشێ لە ڕستەدا هەڵوەشێتەوە وەك کە دەڵێی (دەستی کابرای بڕی) دەشتوانی بلێی (کابرای دەست بڕی) •

٤ ـ وشەی (پێکردن) بەواتای داگیرساندن لە بنەڕەتدا (بە ئاگر کردن)ە ، تا ئێستاش دەگوترێ (چراکە بە ئاگر کە) بەڵام پێشگرەکە لەگەڵ فیعلەکەدا وەها جۆش خواردو بوە دەتوانی بلێی (چراکە بە ئاگر پێکە نەك بە کبریت) • بە زۆریش (پێکردن) بەکار دێت نەك (بەئاگر کردن) •

پێشگرەکانی (پێ ، تێ ، لێ) لە پرپۆزیشنەوە هاتون : (پێ) لە

پریپۆزیشنی (به)وه هاتوه ، به نموونه دەڵێی (به دارام گـوت) که نـاوی دارات لادا دەڵێی (پێم گوت) (بەهەموانم ڕاگەیاند ــ پێیانم ڕاگەیاند) .

(لێ) گۆڕاوی (له)یه وەك که دەڵێی (له کێشەکه دوام ــ لێی دوام . ڕەخنەم له تۆ گرت ــ ڕەخنەم لێگرتی..).

وا بزانم (تێ) دوو سەرچاوەی هەیە ، یەکێکیان هەمان (له)یه کـه گوتم (لێ)ی لێکەوتۆتەوە . دەڵێی (تفەنگم له نیشـانه گرت ــ تفەنـگم تێگرت ، ئاردم له جەواڵکرد ــ ئاردم تێکرد) . ئەوی دیکەیان وشـەی (توێ ــ تێو)ه که له بنەڕەتدا یەك شتن . له فارسیدا وشەی (تو) باوه وەك که دەڵێ (تودلت) واته (ناوی دلت ، تێوی دلت) . له ناوچـەی دامـەنی بیتوێن و بەری مەرگه و بنگرد گوێم لێبوه دەڵێن (دەچێته تێویەوه ــ بـه واتای دەچێته ناویەوه) . ئەم پێشگرەی (تێ) که له (تێو ، توێ)وه هـات نابێتەوه (له) وەك که گوتت : (وەها تێماوم پەشۆکاوم ــ بەچاکی تێوەستاوه جووڵەی بۆ ناکرێ) هیچ هەڵوەشاندنەوەیەك نایانباتەوه بۆ (له) . ئـەگەر (تێداماں ، تێداوەستان) بێت دەچێتەوه بۆ (له) . ڕەنگه بەشێکی زۆری ئەو وشانەی به پێشگری (تێ) دەست پێدەکەن (تێ)کەیان یەکسەر له (تێو ، توێ)وه هاتبێت بەلام له هەڵوەشاندنەوەدا بشێ واتاکەی به پریپۆزیشـنی (له) لێبدرێتەوه چونکه (له)ش زەرفییەتی تێدایه وەك (تێو ، تێ) . بـه نموونه دەشێ (تێکردن) به (له ئەودا کردن) تەفسیر بکرێ . زۆریش ئاشکرایه پێشگری (تێ) که لەگەڵ فیعلێکدا پێکەوه زەرفییەت پەیدا دەکەن مومکینه به دەستەواژەی (لەناو) بگۆڕدرێتەوه وەك (تێهاویشتن ــ لەناو هاویشتن ، تێکردن ــ لەناو کردن ، تێوەردان ــ لەناو وەردان) بەلام (نیشانه تێگرتن) نابێته (نیشانه لەناو گرتن) چونکه له (تێگرتن)دا زەرفییەت نییه ، نموونـەی ئەمەش زۆره وەك که گوتت (تێبوون ، تێوەرپێچان ، تێبەستن) نـاکرێنه (لەناوبوون ، له ناو وەرپێچـان ، له ناو بەسـتن ..) . به هەمـه حـاڵ

ئەم وردبۆنەوەیەش پتر لەگەڵ فیلۆلۆجی خزمە ، لابەلایی دەگاتەوە رێنوس بەلاّم بێ‌گومان هەمۆ وردبۆنەوەیەك پرشنـگ بۆ دەوروبـەری خـۆی دەهاوێژێ • هەر ئەم تەرزە وردەکارییەش بۆ کاتی خـۆی لیژنەی زمان و زانستەکانی گەیاندە ئەو ڕاستییە کە تەنها سێ پێشگری (تێ ، لـێ ، پێ) دەست دەدەن لە بەرایی پێشگری دیکەوە بێن و ببن بە دۆ پێشگری یـەك فیعل هۆیەکەش دەگەڕێتەوە بۆ سیفەتی پرێپۆزیشـن لە هەرسێکیـاندا • پێشگری (پێ) پێـش (لێ ، تـێ) دەکەوێتـەوە وەك (پێ‌لێکردنـەوە ، پێ‌تێکردن) • پێشـگری (لێ)ش پێش (پـێ ، تـێ) دەکەوێتـەوە وەك (لێ‌پێکەوتن ، لێ‌تێگەیشتن) • هەرچی پێشگری (تێ)یە ناتوانێ پێش (پێ ، لێ) بکەوێتەوە • هیچ کامێکیش لە پێشگرە عادەتیەکانی وەك (هەڵ ، دا ، وەر) نایەنە پێش پێشگری‌دیکەوە •

پێشگرە پرێپۆزیشنەکانی (پێ ، لێ ، تێ) کێشەی‌دیکەشیان هەیـە : دەگوترێ : پێوە بۆن ، لێ وەبۆن ــ پێدا هاتن ، پێ داهاتن ــ پێڕا هاتن ، پێ ڕاهاتن •

بە ڕوالەت پێشگرەکان هەریەکە دۆ شێوە نۆسینی هەیە ، جارێکیـان دۆیان پێکەوە دەنۆسرێن جارێکیشیان لێك دەترازێـن • ئـەم روالـەتە ساغ‌کردنەوەی دەوێ •

کە دەڵێی (پێدا چۆن ، تێدا ژیان) لەمانەدا پێشگرەکەی (دا) نییـە هاتۆتە دوای (پێ ، تێ) بەڵکو تەواوکەری پرێپۆزیشنی (بە ، لە)یە هاتۆتە دوایانەوە (بە هەولێردا تێپەڕین ــ پێدا تیپەڕین) (لە هەولێردا ژیان ــ تێدا ژیـان) •

هەروەهاش تەواوکەرەکانی (ڕا ، وە) کە بەڕواڵەت لەگەڵ پێشگری (ڕا ، وە) یەك شتن لە حوکمدا زۆر جودان • کە دەڵێی (تێڕا ڕۆیشتن ــ

لێرە نوڕین) دوّ تەواوکەری پریپوزیشنت بەکار هێناوە کە دەبێ بە پێشگرەکانەوە بلکێن و هەردوّیان بەجودا دوّر لە فیعلەکەوە بنوسرێن ، بەڵام کە گوتت (تێڕامان ، لێوەکردن) بە دوا پێشگری (تێ ، لێ)دا دوّ پێشگری (ڕا ، وە)ت بەکار هێناوە کە دەبێ بە پێی دەستوری لێرە بەپێشەوە باس کراو (تێ ، لێ) بە جودا و لە نزیك پێشگرەکەی‌دیکە و فیعلەکەوە بنوسرێن • لێرەدا پێشگری (وە) لە وشەی (وەکردن) پاشگرە مەشورەکەی (ەوە ـ هاتنەوە ، کردنەوە•••)یە لەم لەهجەیەدا بوّ بەرایی وشە هاتوە • کەواتە ئەم (وە)یە ئەگەر تەواوکەری پریپوّزیشن بوّ بە پریپوّزیشنەکەوە دەلکێت ، ئەگەر پێشگریش بوّ لە نزیك فیعلەکەوە دەنوسرێت ــ ناڵێم پێوەی دەلکێت چونکە لە نوسیندا هەڵناگرێ بەدوا خوّیەوە بلکێ •

زوربەی نوسەران و زماناسان ، ئەگەر نەڵێم هەموّیان ، وادەزانن (ڕا)ی فیعلی (ڕاکردن) پێشگرە مەشورەکەی (ڕاهاتن ، ڕاگوێستن)ە بەڵام ڕاستییەکەی لە (ڕا کردن)دا ئەم (ڕا)یە کورت کراوەی وشەی (هەڕا)یە بە واتای (غاردان) • بەڵگەی ئەمەش کەم نییە :

١ ــ تا ئێستاش (هەڕا کردن) لە ئاخاوتندا باوە •

٢ ــ لەگەڵ hurry ئینگلیزی خزمە هەم لە واتادا و هەم لە شێوەدا • وا دەزانم وشەی (خێرا)ی کوردیش هەر هەمان (هەڕا)ی کوردی و hurry ئینگلیزی بێت ، وەك دەزانین گوّڕانی دەنگی (خ) بە (هـ) وەیا (هـ) بە (خ) لە کوردیدا ڕەچاو دەکرێ وەك کە وشەی (خوّر ، هوّر)یەك شتن ، وشەی (هەر)ی کوردی و (خەر)ی فارسیش یەك شتن •

٣ ــ بەعادەت پێشگر فیعلی تێپەڕ ناکاتە تێنەپەڕ فیعلی تێنەپەڕیش

ناکاتە تێپەڕ کەچی (ڕا کردن) بە واتای غاردانــە و تێنەپــەڕە (کردن)یش تێپــەڕە ٠

٤ ــ بابەتی مەتەڵی فۆلکلۆری هەیە دەڵێ (قوندەکە قوندەکە لــە سەربانان هەڕا کە بۆقە و پێت ناڵێم ٠٠) ٠ دیارە (هەڕا کردن) لە کۆن و نوێدا باو بوە ٠ کەواتە دەبێ ئەم (ڕا)یە لە وشــەی (ڕاکردن)دا لە دوری فیعلەکەوە وەك وشەیەکی سەربەخۆ بنوسرێت ٠

وشە هەن لەو پێشگرە پرپیۆزشنانە داکەوتون وەك (لێزان ، لێهاتو ، پێخەف ، تێچێن) لە کۆنەوە باو بۆن هی نوێشیان چۆتە سەر وەك (پێنوس ، پێناس) دەبێ هەردۆ کەرتیان بەیەکەوە بلکێن ٠ تەواوکەری ئــەو تــەرزە پێشگرانەش وەك (پێدا ، تێڕا ، لێوە) هەمۆیان لەیەك حوکمدان دەبێ بــە پێشگرەکانیانەوە بلکێن ٠ زوربەی نوسەران تەواوکەری (دا) دەلکێنن و نالکێنن ئەوانی‌دیکە هەمیشە دەلکێنن : ئەم مامڵەت جوداییە بێ‌جێیــە و بەسەر هیچ بنجێکەوە هەڵناوەستێ ٠ دەبێ هەمۆیان بلکێن وەك :

لە ڕاستیدا

لە کەرکوکڕا

بە سەرومالەوە

لێدا ، تێدا ، پێدا ، پێڕا ، تێڕا ، تێوە ، پێوە ، لێوە ، تێــکڕا ، تێکدا ، لێکەوە ، پێکەوە ، لێکترەوە ، پێکترەوە ٠٠ وشەیەك هەبۆ تا بیست ساڵێك لەمەوبەر ، بە تایبەتی لە نێوان مەلایاندا ، باو بۆ هەر دەڵێی لە بیران چۆتەوە ئەویش وشەی (لەوڕا)یە بە واتای (چونکە) ٠ ڕەنگە وشەکە کورت کراوەی (لە ئەوڕا) بێ ٠ ئەگەر ژیایەوە دەبێ ئەویش بەسەریەکەوە بنوسرێ٠

ئێستا باسی چۆنیەتی نوسینی وشەی وەك (بەپارە ، بێ‌دین ، لەبــار)

بەدوا ئەوانیشدا (بۆچۆن ، بۆهاتن) دەکەین کە هەمویان پریپۆزشنیان لـە
پێشەوەیە •

ئەم وشانە وەك (جلدرو ، دڵسۆز••) نین کە کەرتی دوەمیان بەتەنهایی
واتا نابەخشن ، لەبەر ئەمە ناشێ یەکسەر دەستوری ئەوانیان بۆ ڕاگوێزین•
بەلای منەوە نوسینی ئەم وشانە کە هەردو کەرتیان یەك واتای سەرانسەر
بەخشن دەبێ هەردو کەرتیان لەیەکدی نزیك بنوسرێن و ئەگەر پیتەکانیان
دەست بدەن بەیەکەوە بلکێن • وەك دیارە ئەم وشـانە ئەگەر لە غـەیری
فیعـلەوە هەڵستن ئاوەڵناو پێك دێنن و پلەی خوار و ژوریان دەبـێ وەك
(بەدینتر ، هەرەلەبار ، بێحالترین) ئنجا کە ئەمە وەها بێ دیارە لەم شێوە بەکار
هێنانەیاندا لە ڕادەی تاکە وشەی واتادارن کە دەبێ هەمو پیتەکانی بەیەکەوە
بلکێن • بەڵام کە لە ڕستەدا وشەکە هەڵوەشایەوە بـەیەکەوە لکانەکـەش
کوتایی دێت وەك کە بلێی (ئەم دنیایە بێ دین ڕاناوەستێ — ناتوانم بێ‌پارە
خاتو بکەم — لە بارێکی‌دیکەدا جورێکی‌دیکە دەدوێم •) ئەم ڕاستییە هۆیەك
بۆ لەوانەی کاتی خۆی لە ئەنجومەنی کۆڕ پێشنیارم دەکرد کە وشەی وەك
(جلدرو ، دڵسۆز••) هەمیشە بەیەکەوە بلکێن چونکـە هەڵوەشاندنـەوە
هەڵناگرن •

وشەی (بۆچۆن ، بۆهاتن) و هی وەك ئەوان کە پریپۆزشن هاتـۆتە
بەرایی چاوگیانەوە ڕێ دەدا نەختێك لە سروشتی ئەم (بۆ) یە بکۆڵینەوە •
بەدوا ئەودا بڕا چوکەڵەیەکیشی هەیە کە دەبێ باس بکرێ• هاتنی پریپۆزشن
لە بەرایی چاوگ و تێکڕای بەرەی ناودا شتێکی ئاساییە وەك (بۆ فرۆشتن
دار دەکڕم ، بە خوێندن سەر دەکەویت ، لە زانینەوە دەدوێ ••) بەڵام ل
تێوان پریپۆزشنەکاندا تەنها (بۆ) بەڕاشکاوی دەتوانێ بهێتە بەرایی ڕاناو
لکاوەوە وەك (بۆت بە پەرۆشم ، بۆیان دەتێرم ، بۆم دەتوسێ ••) لەمەش

ڕەفتاری (پێ ، لێ ، تێ) دەکات کە ئەوانیش لە پریپۆزیشنەوە بوونەتە پێشگر • پریپۆزیشنی عادەتی دەچێتە بەرایی هەمو ئەو وشانەی کە لە تاقمی ناون وەك ئاوەڵناو و ڕاناوی کەسی نەلکاو و ناوی ئیشاری و ژمارە و دەستەواژەش بەڵام هەرگیز ناچێتە بەرایی ڕاناوی لکاوەوە ، (بۆ)ش بە بێواسیتە ناچێتە بەرایی فیعلەوە : دەڵێی (هەڵفری ، داکەوت ، لێکەوت ، بەربو) بەڵام ناتوانی بڵێی (بۆ هات ، بۆ ڕۆیشت) مەگەر ڕاناوێکی لکاو بێتە جەمسەری بەیەکەوە گەیشتنی (بۆ) و فیعلەکە وەك : (بۆمان هات ، بۆیان ڕەخسا•••) • لەمەوە دەردەکەوێ پریپۆزیشنی (بۆ) نابێتە پێشگری تەواو • سەرنج دەری دەخات ئەم (بۆ)یە لە هەمو ڕوێیەکەوە ڕەفتاری (برای)ی فارسی دەکات کە ئەویش دەچێتە پێش ڕاناوی لکاوەوە نەك فیعل ، لە واتاشدا یەکجار نزیکی (بۆ)یە • لەمەش زیاتر ، هەروەك (بۆ) دەتوانێ پریپۆزیشنی (لە) بە خۆیەوە بگرێ (برای)ی فارسیش پریپۆزیشنی (از) بە خۆیەوە دەگرێ کە بە واتای (لە)یە• دەڵێی (لە بۆ) فارسیش دەڵێن (ازبرای) • شێوە ئاخاوتنی کوردی هەیە لــە جیاتی (لە بۆ) دەڵێ (ئەڕا) کە ئەویش دەچێتە پێش ڕاناوی لکاوەوە •

بەهەمە حاڵ ئاسان نییە بڕیار بدرێ لەسەر ئەوەی ئایا وشەی (بۆ) لە چییەوە هاتوە و بنەمای چی بوە • ئەو نزیکییــەی لە نێــوان (ازبرای) و (ئەڕا)دا هەیە لە ڕوی شێوەوە لە نێوان (لە بۆ) و هیچ کامێکیاندا نییــە • ســاغ کردنەوەی پرسیارەکە تێهەڵکشانی بەرەو مــێژوی کۆنی زمــانی کوردی گەرەکە ، بە تایبەتی لە ڕوی بەراوردکردنی وشەکە لەگەڵ ئــەو وشانەی شکڵی کۆنیان پارێزراوە و لەو نزیکن • هەرچۆنێك بێ پێویستە لە نوسیندا وشەی وەك (بۆچون ، بۆهاتن) هەردو کەرتەکەی بەسەریەکەوە بن نەك (بۆ) یەکە دور بخرێتەوە • وەك دیاریشە (بۆ) لە کۆنەوە لــەگەڵ چاوگدا وشەی نوێی دروستکردوە ، ئەویش بە دەگمەن : نەبیستراوە لێرە بەپێشەوە (بۆ) لەگەڵ وشەی غەیری چاوگدا هاتبێ • لەبەر ئەمە وا دەزانم

وشەی (بۆناو) بە واتای (ڕاناو ــ ضمیر) کە بەو دوایی‌یە داتاشراوە لە ڕاستە دەستوری وشەسازی کوردی لا داوە ، خۆ وشەی (ڕاناو) بە هیچ جۆرێك لە هیچ دەستورێکدا ڕەوا نییە چونکە کەرتی (ڕا) ئەگەر پێشگرە ناسراوەکەی (ڕاهاتن ، ڕاگوێستن ، ڕادان..) بێت هەرگیز ناشێ لەگەڵ ناودا بێــت ، ئەگەر کورتکراوەی (ئەڕا)ش بێ پێویستە بگوترێ (ئەڕای ناو) (ڕای ناو) بەتەواوی وەك (از برای نام ، برای نام). ئەوەی ئاشکرایە (بۆناو) و (ڕاناو) لە وشەی Pronoun ەوە وەرگێڕدراونەتە سەر کوردی . لە (پرۆناون)دا کەرتی (پرو ــ Pro) بە واتای (بەرەو)ی کوردی دێت ، دیــارە noun ەکەش بە واتای (ناو)ی کوردییە . بەو پێیە تەرجەمەی وشەکە بۆ کوردی دەبێ بیکاتە (بــەرەو ناو) هەتــا بشلێی لــە وشــەی Pronoun ەوە نزیکە .

برا چۆکەلەکەی (بۆ) پرێپۆزیشنی (بێ)یە کە ئەویش لە هەندێ باردا دەشێ ڕاناوی لکاو بە خۆیەوە بگرێ وەك کە دەگوترێ (بێت ناژیم ــ بێمان هەڵناکەن ..) وەك بزانم لە پەراوێزێکی زێدە تەسکدا و لە تەنها حاڵــەتی نەفیدا ئەم (بێ)یە هەندێ ڕاناوی لکاو بە دوا خۆیدا دەهێنێ . ئەمە لــە لایێکەوە ، لە لایەکی‌دیشەوە (بێ) وەکو (بۆ) دەتوانێ پرێپۆزشن بخاتــە پێش خۆیەوە وەك (بەبێ پارە سەفەر ناکرێ ، بەبێ ترس هاتە دوان..) . سەرەڕای ئەمە دەتوانێ پرێپۆزیشن بە دوا خۆشیدا بهێنێ وەك (بێ لەم جارە دوو جاری دیکەش هاتوم). بۆیەش دەڵێم (بێ) پرێپۆزیشنەکان بە پێش و پاشی خۆی دەبەخێت :

١ ــ دەتوانرێ (بە) فڕێ بدرێت و لە جیاتی (بە بێ پارە) بگوترێ (بێ پارە).

٢ ــ ئەو ڕستەیەی کە تێیدا لەگەڵ (لە) کۆ دەبێتەوە بەر حوکمی (بێ)یە هەرچی (لە)یە یاریدەدەری تەواوکردنی واتای (بێ)کەیە ، بە نموونــە

سەرنج بدە ئەم دوو ڕستەیە (بێ تۆ داراهات ــ بێ لە تۆ داراش هات..)

لە لایەن چۆنیەتی نوسینیانەوە دەبێ هەردوو پریپۆزیشن بە جودا و لە یەکدی دوور بنوسرێن نەکا خەیاڵ بۆ ئەوە بچێ کە ئەمانە پریپۆزیشنی لێکدراون . دیارە کە ڕاناوی لکاویشیان بە دوادا هات دەبێ پێیانەوە بلکێ هەرچەند مەعلومیشە (بۆ) ڕێ نادا شتی لە دواوە پێوە بلکێ ، ئنجا لەگەڵ ڕاناوەکەدا دوور لەوشەی دوای خۆیانەوە بنوسرێن .

زۆر جاران نوسەر و ئاخێوەری کوردی وا دەزانێ وشەی وەك (پێ لێهەڵبڕین ، پێ لێخستن ، پێ لێنان ، پێ شێل کردن...) بە پێشگری (پێ) دەست پێدەکەن ، کەچی ئەم (پێ)یە بە واتای (قدم)ی عەرەبییە و ناوێکی عادەتییە . لەبەر ئەمە دەبێ نوسەر ئاگاداری واتای وشەکە بێت و لەو شوێنەدا کە پێشگر نییە بە جودا دوور لە وشەی دواتری بنوسێت .

ڕاستییەکەی هەر سێ پێشگری (پێ ، لێ ، تێ) لە بەکارهێناندا وا دەبێ پێشگری تەواون واش‌دەبێ وێنە پێشگرن . عەیارەی لە یەکدی جوداکردنەوەشیان ئەوەیە ئەگەر گۆڕانیان بەسەر واتای وشەدا هێنا پێشگری تەواو و ڕاستینەن دەنا وێنە پێشگرن . بەنمونە : وشەی (پێکردن) ئەگەر بەواتای (داگیرساندن) بۆ کەرتی (پێ)ی پێشگرە چونکە واتای فیعلی (کردن)ی گۆڕیوە ، بەڵام کە گوتت (کارەکەم بە تۆبزی پێ کرد) لێرەدا (پێ)کە پێشگری تەواو نییە چونکە واتای (کردن)ی نەگۆڕیوە . (لێکردن) کە بە واتای دوشمنایەتی بۆ (لێ)یەکە پێشگرە بەڵام کە گوتت (فێڵم لێ کرد) (لێ)کە وێنە پێشگرە . لە وشەی (تێبردن)دا (تێ) پێشگرە بەڵام لە (تێبەستن)دا وێنە پێشگرە . لەگەڵ ئەمەشدا زۆر زەحمەتە نوسەری عادەتی، بەتایبەتی هی بێگانە ، بتوانێ هەست بەم جوداوازییەی هەردوو حاڵەتی وشەکان بکات . لەبەر ئەمە وەها بەرژەوەند دەبینم کە لەگەڵ هەمواندا و

له هه‌مو بارێكدا یه‌ك جۆره مامله‌ت بكرێ و هه‌مان ده‌ستوریـان به‌سه‌ردا بهێندرێ •

لێره كه قسه له پێشگر ده‌كه‌ین باسی گـیروگرفتی هه‌نـدێ شـێوه دارشتنی ده‌سته‌واژه بكه‌ین كه له‌گه‌ڵ فیعل و غه‌یری فیعلیشـدا دێـن • ده‌ســته واژه‌ی وه‌ك (چنگ‌له‌سه‌رشان ، ده‌سته‌ونـه‌زه‌ر ، بـه‌ره‌وڕۆژ ، ده‌سته‌وخه‌نجه‌ر ، دمه‌وڕۆ ••)كه ده‌شێ ئاوه‌ڵناو وه‌یا ئاوه‌ڵكار بن ، بـه‌ره‌و ئه‌وه ڕۆیشتون ببنه وشه‌ی فه‌رهه‌نگی و فه‌رقیان هه‌یه له‌گه‌ڵ ده‌سته‌واژه‌ی وه‌ك (قه‌رز نه‌دانه‌وه ، له‌سه‌ر چه‌قی ڕێگه ڕاوه‌ستان ، له ئاودا مه‌له‌كردن••)• به‌ڵێ ڕاسته هێنـده‌ی وشـه‌ی وه‌ك (بن‌به‌رده‌قیـله ، په‌پوله‌سلێمانـكه ، حاجی‌له‌كله‌ك ، دوڕه‌شێر ••) ده‌ق گرتو و جۆش خواردو نه‌بوون بـه‌ڵام چونكه بونه‌ته ئاوه‌ڵناو و ئاوه‌ڵكار و هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ش قبوڵ ناكه‌ن لێیـان دێت كه‌رته جوداكانیان له‌یه‌كدی نزیـك بنوسرێن بێ‌ئه‌وه‌ی بلكێندرێن • كه ده‌ڵێم هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه قبول ناكه‌ن مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یـه كه ئه‌گه‌ر هه‌ڵـت وه‌شاندن واتاكه‌یان وه‌ك خۆی نامێنێ ، به نمونه كه گوتت (دو چه‌نگی خسته سه‌ر شانه‌كانی براده‌ره‌كه‌ی) ده‌سته‌واژه‌ی (چنگ‌له‌سه‌رشان) تێچو به‌ڵام كه (له‌سه‌ر چه‌قی ڕێگه ڕاوه‌ستان) خرایه ڕسته و بو به (له‌سه‌ر چه‌قی ڕێـگه دوڕۆژان به ته‌نها بۆی ڕاوه‌ستام) واتاكه‌ی وه‌ك خۆی ده‌مێنێته‌وه ، كه‌واته جۆش خواردو نه‌بوه و نه‌چۆته ڕیزی وشه‌ی فه‌رهه‌نگییه‌وه • له‌بەر ئه‌مـه پێویست نییه به‌ڵكو جایه‌ز نییه كه‌رته‌كانی (له‌سه‌ر چه‌قی ڕێگه ڕاوه‌ستان — به پێوه نان خواردن ••) له یه‌كدی نزیك بخرێنه‌وه •

له بانگه‌وازه‌كه‌دا وشه‌ی (ساده و دارێژراو) به‌ر خالی دوه‌م كه‌وتون گۆیا خزمی یه‌كترن ، دواتر له خالی سێیه‌مدا (وشه‌ی ناساده) هاتوه • لـه خـالی شه‌شه‌مـدا وشـه‌ی لێكدراو هـاتوه • ڕه‌نـگه بێ سـود نه‌بێ بزانین ساده و ناساده و دارێژراو و لێكدراو چین •

به پێی سەرجوملەی لێکدانەوەکانی لیژنەی زمان و زانستەکانی سەر بە کۆڕی زانیاری کورد ، کە من لەوانەی وا ئێستا وەریان دەگرم ڕازیم ، وشە لە ڕۆی کەرتە پێكهێنەرەکانیەوە دەبێتە دۆبەش :

١ ــ سادە ٢ ــ ناسادە

ناسادەش دەبێتەوە :

أ ــ دارێژراو ب ــ لێکدراو

١ ــ سادە ئەو وشەیەیە کە لە شێوەی ئێستاکەیدا هیچ زیادیەکی لاوەکی تێدا نەبێت ، وەك : پیاو ، بەرد ، ڕێوی ، هیزە •

٢ ــ ناسادە ئەو وشەیەیە کە زیادی لەگەڵدا بێت •

أ ــ دارێژراو ئەو ناسادەیەیە کە تەنها یەك وشەی واتاداری تەواوی تێدا بێ ، واتە زیادیەکەی واتای سەربەخۆی نەبێ وەك : هونەرمەند ، پیاوەتی ، پیاوانە ، دەرگەوان •

ب ــ لێکدراو ئەو ناسادەیەیە کە بەلای کەمەوە دۆ وشەی واتاداری تەواوی تێدا بێ وەك : بەردەنوێژ ، داروەکاز ، شەونم •

دەشێ بڵێین پلەی هەرە تێکەڵ و بیندرێژی وشەی لێکدراوی کوردی (ئاویتە) یە وەك وشەی سیسارکە کەچەڵ ، بنبەردەقیلە ، چاردەڕبیان ••) بەڵام هەر دەکاتەوە لێکدراو چونکە درێژبونەوەی وشەی لێکدراو ئەگەر چۆنایەتیەکی تازە پەیدا نەکا نایباتە بارێکی تازەوە •

کاتی خۆی لیژنەی زمان و زانستەکانی کە تێیدا ئەندام بۆم ، بایەخی وشەی واتاداری دا بەو کەرتەی کە ناوی کارای لێکدراو (اسمفاعلمرکب)و ناوی بەرکاری لێکدراو (اسم مفعول مرکب) دروست دەکا وەك کەرتی (خۆر)

له (نانخۆر) و کەرتی (دەر) له (نانده‌ر) و کەرتی (شۆر) له (جلکشۆر) •
بابەخەکەش له گرنگی دەوری ئەو کەرتە له پێك هێنانی وشەکانەوە دێت ،
نەخۆ ئەو کەرتانە بە تەنها واتا نابەخشن • بۆیە بۆ لیژنە وشەی وەك لێنەر ،
تێکەر ، بەرخۆر ، ڕازەوەوەی بە وشەی داڕێژراو دانا چونکە ئەگەر کەرتە
فیعلییەکەی بە واتادار دانەنابایە وشەکان پێیان نەدەگوترا داڕێژراو • سەیر
لەوەدایە ئەو وشانە سادەش نین چونکە تاکە وشە نین ، دەمێنێتەوە سەر
ئەوەی پێیان بگوترێ (ناسادە) بەڵام ناسادەیەك کە وا نە داڕێژراوە و نە
لێکدراویشە • وشەی وەك تێکەڵ ، پێکەڵپێك بە ڕواڵەت وشەی واتاداری
تێدا نییە بەڵام ڕاستییەکەی لەمانەدا بە ئەسڵ وشەی (یەك) هەیە کە ژمارەی
واتادارە و لێی سواوە • لەبەر ئەمە داڕێژراوی بێ‌تەئویلن •

له تێکڕای ئەم بۆچوونانەوە دەبێ وشەی وەك (هەڵتەکێن ، رایەخ ،
پێخەف ، دابڕ ، وەرگێڕ)و هەرچی‌دیکەی ئەوتۆیی هەبێ بە داڕێژراو
دابندرێ ، دیارە وشەی وەك (بەهەڵەبەر ، گوڵەپێنەمبەرانە••) سەرەڕای
لێکدراو ئاویتەشن •

ئەم وشانەی داڕێژراو ، لێکدراو ، ئاویتەش ، بە کورتی هەمو
ناسادەکان مادەم بۆ بێتنە وشەی فەرهەنگی دەبێ بەسەریەکەوە بنوسرێن •
هەر لەم بڕیارەوە دەفامرێتەوە کە هەرچی پاشگر هەیە دەبێ بە پێش خۆیەوە
بلکێ • نیشانەی (پێ‌ناسین) و (کۆ) هەرچەند پاشگرنین چونکە گۆڕان
بەسەر واتای وشەدا ناهێنن دیسانەوە هەر بە کۆتایی وشەوە دەلکێن وەك
(دڵەکە ، لەدڵاندا) • کە بە یەکیشەوە هاتن هەر دەلکێن وەك (دڵەکان) •

پاشگرەکانی کار ئەمانەن :

١ ــ دەنگی (ا) وەك (ترس ــ ترسا ، ترش ــ ترشا ، کول ــ کولایەوە)
بەلای منەوە دەنگی (ی) کە دێتە پاش هەندێ وشەوە و دەیکاتە فیعل پاشگر

نیه چونکه هەر لەڕابردوودا دەردەکەوێ لە مضارعدا وون دەبێ • بە نموونە وشەی (لەرز) دەبێتە (لەرزی ، لەرزیم ••) بەڵام لە مضارعدا پێیەکە دەرناکەوێ : (دەلەرزم ، دەلەرزن••) هەرچی ئەلفەکەیە لە مضارعدا دەبێتە (ی)ی کراوە وەك ترسام ، دەترسێم ــ جۆشا ، دەجۆشێت ــ کۆشاین ، دەکۆشێین • لەگەڵ ئەمەشدا (ی) لەرزی ، دزی ، دڕی ، و هەمو فیعلێکی‌دیکە ، وەك بەدیهیە ، بەکۆتایی وشەوە دەلکێ ، هەرنەبێ لەبەر ئەوەی کە بەشێکی پێکهێنەری فیعلەکەیە •

٢ ــ پاشگری (کا) وەك : ئالۆزکا ، هەڵترۆشکا ، بزرکا •• لە مضارعیشدا دەبێتە (کێ) •• دەئالۆزکێ ، دەبزڕکێ ••

٣ ــ پاشگری (را)ی فیعلی کارابزر وەك دیترا ، گوشرا ، توسرا • لە مضارعیشدا دەبێتە (رێ) • دەگوشرێ ، دەدیترێ •

٤ ــ پاشگری (اند) وەك ترساندی ، پساندی • لە مضارعیشدا دەبێتە (ێن) •• دەپسێنم ، دەترسێنن ، دەڕمێنین ••

٥ ــ پاشگری (ەوە) وەیا (وە) کە لە ڕابردوو و ئایندەدا یەك شتە وەك : چومەوە ، دەچمەوە ــ پرسیتەوە ، دەپرسیتەوە • ئەم پاشگرە وەك لە نموونەکاندا دیارە ، دەکەوێتە دوای ڕاناوی کۆتایی فیعلەکەشەوە ، واشدەبێ بە دوا دوو ڕاناودا دێت وەك : دیتمتەوە ، ناسیانینەوە ••• پاشگرەکانی دیکە یەکسەر بە کۆتایی فیعلەوە دەلکێن و ڕاناویان بە دوادا دێن •

پاشگری غەیری کار هێند زۆرە لە ئەژمار نایەت • وەك لێرە بە پێشەوە گوتم سەرلەبەری پاشگرەکان بە کۆتایی وشەوە دەلکێن ، زوربەی توسەرانیش هەر وەهایان دەتوسن •

وشەی وەك (دڵپاك) ئەگەر لە واتادا کەرتەکانی بەیەکەوە بەسترابونەوە بەسەریەکەوە بنوسرێن بەڵام نەلکێن• دەڵێن (دارا دڵپاکە) بەڵام کە لە واتادا

لەیەکدی ترازان دەبێ دوور لەیەکدی بنووسرێن وەك : چی هەتە لــە ناو دڵ پــاکە •

وشەی وەك (دەستنوێژ) چونکە بۆتە فەرهەنــگی دەبێ کەرتــەکانی بەیەکەوە بلکێن • پێپلکە ، پێکوڕە ، سەراسنە ، گەرماژۆ •• و هەرچــی وشەی لێکدراوی وەها هەیە دەبێ کەرتەکانیان بلکێن •

وشەکانی (هەرچی ، هەرکام ، هەرکوێ) بوونەتە وشــەی لێــکدراو کەرتەکانیان ئەگەر لکانیان هەڵگرتبا دەبوایە بلکێن • بەڵام (هەر) بــەدوا خۆیەوە نالکێ بۆیە دەبێ بەسەریەکەوە بنوسرێن • بەڵام (هەر کەسێك هەر شارێك) چونکە نەبوونەتە وشەی لێکدراو دەبێ لە یەکدی دوور بنوسرێن •

نیشانەکانی پلەی بەراورد و باڵای (صفە) بێ دەمەتەقە دەبێ بە وشەوە بلکێن وەك (جوانتر ، جوانترین ، هەرەجوان) • بەڵام وشەی (هەر) لــە ڕستەی وەك (هەر دەڕۆم و نایگەمێ ـ هەر منم ئێستە وارسی عیسا ـ هەر مرۆڤ دەتوانێ بدوێ) دەبێ سەربەخۆ و لە دووری وشەی دوایەوە بنوسرێ•

لە وشەی (شتیتر)دا ئەم (تر)ە سیفەتە و بە وشەوە نالکێ •

یەکەم ، دوەم ، بیستەم ، دوازدەمین ، پێنجەمین ••• نیشانەی پلەیان بە ژمارەکەیانەوە دەلکێ و لەمەدا چ گرفت نییە ، بەڵام چ پێویست بــەوە ناکات لە هەندێ ژمارەدا دەنگی (هە) لەلاوە بێت بۆ ناو وشەکە وەك کــە هەندێ کەس دەنوسن (دوهەم ، سێهەم) چونکە ئەم (هە)یە ناچێتە کۆتایی هەمو ژمارەکانەوە تەنانەت کە نوسیشت (دوازدەهەم) ناتوانی بنوسیــت وەیا بڵێیت (دوازدەهەمین••) بەشی زۆری ئاخێوەری کوردیش دۆســتی ئەم (هـ)یە نین ئیتر بۆ دەبێ بەسەر زمانی ئەدەبیدا بسەپێت ؟

وشەی (هی) کە ئەمرازی وەسف و ئیزافەیە بە جودا دەبێ بنوسرێ وەك (ئەمە هی منە •• هی قەڵەو بگرە هی لەڕ نا) • بەڵام کە سوانی بەسەردا

هات و مایەوە (ی) دەبێ بەکۆتایی وشـەوە بلکێت وەك (گوڵی جـوان ، بەرخی بـارام) •

دوو وشە هەن لە نێوان عەشرەتە مەیلە و کوێستانیـەکانی بەشـێکی سۆراندا باون تا بڵێی گەش و ڕاگەیەنن ، بریتین لە چەنـد کەرتی ئەوتـۆ هیچیان بە تەنها واتا نابەخشن • دوو وشەکە (پێهەڵا) و (پێدا)یە وەك کـە یەکێك بڵێ (جۆگەوجۆگە ڕۆییشتم) ئەویدیکەش بپرسێ (پێهەڵا یـان پێـدا ؟) واتە بەرەو سەرچاوە و بناوانەوە وەیا بەرەو قونـاو ؟ جـوانی وشەکانیش لەوەوە دێت کە دەست دەدەن بۆ هەرچی سەرەژوور و سەرەژێرە هەر لە شاخی ڕژد و ڕکەوە هەتا دەگاتە پێدەشتی دەستەوناو و هەمـوارە وشەی یەکەمیان بریتییە لە (پێ هەڵ دا) ئەویدیکەش (پێ دا)ی عادەتی • بەلای منەوە یەکەمیان دەبێ (پێ)کەی بەجودا لە نزیکی (هەڵدا)ی بەیەکەوە لکاوەوە بنوسرێت ، (پێدا)ش بەیەکەوە بلکێت (پێهەڵا ــ پێدا) •

ــ ۲ ــ

وشـەی نـاسـادە

لە ژێر ئەم خاڵەدا دوو بەندی أ ــ دیاردەی داتاشین و قووت دانی هەندێ دەنگ• ب ــ گیروگرفتی ژمارەکان لە (۱۱)وە تا (۱۹) نوسراوە •

أ ــ لەبارەی دیاردەی داتاشین و قوتدانی هەندێ دەنگەوە :

ئەگەر ڕوون کرابایەوە ئایا مەبەست لە داتاشین ئەوەیەکە لەعەرەبیدا پێی دەگوترێ (نحت) یاخود مەبەست داڕشتنە باس لێکراوەکەیە دەتوانرا بـە جۆرێکی ڕوونتر لە کێشەکە بکۆلرێتەوە • بەهەمە حاڵ داتاشین بـە واتای (نحت) بێ وەیا بە واتای داڕشتن و (اشتقاق) بێ لە ڕێنوسدا فەرق پەیـدا ناکا چونکە هەر وشەیەکی فەرهەنگی لە دارشتنەوە وەیا لە داتاشینەوە وەیا

لە غەیری ئەوانەوە بەرهەم بێت مامڵەتی تاکە وشەی لەگەڵدا دەکرێ بە پێی تێبینی و هەڵوەمەرجێکی کە لە بەشی زۆریان دواین •

یەك تێبینی هەیە پێویستە باسی بکەم : وشەی داتاشراو و داڕێژراو و لێکدراوی لێرەبەپێشەوە شوێنی خۆیان لە زماندا کردۆتــەوە و بۆنەتــە بەشێکــی ئاخاوتن و نوسین • دەمێنێتەوە وشەی تــازە دروستکراو و چۆنیەتی پێشوازی لێکردنی • بێ گومان ڕێگە بەستن لە داهێنانی وشەی نوێ نەزۆك کردنی زمانەکەیە چونکە ئەم جیهانە وەها خێرا بەرەوپێشەوە دەڕوات و دەگۆڕێت خەریکم بڵێم زمانی پار ناتوانێ بەچاکی تەعبیر لەهەمو دۆزراوە و داهێنراو و خەیاڵ لێکراو و نەخشەکێشراوی ئەمساڵ بداتەوە • دانانی وشەی نوێش لە چەند ڕێگەیەکەوە دەبێ : یەکیان ئەوەیە خەڵق لــە خۆوە ناوێك بۆ شتێکی تــازە بابەت دابنێ • دوەمیان ئەوەیە نوســەر و زمانزان هەر یەکە لە مەیدانی خۆیدا بە دوا وشە و تەعبیری نوێدا بگەڕێ • سێیەمیان ئەوەیە لیژنەی لێزانان خەریکی ئەم کارە بن •

بەداخەوە وەها دەبێ کــام وشەی چرۆکە ئەویان پەرە دەستێنێ وەك ڕاناوە پشتلەدەستورە بەبرەوە بێکەلکە وەیا وشەی (بەروار) کــە لــە هەڵەیەکی ڕۆتەوە بۆ ناو فەرهانگانیش ڕۆییشت •

وا بە چاك دەزانم لیژنەیەکی لێزانان ئەم کارە بگرنە ئەستۆی خۆیانەوە و دەستەی کوردیش سەرپەرشتی چالاکی و بەرهەمی لیژنەکە بکات و هــەر جارەش کە لیستەی وشەی نوێ ڕێك خرا بڵاو ببێتەوە بۆ ڕەخنە و تێبینی تاکو لە ئەنجامدا وشەکان قالبی یەکجارەکی وەردەگرن و قەراردادە دەکرێن ئەوەی ڕاستیش بێ دەستەی کوردی بۆ ئەم جوزە کارە پەیدا بوە ئەگەرنا چی چاکتری لە توانادایە ؟ لە ئیمکانــدا نییە بۆ هەر تاقمە وشەیەکی نوێ کۆڕێکی وەك ئەمەیان ڕێك بخات ، بۆیەیە دەبێ لیژنە بخاتە کارەوە • ئەم

کۆڕەیش دەبێ لیژنەی لێزانی بێتەرەفانی بەدوادا بێــت بــۆ هەڵبژاردنی پێشنیارە پەسەندەکان •

بگەڕێینەوە بۆ ڕێچکەی لێکۆڵینەوەکان :

قۆتدانی دەنگ •

ئەم دیاردەیە لە ڕوانگەی ڕۆنەوە سەیری دەکرێ :

ئێمە هەرچەند نەشتوانین وشەی ئێستاکەی کوردی ببەینــەوە بــۆ سەرچاوەی مێژوویی کۆنی زمانی کوردی تا بزانین لە ماوەی چوار هەزار ســاڵدا چ گۆڕانێــکی بەسەردا هاتوە ئەوەندەمــان پێدەکرێ لە ڕێــی بەراوردکردنی وشەی لەهجە جوداکانەوە بزانین کامیان پتر لێی سواوە وەیــا بەرەو هەڵە بۆتەوە • بە نمونە ئەو وشە کوردییەی کە بە واتای (دشنام)ی فارسی و (شتم)ی عەرەبییە لە هەندێ ناوچەدا (دژنێو)ی بۆ بەکاردەهێنن • دیارە ئەم دژنێوە بۆتە (جنێو) کە وشەیەکی زیندوو و دەستوریشە چونکــە سوانی بەسەردا هاتوە نەك شێوان • جنێو بۆتە (جوێن)و جوێنیش گۆڕاوە بە (جۆن) • ئەم دوو وشەیەی (جوێن) و (جۆن) هەردوویان بیژۆك و ڕیزپەڕن تەنها بۆ ئاخاوتن دەست دەدەن (دژنێو) و (جنێو) هەردوویــان پەســەند و دەستورین بەر شێوەی زمانی ئەدەبی دەکەون • ئێمە ئەگــەر (دژنێــو) و (جنێو)مان بۆ نەپاراسترابایە نەماندەزانی (جوێن) بیژۆکە ، بێ (جوێن)یش بیژۆك بونی (جۆن)مان بۆ دەرنەدەکەوت • هەر لەم ڕێگایەوە دەتوانــین وشان بە یەکدی بگرین و ڕاستتر و لە ڕاست نزیکەکان هەڵبژێرین •

جگە لەم بەراوردکردنە دەتوانین لە ڕێی دەستورە بەرچاوەکانی سوان و قرتان لە هەر لەهجەیەکدا ماکە ڕاستینەکە بدۆزینەوە ، وەك بڵێی لەهجەیەك بە شایەد دەگرین لە خۆی •

هەروەها دەشێ لە ڕێی دەستورەکانی فۆنەتیکەوە بگەین بە حەقیقەتی گەلێك لەو وشانەی سوان و گۆڕانیان بە سەردا هاتوە •

ڕێ هەیە ناوناوە ئەو زمانانەی لە کوردییەوە نزیکن بکەین بە عەیارەی هەڵاواردنی وشەیەك بەسەر وشەیەکیدیکەی کوردیدا •

بێگومان ڕێگەی دیکەش هەن بۆ دەستنیشانکردنی وشەی پەسەند، پێویست نییە لێرەدا بە دوایان بکەوین •

لە نموونەی بەراوردکردنی لەهجە لەگەڵ لەهجەدا دەتوانین وشەی (گێ) بە وشەی (گوێ) بگرین • دیارە وشەکە بە لێسوان بۆتە (گێ) نەك بە لێزیادکردن بۆتە (گوێ) چونکە بە عادەت وشە لێی دەسوێ مەگەر بە بەڵگە ئیسپات بکرێ کە بەسەریەوە نراوە • لێرەدا بەڵگەی بەراوردکردن ئیسپاتی لێسوانەکە دەکات چونکە ئەم واوەی وشەی (گوێ) لە شێوە ئاخاوتنی کرمانجی سەرو و لە وشەی (گوش)ی فارسیشدا هەر هەیە • کە بێین وشەی (خێ) بەراورد بکەین لەگەڵ (خوێ) دەتوانین قیاسەکەی (گێ) و (گوێ)ی لێ بەکاربهێنین، بڵێین مادام لەوێدا واوەکە بنیچەییە دەبێ لێرەشدا ئەم واوە بنیچەیی بێ جگە لەوەی کە لە لەهجەیدیکەی کوردیدا وشەی (خوا) لە جێگەی (خوێ) باوە و پاڵپشتی لە ڕەسەنایەتی ئەو واوە دەکات •

لە نموونەی بەشایەدگرتنی دەستوری سوان و لێقرتانی دەنگ لە تاکە لەهجەدا دەتوانین تێبردن وەیا سوك دەربڕین وەیا گۆڕینی دەنگی دال لە لەهجەی سلێمانی بکەین بە عەیارەی ساغکردنەوەی وشە ، هەروەهاش گۆڕینی لامی قەڵەو بە ڕێی لاواز لە کۆیە و خۆشناوەتی و ڕەواندز و باڵەك و گەردییاتی و دزەییاتی بکەین بەو عەیارەیە •

لە نموونەی بەدەنگ هێنانی دەستورەکانی فۆنەتیك دەتوانین وشەی وەك دەزگا ، دەزگرە ، پژدەر بکەین بە عەیارە : دەزگا و دەزگرە لە دەستگا ،

دەستگرەوە هاتوون • لە پێشەوە دەنگەکەی (ت) لە هەردوو وشەدا قرتاوە ، کە دەزانین قرتانی (ت) لە زۆر باردا دیاردەیەکی فۆنەتیکی کوردییە ، کە تێیەکە نەما دەنگی (س)ی کپ بە وەستاوی دەکەوێتە پێش دەنگی (گ)ی ئاوازەدار • بە پێی خزمایەتی نێوان دەنگەکان ئاوازەدار حەز لە ئاوازەدار دەکات کپیش حەز لە کپ دەکات ، بەزۆریش کپ خۆ دەگۆڕێ بۆ ئاوازەدار، ئیتر سینەکە دەبێتە زێ •

وشەی پژدەریش لە هەمان ڕێگەوە لە (پشتدەر)ەوە بە قرتانی تێیەکە و گۆڕانی شینی کپ بۆ ژێی ئاوازەدار بۆتە (پژدەر) • ئا لێرەدا دەبێ بڵێم دەنگی (س) خزمی (ز)ە هەرچەند لە نوسینیشدا بەرەو (ش) بردراوە دەنگی (ش)یش خزمی (ژ)ە • ڕەنگە بەشی هەرەزۆری خوێنەری کورد وا بزانێ ئەو پیتانەی لە ئەلفوبێی عەرەبیدا شکلیان لەیەکدی دەچێ لە دەنگیشدا خزم بن کەچی ڕاستییەکەی ئەوەیە کە (س ، ش ، ف ، ك ، ت) شێوەی کپی دەنگە ئاوازەدارەکانی (ز ، ژ ، ڤ ، گ ، د)ن • بەڵام دەبێ بڵێم خزمایەتی (ت) لەگەڵ هەردوو دەنگی (ط ، د)دا جێی ساغکردنەوەیە •

بەکارهێنانی ئەم تەرزە دەستورانە بۆ دۆزینەوەی وشەی ڕاست نابێ لە پەراوێزی شێوە ئاخاوتنی ئێستاکەی کوردیمانەوە ڕاگوێزێ بۆ ئەو دەقە مێژوویی و کۆنانەی کە لە هەندێ نوسینی کۆنینەی زمانە ئێرانیەکاندا پارێزراوە • ڕەنگە بەشی زۆری ئەو وشانەی کە لە زوربەی لەهجەکاندا سوانیان بەسەردا هاتوە شێوەی دروستیان لە لەهجەیێکدا مابێت کە بشێ نارەسەنایەتی وەیا نادروستی وەیا هەڵەیی وشەی لەهجەکانیدیکەی پێ ئیسپات بکرێ • کاتێك کە هیچ عەیارەی تەرجیح لە لەهجەکانی ئێستاکەماندا چنگ نەکەوت دەشێ بگەڕێینەوە بۆ ئەو دەقە کۆنانە ــ ئەگەر هەبن ــ • جا ئەگەر ئێمە ئەم پێوانەیەمان کرد بە عەیارەی تەرجیح و هەڵاواردن بێ ئەوەی لایەنگیری بکەین ، بەئاسانی ، دەتوانین دەسبژاری

وشەی دروست و نادروست لە لەهجەکانماندا بکەین بێئەوەی دەست لــە شێوەی ئاخاوتن بدەین • ئێمە کە هاتین و تۆسیمان (ئەفەندی ، دڵ ، کردن) لێدەگەڕێین خەلقی سلێمانی بڵێن (ئەفەنگی)و کۆییش بڵێن (در) بادینانیش (کرن) •

ئنجا با بزانین چۆن دەتوانین ئەم دەسبژارە بکەین •

بەلای باوەڕی منەوە کارەکە بەندە بە دوو مەرجی سەرەتاییەوە :

یەکەمیان ، دەسبژارەکە خۆی •

دوەمیان سەپاندنی وشە دەسبژارەکان بەسەر زمانی ئەدەبیماندا •

لە ڕووی دەسبژارەکەوە ، پێویستە لیژنەیەکی لێــزانی نیــگافراوانی دلسۆزی بێلایەن کارەکە بگرێتە ئەستۆی خۆیــەوە و لە ماوەیــەکدا چی بەڕاست دەزانێ ئەوە پەسەند بکات و لە شێوەی پێشنیاردا بڵاوی بکاتەوە بۆ ئەوەی ئەگەر کەس ڕەخنە و تێبینی و نارەزایی هەبــو لە ماوەیــەکی دیارکراودا بە لیژنەکەی ڕابگەیەنێتەوە وەیا لە لای خۆیەوە لە هەمان ماوەدا بڵاوی بکاتەوە تاکو لە ڕادەی ئیمکاندا چی هەرەپەسەندە ئەویان ببێتە وشەی ئەدەبی قەرارداده • واشدەزانم سەرلەبەری کارەکە لە ماوەی شەش مانگدا بە ئەنجام دەگات •

لە ڕووی بەکارهێنانی وشە دەسبژارکراوەکانەوە پێویستە دوابڕیــار و پەسەندکردنی لیژنەکە ببێتە دەستــور و هــەرچی دەزگــای نوســین و بڵاوکردنەوە و چاپەمەنی هەیە پێڕەوی بکات • بێگومان سەلماندنی گشتی لە خۆوە پەیدا نابێ • بەداخەوە بە درێژایی ڕۆژگار یەك هۆی تەفرەقە چوار هۆی یەکبونی بەزاندوە ، تەنانەت لە زەمینەی (فقه) و قانونیشدا ئەوەی پێی دەلێن (مانع) بەهێزترە لە (مقتضی) • جا ئەگەر دەسەڵاتی ڕەسمی پشتگیری

له لیژنه و بڕیارەکانی نەکات تەنها ئەوانــه بەدوایــدا دێن کــه لەگەلیــدا هاوباوەڕن ، ئەوساش نوسینی ئەدەبی کوردی ئەو هەڕەمەیە دەبێ کە هەیە • هەلبەت ئەو لیژنەیە کە پێك بێت له جغزی دەستەی کوردی کۆڕی عیراق پێك دێت ، دەسەلاتەکەش هی دەستەی کوردی و کۆڕی عیراقی دەبێت • سەپانــدن و بەســەردا بڕینیــش لــەم کــارەدا نابێتــه دیکتاتۆرایــەتی چونــکه هەمــو یــاسا و دەستورێــکی ئــەم جیهــانه لــەلایەن کەسانی دەســەلات پێدراوەوە قــەراردادە دەکرێن و دەسەلاتی ڕەسمیش بەسەر هەموانیدا دەبڕێ • له بانگەوازەکەدا کە ئیشارەت بۆ تێبڕ نەکردنی بڕیار و پێشنیارەکانی کۆڕی زانیاری کورد دەکات ئەم لایەنــەی بــۆن و نەبۆنی دەسەلاتی لەبیر چوە ، فەرامۆشیشی کردوە کە پێشنیار و ڕێنوس و بڕیاری هیچ کەس و هیچ لایەنێك نەیتوانیوە خۆی بسەپێنێ نەك هەر هی کــۆڕ ئەگەرنا بانگەوازەکە چ لزۆمی هەبۆ ؟ ئەم کۆبونەوەیە بۆچی ؟

ئنجا کە ئەمە پێشنیاری من بێ بە زاهیر چێ لێرەدا دەیلێم لەبارەی قوتدان و سوان و گۆڕانی دەنگ وەیا سەرلەبەری کێشــەی ڕێنــوسی کوردییەوە دەبێتە کارێکی بێلزوم بەلام ڕاستییەکەی ئەوەندە بۆ نوسینەکەی من دەمێنێتەوە کە لە دوارۆژدا لیژنەکە سەیری بکات و بە تێبینێ و ڕەخنەی دابنێ •

فەرمانی زیندوکردنەوە و نەکردنەوەی دەنگی قرتاو بەوەدا ســوك و ئاسان دەبێ کە هەموومان سەلماندومانە شێوە ئاخاوتنی سلێمــانێ بنەمــای نوسینی ئەدەبیمان بێت چونکه ئەم سەلماندنە ئەرکی ساغکردنەوەی سوان و قرتانی لەهجەکانی دیکە بەلاوە دەنێ و تەنها ڕوەوڕۆی ئەو سوانە دەبێ کە لە ڕاوێژ و دەمودوی ئاخێوەری سلێمانیدا پەیدا بوە • ئێمە کە بەراوردی وشەی ئاخاوتنی سلێمانێ لەگەل وشەی شــێوەیەکی دیــکەی کوردێــدا بکەین لەوحالەدا دەبێ کە وشەکەی دیکە پەسەندتر وەیا ڕەسەنتر وەیــا

راستتر بێ نەك لە ڕۆی ئەو قرتان و سوانەی کە بەسەریدا هـاتوە • مـن
نایەم (ئەبێم)ی خوشناوەتی بیەمەوە سەر (ئەبێژم) و قرتانی دەنگی (ژ)ی
تێدا دەرخەم چونکە بەتەما نیم شێوە ئاخاوتنی خۆشناو بکەمە بنەمای تۆسینی
ئەدەبیمان هەروەها لەبەر هەمان بنۆس (ئوللاهی) مەنگوڕانیش نابەمەوە سەر
(وەللاهی) • لەمەش زیاتر دەسپارێزی دەکەم کە نایەم لێـكبدەمەوە ئایـا
(ئاوزەنگییان) دەدا لە (ئاوی زیندەگی) یا (ئاوی زیندەگانی)یەوە هـاتوە
چونکە دەبێ شێوەی ئەم وشەیە بەپێی بەکارهێنانی سلێمانێ بخرێتە تۆسینی
ئەدەبیمانەوە ، مەگەر ئاشـکرا بێ کە وشـەکەی سلێمـانێ شێواوتـر و
لێقرتاوتر و بەرەو هەڵەتر بێ لە وشەی هاوتای خۆی لە لەهجەیەکی دیکەدا •
ئێمە کە تەنها لە حاڵەتی هەبۆنی وشە وەیا تەعبیری پەسەندتر لە هێ سلێمانێ
هانا بیەینە بەر لەهجەیەکی دیکەی کوردێ دەستلێداێکی ڕەوامان کردوە،
بەولای ڕەواوە پێویستیشە ، بەولای پێویستـەوە کاری دەستخـاوێنی و
دلسۆزییە بۆ زمانی کوردێ ، ئنجا پەراوێزی دەستلێدانـەکەش تـا بلێی
تەسکە لەچاو جغزە بەرفرەوانەکەی سەرلەبەری شێوە ئاخاوتنی سلێمانێ ،
خۆ ئەگەر وەها نەلێین و نەیسەلمێنین دیسان لە سەرەتاوە لزۆم بەم تەرزە کۆڕە
نامێنێ • بەنمۆنە دەلێم کە فرەنسەییەکان هەڵەیەکیان لە لەهجەی پارسـدا
دۆزیەوە وا چاکە پارسیەکان واز لە هەڵەکە بهێنن نەك هەمۆ میللەتی فرەنسە و
دەیان ملیۆن ئاخێوەری فرەنسەیی فێری ئەو هەڵەیە بکرێن •

ئەوەی لە لەهجەی سلێمانێدا بۆتە دەقێکی زێدە بەرچاوی ئاخاوتن
مامڵەتکردنە لەگەڵ هەندێ دەنگ کە لە پێش هەمۆیانەوە دەنگی (د) دێت
بەدوا ئەویشدا (ت) ، ئنجا دراوسێبـۆنی دەنـگی (ن ، گ) و (ن ، د) •
هەروەك میسرییەکان قاف و جیم دەگۆڕن بە هەمزە و گاف ، وەیا پارسیەکان
دەنگی ڕێ دەگۆڕن بە غەین هەروەهاش سلێمانیەتێ بە زۆری دەنگی دال

تیدەبەن وەیا کاوری دەکەن ، تارادەیەك ئەو مامڵەتە لەگەڵ دەنگی (ت)شدا دەکەن •

لەلایەن دیاردەی کلۆر کردنەوە وەك کە دەڵێ (ئەحمەد ئەمەت بۆچی کرد) ناشێ هیچ گرفت و دەمەتەقە پەیدا بێ چونکە نوسەری سلێمانیێـش پیتی دەنگەکان دەنوسێت بەلام لە خوێندنەوەدا کلۆریان دەکات • دەمێنێتەوە بگوترێ ئایا دەشێ داوا لە هەمو کورد بکرێ ئەو دال و تێیە کلۆر بکات ؟ بێ گومان تەکلیفی وەها جێی بیستن نییە چ جایی سەلماندن ، نـەك هـەر لەبەرئەوەی کە گۆڕین وەیا تێبردنی دەنگەکان کۆشەشێکی بەرەو هەڵەیە ، بەلکو لەبەر هۆیەکی گرنگی دیکەی قسـەبڕەوە : ئاخێـوەری دەرەوەی سلێمانێ ناتوانێ دەنگەکان بە کلۆر کراوێ دەرببڕێت چونکە زۆر زەحمەتە بۆئەوەی زمانی بەو کلۆر کردنە نەپژابێ وەیا ماوەیەکی درێـژ لە سلێمانێ ڕای نەبواردبێ فێری ببێت وەیا بزانێ کەی و لەکوێ کلۆریان بکات •

لەلایەن قرتاندنی دەنگەکان و گۆڕینیانەوە : لە خۆم دەپرسم ئایا دەبێ وشەی وەك (بەغداد ، قەرەداغ ، گوێدرێژ ، دێت) چۆن بنوسرێ ؟ ئایا وەك دەربڕینی خەڵقی سلێمانێ بنوسرێ (بەغا ، قەراخ ، گوێرێژ ، یەت) ؟ یاخود وەك کە زوربەی هەرە هەرە زۆری ئاخێوەری کورد نزیـك لە حەقیقـەت دەریاندەبڕێ ؟ وشەی (مطبخ)ی عەرەبی بنوسرێ (مۆبەق) وەیا (مەتبەخ) ؟ وابزانم وەك بەدیهیە ئاشکرایە کە دەبێ وشەکان بەو شکڵە بنوسرێن کە لە ڕاستی نزیکترن و لە فەرهەنگدا تۆماردەکرێن • زۆرینەی کورد دەڵێـن (بەغدا) کە نزیکترە لە (بەغداد) هەروەهاش (قەرەداغ) وشە دروستەکەیـە نەك (قەراغ) • لەبارەی وشەی وەك (گوێرێژ)ەوە : ئەگەر بمانەوێ ئـەم وشەیە بێدال بنوسرێ دەبێ بگەڕێینەوە سەر فەرهەنگ و هەمو ئەو وشانەی کە دالی (درێژ)یان پاراستوە دالەکەیان لێ بقرتێنین هەر بۆ خاتری (گوێرێژ) بە ڕاست بگەڕێ ، ئنجا هەمو ئاخێوەری کوردیش کە دەڵێ (گوێدرێـژ)

بگێڕینەوە لە نوسینی وشە ڕاستەکە • وشەی (یەت) کە ئایندە وەیا ئێستاکەی
(هات)ە دەبێ بە شێوەی سلێمانیش (ئەهێت ، ئەیەت) بێ • وشەی (مۆبەق)
کە بە سوان و بە گۆڕان (ت)ەکەی بوە بە (و) ڕێ خۆش دەکات بۆ سەپاندنی
(دەس) لە جێگەی (دەست) و سەپاندنی (حەوهەزار) لە جێگەی (حەفت
وەیا حەوت هەزار) •

بە هەمەحاڵ ڕێدان بە پەسەندکردنی قرتان و شێوە گۆڕان لەو وشانەدا
کە زوربەی ئاخێوەری کورد قرتان و گۆڕانیان تێدا نەکردوە دەبێتە هـۆی
دۆ شێوانی زێدە گەورە : یەکەمیان ، شێوانی زمانەکە دوەمیشیان شێوانی
ئاخێوەری کورد کە هەر خۆی دەبێتەوە نوسەر • لەوە هەر بگەڕێ کە بێڵانە
سەرەدەری لەو قرتان و گۆڕانە ناکا • ئەم تەرزە قرتان و گۆڕانە کە بەسەر
زمانی ئەدەبیماندا سەپا دۆ ئەرکی نوێزاد دەخاتە سەر شانی ئاخێوەر و
نوسەر و خوێنەری بادینی : جارێکیان کە دێت بۆ بەرژەوەنـدی زمـانی
یەکگرتو واز لە نوسینی هەمو لەهجەی خۆی دەهێنێت ، جاری دیکەشیان
کە ناچار دەبێ لەبەر خاتری سوانو گۆڕانی ناوچەیی واز لە ڕاستە زمانەکەی
زوربەی ئاخێوەری کورد بهێنێت •

کورتەی باوەڕی من کە پتر لەوەی خۆی خۆش بوێ بـەرژەوەندی
زمانی یەکگرتومانی خۆشدەوێ ئەوەیە کە سوان و قرتان و گۆڕان لـەو
وشانەدا دەسەلمێندرێ کە زوربەی ئاخێوەری کوردی لەسەری ڕۆیشتبێت

هەر لەناو توێژی باسی قرتانی دەنگدا ڕۆبەڕوی جۆرێك قرتان دەب
کە لە ڕێزمانەوە بەرەو ڕێنوس دێتەوە ئەویش قرتانی (ب)ی ڕێژەی فەرما
فیعلە لە هەندێ حاڵەت و هەندێ فیعلدا •

وەك دەزانین ڕێژەی فەرمان لەو فیعلانەدا کە پێشگریان پێوەیە و
بۆنەتە فیعلی لێکدراو دەشێ نیشانەی (ب)ی فەرمانیان بـڕوات و دەش

بشمێنێتەوە وەك : هەڵبڕە ، هەڵبڕە ــ هەڵبگرە ، هەڵگرە ــ تێبکۆشە ، تێکوشە ــ سەربڕە ، سەربڕە ــ بەئاگربکە ، بەئاگرکە ــ هتد •

وابزانم لێرەدا قسەمان لە کوێرکردنەوەی ئەم دەستورە چەسپاوەی هێلان و نەهێلانی نیشانەکە نییە چونکە قرتانەکە دەستورییە نەك بیژۆك ، قسەمان لە چۆنیەتی نوسینی وشەکانە لە هەردو حاڵەتدا ••• لێرە بەپێشەوە لەنێوان باسی پێشگردا کە هاتمە سەر باسی نیشانەکانی فەرمـان و نەهی و نەفی و مضارعە قسەم لە قرتان و نەقرتانی ئەم نیشانەیەی ئەمـرە کـرد و ئێستا ناگەڕێمەوە سەری ، ئەم پێدا هاتنـەوەش داخـوازی سەرەبـاسی قوتدانی دەنگ بو کە لە بانگەوازەکەدا نوسراوە • بەڵام ئەوەندە دەمێنێتەوە کە بڕیار بۆ قرتاندن و نەقرتاندنی نیشانەکە لە هەندێ بار و لە حاڵەتی فیعلی لێکدراودا بدرێ وەك کە دەگوترێ : سەربڕە ، دەغڵەکە ڕۆکە، قوڕەکە ماڵنج دە ، پیاوی چا بە (لێرەدا «چاك»یش لێی قرتا) •• هتد بەڕای من نە زەرەر هەیە لە بەجێهێشتنی مەسەلەکە بۆ دڵخوازی نوسەر و ئاخێوەر نە سودیش هەیە لە سەپاندنی ژیاندنەوەی ئەو نیشانەیە چونکە مادەم قرتاندنەکە شکلی دەستوری وەرگرتوە زەرەر لە هیچ سەروبەرێکی ڕێزمان و نوسینی ئەدەبی نادات بە نمونە : دەتوانی بڵێیت (لاکەوە ــ سەرکـەوە ــ پێـش‌کەوە ــ دورکەوە ــ نێزیك‌کەوە) بەڵام ناتوانی بڵێیت (دەرگاکە کەوە ••) فەرق‌کردنی شیان و نەشیانی قرتاندنیش لەوشوێنانەدا کاری سەلیقەیە ئەوەی لە خۆیشی ڕانەبینێ قرتاندنەکە لەجێی دروستدا بکات با خۆی لە دودڵی ڕزگار کات و نیشانەکە بەکاربهێنێ ••

ڕێژەیەکی دیکەی فیعل هەیە دەنگێکی (ب)ی تێدا دەقرتێ بەڕواڵەت هەر دەڵێی نیشانەکەی ئەمرە بەڵام هەو نییە و شتێکی دیکەیە : لە گەلێـك ناوچەی کورد زماندا لەجیاتی بمکردبایە ، بچوبامایە •• دەڵێن بمکردایـە ، بچومایە ــ ئەم (ب)ە لێرەدا شکلێکی فیعلی (بون)ە ، هـەرچـی (ب)ی

سەرەتای فیعلەکەیە ئەویان نیشانەی ئەمرە (لەڕاستیدا لێرە نیشانەی خۆزی وەیا مەرج و شتی ئەوتۆیی‌یە و لەگەڵ ئەمردا لەوەدا کۆدەبنەوە کە هەمتویان فیعلی ئینشائین ...) • هەڵبەت ئەم قرتانەش هێ دەستلێدان نییە و خەڵقی لێ مەنع نـاکرێ •

ئەو فیعلانەی کە بە دەنگی (هـ) دەستپێ‌دەکەن سـەرەڕای (ب)ی نیشانەی ئەمر هێیەکەشیان دەقرتێ وەك کە دەگوترێ (هەڵێنە ، هەڵاوێژە ، تێوەرێنە ، هەڵێ ...) لەجیاتی (هەڵبهێنە ، هەڵبهاوێـژە ، تێوەربهێنـە ، هەڵبهێ...) • بەشێك لەو فیعلانەی کە بە هەمزە دەستپێ‌دەکەن وادەبێ هەمزەکەیان دەقرتێ وەك (داخێوم ، بنگێوە ..) لەجیـاتی (دەئاخێـوم ، بئەنگێوە ..) • لەبارەی وشەی (بنگێوە)وە لە شێخ عەلی تاڵەبانی دەگێڕنەوە کە لە پیریدا گوتویەتی : کاتی خۆی کە مامۆستای سوختەخانە لە حینجەکردندا دەیگوت «بێژێر بی بنگێوە سینێ ..» عەلی کوێر بێ نەمدەزانی مەبەستی وەستاندنی سینەکەیە • لەمەوە دیارە کە تێبردنی ئەو هەمزەیە لە کۆنەوە و بە بەرینایی کوردستان باو بوە •

ڕای من لەبارەی ئەم جۆرە سوان و قرتانە ئەوەیە کە هـەر وەك لـە عەرەبیدا (یستطیع) و (یصطیع) ڕەوان ، لە کوردیشدا بە مەرجی نەشێوانی ڕیزی دەنگی وشەکان شێوەی سواو و نەسواوی وشەیەك کە لە زوربەی لەهجەکاندا باو بێ هەر ڕەوایە بەڵام دیارە نەسواوەکەی پەسەندترە •

وشە هەیە دەقی کۆنی ماوە بەڵام سواوەکانی پتر لەکاردان وەك وشەی (خاتون) کە تەنها بۆ ناوی کۆك و لە شێوەی ئاوەڵنـاودا بەکاردێـت وەك ئەوەی یەکێك ناوی (خاتون) بێ وەیا بگوترێ (کیژێکی خاتونە) لەوە بەولاوە سێ جاران کورت کراوەتەوە بۆتە (خاتو ، خات ، خا) پتریش لە ئەسڵەکە مەبەست ڕادەگەیەنن ، تەنانەت جارێکیان لە ئەدیبێکی کوردم بیست گوتی

گوێم لێ بۆ بانگ‌کرا (خا فاتم) دەرحاڵ بیرم بۆ ئەوە چۆ کە ئەم (خا)یە دەشێ ببێتە نیشانەی مێبینە لەو وشانەدا کە پێویستیان بە جوداکردنەوەی نێر لە مێ هەیە وەك (خا دکتۆر ، خا وەستا ، خا سەرتاش ٠٠) • لەم وشەیەدا ژیاندنەوەی (خاتون) لە جیاتی لەقەبی (خاتۆ) سۆدی نییە چونکە ئێستاکە هەر دۆ وشە خزمەتی ئاخاوتن دەکەن هەریەکەیان لە مەودای خۆیدا • (خات) و (خا)ش لە شوێنی تایبەتیدا هەر ژەوان چونکە بە فرەوانی لەکاردان و ڕیزی دەنگەکانیشیان نەشێواوە ، ئەگەر (خات) بۆبایە (تاخ) بیژۆك دەبۆ •

لە بەرەی فیعلدا ڕێژە هەن لە لەهجەیەکەوە بۆ لەهجەیەك جوداوازی تێدا پەیدا بوە وەك : گوتبێتم ، گوتبم ــ دەڕۆیت ، دەڕۆی ــ کردوەتی ، کردییەتی ، کردیتی ــ دیتۆمە ، دیتۆتم ــ نوستۆمە ، نوستۆتم ــ دەچێتن ، دەچێت ، دەچێ • بەلای منەوە تا ئەو ڕۆژەی بڕیار لەسەر یاساغ کردنی ئەم مامڵەت جودایی‌یە دەدرێ هەمۆیان ڕەوان بەڵام وا چاکە چی لە لەهجەی سلێمانیدا باوە ئەویان بەکاربێت هەرچەند لەوێشدا مامڵەت جودایی هەیە • بەڵام دەتوانم بڵێم لەنێوان دۆ ڕێژەی (کردبام، بمکردایە)دا پێویستە (کردبام) ڕێژەی ئیحتیمالی بێت وەك (ئەگەر کردبام پێمەوە دیار دەبۆ) بمکردایەش بۆ خۆزی خواستن بێ وەك (کاشکی بمکردایە ، بمکردبایە) •

باسی قرتان و سوان دەمانهاوێتە سەر لێکۆڵینەوە لە باسی بەسەرەوەنان و لێ زیادکردن ، لێرەشدا کارمان هەر بەو لێ زیادکردنە هەیە کە لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانیدا دەکرێ چونکە هەر خۆی بنەمای زمانی ئەدەبیمانە و کەس گوێ ناداتە ئەو ناوچانەی لەبری (بەلام) دەڵێن (٠٠ بەرانەکینێ) • ئاخێوەری سلێمانی لە هەندێ شوێنی ئاخاوتندا زیادییەك دەخاتە کۆتایی وشەوە وەك زیادی (وانێ) بە دواکار و دەستەی ناودا • من بەش بە حالی خۆم تا ئێستا لە کەسم نەبیستوە و نەشمخوێندۆتەوە لە

بنەچەك و سەرچاوەی ئەم زیادیەی كۆلیێتەوە • ئەوەندەی تۆسینی كۆنی سەر بە زمانە ئێرانیەكانیشم هاتبێتە بەرچاو نەمدیتوە شتێـكی وەك (وانێ) باو بوبێت ، وەك بشزانم تەنها لە سلێمانێ و شوێنی لەوەوە نزیك بەكاردێت، ڕەنگە ڕاستیش بێ بگوترێ فەرق بە كەمبونەوەی دەكرێ نەك بە زیادبونی بەتایبەتێ لە تۆسیندا •

هەرچەند لە زۆر حاڵ و باری تایبەتیدا حەز لە بیستنی ئەم (وانێ)یـە دەكەم ، وەك كە گوێم لێ دەبێ لە چیرۆكە تەمسیلیەكانی ڕەفیق چالاك بـە جۆری ڕەزا سۆك لە دەمی ئاكتۆرەكان دەهـاتە دەرەوە ، دیسانـەوە بـە بارگرانیەكی بێلزومی دەبینم بەسەر تۆسینی ئەدەبیمانەوە • جگە لەو گرانی و بێلزومیە دەشبێتە ئەزمۆتێكی ئەبەدێ بۆ دانیشتوی دەرەوەی سلێمانێ كە هەتاهەتایێ زمانناسێ خۆی تێدا تاقێ بكاتەوە لەوانەیشـە دوای مەشـق و خۆڕاهێنان ئنجا بلێ (چەند خۆشە بەهارەوانێ ، دەچم بۆ كڕینی میوەوانێ••)

زیادیەكی دیكە ئەو (ر)ە لاوازەیە دەچێتە كۆتایێ ڕێژە ئـەمری وەك (بچۆرەوە ، بمەرەوە) • ئەوەی سەرنج ڕادەكێشێ نەهـاتنی (ر)ەكەیە لە كۆتایێ غەیری ئەم ڕێژەیەدا هەرچەند پاشگرەكەشی پێـوەبێ دەگوتـرێ (چۆوە ، ئەچێتەوە ، ئەمماتەوە ، ئەیخوێندەوە ••) فیعلی وەك (بمەرێ ، «مەمخەرە هاوییەیی هەولی فیراق»)یش هەر لەمبابەتەیـە ، وەك دەبینـین نەهیش وەك ئەمر وایـە ••

ئەم زیادییەش سەرچاوەی ڕۆنی نییە و هەر لە سلێمـانێش بـاوە • بێ‌گومان ئەمیش وەك (وانێ) هەقی بەسەر تۆسـینی ئەدەبی یەكـگرتوەوە نییە و ناشێ بەسەر هەمۆ كورددا بسەپێ • ناوناوە لە لەهجەی دیكەشـدا زیادێ بۆ هەندێ وشە دێت وەك كە لەێوان بەشـێك لە عەشـیرەتەكاندا وشـەی (دەگـیرێ) دەبێتـە (دەگـیرەرێ) ••• عومـەر دەبێتـە

(عومبـەر) ••• (کەسـســارە) دەبێتـە (کـەستـازە) • بەڵـێ دەزانم ئەم زیادییانە دەستوریان نییە وەك (ر)ە لاوازەکە دەستوری هەبـێ بەڵام بە هەمەحاڵ ئەوانیش زیادێن و ڕەنگبێ ئەگەر لە سلێمانێ باو بێنایە خۆیان بۆ ناو شێوە نوسینی ئەدەبێ نامزەد بکردایە وەك کە فیعلی (یەت) لەبری (دێت) وەیا (یەکێکی‌کە ـ لەبری یەکێکی دیـکە) بـە ڕاشـکاوێ دەنوسرێت • لەلایەن بونی دەستوریش لە هێنانی ئـەو (ر)ەدا زوربـەی هەرەزۆری کوردیش کە بەکاری‌ناهێنن لەسەر دەستورێکی گشتێ دەڕۆن کە نەك تەنها لەو ڕێژەیە بگرە لە هیچ ڕێژەیەکدا زیادێ ئەوتۆیێ ناهێننە نـاو ئاخاوتنەوە ، خۆ ئەگەر بە ڕێکەوت لێرە و لەوێ زیادییەکیش هەبێ کەس گوێی ناداتێ رەنگە هەر نەشێ‌بیسن وەك کە لە دەشتی کۆیێ دانیشتوی چەند دێیەك لەجیاتێ مانگەشەو دەڵێن (مانگاشەو) هەروەها دەڵێن (دوانان) و (سێیانان) لەجیاتێ (دوان) و (سێیان) • وشەی گەمەش دێ جار کۆدەکەن و دەڵێن گەمانان• هەر ئەوانیش ڕێژەی فیعلی تێپەڕ لە هەندێ شێوەیدا دەدەنە فیعلی تێنەپەڕ وەك کە دێن دەڵێن (نوستوتم ، چوتم و هاتوتمەوە••) لە بەری سلێمانێ لەبری ئەمانە دەڵێن چووم هاتووم ، کە فیعلەکەش تێپەڕ بێ دەڵێن (کردێمە ـ کردوەتم) • گوێم لێ بوە گوتراوە ئەم (ر)ە لەم شوێنەدا هاتوە تاکو بزوێنی بەرایی پاشگری (ەوە) بپارێزێ کە لەو ڕێژەیەدا بەدوا بزوێندا دێت • دیارە بزوێنیش بە بزوێنەوە نالکێ • لە وەرامی ئەم بەڵگەیەدا دەڵێم :

١ ـ دەزانێن نیشانەی پێناسینیش بە خۆی و بزوێنەکەی پێشیـەوە وادەبێ دەکەوێتە دوای بزوێنی ئەلفەوە کەچێ ئاخێوەری سلێمانێ بزوێنەکەی پێناسین تێدەبات و نە (ر)ی لاواز و نە هیچ دەنگێکی دیکەش نایەنێ بـۆ پاراستنی ئەو بزوێنە بەنموونە دەڵێ (براکە ، چراکە) کەچێ لە گەلێك شوێنی دیکەدا (ی)ی پێوەندی دێنن و بزوێنی نیشانەکەی پێدەپارێزن و دەڵێـن (برایەکە ، چرایەکە) •

٢ ــ له سلێمانێش به زۆری که ڕێژەی ڕابردوی بەردەوام دەهێنن و پاشگری (ەوە)ی دەدەنێ بزوێنی بەرایی پاشگرەکە تێدەبەن وەك کە دەڵێن (ئەچۆوه ، ئەبۆوه ــ لەجیاتی ئەبوەوە ، ئەچوەوە...) کەچی بەدوا ئەلفـدا بزوێنەکە دەپارێزن وەك کە دەڵێن (گـەڕایەوە ، بۆژایەوە) .. لەجیاتـی (گەڕاوە ، بۆژاوە) .

٣ ــ هەر له سلێمانێ دەڵێن (ئەم پەنجەرەیە ، ئەو پیشەیە) بەلام کە وشەکان کۆکران بزوێنەکەی دوای ناوەکان تێدەبـەن و دەڵێـن (ئـەم پەنجەرانه ، ئەوپیشانه) لەبری (ئەم پەنجەرەیانه ..)

٤ ــ له سلێمانێ و غەیری سلێمانێش وشە کە کۆکـرا بزوێنی (ە) فەتحەی کۆتایێ وشەکە تێدەچێت وەك (پەنجەران ، شەدان ..) کورتەی قسە ئەمەیە کە پاراستنی بزوێن نابێتە هەنجەتی هێنانی ئەو (ڕ)ە لاوازه ، پاراستنی بزوێنەکەش وەنیە لە هەمو حاڵاندا بەر دەستورێکی گشتی بکەوێ، ئنجا له هیچ نمونەیەکدا نادیترێ بزوێنەکە وەیا بزوێن به گشتی به هێنانی (ڕ) بپارێزرێ ، ئەوەی وەك (نون الوقایة) بزوێن دەپارێزی له کوردیدا دەنگی (ی)ە . کەواته دەبێ لەجیاتی (بلێرەوەوانی) بنوسین (بلێوه) خۆ ئەگـەر ئەمەش نەسەلمێندرێ نابێ (بلێوه) کوێربکرێتەوه چونـکه ئەمیان ڕاڕەوی دەستوری و زۆرینەی ئاخێوەرە .

گیروگرفتی ژمارەکان له ۱۱ تا ۱۹

لێرەدا گیروگرفت له دو ڕوەوه هەڵدەستێ :

یەکەم : لەو (ن)ەی کە له زاری سلێمانیدا دەکەوێتـه نـاو ژمارەکانی ۱۱ ، ۱۲ ، ۱۳ ، ۱٦ .

دوەم : له قرتانی دالی (یازده ، دوازده ، سێزده ، پـازده ، شـازده) ئەویش هەر له زاری سلێمانێ .

بەدوا ئەو گرفتانەدا بادانەوەیەکیش بۆ ژمارە (٧) پێویستە •

لەبارەی ڕۆی یەکەمەوە کە تۆنی ژمارەکانی (١١ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٦)یە : ڕۆن‌کردنەوەی ئەم گرفتە بەمجۆرە دەبێ :

سەرنج بگرین دەبینین لە ژمارەکانی (١٤ ، ١٧ ، ١٨ ، ١٩) گرفتی ئەو تۆنە لە لەهجەی سلێمانیشدا پەیدا نییە چونکە لە هیچیاندا تۆن نییە • ژمارەی (١٤) لەوەدا پرسیار پەیدا دەکا ئایا بە ئەسڵ (چوار) و (چواردە) یاخود (چار) و (چاردە)یە ؟ بەلای منەوە (چوار) ڕاسترە چونکە واوەکە لە زمانی دیکەشدا دەردەکەوی وەك Four ی ئینگلیزی ، تەنانەت کە دێن بۆ (چارەگ) وشەی quarter بەکاردەهێنن لەوێشدا واوەکە پارێزراوە • لە فارسیدا وشەی (چهار) بەلای (چار)دا دەچێتەوە چونکە ئەو دەنگەی (ھ) بەرەو قرتان نزیکترە تا ئەوەی بیێتە (و) بەلام زۆرینەی زمانە ئەوروپاییەکان کە واوەکە دەپارێزن وشەکە بەلای (چوار)دا دەبەنەوە وشەی (چارەگ) کە واوەکەی دۆڕاندوە و کافەکەشی کردوە بە گاف نەیتوانیوە وشەی (چواریەك) بکوژێت • بۆیە دەتوانین بڵێین (چارەگ) سوان و گۆڕانی بەسەردا هاتوە نەك ڕەسەنە •

لە ژمارەکانی (١٤ ، ١٧ ، ١٨ ، ١٩)دا گرفتی پەڕینی (د)ەکەش پەیدا نییە چونکە ئاخێوەری کورد بە تێکڕایی دەیڵێت تەنانەت کە دانیشتوی سلێمانی دەڵێ (حەڤقە) دالەکەی سەلماندوە بەلام لە شێوەی گوشینی ڤییەکە دەری بڕیوە •

لە تۆنەکەی (١٥)ی شێوەی سلێمانیش گرفت نییە چونکە بە ئەسڵ وشەی پێنچ تۆنی تێدایە •

گرفت لە ژمارەکانی (١١ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٦)دا هەیە و لە پەڕاندنی (د)ەکەی ژمارە (١٥)ش بە پێی ئاخاوتنی سلێمانی •

له له‌هجه ئاخاوتنی سلێمانیدا ده‌گوترێ (پانزه ، دوانزه ، سیانزه ، شانزه) له‌مه‌شدا دۆ جاران مامله‌ت جـوداییَ کردوه له چاو چوارده و هه‌ژده‌دا : جارێکیان که هاتوه دالی ژماره‌ی (١٠)ی په‌ڕاندوه به‌پێی ده‌ستوره گشتییه‌که‌ی قوت‌دانی ده‌نگی دال • جارێکیشیان که له‌لاوه تۆنێکی هێناوه بۆ ناواخنی وشه‌ی ژماره‌کان • واده‌زانم له‌و وشانه‌دا په‌ڕاندنی داله‌که یه‌کسه‌ر بۆته ڕێ خۆشکه‌ره‌وه بۆ هێنانی ئه‌و تۆنه به پارسه‌نگی تێکچونی زه‌نگ و له‌نگه‌ری وشه‌کان : تۆ که ئه‌و دالانه‌ت سواند و گوتت (پازه ، دوازه ، سیازه ، شازه) هه‌ست به ناله‌باریه‌کی فۆنه‌تیکی ده‌که‌یت و پێت‌خۆشه له‌و ناله‌بارییه ده‌رچیت • له‌نێوان هه‌مۆ ده‌نگه‌کانی کوردیشدا ته‌نها ده‌نگی تۆن له‌و شوێنه‌دا ده‌بێته پارسه‌نگێکی ڕۆح‌سوك • ئـه‌م ڕاستییه‌ش به سه‌لیقه و به ئه‌زمۆن ده‌رده‌که‌وێ • تۆ سه‌یری ئـه‌و له‌هجانه‌ی که دالی ژماره‌کان ده‌هێڵنه‌وه دێن تۆنی (١٥) وه‌ها سوك ده‌رده‌بڕن له قرتانی نزیك ده‌خه‌نه‌وه و ده‌ڵێن (پازده) هه‌ر چونکه هاتنی تۆن له‌و شوێنه‌دا به‌دیار داله‌که‌وه قورس ده‌رده‌چێت • له‌مه‌وه ده‌رده‌که‌وێ ، لادانی ئاخێوه‌ری سلێمانیَ له وشه دروست و ڕه‌سه‌نه‌کانی (پازده ، دوازده ، سێزده ، شازده) له‌به‌ر په‌ڕاندنی داله‌که ناچاریه‌کی فۆنه‌تیکی بوه • به‌ڵگه‌ش له‌مه‌دا ئه‌مانه‌ن :

١ ـ وشه‌کان به ئه‌سڵ دالیان تێدایه •

٢ ـ له هیچ که‌رتێکی ئه‌و وشانه‌دا ـ جگه له پانزده ـ به‌ئه‌سڵ ده‌نگی تۆن نییه •

٣ ـ به‌شی هه‌ره زۆری کورد نه داله‌که ده‌قرتێنن و نه تۆنیش به زیاده‌وه ده‌هێنن •

ژماره‌ی (١٥) ده‌شێ به‌پێی ئه‌سڵی که‌رته‌کانی بنوسرێ پانزده ، هه‌روه‌ها ده‌شێ به‌پێی ده‌ستوری ڕه‌سه‌ن و دروستی سوانی ده‌نگ (پازده) بێ •

ژمارەی (١٧) کە بەشی هەرە زۆری ئاخێوەری سلێمانی (حەڤڤە)ی دەردەبڕن دەبێ (حەڤدە) بنوسرێ و چڕێگەی دیکەی لەپێشدانییە : ئەسلی وشەکە (حەفتدە) بوە • لەپێشەوە دەنگی (ت) تیێدا سواوە ، ئنجا بەپێی داخوازی دەنگسازی دەنگی کپی (ف) لە دراوسێیەتی (د)ی ئاوازەداردا بۆتە (ڤ)ی ئاوازەدار و وشەکە بۆتە (حەڤدە) •

دەچمەوە بۆلای ژمارە (٧) کە بەشێکی ئاخێوەری کورد (حەوت) و بەشێکیشی (حەفت)ی دەردەبڕێ • ساغکردنەوەی کێشەکە بە چاکی لە بەسەرکردنەوەی (حەڤدە) و (حەفتا)دا هەڵدێنجرێ چونکە ئەوانەی دەشڵێن (حەوت) لەو دوو ژمارەیەدا دەگەڕێنەوە بۆ بنیچەی وشەکە کە (حەفت)ە • ئەگەر گوترابا (حەوت ، حەودە ، حەوتا) ڕێی تێدەچو دەمەتەقە لەسەر پرسیارەکە هەڵستێ و گوێنەدەینە (هفت)ی فارسی و Seven ی ئینگلیزی و Sept ی لاتینی کە هەموویان بەلای دەنگی (ف)دا دێنەوە نەك (و) •

کەواتە ژمارەکان لە نوسینی ئەدەبیدا دەبێ بەمشێوەیە بنوسرێن :

چوار ، حەفت ، یازدە ، دوازدە ، سێزدە ، چواردە ، پانزدە یاخود پازدە ، شازدە ، حەڤدە ، هەژدە ، نۆزدە •• حەفتا ، حەفصەد • حەفت هەزار •• حەفت ملیار •••

گیروگرفتی نوسینی کردار لەگەڵ ڕاناو لە ڕوی پێکەوە نوسان و پێکەوە نەنوسانیانەوە

ئەم گرفتە زۆری بەبەرەوەیە :

جارێ با لەپێشەوە بڵێم من لە زاراوەی (کردار) ڕازی نیم و لایەنگیری (کار)م لەبری فیعل ، لەخۆڕاییش لایەنگیر نیم :

١ — کار پتر لەگەڵ مطلقی (عمل) ڕێکە ، هەرچی (کردار)ە تاڕادەیەك بەلای ئاکارەوە دەبێتەوە •

٢ — سێ وشەی (کار ، کارا ، بەرکار) لەبری (فعل ، فاعل ، مفعول) زۆر شیرن و ڕێکوپێکن • لە (کردار) وشەی بە واتـای (فاعـل — کارا) هەڵناسێ •

٣ — بەتیکڕایێ خولی وشەی (کار) بەناو ڕێزمان و فەرهەنگ و زاراوە جوداکانی لکی زانستەکان گەلێك بەر فەڕاح و فرەوانترە لە هێ (کردار) وەك وشەی (کارگێڕ ، کارم پێت‌ماوە، کارامە، سەرکار، کارم خوێندنە••کاریگەر) هەمۆشی بەلای کردن و جموجۆڵــەوە دەڕوات • کاتێ خـۆی کە کۆڕی زانیاری کورد وشەی (کار)ی لەبری (فعل) پەسەندکرد دەیزانێ (کردار)یش هەیە بەڵام تای (کار)ی نەدەکردەوە مەعلۆمیش بۆ بەلایەوە کە (فرمان) هەر بەجارێ بێ‌کەڵکە چونکە لە (فەرمۆن)ی ئەمر کردنەوە هاتوە ، لە واتاشدا کە دەڵێی (فرمانی خۆم جێ‌بەجێ کرد) وەك ئەوەیــە کە بڵێی (واجبی خــۆم بەجێ‌هێنا) ئنجا وشەی (واجب) ببێتە (فعل)ی قەواعید • وادەزانم چاوەڕوان ناکرێ لە سەپاندنی زاراوەیەکدا پتر لەو بەڵگانەی بۆ (کار) ڕەچاو کراون ڕەچاو بکرێ • ئنجا کە نەسەلمێندرێ چۆن پێشنیاری کۆڕ و غەیری کــۆڕ بڕ دەکات ؟

بگەڕێمەوە بۆ کێشەی کردار و ڕاناو •

نازانین مەبەست لە (ڕاناو) چییە •

کرداریش هەر بە ڕاناوەوە ناتۆسێت، ڕاناویش هــەر بــە کردارەوە ناتۆسێت •

لەپێشەوە بزانین ڕاناو لێرەدا دەبێ چێ بێ ؟

بەشێکی زۆری زمانەوانانی کورد شوێنپێی ڕێزمانە مەشوورەکانی دنیا هەڵدەگرنەوە و ڕاناو دەکەن بەو چەند بەشەی لەواندا دیـار کراوە ، لای هەندێك لەو زمانەوانانە ژمارەی ڕاناو دەگاتە (٨) • لای هەندێکی دیکەش دەگاتە (٧) و بەرەژێرتریش • لە ڕۆی نوسینەوە ناشێ لەو هەموو بەشانـەدا یەك پێوانە بەکاربێت • بەنمونە ئەوەی پێیدەڵێن ڕاناوی ئیشارێ (ئەمـە ، ئەوە ، هۆوە ، ئەمانە ••) کۆنابێتەوە لەگەڵ ئەوەی پێیدەڵێن ڕاناوی هەیێ کە بریتییە لە وشەی (هێ) وەیا ڕاناوی گەیەنەر کە بریتییە لە (کـە)ی ناو ڕستەی وەك (ئەوی کە پێم گوتیت) • بەپێی ئەو دابەشکردنانە سەرلەبەری وشەکانی ڕستەی (ئەو هیچانەی کە هێ تۆن هێ منن) ڕاناون • وەك دیارە بەشی زۆری ئەو ڕاناوانە لە ڕۆی ڕێنوسەوە فەرقیان نییە لەگەڵ وشـەی عادەتیدا ، بۆیەیە وا دادەنێم کە مەبەست لە ڕاناو ئەوە بێ پێیدەڵێن (ڕاناوی کەسێ) وەك (من • تۆ ، ئێوە) لەوێشدا مەبەست ڕاناوی لکاو بێ چونکە سەرێشەی گەورە لە چۆنیەتی نوسینی ئەودا پەیدایە •

ڕاناوی لکاو نەك هەر بەکارەوە بگرە بە هەموو وشەیەکەوە دەلکێت • دەستوری گشتێ چۆنیەتی نوسینی ڕاناوی لکاویش وەك لە نـاوەکەیەوە دیارە ئەوەیە کە دەبێ هەمیشە بە وشەی پێش خۆیەوە بلکێ وەك : دەستمان هەڵگرت ، برام هات ، دیتمان ، منم ، بمگرە ، من دۆستتـم ••• دەبینـێ ڕاناوی لکاو بە ڕاناوی لکاوەوە دەنوسێت هەردوکیشیان پێکەوە بە وشەی پێش خۆیانەوە دەلکێن ئەو وشەیە هەرچێ دەبێ با ببێ •

تا ئێرە گرفت لە جۆری نوسینی ڕاناوەکاندا نابینم ، بەڵام لەو حاڵەتەدا کە ڕاناوی لکاو جێگۆڕکێ دەکات پێویستە بڕیار لەسەر چۆنیەتی نوسینی بدرێت بە نمونە (دەگرم) دەبێتە (دەمگرت ، نەمدەگرت ، هەڵم نەدەگرت ، پێم هەڵنەدەگرت) •

ئنجا دەگوترێ (هەڵم نەگرتبای) وەیا (تێیان هەڵنەپێچابایانیە ، پێیـان وەرگەڕاندبوین • تیم رانەدمدیتیت ••) •

ئەگەر ئارەزۆ بکەین دەتوانین دەمەتەقە و بەڵگەکاری دوور و درێـژ لەسەر چۆنیەتی نوسینی ئەو ڕستە وەیا دەستەواژانـە هەڵستێنین بـەڵام لێرەدا هەم بە نیازی کورت کردنەوەی قسە و هەم بە هۆی ئەوەندە ڕۆناکییەی کە تائێستا هاتوە بۆ ناو تێکڕای گرفتەکان بیر و ڕای خۆم لەم چەند خاڵەدا لەبارەی کێشەکەوە دەردەبڕم :

١ ــ کە ڕاناوەکە کەوتە نێوان کار و نیشانەکانی (مضارعە ، أمر ، نهی، نفی) بە هەردو لای خۆیەوە بلکێ لەوڕۆوە کە ئەو نیشانـانە بـە کەرتی تەواوکەری فیعلەکە حیساب دەکرێن ئیتر بنوسرێ (دەتبینـم ، بتبینـم ، ناتبینم ، مەمبینە ، بمبینە ، نەتدیتم ••) •

٢ ــ ناوناوە وادەبێ دو نیشانە دێنە بەرایی فیعلەوە وەك (نەدەڕۆیشتم) کە فیعلەکەش تێپەڕ بێ ڕاناوی فاعیل دەکەوێتە نێوان هەردو نیشانەکەوە وەك (نەتاندەدیتم••) من وا بە باش دەزانم لەم حاڵەتەشدا کەوا ڕەنگە تاکە حاڵەت بێ ، هەردو نیشانەکە و ڕاناوەکە وێکڕا بە فیعلەکەوە بلکێن ، هەم لەبـەر ئەو هۆیەی کە لە خاڵی یەکەمدا باس کرا هەم لەبـەر ئەوەی کە نیشانەکان لەلایەن لکانەوە لە پێشگر و لە دەستەواژە و لە وشەی سەربەخۆی وەك (ناو ، ڕاناوی نەلکاو ، ئاوەڵناو ، ئاوەڵکار) جودا بکرێتەوە ، واتە ئەگەر ڕاناوی لکاو کەوتە نێوان ئەو وشانە و فیعلەوە بەوانەوە بلکێـت و لـە فیعلەکەیان دوربخاتەوە وەك (هەڵم گرت، منت دیت، پیاوانەیان دەدواندین ، عاقڵت شێت کرد ، بەتەنگەوەیان بوین) •

٣ ــ لە حاڵەتی هاتنی ڕاناو بە دوا فیعلدا : کە یەك ڕانـاو بۆ بەپـێی دەستوری گشتی بە فیعلەکەوە بلکێت (دیتم ، هاتیت ، دەچوین) •کە بون

به دوّ ڕاناوی یەك لەدوا یەك وەك (دیتمت ، بیستمن ، دیتیانین ••) ئەوساش هەردوّیان وێکڕا بە فیعلەکەوە بلکێن • کە پاشگری (ەوە)ش بە فیعلەکەوە بوّ بە دوەم ڕاناوەوە بلکێت (دیتمنەوە ، دیتیانینەوە ••) خولاسە چەندیك ڕاناوی لکاو و پاشگر و نیشانەی خوّزی بەدوا فیعلدا بێن هەموّیان پێکەوە پێیەوە بلکێن وەك (توّستبامایە، بتخواردایە، بماندیبایت، هەڵم‌کیشابایت) •

هەر لەبارەی کێشەی ڕاناوی لکاوەوە پێویستە باسی ئەوەش بکەم کە لە هەندێ ناوچەی وەك دەوروبەری کەرکوك لەجیاتی (دیتیانین بیستمانیت ••) دەڵێن (دیتمانیان ••) (بیستتمان ••) وەیا کە شێخ ڕەزا دەڵێ (خوّی کرد بە نێرە تورك و لێمی خوّڕی کیم بلرسزی) لەجیاتی (لێی خوڕیم ••)• ڕاستییەکەی ئەم بەکارهێنانە لەوانەیە باشتر بێ لەوەی لە بەری سوّران و موکریان و بابان و نازانم کوێ باوە چونکە لە هەندێ باردا ئەم دارشتنە ڕاگەیەنترە وەك کە دەڵێ (پێیم‌گوت ••) مەفعوّلی ڕاناوی کەسی سێیەم دەردەکەوێ کەچی لە لەهجەکانی دیکەدا ڕاناوەکە دەرناکەوێ و دەڵێن (پێم‌گوت) • ئێمە دەزانین کە کەسی سێیەمی تاك مەفعوّل بوّ ڕاناوەکەی دەرناکەوێ تەنانەت کە دەڵێین (لێم ستاندەوە) دوّ مەفعوّل بزرە بەڵام کە گوتت (لێیم ستاندەوە••) مەفعوّلی دوەم لە شکلی ڕاناوی (ی)دا دەرکەوت و حەقیشیەتی دەرکەوێت چونکە تەنها یەك مەفعوّل دەشێ هەر بە تصور جێی بوّ بکرێتەوە لە ئاخاوتندا وەك کە دەڵێی (دیتم) دەزانین شتێك وەیا یەکێکت دیتوە بەڵام کە بوّن بە دوّ مەفعوّل وا باشە دوەمەکەیان دەرکەوێ • لە لایەکی‌دیکەشەوە کە لەو لەهجەیەدا دەڵێن (لێتم وەرگرت) ڕاناوی کەسی دوەم کە لەبەر حوکمی (لێ)ی پرێپوّزیشنە یەکسەر بەدوایدا هات بەڵام کە گوتت (لێم وەرگرتیت) ڕاناوی کەسی یەکەم کە فاعیلە ئەویان کەوتە بەر حوکمی پرێپوّزیشن هەرچی کەسی دوەمە بە سەلامەتی کەوتە دوای فیعلەکەوە •• بە هەمەحاڵ

ئەم بەراوردکردنە سەر بە ڕێزمانە نەك بە ڕێنوس ، بەلاّم ڕێم بۆ دەکاتەوە بلێم لە هەر لەهجەیەکدا بێ ڕاناوی لـکاو دەبێ بەپێی ئـەو دەستورانـە بنوسرێ کە بۆ نوسینی ئەدەبێ قەراردادە دەکرێ، چ زەرەرێکیش لەوەدا نابینم ئەگەر لیژنەیەکی شارەزای ڕێزمان خەریك بێ ئەو تەرزە بەکارهێنانە و داڕشتنانە هەلسەنگێنێ بەلکو هێ وایان تێدا ڕەچاو دەکات کە لەوەی باوی نوسینە پەسەندتر بێ ، خۆ هەمۆی هەر کوردییە و هیچیان نابنـە منـدالّی هەلّگیرایەوە ..

گیروگرفتی ئامرازە لێکدەرەکان (حروف العطف)

زاراوەی (ئامرازی لێکدەر) لە ڕۆی واتاوە لەگەلّ (اسم الموصول)دا ڕێكدێت هەرچی (حروف العطف)ە لەگەلّ وشـەی (پێوەنـدێ)دا پـتر دەگونجێ . بەلاّم لێرەدا پێڕەوی بانگەوازەکە دەکەین و بە (عاطف) دەلێین (لێکدەر) . هەرچەند تائێستا ڕێككەوتنی گشتێ لەسـەر تێـکڕای ئەو وشانەی بە لێکدەر دانراون پەیدا نەبوە دیسانەوە دەتوانین بڕیاری وەهـا بدەین کە لە ڕۆی چۆنیەتێ نوسینیانەوە هەمۆیان بگرێتەوە .

ئامرازی لێکدەر هەر کە ناوی ئامرازی وەرگرت دەبێتە یـەك لـەو چەند بەشە سەربەخۆیەی کە زمانی بەسەردا دابەش دەکرێ وەك : نـاو ، کار ، ئاوەلناو ... دیارە کە لە ڕێزماندا سەربەخۆ بۆ دەبێ لە نوسینیشـدا بە جودا بنوسرێ . بەلاّم کە بێین وشە لێکدەرەکان بخەینـە بەر نیـگای سەرنجەوە چەند تێبینییەك خۆ ڕەپێش دەکات :

١ ــ وشە مەشۆرەکەی (عطف) کە فارسێ و کوردێ و تورکیش تێیـدا هاوبەشی عەرەبین واوی عەتفە . لە بارەی ئەم واوەوە دەبێ دۆ خالّ ڕەچاو بـکرێ :

خالی یەکەم ئەوەیە کە شکڵی (وە) ئەمرازە سەریحەکەی عەرەبییە بە زەقی ڕادەگوێزرێ بۆ ناو ئاخاوتنی کوردێ • لەبەر ئەمە پێویستە دوورە پارێزی لێ بکرێ وەك کە دوورە پارێزی لە (بلی بەلا)دا دەکرێ و دەگۆڕێ بە (بەڵێ) •

خالی دووەم چونیەتی نووسینی (و)ی عەتفە : وابزانم نووسەران هەموویان واوەکە بەجودا دەنووسن و نایلکێنن بەڵام هەندێکیان لە نزیك وشەی پێش خۆیەوەی دەنووسن هەندێکیشیان لێی دووردەخەنەوە • بەلای منەوە هەردوو شێوە نووسین بەڵگەی خۆی لەگەڵ خۆیدایە ، تەنها ئەوەندە هەیە کە ئێمە بڕیارماندا بەجودا بنووسرێ بۆچی وەکو وشە جوداکانی دیکە لە دوورەوەی وشانیەوە نەنووسین ؟ ئەگەر بگوترێ دوورخستنەوەی وەهای دادەبڕێ کە ئیتر نەشێ بیێتە بزوێن بۆ وشەی پێشیەوە ، لە وەرامدا دەڵێین نزیك خستنەوەشی لە وشەی پێشیەوە مافی ئەوەی لێ دەستێنێ کە پێیەوە نەلکێ • جگە لەمە ، جاری وەهاش هەیە واوەکە بەدوا هەندێ وشەدا ئەگەر لێی دوورنەخرێتەوە بە پیتی ئەو حیساب بکرێ بەتایەتی بۆ ئەوانەی لە خوێندنەوەدا ، جارێ ، شلکن ، واش دەبێ بەدوا وشەیەکدا دێت کە کۆتاییەکەی دەنگی واوی تیژە : ئنجا ئەوانەی واوی تیژ بە دوو واو دەنووسن لێیان ناقۆڵا بەدەر دەداتەوە • بە هەمە حاڵ وادەزانم چاکتر ئەوەیە لەدوورەوە بنووسرێت • پێی‌ناوێ بڵێم لەخۆوە دیارە کە دەبێ تەنها یەك واوی بێ‌نیشانە بۆ ئەم واوەی عەتف دابندرێ هەر نەبێ لەبەرئەوەی کە بەدوا بزوێندا هات واوەکە دەبێتەوە کونسنانت و نیشانە قبوڵ ناکات •

لەحاڵێکدا واوەکە بەشداری دروستکردنی وشەی فەرهەنگی بوو دەبێ لە سیفەتی عەتف و سەربەخۆیی بکەوێت و بە پیش خۆیەوە بلکێت ، وەك لە وشەکانی (هاتوچۆ ، هیچوپووچ ، شتومەك ••) و هی ئەوتوییدا واوەکە بۆتە کەرتی پێك‌هێنەر • هەرچۆنێك بێ ناشێ لە وشەکانەوە

دوربخرێتەوە • ئەمە دەڵێم لەبەر ئیحتیمالی پەیدابونی گرفت لە نوسینی وشەی وەك (هەرچێ و پەرچێ) چونکە ئەگەر بڕیار نەدرێ لەسەر دانانی نیشانە بۆ (ی)ی تیژ ئەوسا کە واوەکە بە چیمەکەوە لکێندرا لەوانەیە بخوێندرێتەوە (هەرچیو پەرچێ) •

لە وشەی وەك (سەرو سەر ، کەڵو کەڵ ، ملو مل، دەشتو دەشت••)دا واوەکە نەبۆتە کەرتی پێکهێنەری وشە لەوەش دەرچوە عەتفی ڕوت بێ لەبەرئەوە پێویستە بەجودا لە نزیکەوە بنوسرێ •

٢ ــ وشەی (هەر) لەگەڵ (کوێ ، کەی ، کام ، سات ••)دا سیفەتی عەتف دەدوڕێنێت و دەبێتە جۆرە وەسفێك بۆ ئەو وشانە • لەبەرئەمە لێیانەوە نزیك دەخرێتەوە • بەڵام کە گوتت (لەنێوان فلانە کۆمەڵە وشەدا هەر کام بۆ پرسە) دەبێ (هەر) دوربخرێتەوە چونکە بۆ عەتفە •

٣ ــ وشەی ، وەیا ڕاستی ، دەنگی (ش)ی عەتف بێچەند و چون بەپێش خۆیەوە دەلکێت وەك (بیتوێنیش دەشتە ، شوتێش هەرزانە ، منیشت دیت ••) • کە هات و کەوتە نێوان نیشانەکانی مضارعە و نەفی و نەهی و ئەمر و نێوان فیعلەوە دەبێ بە هەردوو لاوە بنوسێت وەك (بشخۆ ، مەشڕۆ ، دەشچێ ، نەشچو ، ناشچێ ، نەشڕۆیشتایە ، بشڕویشتایە •) • وادەزانم لە ڕابردوی بەردەوامدا کە لەگەڵ نەفی هات وەك کە دەگوترێ (نەشدەهاتم) هەردەبێ بەدوا خۆیەوە بلکێ بەڵام کە ڕاناو هات و کەوتە دوای (ش)ەوە جودای بکاتەوە وەك (نەشم دەزانی) • بە هەمە حاڵ ڕاناو هەمیشە شینەکە لە وشەی دواوە جودا دەکاتەوە جا ئەگەر شینەکە بەدوا پێشگر و نیشانەکاندا هات پێکڕا لەگەڵ ڕاناوەکە لەنزیك وشەی دواوە بنوسرێن وەك (هەڵیشم گرت ، بشم گرتایە ، نەشم دیت ، مەشم بینە ، ناشم دوێنێ••) بەڵام کە بەدوا دەستەواژە و وشەی سەربەخۆدا هاتن تێکڕایان بەجۆدا دور لە

وشەی دواوە بنوسرێن (خاتوشم کڕی ، سەفەریش دەکەم ، سەرەو هەورازیش دەڕۆم ‎••) •

ئەم مامڵەت جوداییە داخوازی ڕێزمانە ، جا ئەگەر ویسترا بە نیازی ئاسانکردن یەك مامڵەت لەگەڵ وشەی سەربەخۆ و دەستەواژە و پێشگردا بکرێت و هەموویان دوور لە وشەی پاشەوە بنوسرێن دەبێ مامڵەتی نیشانەکان هەر جودا بێ و لەگەڵ (ش)ەکە وێکڕا بەدوا خۆیانەوە بلکێن وەك : بشڕۆ ، دەشبینێ ، دەشچو ، نەشدەچو •

٤ ــ « نە »ی (عەتف ــ نەفی) بەجودا لەدوورەوەی وشانەوە دەنوسرێ وەك : نە دەخۆم نە دەخۆمەوە ، نە دارا و نە برزو ، نــە دەشهــات و نــە دەشچو ‎••• هتد •

— ٦ —

گیروگرفتی وشە لێکدراوەکان لەبارەی پێــکەوە نوسانــدن و ‎•••

وابزانم لە ناوتوێژی چی لێرە بەپێشەوە باسمانکرد ڕونبوتەوە بەپێی باوەڕی من چۆن وشەی لێکدراو بنوسرێ ، کاکڵی قسەش لەوەدا ئەوەیــە کەوا هەتاکو وشەی لێکدراو و داڕێژراو و دەستەواژەش بەرەو سەربەخۆیی و جۆشخواردنەوە بڕۆن پتر بەیەکەوە لکان هەڵــدەگرن • پــلەی لکانیش لەوەدا دوە : یەکیان لکانی تەواو ، ئەوی دیکەیان لە یەکتر نزیککردنەوەی کەرتی وشەکان • ئەوەی ڕاستیش بێ ئەو تەرزە وشانە بەهۆی ئەوەوە کــە بە هەر جۆرێك بنوسرێن واتا نادۆڕێنن وا لە نوسەر دەکات کە یەك وشە بە چەند جۆرێك بنوسێت بۆیەشە سەپاندنی یەك وێنە بۆ هەر تاکێــك لــەو وشانە پێویستی بە بڕیار و دەسەڵات هەیە ، ئنجا کاتیشی دەوێ تا دەست و

قەڵەمی تێکڕای خەڵق ڕادێت لە جۆری نوسینیــان بەڵام بێ گومــان دوای ئەوەی شێوەی وشەکان و جۆری ڕێنوس لە قوتابخانەکان جێگیر دەبــن پاش چەند ساڵێك زوربەی خەڵق بەو شێوەیەیان دەنــوسێ کــە بە دەرس گوتراوەتەوە چونکە هەرچێ منداڵە دەچێتە قوتابخانە و هەموویان یەك جۆر ڕێنوس فێردەبن ئەوساش کارەکە بەند دەبێ بە هەبونی مامۆستای شارەزا بابی هەموو قوتابخانەکان •• ئەمەیش بەولای ئیمکانــەوە نییــە ، زۆریش زەحمەت نییە چونکە ئێمە لەم کارەدا یەکەم هەنگاو هەڵنابێین •

گیروگرفتی دانانی نیشانەکان

ئەگەر مەبەست لە نیشانە ئەوە بێ کە لەسەر هەندێ پیت دادەندرێ ئێمە لێی بوێنەوە و لە یەکەم بەندی خاڵی یەکەمی بانــگەوازەکەدا بوبــوە سەرە باس • ئەگەر مەبەستیش نیشانەی مضارع و فەرمان و نەهی و نەفی و پێ ناسین و کۆکردن و چوك کردنەوە و پاشــگرەکانی نــاوی مەعنــەوی و ئاوەڵکار و ئاوەڵناو و شتی ئەوتۆیێ بێ دیسانەوە لە تێکڕای ئەم نوسینەدا باسیان کرا و گوترا دەبێ ئەو نیشانە و پاشگرانە بە کۆتایێ وەیــا بەرایێ وشانەوە بلکێن • لێرەدا تێبینییەك هەیە باس کردن دەهێنێ :

پاشــگر بێ هێزتر و ناسەربەخۆترە لە پێشگر ، تەنانــەت هێ وایــان تێدایە بە حاڵ وجوودی هەیە وەك دەنگی فەتحەی دوای (چاکە ، خراپە) وەیا هێ دوای (گرزە ، زۆتە) • هەرچێ پێشگرە هەبونی سەربەخۆی هەیە بــا واتای تەواویشی نەبێ چونکە مومکین نییە هیچ بێژەیەك لە پێشەوە بێت و وجوودیشی بەند بێ بە وشەی دوای خۆیەوە بەڵام دەشێ هەبونی بێژە بەند بێ بە پێش خۆیەوە وەك بزوێنی دوای (خراپە ، زۆتە ، جوانێ ، ســەرۆ ، زانا) • پێشــگر هەیە وجوودی سەربەخۆ و واتای تەواویشی هەیە وەك دەر ، بەر ، لا ••) • لە وشەکانی (بێ دین ، بەناموس)دا پێشگرەکان پڕیۆزیشنن

که له هه‌بوندا به‌شێکی ئاخاوتنه وه‌ك ناو و کار •• له‌به‌رئه‌مه پاشگر پتر ئاماده‌ی پێوه لکانه بگره نه‌لکان هه‌لناگرێ • هه‌ر بۆیه‌یشه نوسه‌ران به ئاسایی واده‌بێ پێشگر به‌جودا ده‌نوسن وه‌یاخود که له‌مپه‌ر که‌وته نێوان وشه‌و پێشگره‌که‌یه‌وه به‌پێی ده‌ستور پێشگره‌کان لێی داده‌بڕێن وه‌یا دو پێشگر پێکه‌وه به فیعله‌وه نالکێن • ئه‌م دیارده‌یه‌ی خۆش جله‌وی پاشگر بۆ لکان به پێش خۆیه‌وه زۆر به سه‌یری ، له پیته‌کانی ئه‌لفوبێش به‌دیار ده‌داته‌وه که ده‌بینین هه‌مو پیته‌کان به پێش خۆیانه‌وه ده‌لکێن ، ئه‌وانه‌ی که نالکێن نه‌لکانه‌که‌یان به پیتی دوا خۆیانه‌وه‌یه •

دو تێبینی وردیله هه‌ن ده‌بنه دواین ئاڵقه‌ی ئه‌م زنجیره‌یه : یه‌کیان نیشانه‌ی مضارعه‌ته که له سلێمانی و خۆشناوه‌تی و هه‌ندێ شوێنی دیکه‌دا (ئه)ی بۆ به‌کارده‌هێنن • ڕاستییه‌که‌ی (ده) باشتره له (ئه) ئه‌ویش له دو ڕوه‌وه : ڕوی یه‌که‌م ئه‌وه‌یه که له صه‌دی نه‌وه‌دی کورد (ده‌ڕۆم ، ده‌بیه‌م ، ده‌منوسی ••) به‌کارده‌هێنن • ڕوی دوه‌م ئه‌وه‌یه که له زاری کرمانجی سه‌روودا به‌ولای (ده)وه (دێ)ش هه‌یه له‌بری (سوف)ی عه‌ره‌بی وه‌ك ده‌ڵێن (دێچم) • ئێمه له‌جیاتی ئه‌وه‌ی که‌رسته‌ی وه‌ها ڕاگه‌یه‌نه‌ر په‌ره پێبده‌ین نابێ ئیعدامی بکه‌ین چونکه مه‌نع‌کردنی (ده) له‌پێشه‌وه (دێ)ش مه‌نع‌ده‌کات•

تێبینی دوه‌م ئه‌وه‌یه که زوربه‌ی هه‌ره‌زۆری نوسه‌ران زۆر به سه‌یری له گه‌لێك باردا پیتی (ی) داده‌بڕن له وشه‌ی پێش خۆیه‌وه • به نمونه که ده‌نوسن (لێت ڕازییه) ڕاناوه‌که‌ی (ت) به (لێ)وه ده‌لکێنن به‌ڵام که ده‌نوسن (لێی ڕازییه) ڕاناوه‌که‌ی (ی) له (لێ) داده‌بڕن (لێ ی ڕازییه) • نوسه‌ران له‌م مامڵه‌ته‌دا ده‌ستوری لکان و نه‌لکانی پیت هه‌ڵده‌گێڕنه‌وه که دێن (ی)ی دوه‌م به پێش خۆیه‌وه نالکێنن چونکه وه‌ك پێشتر گوتم (ر ، د ، و ، ز ، ا)ش به پێش خۆیانه‌وه ده‌لکێن ، له نمونه‌کانیشدا یێ ی یه‌که‌م به پێش خۆیه‌وه لکا (لێت ڕازییه ، لێ ی ڕازییه) • باوه‌ڕ ناکه‌م هیچ که‌سێك

وەرامی هەبێ بۆ پرسیارێك کە بڵێ (ئەرێ نوسەری کورد لەکوێوە دەستوری نەلکانی ئەو بڕیانەت هێنا ؟) •

کورتـــەی پێشنیارەکان

لەم چەند دێڕەی خوارەوەدا کورتەیەکی بێبەڵگەکاری دەکەم بە چەند خاڵ لەبارەی ئەلفوبێ و ڕێنوسەوە •

١ ـ لەبـــارەی ئەلفوبێوە :

١ ـ ناشێ بۆ تاکە دەنگێ دوو پیت دابندرێ •

٢ ـ دەبێ نیشانە بخرێتە سەر واوی تیژ و یـــێی تیژەوە ، وەهـــاش پەسەند دەکەم نیشانەکەیان هەشتێکی بچوك بێت کە دەکاتـــەوە حـــەفتی بەرەواژ •

٣ ـ دیفتۆنگی (وێ ، نگ ، ند) هیچیان ڕاستە دیفتۆنگی نژادێ نین چونکە برێتین لەو دەنگە ئاشکرایانەی بە نوسین دەیاننوسین •

٤ ـ دالی کلۆر و تێی کلۆر دال و تێی حەقیقین دەبێ هەر بە پیتـــە عادەتیەکانی بێنیشانە بنوسرێن •

٥ ـ دەبێ پیت بۆ دیفتۆنگی واوی تیژی بادینانێ دابنـــدرێ وەیـــا نیشانەی بۆ ڕەچاو بکرێ تاکو لە واوە تیژەکەی بێدیفتۆنگ جودا بێتەوە •

٦ ـ ئەو دەنگانەی لە کوردیدا نین بەو شێوەیە بنوسرێن کە لە زاری کوردەوە دینە دەرێ ، وەیا بە پیتی زمانی خۆیان بنوسرێن و بخرێنە نێوان کەوانـــەوە •

٧ ـ لەبری (شدّە)ی عەرەبێ دوو پیتی دەنگە گوشراوەکە بنوسرێ •

٨ ــ نیشانە بۆ ڕێی قەڵەو دابندرێ چ لە سەرەوەی بێت چ لە ژێرەوەی .

٩ ــ پێویست نییە بۆ (كسرة مختلسه)ی كە من پێیدەڵێم قورس کردنی دەنگ هیچ نیشانەیەك دابندرێ . كاتێك باس گەیشتە دانانی ئەلفوبێی لاتینی بۆ نوسینی كوردی ئەوسا قسەی لێوە بكرێ .

١٠ ــ كەسرە و فەتحە و «ضمه» وەك باوە بنوسرێن (ی ، و ، ە) .

ب ــ لەبارەی ڕێنوسەوە :

١ ــ وشەی لێكدراو و داڕێژراو بە تێكڕایی كە بـوون بـە وشـەی فەرهەنگی هەمو كەرتەكانیان بەیەكەوە بنوسرێن . دەستەواژەی ئاوەڵكاری و ئاوەڵناوی كە جارێ نەبونەتە وشەی فەرهەنگی كەرتەكانیان بەجودا لەنزیك یەكترەوە بنوسرێن : (چنگ‌لەسەرشان..) .

٢ ــ وشەیەك كە كەرتی ناتەواوی فیعلی تێدا بەشـــدار بو هەمیشـــە كەرتەكانی بەیەكەوە بلكێندرێن وەك : خوێنمژ ، دەســـكەنە ، هەڵكەوت ، گورگنەخۆرە ، پاشبەند ، دەستبەستە ، پێڕەوكە ..هتد. مەرجیش نییـــە وشەكە بوبێتە فەرهەنگی .

٣ ــ هەرچی ناوی كۆكە مامڵەتی تاكە وشەی لەگەڵــدا بكرێ وەك (گولبەدەم ، قەرەتاژدین ، كێلەشین ، كاكەمەم ، دوگرتـــكان ، كاكەڵـــلا ، پیرۆتەسور ، مەلایجەزیری ــ) ئەم ناوەی دوایی چونكە (مەلا)كە تێیـــدا بە لەقەب ماوەتەوە تا ئەوەی (ی) ئیزافەشی داخوازی كردوە نەشیا (ی)كەی بە (جەزیری)یەوە بلكێ بەلام هەردو وشە لە نزیك یەكدییەوە نـــوسران . (بۆ لەقەبەكان بگەڕێوە سەر درێژەی نوسینەكە) .

٤ ــ ناوی عەرەبی و بێگانە ئەگەر وەك خۆیان ڕاگوێزران دەخرێنـــە نێو كەوانەوە و بە پێی ڕێنوسی زمانەكەیـــان دەنوسرێـــن وەك (محمـــد ،

خلعتبری ، George ••)• بەلاّم کە پیتی ئەو زمانانە لە چاپەمەنی وەیا ڕێنوسی کوردیدا نەبون دەبێ بەو شێوەیە بنوسرێن کە لە زاری کـوردەوە دەردێـــن •

ه ــ پێشگر هێ فیعل و هێ غەیری فیعل بەدوا خۆیــەوە دەلـکێ • بەلاّم کە دوو پێشگر بەیەکەوە هاتن تەنها ئەوەی دراوسێی وشەکەیە پێیەوە دەلکێ ، ئەویدیکەیان بەجودا لەنزیکەوە دەنوسرێ :

ا ــ نیشانەکانی مصارع ، أمر ، نەهی ، نەفی بە فیعلەوە دەلکێن تەنانەت کە دەنوسرێ (نەدەرۆیشت) دەبێ وا لە قەلەم بدرێ کە بەیەکەوە نوساون هەرچەند (نە ، دە) بە حوکمی ئەلفوبێ ڕێی ئەوەیان نیە بەدوا خۆیـانەوە بلکێن ، لەبەرئەمە لەنزیك یەکدییەوە دەنوسرێن •

ب ــ ئەم نیشانانە لە دوا پێشگریشدا هەر بە وشەوە دەلـکێن وەك هەڵبگرە ، هەڵمەگرە ، هەڵنەگرێ ، هەڵناگری ، هەڵنەفڕی ، هەڵدەگرێ •

ج ــ کە ڕاناوی لکاو کەوتە نێوانەوە بە خـۆی و ئەوەی پێش خۆیەوە لە وشەی دواوە دادەبڕێت وەك : هەڵمدەگرت ، هەڵم گرت ، تێم گەییشت ، بۆم هات ، وەرم گرە •• بەلاّم لە نزیکیەوە دەنوســرێــت •

د ــ کە ڕانــاوی لکاو کەوتــە دوای وشەی سەربەخۆوە لە هەمو بارێکدا لە وشەی دواوەی دوردەخاتەوە وەك خانوم کرد ، سەریان تاشی ، دارەکەتان بڕیەوە ••) •

هـ ــ پێشگری پرپۆزیشن وەك : (بێدین ، بەنـاموس) بە وشـەوە دەلکێت ، بەلاّم کە لە پێشـگریەتی کەوت ، لە وشەکە دوور دەکەوێتەوە وەك (دنیا بێ دین هەڵناکا ، خانوم بە قوڕ و خشت کرد •••) •

ز ــ پێشگری لێکدراو هەمیشە بەجودا و دور لە فیعلەوە دەنوسرێت وەك (تێك هەڵقڕان ، لێکەوە هاتن ، پێکەوە ژیان •) •

٦ ــ هەمو پاشگرێك بە وشەی پێشیەوە دەلکێت ، تەنانەت ئـەگەر دو پاشگر و دو ڕاناوی لکاویش بەدوا یەکدیدا هاتن هەمویان پێکـڕا بـە وشەی پێشیانەوە دەلکێن وەك (مێوانداریتانم تاقی کردەوە ، جولاندنەوەیانت ڕا لێ نەبو) •

٧ ــ داتاشین بەر واتا و حوکمی وشەی داڕێژراو دەکەوێ هەرچەنـد ڕونیش نییە ئەم داتاشینەی بانگەوازەکە چی مەبەستە • بە هەمەحاڵ ئەوەی بوتە وشەی فەرهەنگی وەیا لە داتاشینەکەدا سوان و قرتان و سـوككردن پەیدا بوبو بەسەریەکەوە وەیا لە شکلی لکاودا دەنوسرێ •

٨ ــ قرتانی دەنگ هەر لە پەراوێزی زمانی ئێستـاکەی کوردی بـە هەند هەڵدەگیرێ • لەو پەراوێزەدا ئەو دەنگەی کە لە لەهجەیەکدا قرتـابو بەلام لە لەهجەی دیکەدا زیندو بو دەبێ زیندوەکە بچێتـەوە بو نـوسینی ئەدەبی •

٩ ــ ژمارەکان بەم شێوەیە دەنوسرێن :

چوار ، حەفت ، یازدە ، دوازدە ، سێزدە ، چواردە ، پانزدە یاخـود پازدە ، شازدە ، هەڤدە ، هەژدە ، نوزدە ، حەفتا ــ حەفصەد ــ حەفسەد ــ • دوەم ، سێیەم ، نویەم ، دەیەم ، یازدەم ، دوازدەم ــ یازدەمین ــ دوازدەمین، سێزدەم ، •• هتاد حەفتایەم ، هەشتایەم ، نـەوەدەم ، صـەدەم ،•• هتـد هەزارەم ، دەهەزارەم ، ملیۆنەم ، ملیۆنەمین •

١٠ ــ ڕاناوی لکاو هەمیشە بە وشەی پێش خویەوە دەلـکێ و لـە هی دوا خویەوەی دادەبڕێ و لێی دور دەخاتەوە مەگەر نیشانەکانی (مضارع، نفی ، نهی ، أمر) بەیەکەوە دەنوسرێن • دیارە ڕاناوی لکاو بـە ڕانـاوی لکاوەوە دەلکێت وەك (قسەتم پێخوشە، قەلەمەکەمت چ لێ کرد، دیتمانن••)

١١ ــ هەرچی (حروف العطف) هەیە بەجودا دەنوسرێ بەلام :

أ ــ دوره پاریزی بکرێ له بەکارهێنانی (وه) کــه ڕاگوێستنێــکی دەقاودەقه له عەرەبییەوه •

ب ــ واوی عەتفی کوردی دوور لــه وشــەی پێشیەوه بنــوسرێ •

ج ــ که واوی عەتف بۆ بە کەرتی وشه دەبێته بەشێکی بنجی وشەکه و بە پیتەکانی دیکەوه دەلکێ (کەلوپەل ، شتومەك •• هتد)

د ــ له وشەی وەك (ملو مل ، دەشتو دەشت ، کەلو کەل) واوەکه جودا بێ بەلام لەنزیك پیتەکانی دیکەوه بێ •

ه ــ وشەی (هەر) که لەگەل (کوێ ، کێ ، کام••)دا بەیەکەوه هاتن لێیانەوه نزیك بنوسرێ وەك : هەرکام ، هەرکێ ، هەرکوێ) • بەلام که گوتت (لەنێو کۆمەلە وشەکەدا هەر کام بۆ پرسه) دەبێ (هەر) دووربخرێتەوه چونکه بووه به وشەی عەتف •

و ــ «نــه»ی نەفی و عەتف له دووری وشەوه دەنوسرێت وەك : نه دێم نه دەڕۆم ــ نه تۆ نه ئەحمەد هیچتان نەهاتن • بەلام له (نەمێرد)دا لــه وشەکه نزیك دەبێتەوه •

له کۆتایی ئەم کورتەیەدا دەلــێم کاتی خۆی ئەنجومــەنی کــۆڕ وای پەســەند کــرد کــه ســێ ژمــارەی یــەك پیــت بــەدوا یەکدیدا هاتن دوی پێشەوه له نوسیندا بەیەکەوه بلکێن سێیەمــەکەش له نزیکیانەوه بەجودا بێت یاخود به پێی داخوازی ڕێزمان دوی دواوه بەجودا لەنزیــك کۆتایی وشەکەوه بنوسرێن وەك (لادێیی ، مێیینه •) که دەلێن (پێی کراوه) سێیەمینیان جودا دەبێ وەیا که دەلێن (ئێوه عاشقی فەننن) نونی سێیەم جودا دەبێ • وادەزانم پێشنیارێکی باش بێ بۆ ئیمکان بونی خوێندنەوەی ســێ پیتی یەکجــۆری بــەدوایــەکــدا •

گیروگرفتی نووسینی کوردی

لە نای ترازووی پیتە بزوێن و نەبزوێندا

نوری علی امین

باسی یەکەم ـ گیروگرفتی پیتەکان

زۆربەی گیروگرفتەکانی نووسینی کوردی لەو پیتانەوە هەڵقوڵاون کە زمانی کوردی پێدەنووسرێت چونکە ئەم پیتانە هەندێکیان لە سەرێکەوە توانای خۆلکاندنیان هەیە بە پیتیترەوە ، وەك (ر ، د ، ز ، ژ ، ا ، ۆ...) وە هەندێکیتریان لە دوو سەرەوە ، وەك (ن ، ق ، س ، چ...) ئەنجا ئەم تواناو سروشتانەی پیتەکان لە کۆتاییو بەرایی ووشـــەدا هەندێ کۆسپی خستۆتە بەردەمی ئێمەو بۆتە مایەی ئاڵۆزییەك لە رێنـــووسەکەماندا ، بۆ وێنـــە :

ئەگەر بمانەوێ لە ووشەی (مل)و ووشەی (پێچ) ووشەیێکی ناسادە دروستبکەین بۆ واتاو مەبەستێکیتر دەتوانین هەردوو ووشەکە پێکـــەوە بلکێنینو دەشتوانین پێکیانەوە نەلکێنین چونکە سروشتی پیتی (ل)ی دوای ووشەی (مـــل)و ســـروشتی پیتی (پ)ی بەرایی ووشـــەی (پێچ) توانای لکاندنیان تێدایە ، وەك :

ملپێچ   مل‌پێچ

هەروەهـا :

هەڵگرتن   هەڵگرتن

لەوەش سەیر ئەوەیە ووشەی ناسادەی (پێ‌لێ‌هەڵبڕین) دەتوانرێت بەم شێوانەی خوارەوە بنووسرێت :

پێ‌لێ‌هەڵبڕین
پێلێ‌هەڵبڕین
پێلێ‌هەلبڕین
پێلێهەڵبڕین
پێ‌لێهەڵبڕین
پێلێهەلبڕین .....

بەڵام کاری کردەیە ووشەیەك بەم هەموو جۆرە بنووسرێت . بێ‌گومان ... نەء .. ئەی چار چیە ؟

لە مێژە رۆشنبیران‌و زمانەوانانی کورد هەستیان بەم‌کەلەبەرە کردوو و لە رێنووسەکەماندا ویستویانە چارەسەرێکیان بۆ بدۆزنەوە بۆیە هاتوون بەر لە هەموو شتێ کەوتوونەتە چارەسەری شێوەی پیتەکان بە جـۆرێ کە لەگەڵ دەنگەکانی زمانی کوردی‌دا بسازێن بۆ ئەمە :

١ ـ ئەو دەنگانەی زمانی‌کوردی‌و عەرەبی کە لە گـۆکردندا لەیەك دەچن بەبێ دەستکاری وێنەی پیتە عەرەبی‌یەکـانیان وەرگـرتووە ، وەك (ب ، ت ، ج ، ز ، ن ، م ....) .

٢ ـ ئەو دەنگانەی کە لە کوردی‌دا هەن‌و لە عەرەبی‌دا نین ، هەر لـە پیتە عەرەبی‌یەکان بە خاڵ یان نیشانە یان تەقەڵ یان شتی‌تر پیتی دەنگـە کوردی‌یەکەیان سازداوە ، وەك :

ا ــ بە خاڵ :

ب	پ
ح (ج)	چ
ز	ژ
ف (ق)	ڤ

ب ــ بە نیشانە :

ر	ڕ (رٚ)
ل	ڵ
و	ۆ
ی	ێ

ج ــ بە تەقەڵ (کەشیدە) :

ك	گ
وێ	ۊ (ئەسکۊ)
وو	ۊ (پۊر)

د ــ بە دووپاتکردنەوەی پیتێ :

و	وو	(پوور)
ل	لل	(کەللە)
ڵ	لڵ	(وەلڵا)

هـ ــ بە یەك خستنی دوو پیتی جیاجیا (دیفتۆنگ) :

و + ێ	وێ	(خوێ ، سوێر)
ن + گ	نگ	(گۆبەنگ)

و ــ به به‌کارهێنانی شێوه‌ی پیتێ بۆ دوو ده‌نگ یا پتر ، وه‌ك :

و   وازی   کورد

پیتی (و) له ووشه‌ی (وازی)دا پیته نه‌بزوێنه‌و پیتی (و) له ووشه‌ی (کورد)دا پیته بزوێنه •

ز ــ هه‌روه‌ها شێوه‌ی پیتی (ی) بۆ دوو ده‌نگ به‌کارده‌هێنرێت ، وه‌ك له ووشه‌ی (یاری)دا دیاره :

پیتی (ی) یه‌که‌م له برگه‌ی (یا) نه‌بزوێنه‌و پیتی (ی) دووه‌م له برگه‌ی (ری) بزوێنه •

هه‌تا ئێره له‌و ته‌قه‌لایانه دوام که دراوه بۆ چاره‌سه‌رکردنی گیروگرفته‌کانی نووسینی پیته‌کان ، ئه‌نجا له‌مه‌ولا ته‌نیا له‌وه ده‌دوێم که هه‌ندێ گیروگرفت ماوون ، یان چاره‌سه‌رنه‌کراوون ، یان چاره‌سه‌رکراوون‌و چاره‌سه‌ره‌که ناته‌واوه :

یه‌که‌م ــ پیتی (و)

ئه‌م پیته له رێنووسی کوردی‌دا سێ ده‌وری پێ‌سپێردراوه :

١ ــ ده‌وری واوی نه‌بزوێن وه‌ك له‌م ووشانه‌ی خواره‌وه‌دا دیاره ، ئه‌م شێوه‌یه له هه‌مان کاتدا بۆ ده‌نگی نه‌بزوێنی واویش به‌کاردێت ، دیاره جیاکردنه‌وه‌یان ده‌بوو چاره‌سه‌ربکردرایه :

(ا) بۆ نه‌بزوێن	(ب) بۆ بزوێن
داو	کورت
وه‌رد	چه‌کوش
هاوار	کوڕ

٢ ــ ده‌وری واوی بزوێنی کراوه : وه‌ك له‌م ووشانه‌دا دیاره

واونەبزوێنەکە هێنراوەو نیشانەی (٧) خراوەتەسەر بـۆ جویّ کردنـەوەی دەنگو شێوەکەی لە دەنگو شێوەی واوە نەبزوێنـەکە ، ئەمـە جـێی خۆی گرتووەو هیچ گیروگرفتێ لە نووسینیدا نییە ، وەك :

چەقۆ
رۆن
گۆشت

٣ ـ دەوری دەنگی واوی بزوێن : ئەم دەنگە بزوێنەش وەك دەنـگە نەبزوێنەکەی نێوان ووشەی (هاوار) هەر بە پیتی واو دەنووسرێت ، بەڵام چونـکە پلەی دەنگەکانی واوی بزوێن هەموویـان لەیـەك رادەدا نـین رۆشنبیرانی کورد لەم کۆڕەدا تێکۆشاون کە لەیەکتریان جیا بکەنەوە •

ا ـ بۆری کورت : دەنگەکەی لە هێزی دەنگی بۆری عەرەبیدایـە بەڵام بزوێنە شێوەکەی وەك شێوەی واوی نەبـزوێنی نێـوان ووشـەی (هەوراز) دەنووسرێت ، وەك لەم ووشانەدا دیارە :

گوڵ
کورد
چەکوش

ب ـ بۆریدرێژ : ئەم بزوێنە دەنگەکەی درێژە بۆ جویّ کردنەوەی لە دەنگی (بۆری کورت)ی نێوان ووشەی (گوڵ) رۆشنبیران هاتوون دوو واویان بۆ داناوە وەك لەم ووشانەی خوارەوەدا دیارە :

کووڕ
پووش
کەڕوو

بەڵام لەم ئاخرەدا کۆڕی زانیاری ویستی لە دەست ئەو دوو واوە یەك شێوەیەی سەرەوە رزگارمان بکات ، هات لەبری واوی دووەم تەقەڵێکی خستەسەر واوی یەکەم و بەم جۆرەی دەنووسێت :

کوڕ
پوش
کەڕو

بەڵام ئەم کارە لەلایەن رۆشنبیرانی کوردەوە بە گەرمی پێشوازی لێنەکرا لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە :

ــ تەقەڵەکە لە فەتحەی عەرەبی دەچێت ، منداڵانی کورد ئەم فەتحەیە لە دەرسی عەرەبیدا بە دەنگێ وەردەگرن جیاوازە لەو دەنگەی بۆ کوردییەکە دانراوە ، ئەمە ئاڵۆزییەك دەخاتە بەردەمی مامۆستاو قوتابی لە دەرس ووتنەوەدا •

ــ لاساییکی کتومتی مامۆستا وەهبییە کە بۆ چارەسەرکردنی نووسینی دیفتونگی (وێ)ی ناو ووشەی (نوێژ) دایناوە ، ئەویش شێوەی (ێ)یەکەی هەڵگرتووەو کەشیدەیەکی خستۆتە سەر واوەکە (وٚ) بۆ ئەوەی ووشەی (نوٚژ) وەها بنووسێت • بەڵام چارەسەرەکەی ئەویش هەر لە کاتی خۆیدا وەك هینەکەی کۆڕ سەرینەگرت ، من لەم رووەوە دووپێشنیار دەکەم :

١ ــ یان هەروەك خۆی بمێنێتەوە وەك خەڵکی لەسەری ڕاهاتوون بە دوو واو بنووسرێت ، وەك :

کەڕوو
بەڕوو
پووش

٢ ــ یان لەبری واوی دووەم نیشانەی (٨)ی بخرێتە سەر ، وەیان نیشانەییێکی گونجاوتر .

ج ــ بۆری کورتتر : ئەم بزوێنە وەك لە دوا دەنگی (ش)ی ووشەی (شوان)دا هەستپێدەکرێتو هێزی گۆکردنەکەشی لە هێزی بۆری عەرەبی کەمترە لە گۆکردندا ، هێشتا پیتێ بۆ نووسینی سازنەدراوە ، لەبەر ئەوە :

١ ــ هەندێ لە خوێندەواران لە نووسیندا بە دوو واوی دەنووسن ، وەك :

شووان
دووان
گووان
روووا

٢ ــ هەندێکیتر بیروڕایان وایە کە وەك بۆری عەرەبی بنووسرێتو بۆرەکە بخرێتەسەر ئەو پیتەی کە بەیەکەوە بڕگەیەك دروست دەکەن لە ووشەدا ، واتە بەم جۆرە :

شُوان	(شُ/وان)
دُوان	(دُ/وان)
گُوان	(گُ/وان)

٣ ــ هەندێکیتر لە نووسیندا هەردووکیان پشتگوێ دەخەنو هیچیان نانووسن ، وەك :

شوان
گوان

روا
دوا

ئەم بزوێنەش هێشتا وێنەی بۆ دانەنراوە بە رای من جارێ هەر بە شێوەی سێیەم بنووسرێت •

د ــ بۆری هەرەکورت : ئەم دەنگە فرە کورتە (نیوەبزوێنە)و لە رووی ڕاستییەوە هێشتا مشتومڕی زۆر لەسەرە ، دیسان رۆشنبیران بوون بە دوو دەستەوە :

دەستەیەکیان دەڵێت بەو واوە بنووسرێت کە لە ووشەی (گوێ)دا هەیەو ووشەکە بەم جۆرە بنووسرێت :

وورچ
ووشە
کاووڕ
هەوور
ووتی

بە پێی دەستووری سازدانی (بڕگە = مقطع) ئەمە ڕاستە چونکە بڕگە لە سادەترین شێوەیدا بە لایەنی کەمەوە دەبێــت لە دەنــگێکی بزوێــنو دەنگێکی نەبزوێن پێك‌هاتبێت ، ئەنجا بەم پێیە بێژەی (ووشە) لە دوو بڕگە پێك هاتووە : بڕگەی (وو) واوی یەکەمیان شێوەیدەنگە نەبزوێنــەکەیەو واوی دووەمیان شێوەی دەنگی بزوێنەکەیە •

دەستەکەیتریان دان بە ئەو نیمچە بزوێنەدا نانێن کە کەوتۆتە دوا پیتە نەبزوێنی (و) لە ووشەی (هەور)دا بۆیە سوورن لەسەر ئەوە کە دەبێــت بڕگەکە لە هەر ووشەیێکدا بێت بە یەك واو بنووسرێت ، وەك :

وڕ
مێوژ
وڵات

من خۆم لەگەڵ ئەوەدام کە دەبێت بە دوو واو بنووسرێت ، چونکـە یەکەمیان نەبزوێنەو دووەمیان بزوێنە ، وە بیروڕای من بەرانبەر بە پیتە بزوێنی واو ئەمەیە :

١ ــ شێوەی دەنگی بزوێنی (و) لە شێوەی نەبزوێنی (و) لە نووسیندا جیابکرێتەوە چونکە بەکارهێنانی شێوەیەك بۆ دوو دەنگ یا پتر لەنگیە •

٢ ــ بزوێنی واو بە پێی پلەکانی یان شێوەیان بۆ ساز بدرێت ، یان هەموویان بە یەك واوبنووسرێنو لەم گیرەکردنە رزگارمان ببێت ، وەك :

کوڕ
کوڕ (کووڕ)
شوان
وشـە

دووەم ــ پیتی (ی) :

ئەم پیتە ــ مەبەستم شێوەکەیەتی نەك دەنگـەکەی لە کوردیدا دوو دەوری پێسپێردراوە :

١ ــ دەوری پیتەنەبزوێن : واتە شێوەکـەی لەبری دەنگێ بەکـار دەهێنرێت لە نووسینی ووشەدا ، دەنگەکە نەبزوێنە ، وەك لەم ووشانەدا دیـارە :

یاسا
چایخەست
یـەك

٢ ـ دەوری پیتەبزوێن : واتـە هەمـان شـێوە لەبـری دەنـگێ بەکاردەهێنرێت لە نووسینی ووشەدا دەنگەکە بزوێنە ، وەك :

ئازادی

میوان

شیر

جارێ بەکارهێنانی یەك شێوە بۆ دوو دەنگی جیاواز لە نووسینـدا لەنگی‌یە ، بۆ وێنە لە ووشەی (یاری)دا پیتی (ی) یەکەم نەبزوێنەو هی دووەم بزوێنـە •

پلەکانی پیتە بزوێنی (ی) :

١ ـ پلەی درێژ :

پیتەبزوێنی (ی) ناو ووشەی (کانی) دەنگەکەی درێژە • ڕۆشنبیران بۆ جیاکردنەوەی پلەی ئەم دەنگە لە دەنگەکانی‌تر هەندێ هەوڵیان‌داوە :

١ ـ هەندێك بە دوو (یی) دەنووسن ، وەك :

کانیی

خوریی

شییر

سییر

ب ـ هەندێك ئەلفێکی کورت دەخەنە ژێر (ی)کە وەك ئەو ئەلفـە کورتە وایە لەژێر (ی)وە دادەنرێ •

بەڵام تازەکی کۆڕی زانیاری بۆ چارەسەری ئـەم دەنـگە درێـژەو رزگارکردنی خوێندەواران لە نووسینی بە دوو (یی) هاتووە کەشیدەیەکی (فەتحەیەکی) خستۆتە سەرو بەم شێوەیەی خوارەوە لە چاپەمەنی‌یەکانی‌دا بەکاری دەهێنێت :

کانێ	شێر
خورێ	تێر
ماسێ	سێر

بەڵام ڕۆشنبیران بە گەرمی نەچوون بەپیری‌یەوە لەبەرهەمان هۆ نە لە باسی واوی درێژدا لێی‌دواین •

بە بیروڕای من لەبری کەشیدەکە هێمای (٧)ی بخرێتــەژێر ڕەنــگە پەسەندتربێت •

٢ ــ پلەی کورت :

واتە ژێرێکی کورت ، ئەو دەنگانەن کە لەم نموونانــەی خوارەوەدا بەرچاو دەکەوون :

کەوی گەردن بەخاڵ
نەوزاد باوکی هاتەوە
چەمی سیروان
تۆ کەوتی بەدەمــا

ئەم بزوێنە لە ڕشتەی ووشەدا نابینرێت ، بەڵام ئەگەر لە کۆتایی ووشەدا بینرا دەبێت بزانرێ کە بەشێ نی‌یە لە ووشەکە بەڵکو ووشەی پەیوەندی‌یە، یان ڕاناوی کەسی دووەم یان سێ‌یەمە •

٣ ــ پلەی کورتتر :

ئەم بزوێنە توانای کەسرەی عەرەبی تێدایە بەڵام بە کوردی هێشتــا وێنەی بۆ سازنەدراوە ، وەك لەم ووشانەدا دیارە :

ژیان (ژِیان)

گیان   (گـِیان)
پیاز   (پـِیاز)

به بیروورای من ئەم بزوێنە :

ا ــ یان بە (ی) بنووسرێت وەك :

گییان   (گی/یان)
پییاز   (پی/یاز)

ب ــ یان کەسرەی عەرەبی بۆ بەکاربهێنرێت چونکە دەنــگەکە لــە کەسرە دەچێت ، کەسرەکەش بەهەمان دەنگ لەلای منداڵانــی کورد ناسراوە ، وەك :
گـِیان ، پـِیاو ، پـِیاز

٤ ــ پلەی کورتترین :

ئەم بزوێنە دەنگەکەی زۆر کورتەو پێی‌دەگوترێــت نیمچەبــزوێن ، ئەمیش زۆر لە کەسرەی عەرەبی‌یەوە نزیکە ، هەتا ئێستــا شــێوەی لــە کوردی‌دا بۆ دانەنراوە ، وەك ئەو دەنگەی لە نێوان پیتی (م)و پیتی (ن)ی ووشەی (کردن) لە دوو نیمچە برِگە پێك‌هاتووە :

ئەم نیمچە بزوێنە وەك نیمچە بزوێــنی کەسرەی دوا پیتی (س) لــە ووشەی (سـِیان)دا نیمچە بزوێنی بــۆری دوا پیتی (چ) لــە ووشــەی (چـُوار)دا ، لە ووشەدا نیمچە برِگەی پێ‌دروست دەکرێت ، بــۆ وێنــە ووشەی (کردن) لە دوو نیمچە برِگە پێك‌هاتووە :

نیمچە برِگەی (کر) •
نیمچە برِگەی (دن) ••• هەروەها :

گرتن (گر/تن)
بردن (بر/دن)
گریــا (گر/یا)
گاسن (گا/سن)

به کورتی :

پیتی (ی) له ووشه‌دا :

١ ــ وه‌ك پیته‌نه‌بزوێن به‌کاردێ • (گریا)

٢ ــ وه‌ك پیته‌بزوێن به‌کاردێت ، وه ئه‌م پلانه‌ی هه‌یه :

ا ــ پله‌ی درێژ ، وه‌ك : شــیر

ب ــ پله‌ی کورت ، وه‌ك : پیاوی ئازا

ج ــ پله‌ی کورتتر ، وه‌ك : چیا ، نیان

د ــ پله‌ی کورتترین ، وه‌ك : کردن (کر/دن)

تێبینی :

چۆن هه‌ندێ‌بۆری درێژی نێوان ووشه‌ی پوور به برگه‌ی (وو)ی نێوان بێژه‌ی (ووشه) به یه‌ك تێده‌گه‌ن ، وه‌هــاش برگه‌ی (یی) نێــوان ووشه‌ی (پاییز)به که‌سری درێژی نێوان ووشه‌ی (شییر) تێده‌گه‌ن جگه له‌وه ده‌چن هه‌ندێ جار ئه‌و برگه‌یه به یه‌ك (ی) ده‌نووسن ، هه‌روه‌ك چۆن ده‌چن برگه‌ی (وو) نێوان ووشه‌ی (ووشه) بــه یــه‌ك واو ده‌نووســن (وشه) ، که ئه‌مه وه‌ك من بۆی ده‌چم هه‌له‌یه‌و ده‌بێت برگه‌ی (یی) نێوان (مه‌ییو) به دوو (یی) بنووسرێت چونکه یه‌که‌میان پیته نه‌بزوێنه‌و دووه‌میان (پیته‌بزوێن)ه ، وه‌ك :

ئاوایی (ئا وا یی)
زایین (زا یین)
گەییشت (گە ییشت)

سێیەم ـ پیتەبزوێنی (وێ) :

ئەم پیتە بزوێنـــە وەك لـــە ووشەی (نوێ)دا دیـــارە لە دوو دەنگ پێكهاتووە ، دەنگی (و)و دەنگی (ێ) ؛ لەبەر ئەوە هەر بە دوو پیت لـــە كۆندا نووسیویانە ، وەك :

توێ توێ
سوێ
خوێن
خوێ

بەڵام مامۆستا وەهبی ویستی لەو دەنگە دوو لۆیە كە لە نووسیندا بە دوو پیت دەنووسرێت ، رزگارمان بكاتو تەنیا پیتێكی بـــۆ سازبدات ــ كارێكی جوانو بەجێیە ــ هاتو پیتـــە (ێ) یەكـــەی گـــۆڕی‌یەوە بـــە كەشیدەیەك یا خوت فەتحەیەكی عەرەبی‌و خستیەسەر پیتی (و) بەم جۆرە (وٓ) وەك لەم ووشانەی خوارەوەدا دیارن :

ئەسكوٓ
خوٓ
نـــوٓن
سوٓنە

چارەسەرەكەی مامۆستا وەهبی بەو شێوەیە لەناو رۆشنبیراندا بـــە گەرمی پێشوازی لێ‌نەكرا لەبەر هەمان هـــۆ كە لـــە باسی بزوێنی (وو)دا

لێی‌دواین ، بەرەبەرە پووکایەوەو لە چەند کتێبێ زیاتر هیچی پێ‌نەنووسراوە.
بەپێی بۆ چوونی خۆم وا بە باش دەزانم هەر بە دوو پیتەکەی خوێندەواران
لەسەری راهاتوون جارێ هەروەها بنووسرێت ، هەتا چارەیێکی بۆ
دەدۆزرێتەوە ، وەك :

سوێنە	خوێش
خوێ	نوێژ

چوارەم ـ گیروگرفتی پیتی (نگ = ند) :

پیتی (نگ) پیتێکی نەبزوێن‌و لێکدراوە ، واتە لە دوو دەنگ ،
دەنگی (ن)و دەنگی (گ) پێك‌هاتووە ، دەنگە لێکدراوەکە لە گۆکردندا
تێکەڵ بەیەك دەبن ، وەك لە گۆکردنی ئەم ووشانەدا بۆت دەردەکەوێت :

تونگ	مانگ
گۆبەنگ	هەنگ
مەنگ	رەنگ

ئەم دەنگەش لە ووشەدا بە دوو جۆر دەبینرێت :

١ ـ لە گۆکردندا دەنگی (نگ) دەتوانرێت بە (ند) داڵەکە کلۆر
دەکرێت ، وەك لەم ووشانەدا دیارە :

تونگ	توند (تون)
گۆبەنگ	گۆبەند (گۆبەن)
مەنگ	مەند (مەن)

٢ ـ لە هەندێ ووشەدا نەبیستراوە دەنگی (نگ) بێت بە دەنگی (ند) ،
وەك ناتوانین لەبری (مانگ) بڵێین (ماند) یان (مان) هەروەها :

هەنگ

زەنگ

رەنگ

لەدوا ئەم ڕوونکردنەوەیە دەپرسین گیروگرفتی ڕێنووس لێرەدا چی‌یە؟

گیروگرفتەکە ئەوەیە ئایا ئەم پیتە دوو لۆیە بە دوو پیت بنووسرێت وەك ئێستا دەی‌نووسین یا پیتێکی بۆ سازبدەین •

مامۆستایان لە ووتنەوەی ئەم دەنگەدا لە پــۆلی یەکەمی سەرەتــایی‌دا بەرەنگاری هەندێ گیروگرفت دەبن لەگەڵ قوتابی‌یەکانیــاندا بە تایبــەتی ئەگەر بە شێوەی دەنگی (الطريقة الصوتية) منداڵەکە فێری خوێندن بکرێت، مامۆستا کە دێت ووشــەی (مــانگ) بۆ قوتابی‌یەکان گۆبکات ، پیتەکان یەکەیەکە دەدەنگێنێت‌و دەڵێت :

م ا ما

ن مان

گ مانگ (نەك بە گنگردنەوەی گافەکەی) بەڵکو وەکــو گافی ناو ووشەی (بەرگ) •

وەیان شتێکی بە نووسین بخاتە بەرچاوو شتێکی‌تری بەگوتن پێ‌بڵێت، ئەمەش ڕێ‌لێ‌وونکردنە •

پێنجەم ــ گیروگرفتی پیتی (لل) (١) :

ئەم پیتە نەبزوێنە دەنگەکەی لە دەنگی پیتی (ل) جیاوازە چونکە جۆرە گیرەییێکی تێدایە ، لەبەر ئەوە ، وە بۆ جیاکردنەوەی دەنگی لامی گیراو لــە

---

(١) چاکتر وایە بلێین گیروگرفتی پیتی گیراو چونکە گیروگرفتەکە هەر هی (لل) نی‌یە هی پیتەگیراوەکانی‌تریشە ، وەك (کک...مم...)

لامی نەگیراو (لەڕ) هاتوون دووجار لامەکەیان تەکرار کردۆتەوە ، ئیستا ئەو ووشانەی ئەم لامەیان تێدایە وەها دەنووسرێن :

کەللە

گوللە

زللە

هەروەهاش ئەو ووشانەی کە پیتەکانی پیتەگیراوێکی تێدابێت بە دووبارەکردنەوە دەنووسن ، وەك :

ماددە

مەککە

شەممە

رايدە

بەڵام هەندێ پێشنیار دەکەن دەست لەو دووبارەکردنەوەیە هەڵبگرین‌و شێوەی (ّ)ی عەرەبی بۆ بەکاربهێنین‌و ووشەکان بەم جۆرە بنووسین ، وەك :

کەلّە

مادّە

شەمّە

زلّە

بەرای من هەرکامێکیان دابنرێت چارەسەرەکە دیارەو گیروگرفتی ئیملایی لە گۆڕێدا نیيە .

شەشەم ــ گیروگرفتی (لل ... لڵ) :

ئەم پیتە نەبزوێنە لە دوو دەنگی وەك یەك پێك‌هاتووە ، دەنگی (ل)و دەنگی (ل) وە بەم شێوەیە دەنووسرێن ، (لڵ) ، وەك :

هەڵلا
بەرەڵلا
عەوڵلا
وەڵلا

هیچ گیروگرفتی رێنووسی‌نی‌یە ، ئەوەندە هەیە بە رای من دەبــوو هەردوو لامەکە ئیشارەی (٧)یان لەسەر بوایە چونکە لە دوو لامی وەك یەك سازدراوون ، دەبوایە وەها بنووسرانایە :

هەڵڵا
بەرەڵڵا
عەوڵڵا
وەڵڵا

حەوتەم ــ گیروگرفتی پیتی (ڕ) :

دەنگی (ر) لە کوردی‌دا دوو جۆرە ، جۆرێکیان قەڵەوە ، وەك دەنگی (ڕ)ی ناو ووشەی (کەڕ) ، جۆرەکەی‌تریان لەڕە وەك (ر)ی ناو ووشــەی (کەر) ؛ بۆ جویّ‌کردنەوەی ئەم دوو دەنگە لە نووسیندا لەیەکتر ، رۆشنبیرانی کورد هەتا ئێستا چەند هەوڵێکیان داوە بۆ چارەسەری قەڵەوەکە لەوانە :

١ ــ بە دوو پیت (رر) بنووسرێت ، وەك (مەرر ، بەررە) •
٢ ــ نیشانەی (٧)ی بخرێتەژێر ، وەك (مەڕ ، بەڕە) •
٣ ــ نیشانەی (٧)ی بخرێتەسەر ، وەك (مەڕ ، بەڕە) •

شێوەی یەکەمیان سەری‌نایەوەو باوی نەما •
شێوەی دووەم بە گوڕەو پشتیوانی زۆرەو ئێستا لەناو خوێندەوارانو کتێبی قوتابخانەکاندا باوەو دەژی‌و بــاوەڕ ناکەم وا بــە ئاسانی سەنگەری پیّ‌چۆڵ‌بکرێت •

شێوەی سێیەم لەم ئاخرەدا کۆڕی زانیاری هێنایە ناو ناوانــەوەو لە سەرەتای ژیاندایەو چاپەمەنی‌یەکانی خــۆی پێ لەچــاپ دەدات ، بەڵام باوەڕ ناکەم ئەوەندە بژی لەبەر ئەم هۆیانە :

١ ــ نەبوونی ئەو پیتە بەو شێوەیە لە چاپخانە ئەهلی‌یەکاندا •

٢ ــ لەگەڵ پیتی (ژ)دا لەوانەیە تێکەڵ بەیەك ببن لە نووسینا هەڵــە رووبــدات •

تێبینی :

رایەکی‌تریش هەیە دەڵێت بۆ ڕێی قەڵەو ئیشارەت لە سەرەتای ووشەدا پێویست ناکات بۆی دابنرێتو وەها بنووسرێت :

راو

رۆژ

راڕەو

رووبار

چونکە کورد بە سەلیقە ئەو ڕێیە بە قەڵەو دەخوێنێتەوە •

هەشتەم ــ گیروگرفتی دەنگە کلۆرەکان (د ، ت ، ب) :

١ ــ پیتی (د) :

ئەم پیتە نەبزوێنە لە گۆکردندا بە دوو جۆر گۆدەکرێت :

١ ــ دەنگەکەی لەڕە ، وەك لەم ووشانەدا دیارە :

داو

بردن

وەرد

دانیشە

ب ــ دەنگەکەی لە گۆکردندا کلۆر دەکرێت ، یـان قوت دەدرێت ، وەك بگوترێت (بەغدا) ، دەگوترێت (بەغا) بەفرێدانی دالـەکە یـان بەغ...ا بەکلۆرکردنی دالەکە •

بۆ نووسینی ئەم دالە لە ووشەدا بە جۆرێ لـە دەنگـە لەڕەکـەی جیابکرێتەوە چەند تەقەلایەکی بێئەنجام دراوە :

١ ــ مامۆستا وەهبی لە دەستووری زمانیکوردیدا هاتووە خاڵێکی خستۆتە ژێر دالەکە بۆ ئەوەی کلۆر بکرێت .

بەڵام لە کتێبی (قواعد اللغة الکردیة) بایداوەتەوەو خاڵەکەی خستۆتە سەر دالەکە بەم جۆرە (ذ) کە لە ذالی عەرەبی دەچێت ، وەك لەم ووشانەدا دیـارە :

چانذم
تێذا
باذم

ئەم پێشنیارەی مامۆستا وەهبی بە ساردی قـوسترایەوەو سـەری نەگرت •

٢ ــ لە گۆڤاری (کوردستان)دا بۆ کلۆرکردنی ئەم دالە لە گۆکردندا نیشانەی (٧)ی لەسەر دانراوە •

من پێشنیارم ئەوەیە لە نووسـیندا دالەکە بنووسرێت ، بـەڵام لـە خوێندنەوەدا ئەوی دەیەوێ وەك خۆی گۆیبکات ، ئەوی نایەوێ با کلۆری بکات • پێویست بە ئیشارەت ناکات بخرێتە سەری یان ژێری ، وەك :

چرابەند
چاندم

لەکردەوەدا

پێمدانــارد

۲ ـ پیتی (ت) :

ئەم پیتە نەبزوێنە لە نووسیندا هەنــدێ جار خوێنــدەواران فڕێی دەدەن ، هەندێ جاریش دەی‌نووسن بەڵام گۆی ناکەن ، وەك :

دەست	دەس
دەکرێت	دەکرێ
دەکات	دەکا

مامۆستا وەهبی ویستویەتی چارەسەرێ بۆ ئەمە دابنێ‌و لە نووســین‌و گۆکردندا دەریان‌بخات ، هاتووە هێمای (ث)ی عــەرەبی بۆ دانــاوەو داوا دەکات لە نووسیندا بی‌نووسین‌و لە گۆکردندا کلۆری بکەین ، وەك :

دەسثەك

هەڵبکەنرێث

دیارە ئەم پێشنیارەش سەری‌نەگرت‌و گیروگرفتەکە هەروەك خــۆی ماوەتەوە • بەرای من ئەم پیتەش هەروەك خۆی بنووسرێت بەبێ جیاکردنەوە، بەڵام لە خوێندنەوەدا ئەوەی کلۆری دەکات با بیکات‌و ئەوی گۆی دەکات، با گۆی‌بکات •

۳ ـ پیتی (ب) :

ئەم پیتەش پیتەنەبزوێنەو هاوکاری لە ســازدانی ووشــەدا دەکــات بەبێ گیروگرفت دەنووسرێت ، وەك :

بــازاڕ

سێبەر

نایــاب

بەڵام ئەم پیتە کە کرا بە نیشانەی فرمانی ئەمرو رابوردووی ئیلزامی دەبینن بە زۆری نەدەنووسرێنو نەگۆدەکرێن . وەك :

وەرگرێت	(وەربگرێت)
راکات	(رابکات)
دانیشە	(دابنیشە)
راکە	(رابکە)

بەرای من دەبێت ئەم دەنگە بنووسرێت وەك دەنگەکانی (د ، ت) بەڵام خوێنەر سەربەست بێت لە گۆکردنیدا .

نۆیەم ــ گیروگرفتی هەندێ پیتی عەرەبی :

گەلێك ووشەی عەرەبی لە رێی ئایینی ئیسلامەوە لە کۆندا ، وە لە رێی رۆشنبیرێتی تازەوە رووی کردۆتە زمانەکەمان ، ئەم ووشانە هەندێ دەنگیان تێدایە کە لە زمانی کوردیدا نین ، وەك دەنگی (ط)ی نێو ووشەی (طیارە) . گیروگرفتەکە لەوەدایە ئایا ئەو دەنگانە وەك وێنە عەرەبییەکیان بینووسین ، یان بە شێوەی کوردی ، بۆ ئەمە دوو بیرورا هەیە :

١ ــ دەڵێت شێوەی دەنگە عەرەبییەکان بە ئیملای کوردی بنووسرێن، واتە ئەگەر بمانەوێ ووشەی (قصر) بە کوردی بنووسین دەبێت : فتحەکەی سەرقافەکە بکەین بە پیتی (ە)و پیتی (ص) بکەین بە (س)و ئەنجا وەها بنووسین (قەسر) .

٢ ــ دەڵێت شێوەی نووسینی دەنگە عەرەبییەکان هەروەك خۆیان بەبێ دەسکاری بنووسرێت چونکە منداڵەکانمان هەر لە پۆلییەکەمەوە بە عەرەبی دەخوێننو شێوەی نووسینی دەنگە عەرەبییەکان فێردەبن ، وەك :

طاهِر
مِصر
فاطمه
اثبات
ضروري
أستاذ

وه ئەو دەنگانەی که هاتوونو دەبێت به شێوەی نووســینی کوردی بنووسرێن ئەمانەن :

١ــ دەنگی (ص ، ث) به پیتی (س) بنووسرێن •
٢ــ دەنگی (ض ، ظ ، ذ) به پیتی (ز) بنووسرێن •
٣ــ دەنگی (ط ، ة) به پیتی (ت) بنووسرێن •
٤ــ دەنگی بۆر (ُ) به پیتی (و) بنووسرێت •
٥ــ دەنگی فەتحه (َ) به پیتی (ە) بنووسرێت •
٦ــ دەنگی کەسره (ِ) به پیتی (ی) بنووسرێت •
٧ــ دەنگی تەنوینیش هەر به پیتی کوردی بنووسرێت •

من لایەنگری ئەوەم که ووشەی عەرەبی له کوردیدا لەسەر شێوەی کوردی بنووسرێت •

دووەم ــ گیروگرفتی نووسینی ووشه :

گیروگرفتی نووسینی ووشه له چەند حالەتێکدا هەست پێدەکەیــنو دەتوانین لەم خالانەی خوارەوەدا کۆیان بکەینەوەو بلێین :

١ــ که پێشگرێ بخرێته بەردەم ووشــەیێکی ســاده بــۆ ئــەوەی ووشەیێکی نادەسەی لێپێك بهێنین (دارژاو) •

٢ـ که نیشانەیەك بخرێتە بەردەم ووشەیێکی سادە •

٣ـ دوو ووشەی سادە یان پتر بدرێنە دەمیەکتر بۆ ئەوەی ووشەیێکی نا سادەیان بۆ واتایێکی نوێ لێپێك بهێنرێت •

٤ـ که پاشگرێ بخرێتە سەر ووشەیێك بۆ مەرامێ •

٥ـ که ئامرازێ بکرێتە پاشکۆی ووشەیێك بۆ مەرامێ •

٦ـ که نیشانەیەك بکرێتە پاشکۆی ووشەیێك •

٧ـ که راناوێ لەگەڵ فرمانێکی ئەرێو فرمانێکی نەرێی سادەو ناسادەو تێپەڕو تێنەپەڕدا بەکاربهێنرێت •••

بێگومان ئەو هەموو گیروگرفتانەی که لەمەودوا دێنە رێسان سەرچاوەکانیان که وەك لەمەوبەر گوتمان سروشتی ئەو پیتانەن که زمانەکەی پێدەنووسرێت ، بەم پێیە ئێمە لە چارەسەرکردنی گیروگرفتی نووسینی ووشەدا واین لەبەردەم دوو ڕێگادا :

١ـ ووشەکانو زیادیەکان پێکەوە بلکێنین ، ئەگەر پێکمانەوە لکاندن ئایا ئیتر گیروگرفتمان نایەتەرێ • ئەگەر هات هی ئەم زۆرترە یان کەمترە لە هی ئەوەی نەلکێنرێن بەیەکەوە •

٢ـ ووشەکانو زیادیەکان پێکەوە نەلکێنین ، ئەگەر پێکمانەوە نەلکاندن ئایا ئیتر گیروگرفتمان نایەتەرێ ، ئەگەر هات هی ئەم زۆرترە یا کەمترە لە هی ئەوەی بلکێنرێن بەیەکەوە •

بەر لەوەی بچمە باسەکەوە دەمەوێ ئەوەش بڵێم ئایا پیتە بزوێنو نەبزوێن دەوریان هەیە لە نانەوەی ئەم گیروگرفتانەدا وەك لکانو نەلکان ، وەیان دەتوانین بە یاریدەی ئەوان رێیێکی هاسانتر بدۆزینەوە بۆ چارەسەری

گیروگرفتەکان ، بە بیروڕای من تا ڕادەیەك دەوریان هەیە لە چارەسەرەکەدا وەك لەمەولا دەبینین •

١ ــ گیروگرفتی ووشەی سادە :

ووشەی سادە خۆی لە خۆیدا گیروگرفتی زۆر کەمە (مەگەر وەك ووتمان زیادییەکی بخرێتە سەر کە ئەمەش لەپاشا لێیدەدوێین) بەڵام هەست بە هەندێ گیروگرفتیش هەردەکەین ، وەك ئەمانەی خوارەوە :

ا ــ ووشەی (چ) هەندی بە (چە)و ، هەندی بە (چی) لە نووسیندا دەی‌نووسن • وەك کوڕ چارەسەری کردووە بە شێوەی (چ) بنووسرێت بەڵام نەلکێنرێت بە ووشەکەی دواییەوە ، وەك :

چ ڕۆژێ	نەك	چڕۆژێ
چ جارێ	نەك	چجارێ
چ مــن	نەك	چمن

ب ــ دەنگی (ھ)ی کۆتایی ووشە دەبێت بەو جۆرە بنووسرێت نەك (ە) چونکە دووەمیان شێوەی دەنگی (ە)یە وەك لە ووشەی (ڕەوڕەوە)دا دیارە • لەبەر ئەوە دەبێت :

(ئاھ ، گوناھ ، جەھ) وەها بنووسرێن نەك وەها (ئاە ، گوناە ،•••)•

٢ ــ گیروگرفتی ووشەی ناسادە :

١ ــ گیروگرفتی ووشەی دارژاو :

ووشەی دارژاو لە ووشەیێکی سادەی واتادارو زیادییەك پێك‌دێت ــ زیادییەکە دەلوێت پێشگرێ یان پاشگر بێت‌و بە هەر دووکیان ووشەیێکی نوێ بۆ واتاییێکی نوێ سازدەدەن ، وەك :

گرت	هەڵگرت	(هەڵ)
بوو	رابوو	(ڕا)
فرۆش	فرۆشیار	(یار)
هەلووك	هەلووكێن	(ێن)

ئەگەر سەرنج بدەینە ووشەكانو زیادی‌یەكان بۆت دەردەكەوێ كــە دەتوانین بە جیاجیاش بیان‌نووسین‌و بە سەریەكەوەش (كەواتە گیروگرفتەكە لە لكانو نەلكانەكەدایە) • كەواتە ئێمە بۆ یەكێتیی نووســین ئــەم دوو دەستووره دادەنێین :

١ ـ پێشگر :

نەلكێنرێت بە ووشەكەی دوای خۆیــەوە ـ توانــای خــۆلكاندنو خۆ نەلكاندنیشی تێدابێت ـ وە بەم شێوەیە بنووسرێت :

هەڵ	هەڵفڕی
وەر	وەری
دا	دابەزی
تێ	تێ گرت
تێك	تێكچوو
بێ	بێ كەس ، بێ خاڵ ، بێ پارە ، بێ جێ
پێ	پێ كرد
لێ	لێ وونبوو

٢ ـ پــاشگر :

ئەگەر كرا بە پاشبەندی ووشەیەك ، ووشەكە كۆتایی بەپیتەبزوێــن ، یان نەبزوێن هاتبوو ، ئەگەر توانای پێوەلكاندن هەبوو پێوەی بلكێنرێت ، ئەگەر نەبوو بخرێتە پاڵی •

ا ــ وێنە بۆ نەلکان (خرانەپاڵ) :

کورد	کوردستان
چەقۆ	چەقۆگەر
کڕ	کڕیار

ب ــ وێنە بۆ لکاو :

هێڵ	هێڵەك
لووت	لووتەوانە
دان	خوێدان
کار	کرێکار

٢ ــ گیروگرفتی ووشەی لێکدراو :

بۆ ئەوەی جوان بچینە بنج‌وبناوانی گیروگرفتەکانی ووشەی لێکدراوەوە ، دەتوانین ووشەی لێکدراو بکەین بە چەند کۆمەڵێکەوە ، ئەنجا بەجیاجیا لە گیروگرفتی هەریەکەیان بدوێین :

کۆمەڵەی (١) :

ئەگەر ووشەی یەکەم لە ووشەلێکدراوەکەدا کۆتایی بە پیتەنەبزوێن هاتبوو ، وە بە ئامرازی (ە ، و ، ەو ، او ، ان) درابووە دەم ووشەی دووەم هیچ گیروگرفتی ڕێنووسی نایەتەکایەوە ، وەك :

بەرد + ە + نوێژ = بەردەنوێژ
لەرز + و + تا = لەرزوتا
بان + ەو + بان = بانەوبان
چڵ + او + چڵ = چڵاوچڵ
سەر + ان + سەر = سەرانسەر

کۆمەڵەی (٢) :

ئەگەر ووشەی یەکەم لە ووشەلێکدراوەکە کۆتایی :

١ ــ بە پیتەنەبزوێنی نەلکاو هاتبوو ، وە بەبێ یاریدە درابوونە دەمیەك هیچ گیروگرفتی رێنووسی نایەتەکایەوە ، وەك :

داربەڕوو

چاوکاڵ

دزنەبەر

بەدخوو ...

٢ ــ ئەگەر ووشەی یەکەم لە ووشەلێکدراوەکە کۆتایی بە پیتەبزوێن هاتبوو ، جگە لە بزوێنی (ێ ، ی ، وێ) ــ ئەمانیشمان لە ریزی بزوێنە نەلکاوەکان داناوە ــ هیچ گیروگرفتی رێنووسی بەدی ناکرێت ، وەك :

کلآفەدەزوو

شاسوار

پەرۆکۆن

گوێسەبانە

کانیسپیکە

کۆمەڵەی (٣) :

ئەگەر ووشەی یەکەم کۆتایی بەپیتەلکاو (بزوێن بێت یان نەبزوێن) هاتبوو ، وە بەبێ یاریدە درابوونە دەمیەکتر ، دوو شێوە نووسین هەڵدەگرن (شێوەی نەلکاو ، شێوەی لکاو) ، وەك :

شێوەی نەلکاو	شێوەی لکاو
دڵ پاك	دڵپاك
دەنگ خۆش	دەنگخۆش
بن باخەڵ	بنباخەڵ
گوێ ڕایەڵ	گوێڕایەڵ
ڕێ زمان	ڕێزمان
دڵ سۆز	دڵسۆز

لەسەر نووسینی ئەم جۆرە ووشانە هەندێ بیروڕا هەیە :

١ ـ بیروڕای یەکەم دەڵێت بەیەکەوە بلکێنرێن و وەها بنووسرێن :
دڵپاك ، ڕێزمان ، بنباخەڵ ، گوێڕایەڵ

٢ ـ بیروڕای دووەم دەڵێت بەیەکەوە نەنووسرێنرێن :

دڵ پاك ، ڕێ زمان ، بن باخەڵ ، گوێ ڕایەڵ

٣ ـ بیروڕای سێیەم دەڵێت : ئەگەر ووشەکە بۆ زاراوەییێکی زانیاری، یان دیار ناوێ دانرا بەیەکەوە بلکێنرێن ، وەك :

ڕێزمان ، دڵسۆز ، لێکدراو ، ڕێبوار ، پێنووس ، ڕێنووس ...
ئەگینا ئەوانی‌تر بەجیاو لە تەنیشت یەکەوە بنووسرێن :

کوڕی گوێ ڕایەڵ
پیاوی دڵ پاك
بن باخەڵی قادر
هەناری گوڵ بەدەم

کۆمەڵەی (٤) :

ئــەو ووشانەی کە لە دوو ووشە یــا پتر پێکدێن‌و کاری ئاوەڵناو دەبینن لە رستەدا پێویستە پێکەوە نەلکێنرێن ، وەك :

گەردن‌بلور
چەپ‌گەرد
دەم‌گاواخن
سەرئاسنین

کۆمەڵەی (٥) :

دوو ووشە یــان پتر لە جۆری‌یەکتر دەدرێنە دەم یەکترو ووشەیێکی لێکدراویان لێ‌پێك‌دێ بۆ مەرامی تەوکید یان واتای یەك لە دوای یەك ، وەك:

گرمەگرم
دەنگەدەنگ
گەش‌گەش
هەی‌هەی
پێنج‌پێنج

ئەم ووشەلێکدراوانە هەندێ گیروگرفتی رێنووسی‌یان تێدایە ، لەبەر ئەوە دەیان‌کەین بە دوو بەشەوە :

١ ــ ئەو جۆرانەیان کە بە هۆی ئامرازی (ە)وە دەدرێنــەدەم یــەکتر بەبێ‌گیروگرفتن ، وەك :

پرمەپرم (پرم + ە + پرم)
جوولەجوول
قرەقر

فیکەفیك
قرچەقرچ

٢ ــ جۆری دووەمیان ئەوانەن کە دەتوانرێت ووشەلێکدراوەکەیان بە دوو جۆر بنووسرێت ، وەك ووشەی (نم‌نم) دەتوانرێت وەها بنووسرێت‌و وەهاش بنووسرێت (نمنم) • بەڵام بەپێی بۆ چوونی خۆم پێکەوە نەلکێنرێن‌و وەها بنووسرێن :

لەت‌لەت
یەك‌یەك
زەق‌زەق
کەم‌کەم
گەش‌گەش
بەش‌بەش
هەی‌هەی
وەی‌وەی

کۆمەڵەی (٦) :

ئەگەر ووشەی یەکەم لە ووشەلێکدراوەکە ئاوەڵناوی (یەك) بوو ، دوو شێوە نووسین هەڵدەگرێت ، من شێوەی یەکەمیان بەراستتر دەزانم :

شێوەی یەکەم	شێوەی دووەم
یەك‌سەر	یەکسەر
یەك‌بەر	یەکبەر
یەك‌جێ	یەکجێ
یەك‌رێ	یەکرێ

یەکلـۆ	یەکلۆ
یەک‌کەوتن	یەککەوتن
یەک‌بوون	یەکبوون
یەک‌گرتن	یەکگرتن
یەک‌تاڵ	یەکتاڵ
یەک‌ڕەنگ	یەکڕەنگ

کۆمەڵەی (٧) :

ئەو ووشە یەک واتا بەخشـــانەی چوونەتـــە پاڵیـــەک و یەک‌قاڵبیـــان وەرگرتووەو بە واوی عطف خراوونە دەم‌یەکتر ، ئەگەر یەکە یەکە بیان‌گرین لەوانەیە واتاکانیان یان روون نەبێت ، یـــان نەتوانرێ بەجیاجیـــا لەرســـتەدا بەکاربهێنرێن ، بۆیە بەیەکەوە نووسینیان دروستە ، وەک :

مشتومڕ
گورجوگوڵ
هاتوچۆ
کەلوپەل
کتومت

کۆمەڵەی (٨) :

وشەی داتاشراو ، ئەم ووشەلێکدراوە چوونە یەک‌قاڵبەوە بۆیە دەبێت بە سەریەکەوە بنووسرێن ، وە پێک‌هاتنەکەشی لە دوو ڕێوە هاتووە :

١ ــ لە سوانی هەمزەوە : هەمزە بە زۆری لە کوردی‌دا ئەستێرەی روو لە ئاوابوونە ، ئەم ووشە سواوانە وەنەبێت تازە هاتبنە گۆڕێ نـــەء ••• هەر لە کۆنەوە سەلیقەی کوردەواری پێکی‌هێناوون ، وەک ئەم نموونانە :

باراش (بار ــ ئاش)
ناواخن (ناو ــ ئاخن)
دۆشاو (دۆش ــ ئاو)
بەرداش (بەرد ــ ئاش)
ماڵاوایی (ماڵ ــ ئاوایی)
دلاوەر (دل ــ ئاوەر)
رۆژاوا (رۆژ ــ ئاوا) ... هتد ...

٢ ــ بە سوانی پیتێ یان پتر لە یەکێ لەو دوو وشەیەی کە ووشە لێکدراوەکەیان پێکهێناوە ، وەك :

مریشك (مر ــ ئیشك ــ هیشك)
نیوەرۆ (نیو ــ ە ــ رۆژ)
بۆگەن (بۆن ــ گەند)
باگردێن (بان ــ گردێن)
جوامێر (جوان ــ مێرد)
دەستار (دەست ــ هاڕ ــ ئاڕ)
خورمژ (خورما ــ مێوژ)
گمیز (گو ــ میز)
مزاش (مزە ــ ئاش)

کۆمەڵەی (٩) :

فرمانی (بوو)و (بێ)

ئەم دوو فرمانە :

١ ــ کە دەچنە سەر قەدی فرمان هەڵدەگرێت پێوەی بلکێنن و پێوەی نەلکێنن ، وەك شێوەی خوارەوە :

نووستبوو	نووست‌بوو
نووستبێ	نووست‌بێ
وه‌ریبوو	وه‌ریبێ

به‌پێی بۆچوونی خۆم واپێشنیار ده‌که‌م شێوه‌لکاوه‌که‌یان هه‌ڵبژێرین ، شوه نه‌لکاوه‌که‌ی دابنێین بۆ ئه‌و شێوه‌یه‌ی که له به‌ندی (٢)دا لێی‌ده‌دوێم •

٢ ــ که له رسته‌دا ده‌که‌ونه‌پاڵ ناوێ ، یان ئاوه‌ڵناوی ، یان ئاوه‌لکارێ نابێت پێویانه‌وه بلکێت ، ده‌بێت به‌جیا بنووسرێن چونکه نابنه ووشه‌یێکی لێکدراو ، وه‌ك :

گه‌ش	گه‌ش‌بوو	گه‌ش‌بێ
پیاو	پیاوبوو	پیاوبێ
که‌م	که‌م‌بوو	که‌م‌بێ
نزم	نزم‌بوه‌وه	نزم‌بێته‌وه

کۆمه‌ڵه‌ی (١٠) :

هه‌ندێ جار له ووشه‌یێکی واتادار ، یان پێشگرێ یان ره‌گی‌کار ، ووشه‌یێکی لێکدراو دروست‌ده‌کرێت بۆ مه‌رامی کارا ، یان به‌رکار ، یان ئامێر ، یان ناوێ ، یان شتی‌تر ، وه‌ك :

خوێن‌مژ
گورگان‌خواردوو
خول‌خلۆکه
لێ‌خور
پێنووس

له پێك‌هاتنی ئه‌م ووشانه‌دا هه‌ندێ گیروگرفتی نووسین دێته‌کایه‌وه ،

ئەویش ئەوەیە ووشە لێکدراوەکە بەسەریەکەوە بنووسین ، یان بە جیاجیا..
من بۆ ئەمە پێشنیار دەکەم :

١ ــ ئەگەر لە ووشەیەکو ڕەگی پێکهاتبوو نابێت بەیەکەوە بلکێنرێن، وەک :

نــانکڕ ــ گۆشـــتخۆر ــ جلشۆر ــ مــاسیگر لەســـەر شێوەی (مارکوژ ــ سەرتاش ...) .

هەروەها ئەگەر ووشەی (نە)ی نەفی کەوتە نێوانیانەوە ، دیسان نابێت بەیەکەوە بلکێنرێن ، وەک :

گۆشتخۆر	گۆشتنەخۆر
جلشۆر	جلنەشۆر
کوڵدەر	کوڵنەدەر

٢ ــ ئەگەر لە ناوێك یان ئاوەڵناوێكو ڕەگیفرمانێ (ئاوەڵناوی بکەر یان ئاوەڵناوی کراو) پێکهاتبوو دیسان نەلکێنرێن بەیەکەوە ، هەروەهــا ئەگەر ئامرازی (نە)ی نەفیش کەوتە نێوانیانەوە ، وەك :

دڵمردوو	دڵنەمردوو
دەستشکاو	دەستنەشکاو
گەرمکراو	گەرمنەکراو
دەسترۆییو	دەستنەرۆییو
خوێنمژ	خوێننەمژ

٣ ــ ئەگەر لە پێشگرێکو ڕەگی فرمانێــک پێکهــاتبوو بەیــەکەوە بلکێنرێن بەڵام ئەگەر ئامرازی (نە)ی نەفی خرایە نێوانیانەوە دەبێت بەیەکەوە نەلکێنرێن ، وەك :

هەڵگر	هەڵ نەگر
پاشگر	پاش نەگر
لێخور	لێ نەخور
تێپەڕ	تێ نەپەڕ
پێنووس	پێ نەنووس
لێزان	لێ نەزان

٤ ـ ئەگەر لە ناوێك‌و پێشگرێك‌و ڕەگێكی كار پێك‌هاتبوو ، لەم شێوەیەدا پێشگرەكە بلكێنرێ بە ڕەگەكەوە ، وەك :

بارهەڵگر
نان‌تێكەر
چێشت‌لێنەر
دەست‌هەڵبڕ

ئەگەر بە ئامرازی (نە) نەفی‌كران ، دەبێت هەموویان لەیەكتر داببڕێن بەڵام لە تەنیشت یەكەوە بنووسرێن ، وەك :

بارهەڵ نەگر
نان‌تێ نەكەر
چێشت‌لێ نەنەر
دەست‌هەڵ نەبڕ

٥ ـ ئەگەر لە دوو پێشگرو ڕەگی كارێ یا بكەری یا كراوێ پێك‌هاتبوو لە شێوەی (ئەرێ)دا پێشگری یەكەم بە جیاو ئەوانی‌تر بەسەریەكەوە بنووسرێن ، وەك :

پێ‌لێخەر
پێ‌لێنراو

تێ هەڵکێشراو

تێ هەڵچون

بەڵام لە شێوەی (نەرێ)دا هەموویان بە جیاجیا بنووسرێن ، وەك :

پێ لێ نەخەر

پێ لێ نەنراو

تێ هەڵ نەکێشراو

تێ هەڵ نەچون

کۆمەڵەی (١١) :

گیروگرفتی ژمارە لێکدراوەکان لە (١١)ەوە هەتا (١٩) :

ئەم ژمارانە بە لای منەوە لە نووسیندا گیروگرفتیان نیە چونکە وەك ووشەی (خوێدان)و ووشەی (لێدان) دوو شێوە نووسینیان نیە • وابزانم گیروگرفتەکە لە چۆنێتی پێك هاتنی ووشەکەدایەو وەك ئـەوە وایـە بڵێـین ووشەی (ئاژاڵ) راسترە یان ووشەی (ئاژەڵ) • لەگەڵ ئەمەشدا من بەپێی تێبینیو لێکدانەوەی خۆم دەڵێم دەبێت هەریەکێ لەو ژمارانە لەپێش ئەوەدا کە گۆڕانو سوانیان بەسەردا هاتبێت ، وەها پێك هاتبن :

١ ــ ژمارەی ئەسلی •

٢ ــ ئامرازی (ان) کە نیشانەی تەوزیعیە •

٣ ــ ئامرازی لێکدەری (نیز) کە ئاسـارەکەی هێشتـا لە ژمـارە (نۆزدە)دا ماوە •

٤ ــ ژمارە (دە) • وەك خشتەکەی لاپەڕە (٣٩٧) •

ژمارەکە لەپێش سوان و گۆڕاندا	ژمارەکە لەدوا سوان و گۆڕان	ئامرازی تەوزیعی	ئامرازی لێکدەر بە نەسواوی و بە سواوی	ژمارە (دە)	شێوەی پێک هاتن
یەک	یە	ان	نیز (ز)	دە	یانزدە
دو	دو	ان	نیز (ز)	دە	دوانزدە
سێ	سی	ان	نیز (ز)	دە	سیانزدە
چوار	چوار	....	.....	دە	چواردە
پێنج	پە	ان	نیز (ز)	دە	پانزدە
شەش	شە	ان	نیز (ز)	دە	شانزدە
حەوت	حەو، حەف، حەڤ	......	.....	دە	حەڤدە
هەشت	هەژ	.....	.....	دە	هەژدە
نۆ	نۆ	....	نیز (ز)	دە	نۆزدە

ئەگەر سەرنج بدەینە خشتەکەی لاپەڕە ٣٩٧ دەبینین :

١ ــ ژمارە ئەسلی‌یەکان یان سواون یان گۆڕاون یان وەك خۆیان ماونەتەوە وەك لە ریزی دووەمدا بەرچاو دەکەوون •

٢ ــ ئامرازی (ان) لەگەڵ ژمارە (٤ ، ٧ ، ٨ ، ٩) بە تــەواوی نەمــاوونو سواوون •

٣ ــ ئامرازی لێکدەری (نیز) سواوەو لەگەڵ هەموو ژمارەکاندا بــووە بە (ز)و لەگەڵ ژمارە (٧ ، ٨)دا هەرنەماوە •

٤ ــ ژمارە (دە) لەگەڵ هەموویاندا ماوە •

٥ ــ لە ئەنجامدا ژمارەکان وەهایان لێ‌هاتووە :
یانزدە ، دوانزدە ، سیانزدە ، چواردە ، پانزدە ، شانزدە ، حەڤدە ، هەژدە •

تێبینی :

١ ــ لە هــەندێ شێوەدا دەنــگی (گ) دەکەوێتە پــاش ئامرازی (ان)ی توزیعی‌یەوە لە ژمارە (١١ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٥ ، ١٦)داو پیتی (د) ژمــارە (دە) لە گۆکردندا کلوژ دەکرێتو لەنووسیندا فڕێ دەدرێتو وەهایان لێ‌دێت :

یانگزە ، دوانگزە ، سیانگزە ، پانگزە ، شانگزە •

٢ ــ لــە هــەندێ شێوەشدا پیتی (ن)ی ئامرازی تەوزیعی‌یەکەش فڕێ دەدرێتو ژمارەکان بەم جۆرە دەخوێنرێنەوە :

یازدە ، دوازدە ، سیازدە ، پازدە ، شازدە ••••

کۆڕی زانیاری ئەمەیان پەسەند کردووە چونکە لە بارترە بۆ خوێندنەوە • منێش هەر ئەمم پێباشترە •

٣ ــ گیروگرفتی ئامرازی (ی) پەیوەندی :

ئەم ئامرازە دەخرێتە نێوان دوو ووشەوە بۆ مەرامی تەواوکردن ، وەك:

ئەموستیلەی زێڕ

پیاوی ئازا

چەفتەی سوورمە

١ ــ ئەم ئامرازە : ئەگەر بەدوای ووشەیەکدا هات ، ووشەکە کۆتایی بە پیتە بزوێن هاتبو ئەوا بەبێ گیروگرفت پێوەی دەلکێنرێت ، وەك :

گولی جوان

کاڵەکی گەییو

پێستی دەست

٢ ــ ئەگەر بەدوای ووشەیەکدا هات ، ووشەکە کۆتایی بە پیتە بزوێنی (ی ، ێ ، وێ) هاتبوو ، دوو گیروگرفتی نووسین دێتەکایەوە :

١ ــ هەندێك دەڵێن ئامرازەکە بلکێنرێت بەدوا پیتی ووشەکەوە ،وەك:

ترۆزی	تروزیی ناسك
شایی	شاییی هۆمەرەکوێر
لادێ	لادێی خۆمان
گوێ	گوێی چەپ
ئەسکوێ	ئەسکوێی دار

ب ــ هەندێکیتر دەڵێن نابێت ئامرازی (ی) پەیوەندی بلکێنرێت

به ووشەکەوە وەك چۆن ناتوانین واوی عطف بلکێنین بە ووشەکەی پێش خۆیەوە ، چونکە ئەمیش وەك عطفەکە پارچەیەك نی‌یە لە ووشەکەی پێش‌خۆی لەبەر ئەوە دەبێت بەجیا بنووسرێت‌و بەلاّم بخرێتە پاڵ ووشەکە ، منیش لایەنگری ئەم رایەم ، وەك :

خووری‌ی مەڕ

شایی‌ی بناویلە

لادێ‌ی خۆمان

هەرمێ‌ی باڵەك

خوێ‌ی تاڵ

٤ ــ گیروگرفتی فرمانی (ە) لە صیغەی حاڵدا :

ئەم فرمانە ئەگەر :

١ ــ بە دوای ووشەیەکدا هات ، ووشەکە کۆتایی بە پیتە نەبزوێن هاتبوو ، هیچ گیروگرفتی رێنووسی بەدی ناکرێت ، وەك :

کوڕەکەی کاکل شوانە (ە)

ئاوی چەمەکە پاکە (ە)

دەشتی قەراج بەپیتە (ە)

٢ ــ بەلاّم ئەگەر بەدوای ووشەیەکدا هات کۆتایی بە پیتە بزوێن هاتبوو ، تەنیا لەو ووشانەدا گیروگرفت بەدی دەکەین کە کۆتایی‌یان بە (ی ، ێ ، وێ) دێت ، ئەمیش لەبەر ئەوە کە دەتوانین فرمانەکەی پێوەبلکێنین وەك شێوەی (ا)و دەشتوانین پێوەی نەلکێنین، وەك شێوەی(ب):

شێوەی (ا)	شێوەی (ب)
ئەم پێلاوە نوێیە	ئەم پێلاوە نوێ یە
ئەم گۆمە پڕ لە ماسییە	ئەم گۆمە پڕ لە ماسی یە
کاکم لە لادێیە	کاکم لە لادێ یە

تێبینی :

١ ـ من تەئیدی ئەوە دەکەم کە ئەمانیش وەك پیتە بزوێنەکانی تر نەلکێنرێن بە ووشەکەوەو وەها بنووسرێن :

ئەم پێلاوە نوێ یە .
ئەم بەرەیە خوری یە .
ئەم بەرچنەیە هەرمێ یە .

٢ ـ لە نەفی کردنیشدا پێکەوە نەلکێن ، وەك :

پێنووسەکەم پێ نی یە
نەخۆشەکە لێرە نی یە
نەمامەکان کەم ئاو نی یە .

ە ـ گیروگرفتی ئامرازی لێکدەر (عطف) :

ا ـ ئامرازی (و) : ئەم ئامرازە تەنیا ئەوەندە گیروگرفتی هەیە کە کەوتە نێوان دوو ووشەوە نابێت بە هیچیانەوە بلکێنرێت چونکە خۆی قەوارەیەکی سەربەخۆی هەیە ، بەلام دەبێت بخرێتە پاڵ ووشەی یەکەم نەك لە نێوان هەردووکیاندا قوت بکرێتەوە ، چونکە کورد واوەکە لەگەڵ ووشەی یەکەمدا گۆدەکات نەك لەگەڵ هی دووەم ، وەیان یەکەم بخوێنێتەوە ئەنجا واوە عطفەکە ، لەپاشا ووشەی دووەم ، ئەنجا لەبەر ئەوە دەبێت بخرێتە پاڵ ووشەی یەکەمو بەم جۆرە بنووسرێت :

من‌و تۆ	نەك من و تۆ
بەهارو جوانی	نەك بەهار و جوانی
ئەکڕیۆ ئەفرۆشێ	نەك ئەکڕێ و ئەفرۆشێ

تێبینی :

١ ــ هەندێ جار واوی عطف دەخرێتە نێوان دوو ووشەوە یەکەمیان کۆتایی بــە بزوێنــی (وو) دێو دووەمیــان بەرایــی بــە برگــەی (وو) دەستپێ‌دەکات ، لەم حاڵەتەدا پێنج واو بە دوای یەکدا کۆدەبنەوە ، وەك :

بارام وێنەی بەروو و وورچ دەکێشێ •

دەبێت ئەمە چارەسەربکرێت : یا واوە عطفەکە لاببرێت ، یا لابرێتو لە جێی فاریزەیەك دابنرێت ، وەك :

داربەروو ، وورچ

چونکە واوە عطفەکە بنووسرێت یان نەنووسرێت گۆکردنەکەی دیــار نیـیــە •

٢ ــ ووشەی (و)ی عطف ئەگەر کەوتە دوای فرمانی (هات)و فرمــانی (بێت) ، نابێت پێکەوە بلکێنرێن، وەك زۆر جار لە نووسیندا ئەمە دێتەبەرچاو:

ئەگەر هاتوو

ئەگەر بێتوو

راستوایە وەها بنووسرێن :

ئەگەر هاتو

ئەگەر بێتو

ب ــ ئامرازی (یا) : هەندی جار دوو ئاوەڵناوی ژمارەیی (یا)ی عطف

له نێوانیاندا هه‌ڵده‌گیرێت ، له‌م حاڵه‌ته‌دا نابێت به‌یه‌که‌وه بلکێنرێن ، چونکه نابنه ووشه‌یێکی لێکدراو ، وه‌ك :

یه‌ك دوو جار پێم گوت (یه‌کدوو)
سێ چوار دینارم بۆ نارد (سێچوار)
هه‌شت نۆ سه‌ر مه‌ڕم کڕی (هه‌شتنۆ)

ج ــ ئامرازی (ش) :

لیژنه‌ی زمان‌و زانسته‌کانی له کتێبی ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی‌دا لاپه‌ڕه (٣٤٥)ه‌وه هه‌تا (٣٦٠) به دووروو درێژی له‌م ئامرازه دواوه ، منیش لێره‌دا ته‌نیا له شوێنی پێوه‌لکاندنی ئه‌م ئامرازه به‌فرمانه‌وه ده‌دوێم :

١ ــ له‌گه‌ڵ فرمانی ڕابوردوودا :

ا ــ له‌گه‌ڵ فرمانی تێنه‌په‌ری ساده‌ی ئه‌رێ‌و نه‌رێ‌دا :

شێوه‌ی ئه‌رێ :

هاتم	هاتیشم ــ هاتمیش
هاتووم	هاتووشم ــ هاتوومیش
ده‌هاتم	ده‌شهاتم ــ ده‌هاتمیش
هاتبووم	هاتبووشم ــ هاتبوومیش
بهاتمایه	بشهاتمایه ــ بهاتیشمایه

شێوه‌ی نه‌رێ :

نه‌هاتیشم ــ نه‌شهاتم
نه‌هاتووشم ــ نه‌شهاتووم
نه‌شده‌هاتم ــ نه‌ده‌هاتیشم

نەهاتبووشم ــ نەشهاتبووم
نەهاتیشمایە ــ نەشهاتمایە

ب ــ لەگەڵ فرمانی تێنەپەڕی ناسادەی ئەرێو نەرێدا :

شێوەی ئەرێ :

راوەستام ــ راشوەستام ــ راوەستاشم ــ راوەستامیش
راوەستاوم ــ راشوەستاوم ــ راوەستاشم ــ راوەستامیش
رادەوستام ــ راشدەوەستام ــ رادەوەستاشم ــ رادەوەستامیش
راوەستابووم ــ راشوەستابووم ــ راوەستابووشم ــ راوەستابوومیش
رابوەستامایە ــ راشبوەستامایە ــ رابوەستاشمایە

شێوەی نەرێ :

راشنەوەستام ــ رانەوەستاشم ــ رانەشوەستام ــ رانەوەستامیش
راشنەوەستاوم ــ رانەوەستاشم ــ رانەشوەستاوم ــ رانەوەستامیش
راشنەدەوەستام ــ رانەدەوەستاشم ــ رانەشدەوەستام ــ
ڕانەدەوەستامیش
راشنەوەستابوم ــ رانەوەستابووشم ــ رانەشوەستابووم
ــ ڕانەوەستابوومیش
رانەشوەستامایە ــ رانەوەستاشمایە ــ راشنەوەستامایە ــ ...

ج ــ لەگەڵ فرمانی تێپەڕی سادەی ئەرێو نەرێدا :

شێوەی ئــەرێ :

چاندم ــ چاندیشم ــ چاندمیش
چاندوومە ــ چاندووشمە ــ

دەمچاند ــ دەشمچاند ــ دەمیشچاند ــ دەمچاندیش

چاندبووم ــ چاندبووشم ــ چاندبوومیش

بمچاندایە ــ بشمچاندایە ــ بمچاندیشایە

شێوەی نــەرێ :

نەشمچاند ــ نەمچاندیش ــ نەمیشچاند

نەشمچاندووە ــ نەمچاندوویشە ــ نەمیشچاندووە

نەشمدەچاند ــ نەمدەچاندیش ــ نەمیشدەچاند

نەشمچاندبوو ــ نەمچاندبوویش ــ نەمیشچاندبوو

نەشمچاندایە ــ نەمچاندیشایە ــ نەمیشچاندایە

د ــ لەگەڵ فرمانی تێپەڕی ناسادەی ئەرێو نەرێدا :

شێوەی ئەرێ :

وەرمگرت وەریشمگرت ــ وەرمگرتیش ــ وەرمیشگرت

وەرمگرتووە وەریشمگرتووە ــ وەرمگرتوویشە ــ وەرمیشگرتووە

وەرمدەگرت وەریشمدەگرت ــ وەرمدەگرتیش ــ وەرمیشدەگرت

وەرمگرتبوو وەریشمگرتبوو ــ وەرمگرتبووش ــ وەرمیشگرتبوو

وەرمبگرتایە وەریشمبگرتایە ــ وەرمبگرتیشایە ــ وەرمیشبگرتایە

شێوەی نەرێ :

وەریشمنەگرت ــ وەرمنەگرتیش ــ وەرمیشنەگرت

وەریشمنەگرتووە ــ وەرمنەگرتوویشە ــ وەرمیشنەگرتووە

وەریشمنەدەگرت ــ وەرمنەدەگرتیش ــ وەرمیشنەدەگرت

وەریشمنەگرتبوو ــ وەرمنەگرتبوویش ــ وەرمیشنەگرتبوو

وەریشمنەگرتایە ــ وەرمنەگرتایەش ــ وەرمیشنەگرتایە

٢ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردوودا :

١ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردوری تێنەپـەڕی سادە لـەشێوەی ئەرێو نەرێدا :

دەگریم دەشگیرم ناشگریم
بگریم بشگیرم نەشگریم

٢ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردووی تێنەپەڕی ناسادە لـە شێوەی ئەرێو نـەرێدا :

دادەنیشم داشدەنیشم داشنانیشم
دابنیشم داشبنیشم داشنەنیشم

٣ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردووی تێپەڕی سادە لە شێوەی ئەرێو نەرێدا :

دەنووسم دەشنووسم ناشنووسم
بنووسم بشنووسم نەشنووسم

٤ ــ لەگەڵ فرمانی ڕانەبوردووی تێپەڕی ناسادەدا لە شێوەی ئەرێو نەرێدا :

دادەگرم داشدەگرم داشناگرم
دابگرم داشبگرم داشنەگرم

٣ ــ لەگەڵ فرمانی ئەمردا :

١ ــ لە شێوەی ئەرێو نەرێی فرمانی سادەو ناسادەی تێنەپەڕدا :

بڕۆ بشڕۆ مەشڕۆ
بنوو بشنوو مەشنوو
دانیشە داشنیشە داشمەنیشە

٢ ــ لە شێوەی ئەرێو نەرێی فرمانی سادەو ناسادەی تێپەڕدا :

بنووسە بشنووسە مەشنووسە
وەربگرە وەریشبگرە وەریشمەگرە

سێیەم ـ گیروگرفتی چاووگ‌و فرمان

١ ـ گیروگرفتی چـاووگ

چـاووگ دوو جـۆرە :

١ ـ چـاووگی سادە :

ئەم چاووگە لە نووسیندا بێ گیروگرفتە چونکە لەیەك ریشە زیـاتری نی‌یە ، وەك :

کێلاّن ، وەرین ، نووسین ، چوون ، پژمین ، کەوتن ...

٢ ـ چاووگی نـاسادە :

لە نووسینی ئەم چاووگەدا هەندێ گیروگرفت هەیـە چونـکە لـە ریشەیەك پتری هەیە ، وەك :

هەڵفڕین

گەرم‌کردن

دەست‌لێ‌دان

پێ‌لێ‌هەڵبڕین

بەرانبەر بە نووسینی ئەم چاووگانە کێشە زۆرە ، بە کورتی :

ا ــ دەستەیەك دەڵێن هەموو ووشەکانی چـاووگە نـاسـادەکە یـان هەندێکیان بەیەکەوە بلکێنرێن ، وەك :

پێشکەوتن

تێکردن

دەستلێدان

بیانوویان ئەوەیە ئەوەندە دەست لە نووسینی ووشەکە هەڵناگرن‌و ریشەکانی چاوگەکە لەیەکتر دابڕنابن ٠

ب ــ دەستەکەی‌تر دژی ئەمانن‌و دەڵێن ریشەکانی چاوگەکە بەیەکەوە نەلکێنرێن‌و وەها بنووسرێن ، وەك :

تێ‌کەوتن
دەست‌بڕین
پێ‌لێ‌خستن
شەرم‌کردن

بیانووی ئەمان ئەوەیە منداڵ لە خوێندنەوەدا مەودای چاوی باشتر کاردەکات بۆ خوێندنەوەی ، هەروەها ئەگەر هات‌و فرمانێکمان لێ‌دروست‌کردو راناوێکمان خستەتەك دەبێت ووشەکە سەر لەبەر هەڵبوەشێنرێتەوە ، جا کەوابێت با هەر لە بنچینەوە ریشەکان بەیەکەوە نەلکێنرێن ، وەك :

پێشکەوتن	پێشم‌کەوت
دروستکردن	دروستم‌کرد
دەستلێدان	دەستم‌لێ‌دا

من لایەنگری دەستەی دووەم‌و نابێت ریشەکان بەیەکەوە بلکێنرێن ٠

٢ ــ گیروگرفتی فرمان :

فرمان لە چاووگ دروست دەکرێت ، چاوگیش سادەو نادەی هەیە :

ا ــ سادەکانیان لە نووسیندا بێ‌گیروگرفتە ، وەك :

خەوتم	دەخەوم	بخەوە
چاندم	دەچێنم	بچێنە

تێبینی : لە نەفی‌و نەهی‌و پێوەلکاندنی راناوی کەسی لکاو هەندێ گیروگرفت رووودەدات لە شوێنی خۆیاندا لێیان دەدوێم •

ب ــ لە ناسادەکانیاندا کە لە دوو ریشە یان پتری هەیەو لە چاووگی ناسادەوە کەوتۆنەتەوە ، دیسان دوو گیروگرفت ، گیروگرفتی لکانو نەلکان دێتەگۆڕی لەبەر هەمان هۆ کە لە چاووگی ناسادەدا لێیان دواین ، هەندێ دەڵێن پێکیانەوە بلکێنین ، وەك :

تێمکرد
نانمانخوارد
پێملێخست
دەستمگەرمکردەوە

هەندێکی‌تر بە پێچەوانەی ئەمانەوە دەڵێن نابێت ریشەکان بەیەکەوە بلکێنرێن ، دەبێت بە جیاجیاو لەپاڵ یەکتردا بنووسرێن ، وەك :

پێم کرد
وونبوو
دەستمهەڵبڕی
رەقبوونەوە
چاویانلێپۆشی

بە بیروورای من ریشەکانی فرمانە لێکدراوەکە بەیەکەوە نەنووسرێن چاکترە بۆ ئەوەی ریشەکان هەریەکەیان پارێزگاری قەوارەی خۆی‌بکات ••

چوارەم ــ گیروگرفتی راناو لەگەڵ فرماندا

گرتم
نەمگرت

هەلم گرت
هەلم نەگرت
پێم هەڵ نەگرت
دەستم لێ هەڵ نەگرت

ئەگەر سەرنج بدەینە راناوی (م) دەبینین لەیەك شوێندا ئارام ناگرێت و دوای تەواوکەرەکەی کەوتووەو لە نووسینیشدا هەڵدەگرێ بە دوو شێوە بنووسرێت ، وەك :

نەم گرت	نەمگرت
هەلم گرت	هەڵمگرت
هەلم نەگرت	هەلمنەگرت

بەبیروڕای من دەبێت دەستوورێ دابنرێت بۆ ئەم کارەو وابکرێت نووسەر لەسەر یەك رێ بڕوات و بە ئارەزووی خۆی ئەسپی خۆی لێ تاونەدا، بۆ ئەمە من بەپێی بۆ چوونی خۆم ئەم دەستوورە بۆ نووسینی راناوە لکاوەکان دادەنێم و ئەم دەستوورانە سەر بۆ دەستووری چاکترو باشتر دادەنەوێنن :

دەستووری یەکەم :

ئەگەر راناوە کەسییە لکاوەکان خرانەسەر فرمانێکی سادە لە شێوەی «ئەرێ»دا جێیەکەی لە هەر کوێیەکی فرمانەکەدا بوو پێوەی بلکێنرێت ، وەك :

- هاتم ، بهاتمایە
- کڕیم ، دەمانکڕی
- دەنووسین ، بیانووسم
- بیڕێژە ، بمبـە

دەستووری دووەم :

ئەگەر خرانەپاڵ فرمانێکی سادە لە شێوەی «نەرێ»دا راناوە کەسی‌یەکان دەچنە نێوان ئامرازی (نەفی ، نەهی)یەکەو فرمانەکە ... لەم بارەدا نابێت راناوەکان بلکێنرێن بە فرمانەکەوە ، وەك :

— نەمگرت ، نەمدەگرت ، نەمگرتایە .
— نای‌نووسم ، نەی‌نووسم .
— مەی‌رێژە ، مەیان‌دوێنە .

دەستووری سێیەم :

ئەگەر خرانە پاڵ فرمانی نادادە لە شێوەی ئەرێ‌ونەرێدا :

ا — ئەگەر فرمانە نادادەکە یەك پێشگری تێدابوو ، راناوەکە دەلکێنرێت بە پێشگرەکەوەو نابێت بلکێنرێت بە فرمانەکەو ئامرازە نەفی‌یەکە یان نەهی‌یەکە وەك :

— رێکم‌خست	رێکم‌نەخست
— هەڵتان‌گرت	هەڵتان‌نەگرت
— لێی‌دەدەم	لێیان‌نادەم
— پێم‌بڵێ	پێم‌مەڵێ

ب — ئەگەر فرمانە نادادەکە دوو پێشگری تێدابوو ، راناوەکان لە شێوەی «ئەرێ‌و نەرێ»دا دەخرێنە پاڵ پێشگری یەکەم — ئەگەر لەراستەوە پێشگرەکان بژمێرین ، وەك :

— تێم‌هەڵ‌کێشا	تێم‌هەڵ‌نەکێشا
— تێی‌هەڵ‌دەکێشم	تێی‌هەڵ‌ناکێشم
— تێی‌هەڵ‌بکێشە	تێی‌هەڵ‌مەکێشە

ج ــ ئەگەر تەواوکەرێ یان پترو پێشگرێ یان پتری تێدابوو ، لــە شێوەی ئەرێو نەرێدا راناوەکە دەخرێتە پاڵ تەواوکەری یەکەم ، وەك :

دەستم لێدا	دەستم لێ نەدا
گۆشتی پێ دەخۆم	گۆشتی پێ ناخۆم

٥ ــ گیروگرفتی زیادی‌یەکان لەگەڵ ووشەدا

١ ــ گیروگرفتی صیغە :

لە نووسینی صیغەدا هیچ گیروگرفتی رێنووسی هەستپێ ناکرێــت ، ئەوەندە هەیە ئەگەر توانای خۆلکاندنی هەبوو بە فرمانەکەوە بابلکێنرێت ، وەك :

ــ بنووسیایە ، بگرتایە ، ببردایە (ب)

ــ بفرۆشم ، بخوێنم ، ببینــم (ب)

ــ بکڕ ، ببڕ ، بگر (ب)

ئەگەر توانای لکاندنی نەبوو ، ئەوا وەك خۆی دەنووسرێت ، وەك :

ــ دەچم (ئەچم) (دە)

ــ دەهات (ئەهات) (دە)

٢ ــ ئامرازی کــۆ :

لە شێوەی کرمانجی خوارودا ئامرازی (ان) بۆ کۆکردنەوە باوە ، ئــەم ئــامرازە :

ا ــ ئەو ووشەیەی کە کۆدەکرێتەوە کۆتایی بەپیتە نەبزوێــن هــاتبو راستەوخۆ ئامرازی (ان)ی پێوە دەلکێنرێت ، بەبێ گیروگرفت ، وەك :

گوڵ + ان = گوڵان
باخ + ان = باخان
منداڵ + ان = منداڵان

ب ــ بەڵام ئەگەر ووشەکە کۆتایی بەپیتە بزوێن هاتبوو ئەوا پیتــە ناوبەندی (ی) دەخرێنە نێوان ووشەکەو ئامرازی (ان)ەوە ، بەبێ ئــەوەی پێکیانەوە بلکێنین ، وەك :

چرا + ی + ان = چرایان
چەقۆ + ی + ان = چەقۆیان
هەرمێ + ی + ان = هەرمێیان
کانی + ی + ان = کانییان
خوێ + ی + ان = خوێیان

تێبینی :

١ ــ ووشە کۆتایی هاتووەکان بە پیتە بزوێنی (ێ ، ی ، وێ) ، هەروەك پێتەبزوێنەکانیتر ئامرازی کۆیەکەی پێوەنالکێنین بۆ ئەوەی گیروگرفتی رێنووسی روونەدات •

٢ ــ ووشە کۆتایی هاتووەکان بە پیتە بزوێنی (ە ، وو) بەر ئەو دەستوورە ناکەون •

٣ ــ ئامرازی پێناسین :

١ ــ ئامرازی (ێ ــ ێك)ی نەناسراو :

ئەم ئامرازە ئەگەر خرایەسەر ئەو ووشانەی کۆتایییان بە پیتە نەبزوێن دێ هیچ گیروگرفتی رێنووسی روونادات‌و راستەوخۆ دەلکێنرێــت بــە ووشەکەوە ، وەك :

بەرخ   بەرخێ ـ بەرخێك

چەم   چەمێ ـ چەمێك

بەڵام ئەگەر كران بە پاشكۆی ئەو ووشانەی كە كۆتاییان بە پیتەبزوێن دێت ، پیتی (ی) ناوبەند دەخرێتە نێوان ئامرازەكەو ووشەكەو بەیەكەوە نالكێنرێنو بەهەمان دەستوور دادرژێت ، وەك :

كەوا   كەوا + ی + ێ = كەوایێ

ێك = كەوایێك

مراوی   مراوی + ی + ێ = مراوییێ

ێك = مراوییێك

لە نووسینی ئەم ووشانەدا كە كۆتایی بە پیتە بزوێن دێت هەندێ گیروگرفت ڕوودەدات ، یەكەیەكە لێیاندەدوێین :

ا ـ هەندێ كەس لە دوا پیتە بزوێنەكانەوە لەبری (ێ ـ ێك) ئاوەڵناوی ژمارەیی (یەك)[1] بەكاردەهێننو دەنووسن :

كەوایەك

چەقۆیەك

پەنجەرەیەك

مراوییەك

هەرمێیەك

ئەمە هەڵەیەو نابێت بكرێت چونكە چۆن ناتوانین لەدوا پیتە نەبزوێنەكانەوە بنووسین :

---

(١) من خۆشم لەو باوەڕەدا بووم بەڵام بە لێكۆڵینەوەو چوونە بناوانی شتەكەوە بۆم دەركەوت كە بە هەڵەچووم ... لەبەر ئەوە لە دوایيدا ڕاستم كردونەتەوە .

بەرخیەك
چەمیەك
شەویەك
مەڕیەك ٠

وەهاش نابێت لەدوا ئەو ووشانەوە کە کۆتایی بە پیتە بزوێن دێت لەبری (ێ ـ ێك) ئاوەڵناوی (یەك) بەکاربهێنین ٠

ب ـ هەندێ لەو باوەڕەدان کە زۆر پێویستە ئامرازی (ێ ـ ێك) بلکێنرێت بە دوای ئەو ووشانەوە کە کۆتاییان بە پیتەبزوێن دێتو وەها بنووسرێت :

زەوی	زەوییێ	زەوییێك
ترێ	ترێیێ	ترێیێك
تەشوێ	تەشوێیێ	تەشوێیێك

بەرای من ئەم پێوەلکاندنە دەبێتە مایەی سەرئێشەو سەر لە گەورەو بچووك دەشێوێنیو ، دەبێت وەك هەموو بزوێنەکانیتر بەمانیشەوە نەلکێنرێت ، وەك :

زەوییێ	زەوییێك
ترێیێ	ترێیێك
تەشوێیێ	تەشوێیێك

٢ ـ ئامرازی (کە ، ەکە ، یەکە)ی ناسراو :

گیروگرفتی ئەمیش لەو ووشانەدایە کە کۆتاییان بە پیتەبزوێنی (ێ ، ی ، وێ) دێ ، بلکێنرێن ، یان نەلکێنرێن ، بەپێی دەستووری سەرەوە بەرای من نەلکێنرێنو وەها بنووسرێن وەك تەواوی بزوێنەکانیتر :

هەرمێ	هەرمێکە (هەرمێیەکە)
شوتی	شوتییەکە
ئەسکوێ	ئەسکوێکە (ئەسکوێیەکە)

٤ ــ پاشکۆی ئامرازی پەیوەندی (لە ، بە) :

زیادی (دا ، ەوە ، را) • ئەم زیادییانە دەکرێن بە پاشکۆی ئامرازی پەیوەندی (لە ، بە)و لە نووسیندا هەندێ گیروگرفتی لکانو نەلکان ڕوودەدات :

ا ــ ئەگەر کران بە پاشکۆی ووشەکۆتایی هاتووەکان بە پیتە نەبزوێن ئەوا دەلکێنرێن بە ووشەکەوە ، وەك :

لە باوکمەوە	(لە ••• ەوە)
بە ئاوەوە	(بە ••• ەوە)
لە کەرکوکرا	(لە ••• ڕا)
لە ژێرڕا	(لە ••• ڕا)
بە گولەکانەوە	(بە ••• ەوە)

ب ــ ئەگەر کران بە پاشکۆی ووشەکۆتایی هاتووەکان بە پیتەبزوێن، ئەوا پێیانەوە نالکێنرێتو قاعیدەی نەلکان بەسەر هەموویاندا تەتبیق دەکەین، وەك :

لە کانیدا	(لە ••• دا)
بە خوێوە	(بە ••• وە)
لە سلێمانیڕا	(لە ••• ڕا)
بە کابرادا	(بە ••• دا)

تێبینی :

١ ــ ئەگەر ووشەکە بە پیتەبزوێنی (ی) کۆتاییهاتبوو ، زیادی‌یەکە (وە) بوو ، ئەوا دەبێت پیتە ناوبەندی (ی) بخرێتە نێوانیانەوەو نەلکێنرێ بە ووشەکەوە ، وەك :

بە چایی‌یەوە	(بە ••• + ی + ەوە)
لە ئاوایی‌یەوە	(لە ••• + ی + ەوە)
بە شێنەیی‌یەوە	(بە ••• + ی + ەوە)

٢ ــ ئەگەر کران بە پاشکۆی پێشگرێ دەبێت پێــوەی بلکێنرێتو وەها بنووسرێن :

تێ	تێدا
پێ	پێوە
لێ	لێرا

٣ ــ ئەگەر ڕاناوێکی کەسی کەوتە نێوان پێشگرەکەو پاشکۆکە دەبێت هەموویان بەسەریەکەوە بنووسرێن ، وەك :

پێمدا نارد	(پێ + م + دا)
لێتەوە فێربووم	(لێ + ت + ەوە)
تێمانەوە گلاند	(تێ + مان + ەوە)

٤ ــ ئەگەر دوو پێشگر لە فرمانێکدا هەبوو ، وە ڕاناوی کــەسی کەوتبووە نێوانیانەوە دەبێت واتێ نەگەین کە (دا ، وە ، ڕا) پاشکۆیپێشگری یەکەمە (ئەگەر لــە ڕاستەوە پێشــگرەکانمان ژمــارد) ، بەلکو پێشکۆی پێشگری دووەمە ، لەبەر ئەوە نابێت بەیەکەوە بلکێنرێن وەك شێوەی (ب) بەلکو دەبێت بەجیا بنووسرێن ، وەك شێوەی (ا) :

شێوەی (ا)	شێوەی (ب)
پێم راگەیاند	پێمڕا گەیاند
لێم دادڕی	لێمدا دڕی
لێکم دابڕین	لێکمدا بڕین
تێم وەردا	تێموەر دا

٥ ـ پاشکۆی (ە)ی ئیشاری :

ئەم پاشکۆیە لە نووسینو گۆکردندا ناوە ئیشارەتکراوەکە دەگرێتە خۆی ، لەم کارەدا دیسان گیروگرفتی لکانو نەلکان سەر هەڵدەدات :

ا ـ ئەگەر ووشەکە کۆتایی بە پیتە نەبزوێن هاتبوو بەبێ گیروگرفت دەلکێنرێن بە ووشەکەوە ، وەك :

ئەم شوانە	(ئەم ٠٠٠ ە)
ئەم منداڵانە	(ئەم ٠٠٠ ە)
ئەو چەمە	(ئەو ٠٠٠ ە)
ئەو چەمانە	(ئەو ٠٠٠ ە)

ب ـ ئەگەر ووشەکە کۆتایی بە پیتە بزوێنی (ێ ، ی ، وێ) هاتبوو پیتە ناوبەنـدی (ی)دەخرێتە نێوانیانەوەو بـە یەکـەوە نالکێنرێن وەك بزوێنەکـانیتر :

ئەم دێیە	(ئەم ٠٠٠ یە)
ئەم دێیانە	(ئەم ٠٠٠ ی + ان + ە)
ئەو کانییە	(ئەو ٠٠٠ ی + ە)
ئەو کانییانە	(ئەو ٠٠٠ ی + ان + ە)
ئەم کابرایە	(ئەم ٠٠٠ ی + ە)
ئەم کابرایانە	(ئەم ٠٠٠ ی + ان + ە)

٦ ـ ئامرازی (تر ـ ترین) :

ئەم ئامرازانە کە بۆ پلەی بەراورد دەکرێن بە پاشکۆی ئاوەڵناوێ ، ئاوەڵناوەکە کۆتـایی بـە پیتـە بزوێن یـان نەبزوێن هاتبێت ئەو ئامرازەی پێوەدەلکێنرێت ، بۆ ئەوەی لە ئاوەڵناوی (تر)ی نادیار جیابکرێتەوە ، وەك :

جوان	جوانتر	جوانترین
گەش	گەشتر	گەشترین
سپی	سپیتر	سپیترین

٧ ـ ئاوەڵناوی (تر ، دی ، کە ، دیکە) :

ئەم ووشانە ئاوەڵناوی نادیارن ، بۆ ئەوەی لە ئامرازی (تر)ی پـلەی بەراورد جیابکرێتەوە دەبێت نەلکێنرێت بەو ووشەیەوە کە وەسفی دەکات ـ ووشەکە کۆتایی بە (پیتەبزوێن ، یان نەبزوێن) هاتبێتیـش بـەڵام دەبێـت لەنزیکیەوە بنووسرێتو لێی‌دابڕنەکرێت ، وەك :

پیاوێکی‌تر
پیاوێکی‌کە
پیاوێکی‌دی
پیاوێکی‌دیکە

سەرچـاوەکان :

١ ـ دەستووری زمانی کوردی ـ توفیق وەهبی
٢ ـ قواعد اللغة الكردية ـ توفيق وەهبی
٣ ـ رابەرێ بۆ ئیملای کوردی ـ نوری علی امین
٤ ـ رێنووسی کوردی ـ کۆڕی زانیاری
٥ ـ رێزمانی ئاخاوتنی کوردی ـ کۆڕی زانیاری
٦ ـ رێنووسی کوردی ـ طاهر صادق

پێشەکی چۆن بنووسین ؟

لە دەنگەوە بۆ وشە ، تا ڕستە

د. نەسرین فەخری

کۆلیژی پەروەردە . زانستگای بەغدا

ڕێنووس‌و چۆنێتی نووسین بەشێوەیێکی ڕاست‌و تەواو داهاتن‌و فێربوون نییە بەوشێوەیەی پێی دەنووسین ، بەڵکو بەڵگەی شارەزایی‌و زانینی ڕێزمان‌و دەستووری زمانە ، کە ڕێگەی ڕاست نووسینمان بۆ خۆش دەکات‌و ئەو هەڵەو ناتەواویانەمان دەخاتە ڕوو کە تووشمان دێن . کەواتە پێوەندییێکی بەهێز هەیە لەنێوانی زانینی ڕێزمان‌و ڕاست نووسیندا ...

جا ئەگەر بڕوامان بەم ڕاستییە هەبێت بێ‌گومان هەنگاوێکی هۆشیارانە دەنێین بۆ یەکگرتن ، تا ڕێبازێکی پۆخت‌و ئاشکرامان دەبێت بۆ نووسین بەشێوەیێکی ڕاست‌و ڕزگاریمان لە نووسینی هەمە چەشنەو جیاوازی ئەوتۆ دەبێت کە بەئاشکرا دواکەوتن‌و یەک‌نەگرتنمان دەخاتە ڕوو ، لەپاڵ دان‌نەنان بە دەستوورو زانستدا ، بۆیە هیواداریین لەم ڕاستییە بگەین‌و بیکەین بە چرای ڕێگە ڕوونکردنەوەمان لەم کۆبوونەوەیەداو بە کۆتایی بوونی ، کۆتایی بە گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی بهێنین ، بە دان‌نان بە یەکێتی زمان‌و یەکێتی نووسین کە دەبوو زۆر لەمە پێشتر بهاتایەتەدی ...

هیچ میللەتێك بە رۆژو دوو رۆژ ئەم رێگەیەی نەبڕیوە بەڵکو بە هەوڵو تەقەلاو تاقیکردنەوەیێکی زانستییانە گەیشتوونەتە ئەمــڕۆ ، تاقیــکردنەوەی ئەوانو ئەم سەدەیەی تێیدا دەژین لەپاڵ تاقیکردنەوەیێکی دوورو درێــژی خۆمان رێگەی ئێمە ئاساترو کورتتر دەکاتەوە •

ئاشکرایە کە نووسینی ئەمرۆمان یەکسەر بەمجــۆرە دەســتی پــێ نەکردووە ، بەڵکو لە سەرەتای دەستکردن بە نووسین بە «ئەلــفـوبێ»ی عەرەبی تا ئەمرۆ لەسەر دەستی شارەزایانو دڵسوزان قۆناغێــکی بــاشی بڕیوە ، تا لەشێوەی ئەمرۆیدا چەسپی ، لــەگەڵ ئەوەشدا هێشتــا لەســەر عەرزێکی لەرزۆك دەخولێتەوەو جیاوازیو گومانو هەڵە هەر جێی خــۆی خۆشکردووە لە نووسینماندا ، سەرەڕای نووسینی هەمەچەشنە ، بــە بێ هیچ هۆیێك تەنیا راهاتن نەبێت لەسەر هەڵەو بڕوانــەکردن بە زانســتو رێزمان •

ئێمە نامانەوێت لەسەر ئەم پێشەکییە زیاتر بڕۆین، بۆیە روونکردنەوەی ئەم راستییە زیاتر ، بۆ باسەکە خۆی بەجێدەهێڵین ، بە هیوای ئەوەی دەست بخاتە سەر ئەو راستییانە بەو ئۆمێدەی بمانگەیێنێت بە ئەنجامێك •

هەنگاوی یەکەم کە نووسین بە (ئەلفـوبێ)ی عەرەبی دەستی پێ کرد بە بێ هیچ دەستکارییێك ، بەلاّم پاشان هەست بەوە کرا ، کــە ئەو پیتــانە دەنگە کوردییەکان ــ وەك دوو زمــانی جیــاواز ــ پڕناکەنــەوە ، بۆیــە هەنگاوێکی تازە دەستی پێ کرد ، بۆ دانانی وێنە بۆ ئەو دەنگانە ، کە ئــەم کارە بەوجۆرە ئاسان نەبوو ، بەڵکو پشت بە کۆششێکی بەردەوامو پچڕپچڕ، لەگەڵ لێکدانەوەو تاقیکردنەوە هاتەدی بۆیە هەن تا ئەمرۆش لەسەر ئــەو دەقو راهاتنە ماونەتەوە ، بێهەوڵدان بۆ خۆ رزگارکردنو بیرکردنەوە لــە ئەنجامی ئەم کارە •

ئێمە لێرەدا : یەکەم : باسی نووسینی دەنگەکان دەکەین ، ئینجا دێینە سەر وشەو رستە •

دووەم : نیشانەکردنی هەندیك لەو بنکە زانستییانەی کە پێویستن بۆ پەیرەوی کردن لە نووسیندا ، پاش روونکردنەوەیان بە بەڵگەوە •

سێیەم : لیستەییێك بۆ ئەو وشەو رستانەی بەجۆرێك زیاتر دەنووسرێن بۆ ئاگاداریو ساغکردنەوەی نووسینیان ، لەژێر تیشکی ئەو بنکانە وە بەوپێیە لەسەر ئەوانیتر دەرۆین •

یەکەم : ١ـ نووسینی ئەو دەنگانەی بەجۆرێك زیاتر دەنووسرێن :

١ ـ ر : (ر)ی سووك ، بە هیچ جۆرێك لە سەرەتای وشەو بڕگەدا دەرناکەوێت ، بەپێچەوانەی (ڕ)ی گڕ (قەڵەو) ، بەڵکو لە ناوەراستو کۆتاییدا دەردەکەوێت •

بۆیە دانانی نیشانە لە سەری یان لە ژێری هەڵەیە چونکە ئەوە دەگەیێنێت ، کە بە نەرمیش دەکەوێتە سەرەتای وشە ، کە ئەمە نییە ، بۆنموونە دەتوانن گشت ئەو وشانە تاقیبکەنەوە کە دەکەونە سەرەتا لەوانە : رەنگ ، رابەر ، رەنج ، راو ، رۆخ ، راز ••• هتد •••

لە ناوەراستدا هەر دووك دێنو کار دەکەنە سەر واتاو ناوەرۆکی وشە، بۆیە پێویستە ئاگاداربین لە نووسینیاندا •• بۆنموونە :

برین ــ زام ــ ناوە ــ بڕین ــ کەرتکردن چاوکە
وەڕین ــ ناوی دەنگ ــ وەرین ــ کەوتن ــ چاوك
پەڕی ــ فعل ــ کار ــ پەری ــ ناوە •

لەکۆتاییدا : کەڕ ــ کەر ــ گەڕ ــ گەر (ئەگەر) ، بەر (بەڕە) بەر (پێش) •

بنکه : — (ڕ)ێی یەکەم ئەگەر گڕ بوو ئەوەی دوای بێ‌گومان گـڕ دەبێت ، لەبەرئەوە پێویست ناکات ئەم نیشانەیە بۆ دووەم دابێین ... وەك : کڕرا ، بڕرا ، ...

لە سەرەتادا ئەم (ڕ)ێی گڕە بە دوو (ر)ێ دەنووسرا کە هەن ئێشتاش وا دەی‌نووسن ، وەك : کررین ، ررەنگ ، کە هەلەیە ...

بنکە : لە کوردیدا وشە نیە دوو (ر)ێی لەسەر یەك تێدا بێت ئەگـەر بەرچاو کەوتن دیارە رستەیەو (لە حالەتی کاری بکەر نادیار)ە (الفعل المبني للمجهول) لەو کارانەدا کە رەگی چاوگەکە بە (ڕ)ێ کۆتایی دێتو نیشانەی بکەر نەناسراو بە (ر)ێ دەست پێ دەکات ، بۆیە دووبـەدوو دێـن وەك : کڕین — کڕ + را ، یان + رێ = دەبێت بە : کڕرا ، دەکڕرێ ... کە تەنیـا لەگەل کاری تێپەڕدا دەبێت ...

هەن نیشانەکە لە سەر و هەندێك لە ژێر (ر)ێ کە دادەنـێن دەبێـت ئەمەش ساغ‌بکرێتەوە .

٢ — (ل) لامی نەرم هەمیشە لە سەرەتـای وشـەدا دەردەکەوێـت بەپێچەوانەی (ر)ێ کە هەمیشە لە سەرەتادا گڕە ... وەك : لاولاو ، لانە ، لێل ، لەنجە ، لاواز... هتد ... بەم‌جـۆرەش دەکەوێتـە ناوەراسـتو کۆتایی ...وەك : بەلەم ، تەلار ، لوول ، لوولە ، تەل ، پەل ، پەلە ، کەواتە دەکەوێتە سەرەتاو ناوەراستو کۆتایی ...

ڵ : لامی گڕ ، ئەم دەنگە بە هیچ جۆرێك ناکەوێتە سەرەتای وشە ، چونکە لە سەرەتادا هەمیشە نەرمە ... ، بەڵام دەکەوێتە ناوەراست وەك : بەڵەك ، هەڵە ، پەڵە ، هەروەها دەکەوێتە کۆتایی وشە وەك : لێڵ ، خـاڵ ، چاڵ ، کاڵ هتد ...

تێبینی : هەردووکیان لە هەمان وشەدا پێکەوە دێن وەك : لاڵ ، لێڵ •

تێبینی : کار دەکەنە سەر واتای وشە بۆیە پێویستە ئاگاداربین لـە نووسینیاندا وەك : پەلە ــ پەڵە ، هەل ــ هەڵ ، گل ــ گڵ ، گول ــ گوڵ، چل ــ چڵ ، کول ــ کوڵ ، کەل ــ کەڵ ، هتد •••

تێبینی : ئەم دەنگە بەپێچەوانەی دەنگی (ر)ێ لە هەندێـك وشـەدا دووبەدوو دێت وەك : کوللە ، گوللە ، کەللە ، زللە ، بەرەڵلا ، (میللەت) ، هەڵلا هتد •••

تێبینی : گڕی یەکەم کاردەکاتە سەر دووەم و بەپێچەوانە بۆیە پێویستە دووەم نیشانەی نەخەینە سەر •

وو : ئەمە هەمیشە بزوێنەو بزوێنێکی درێژە وەك دەزانین لە شێوەی دوو (و)دا دەنووسرێت ، لەلایەن کۆڕەوە ، وێنەی گۆڕرا بـۆ یـەك (و)و خەتێکی لەسەرە وەك (فتحە)ی عەرەبی کە بۆ دیفتۆنگی (وێ) دانرا ، کـە بەزیادی دەزانین چونکە ئێمە پێویستیمان بە چارەسەرکردنی وێنەی ئـەو دەنگانەیە کە هۆی گیروگرفتن ، نەك گۆڕینی ئەو دەنگانەی جێی خۆیـان چەسپاندووەو بڕراونەتەوە ، بەڵام ئەگەر مەسەلە نووسینی ئەم دەنگە بێت بە دوو (و)و شتێکی نە هەڵەو نە سەیر نیە ، بۆ نموونە سەرنجدانی زمـانی ئنگلیزی بۆ ئەم مەبەستە پێویستە •••

ی : ئەمەش کپو بزوێنە ، لە لاتینیدا بۆ کپ (y) و بۆ بزوێـن (I) ی ئنگلیزی بەکاردێت ، هەن بە دوو (ی)ێ دەی‌نووسن لەسەر شێوەی کۆن لەکاتێکدا کە یەك (ی) هەیەو هەن بە بێ نوختە دەینووسـن وەك : شیر ــ شر ــ هتد •••

a (e) : ــ ئەم دەنگە کورتکراوەی (ئەلف)ەو بەرانبەر (فتحە)ی

عەرەبییە ، لەبەرئەوەی لە (ھ)ی عەرەبی دەچێت لە کۆتایی وشەدا ، هەندێك وا تێی‌گەیشتوون • بڕوانە پێشەکی فەرھەنــگی خــاڵ ؛ بــەرگی یــەکەم‌و (ەوە) کە نووسراوە (ھ ــ و ــ ھ) •••

(i) :ــ ئەم دەنگە کورتە کە بزوێنــەو پێی‌دەڵــێن (کسرە مقبوضە)و وینەی لە (ئەلف‌وبێ)ی عەرەبیدا بۆ دانەنراوەو لە لاتینیدا لــە وێنــەی (I) ی ئنگلیزیدا دەنووسرێت ، پێشتر هەوڵدرا بۆ وێنــە کێشانی ، یەکەم لە (توفیق وهبی)یەوە کە (ي)ی نوختــەداری بۆ دانــاو (ێ)ی بێ‌نوختە بو (ي) وەك : کردن ــ کیردین •• پاشان وازی لێ هێنرا ، هەن تائێستا (ی)ی بێ‌نوختە دەنووسن وەك (بیر بر) هتد •••

دووەم : قەنات کوردوییف (یّ)ی (شدّە)داری بــۆ دانا ئەمیــش نەچووە سەر •••

نەبوونی نیشانە بووەتە هۆی ئەوەی هەندێك واتێ‌بگەن کە بەپێچەوانەی زمانانی‌ترو زانستیی زمان دەگونجێت بڕگە یان وشە بە بێ بزوێن بێت وەك : کردن ، بردن هتد ••• بڕوانە نووسینیان بە لاتینی Kirdin ' بردن •

دیفتۆنگی (وێ) : پێویستە لەعاستی ئەم دەنگە لێکدراوە بوەستین کە لە ژمارەیێکی باش لە وشەکاندا بەکاردێت ، وەك : خوێن ، گــوێ ، گوێز ، توێ ، خوێندن هتد ••• نەختێك لەسەرخۆ ئەگەر ئــەو وشــانە بخوێنینەوە بۆمان دەردەکەوێت کە هەرچەندە بەم‌جۆرە دەنووسرێت (وێ) بەلأم وا ناخوێنرێتەوە ، چونکە (و)و (ی)ی دوابەدوای یەك هاتوون لــە نووسیندا ، بەلأم لە نموونەکانی سەرەوەدا هیچیان پێش ئەوی‌تر نایێــت بەڵکو پێکەوەو بە تێکەلأوی‌و وەك یەك بزوێن لە دەم دێنە دەرەوە ، واتــا نووسینی لەگەڵ دەربڕینی ناگونجێت ، ئەم جۆرە دەنگە بزوێنانە کە لــە دوو بزوێن یان دوو دەنگ زیاتر پێك‌دێن ، پێیان دەگوترێت (دیفتۆنگ) یان

(تریتۆنگ) ، یەکەم بە واتـای دەنگێـکی دوو لایی ، دووەم دەنگێـکی (سێ‌لایی) • ، کەواتە (وێ) بزوێن‌و دیفتۆنگە ، لە سەرەتاوە نەبووە دیـارە پاشان دروست‌بووە ئەویش ئەنجامی پەرەسەندنی دەنگ‌و پێشکەوتنی زمان‌و بەهۆی دراوسێتی ئەم دەنگانە ، کە بەریکەوت دەکەونە پاڵ یەك‌و لە یـەك شوێنەوە دەردەبڕێن ، یان شوێنی دەربڕینیان لە یەکەوە نزیکە ، پێکەوە لە دەم دێنە دەرەوەو ئەم دەنگە چەند لاییە (لاییە) دروست دەکەن •

بەکارهێنانی هەمان دەنگ لە ناوچەیێکەوە تا ناوچەیێك دەگۆڕرێت بۆ نموونە : خوێندن : قورسی دەنگەکە وای لێ دەکات کە یەك لا بکرێتەوە ، یان دەی‌کەن بە (وو) یان (ی)و دەبێت خیندن ، خووندن ، لە فارسیشدا • خواندن ــ وا ــ (دیفتۆنگە) هەروەها : خوێن ــ خوون ، خین ، جوێن ــ جوون هتد •••

هەوڵدرا کە ئەم بزوێنە دوولاییە (دیفتۆنگ)ە وێنەیێکی سەربەخۆی بۆ دروست بکرێت‌و بخرێتە ریزی دەنگەکان‌و پاڵ بزوێنەکان لەوانە (توفیـق وَهبی) کە وێنەی (ۆ) (و)و (فتحە)ی بۆ دانا ، ئەمرۆ خەڵکەکە ئەو وشانە بە دوو جۆر دەنووسن : یەکەم بە (دیفتۆنگی ــ وێ)و دووەم بە پیتە بزوێنی (ۆ)•• ، کە ئەمەش یەکێکـە لە کۆسپەکانی یەك‌خستنی (یەکخسـتنی) نووسین‌و پێویستی بە چارەسەرکردن هەیە •••

ئەگەر وێنەی (ۆ) بخرێتە جێی (وێ) ، دەبێت بیر لەوەش بکەینەوە کە لە شێوەی ژووروو و هەورامی و لوردا دیفتۆنگ هەیە تێکەڵە لە (و)و (ی)ی کە هەردووك تیژن ، لەو وشانەدا بەکاردێـن کە لـە نـاوچەی سلێمـانی‌و بەگشتی لە شێوەی خوارووودا دەبێـت بـە (وو) وەك : قـوول ، دوور ، مووسڵ ، بەڵکو لە شێوەی (لور)دا لە جێگەی (ۆ) ئەو دیفتۆنگە بەکاردێت بەگشتی * •

* لەشێوەی سلێمانیدا هەیە سەرنجی وشەی هەنگوین‌و پێنجوین بدەن ••

هەروەها ئەمە (وێ) سلێمانی نیە بەتەنیا ، چونکە لەشێوەی تریشــدا بەکاردێت وەك : شێوەی هەورامیو شێوەی لورِ ، لەپاڵ دیفتۆنگەکەی‌تر ..

ئەم دەنگە چەند لاییانە دیارو ئاشکران لە بنەماڵەی زمانە هینــدو ــ ئەوروپیەکاندا وەك : فەرەنسیو ئەلمانی ، هەروەها هەردوو دیفتۆنگەکەی لە زمانی تورکیشدا هەیە ، لەوێ چونکە تێکرا ئەو وشانە وەك یەك دەڵێنو دەنووسن ئەمانە بکەن بە تورکی بۆتان روون دەبێتەوە وەك : خۆم ، روو گوڵ ، مێوژ هتد ...

دەنگی (ص) : هەموو دەزانین کە ئەم دەنگە دەنگێکی عەرەبییە نە لە کوردیدا هەیە نە لە زمانەکانی‌تری بنەماڵەی هیندو ئەوروپی ، کەچی هەندێك ئەم دەنگە دەخەنە پاڵ دەنگە کوردیەکانو لە وێنەی (ص)ی عەرەبیــدا دەی‌نووسن (دەینووسن) کە هەڵەیە بەهۆی بوونی چەند وشەیێکەوە کــە دەنگی (س)ی تێدا وەك (ص) دێتە بەرگوێ لەبەر کاری ئەو دەنگە گرانەی کە لەگەڵیدا دێن لە هەمان وشەداو بەتایبەتی لە سەرەتای وشەدا ، هەروەك هەن برِگەو پاشگری (نگ) بە دەنگێك دادەنێن لەپاڵ دەنگەکانی‌تردا .

ئەمە جگە لە دەنگی (ب ، پ ، ت ، ك ، گ) کە لە شێوەی ژووروودا بە دوو دەنگیان دەزانین ..

٢ ــ نووسینی وشــە :

بۆئەوەی درێژی بەم بەشە نەدەین تەنیا لێرەدا لیستەیێك بە نووسینی هەمەچەشنەی دەخەینە پێش‌چاو بۆ چارەسەرکردنیو برِینەوەی :

چی‌یە	چییە	چیە
نی‌یە	نییە	نیــە
جودا	جییا	جیا

گوێ	گۆ	
دۆر	دوور	دۆۆر
پێدا	پێدا	پییا ـ پیا
خوێندن	خوندن	خیندن
خوێن	خوون	خین (خێن)
هەڵکردن	هەڵکردن	هەڵکرن
بردن	برن	
هەڵستان	هەڵسان	هەستان
پێشکەوتن	پێشکەوتن	
بەرانبەر	بەرامبەر	
بەڵام	بەرام	
تێنەپەڕ	تێنەپەر	
تێبینی	تێبینی	
پێناسین	پێناسین	
پێداهێنان	پێداهێنان	
وەڵام	وەرام	
گوڵبەهار	گولبەر	
دڵشاد	دلشاد	
بوون	بون	
ڕەنگ	ڕەنگ	ررەنگ
بێگومان	بێگومان	
ئەمساڵ	ئەمساڵ	
گوتن	ووتن	گۆتن ـ وتـن
بڕین	بڕین	

کرێ	کرر	
بیر	بر	ببیر
نان‌کەر	نانکەر	
برژاندن	برژانن	
بنیادەم	بنیایەم	
یەکسەر	یەکسەر	
یەکجار	یەکجار	یەجگار ـ ئێجگار
یەکرۆژ	رۆژێك	رۆژێ
چ	چی	
پایز	پاییز	
رۆیشتن	رۆییشتن	
وشك	ووشك	هیشك
یەکخستن	یەکخستن	
رێباز	رێباز	
تاقی‌کردنەوە	تاقیکردنەوە	
روون‌کردنەوە	روونکردنەوە	
هەندێ	هەنێ	هەندێك
هات‌وچۆ	هاتوچۆ	
ورد	وورد	هورد
پێ‌لێنان	پێلێنان	
دەست‌کەوتن	دەس‌کەوتن	دەسکەوتن
دەزگا	دەستگا	دەست‌گا
پەند	پەنگ	
چاوك	چاوگ	چاووك

وشه ، ورد	ووشه ، وورد	هورد ، خورد
خودا	خووا	خوا
منوتۆ	من و تۆ	من‌وتۆ

له رسته‌دا

پێداچووه‌ته‌وه	پێیاچۆته‌وه	پیاچوه‌ته‌وه
ده‌ریاییێك	ده‌ریایێ	ده‌ریایه‌ك
منداڵێك	منداڵه‌ك	مناڵی
پێ‌ی	پێی	
ده‌مانزانی	ده‌مانزانی	
له کوردیدا	له کوردییا	له کوردی‌یا
ده‌بێت	ده‌بێ	ئه‌بێ
ده‌مزانی	ئه‌مزانی	
بۆشایی‌یێك	بۆشاییێك	بۆشایی‌یێ
ده‌هێم	دێم	یێم
خزانـــد	خزان	
ده‌شگوترێت	ده‌ش گوترێ	
هه‌ڵبگره	هه‌ڵبگره	هه‌ڵ گره ـ هه‌ڵگره
به‌شێوه‌یێ کی	به‌شێوه‌یه‌کی	به‌شێوه‌یێکی
راستی‌یه	راستییه	
بمانگه‌یێنێ	بمانگه‌یه‌نێ	بمانگه‌یێنێت
له‌ناوه‌راستا	له‌ناوه‌راست‌دا	له‌ناوه‌راستدا
(چه‌ند) لایی‌یه	لاییه	لاییه
تیایـــا	تێیدا	تێی‌دا
دامێ	یامێ	

دەکرڕێت	ئەکرڕێ	ئەکرررریٚ ، دەکرڕیٚ

هتد ...

تێبینی :

١ ــ دەبێت ئەوەمان لەبیرنەچێت کە زمانی نووسینو خوێندن ئەو زمانە نیە کە هەر یەکە یان هەر ناوچەیە قسەی پێ دەکات بەڵکو ئەو زمانەیە کە هەمووومان یەکدەخاتو مێژووی زمانەکە لە هەر بنکەیێکو هەر پەڕەسەندنێکدا دەپارێزێت لە بچووکترین بەشەوە تا بە گەورەو فراوان ...

٢ ــ بەراوردیی زمانەکەمان بکەین لەگەڵ تاقیکردنەوەی زمانانیتردا، لە چۆنێتی نووسیندا تا بە پاراستنی ئەو دەنگانەی کە دەنووسرێن بەڵام لە گفتوگۆکردندا دەرناکەون .. بۆنموونە سەرنجی زمانی ئینگلیزی بدەن ...

هەندێك تێبینیتر :

١ ــ پیتی پێوەندی (و) نزیك وشەی یەکەم نەك دووەم دەنووسرێت بەپێچەوانەی زمانی عەرەبیو ئنگلیزی کە لە دەربڕینـدا دەکەوێتە نێوانی هەردوولا ، لەکاتێکدا لە کوردیدا لەگەڵ یەکەم لە دەم دێتەدەرەوە وەك : منو تو .

٢ ــ لەو جووتە وشانەدا کە چوونەتە قاڵبێکەوەو بەتەنیا بەکارنایێن پیتی (و) دەلکێت بە کۆتایی وشەی یەکەمەوە نەك بەتەنیا دەنووسرێت .

٣ ــ ئەو وشانەی زاراوەن یان یەك مەبەست دروستدەکەن پێکەوە دەنووسرێن نەك بەتەنیا ، هەروەها ناو : تێبینی ، دڵدار ، دەموچاو...

٤ ــ پێشگرو پاشگر دەلکێن بە پێشو پاشی وشەوە نەك بەتەنیا دەنووسرێن ...

٥ ــ ئامرازی کاتی ئێستا (دە)یە نەك (ئە) یان (ێ) •

٦ ــ راناوی لکاو دەلکێت بە کۆتایی وشەوە نەك بەپێشیەوە •

٧ ــ ئامرازی (بـ ــ bi) کە پێش فرمانی ئەمر دێت فەرامۆش نەکرێت وەك : هەڵبگرە نەك هەڵگرە •

٨ ــ (ت)ێی راناو وەك :

دەبیت (تو ، لێت ، تان ، دەچێتە ، دەچێتەوە ، دەتناسم ، ناوت ، دەچێت (دەچێتە ، دەچێتەوە) •••

٩ ــ گەڕاندنەوەی (د) لەو شوێنانەدا کە هەندێك لە قسەکردندا فووتی دەدەنو لە نووسیندا لای‌دەبەن ، وەك : بڕبەند ــ بڕبەن ، مندال ــ منال ، گۆبەند ــ گۆبەن ، کردن ــکرن ، برژاندن ــ برژانن ، لە شارەکەماندا ــ لە شارەکەمانا ، خوێندمان ــ خوێنمان ، دەروات ــ ئەروا ، دامی ــ یامی ، دەهێت ــ دێت ــ یێ• خودا ــ خووا •

١٠ــ دانانی خەتێکی بچووك (شارحە ــ) بۆ ئەو وشە لێکدراوانەی کە بەشی یەکەمیان دەکەوێتە کۆتایی دێڕو ئەوی‌تریان سەرەتای دێڕ وەك (هۆشیار ــ بوونەوە) •

١١ــ ساغ‌کردنەوەی چۆنیتی نووسینی وشەی عەرەبی بەتایبەتی ناوی سادەو ئەو ناوانەی لێکدراون ، لەگەڵ ئەو وشانەی بە هەڵە وەرگیراون ــ تلف ، جوعمەو بلد ، مەخوو ، فەتەق ، نەك (عەزیتو مەینەت هتد •••) •

١٢ــ ئەو دەنگانەی ئەنجامی کاری دەنگەکانی دەوروپشتیان گۆڕینیان بەسەردا دێت‌یان لادەبرێن بۆ سووکی وەك : دەستگا ــ دەزگا ، پارشێو ، نیوەرۆ ، دەسماڵ ، دەسەسڕ ••• کە دەبێت بکرێن بە دوو

بەشەوە ئەوانەی چوونەتە قالبێکەوەو چەسپیون، لەگەڵ ئەوانەی بەپێی دەربڕین دەنووسرێن •

پێش کۆتایی هێنان بە باسەکەم داوای لێبوردتتان لێدەکەم چونکە دەزانم کەموکووری‌و ناتەواویی تێدایە بەهۆی ئەو نەخۆشییەی چەند مانگێك دامی بەعەرزاو گیرۆدەی ئازارێکی لە وچان بەدەری کردم لەگەڵ ئەوەشدا هەر ویستم هەر چۆنێك بێت بەشداری‌تان لەگەڵدا بکەم ، چونکە یەکێك لە هیواکانم ئەم کۆبوونەوەیە بوو ، جا بۆیە دووبارە دەمەوێت ئەو هیوایە بجوولێنم کە لە دەروونی هەر یەکەتاندا وەك من بەئازاری نەهاتنەدی دەتلێنەوە ، بەئومێدی تواندنەوەی کۆسپی ئەو ڕێگە گیراوە بە تینی باوەڕی ئاگرین‌و بڕوایێکی دلسۆزانە ، لەژێر تیشکی زانستی‌و ئەو بەلگە پرشنگدارانەی زیاتر کۆلەکەی ئەو بڕیارانە دادەکوتێت •

ئەگەر لە خۆمان بپرسین چی ئێمە لێرەدا کۆکردۆتەوە ؟ دەزانین کە ئێمە جێگەی هێنانەدیی‌ئەو ئومێدەین‌و هەموو بەپەرۆشەوە چاوەڕوانن با نائومێدیان نەکەین •

ئێمە گشتمان یەکین لە هیواو توانادا ، با جیاوازبین لەو بیرو رایانەدا کە بەردی بناغەی گەیشتنمانە بە راستی ، ئەوەش لەیادنەکەین کە ئەو ئەنجامانەی لێرەدا پێیان دەگەین بیرو ڕاو کۆششی هەموانەو بەرهەمی ئەم کۆبوونەوەیەیە با رای یەکێکمان یان بەلگەی ئەوی‌تر بەهێزترو جێگرتر بێت •••

ئیملای کوردی و چەند تێبینییەك

وریـا عومەر ئەمـین
بەشی کوردی ــ کولێجی پەروەردە
زانستگای بەغـا

دەخوێنرێتەوە و گەلێ جار دەبیسترێ کە لـە زمانی کوردی دەنـگی (صـ) و (ط) هـەن وەك ئـەوەی لە ووشـەی (سـاڵ) و (سـەگ) و (سەد) و (تاڵ)دا دەردەکەون ، بۆیە دەبێ تیپی (ص) و (ط) بخرێنـە نـاو سیستەمی ئەلف و بێی کوردی •

هەندێکیش لەسەر ئەو ڕایەن کە (ق) و (ع) و (ح) لـە نژادا کوردی نین و لە ئەنجامی کارتێکردنی زمانی عەرەبی ــ کە زمانێـکی سـامییە ــ کەوتوونەتە ناو زمانی کوردی بۆیە دەبێ ئەو تیپانەی ئەم دەنگانە دەنوێنن لابرێن لە ئەلف و بێی زمانی کوردی •

هی واش هەیە لەسەر ئەم ڕایەیە کە چونکە هەمـوو (ڕ) یـەك لـە سەرەتای ووشەی کوردی (قەڵەوە) بۆیە پێویست بەوە ناکات نیشانـەی قەڵەویی بۆ دابنرێت و گەلێ ڕایتری بەمـانە چـوو لـەملاو ئـەولا دەبیسترێن و بەرچاو دەکەون •

بە تێگەیشتنی نەزەرییـەی فۆنیـم و جیاکردنـەوەی فۆنێتیـك و

فۆنۆلۆجی وەك دوو لێقلی جیای زمان و دەرككردنی چەمكی گۆڕین لـە زمانا ئەم لایەنانە ڕووندەكرێنەوە و ئەم پرسیارانە وەڵام دەدرێتەوە •

ئەلف و بێی هەر زمانێ لەسەر بیناغەی فۆنیمەكانی دادەمەزرێـت • ژمارەی ئەلف و بێی هەر زمانێكیشن ژمارەی فۆنیمەكانیەتی لەو ساتـە تایبەتیەی ئەلف و بێیەكە دامەزراوە • واتا بۆ دەس نیشانكردنی ئەلف و بێی هەر زمانێ ئەبێ فۆنیمەكانی ئەم زمانە دەس‌نیشان بكرێن •

هەر قوتابخانەیەكی فۆنۆلوجی ڕای تایبەتیی خۆی هەیە دەربـارەی چەمكی فۆنیم • باس‌كردنی ئەو هەمـوو ڕایـە جیاوازانـە و دەرخسـتنی كێشەی نێوان ئەم قوتابخانانە كەلكی ئێمەی نیەـ لـەم باسـەدا • لـەم قۆناغەدا باشترین و پراكتیكیترین پەیرەو بۆ دەس‌نیشانكردنی فۆنیمـەكانی هەر زمانێ ئەوەیە كە فۆنیم بە نیشانەیەكی جیـاكەرەوە دادەنێـت لەنـاو چوارچێوەی زمانێكی تایبەتیدا •

زانینی دەنگەكانی زمان و لەیەكدانیان بۆ دروست‌كردنی بڕگە بەشێكی زانیاریی قسەكەرە دەربارەی زمانی خۆی • گرنگترین لایەن لە زانیـنی زمانێ زانینی ئەو سیستەمە تایبەتیەیە كە دەنگ و مانا لەیەك ئەبەستێ • گەر زمانێكی بێگانە ببیستی هیچی لێ تێناگەیت و نـازانیت ووشـەكانی لەكوێوە دەست‌پێدەكەن و لەكوێ تەواودەبن • چونكە ئـەو سیستـەمە تایبەتیە نازانیت كە دەنگەكانی ئەم زمانە لە ماناكانیەوە دەبەستێ • واتـا لە هەر زمانێكا ڕیزە دەنگێكی تایبەتی مانایەكی تایبەتی دەبەخشێت ، گۆڕینێ بەسەر ئەم ڕیزە دەنگە بێ ماناش دەگۆڕێ (یا نامینێ) بۆ نموونە دوو ڕیزە دەنگی (بەهار) و (گوڵ) لە زمانی كوردیدا مانایان جیایە چونكە دەنگەكانیان

وەك یەك نین (١) ئەم دوو ووشەیە دەنگەكانیان بە تەواوی جیان • جووتە ووشەی وا هەیە هەندێ لە دەنگەكانیان یەكن و هەندێ جیان وەك لە (هاوین) و (هەویر)دا • (هـ) ، (و) و (ی) یەكن و ئەوانیتر جیان • جووتە ووشەی واش هەیە تەنها لە تاكە دەنگێ نەبێ هەموو یەكن وەك لە وشەی (پیر) و (بیر)دا • لەم ووشانەی دواییدا دەبینین گۆڕینی تاكە دەنگێ مانای تەواوی ووشەكانی گۆڕی • ئەمە ئەوە دەگەیەنێ كە (پ) و (ب) لە زمانی كوردیدا دوو نرخی جیایان هەیە چونكە هەردووك توانیان لە هەمان بیئەدا environment دەركەون و دوو نرخی جیاپێشان بدەن • لە (كەر) و (كەڕ) یا (برین) و (بڕین)دا (ر) و (ڕ) دوو فۆنیمی جیان چونكە دەركەوتنیان لە هەمان بیئەدا مانای جیای بەخشی بە ووشەكانا چونكە لە سیستەمی فۆنۆلوجیی زمانی كوردی (ر) و (ڕ) دوو نرخی جیایان هەیە • واتا دوو دەنگی جیاواز گەر بتوانن لە هەمان بیئەدا دەركەون و دەركەوتنی هەر یەكە لەم شوێنە تایبەتیەدا مانای جیای بەخشی لە دەركەوتنی ئەویتردا لە هەمان شوێندا ــ لە ناو چوارچێوەی زمانێكی تایبەتی ــ ئەوە ئەم دوو دەنگە بە دوو فۆنیمی جیا لە قەڵەم دەدرێن لەم زمانەدا •

ئەو ووشانەی هەموو دەنگەكانیان وەك یەكن تەنیا لە تاكە دەنگێ نەبێ و ئەم جیایی‌یە لەم تاكە دەنگەدا مانای جیای بە ووشەكانا بەخشی (جووتۆكە)ن minimal pair • بە بەراووردكردنی ئەم جووتۆكانە فۆنیمەكانی زمان دەس نیشان دەكرێت •

لە ئەنجامی گەڕان بەشوێن هەموو ئەو ووشانەی ــ بابڵێین ــ لە گەڵ

---

(١) مەسەلەی هەمان ڕیزە دەنگ زیاتر لە یەك مانا دەبەخشێ Homophony یاهەمان مانا بە زیاتر لە یەك ڕیزە دەنگ Synonymy دەردەبڕێ كۆسپ نی‌یە لەسەر ڕێكەمان لێرە . چونكە ژمارەی ئەم جۆرە ووشانە یەگجار كەمن لە هەموو زمانێكا و لە نرخی ئەم نەزەری‌یەیە كەم‌ناكاتەوە .

(پیر) و (بیر)دا جووتۆکەن لە زمانی کـوردیدا • ئەم حـەوت ووشانەی خوارەوە دەس دەکەون (بە پێی کۆششی خۆم) •

بیر — پیر — تیر — شیر — سیر — ژیر — میر •

بەم جۆرە توانیمان حەوت فۆنیم (ب — پ — ت — ش — س — ژ — م) دەس نیشان کەین • نەبوونی ووشەی تر ڕێك کەوێ لە گەڵ ئەم کۆمەڵـە ئەوە ناگەیەنێ کە فۆنیمەکانی کوردی هەر ئەم حەوتەن • کۆمەڵێکی تری وەك ئەوانەی خوارەوە بەراوورد دەکرێن •

کەر — کەڕ — کەو — کەم — کەس — کەی — کەل — کەف •

ئەم هەشت ووشانە کە هەموو جووتۆکەی یەکترن هەشت فۆنیمیان دەس نیشانکرد (ر — ڕ — و — م — س — ی — ل — ف) ، دوانیـان (س — م) لەگەڵ کۆمەڵی یەکەما هاوبەشن و شەشیان تازەن • ژمـارەی فۆنیمەکان بوو بە سیانزە • لیستەکەمان زیاد دەکەین بە زیادکردنی کۆمەڵی تری وەکوو ئەوانەی سەرەوە تا دەگەینە ڕادەیـەك هیـچ فـۆنیمی تـازە نادۆزرێتەوە • وەك ئەوەی خوارەوە •

هەر چەندی کۆمەڵی تر زیاد کەین هیچی تری نوێمان بۆ نادۆزرێتەوە• ئەمە ئەوە دەگەیەنی کە ژمارەی فۆنیمەکانی زمانی کوردی (٣٥)ن •

گەلێ ووشەی عەرەبیش کە دەنگی (ع)ی تیایە لـە زمانی کـوردی ئیمرۆمان بەکار دەهێنرێن وەك (عیسا) و (لەعنەت) و (عومەر) • هتدە دەشێ (ع)ش بە فۆنیمێکی زمانی کوردی بژمێررێ • بەم جۆرە و بە پێی ئـەم لێکۆلینەوەیە زمانی کوردی (شێوەی خواروو) ٣٦ فۆنیمی هەیە •

ئەلف و بێی هەر زمانێ لە سەر بیناغەی فۆنیمەکانی دادەمەزرێت •

جووتۆکە	فۆنیمەکان	فۆنیمی تازە	ژمارە
بیر ـ پیر ـ سیر ـ شیر ـ تیر ـ ژیر ـ میر	ب ـ پ ـ س ـ ش ـ ت ـ ژ ـ م	ب ـ پ ـ س ـ ش ـ ت ـ ژ ـ م	٧
کەر ـ کەڕ ـ کەو ـ کەم ـ کەس ـ کەی ـ کەل ـ کەف	ر ـ ڕ ـ و ـ م ـ س ـ ی ـ ل ـ ف	ر ـ ڕ ـ و ـ ی ـ ل ـ ف	٦
پار ـ بار ـ شار ـ کار ـ زار ـ دار ـ هار ـ مار ـ غار	پ ـ ب ـ ش ـ ك ـ ز ـ د ـ هـ ـ م ـ غ	ك ـ ز ـ د ـ هـ ـ غ	٥
شەو ـ خەو ـ کەو ـ چەو	ش ـ خ ـ ك ـ چ	خ ـ چ	٢
خاو ـ چاو ـ داو ـ ناو ـ ڕاو	خ ـ چ ـ د ـ ن ـ ڕ ـ ل	ن	١
لاو ـ ڤیان ـ ژیان ـ زیان	ڤ ـ ژ ـ ز	ڤ	١
حەوت ـ نەوت ـ کەوت ـ خەوت ـ چەوت	ح ـ ن ـ ك ـ خ ـ چ	ح	١
چل ـ چڵ	ل ـ ڵ	ڵ	١
بەش ـ گەش ـ ڕەش ـ لەش ـ شەش ـ کەش	ب ـ گ ـ ڕ ـ ل ـ ش ـ ك	گ	١
هەزار ـ هەژار ـ هەنار	ز ـ ژ ـ ن	ـ	ـ

باش ـ ماش ـ جاش	ب ـ م ـ ج	ج	١
هەور ـ چەور ـ جەور	هـ ـ چ ـ ج	ـ	ـ
ڕەق ـ ڕەش ـ ڕەپ ـ ڕەز	ق ـ ش ـ پ ـ ز	ق	١
ماچ ـ مان ـ مار ـ ماف ـ ماش ـ ماڵ ـ ماد ـ مام ـ مات	چ ـ ن ـ ر ـ ف ـ ش ـ ڵ ـ د ـ م ـ ت	ـ	ـ
مازی ـ ماسی	س ـ ز	ـ	ـ
دوور ـ دار ـ دەر	وو ـ ا ـ ە	وو ـ ا ـ ە	٣
شێر ـ شار ـ شیر	ێ ـ ا ـ ی	ێ ـ ی	٢
زۆر ـ زار ـ زوور	ۆ ـ ا ـ وو	ۆ	١
ژان ـ ژین ـ ژ i ن	ا ـ ی ـ i	ا	١
کۆن ـ کون	ۆ ـ و	و	١
برین ـ بڕین	ر ـ ڕ	ـ	ـ
کەڕ ـ کوڕ ـ کۆڕ ـ کڕ	ە ـ و ـ ۆ ـ ا	ـ	ـ
بان ـ باغ ـ بار ـ باڕ ـ باو ـ باش	ن ـ غ ـ ر ـ ڕ ـ و ـ ش	ـ	ـ
			٣٥

هەر فۆنیمەی بۆ مەبەستی نووسین نیشانەیەکـی بۆ دادەنرێت کـە پێی دەوترێ تیپ یا پیت Letter

ئاشکرایە کە دەنگی (س) لە ووشەی (سەر) و (باس)دا جیان لە دەنگی (س) کە لە ووشەی (سالّ) و (سەد)دا دەردەکەوێ • لەم ووشانەی دواییـدا دەنگەکە وەك بڵێی شێوەی (ص)ی وەرگرتبێ • سەرەڕای ئەم جیاوازی‌یەش هەردووکیان سەر بە یەك فۆنیمن و یـەك نرخیـان هەیـە لە سیستـەمی فۆنۆلۆجی‌ی زمانی کوردی • چونکە جووتە ووشەی وا نادۆزرێتەوە لـەم زمانەداکە ئەم دوو دەنگە جیاوازەی تیا لە هەمان بیئەدا دەرکەوێ و دوو مانای جیا ببەخشێ • ئەم دوو دەنگە هەردووك لە زمانی عەرەبیشدا هـەن کەچی سەر بە دوو فۆنیمی جیاوازن چونکە دوو نرخی جیایان هەیـە لـە سیستەمی فۆنۆلۆجی زمـانی عەرەبـی • هەردووك لـە هەمـان بیئـەدا دەردەکەون و مانای جیا دەبەخشن • وەك لە (سارَ — ڕۆیشت) و (صارَ — بوو)دا•(س) و (ص) لە بیئەی [(•••)ـار] دەرکەوتن•(ر) و (ڕ) لە زمانی کوردیدا دوو فۆنیمی جیان چونکە لەم زمانەدا جووتە ووشەی وا هەیە کە ئەم دوو دەنگە جیاوازەیان تیا لە هەمان بیئەدا دەردەکەوێ و مانای جیایان پێ دەبەخشن وەك لە (کەر — کەڕ) ، (برین — بڕین) ، (تیر — تیڕ) ••• هتد • لە بیئەی [کە (•••)] و [بـ (•••)ین] ، [تیـ (•••)]دا دەردەکەون• ئەم دوو دەنگە لە زمانی عەرەبیشدا هەن وەك لە ووشەی (کریم) و (رحیم)دا دەردەکەون• بەڵام لە سیستەمی فۆنۆلوجی‌ی زمانی عەرەبیدا بە دوو شێوەی جیای هەمان فۆنیم دەژمێررێن چونکە ناتوانن هەردووك لە هەمان بیئـەدا دەرکەون و بە ئاڵ و گۆر کردنیان ماناکان بگۆڕێن •

واتا فۆنیم شتێکی موجەررەدە abstruct تەمسیلی چەن دەنگێکی جیا ئەکا لە زمانێکی تایبەتیدا • ئەم دەنگانە شێوەی جیا دەگرنە خۆ بە پێی ئەو بیئە جیاوازانەی تیایانا دەردەکەون •

بۆ جیا کردنەوەی ئەم دوو لایەنە نیشانەی فۆنیم دەخرێتە نێوان دوو هێلی لارەوەی وەك // و نیشانەی دەنگ دەخرێتە نێوان دوو کەوانەی وەك [ ] • پەیوەندی نێوان دەنگو فۆنیم لەم وێنەیەدا ڕوونکراوەتەوە •

فۆنیم =	[دەنگ] [دەنگ]	

وەك :

/س/ =	[س] [ص]	لەزمانی کوردیدا

ئەو بەشەی زانستی زمان کە لە چۆنیەتی دروست کردنی دەنگەکانی زمان و سروشتیان دەکۆڵێتەوە و هۆی جیاوازی نێوان دەنگە جیاوازەکانی زمان دەردەخا فۆنێتیکە Phonetics . •

فۆنۆلوجی Phonology ئەو بەشەی زانستی زمانە کە لەو یاسایانە دەکۆڵێتەوە کە بە هۆیانەوە دەنگەکانی زمانێکی تایبەتی لە یەك دەدرێن بۆ دروست کردنی بڕگە • یەك نرخ دەدا بە کۆمەلە دەنگێکی جیاواز کە هەمان کۆمەڵە دەنگ لەوانەیە لە زمانێکی تردا دەرکەون و تیایا کۆمەڵە نرخێك پیشان بدەن • واتا فۆنێتیك شتێکی گشتییە و فۆنۆلوجی تایبەتییە • فۆنەتیك پێمان دەڵێ (ر) ، (ڕ) ، (س) ، (ص) و (ل) و (ڵ) چۆن دروست دەکرێن و بۆ جیاوازن بێ ئەوەی بایەخ بدا بەوەی ئەم دەنگانە سەر بە چ زمانێکن• کەچی لە لێڤلی فۆنۆلۆجیدایە (ر) و (ڕ) لە زمانی کوردیدا دوو نرخیان دەدرێ و لە زمانی عەرەبیدا یەك • (س) و (ص) لە زمانی کوردیدا یەك نرخیان دەدرێتی و لە زمانی عەرەبیدا دوو ••• هتد •

بە پێی ئەم لێکۆڵینەوەیە (ر) و (ڕ) دوو فۆنیمی جیان چونکە لە ناو سیستەمی فۆنۆلۆجیی زمانی کوردی دوو نرخی جیاوازیان هەیە • جیاوازی نێوانیان وەك جیاوازیی نێوان ، بۆنموونە ، (پ) و (ج) یا (ك) و (ش) یا هەر دوو فۆنێمیکی تر وایە • بۆیە لە هەر شوێنێکا دەرکەون شێوەیان جۆنە ئەبێ وا بنووسرێن ئەو ڕایەی کە دەڵێ لە بەر ئەوەی هەموو (ڕ) یەك لە سەرەتای ووشەی کوردی دەرکەوێ قەڵەوە ، بۆیە لە نووسینا پێویست بەوە ناکات نیشانەی (قەڵەوی)ی بۆ دابنرێت ڕایەکی پووچە و بەتیشکی نەزەرییەی فۆنیم فش دەبێتەوە • دەرنەکەوتنی (ر)ی لاواز لە سەرەتای ووشەی کوردی یاسایەکی فۆنۆلوجییە لە زمانی کوردیدا پەیوەندی بە (ڕ)ی قەڵەوەوە نییە • ئەوانەی ئەم ڕایە پەسند دەکەن دەبێ ئەوەشیان لەبیرنەچێ کە هەموو لامێکیش دوای ئەلف بێ لە زمانی کوردیدا قەڵەوە • وەك لە (ماڵ ، هەڤاڵ ، ساماڵ ، تاڵ •• هتد) لەم حالەتەدا ئەبێ لەم جۆرە ووشانەش نیشانەی قەڵەوی بۆ (ل) دانەنرێت • نموونەی تری لەم بابەتە زۆرە •

لەم سروشتەدا هەموو شتێك لە گۆڕین دایە • باری ئیستەی هەر شتێ جیایە لە هی سەردەمێکی تری • زمانیش وەکو لایەنێکی ئەم سروشتە لەم یاسا گشتییە بەدەر نییە • بە تێپەڕینی کات دەگۆڕێ • ئەو زمانانەی نوسراوی قۆناغە ڕابردووەکانیان لەپاش بەجێدەمێنێ زۆر بە ئاشکرایی ئەم گۆڕینەیان تیا دەرك دەکرێ• بۆ نموونە زمانی ئینگلیزی بۆ ماوەی هەزار و پێنجسەد ساڵی ڕابردوو بە بەردەوامی نوسراوەتەوە و شێوە جیاوازەکانی قۆناغە جیاوازەکانی ئەم زمانە پارێزراوە• بە بەراووردکردنی ئنگلیزی کۆن Old English کە لە دەوروبەری سەدەی یانزەم قسەی پێ دەکرا لەگەڵ ئنگلیزیی ئیمرۆ ، وەك دوو زمانی جیاواز خۆیان دەنوێنن• گۆڕینی زمان هەموو لێقڵەکانی دەگرێتەوە (مەبەست لە لێقڵەکانی لایەنی

سینتاکسی و مۆرفۆلوجی و فۆنۆلوجی و فۆنتیکی و سیمانتیکی‌یە) • لێرە زۆر بە کورتی تەنها لە لایەنێکی چەمـــکی گۆڕین لە لێڤـلی فۆنــۆلۆجی پێشـکەش دەکرێ کە پەیوەندی لەگەڵ ئەم باسەمان هــەیــە •

ئەو هۆیانەی کار دەکەنە سەر زمان و دەیگۆڕن زۆرن • گەلێکیشیان هێشتا نەزانراون چین • یەکێ لەم هۆیانە کار تێ کردنی زمانێکی ترە • بۆ نموونە لە ئینگلیزیی کۆندا دەنگی (ژ) نەبوو • بەڵام لە ئەنجامی کار تێ کردنی زمانی فرەنسی گەلێ ووشەی وەك azure و measure و rough •• هتد کە دەنگی (ژ)یان تیایە کەوتنە نـــاو زمانی ئینگلیزی و بوون بە بەشێکی بنجیی فەرهەنگی زمانی ئنگلیزی • بەم جۆرە دەنگــی (ژ) کەوتە ناو سیستەمی فۆنۆلوجی زمانی ئنگلیزی • دەنگی (ڤ)ش هەمان شـــت •

گۆڕینێکی تر بەسەر سیستەمی فۆنۆلوجی زمانی ئنگلیزی هاتبێ وون کردنی دەنگی (خ)یە • ووشەی night (نـــایت) و drought (دراوت) جاران بە (نیخت) و (درۆخت) دەووتران • گۆڕێنێکی فۆنۆلوجی بەسەر زمانی ئینگلیزی هاتووە لەو ماوەیەی کەوتۆتە نێوان چۆسەر و شــەکسپیردا • ئەنجامەکەی ئەمانی دەنگی (خ) بووە لەزمانی ئینگلیزیدا • لــە نووسینـا هێشتا شوێنەواری ماوە •چونکە نووسین شتێکی جامیدە ونەگۆڕاوە بە گۆڕینی شێوەی قسە کردن •

ئیستە هیچ زمانەوانێك نی‌یە لە جیهانا دان بەوە نەنێ کــە (ژ) و (ڤ) دوو فۆنیمی زمانی ئینگلیزین ، کەچی بەڵگەی مێژوویی هەیە کە ئەم دوو دەنگە سەردەمێك لە زمانی ئینگلیزی نەبوون و لە ئەنجامی کار تێ‌کردنی زمانی فرەنسی کەوتۆنەتە ناو زمانی ئینگلیزی • هیچ زمانەوانێکیش نی‌یــە بلێ دەنگی (خ) لە زمانی ئینگلیزی هەیە چونکــە لە ژادا ئــەم دەنگەی

هەبووە• (ع) و (ق) و (ح)ش بۆ زمانی کوردی هەمان شت• لە ژادا کوردی بووبن یا لە ئەنجامی کار تێ کردنی زمانێکی تر کەوتینە ناوی گرنگ نیە • گرنگ ئەوەیە ئیستە بەشێکی بنجیی سیستەمی فۆنۆلوجیی زمانی کوردین• پەیابوونی دەنگی تازە لـە زمانا لەئەنجـامی کارتـێ‌کردنی زمـانێکی‌تر دیاردەیەکی سروشتیە و هیچ زمانێك نیە و نەبووە بەسەریا نەهاتبێ •

باوترین گیروگرفت لە ئیملای کوردی پێك نەهاتنە لە سەر جـۆری نووسینی هەندێ لە تیپەکان • بۆ نموونە ئەوەی پێی دەڵێن واوی درێـژ هەندێ وای پەسند دەکەن بە واوێك نیشانەیەکی وەك فەتحەی عـەرەبی بۆ دابنرێ ، هەندێکێش بە دوو واو (وو) ••هتد کەس ناتوانێ بیسەلمێنێ کامەیـان بۆ نووسـین لەویـتر بـاشترە • (باشترینیـان ئەوەیـانە کـە هەڵدەبژێرێت بە پێك هاتنی هەموو لایەك) •

هەندێ زمانەوان هەن ئەو (وێ)یەی لە ووشەی وەکوو (شوێـن) و (خوێن) و (سوێند) دا دەردەکەوێ بە یەك فۆنیم لە قەڵەم دەدەن و وای بە راست دەزانن کە دەبێ یەك نیشانەیان بۆ دابنرێت • دیسان بە پەنا بردنە بەر شی‌کردنەوەی فۆنۆلوجی ئەم جۆرە گیرو گرفتانـە چارە سەر دەکرێن • زۆر بەکورتی ــ ئەو قالبە فۆنۆلوجیەی برگەی کوردیی تیا دادەڕێژرێ ئەمەی خوارەوەیە •

(C) (C) [V] (C) (C)

V = Vowel

C = Consonant

CCVCC	Xwárd
CCVC	Cwár
CCV	Xwá

CV	bá	
V	a	a - xom
VC	as	as - tur
VCC	árd	
CVCC	dast .	

واتا له برگه‌یه‌کدا ئه‌بێ ڤاولێك هه‌بێ و ئه‌شێ له یـه‌که‌وه تا چوار کونسونانتی له گه‌ڵا ده‌رکه‌وێ به هه‌موو جۆر وه‌ك ٠

دوو کۆنسونانت (یازیاتر) به یه‌که‌وه ده‌رکه‌ون له برگه‌یه‌کدا بێ ئه‌وه‌ی ڤاولێ له نێوانیانا ده‌رکه‌وێ هێشو Cluster پێ ده‌وترێ ٠ هه‌ر زمانه‌ی یاسای فۆنۆلوجی تایبه‌تی به‌خۆی هه‌یه بۆ دروست کردنی ئه‌م هێشووانه و شوێنی ده‌رکه‌وتنیان ٠ زمانی کوردی هوشوی دووێی هه‌یه وه‌ك (- st) و (- st) و (- rd) لـه (ده‌ست) و (گه‌شت) و (به‌رد)دا ٠ ئه‌م جۆره هوشویانه هه‌میشه له دوای ڤاولی برگه‌که‌وه دێـن ٠ زمـانی ئینگلیـزی هێشووی دوویی و سێیی هه‌یه وه‌ك (sp -) و (spr -) له (spin) و (spring) دا ٠٠ هتد ٠

له‌زمانی کوردی فۆنیمی (s - s - j - c - k - x) له گه‌ل (w) هێشوو دروست ده‌که‌ن ٠ ئه‌م جۆره هێشویـانـه هه‌میشه له سه‌ره‌تای برگه ده‌رده‌که‌ون ٠

X			Xw	Xwar — Xwé
K			Kw	Kwá — Kwér
C	+ (w)	=	Cw	Cwár
J			Jw	Jwán — Jwámér
S			Sw	Swend — Swán
S			Sw	Swén — Swán .

که ڤاولی (é) دەبێ بە ناووکی بڕگەکە ـ لەبەر سروشتی ڤاوولەکە و ئەم (w) یە ئیدغام assimilation پەیا دەبێ و لە ئەنجاما ئەم جۆرە دەنگە دروست دەکەن کە لە فۆنەتیکا بە Short — Front — rounded lips نـاو دەبـرێ و لـە هەنـدێ زمانـا (وەك فرەنسی) فۆنیمێـکە • لـە زمانی کوردی‌یا بە فۆنیمێکی سەربەخۆ لە قەڵەم نادرێ • چونـکە ئـەو دەنگانەی لە ئەنجامی ئیدغامەوە دروست دەبن ناخرێنـە ناو سیسـتەمی فۆنیمەکانی زمانەوە •

گریمان (وێ) لە زمانی کوردیدا بۆتە فۆنیمێکی سەربەخۆ لە ئەنجامی گۆرینێکی تایبەتی • سەرەڕای ئەمەش نووسینی بەم جـۆرەی سـەرەوە شتێکی نارەوانی‌یە • نووسین شتێکی دەسکردە پێك‌هاتنە لەسەریا لەلایەن کۆمەڵەوە هیچ کارناکاتە سەر جەوهەری زمانەکە • هەموو میللەتی ئینگلیز کە دەنووسی (night) ئـەو (gh) ەی دەخاتە ناوی بێ ئەوەی هیچ دەنگێ لە قسەکردنا بنوێنێ •

لە ڕستەی

Did he believe that Caesar could see the people Seize the Sea.

لە ووشـەی

he	(e)
believe	(ie)
caesar	(ae)
see	(ee)
people	(eo)
seize	(ei)
seas	(ea)

هەموو هەمان دەنگ دەنوێنن (i) • سەرەڕای ئەمەش کەسێ جۆری قسەی خۆی نەگۆڕی لەبەر ئەمانە واتا نووسین کار لە جۆری قسەکردن ناکات • بەلای منەوە لەبەر هۆی بەستراو بە سیستەمی زمانەکەوە بە (وێ) بنووسرێ راستترە •

هەمان شت لەگەڵ ئەو فۆنیمەی لە ئەلفوبێی عەرەبیدا تیپی نییە واتا / i / •

ئەوە چەند ساڵە زمانی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی دەنووسرێ ، کەچی هیچ خوێندەوارێك هەستی بە گیروگرفتێکی وا نەکردووە باس بکرێ لەبەر نەبوونی ئەم فۆنیمە • ئەم فۆنیمە لە سیستەمی فۆنۆلوجیی زمانی کوردی پیشبینە pridictable واتا ئەو بیئە فۆنۆلوجییەی تیایا دەردەکەوێ فەرزی دەکا تۆ بیلێی با هیچ نیشانەیەکیشی بۆ دانەنرابێ •

سەر و بۆر و ژێر (الفتحه والضمه والکسره) سێ فۆنیمن لە سیستەمی فۆنۆلوجیی زمانی عەرەبی ، کەچی لە زۆربەی زۆری چاپکراوەکانی هیچ سیمایەکیان لە نووسینا بۆ نییە •

دەربارەی (ئ) ، بەلای منەوە سروشتی نووسینی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی ئەم (ئ)یەی بەسەر زمانی کوردیدا سەپاندووە • هەر وەك چۆن (i) ی لە نووسینا لەناو بردووە •

لەو گۆڕینانەی لە لێڤلی فۆنۆلۆجیدا بەسەر زمانا دێ ئەمانەن :

١ ــ گۆڕینی دەنگێ (واتا فۆنیمێ) بە دەنگێکی تر •

٢ ــ گۆڕینی دەنگێ تەنیا لە هەندێ بیئەدا بە دەنگێکی تر •

٣ ــ توانەوە و نەمانی دەنگێ لە هەندێ بیئەدا و بوونی بە دەنگێکیتر لــە هەندێ بیئەیتر •

٤ ــ توانەوەو نەمانی دەنگی لە هەندێ بیئەدا •

یێکی لەو گۆڕینانەی لە لێقلی فۆنۆلوجیدا بەسەر زمانی کــوردی (خواروو) هاتبێ توانەوەی دەنگی (د)یە لە هەندێ بیئــەدا ، وەك (د)ی نیشانەی هەمیشەیی • ئەم دەنگە تواوەتەوە و نەبۆتە دەنگێکیتر •

daxom = axom

damxward = amxward .

کە ئەمە بە ئەلفـوبێی عەرەبی ئەنووسرێ :

(دەکەم) = (ەکە م) و (ە) لە سەرەتای ووشەدا دەرناکەوێ و نانووسرێ لە سیستەمی ئەلف و بێی عەرەبی بۆیە (ﺋ) پێوە لکێنراوە رای گری و بووە بە (ئە) •

هەروا دەرنەکەوتنی (ﺋ) لە هیچ ووشەیێکیتری کوردی و بــوونی بە (ی) یا (و) لەو ووشانەی لە (عەرەبی)یەوە وەرئەگیرێن ئەمە ئەسەلمێنێ

مؤال = سواڵ

بــئر = بــیر هتد •

کاتێ باسی ئیملا دەکرێ هەر (تیپ) و چۆنیەتی لە یەکدانیان دێتــە خەیاڵ • لە هەموو زمانێکا گەلێ کەرەسەری فۆنەتیکیتری واهەیە (وەك intonation ، stress ، •• هتــد) کە دەوریــان لــە گۆڕیــنی مانــادا جیاوازیی نییە لەو دەورەی فۆنیمە جیاوازەکان دەیگێرن • لەگەڵ ئەوەشا گوێیان نادرێتێ چونکە هەموو پێشبینن Pridictable ــ شــوێنی ووشەکە لە ڕستە و شوێنی رستەکە لە قسەکردنــا بریــار دەدەن و دەری دەخەن • وەك :

نووستن ــ دوو ماناى هەيە •

گەر نەبرەکە stress بخرێتە سەر بڕگـەى یـەکەم مانـاى (ئەوان) نووستن ــ دەدا •

گەر نەبرەکە بخرێتە سەر بڕگەى دووەم ماناى نووستن (خلۆشە) ــ دەدا ••• هتد •

ئەم جۆرە کەرەسانە زۆر گرنگن و هیچ زمانێك نییە نەیبن بـەڵام لە نووسینا هەموو پشتگوێ خراون •

گەر ئەو ئیملایەى ئیستە هەمانە بەراووردى بکەین لەگەڵ ئیمـلاى میللەتانى ترى وەك ئینگلیزى و چینى و فرەنسى ئەوسا هەست بەوە دەکەین ئێمە لە چاو ئەو میللەتە پێشکەوتووانە گیروگرفتى ئیملاییمان چەند کەمە •

گریمان توانیمان ئیملایێ پێك بهێنین پڕ بە پێستى زمانەکەمان بێ••• زمان دەگۆڕێ و نووسین ووشکە و ناگۆڕێ •• زۆرى پێ ناچێ دیســان زمانەکەو جۆرى نووسینەکەى لە یەك جیا دەبنەوە ••• وەك ئەوەى بەسەر زمانى ئینگلیزى هاتووە •

زۆربەى زۆرى ئەم گیروگرفتانە چارەسەر دەکرێن تەنها بە پێك هاتن لەسەر دەس‌نیشانکردنى فۆنیمەکانى کوردى و جۆرى نووسینیان • بـە گرتنەبەرى پەیڕەوێکى زانستىى دوور لە ئارەزوى شەخسىى دانەمەزراو لەسەر بیناغەیەکى زانستى • لە بڕیاردانیشـا ئەبێ مەسەلـەى (مێـژوو و ئابوورى) رەچاو بکرێن ••• جا پێك وەرن •

سەرچـاوەکان

1 — Abercrombie, D. (1967) ((Elements of General phonelics)) Edinburgh .

2 — Fromkin, V. and Rodman, R. (1978) ((An introduction to Lanquage)) .

3 — Fudge, E. C. (1970) ((Phonology)) in New Horizons in Linguistics. ed J. Lyons.

گیروگرفتی نووسینی فرمان لەگەڵ ڕاناو

لە ڕووی پێکەوە نووسانو پێکەوە نەنووسانەوە

دوکتۆر ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم
مامۆستای زمانو ڕێزمانی کوردی
لە کۆلێجی ئەدەبیات ـ زانستگای سەلاحەدین(*)

پێشـەکی :

گومان لەوەدا نیە ، کە پێکەوەنووسانو پێکەوەنەنووسـانی ڕاناوو فرمان یەکێکە لەو گیروگرفتانەی ، تووشی ڕێنووسی کـوردی بووینـەو دەبن • لەبەرئەوە پێویستە ئەم گیروگرفتە چارەسەر بکرێتو دەستوورێك بۆ پێکەوەنووسانو پێکەوەنەنووسانی فرمانو ڕاناو دابنرێت • ئەمەشـ ئەرکی تاقە کەسێك نیە ، چونکە دەبێ چەندکەسێـکی لێزانو زمـانەوان پێهەڵسنو هەریەکـە بەپێی ڕای زانستی خۆیەوە لێی بدوێـتو یاسـاو دەستووری بۆ هەڵێنجێ • هەرچۆن بێت ئەرکی تاقەکەس بۆ ئەمەش لـە کەموکوڕیو ناتەواوی ڕزگاری نابێ ، بەڵام لەگەڵ ئەوەش ئەرکی تاقەکەس بۆ دەستنیشان کردنو دۆزینەوەی یاساو دەستوور کەڵکی خۆی هەیەو زۆر ئەنجامیش وەدەست دەنێ • ئەنجام وەدەستهێنان باشترو زۆرتر دەبێ ، کە

---

* بەهۆی دواکەوتنی گەیشتنی دەسنووسی ئەم وتارەوە ، بۆی ڕێنەکەوت بکەوێتە جێی خۆیەوە لە ڕیزی وتارەکانداو وا بوو بە دوا وتاری بەشی کوردی ـ سەرپەرشتیکەرانی لەچاپدانی گۆڤاری ك. ز. ع.

ئەرکی تاقەکەس بخرێتە ناو تای تەرازووی لێکۆڵینەوە • بەمەوە دەتوانرێ یاساو دەستووری باشترو پوختەتر بدۆزرێنەوەو بینە ڕێزمان •

جا بەپێی ڕوونکردنەوەی سەرەوە دێمە مەیدانی چارەسەرکردنی ئـەم گیروگرفتە ، بەڵکو بەپشتوانی مامۆستایانو زمانەوانانی کوردی بە ڕێزمانو بە پشتیوانی ئەوسەرچاوانەی لەبارەی ڕاناوو فرمانەوە دواون بتوانم لـە گیروگرفتەکە بکۆڵمەوەو هەندێ دەستوورو یاسا بەئەنجـام بگـەیەنمو لایەنێکی ڕێنووسی کوردی ساغ‌بکەمەوە •

هەروەك لە ئاخافتنی کوردیدا لە نووسینی ئەدەبیدا دیارە گیروگرفتەکە پتر هی ڕاناوە نەك هی فرمان ، لەبەرئەوە بۆ چارەسەرکردنی ئەم گیروگرفتە دەبێ ڕاناو دەستنیشان بکرێتو شوێنی لەناو ڕستەو پەیوەندی بە فرمانەوە دیار بخرێت • لە زمانی کوردیدا گیروگرفتەکە بەس‌هی ڕاناوی کەسییە • ڕاناوی کەسیش دوو جۆرە • ڕاناوی کەسی جودا ، ڕاناوی کەسی لکاو • لێرەدا پەیوەنـدی لکاو بـە فرمـانەوە لە ڕووی پێکـەوە نووسـانو پێکەوەنەنووسانەوە گیروگرفتی هەیە • بۆ چارەسەرکردنی ئەم گیروگرفتە دەبێ بەوردی لە ڕاناوی لکاو بەتایبەتی بکۆڵدرێتەوەو پەیوەندی بە فرمان لە هەموو ڕووێکەوە دیار بخرێت • بۆ چارەسەرکردنی ئەمەش لەم خاڵانەی خوارەوە ورد دەبینەوە :

١ ـ دەستنیشانکردنو دیارخستنی ڕاناوی لکاو •
٢ ـ چی لەبارەی ڕاناوی لکاوەوە نووسراوە •
٣ ـ ئەرکی ڕاناوی لکاو لەناو ڕستەدا •
٤ ـ شوێنی ڕاناوی لکاو لەناو ڕستەدا •
٥ ـ جێ‌گۆڕکێی ڕاناوی لکاو لەناو ڕستەدا •
٦ ـ پەیوەندی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە •

٧ ــ پێوەلکانی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە پێویستە ٠

٨ ــ پێوەلکانی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە پێویست نیە ٠

٩ ــ ئـەنجـام ٠

بۆ نووسینی ئەم ووتارە کۆمەلێك سەرچاوەم بینیوون ، کە سەبارەت ڕێزمانی کوردیەوە نووسراون ٠٠٠[١] هەروا کۆمەلێك سەرچاوەی‌تریش ، کە نموونەم لێ دەرهێناون ٠٠٠ [٢] ٠

١ــ دەستنیشانکردنو دیارخستنی ڕاناوی لکاو

بەڕای من دەستنیشانکردنو دیارخستنی ڕاناوە لکاوەکان کارێکـی دژوارە ، چونکە تائێستا بەتەواوی دەستنیشانی ڕاناوە لکاوەکان نەکراوە ٠ زمانەوانانو ئەوانەی ڕێزمانی کـوردی دەنووسن سەبارەت دیارخستنـی تەواوی ڕانـاوە لـکاوەکان لێـك جیـانو بوونـە بـە دوو دەسـتە ؟ دەستەیێکیان وەکو : ك ٠ ك ٠ کوردۆییڤ ، دوکتۆران ك٠ ڕ٠ ئەیوبی‌و ی٠ ئا٠ سمیرنۆڤا ، د٠ ن٠ ماکەنزی ، نوری عەلی ئەمین ، مەسعوود محەمەد ، لێژنەی زمانو زانستەکانی کۆڕی زانیـاری کوردو ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ڕاناوە لکاوەکان دەکەن بە دوو جۆر ، بەلاّم هیچێك لەم زمانزانە بەڕێزانە ناویان بۆ هەریەك لەم دوو جۆرە دانەناوەو هەر یەکسەر لەژێر جۆرەکانـدا ڕانـاوەکان دەنووسن ٠ بۆنموونە مامۆستا نوری عەلی ئەمین دەلێ ڕاناوە لکاوەکان دوو وێنەیان هەیە٠٠٠[٣] ناو بۆ هەر وێنەیە دانانێ بەلکو یەکسەر

(١) بڕوانە لاپەڕە (٤٨٧ ــ ٤٨٨) ئەم کارە ٠

(٢) بڕوانە لاپەڕە (٤٨٨) ئەم کارە ٠

(٣) ا ــ نوری عەلی ئەمین ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ل ، ٩٠ــ٩٢ ٠
ب ــ نوری عەلی ئەمین ڕابەری بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ ل ، ٦٤ ــ ٦٩ ٠

لەژێر وێنەکاندا ڕاناوەکان دەنووسێ ، سەرەڕای ئـەوەش ئـەم زمانزانـە بەڕێزانە باسی ئەوەیان نەکردووە ، کە بۆ ڕاناوە لکاوەکان دوو جۆرن‌و لێك جیادەبنەوەو بەپێی چ‌دەستورێك ئەم لێك جیایە دیارە ، تەنانەت مامۆستـا مەسعوود محەمەد نەبێ لە کتێبەکەی خۆیدا «وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی‌دا » ... [٤] ئەوەی پێکاوە ، کە کێشە لەسـەر جـۆری دووەمی ڕاناوی لکاو هەیەو دەڵێ هەندێ لە زمانەوانان بە (کار)ی دادەنێن‌و هەندێکی‌تریش بە ڕاناو ، بەڵام مامۆستای بەڕێز هیچ ئەنجامێکی وەدەست نەنـاوە .

ئەو زمانەوانانەی ، لەسەرەوە باسمان‌کردن بۆ جۆری یەکەم یان وێنەی یەکەم ئەمانەی خوارەوە بە ڕاناوی لکاو دادەنێن :

م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان

وە بۆ جۆری دووەم ئەمانەی خوارەوە :

م ، ت ، ی (یت) ، ٠ «سفر» ، ین ، ن ، ن ، ێ

زمانەوانانی سەرەوە ئەم دوو ڕواڵەتە ڕێزمانیەیان بۆ خستۆتە نـاو قالبی ڕاناوە لکاوەکانی زمـانی کوردی بە بێ‌ئـەوەی ڕوونی بکەنـەوەو لێی‌بکۆڵنەوە داخۆ بۆچ بەم دوو جۆرە دابەشـکراوە ، وە وێکچـوون‌و لێك‌جیاییان بەدەرنەخستووە . بەڵام لێکۆڵینەوەی ئێمە سەبارەت ڕاناوەکانی لکاوەوەو شارەزایی خۆم لە ڕێزمانی کوردی دەری‌دەخات ، کە وێنـەی دووەم (م ، ت ، ی (یت) ، ٠ ، ین ، ن ، ن...[٥]) ڕانـاو نین‌و نـابێ

---

(٤) مەسعود محەمەد وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا، ١٩٧٤ ل ــ ٩٥و هینەکانی‌تر .

(٥) ا ــ وو ، یی ، ۆ ، ێ ، دێ ، ا ، . (لە گۆڤەری هەورامانی) .
ب ــ م ، د ، ێ ، ینمی ، ن ، ن (لە گۆڤەری لوڕی) .

ناویان لێ بندرێت ڕاناو • دەتوانم ئەم ڕایەش دەربڕم لەبەر هەبوونی تیشکی ئەم ڕاستیانەی خوارەوە :

١ ــ ئەمانە ، کە ناویان براوە ڕاناو ڕاناونین ناتوانن ببن بە بەشێك لە بەشەکانی ڕستە •
٢ ــ بە هیچ جۆر شوێنی خۆیان ناگۆڕن لەناو ڕستەدا •
٣ ــ هەردەم بە کۆتایی فرمانەوە دەلکێن‌و خۆیان لە کۆتایی فرمان جیاناکەنەوە •
٤ ــ فۆڕمی « • سفر » چۆن دەتوانێ ببێ بە ڕاناو ؟

لەبەر ئەم چوار خاڵانەی سەرەوە ناتوانین جۆری دووەم بە ڕاناوی لکاو دابنێین ، بەڵکو ئەمانە کۆتایی فرمان‌و دەکەونە کۆتایی فرمانەکان‌و دەتوانن لەوێدا ببنە نیشانەی کەس‌و ژمارەو خۆیان لەگەڵ فاعیلی ڕستە لەمڕووەوە ڕێكدەخەن •

جا بە ڕۆشنایەتی سەرەوە ، بەلای ئێمە ڕاناوە لکاوەکانی زمانی کوردی ــ کە هەر لە گۆڤەرەکانی دیالێکتی ناوەندی دەردەکەون ــ ئەمانەن : م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان • لە هەندێ گۆڤەرەکانی زمانی کوردیشدا چەند فۆڕمێکی ڕاناوی لکاو هەن وەکو ڕاناوەکانی (م ، ت ، ش ، ما ، تا ، شا)ی گۆڤەری هەورامانی‌و (م ، د • ، ێ ، مان ، دان ، یان)ی گۆڤەری لوڕی •

لەناو فۆڕمەکانی (م ، ت ، ی (یت) ، • ، ین ، ن ، ن) ڕاناوی «ێ» هەیە لەلای هەندێ نووسەرانی ڕێزمانی کوردیەوە ، کە بە ڕای ئێمە کۆتایی فرمانن ، بەڵام ئێمە سەبارەت «ێ» دەڵێین ئەم فۆڕمە ڕاناوی لکاوە چونکە دەتوانێ بە ناو بلکێ لەناو ڕستەدا یان بە ڕاناوی کەسی لکاو هەروەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە :

ناردمێ ـ نارد ـ م ـ ێ
ناردتێ ـ نارد ـ ت ـ ێ
ناردیێ ـ نارد ـ ی ـ ێ
ناردمانێ ـ نارد ـ مان ـ ێ
ناردتانی ـ نارد ـ تان ـ ێ
ناردیانی ـ نارد ـ یان ـ ێ

ئەم ڕاناوە دەتوانێ بە ناویشەوە بلکێ لەناو ڕستەدا ، بۆنموونە :

- × دوێنێ زوو گەیشتمە هەولێرێ .
- × ئاوی ڕژاندە ناو پەقرەجێ .
- × سەروسەر کەوتە کانیێ .

ڕاناوی «ێ» لەناو ڕستەدا نیشانەی کەسی مێیەمی نادیاری تاک و کۆیە . بۆنموونە :

- × ڕووم کردە سولێمانیێ .
- × کتێبەکانی دانێ .

ڕاناوی ناوبراو دەتوانێ ببێ بە ئاوەڵکاری شوێن لە ڕستەدا ، بۆنموونە :

- × مارەکەی خۆ خشاندە کونێ .
- × نوێنەرەکان ڕۆیشتنە کەرکوکێ .
- × گەشتکەران هاتنە دهۆکێ .

«ێ» دەتوانێ ببێ بە بەرکاری ناڕاستەوخۆ، بۆنموونە :

× دامێ = دام بە ئەو .	دامانێ = دامان بە ئەو .
× داتێ = دات بە ئەو .	داتانێ = داتان بە ئەو .
× دایێ = دای بە ئەو .	دایانێ = دایان بە ئەو .

ڕاناوی لکاوی (ێ) لەگەڵ ئامرازەکانی (لە ، بە) خۆی لێکدەدات و فۆرمی (لێ ، پێ) دروستدەکات . بۆنموونە :

لێ‌گەڕێ • (لە + ێ) گەڕێ •
پێ‌بلێ • (بە + ێ) بلێ •

فۆڕمەکانی (لێ ، پێ) دروستدەبن بەوەی ، کە کاتی (ێ) دەچێتە سەر (لە) پیتی بزوێنی (ە)ی ئامراز دەکەوێتو (لێ) دروستدەکات • چونکە (ێ) پیتێکی بزوێنەو (ە)ش هەروا پیتێکی بزوێنە • لێرەدا دوو پیتی بزوێن کۆدەبنەوە ئەمەش لە ڕێزماندا ڕێناکەوێتو پیتی بزوێن (ە) دەکەوێتو پیتی بزوێن (ێ) پێوە دەلکێ • هەر هەمان شتیش بۆ (بە) دەوترێت تەنها بە گۆڕانێك ، کە (ب) دەبێ بە (پ) • ڕاناوی لکاوی (ێ) سێ شوێنی لەناو ڕستەدا هەیە •

١ ــ گەر ئاوەلکار بوو و ناوی شوێن لە رستەدا هەبوو ئەوە هەر دەبێ بە ناوی شوێنەکە بلکێ • بۆنموونە :

× ئوتومبێل لە هەولێرەوە بە دوو سعاتان دەگاتە ڕەواندزێ •
× من چوومە شەقلاوێ •

لەم دوو ڕستانەدا ووشەکانی (رواندز ، شەقلاوە) ناوی شوێنن‌و لە ڕستەکەدا هەنە ، بۆیە ڕاناوی لکاوی (ێ) پێیانەوە لکاوە ، گەر ناوەکان لابەرین دەبینین (ێ) بە کۆتای فرمانی رستەکەوە دەلکێت • بۆ دیارخستنی سەیری ئەمانەی خوارەوە بکە :

× ئوتومبێل لە هەولێرەوە بە دوو سعاتان دەگاتێ •
× من چوومێ •

٢ ــ ڕاناوی لکاوی (ێ) دەتوانێ بکەوێتە کۆتایی فرمان‌و پێوەی بلکێ • بۆنموونە :

× گەیشتێ ــ گەیشت ــ ێ
× هاتێ ــ هات ــ ێ
× چووێ ــ چوو ــ ێ

ئەم ڕاناوە لکاوە تایبەتە بە گۆڤەرەکانی هەولێرو موکری لە دیالێکتی ناوەندیدا ، وە لە گۆڤەرەکانی سلێمانیو شوێنانیتر دەرناکەوێت . هەبوونی ئەمەش لەم گۆڤەرانەی دیالێکتی سۆرانی هاوبەشییێك لەنێوان دیالێکتی سەروو و ناوەندی زمانی کوردیدا دیاردەخات ، چونکە ئەم ڕاناوە لە هەردوو دیالێکتەکەدا یەك خاسیەتو ئەرکو ومزیفەی هەیە ، وە لە یەك حالەتیشدا بەکاردێت .

زمانزان ك. ك. کوردۆییێف لە بەرهەمەکانی خۆیدا ... [٦] بە باشی باسی ڕاناوی لکاوی (ێ) دەکاتو هەندێ لایەنەکانی ڕووندەکاتەوە . هەروا لەگەڵ سۆرانیو کرمانجی بەراوردی پێدەکات بەلام من لەگەڵ ڕێزم بۆ زانای بەڕێز دوکتۆر کوردۆییێف لەوەدا لەگەڵی ڕێکناکەوم ، کە دەڵێ : لە سۆرانیدا (دیالێکتی ناوەندی زمانی کوردی) کەم لەگەڵ فرمانان دەردەکەوێتو بە زۆریش لەگەڵ ئەو فرمانانەدا بەدەردەکەوێت وەکو : دان ، گەین ، گەیشتن ، راوەشاندن . چونکە لێکۆلینەوەی ئێمە سەبارەت ڕاناوی (ێ) وا پیشاندەدات ، کە ئەم ڕاناوە بە باشی لەگەڵ فرمانان بەکاردێتو جگە لەو فرمانانەی ، کە باسیان دەکات لەگەڵ فرمانیتریش بەکاردێت ، وەکو : هاتن ، ناردن ، چوون ، رژاندن ، رۆیشتن ، کردن ، خشاندن ، گەڕان ، گوتن ، کەوتن . ئەم فرمانانەش هەروەکو دیارن فرمانی تێپەڕو تێنەپەڕن ، ئەمەش بەلگەی ئەوە دەگەینێ کە ڕاناوی لکاوی (ێ) لەگەڵ هەردوو جۆرە فرمانەکەدا خۆی ڕێكدەخات .

---

(٦) ا ــ کوردۆییێف ك. ك. ڕێزمانی کوردی بەپێی کەرستە لە دیالێکتی سۆرانیو کرمانجی ، مۆسکو ١٩٧٨ل ــ ١٥ .

ب ــ کوردۆییێف ك. ك. کورتە باسێکی ڕێزمانی کوردی لە کتێبی فەرهەنگی کوردی ــ ڕووسی مۆسکو ١٩٦٠ ل ــ ٨٥٥ .

چ. خ. بەکاییف لە کارە زانستیەکانیدا ... [7] باسی راناوی لکاوی (یّ) دەکات‌و هەندێ حاڵەتی ڕاناوی ناوبراو ڕوونده‌کاتەوە بەتایبەتی لەبارەی ئەوەی ، کە ئەم ڕاناوە دەبێتە بەشێ لە بەشەکانی ڕستەو بە کۆتایی فرمان دەلکێت .

هەروا ك. ڕ. ئەیوبی‌و ی. ئا. سمیرنۆڤە لە کتێبەکەیاندا سەبارەت دیالێکتی کوردی موکری ... [8] باسی ڕاناوی لکاوی (یّ) دەکەن‌و هەندێ لایەنەکانی ئەم ڕاناوە ڕوونده‌کەنەوە ، بەتایبەتی سەبارەت ئەوەی، کە دەتوانێ ببێ بە بەرکاری نایەکسەری ڕستەو ئاوەلکار .

دوکتۆر کوردستان موکریانی لە ووتارەکەیدا ... [9] بەکورتی باسی ڕاناوی لکاوی (یّ) دەکات. منیش ، کە خاوەنی ئەم ووتارەم لە نامەی دکتۆرای خۆمدا باسی ڕاناوی لکاوی (یّ)م کردووەو پیشانم‌داوە ، کە ئەم ڕاناوە دەتوانێ ببێ بە ڕاناوی ناوی دیارخراو لەناو ڕستەی کوردیدا...[10].

سەرەڕای ئەوەش زۆر لە ڕێزمان نووسان باسی ئەم ڕاناوە ناکەن ، وەکو : د. ن. مەکەنزی ، نوری عەلی ئەمین ، مەسعود محەمەد ، سەعید

---

(7) ا ــ چ. خ. بەکاییڤ زمانی کوردەکانی یەکێتی سۆڤیەت ، مۆسکۆ ١٩٧٣ ل ، ١٦٥ ــ ١٦٦ بە ڕووسی .

ب ــ چ. خ. بەکاییڤ زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ل ــ ٦٥ بە رووسی .

(8) ك. ڕ. ئەیوبی ، ی. ئا. سمیرنۆڤە دیالێکتی کوردی موکری ، لینینگراد، ١٩٦٨ ، ل ، ٤٦ بە ڕووسی .

(9) جۆرەکانی جێناوو دەوربان لە ڕستەی کوردیدا ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق دەستەی کوردی بەرگی حەوتەم ١٩٨٠ بغدا ل ، ٢٤١ .

(10) ڕستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز لەگەڵ ڕستەی شوێن‌کەوتووی دیارخەری لە دیالێکتەکانی ناوەندی زمانی کوردیدا (نامەی دکتۆرا) مۆسکۆ ، ١٩٧٥ ، ل ٥٢ ــ ٥٣ .

سدقی کابان ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد • هەروا لە کتێبی ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی کۆڕی زانیاری کوردیشدا باسی ئەم ڕاناوە نەکراوە •

ئەم کورتە لێکۆڵینەوەی ئێمە سەبارەت (ێ) بەتەواوی‌و زانستیانە ڕوونی‌دەکاتەوە ، کە (ێ) ڕاناوێکی لکاوی زمانی کوردی‌یەو دەبێ بخرێتە ناو قالبی ڕاناوە لکاوەکانی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان)و لە هی‌تر دەربهێنرێت ••• [11] بەمەوە دەتوانین ئەمانە (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان ، ێ)بە ڕاناوی لکاوی زمانی کوردی دابنێین‌و بە شێوەیێکی زانستیانە لێیان بکۆڵینەوە •

٢ـ چی لەبارەی ڕاناوی لکاوەوە نووسراوە

ئێمە لێرەدا تەنها ئەو نووسینانە دەخەینە پێش چاو ، کە تەنها لەسەر ئەم ڕاناوانەیان نووسیوون (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان ، ێ) ، چونکە بە ڕای ئێمە ئەمانە ڕاناوی لکاون‌و بە فراوانی لە زمانی کوردیدا بەکاردێن•
جا بۆئەمەش هەر باسی مێژووی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) دەکەین ، چونکە سەبارەت (ێ) بەدرێژی قسەمان کردووە ••• [12] •

تائێستا باسێك یان لێکۆڵینەوەیێکی تایبەتی سەبارەت ڕاناوی لکاوەوە نابینرێت چ بە ووتار بێت یان بە کتێب یان بە نامیلکە ، بەلاّم زۆربەی ئەوانەی ، باس‌و کتێبیان لەبارەی تێکڕای ڕێزمانی کوردی نووسیووە یان تێکڕای ڕاناوەکانی کوردی بابەتی ڕاناوی لکاویشیان پێکاوەو بەپێی توانای بۆچوونی خۆیانەوە قسەیان لەسەرکردووە •

ئەوانەی سەبارەت ڕاناوی لکاوەوە لە بەرهەمەکانیاندا شتیان نووسیووە

---

(١١) بڕوانە لاپەڕە (٤٥٤) ی ئەم کارە دێڕی دووەم •
(١٢) بڕوانە لاپەڕە (٤٥٥ ـ ٤٥٩)ی ئەم کارە •

ئەمانەن : ك. ك. کوردۆییێف ، ك. ڕ. ئەیوبی‌و ی. ئا. سمیرنۆڤە ، د. ن. مەکەنزی ، نوری عەلی ئەمین ، مەسعود محەمەد ، لیژنەی زمان‌و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، سەعید سدقی کابان ، محەمەد مەعرووف فەتاح ، دوکتۆر کوردستان موکریانی ، دوکتۆر ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم . بەڕێز کوردۆییێف ك. ك. لە بەرهەمە بەنرخەکەیدا بەوردی باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکات‌و دەڵێت ئەم ڕاناوانە لای ۆ. مان‌و ل. فۆسۆم‌و ك. ج. ئەدمۆندس‌و د. ن. مەکەنزی باسکراون .

کوردۆییێفی زانا سەبارەت خاسیەتی بەکارهێنانی ئەم ڕاناوانە قسەدەکات‌و وەزیفەیان لەناو ڕستەدا بەدیاردەخات‌و شوێنیان لەناو ڕستەدا پیشاندەدات‌و نموونەشی بۆ دەهێنێتەوە ...[١٣] .

هەردوو دوکتۆران ك . ئەیوبی‌و ی . ئا. سمیرنۆڤە لە کتێبەکەیاندا (دیالێکتی کوردی موکری ، ل ــ ٤٥) باسی هەندێ لایەنەکانی ڕاناوە لکاوەکان دەکەن بەتایبەتی ئەوەی کە دەبنە بەشێك لە بەشەکانی ڕستەی سادەو شوێنیان لەناو ڕستەدا ...[١٤] .

دوکتۆر د. ن. مەکەنزی لە لاپەڕە (٧٦)ی کارەکەیدا (The Kurdish Dialect Studies 1) باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکات بەتایبەتی ئەوەی ، کە چ‌دەورێك لەگەڵ فرمانی تێپەڕو تێنەپەڕ دەگێڕێ‌و دەوری لەناو ڕستەداو چ‌وەزیفە لەوێدا دەبینن‌و بە کامە بەشی ڕستە دەلکێت. لێرەدا باسەکەی دوکتۆر مەکەنزی لەوەدا سەرکەوتووە کە باسی زۆر

---

(١٣) کوردۆییێف ك. ك. ڕێزمانی زمانی کوردی بەپێی کەرستە لە دیالێکتی کرمانجی‌و سۆرانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ل ــ ١٠٧ بە ڕووسی .

(١٤) ك. ڕ. ئەیوبی ، ی. ئا. سمیرنۆڤە دیالێکتی کوردی موکری لینینگراد ، ١٩٦٨ ل ــ ٤٥ ، ٤٦ بە ڕووسی .

گۆڤەرەکانی دیالێکتی ناوەندی زمانی کوردی دەکاتو لەنێوانیاندا ڕۆلی ڕاناوە لکاوەکان پێشاندەدات ... [١٥] .

نوری عەلی ئەمین لە هەردوو بەرهەمەکانیدا (ڕێزمانی کوردی) ...[١٦] و (ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی)... [١٧] دا باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکات. لە کتێبی یەکەمدا باسی ئەوە دەکات ، کە ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن ببن بە بکەر (فاعل)و بەرکارو دەلێ دەبێتە بەرکاری ناوو بەرکاری فرمانی یاریدەدراوی فرمانی بەهێز . هەروەها باسی ئەوەش دەکات ، کە ئەم ڕاناوە لەگەڵ چفرمانێکدا بەکارنایەن لێرەدا سێ فۆرمی فرمان پێشاندەدات . لە کتێبی دووەمدا باسی گیروگرفتی ڕاناوی لکاو دەکات لە نووسینداو باسی هەندێ حاڵەتی پێکەوەلکانی ئەم ڕاناوانە دەکات بەفرمانەوە .

مەسعوود محەمەد لە هەردوو بەرهەمەکانیدا (وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی ... [١٨])و (چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی...[١٩])دا باسی ڕاناوی لکاو دەکات. لە کاری دووەمیدا باسکردنی راناوی لکاو زۆر ئاشکراترە . لە باسکردنی لە کتێبی دووەمدا مامۆستای بەڕێز راناوە لکاوەکان دەخاتەروو وە بەشیاندەکات بە سێ بەشەوە : ڕاناوی کاری رابردووی تێپەڕ ، ڕاناوی دوای رابردووی تێپەڕو تێنەپەڕ ، ڕاناوی کۆتایی رابردووی تێنەپەڕ . من لەگەڵ ڕێزێکی زۆرم بۆ مامۆستای

---

(١٥) D. N. Mackenzie Kurdish dialect studies 1 London, 1961 P. 76.

(١٦) نوری عەلی ئەمین ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ ، ل – ٦٣.

(١٧) نوری عەلی ئەمین ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل – ٩٠ .

(١٨) مەسعوود محەمەد وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

(١٩) مەسعوود محەمەد چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ل – ٩ .

هێزا مەسعوود محەمەد دەڵێم دابەشکردنی ڕاناو بەم سێ بەشە بەلای ڕاستیدا نارۆن ، چونکە بەلای منەوە بەشی یەکەم راستەو بەشی دووەم ، کە ڕاناوی لکاوی (م) ئەویش هەر دەچێتە پاڵ یەکەمەوەو بە هیچ جۆر خۆی لێیان جوداناکاتەوە جا بەمەوە یەکەمو دووەم دەبن بە یەكو دەچنە پاڵ یەکەوە • وە هی سێیەمیش هەروەك لەم ووتارەدا روونم کردۆتەوە ڕاناوی لکاو نین ... [٢٠] ، کە هەموو بەشی سێیەم دەگرێتەوە • بەمەوە بەشی سێیەم نامێنێو لایەنێکیش بەتەنها نابێ بە بەش • هەروا لە هەمان کتێبدا باسی ئەوەش دەکات ، کە ڕاناوەکان دەتوانن ببن بە کارا (فاعل)و بەرکار (مفعول) زۆر شتیش هەیە سەبارەت ڕاناوەوە باسی ناکات •

ئەندامانی لێژنەی زمانو زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد لە کتێبەکەیاندا (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ...[٢١])دا سەبارەت ڕاناوی لکاوەوە دواون ئەو ڕاناوەی ، کە ئێمە لەم وتارەدا بە ڕاناوی لکاوی دادەنێین ئەندامانی لێژنە بە وێنەی یەکەمی دەدەنە قەڵەم • دەڵێن ئەم شێوەیە بە بێ گیروگرفت لە کاری تێپەڕ ڕابردوودا بەکاردەهێنرێتو لە حاڵەتی «اضافە»شدا هەر بەمجۆرە دێنەوە لە ڕستەدا «پێڵاوم ، پێڵاوت... هتد» • بەڵام بە ڕای من ئەمانە لە حاڵەتی ئیزافەتدا نینو بەڵکو لە حاڵەتی تەمەلوكن • باسەکەیان سەبارەت ڕاناوە لکاوەکانەوە زۆر کەمە باسی هەموو لایەنێکی ڕاناوی لکاو ناکەنو زۆر بەکورتیان پیشانداوە •

ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لە کتێبەکەیدا (ڕێزمانی کوردی...[٢٢]) بە کورتی باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکاتو دەڵێت دەچنە پشت هەموو جۆرە

(٢٠) بڕوانە لاپەڕە (٤٥٤)ی ئەم کارە .

(٢١) لێژنەی زمانو زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ـ ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ل ، ٣٧ ـ ٥٨ .

(٢٢) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ڕێزمانی کوردی ـ بەغدا ، ١٩٧٦ ل ، ١٥٩ ـ ١٦١ .

ناوێکی گشتیو بەرناسیکراو ... باسەکە زۆر کەمەو باسی هەموو حاڵەتەکانی ڕاناوە لکاوەکان ناکات .

محەمەد مەعرووف فەتاح ووتارێکی بە ناوی «خۆیەتی لە زاری سلێمانیدا» لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد... (٢٣) بڵاوکردۆتەوە ، وتارەکە لەبارەی تەمەلوکە لە زاری سلێمانیدا . هەروەك نووسەری ووتار دەریخستووە ڕاناوە لکاوەکانی بە بەشی هەرگرنگ داناون ، کە تەمەلوك دەردەبڕنو بۆ تەمەلوك بەکاردێن . لەپاڵ ئەوەشەوە دەڵێت ئەم ڕاناوانە سێ خاسیەت دەنوێنن یەکەمیان توانای تەمەلوکیو دووەمیان بوونیان بە کاراو بەرکار . سەرەڕای ئەوەش لە ووتارەکەدا دیاری خستووە ، کە ئەدمۆندسو مەکارۆس باسی ڕاناوی لکاویانکردووەو ئەوەیان پیشانداوە . کە ئەم ڕاناوانە دەتوانن بۆ تەمەلوك بەکاربێنو لە چەند لایەکیشدا لیستەی ڕاناوە لکاوەکانی پیشانداوە . هەروا باسی هەندێ حاڵەتی جێگۆڕکێی ڕاناوە لکاوەکان دەکات لەناو ڕستەدا ، بەڵام لە باسەکەدا سەرکەوتوو نیە . ناتەواوی ووتارەکەش لەوەدایە ، کە ڕاناوە لکاوەکانی بە پاشگر داناون ، بێگومان ئەمەش هەڵەیەکی ڕێزمانی زۆر گەورەیە ، چونکە ڕاناو قەت نابێ بە پاشگرو ماوەی نێوان پاشگرو ڕاناوی لکاو ئاسمانو ڕێسمانە .

د. کوردستانی گیوی موکریانی لە ووتارەکەیدا بە ناوی «جۆرەکانی جێناوو دەوریان لە رستەی کوردیدا لە دیالێکتی کرمانجی خواروو و کرمانجی ژووروودا ، کە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بڵاوکراوەتەوە ...(٢٤) » بە دوو لاپەڕە باسی ڕاناوە لکاوەکانی کوردی دەکات . سەبارەت دەوریان لە رستەدا قسەدەکاتو دەڵێت:ئەم ڕاناوە دەوری بەرکاری ڕاستەوخوو ناڕاستەوخوو دیارخەر دەگێڕێ، بەڵام لەوە لەگەڵی ڕێناکەوم،

(٢٣) گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی حەوتەم ، ١٩٨٠ ل ، ١٦٢ – ١٩٥ .
(٢٤) هەمان سەرچاوە ، ل ، ٢٢٩ – ٢٤٢ .

که دەڵێت ، ڕاناوە لکاوەکان دەچنە سەر ڕاناوی (خۆ)و ڕاناوی خۆیی دروستدەکەن ، بەڵێ ڕاستە دەچنە سەر ڕاناوی خۆیی ، بەڵام ئەوە ڕاست نیە ، کە ڕاناوی خۆیی دروستدەکەن ، بەڵکو (خۆ) هەر بەتەنێ ڕاناوی خۆیەو ڕاناوە لکاوەکان پێوەندیان بەوەوە نیە • هەروەك لە ووتارەکەدا دیارە بەڕێزان : (تۆفیق وەهبی ، مێجەر سۆن ، جەمال نەبەز ، مستەفا خرمدل لەبارەی ڕاناوی لکاوەوە قسەیان کردووە ••• (٢٥)) •

مامۆستا سەعید سدقی کابان لە بەرهەمەکەیدا « مختصر صرفو نحوی کوردی ••• (٢٦) » باسی ڕاناوە لکاوەکان دەکاتو ناویان دەنێ بە ڕاناوی ئاشکرا • هەروا باسی ئەوەش دەکات ، کە ڕاناوە لکاوەکان دەبن بە کارا ، بەرکارو موزافئیلەیهی •بەڵام بەڕای ئێمە ڕاناوە لکاوەکان نابن بە موزافئیلەیهی ، بەڵکو لەشوێنی ئەودا دەبن بە دیارخەر • ئەوەش دەڵێن ، کە ڕاناوە کەسیەکان بە بەرکارەوە دەلکێن ، بەڵام هەموو حاڵەتەکانی پێوە لکاندن باس ناکات •

منیش لە نامەی دکتۆرای خۆمدا ، کە ئێستا وەرم گێڕاوەتە سەر زمانی کوردیو لەچاپیدەدەن باسی ڕاناوە لکاوەکانم کردووەو دەرمخستووە ، کە ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن ببنە ڕاناوی ناوی دیارخراو ••• (٢٧) و جێی ناوی دیارخراو بگەرنەوە ، کەرستەی شوێنکەوتووی دیارخەریان

---

(٢٥) بەداخەوە بەرهەمی ڕێزمانی ئەم زاتانەم لە بەردەست نیە ، تا بزانم چیان لەسەر ڕاناوی لکاوەوە نووسیووە . لە وتارەکەشدا باسی ئەوە نەکراوە.

(٢٦) سەعید سدقی کابان مختصر صرفو نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ل، ٢٨ — ٣٠ •

(٢٧) ناوی دیارخراو : ئەو ناوەیە ، کە لە ڕستەی سەرەکیدایەو ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری دەگەڕێتەوەسەر بۆنموونە : دوێنێ سەردانێکی ئەو برادەرەم کرد ، کە پێکەوە زانستگامان تەواوکردبوو . ووشەی «برادەر» ناوی دیارخراوە .

... (٢٨) دەگەڕێتەوە سەر لەناو ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخـواز ...(٢٩)و نوێنەرایەتی ئەو دەکەن ، هەروا بەمپێیە باسی ئەوەم کردووە ، کە ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن جـۆرەها وەزیفە ببینن لـەنـاو ڕسـتەی شوێنکەوتووی دیارخەریدا شوێنیانم لە ناو ڕستەدا بەڕوونی دەخستووە . ئەم حالەتەی ڕاناوی لکاو لەلایەن هیچ ڕێزمان نووسێکی کوردو غەیری کورد باس نەکـراوە ... (٣٠) .

٣ــ ئەرکی ڕاناوی لکاو لەناو ڕستەدا ... (٣١)

ڕاناوە لکاوەکان لەناو ڕستەدا وەکو ڕاناوە کەسیەکانی جودا ڕۆڵێکی سینتاکسی گرنگ دەبینن بەوەی ، کە دەتوانن دەوری جۆرەهـا بەش لـە بەشەکانی ڕستەدا بگێڕن . بەمەوە ڕاناوە لکاوەکان دەبنە فاعیلی مەتیقیو بەرکاری یەکسەرو نایەکسەرو ئاوەلکارو دیارخەری تەمەلوکیو ڕانـاوی ناوی دیارخراو .

---

(٢٨) ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری ــ الجملـة التابعـة الوصفيـة ــ Atributive Clause ئەو ڕستەیەیە ، کە دەگەڕێتەوە سەر ووشەیێك لەناو ڕستەی سەرەکیداو دیاریدەخات . بۆنموونە : دوێنێ سەردانێکی ئەو برادەرەمکرد ، کـە **پێکەوە زانستگامـان تەواوکردبوو** . ڕسـتەی «پێـکەوە زانستگامـان تەواوکردبـوو» ڕستەیێـکی شوێنکەوتـووی دیارخەرییەو ووشەی «برادەر» دیاردەخاتو دەگەڕێتەوە سەر .

(٢٩) ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز : ڕستەیێکە لـە دوو ڕسـتە پێكهاتووە یەکێکیان سەرەکیو ئەویتریان شوێنکەوتوو ، هەردووکیان بەیارمەتی ئامرازی گەیەنەر پێکەوە دەبەسترێنەوە .

(٣٠) ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز لەگەڵ ڕستەی شـوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندیەکانی زمانی کوردیدا ، دەمێنووس .

(٣١) لێرەدا باسی ڕاناوی لکاوی (ێ) ناکەین ، چونکە بەدرێژی باسکراوە لـەم ووتارەدا . بڕوانە ل ، (٥٥ ــ ٥٩) .

١ ــ ڕاناوە لکاوەکان فاعیلی مەتنیقین لە ڕستەدا :

نموونە بۆ ئەوە لە ئاخافتنی کوردیو شێوەی ئەدەبی کوردیدا زۆرە ، وەکو :

- دوێنێ دوو نامە**م** نووسین .
- ئاگادار بووم ، کە پازدە کیلۆ گۆشت**ت** کڕین .
- جووتیارەکە پارچە زەویەکە**ی** فرۆشتەوە .
- هەموو کتێبەکان**مان** هێنانەوە .
- سەرسام بووم بەوەی ، کە زووبەزوو گەنم**تان** دوریەوە .
- هێرش**یان** هێنایە سەر خەلکی بێتاوان .

٢ ــ ڕاناوە لکاوەکان بەرکاری یەکسەرن لە ڕستەدا :

- ڕاکشامە سەر زەویەکە نەبادا بم‌بینن .
- باوك بە کوڕەکەی ووت ، کوڕم هەرکە ژەندورمە هاتن یەکسەر خۆت بشارەوە دەنا دەتگرن .
- زۆر هەولم‌دا **بی**دۆزمەوە ، بەلام نەم‌دۆزیەوە .
- با خۆیان لێ توورە نەکەین ، نەوەکو لەو**یمان** دەهێلنەوە ،
- بەلێنمان داوە ، کە لە هەموو شت **بتان**پارێزین .
- ئەگەر لەبەر تۆ نەبێ دە**یان**کوژم .

٣ ــ ڕاناوە لکاوەکان بەرکاری نایەکسەرن لە ڕستەدا :

لێرەدا ڕاناوە لکاوەکان لەگەڵ ئامرازەکانی (بۆ ، پێ ، لێ ، لەگەڵ) بەکاردەهێنرێن و ئەرکی بەرکاری نایەکسەر دەگێڕن ، نموونەش بۆ ئەمە زۆرە ، وەکو :

- زۆر هەولی دا **بۆم** بێنێ ، بەلام نەیتوانی .
- پێم‌ووتووی ، کە **بۆت** دەکڕم .
- ئایا ئەو ڕازیە ، کە **بۆی** بنێرم ؟
- ڕێگات دەدەینێ ، **بۆمان** ڕوونکەیتەوە .
- حەزدەکەم **بۆتان** دووپات بکەمەوە .
- نەیتوانی **بۆیان** ڕازی بکات .

ب) ڕاناوە لکاوەکان لەگەڵ ئامرازی «پێ» :

× **پێم**دەڵێن مەحبووبە خێڵو قیچە مەیلی شەڕ دەکا
خێڵو قیچە یا تەرازووی نازی نەختێ سەردەکا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٥٤)

× **پێت**ڕادەگەیەنین ، کە نیازمان چییە .
× هەرچی هەیەو نیە **پێی**دەڵێم .
× هەرچی پێویست بوو **پێمان** ووترا .
× **پێتان** ڕادەسپێرین .
× **پێیان** نیشاندەدەن ، کە ئێمە لەکوێ دەژین .

ج) ڕاناوە لکاوەکان لەگەڵ ئامرازی «لێ» :

شاعری کورد دەڵێ :

× **لێم**گەڕێن با گۆشەگیر بم دەستئەژنۆ کەفزەنان
گێژەڵۆکەی بای نەدامەت تاریکرد صفحەی جیهان
× چاوی من بەحری موحیتی تۆبە بۆ دەفعی گەزەند
لێت موعەیین بێ ، کە (نالی) گوڵ بە دڵ پەرژین دەکا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٥٥)

× **لێی**مەدەن ، چونکە ساوایە .
× **لێمان** مەگرن .
× ئێمە **لێتان** قەبوول دەکەین .
× **لێیان** ببورن ، چونکە بەدەست خۆیان نەبوو .
× زۆرم پێ ووتن ، بەڵام **لەگەڵم** نەهاتن بۆلای دختۆر .
× گەلەك حەزدەکەم ، **لەگەڵت** بێم بۆ ئەوێ .
× تکایە **لەگەڵی** بڕۆن نەوەکو ڕێگا پێ نەزانێ .
× فەرموون **لەگەڵمان** دانیشن با دوو قسە بکەین .
× پێمانخۆشە **لەگەڵتان** کات بەسەربەرین .
× **لەگەڵیان** ناچم بۆ سەیران .

٤ ـ ڕاناوە لکاوەکان ئاوەڵکارن لە ڕستەدا :

لێرەدا هەر بەتەنێ ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك (ی)و کەسی

سیەمی کۆ (یان) بەکاردێـت بەیارمەتی ئامرازەکانی (لێ ، تێ ، لێـوە) ، بۆنموونە :

× تێی بخزێیت .
× لێی بوەستین .
× لێوەی هاتە دەرەوە .

٥ ــ ڕاناوە لکاوەکان دیارخەرن لە ڕستەدا :

ڕاناوە لکاوەکان لەم ئەرکەیاندا بەزۆری تەمەلوك دەگەیەنن ، بۆنموونە:

× کوڕم ناوی کارزانە .
× ڕەقیبو موددەعی فیتنەو عەلاقەی چاوی جادووتن .
لە گۆشەی گووشوارەت نابی هارووتو ماڕووتن
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨١)
× باووکی مامۆستایە لە قوتابخانەکەماندا .
× زانستگاکەمان دوو بەشی کوردی تێدایە .
× کتێبەکەتان کەوتە بازاڕەوە .
× مالیان لەسەر گردی تۆپێیە .

لە هەندێ ڕستەدا دیاردەی دیارخەرایەتی ئـاشکراترە لە دیـاردەی تەمەلوك ، بۆنموونە :

× وەسیلەی گەینە شارت کێیە (بێخود)
کە چەشنی حەلقە بەردەرگانە ئەگری
(دیوانی بێخود ، ل ــ ١١١)
× کە پێی هێنایە باغی دلمەوە یارم بە دەستی ناز
گولی سەبری چنی یەك دەفعە ئەو بێڕەحمە گولچینە
× لە تەحریکی مەکینە هاتە گوێم دەنگێ بەسۆز ئەیووت
خوا بمکەی فیدای ئەو ساعیدو ساقی بلوورینە
(دیوانی بێخود ، ل ــ ٩١)

٦ ــ ڕاناوە لکاوەکان ڕاناوی ناوی دیـارخراوی ڕسـتەی لێـکدراوی شوێنکەوتووخوازن :

لەم جێگەیەدا ڕاناوە لکاوەکان دەکەونە ناو ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری‌و لەوێدا جێی‌ناوی دیارخراو دەگرنـەوە ، کە لەنـاو ڕسـتەی سەرەکیدایە بەمەوە ڕۆڵێکی سینتاکسی‌و مۆرفۆلۆژی هێجـگار گرنـگ دەگیڕن ، بۆنموونە :

× زۆر بێزی لە ڕەوشتی ئەو قەومانە هاتۆتـەوە ، کە ویستویانـە داگیریان‌کەن .

(مێژووی ئەدەبی کوردی ل ــ ٤٣)

× گوێی لە هەموو ئەو قسانەیە ، کە کاکەی سەر ئێستکە ئەیانگێڕێتەوە .

(جەنگاوەرێکی ڤێتنامی)

× چۆن وێرایت لەسەر ئەو ماسیە زیاد بکەیت ، کە پیاوەکەی مـن ئەیویست بیکڕێت .

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ٦٧١)

× ئەمانە ، کە ئەوان پێیان‌ئەڵێن گۆران‌و لە کوردیان جیانەکەنەوە هەر کوردن‌و هیچ جیاوازیەك لەبەینیانا نی‌یە .

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ٥٣)

٤ــ شوێنی ڕاناوی لکاو لەناو ڕستەدا

ئەگەر لە ناوەڕۆکی ڕستەی کوردی وردبینەوە ئەم بەشانەی تێدایـە (فاعل ، بەرکاری یەکسەر ، بەرکاری نایەکسەر ، دیارخەر ، ناو ، ڕانـاو ، پێشگر ، ئامراز ، خەبەر ، کە دوو بەشـە بەشـێکیان خـودی فرمـانەو بەشەکەی‌تریان فرمان‌و ناوە) ئێمە لێرەدا سەبارەت خەبەری خودی فرمـان دەدوێین • بەپێی سەرەوە ناواخنی ڕستەی کوردیمـان بۆ ڕوون‌بـووەوەو کەوتە پێش‌چاو • جا لێرەدا ، کە بە چاوی تۆژینەوە سەیری ڕستەی کوردی دەکەین شوێنی ڕاناوە لکاوەکانمان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ • کۆلینەوە لە ڕستەی کوردی بە ڕوونـی پیشانمـان‌دەدات ، کـە ڕانـاوە لـکاوەکان بەم‌بەشانەی خوارەوەی ڕستە دەلکێن :

١ــ فاعیل ٢ــ بەرکاری یەکسەر ٣ــ بەرکاری نایەکسەر ٤ــ دیارخەر ٥ــ ناو ٦ــ ڕاناو ٧ــ ئامراز ٨ــ فرمانی خەبەری ڕستە ٩ــ ئاوەڵکار .

١) ڕاناوە لکاوەکان بە فاعیلی ڕستە دەلکێن ، بۆنموونە :

ڕیشەکەی بانو درێژە بووریا خزمەتدەکا
زاهیرە هەرکەس لە توول‌و عەرزی ریشی‌دا ڕیا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٢)

گەر **فاعیل** ناوێکی ناسراو بوو ، ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی ناسراوی دەلکێن ، بۆنموونە :

× تەلەبی سینەیی چاکم مەکە بەوچاوانە
سینەکەم چاکە بە ئینسانی خەرابی نادەم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

× شەوبۆی سەری سونبولی زولفت لە سەری دام
ئێستەش **سەرەکەم** مەستە لەبەر نەشئەیی شەوبۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٠)

زۆرجار وادەبێ فاعیل چەند دیارخەرێکن‌و کۆمەڵەی سینتاکسی لەنێوان خۆیان پێك‌دێنن ، جا لێرەدا ڕاناوە لکاوەکان بەدوا دیارخەری کۆمەڵەکەوە دەلکێن . بۆنموونە :

خاکی بەری **پێت** هەم گڵە هەم گوڵ بە سریشکم
وەختی غەم‌و شادی ئەوە کردوومە بەسەردا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٥)

٢) ڕاناوە لکاوەکان بە بەرکاری یەکسەری ڕستە دەلکێن ، بۆنموونە :

گوتم : ئایا بە زاری خۆت دەپرسی حاڵی زاری من
برۆی هێنایە یەك وەك شکڵی «لا» یەعنی کە بێزارم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٥)

ئەگەر بەرکاری ڕستە دیارخەری هەبوو ، ئەوە ڕاناوە لکاوەکان بە دیارخەر دەلکێن ، بۆنموونە :

تالبی لێوینو حەلقەی زولفمان پیشان‌دەدا
ڕەهرەوی میسرینو ئەو ڕوومان لە مولکی چین دەکا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٥٤)

زۆرجار وادەبێ بەرکاری یەکسەر پتر لە دیارخەرێکی هەیە ئەوسا ڕاناوە لکاوەکان بەدوا دیارخەرەوە دەلکێن .

ئەلا ئەی نازەنین ئاهوو بە ئاهوو
دلی سەییادی خۆت هێنایە لەرزە
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٦)

ئەگەر بەرکاری یەکسەر ناوێکی نەناسراو بوو ، ڕاناوە لکاوەکان بە کۆتایی ئامرازی نەناسراوەوە دەلکێن ، کە دەکەوێتە دوای بەرکار ، بۆنموونە :

دەفتەری ئەعمالی من بێ‌قەترەیێکی رەحمەتت
کەی بە سەد زەمزەم سیاهی نوقتەیێکی لێ دەشۆم
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

ئەو ڕاناوە لکاوانەی ، بە بەرکارەوە دەلکێن بەزۆری فاعیلی مەنتیقی ڕستەن ، بۆنموونە :

ئەستێرە هەموو مەحوە لەنێو نووری قەمەردا
یا شەمسی جەمالت شەوی گیراوە بەفەردا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ٤٥)

هەروا ئەو ڕاناوە لکاوانەی ، کە بە بەرکاری ڕستە دەلکێن دەتوانن دیارخەری تەمەلوك بەخش بن لەناو ڕستەدا ، بۆنموونە :

ئەگەر دڵ غەیری حوببی تۆی تیا بێ
بە دەستی خۆت دڵم دەربێنە قوربان
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ١٥)

٣) ڕاناوە لکاوەکان بە بەرکاری ناڕاستەوخۆی ڕستە دەلکێن ، بۆنموونە :

نەمبیستووە هەرگیز لە دەمت بێنی وەفایێ
هەرچەندە سەراپا گولی ئەمما گولی هێرۆ
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٩٠)

شەوبۆیی سەری سونبولی زولفت **لە سەری** دام
ئێستەش سەرەکەم مەستە لەبەر نەشئەی شەوبۆ
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٩٠)

من **لەوانم چی** کەوا ئەهلی وەسیلەی مەسئەلەن
عامیلو ناچارو مەعزوور ئەر بلێن هەر بێنە بۆم
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نال ، ل ـ ٧٣)

ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن بە بەرکاری ناڕاستەوخۆی ڕستەش بلکێن ، بۆنموونە :

مەببو لەعبی خەلقی کرد تا یاری خستە داوی خۆی
خەسمەکەی من کەلبی ئاهووگیرە خیرسی لاعیبە
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٩٢)

ئەگەر بەرکاری ناڕاستەوخۆی دیارخەری هەبوو ڕاناوە لکاوەکان بە دیارخەرەوە دەلکێن ، بۆنموونە :

دلم بەردە ئەگەر شاخە بە چاوی سووکی مەڕوانێ
بەخوڕایی نەسووتاوە ئەمیشە کێوی توورێکە
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٩٨)

٤) ڕاناوە لکاوەکان بە دیارخەر دەلکێن ، بۆنموونە :

تەلەبی سینەیی **چاکم** مەکە بەوچاوانە
سینەکەم چاکە بە ئینسانی خەراپی نادەم
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٧٣)

کە هاتی تیغی **بێزاریت** لەسەر دام
سەری خۆم خود بەخود هەلگرتو ڕۆییم
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ـ ٧٥)

گەر ناوی دیارخراو کۆمەڵە دیارخەرێکی هەبوو ، ئەوە ڕاناوی لکاو بە دیارخەری کۆتایی دەلکێ ، بۆنموونە :

حەنایی کردووە پەنجەی بە خۆناوی دلی زارم
ئەمە رەنگی شەهادەت بێ ، کە کوشتەی دەستی دلدارم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی . ل ــ ٧٥)

٥) ڕاناوە لکاوەکان بە ناو دەلکێن لەنێو ڕستەدا ، بۆنموونە :

زولفت بە **قەدت**دا کە پەریشان‌و بلاوە
ئەمرۆ لە منی شیفتە ئالۆزو بەداوە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ١٦)

قیمەتی ماچی دووسەد کیسەیی ساغەو نیمە
غەیری یەك کیسەیی سەد پارە لە **گیرفانم**دا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٦)

خاکی بەری **پێت** هەم گلە هەم گوڵ بە سریشکم
وەقتی غەم‌و شادی ئەوە کردوومە بە سەردا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٥)

زۆرجار وادەبێت ناوەکە ناوێکی موجەڕەدە (ئەبستراکت) بەیارمەتی ئامرازی (ی) جا لێرەدا ڕاناوە لکاوەکان بە نیشانەی (ی) موجەڕەد دەلکێن ؛ بۆنموونـــە :

غەم دەڵێ : (نالی) کە **غەمخواریم** دەکا
ناعیلاجم من بەنی‌ئادەم دەخۆم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٤)

کە هاتی تیغی **بێزاریت** لە سەر دام
سەری خۆم خودبەخود هەلگرت‌و ڕۆیم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٥)

٦) ڕاناوە لکاوەکان بە ڕاناوی‌تر دەلکـێن لەنێو ڕستەدا ، لێرەدا دەتوانن بە ڕاناوی کەسی جودا بلکێن ، وەکو (من ، تۆ) وە بە ڕاناوی لـکاو وەکو (م) وە ڕاناوی نیشانە وەکو (ئەوانە) وە بە ڕاناوی خۆیی . هەروەك لەم نموونانەی خوارەوە دیارە :

هەتا **تۆم** ئاشنا بووی ئاشنام بوون
ئەمێستا مووبەموو ئەغیارە بێ تۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩١)

ئەو چاوە غەزالە فەتەراتی سەرو ماڵە
ئەو نێرگسە کاڵە نە **منی** هێشتو نە کالآ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٩)

دەچێ بۆلای ڕەقیب خۆشە وەلێ ئەو داخە کوشتوومی
لەلای ئەو چەندە مەجبوورە لەکن من چەندە مەغرووره
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٤)

ڕستەکانی سەرەوە پیشانماندەدەن ، کە ڕاناوە لکاوەکان بە ڕاناویتر لکاون وەکو (تۆ ، من ، م) هەروا دەشتوانێ بە ڕاناوی نیشانەش بلکێن • بۆنموونە :

من **لەوانەم** چی کەوا ئەهلی وەسیلەی مەسئەلەن
عامیل‌و ناچارو مەعزوور ئەر بڵێن هەر بێنە بۆم
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

ئەی جامیعی دونیاو قیامەت بە خەیاڵات
ئەو ڕۆژە کە مردی ، نە **ئەووت** بوو نە **ئەمت** بوو

هەروا ڕاناوە لکاوەکان دەتوانن بە ڕاناوی خۆییش بلکێن • بۆنموونە:

بەندی ئەزەل بە خەتی **خۆی** قابیلی قیسمەتێ بووە
ئێستە بە ئیقتیزای عەمەل جێگەیی خۆی تەلەب دەکا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٥٣)

عەزیزم دڵڕەقە **خۆم** فەردو تەنهام
دەترسم بمکوژێ ئەم دەردە بێ تۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٠)

٧) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی ناو ڕستە دەلکێن • ئەم ئامرازانە لەناو ڕستەدا ڕۆلی دروستکردنی بەرکاری نایەکسەر دەگێڕن جا لەبەرئەوە ڕاناوە لکاوەکان لە وەزیفەی بەرکاری یەکسەرو نایەکسەرو فاعیل دەبن بەمەرجێ بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر لە ڕستەدا نەبێت • ئامرازەکانی ئێرەش ئەمانەن : (تێ ، پێ ، لێ ، بۆ) • سەرەڕای

ئەمانەش لەگەڵ ئامرازەکانی نەفیو دروستکردنی کاتی ئێستاو فرمانی داخوازی دێنو پێیانەوە دەلکێن ، وەکو ئامرازەکانی : (نە ، نا ، مە ، ب ، دە) نموونەش بۆ ئەمە لە زمانی ئەدەبی ئەمڕۆی کوردیدا زۆرە .

ا ــ ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «پێ» دەلکێن :

بڕۆت هەر چینو پەرچەم چین لەسەر چین
ئەوەندە چینە قوربان پێم بڵێ چین

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٦)

ب ــ ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «تێ» دەلکێن :

دەسرۆکەیی هەوری چحیجابێکە کە تێیدا
شمس فلك الحسن انارت فتوارت

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٥٩)

جـ) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «لێ» دەلکێن :

لێم حەرامە دانەوو ئاوی حەماماتی حەرەم
من کە بازی دیدەبازم نەك شەوارەی دەستەمۆم

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

حەلقە دەرگوشی کەفی ڕەنگینی تۆیە ئەم دەفە
با نەنالێ لێیمەدە عەن لەتمیهی کوففەلکەفە

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٦)

د) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «بۆ» دەلکێن :

کەعبە ئیشراقی وەکو خورشیدە من چاوم زەعیف
لێم بووە ڕەوشەن ، کە بوعدی قوربە قوربی بوعدە بۆم

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

من لەوانەم چی کەوا ئەهلی وەسیلەی مەسئەلەن
عامیلو ناچارو مەعزوور ئەر بڵێن هەر بێنە بۆم

(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٣)

هـ) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «نە» دەلکێن :

فیمەتی ماچی دووسەد کیسەیی سافەو فیمە
غەیری بەلە کیسەیی سەدپارە لە گیرفانم‌دا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٦)

نەمبیستووە هەرگیز لە دەست بێنی وەفایێ
هەرچەندە سەراپا گولی ئەمما گولی هێرۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٠)

تا بۆنەکەنی گوڵ بە دەمی بادی سەباوە
ئەمگوت کە شەوق بلبلی بێچارە حەقی بوو
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٩)

و) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «ب» دەلکێن :

شیققەی قەلەکوڵنەتلەسی ئەستوونەیی زەڕین
بێ بیکە بە تارای سەرو ترکەی خەزو والا
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٩)

سەر بەردەبازی ڕێنە ، تەن ، تەختەبەندی جێنە
دڵ مەبلی خاکی پێنە ڕووح مالی خۆتە بیبە
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٣)

هەردوو نموونەکانی سەرەوە وامان پیشاندەدەن ، کە فرمانەکان
ەکانی داخوازین ، هەروا دەشێن فرمانی ئینشایی بن ، بۆنموونە :

هەربۆم دڵڕەنە خۆم فەردو تەنهام
دەترسم بکەوێتێ ئەم دەردە بێ تۆ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩١)

ز) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «دە ــ ە» دەلکێن :

دۆزەخ چبوو دەتغا بە زمان لافی کەرامەت ؟
موبا کە لەگی خۆت حەرەمی موحتەرەمت بوو
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٧)

هێندە بێم خۆش بوو زمانی حالی دەمگوت نالیا
هەردو حەیواتی ، تەنۆ گوڵ کورتەو ئەسپی گوڵ درێژ
(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٦٥)

٨ ــ ڕاناوه لکاوەکان بە فرمانی خەبەری ڕستە دەلکێن • لێرەدا فرمانەکان دەبێ لەکاتی ڕابردوودا بن‌و تێپەڕ بن • وە بەمەرجێ کە لەناو ڕستەدا بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر نەبێ •

تەواو بوو ئینتیخابی شیعری (نالی)
لە تازەو کۆنە هەرچی بووبێ نووسیم

(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٧٥)

ئەهلی تەعدادو موحاسیب نووسیان
خاڵ یەك‌و زولفی دووان هەردوو سیان

(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٨٠)

مومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفەفرۆشم
زۆرم گوت‌و کەس لێ‌نەکەبێ ئێستە خەمۆشم

(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٧٧)

ئەلا ئەی ئاسکی ناسك بە باسك
شکاندت گەردەنی سەد شێری شەرزە

(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٩٦)

شوکر (نالی) سەری خەسمت وەکو گۆ
بە خواری نەك بە یاری دایە بەر شەق

(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٦٩)

گوتم : ئەی ماه ! دڵەکەی من بە دڵی خۆت بکرە
گوتی : من بەردی بەقیمەت بە کەبابی نادەم

(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی • ل ــ ٧٢)

خاکی بەری پێت هەم کلە هەم گوڵ بە سرینشکم
وەختی لەمەو شادی ئەوە کردوومە بەسەردا

(دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٥)

ئەگەر هاتو فرمانی خەبەری ڕستە فرمانێکی لێکدراو بوو ئەوسا ڕاناوە لکاوەکان بە بەشی ناوی فرمانەکە دەلکێن • نموونە بۆ ئەمە لە زمانی کوردیدا زۆرن ، وەکو :

عومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفەفرۆشم
زۆرم گوتو کەس تێنەگەیی ئێستە خەمۆشم
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٧٧)

٥ــ جێگۆڕکێی ڕاناوە لکاوەکان لەناو ڕستەدا

لەباسی نمرە چواردا بۆمان دەرکەوت ، کە ڕاناوە لکاوەکان بە کامە
ش لە بەشەکانی ڕستە دەلکێن ... (٣٢) بەڵام ئەو جێگایانەی ڕاناوە
کاوەکان لەناو ڕستەدا چەسپاو نینو جێی خۆیانو شوێنی خۆیان لە ڕستەدا
ەگۆڕن • ئەمەش ئەم لایەنانەی خوارەوەیان هەیە :

ــ ئەگەر ڕاناو فاعیلی مەتنیقی بوو هەر بە بەرکاری ڕستە دەلکێت ،
بەڵام گەر بەرکاری ڕستە دیارخەرێكیان چەند دیارخەرێکی هەبوو
ئەوە ڕاناوەکە بە دیارخەرەوە دەلکێت ، بۆنموونە :

× دەنگی تاریخی **کوردی** گەیاندە عالەم •
(مێژووی ئەدەبی کوردی)

٢ ــ ئەگەر بەرکاری یەکسەر لەناو ڕستەدا نەبوو ڕاناو شوێنی خۆی
دەگۆڕێو بەرکاری یەکسەر دەلکێت • بۆنموونە :

× لە **شتیان** کۆلیودتەوە •
(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ٣٦)

٣ ــ ئەگەر لەناو ڕستەدا نە بەرکاری یەکسەرو نە **هی** نایەکسەر هەبوون
ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگۆڕنو بە فرمانی تێپەڕی سادە
دەلکێن ، بۆنموونە :

× لە قوژبنێکی چایخانەکەدا دانیشتبوو **ئەینووسی** •

---

(٣٢) بڕوانە لاپەڕە (٤٦٩ ــ ٤٧٨)ی ئەم کارە •

٤ ــ ئەگەر فرمانی ڕستە فرمانێکی پێشگردار بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆسەر پێشگری فرمانی پێشگردار • بۆنموونە :

× **هەڵی**کوتایە سەر وڵاتەکەی

(چیرۆکەکانی مەم ، ل ــ ١٣٠)

٥ ــ ئەگەر فرمانی ڕستە فرمانێکی لێکدراو بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆسەر بەشی ناوی فرمانی لێکدراو • بۆنموونە :

× لە مێشکی ئەو شاعیرە **دەنگی** داوەتەوە .

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ٨٢)

٦ ــ ئەگەر نە بەرکاری یەکسەرو نە بەرکاری نایەکسەر لە ڕستەدا هەبوو فرمانی رستەش فرمانێکی سادەی تێپەڕ بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆ سەر کۆتایی فرمان ، بۆنموونە :

× لە بەندیخانەدا **دیویانمو** ئەیناسن .

(جەنگاوەرێکی فێتنامی ، ل ــ ٤٧)

٧ ــ ئەگەر ڕاناو بەرکاری یەکسەر بوو ڕاناو هەر بە بەرکاری نایەکسەر دەلکێت ، بەڵام بە نەبوونی بەرکاری نایەکسەر ڕاناو بە پیتی پێش فرمانی تێپەڕ دەلکێت • بۆنموونە :

× لە عالەمی ئیمڕۆدا **ئەیانبینی** •

(چیرۆکەکانی مەم ، ل ــ ١٤١)

٨ ــ ڕاناوی بەرکاری نایەکسەر هەر بە بەرکاری یەکسەر دەلکێت • لێرەدا ئەگەر بەرکاری یەکسەر لە ڕستەدا نەبوو ڕاناو بە ئامرازی فرمانی تێپەڕ دەلکێت لە کاتی ئێستادا ، بۆنموونە :

× کاربەدەستانی میری **ئەیانتوانی** بیانگەنێ •

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ــ ٨٠)

٩ ــ ڕاناوی ئاوەلکار هەر بە فاعیلی ڕستە دەلکێت ، ئەگەر فاعیل لە ڕستەدا نەبوو ڕاناو خۆی دەگوازێتەوە بۆسەر ئامراز • بۆنموونە :

× دوێنێ **لێبی** پەڕینەوە .
(برایەتی . ژمارە «١٣» ، ساڵ ، ١٩٧١)

× **لێبی** هاتە دەرێ .
(ژانی گەل ، ل ــ ١٢٨)

٦ ــ پەیوەندی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە

بۆ دیارخستنی پەیوەندی ڕاناوی لکاو بە فرمانەوە دەبێ ئەوە دەستنیشان بکەین ، کە چجۆرە کردارێکە ، جا لێرەدا فرمانی تێپەڕ خۆی دێنێتە پێشەوە ، چونکە ئەو فرمانیە ، کە پێویستی بە بەرکار هەیە • فرمانی تێپەڕیش لەڕووی دروستبوونەوە چەند جۆرێکی هەیە وەکو : فرمانی تێپەڕی سادەو دارێژراوو لێکدراو •

لێرەدا گەر فرمانی تێپەڕ رابردووی سادە بوو و فرمانەکەش هەروا سادە بوو ڕاناوە لکاوەکان بە کۆتایی فرمانەوە دەلکێن • بۆنموونە :

نووسیم . نووسی**مان** .
نووسیت . نووسی**تان** .
نووسی . نووسی**یان** .

گەر هەمان فرمان لە ڕابردووی بەردەوام بوو ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «دە»ی دروستکردنی فۆرمی کاتی ڕابردووی بەردەوام دەلکێ • بۆنموونە :

دەمنووسی . دە**مان**نووسی .
دەتنووسی . دە**تان**نووسی .
دەینووسی . دە**یان**نووسی .

گەر هەمان فرمان لە ڕابردووی تەواو بوو ڕاناو دەکەوێتە نێـوان پیتی «وو» ، «ە»ی دروستکردنی فۆڕمی کاتی ڕابردوو • بۆنموونە :

نووسیوومە • نووسیوومانە .
نووسیووتە • نووسیووتانە .
نووسیوویە • نووسیوویانە .

گەر هەمان فرمان لە کاتی ڕابردووی دوور بوو ڕانـاو بە فرمـانی یاریدەدەری « بوو » دەلکێت ، کە کاتی ڕابردووی دوور دروست دەکات ، بۆنموونـە :

نووسیبووم • نووسیبوومان .
نووسیبووت • نووسیبووتان .
نووسیبووی • نووسیبوویان .

لە فۆڕمی هەمان فرمانی ڕابردووی دوورتر ڕاناو بە فرمانی یاریدەدەری دووەم دەلکێت • بۆنموونە :

نووسیبووبووم • نووسیبووبوومان .
نووسیبووبووت • نووسیبووبووتان .
نووسیبووبووی • نووسیبووبوویان .

گەر هەمان فرمان لە فۆڕمی فرمانی ئینشایی بوو ڕاناو بە پیتی (ب)ی دروستکردنی فرمانی ئینشایی دەلکێت • گەر لێرەدا پیتی (ب) کەوتبووە پێشەوەی فرمان ڕاناو بە پیتی (ب) دەلکێ • بۆنموونە :

بمنووسیبایە • بماننووسیبایە .
بتنووسیبایە • بتاننووسیبایە .
بینووسیبایە • بیاننووسیبایە .

گەر پیتی (ب) نەبێ ڕاناو دەکەوێتە پێتی (ە)ی کۆتایی ، بۆنموونە :

گەر فرمان داڕێژراو بوو لە پێشگرو فرمان پێکهاتبوو ڕاناو بە پێشگری فرمانەوە دەلکێت لە هەموو کاتەکانیدا ، بۆنموونە :

دامگرت ، داتگرت ، دایگرت ، دامانگرت ، داتانگرت ، دایانگرت .

دامدەگرت ، داتدەگرت ، دایدەگرت ، دامانده‌گرت ، داتاندەگرت ، دایاندەگرت .

دامگرتووه ، داتگرتووه ، دایگرتووه ، دامانگرتووه ، داتانگرتووه ، دایانگرتووه .

دامگرتبوو ، داتگرتبوو ، دایگرتبوو ، دامانگرتبوو ، داتانگرتبوو ، دایانگرتبوو .

دامگرتبووبوو ، داتگرتبووبوو ، دایگرتبووبوو ، دامانگرتبووبوو ، داتانگرتبووبوو ، دایانگرتبووبوو .

گەر فرمان لێکدراو بوو ڕاناو بە بەشی ناوی فرمانی لێکدراوەوە دەلکێت ، بۆنموونە :

دروستمکرد ، دروستتکرد ، دروستیکرد ، دروستمانکرد ، دروستتانکرد ، دروستیانکرد .

دروستمدەکرد ، دروستتدەکرد ، دروستیدەکرد ، دروستماندەکرد ، دروستتاندەکرد ، دروستیاندەکرد .

دروستمکردووه ، دروستتکردووه ، دروستیکردووه ، دروستمانکردووه ، دروستتانکردووه ، دروستیانکردووه .

دروستمکردبوو ، دروستتکردبوو ، دروستیکردبوو ، دروستمانکردبوو ، دروستتانکردبوو ، دروستیانکردبوو .

دروستمکردبووبوو ، دروستتکردبووبوو ، دروستیکردبووبوو ، دروستمانکردبووبوو ، دروستتانکردبووبوو ، دروستیانکردبووبوو .

گەر فرمان ئینشایی بوو ڕاناو بە پیتی (ب)ی فرمانی ئینشایی دەلکێ ، گەر پیتی (ب) لەپێشی فرمان نەبوو ڕاناو دەکەوێتە نێوان کۆتایی فرمانو پیتی (ە)ی کۆتایی فرمان .

٧ــ پێوەلکانی ڕاناوی لکاو بە فرمان پێویستە

ڕاناوی لکاو بە پێویستی بە فرمانەوە دەلکێت لەم حاڵەتانەی خوارەوە:

١ ــ گەر بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر و ئامراز لە ڕستەدا نەبوون وەك لەم نموونانەی خوارەوە دیارە :

× نیشتمانم بەخوێن پاراست .
× بە خوێنم پاراست .
× پێم پاراست .
× پاراستم .

٢ ــ گەر فرمانی ڕستە فرمانێکی تێپەڕ بوو و لە کاتی ڕابردوودا بوو :

× **گرتم . گرتمان .**
× **گرتت . گرتتان .**
× **گرتی . گرتیان .**

٨ــ پێوەلکانی ڕاناوی لکاو بە فرمان پێویست نیە

ڕاناو پێویست نیە بە فرمانەوە بلکێ لەناو ڕستەدا لەم حاڵەتانەی خوارەوە :

١ ــ گەر بەرکاری یەکسەر لەناو ڕستەدا هەبوو ، بۆنموونە :

× دوێنێ چاوم بە برادەرێکی دێرین کەوت .

٢ ــ گەر بەرکاری نایەکسەر لە ڕستەدا هەبوو ، بۆنموونە :

× بەیارمەتی چاویلکەم خوێندەوە .

٣ ــ گەر ئامراز لەناو ڕستەدا هەبوو ، بۆنموونە :

× لێم کردەوە .

٤ ــ گەر فرمانی ڕستە لە کاتی ئێستادا بوو و فرمانێکی تێپەڕ بوو ڕاناوەکەش لە وەزیفەی بەرکاری یەکسەری ڕستە بوو • بۆنموونە :

× وێنە بە کامێرا دەکێشم . دە**مان**کوژن .
× بە کامێر**ای** دەکێشم . دە**تان**کوژن .
× پێی‌دەکێشم . دە**یان**کوژن .

٩ــ ئەنجـام

١ ــ ڕاناوی لکاو لەلایەن ڕێزمان نووسانی کوردو غەیری کورد باسکراوە، بەڵام باسەکە وەنەبێ بە ووتارێك بێت یان بە نامیلکەیەك •

٢ ــ زمانەوانی کورد بۆ باسکردنی ڕاناوی لکاو دوو ڕایان هــەیە و دوو دەستە بە ڕاناوی لکاو دادەنێن یەکەمیان ڕاناوی لکاوی تــەواونو ئەوی‌تریان ڕاناوی لکاو نین‌و کۆتایی فرمانن •

٣ ــ (م ، ت، ی، مان، تان، یان، ێ) ڕاناوی لکاون‌و لە زمانــی ئەدەبــی کوردی‌و ئاخافتنی کوردی بەکاردێن‌و زۆر ئاشکراو ڕوونن •

٤ ــ (م، ت، ی، (یت)،•• ین، ن، ن) ڕاناوی لکاو نین ، بەڵکو کۆتــایی فــرمــانــن •

٥ ــ (ێ) ڕاناوی لکاوەو دەتوانێ ببێ بە بەشێ لە بەشەکانی ڕستە ، وەکو ئاوەڵکارو بەرکاری نایەکسەر •

٦ ــ ئەگەر فرمانی ڕستە تێنەپەر بوو و لەکاتی ڕابردوودا بوو ڕاناوی لکاوی (ێ) بەکۆتایی فرمانەوە دەلکێت •

٧ ــ ڕاناوی لکاوی (ێ) لە زمانی کوردیدا خۆی لەگەڵ فرمانــی تێپەڕو تێنەپەڕ ڕێك‌دەخات •

٨ ــ ڕاناوە لکاوەکان دەبنە فاعیلی مەنتیقیو بەرکاری یەکسەرو نایەکسەرو ئاوەڵکارو دیارخەری تەمەلوکیو ڕاناوی ناوی دیارخراو •

٩ ــ ڕاناوە لکاوەکان شوێنیان لەناو ڕستەدا دیارە وە بە فاعیلو بەرکاری یەکسەرو نایەکسەرو دیارخەرو ناو ڕاناو و ئـامرازو فرمـانی خەبەری ڕستە دەلکێن •

١٠ ــ ئەو ڕاناوە لکاوانەی بە بەرکارەوە دەلکێن بەزۆری فاعیلی مەنتقـی ڕسـتەن •

١١ ــ ئەگەر ڕاناوی لکاو ئاوەڵکاری ڕستە بوو هەر بە فاعیلـی ڕسـتە دەلـکێـت •

١٢ ــ گەر بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر لە ڕستەدا نەبوو ڕاناوە لکاوەکانی لە وەزیفەی یەکسەرو نایەکسەرو فاعیل بەئامرازەوە دەلکێن وەکـو ئامرازەکانی (تێ، پێ، لێ، بۆ، نە، نا، مە، ب، دە) •

١٣ ــ ڕاناوە لکاوەکان لەناو ڕستەدا شوێنی خۆیان دەگۆڕن • ڕانـاوی بەرکاری نایەکسەر هەر بە بەرکاری یەکسەر دەلکێت ، لێرەدا ئەگەر بەرکاری یەکسەر لە ڕستەدا نەبو ڕاناو بە ئامرازی فرمانـی تێپـەڕ دەلکێت لەکاتی ئێستادا •

١٤ــ ئەگەر نە بەرکاری یەکسەرو نە بەرکاری نایەکسەر لە ڕستەدا هەبوو فرمانی ڕستەش فرمانێکی سادەی تێپەڕ بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆ سەر کۆتایی فرمان •

١٥ــ ڕاناوی ئاوەڵکار هەر بە فاعیلی ڕستە دەلکێت • ئەگەر فاعیل لـە ڕستەدا نەبوو خۆی دەگوازێتەوە بۆسەر ئامراز •

١٦ـ ئەگەر لەناو ڕستەدا نە بەرکاری یەکسەرو نە هی نایەکسەر هەبوون ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگۆڕنو بە فرمانی تێپەڕی سادە دەلکێن •

١٧ـ ئەگەر فرمانی ڕستە فرمانێکی لێکدراو بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە بۆ سەر بەشی ناوی فرمانی لێکدراو •

١٨ـ ئەگەر نە بەرکاری یەکسەرو نە بەرکاری نایەکسەر لە ڕستەدا هەبوو فرمانی ڕستەش فرمانێکی سادەی تێپەڕ بوو ڕاناوە لکاوەکان شوێنی خۆیان دەگوازنەوە سەر کۆتایی فرمان •

١٩ـ گەر فرمانی تێپەڕ ڕابردووی سادە بوو و فرمانەکەش هەروا سادە بوو ڕاناوە لکاوەکان بە کۆتایی فرمانەوە دەلکێن •

٢٠ـ ئەگەر فرمان لە ڕابردووی بەردەوام بوو ڕاناو بە ئامرازی «دە»ی دروستکردنی فۆڕمی کاتی ڕابردووی بەردەوام دەلکێ •

٢١ـ گەر هەمان فرمان لەکاتی ڕابردووی دوور بوو ڕاناو بە فرمانی یاریدەدەری «بوو» دەلکێت، کە کاتی ڕابردووی دوور دروستدەکات•

٢٢ـ ئەگەر فرمانی ڕستە لە ڕابردووی تەواو بوو ڕاناو دەکەوێتە نێوان پیتی «وو» ، «ە»ی دروستکردنی فۆڕمەکانی ڕابردووی تەواو •

٢٣ـ گەر فرمانی ڕستە لە فۆڕمی ئینشایی بوو بە پیتی (ب)ی دروستکردنی فرمانی ئینشایی دەلکێت• گەر لێرەدا پیتی (ب) کەوتبووە پێشەوەی فرمان ڕاناو بە پیتی (ب) دەلکێ •

٢٤ـ گەر پیتی (ب) نەبێ ڕاناو دەکەوێتە پیتی «ە»ی کۆتایی •

٢٥ـ گەر فرمان داڕێژراو بوو لە پێشگرو فرمان پێکهاتبوو ڕاناو بە پێشگری فرمانەوە دەلکێت لە هەموو کاتەکانیدا •

٢٦ــ ڕاناوی لکاو بە پێویستی بە فرمانەوە دەلکێت ئەگەر هاتوو بەرکاری یەکسەرو نایەکسەر ئامراز لە ڕستەدا نەبوونو فرمانی ڕستە فرمانێکی تێپەڕ بوو لە کاتی ڕابردوودا .

٢٧ــ پێویست نیە ڕاناو بە فرمانەوە بلکێت گەر بەرکاری یەکسەرو بەرکاری نایەکسەر یان ئامراز لەناو ڕستەدا هەبوو وەگەر فرمانێکی تێپەر بوو ڕاناوەکەش بەرکاری یەکسەری ڕستە بوو .

سەرچاوەکانی باسەکە

١ ــ کوردۆیێف ك. ك. ڕێزمانی زمانی کوردی بەپێی کەرستە لە دیالێکتی کرمانجیو سۆرانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ . (بەڕووسی) .

٢ ــ کوردۆیێف ك. ك. کورتە باسێکی ڕێزمانی کوردی لە کتێبی فەرهەنگی کوردی رووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ . ل ــ ٨٥٥ . (بە ڕووسی) .

٣ ــ بەکایێف چ. خ. زمانی کوردەکانی سۆڤیەت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ (بە ڕووسی) .

٤ ــ بەکایێف چ. خ. زمانی کوردەکانی ئازبایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ (بە ڕووسی) .

٥ ــ ئەیوبی ك. ڕ. ، سمیرنۆڤە ی. ئا. دیالێکتی کوردی موکری لینینگراد ، ١٩٦٨ (بە ڕووسی) .

٦ ــ سعید صدقی کابان مختصر صرفو نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ .

٧ ــ نوری عەلی ئەمین ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .

٨ ــ نوری عەلی ئەمین ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ .

١٠ــ مەسعوود محەمەد وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

١١ــ ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

١٢ــ لێژنەی زمانو زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

١٣ـ گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق «دەستەی کوردی» بەرگی حەوتەم ، بەغدا، ١٩٨٠ .

١٤ـ ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم   رستەی لێکدراوی شوێن‌کەوتوو خواز لەگەڵ ڕستەی شوێن‌کەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندیەکانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ (بە ڕووسی) .

١٥ـ D. N. Mackenzie Kurdish dialect studies 1 London, 1961.

سەرچاوەی نموونەکانی باسەکە

١ ـ دوکتۆر مەعرووف خەزنەدار   دیوانی نالی‌و فەرهەنگی نالی ، بەغدا، ١٩٧٧ .

٢ ـ محمدی مەلا کەریم   دیوانی بێخود ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

٣ ـ ئیبراهیم ئەحمەد   ژانی‌گەل ، سلێمانی ، ١٩٧٢ .

٤ ـ علاءالدین سجادی   مێژووی ئەدەبی کوردی ، چاپی دووەم ، بەغدا، ١٩٧١ .

٥ ـ محمدی مەلا کەریم   جەنگاوەرێکی ڤێتنامی ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

٦ ـ محەمەد مەولوود   چیرۆکەکانی مەم ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

الكلمات العربية المستعملة في اللغة الكردية

ابوزيد مصطفى السندي

مصطلح (الاملاء)

هو نقل الانسان ما يلقى على سمعه وكتابته ، وقد ورد في القرآن بلغتين : الأول الاملال : فقال تعالى : « فان كان الذي عليه الحق سفيها او ضعيفا او لايستطيع ان يُمِلَّ هو فليملل وليه بالعدل...»(١) وقال البيضاوي في تفسيره «والاملال والاملاء واحد» ص ٦٤ وقال الزمخشري في تفسيره : « والاملاء والاملال » لغتان وقد نطق بهما القرآن فقال : « فهي تملى عليه .. » ج١ ص ١٦٨ .

والاملاء في جميع اللغات هو تقليد كاتب غيره اومحاكاته في نقل وكتابة وبكثرة التداول والاستنساخ يتكون بين اقلام الكاتبين تواطؤ واتفاق في نوع الكتابة فلا نعرف في اللغة العربية مثلا كتابا اسمه كتاب الاملاء او قواعد الاملاء وانما هو نقل صورة الخط و رسم حروف بصورة تشبه التواطؤ او اتفاق اقلام او مشابهة طراز الاستنساخ ولهذا لايقال لمن خرج عن هذا التواطؤ في كتابته : انه اخطأ او خالف قاعدة الاملاء انما اخذ كتاب العرب يكتبون اماليهم بأسلوب علمي حتى انهم قرروا : «ان كتابة القرآن لايقاس عليها..» ص ٢٠ من تيسير العربية صيدا ــ لبنان .

---

(١) سورة البقرة ، الآية ٢٨٢ .

الكتابة الكردية واملاؤها

يقول جلال الدين السيوطي في كتابه المزهر في علوم اللغة ما ملخصه : « كتب بجميع اللغات آدم عليه السلام على ألواح من طين ثم طبخه فلما أصاب الارض الغرق وجد كل قوم كتابا فكتبوه ..» أ ـ هـ[٢] وعن ابن عباس ـ رض ـ ان اول من وضع الكتاب العربي اسماعيل عليه السلام وقال أبو بكر بن أبي داود : في كتابة المصحف بسند يرفعه الى الشعبي قال : سألنا المهاجرين : من أين تعلمتم الكتابة ؟ قالوا : من أهل الحيرة وسألنا أهل الحيرة : من أين تعلمتم الكتابة ؟ قالوا : من أهل الأنبار . فالتاريخ اشار الى ان العراق هو مصدر الكتابة بالعربية غير أنه لم يذكر لنا : ان الكتابة باللغة الكردية من أين نشأت ، لأنه بناء على قول جلال‌الدين السيوطي في كتابه «المزهر» : فلما اصاب الارض الغرق وجد كل قوم كتابا فكتبوه ، : أن قوم الكرد أيضا وجدوا كتابا فكتبوه ، لكنه لم يشر الى الذي وجد الكتاب ومن كتبه .

غير ان الدكتور بليج شيركو يقول في مذكراته : «يقول استاذ روسي وهو «ن. ڤيليامينوف» : وجد بعض العلماء في شمالي ايران لوحة لشاعر كردي اسمه : «بورا بوز» كان عائشا في حدود ٣٣٠ قبل الميلاد وهذه اللوحة فيها ستة ابيات من شعره باللغة الكردية اذكر منها بيتين فقط هما :

« خوزى ئه‌زو توو به‌هێڤرا بين
به‌هێڤرا هيرين خورينێ
وه‌ردێ بهێرين كوترابين
بانگ‌دين به‌هێڤرا نارينێ »

---

(٢) ٢/٢١٤/ط محمد علي صبيح بمصر .

ترجمته : ياليتني كنت معك وذهبنا الى الجبال وجمعنا الاخشاب وغنينا معا •

لاشك في أن ظهور الدين الاسلامي قد أثر في لغات شعوب الشرق المسلمة ومنها لغتنا الكردية ، لانه لما وصل الدين الاسلامي الحنيف الى كردستان بدأ الاكراد يتعلمون لغة القرآن الكريم وتعلموا حروف اللغة العربية والكتابة بها فدونوا جميع تراثهم باملاء اللغة العربية واستخدموا حروفها ، فلما ظهر الوعي القومي بين الاكراد حاول مثقفوهم وفعلا قاموا بأخضاع بعض الحروف العربية لمخارج صوتية في اللغة الكردية كي تصلح للاملاء الكردي والكتابة مثل الحروف «پ ، چ ، ژ ، ڤ ، گ» وذلك بزيادة نقاط على الحروف العربية « ب ، ج ، ز ، ف ، ك » للتمييز بين الحروف المتشابهة شكلا والمختلفة صوتا ، غير أنهم كانوا يستخدمون الحركات الموجودة في اللغة العربية من «الفتحة والضمة والكسرة» في املاء اللغة الكردية كاملاء اللغة الفارسية استمروا على كتابة تراثهم وآثارهم الادبية الى ان ظهر طبع الحروف الكردية وطبع بعض الكتب بالاملاء الكردي وذلك عام ١٨٧٩ م اذ ان أول ماطبع من اللغة الكردية هو : أن الاستاذ : « مه ئوكست جابا M. Uguste Jaba » طبع قاموسا كرديا ــ فرنسيا عام ١٨٧٩م بالحروف العربية واملاء فارسي ، فيعتبر هذا التأريخ بداية لدخول الاملاء الكردي في عالم الطباعة وطبع اللغة الكردية •••

يظهر من مطالعة هذا القاموس ان المؤلف قام بما يلي في طبع قاموسه :

١ ــ انه استخدم علامة الفتحة والضمة والكسرة في املاء كتابه •

٢ ــ استخدم الحرف : «گ» ووضع ثلاث نقط عليه مع الخطين الفارقين •

٣ ــ استخدم علامة الشدة (ّ) في بعض الكلمات والحروف •

وفي عام ١٩١٩ م وضع الدكتور «ل، او، فوسوم ((L. O. Fosum قواعد للغة الكردية باللغة الانكليزية واستخدم للامثلة الخط العربي كما استخدم في كتابه :ـ

١ ـ حركات الحروف العربية من الضم والفتح والكسر .

٢ ـ وضع علامة «٧» فوق اللام المضخم مثل «ملاّ» و «مولاّ» [٣] .

وفي عام ١٩٢٨م طبع المرحوم الاستاذ «سعيد صدقي كابان» كتابه : « مختصر صرف و نحوى كوردى » وقد وضع في كتابه كافة الحروف الكردية واستخدم مكان الضم والفتح والكسر بعض علامات واشارات التي نستخدمها اليوم وقد احسن الاستاذ «سعيد صدقي» صنعا وجزاه الله خيرا اذ حل بذلك كثيرا من مشاكل الاملاء الكردي . فالى هذا التأريخ اعني عام ١٩٢٨ كان الاملاء الكردي يسير سير الاملاء الفارسي باستخدام « علامات الضم والفتح والكسر» في كتابة اللغة الكردية واملائها ..

املاء الدراسة الكردية

ان المديرية العامة للدراسة الكردية التي اسست عام ١٩٥٩ لم تأل جهدا في سبيل تقويم الاملاء الكردي مرة يقوم منتسبوها في اصلاح الاملاء بواسطة اعادة طبع الكتب المدرسية ومرة بالاستبيان الموجه الى اعضاء الهيئة التعليمية او التدريسيين في المدارس المشمولة بالدراسة الكردية وتقوم هذه المديرية كل عام بأصدار توجيهات فنية للسادة المشرفين على طبع أو اعادة طبع الكتب المدرسية تطلب فيها منهم مراعاة الاملاء الكردي وتوحيده في جميع

(٣) الاملاء الكردي خلال قرن ـ حامد فرج ـ مطبعة المجمع العلمي الكردي بغداد ـ عام ١٩٧٦ .

الكتب المدرسية ، وتعتبر مخالفة المشرفين في ضبط املاء الكلمات او عدم توحيده خطأ فنيا وخروجا عن التطور والاتفاق الى ان استقر املاء الكتب المدرسية وتسمى الان «املاء الدراسة الكردية» أي أن المديرية العامة للدراسة الكردية هي التي راعت هذا الاملاء وحماه من التلاعب والمخالفة الى ان اصبح جميع التعبير بالقلم يملى بالاملاء السائد الذي يسمى املاء الدراسة الكردية ، ولا نعرف مؤسسة من القطاع الاشتراكي لا في دوائر الحكم الذاتي ولا في غيرها تخالف في املائها عدا الهيئة الكردية في المجمع العلمي العراقي ، وان جميع رجال الصحافة والمثقفين والمؤلفين والفنانين والطلاب يكتبون ويقرأون باسلوب المديرية العامة للدراسة الكردية لانها أول من أصبح رائدا لهذا الطريق وأول من عنى بالاملاء الكردي حسب ما أعلم . والله أعلم !

وان الكتاب المدرسي بعد تأليفه او ترجمته من قبل رجال التربية والمثقفين الاكراد يعرض على خبير او أكثر ليطلعوا على املاء التأليف وتوحيده ليكون الكتاب موافقا للقواعد الاملائية فيقدم الخبراء آراءهم وملاحظاتهم في تقارير مفصلة تضم وجهة نظرهم في الاملاء الكردي وعند تعارض الآراء تطلب المديرية من شخصيات علمية ولغوية كردية أخرى للتواطىء على رأي ثم يخرج الكتاب الى عالم التربية والدراسة .

وقد قرأت واطلعت على ملاحظات كثير من الخبراء ورجال الثقافة واللغة في تقارير مفصلة فظهر لي ان «املاء الدراسة الكردية» المتفق عليه وايده المثقفون الاكراد في كتاباتهم ومقالاتهم ونهجوا في املائهم منهج الدراسة الكردية هو الاملاء المرضي لدى جميعهم الا من ندر منهم !

عقــد مقــارنة

ان كثيرا من الحقائق تنجلي بعد عقد مقارنة وموازنة بين الاشياء فاذا أردنا ان نعرف مدى نجاح الاملاء الكردي عقدنا مقارنة بين ما يعانيه الامــلاء العربي والاملاء الفارسي من مشاكل في نمط الكتابة واسلوبه وما قاســاه من حدوث التباس وتعقيدات في طريق الدارس لاسيما اذا كان هذا الدارس من غير الناطقين باللغة لان املاء اللغة الكردية تستخدم الحــروف العربيــة وتخضعها لمخارج اصواتها وكذلك اللغة الفارسية وهما ألصق اقرب الى لغتنا وحياتنا ولاننا مع الشعب العربي شركاء في السراء والضراء •

الامــلاء العربي

وقد تطورت الكتابة العربية فأصبحت اصولها وقواعدها علما مستقلا وان كان مشتقا اول الامر من علمي النحو والصرف ولكنه استقل وانفصل • وعني علماء العربية بأمره حتى كادت الملازمة العرضية تلزم كل عالم ألّــف في النحو والصرف ان يتعرض لذكر علم الامــلاء المسمى بـ «عــلم رســم الحروف» أو «الخط» ولو ضمن مؤلفه ومن الذين عنوا بالاملاء : ابن قتيبة الدينوري وابن حاجب السندي وابن مالــك وابن يعيــش وجلال الديــن السيوطي •••

نحن لانعرف لغة استأثرت بعناية علماء اللغة أكثر من اللغة العربيــة ، ولذا تعتبر أثرى لغة من جهة التواليف والدراسات والبحوث اللغوية ، ورغم ذلك لانعرف كتابا يبحث عن الاملاء العربي وقواعده سوى مانجده في اواخر كتب النحو والصرف وأهمها ماكتبه جلال الدين السيوطي في آخر المجلــد الثاني من كتابه «همع الهوامع شرح جمع الجوامع» اذ كتب مباحث « علم

رسم الحروف » او علم «التصوير الخطي» او علم الاملاء ولكن هذه المسائل تستغرق مساحة بين ست صفحات او سبع صفحات من كتابه المذكور تحت عنوان «خاتمة» ويقول مبتدأ : «الخط تصوير اللفظ بحروف هجائه بأن يطابق المكتوب المنطوق به في ذوات الحروف وعددها » •

غير أن الاملاء العربي تحيط به مشاكل تحول دون سرعة التعلم والتعليم للغة العربية فالمشاكل الاملائية كما نعلم جميعا تثبط همم الدارسين وتحبط رغبة الطلاب الذين تقودهم الى مقاعد الدراسة في معاهد اللغة العربية لان المشاكل الخطية الاملائية تقف امامهم وقفة غول امام الاعزل ، فلا يجد الدارس غير الناطق بالعربية ما يرغبه في ان يسير نحو هدفه في التخصص والتفوق في اللغة ، ولهذا قام علماء العربية باثارة هذه المشاكل في حلقات دراسية وندوات لغوية ومجاميع علمية واضعين مقترحات امامها بغية تذليل تلك العقبات وازالة تلك المشاكل او اخضاعها لقواعد سليمة تصون معنى الكلمة ومبناها بطريقة تعديل نظام الكتابة فنجد الاستاذ رشاد المغربي يقترح في رسالة قدمها الى المؤتمر الثقافي العربي الاول عام ١٩٤٧ عدة اقتراح منها : (٤)

اظهار الالف المضمرة وسواها من الحروف المتروكة في مثل الكلمة : هذا ، ذلك ، لكن ، رحمن ، وغيرها من الكلمات الشائعة فيستغنى عن بعض الصعوبات ولذا يقول : «•••تكتب هذه الكلمات كما تلفظ دون زيادة والانقصان مثل : هاذا ، ذالك ، لاكن ، رحمان » بأظهار الالف في كل منها وكذلك تكتب «داوود» بواوين ومئة على هذه الصورة أي كما تلفظ بالذات و (عمر) دون واو وهكذا تكتب سواها من الكلمات الكثيرة التي اعتدنا ان نكتبها على غير الصورة التي نلفظها •

ثم يستمر ويقول : «ان كتابة الهمزة من اعقد مشكلات الكتابة العربية

---

(٤) رشاد المغربي / تيسير اللغة العربية / المطبعة العربية ـ صيدا •

ويكفي ان تعلم ان اكثر الادباء والصحفيين يخطئون في تصويرها في كثير من المواضيع كما أن الاجتهادات في بعض قواعد الاملاء المعقدة تختلف بين قطر وقطر » • وكذلك اصدر الدكتور طه حسين عميد الادب العربي كتابه المسمى بـ « من أدبنا المعاصر عام ١٩٥٨ » يقول في صفحة (٤٥) في موضوع بارز « ليست ثورة وانما هي دعاء » :

لم احدث ثورة في الكتابة العربية الا ان يكون الرجوع الى القديم الذي عرفه الناس وقالوا به منذ قرون طوال ثورة •••

والذي اعلمه أن الثورة تجديد وما دمت لم اجدد شيئا فلم أحدث ثورة •

ومنذ قرون طوال قالت طائفة ضخمة من علماء العربية : بأن الكتابة يجب ان تلائم النطق وكتب هؤلاء العلماء على النحو الذي رآه القراء منذ أيام ، وانا بعد ذلك لست الداعي الى هذا النحو الذي عرفه القدماء ، وانما دعا اليه في المجمع اللغوي صديق كريم وهو الزميل ابراهيم مصطفى ، وكنت مؤيدا له ، وخالفنا اكثر الاعضاء لاانكارا لما نرى بل ايثارا للاناة وتقديم المهم على ما يمكن الانتظار به ، وكان اعضاء المجمع يرون أنهم قد قدموا الى وزارة التربية والتعليم منذ سنين طوال للنحو وللنحو التعليمي الذي يلقى الى التلاميذ في المدارس ليخرجوا هؤلاء التلاميذ من هذا العناء العظيم المقيم الذي يشقون به في دروس اللغة العربية ويبغضون من أجله هذه الدروس • ويتعلمون ما يلقى اليهم منها كارهين ليخلصوا منه متى فرغوا من الامتحان ثم يصبحون وكأنهم لم يتعلموا شيئا ، فآثر هؤلاء الاعضاء ان يستأنسوا بوزارة التربية والتعليم حتى اذا ساغت تيسير النحو قدموا اليها تيسير الاملاء !

وكان المجمع وما يزال معنيا باصلاح الكتابة العربية ، لايكفيه ان يكتب

الالف المقصورة كما ينطق بها ، وانما يعنيه ان يكتب الكلام العربي كله كما ينطق به المتكلمون .

والناس جميعا يعلمون أننا لانكتب كل ما ننطق به وانما نكتب نصفه ونترك نصفه الآخر يذهب مع ريح الصيف او ريح الشتاء » .

هذا واستغرق هذا الموضوع مساحة أربع صفحات من كتابه ، غير انه كتب مقاله بأسلوب املائي خاص غير مألوف فهذه مميزاته :

١ ـ اظهر الفا في كل كلمة تضمره مثل كلمة : هذا ، ذلك ، رحمن ، لكن وغيرها .
٢ ـ حوّل الالف المقصورة الى الف طويل في كل كلمة تضمه مثل كلمة : « على ، الى ، معنى ، فتى ، يلقى » ... الخ .
٣ ـ حذف الالف بعد واو الجمع من كل كلمة تحويه مثل كلمة : تدبروا ، أتاحوا ، يصلحوا ، يسألوا ، جهلوا ...الخ .

ثم يقول في آخر موضوعه :

« أرأيت الى ان قصة الالف المقصورة لم تكن في نفسها غاية انما كانت وسيلة الى شيء اعظم منها اخطر وابعد اثرا في بقاء اللغة العربية من جهة وفي اصلاح الحياة العقلية كلها من جهة أخرى .. » (٥)

لقد بذل علماء اللغة العربية جهودا في سبيل اقناع ألسنة اقلام الكتّاب لتحجم عن زيادة ألف في كلمة «مئة» ولكنها لم تفلح رغم ان وسائل تطوير الاملاء العربي الغث حجة زيادتها ورفعت كل ذريعة وحدوث التباس بينها وبين كلمات أخرى مثل فئة ومنه ننقل اليكم نموذجا من تلك المحاولة قال جلال الدين السيوطي في كتابه «جمع الجوامع» مايلي :

---

(٥) دكتور طه حسين : (من ادبنا المعاصر) دار الأداب بيروت .

«وزيدت ألف أيضا في مائة ، قال أبو حيان : وذلك للفرق بينها وبين «منه» وكانت الزيادة من حروف العلة لانها تكثر زيادتها ، وكانت الفا لانها تشبه الهمزة ولان الفتحة من جنس الالف ولم تكن ياء لانه كان يجتمع حرفان مثلان ولا واوا لاستثقال الجمع بين الياء والواو وجعل الفرق في مائة دون منه اما لان مائة اسم ومنه حرف والاسم احمل للزيادة من الحرف وانما لان المائة محذوفة اللام ، يدل على ذلك : «أمأيت الدراهم» فجعل الفرق في مائة بدلا من المحذوف مع كثرة الاستعمال ولذلك لم يفصلوا بين فئة وفيه لعدم كثرة الاستعمال .

وقال محمد بن حرب البصري المعروف بالملهم صاحب الاخفش : كانت هذه الالف في مائة اولى منها بمنه لان اصل مائة «مئية» على وزن فعلة من مئيت وهمزة تقع مفتوحة في لفظ ألف وينكسر ماقبلها ، فيستحق بذلك ان تكتب ياء فألزموها العلتين جميعا ، الياء للكسرة والالف للفتحة .

ولان العدد اولى بالتوكيد والعلامات من غيره ...

وضعّف الكوفيون تعليل البصريين بأن مائة اسم ومنه حرف فهما جنسان مختلفان والفرق ينبغي ان يجعل في متحد الجنس يدل على ذلك أنهم لم يفرقوا بين فئة وفيه لاختلافه . قالوا : وانما زيدت فرقا بينها وبين فئة ورئة في انقطاع لفظهما في العدد وعدم انقطاع فئة ورئة لانك تقول : تسع مائة ولا تقول : عشر مائة بل تقول : ألف ، وتقول : في تسع فئات وتسع رئات وعشر رئات فلا ينقطع ذكرها به في التعشير فلما خالفتها فيما ذكر خالفوا بينها وبينها في الخط قال ابو حيان : وقد رأيت بخط بعض النحاة «مأة» هكذا بألف عليها همزة . الهمزة دون ياء ، وقد حكى : كتب الهمزة المفتوحة اذا انكسر ما قبلها بالالف عن حذاق النحويين منهم الفراء ، وروى عنه انه كان يقول : يجوز ان نكتب الهمزة ألفا في كل موضع . وقال

ابن كيسان ومنهم من يكتب الهمزة الفا على حركتهــا في نفسهــا وان كان ماقبلها مكسورا • قال ابو حيان : وكثيرا ما أكتب انا «مئة» بغير ألف كمــا تكتب فئة لان كتب مائة بالالف خارج عن الاقيسه ، فالذي اختاره ان تكتب بالالف دون الياء على وجه تحقيق الهمزة او بالياء دون الف على وجه تسهيلها، قال : وحكى صاحب البديع : ان منهم من يحذف الالف في مائة في الخط••» ارأيتم الاختلاف في زيادتها وكتابتها •• ؟

فلسفة « فصل كلمة عن الاخرى »*

فالاصل فصل الكلمة من الكلمة لان كل كلمة تدل على معنى غير معنى الكلمة الاخرى فكما أن المعنيين متميزان فكذلك اللفظ المعبر عنهما يكون • وكذلك الخط النائب عن اللفظ يكون متميزا بفصله عن غيره • وخرج عــن ذلك ما كانا كشيء واحد فلا تفصل الكلمة من الكلمة وذلك أربعة أشياء :

الاول : المركب تركيب مزج كبعلبك ودلشاد بخلاف غيره • الا ان يكون علما في اللغة الكردية فيكتب مستقلا •

الثاني : ان تكون احــدى الكلمتــين لا يبتــدأ بهــا ، لان الفصــل فــي الخط يدل على الفصل في اللفظ ، فأذا كان لايمكن فصــله في اللفظ فكذلك ينبغي ان يكون في الخــط وذلــك نحو الضمائر البارزة والمتصلة ونون التوكيد وعلامات التأنيــث والتثنية والجمع في اللغة العربية وغير ذلك مما لايمكــن ان يبتدأ به •••

الثالث : ان تكون احدى الكلمتين لايوقف عليها وذلك نحو : باء الجر ولامه وكافه وفاء العطف والجزاء ولام التأكيد فان

* همع الهوامع .

هذه الحروف لايوقف عليها ، وخرج عن ذلك : واو العطف ونحوها فانها لاتوصل لعدم قبولها للوصل ...

الرابع : مايذكر من الالفاظ فتوصل ما اذا كانت ملغاة نحو :

مما خطاياهم ، اينما تكونوا ، وانما ، وحيثما ، وكيفما ، واذا كانت كافة نحو : كما ورد ، ربما ، وانما ، وكانما ، وليتما، ولعلما ، واستثنى ابن درستويه والزنجانى ما في قلما فقالا : انها تفصل وتوصل بكل ان لم يعمل فيها ماقبلها وهي الظرفية

املاء اللغة الفارسية

ليس الاملاء الفارسي احسن حظا من الاملاء العربي ، اذ لايمكن ان يعتقد ان قواعد الاملاء الفارسي مستقرة تمام الاستقرار ، ذلك اننا نصادف في القراءة جملة من الالفاظ كبيرة العدد تكتب على وجهين او أكثر والسبب في هذا الاختلاف الاملائي يرجع الى عدة امور :

١ ــ مراعاة الفارسية للملاءمة بين الاصوات ، فمثلا اذا دخلت الباء الزائدة على فعل مبدوء بالهمزة فان الهمزة يسبقها باء اذا كانت مفتوحة او تنقلب الى ياء اذا كانت مضمومة فتقول : « بيامد » بدل قولك « بآمد » و « بيفتد » بدل قولك « بأفتد » واذا دخلت الباء على اسم الاشارة او على ضمير الغائب المفرد او الجمع فانه بدل ان يقال : «باين و بآن و باو و بايشان» يقال ايضا : «بدين و بدان و بدو و بديشان» . أي الى هذا والى ذلك واليه واليهم واذا دخلت الباء على الاسم المبدوء بهمزة فان الهمزة تسبقها «باء» فنقول : «بياموزگار» أي المدرس او المعلم .

واذا انتهت كلمة بألف واعقبتها كلمة مبدوءة بألف فان الف الكلمة الثانية يجوز اسقاطها فنقول : « توانااست » او « تواناست » و « خدااست او خداست » •

٢ ـ ان من اسباب الاختلاف كثرة الالفاظ الفارسية المركبة ، وان تركيبها هذا كان سببا في كتابتها وجوازها متصلة الاجزاء او منفصلتها فلذلك تجد ان الكلمات التالية وما يشبهها من الكلمات تجوز كتابتها متصلة الاجزاء او منفصلة الاجزاء وهي :

نيك بخت ، أي حسن الحظ ، جوان مرد : أي شاب ، دل تنگ : أي ضيق القلب ، هم راه : أي زميل • وغيرها من الكلمات المركبة •

٣ ـ ومن اسباب الاختلاف في عملية الاملاء : كثرة السوابق أي پيشگر او Prefixes وكثرة اللواحق اي پاشگر او Suffixes التي تدخل على الكلمات الفارسية ، وتعطيها معاني جديدة ، فأن هذه الاضافات يجوز كتابتها متصلة او منفصلة في هذه الكلمات : مى روم : أى أذهب ، به‌پرسم أي أسأل ، ماه وش : أي مثل القمر او قمري ، پرى وش : أي مثل الملاك •

٤ ـ من اسباب الاختلاف في الاملاء : جواز حذف بعض الحروف من الكلمة او جواز اثباتها في مثل هذه الكلمات :

اسكندر او سكندر ، اشتر او شتر : أي الأبل •
سياه او سيه : أي اسود
سپاه او سپه أي الجيش
راه او ره : أي الطريق •

٥ ـ من اسباب الاختلاف في عملية الاملاء : قبول عدد من الحروف

الفارسية للابدال تبعا لاختلاف اللهجات كما نرى ذلك في الكلمات التالية :

أست او هست : أي يكون ــ الألف تبدل هاء
آب او آو : أي ماء ــ الباء تبدل واوا
زبان او زفان : أي لسان ــ الباء تبدل فاء
سپيد او سفيد : أي ابيض ــ الپاء تبدل فاء •

اللغة الكردية آخذة ومعطاء

لاشك في ان تأثر الأدباء والكتاب بأساليب اللغات الأجنبية واقتباسهم او ترجمتهم لمفرداتها ومصطلحاتها ، وانتفاعهم بأفكار أهلها وانتاجهم الأدبي والعلمي ، فلايخفى ما لهذا كله من اثر بليغ في نهضة لغة الكتابة وتهذيبها واتساع نطاقها وزيادة ثروتها والامثلة على ذلك كثيرة في تأريخ الامم الغابرة وفي العصر الحاضر فأكبر قسط من الفضل في نهضة اللغة العربية في عصر بني العباس يرجع الى انتفاع الادباء والعلماء باللغات المتطورة الاخرى فقد اخذوا في ذلك العصر يترجمون آثارها ويعقبون عليها بالشرح والتعليق ويستغلونها في بحوثهم ويحاكون اساليبها ويقتبسون منها عددا كبيرا من المفردات العلمية وغيرها ويمزجونها بمفردات لغتهم عن طريق تعريبها تارة وعن طريق ترجمتها تارة أخرى فاتسع بذلك متن اللغة العربية وازدادت مرونة وقدرة على تدوين الآداب والعلوم • ويرجع كذلك اكبر قسط من الفضل في نهضةاللغةالعربية فيالعصرالحاضر الى انتفاع الصحفيين والادباءوالعلماءباللغات الأوروبية الحديثة ومحاكاتهم لأساليبها وتعريبهم او ترجمتهم لالفاظها ومصطلحاتها واستغلالهم في مؤلفاتهم ومترجماتهم لمنتجات أهلها في شتى ميادين الحركة الفكريه ولغة الكتابه بفرنسا فى العصرالحاضر مدينه باهم نواحى رقيها الى تأثرها باللغتين اللاتينية والاغريقية من جهة وباللغاتالاوروبيةالحديثة

من جهة اخرى فمنذ عصر النهضة لم ينفك ادباؤها وعلماؤها دائبين على اقتباس المفردات اللاتينية واليونانية القديمة ومحاكات اساليب هاتين اللغتين ، وترسم قواعدهما ومناهجهما في البحث وقد اخذوا منذ عهد بعيد يقتبسون كثيرا من المفردات والاساليب عن اللغات الاوروبية الحديثة وخاصة الانكليزية والالمانية ولولا الاف المفردات التي اقتبسها المحدثون من ادباء المانيا وعلمائها من اللغة اللاتينية وما تفرع عنها من اللغات الاوروبية الحديثة ما قويت لغة الكتابة بألمانيا ان تصل الى شأو الذي هي عليه الان ـ ومثل هذا يقال في معظم لغات الكتابة في العصر الحاضر خاصة لغتنا الكردية التي أخذت الكثير من قواعد ومفردات ومصطلحات اللغة العربية حتى تأثرت بها ثم اخذت تنهض وتنتعش حتى اخذت تؤثر في كتابة واخراج كثير من الاصوات وأساليب الكتابة والتحدث والحياة العملية •

تأثر وتأثير في اللغة الكردية

ان قدرة لغة على تمثل الكلمات من غيرها تعد مزية وخصيصة لها اذا هي استطاعت ان تصيغها على وزان كلماتها وانزلتها على احكامها وادخلتها في اسلوب كتابتها وجعلته جزءا من عناصر التعبير فيها ان اللغة الكردية ليست بدعا من اللغة الانسانية فهي جميعها تتبادل التأثر والتأثير وهي جميعا تقرض غيرها وتقترض منه متى تجاورت او اتصل بعضها ببعض على أي وجه وبأي سبب ولاي غاية •

ان تبادل التأثير بين اللغات قانون اجتماعي انساني ، وان اقتراض بعض اللغات من بعض ظاهرة اجتماعية انسانية اقام عليها فقهاء اللغة المحدثون أدلة لاتحصى •

ومن المؤكد ان القبائل الكردية تأخذ بعضها من بعض كلمات وتجري

عليها ماتشتهي من تصرف من ابدال وتحوير وحذف وغيرها • وما تصدق على اللغة الكردية من تبادل التأثير بين لهجاتها لابد ان يصدق عليها فيما اذا اضطرت الى ادخالها في ثروتها من لغات الامم المجاورة لها او التي لها معها ضرب من الاتصال الكثير تفرض عليهما الحياة اليومية والمواطنة والمشاركة في التأريخ واواصر الزيجة والدين • كاللغة العربية • اننا جميعا نعلم ان كلمة «هيڤی» أي الأمل موجودة في لهجة كردية وأخذتها لهجة كردية أخرى فتصرفت في نظام حروفها وهيئتها واملائها فصارت الكلمة «هيوا» وكذلك كلمة «هەڤال» فأخذتها لهجة اخرى فصارت «هاوال» فعملت فيها الابدال والقلب وجعلتها بصورة توافق رغبتها ومنطقها وما يصدق على الكلمات الكردية المعارة من لهجة كردية اخرى يصدق على الكلمات العربية او غيرها من كلمات الامم المجاورة الملاصقة المشاركة للغة الكردية في الحياة والكفاح وصنع التأريخ فتكتب الكلمات العربية بالاملاء الكردي اذا اقحمت في الادب والثقافة الكردية فتعامل معاملة اللغة الكردية في اسلوب كتابتها •

كما ان اللغة العربية تعرب الكلمات الدالة على مفهوم حضاري معين ولاسيما ان كانت غير مألوفة للعرب او غير شائعة بينهم فحينئذ تتابع اللغة العربية عملها في ضم ماتحتاجه من تلك الكلمات الى ثروتها بعد أن تصنعه وتصبغه على قوالب او تنسجه على منوالها وقد جاء في قرار «مجمع اللغة العربية بالقاهرة » :

(د) ان نحاول ــ كلما اضطررنا الى التعريب ــ ان تنزل اللفظ المعرب على اوزان العربية حتى يكون عربيا او بمنزلته [٦] » ونحن ايضا ليس ببدع ان نكرر الكلمة العربية ونصيغها في قوالب املائية كردية كأنها من ثروتها •

---

(٦) دراسات في فقه اللغة : صبحي الصالح ص ٣٢٢ .

الكلمات العربية بالاملاء الكردي

حكم الكلمات الدخيلة : ان الكلمات العربية التي دخلت اللغة الكردية حكمها حكم الكلمات الكردية في تطبيق قواعد الاملاء الكردي عليها وكذلك احكام قواعد اللغة الكردية للاسباب التالية :

١ ــ ان أي احتكاك يحدث بين لغتين أيا كان سبب هذا الاحتكاك ومهما كانت درجته وكيفما كانت نتائجه الاخيرة يؤدي لامحالة الى تأثر كل منهما بالاخرى • ولما كانت من المتعذر ان تظل لغة بمأمن من الاحتكاك بلغة أخرى لذلك كانت كل لغة من لغات العالم عرضة للتطور المطرد عن هذا الطريق •

ولهذا تخضع دائما الكلمات المقتبسة للاساليب الصوتية في اللغة التي اقتبستها فينالها كثير من التحريف في اصواتها وطريقة نطقها وتبعد في جميع هذه النواحي عن صورتها القديمة فينطق لفظ (فيضى) (فەيزى) وتطبق عليها قواعد اللغة التي اقتبستها او استعارتها فنحن نرى ان الكلمات التي اخذتها اللغة العربية مثلا عن الفارسية او الكردية او اليونانية قد صيغ معظمها او كلها بصبغة اللسان العربي حتى بعد كثيرا عن أصله •

ومن ثمة نرى ان الكلمة الواحدة قد تنتقل من لغة الى عدة لغات فتتشكل في كل لغة منها بالشكل الذي يتفق مع اساليبها الصوتية ومناهج نطقها وأخيرا في كتابتها واملائها حتى لتبدو في كل لغة منها غريبة عن نظائرها في اللغات الاخرى فالكلمات العربية التي انتقلت الى اللغات الاوروبية قد تمثلت في كل لغة منها بصورة تختلف اختلافا غير يسير عن صورتها في غيرها •

٢ ــ ان اللغة العربية هي لغة اقرب امة الينا وألصقها بنا في الحياة

والكفاح نراها قد عربت كلمات دخيلة وقامت بأجراء احكام لغتها عليها فيقول علمائها :

متى استعملت العرب الكلمة الاعجمية صارت معربة وغيروا نظام اصوات حروفها فمثلا : ابدلوا من الهاء الكردية المتطرفة جيما عربية فقالوا : كوسج مكان : كوسه وذلك ان هذه الهاء لاتثبت في كلام الاكراد اذا وصلوا بل تبدل او تحذف ولما كانت الجيم العربية اقرب الاصوات الى الهاء جعلوها مكانها وربما ابدلوا من هذه الهاء المتطرفة قافا وقد قالوا : كوسق مكان كوسه • وقد جعلوا الكلمة وزان فعلل فقالوا : (كوسج) وزان فعلل واجرى عليها احكام القواعد العربية النحوية والصرفية حتى عدت من كلماتها •••

٣ ـ قاموا بتغييرات تساعد على النطق فأبدلوا من صوت ال (P) الفارسي فاء مرة وباء مرة اخرى لانهما قريبتان منها ، اذ من المعروف أن لافرق بين ال (P) والباء سوى ان الاول مهموس والثاني مجهور ، كما ان كلا ال (P) والفاء حرف شفوي سوى ان الاول انفجاري والثاني احتكاكي ولهذا كله قالوا مكان (Pirind) : فرندا مرة وپرندا مرة أخرى •

٤ ـ وابدلوا من صوت (ه) ضمة عربية صريحة فقالوا : أي العرب : زور ـ وآشوب مكان : Zor و ashob,

٥ ـ ومن عادة العرب تجاه الكلمات المعربة ـ ان يفخموا أصوات مايعربونه من الكلمات فيجعلون مكان السين صادا ومكان الكاف قافا ومكان التاء طاء كما نرى هذا التغيير والابدال في نحو : قسطنطين ، وافلاطون ، وصراط ، وقرطبة وغيرها •

٦ ـ من المعلوم لغويا ان اللسان اذا اخذ من لسان آخر كلمة حافظ على أصواتها ان كانت هذه الاصوات مما هو موجود في اللسان الاخذ ،

فأن كان غير ذلك طرح مافيها من اصوات غير موجودة عنده وعوضها باقرب أصواته اليها وقام باملائه واخضعها لاحكام لغته واملائه . وفي بعض الاحيان يحافظ اللسان الاخذ على اصوات الكلمة المأخوذة ولكنه يضيف الى هـذه الاصوات شيئا من التضخيم او الترقيق على حساب خصائصه الصوتية ويكتبها باملائه الذي الفها وقد اخذ اللسان العربي من الالسن الاعجمية كثيرا من الكلمات وفخم اصوات هذه الكلمات جريا على عادته في ايثار الفخامة في الاصوات فاذا أخذنا وظرنا في الكلمات المعربة التي توجد فيها حرف الطاء والقاف وظرنا الى أصواتها الاصلية التي كانت لها في ألسنها التي اخذت منها كان لنا من ذلك ما يرشدنا الى حقيقة هذين الصوتين في الاسماء التالية : افريطش ــ كريت ، افلاطون ــ بلاتون ، سقراط ــ سكرات ، ارسطو ــ ارستو ، قيصر ــ كيسر ، ونعلم جميعا ان العرب احلوا مكان التاء طاء ومكان الكاف قافا وان الاكراد يحلون مكان الطاء تاء ومكان الصاد والضاد سينا وزايا فيقولون : (فهيزى) مكان فيضي ويكتبون كل ابدال باللسان بالاملاء ايضا وقد قال ابن جنى : واما الصاد التي ، كالزاى فهي التي يقل همسها قليلا ويحدث فيها ضرب من الجهر لمضارعتها الزاي وذلك قولك في (يصدر) وفي (قصد) : قصد ، ومن العرب من يخلصها زايا فيقول : يزدر ، وقزد . قالوا في مثل لهم :

« لم يحرم من قزد له : أي قصد له » فيعني ان العرب ابدلوا الزاي سينا ثم ابدلوا السين صادا كما في «اهدنا الصراط المستقيم» يقول : الزمخشري «السراط» : الجادة من سرط الشيء اذا ابتلعه لانه يسترط السابلة اذا سلكوه كما سمى لقما لأنه يلتقمهم والسراط من قلب السين صادا لاجل الطاء كقولهم مصيطر في مسيطر وقد تشم الصاء صوت الزاي وقرىء بهن ... (تفسير الكشاف) ج١ ... سورة الفاتحة .

وقال ابن عقيل في شرح «الفية ابن مالك» :

« طا تا افتعال رد اثر مطبق   في ادان وازدد وادكر دالا بقي »

اذا وقعت تاء افتعال بعد حرف من حروف الاطباق وهي الصاد والضاد والطاء والظاء وجب ابدالها طاء كقولك اصطبر واضطجع واطعنوا واظطلموا .

كتابة الكلمات العربية بالاملاء الكردي تطور

ان ناحية هامة من نواحي التطور اللغوي ترجع الى عوامل جبرية ، لا اختيار للانسان فيها ومن هذا يظهر : انه ليس في قدرة الافراد ان يقفوا تطور لغة ، او يجعلوها تجمد على وضع خاص كما يرى بعض المثقفين من ان تبقى الكلمات العربية في الكتب المدرسية او غيرها باملائها واسلوبها من غير تغيير ولا تبديل املاء ، فمهما أجهدوا في تحديد الفاظها ومدلولاتها وضبط قواعدها وأصواتها ومهما اجهدوا انفسهم في اتقان تعليمهما للاطفال قراءة وكتابة ونطقا وفي وضع طريقة ثابتة سليمة يسير عليها المعلمون بهذا الصدد ، ومهما بذلوا من قوة في محاربة مايطرأ عليها من لحن وخطأ وتحريف وتكريد فأنها لاتلبث ان تحطم هذه الاغلال وتفلت من هذه القيود وتكتب وتلفظ بأسلوب كردي خاص وتسير في السبيل التي تريدها على السير فيها سنن التطور والارتقاء الطبيعيين .

يمكن احيانا التحكم في لغة الكتابة والجمود بها زمنا طويلا على اصولها القديمة او مايقرب منها ولكن لغة الكتابة واسلوب الاملاء التي تجمد بهذا الشكل لاتمثل تمثيلا صحيحا حالة الحياة الثقافية والنهضة اللغوية وتتسع كثيرا مسافة الخلف بينها وبين لغة المحادثة لان لغة المحادثة في تطور مطرد ولاتستطيع اية قوة الى تعويق تطورها سبيلا فلا تنفك تبعد عن لغة الاملاء الجامد حتى تصبح كل منهما غريبة عن الاخرى او بعيدة عنها ويصبح الاملاء الكردي وتعليمه اشبه شيء بتعليم لغة اجنبية او لغة بينها وبينه بون بعيد ،

فاذا كتب لفظ «ميراته» ميراث ولفظ «فه‌يزي» فيضي و «قازي» قاضي لوقع الدارس او الكاتب الكردي في حيرة من امرها ... ولتاه ...

المصادر :

١ ـ اللغة العربية

١ ـ مناقشات مع الدكتور مصطفى جواد ـ رؤوف جمال‌الدين ـ النجف ١٩٦٦ م .

٢ ـ همع الهوامع شرح جمع الجوامع جلال‌الدين السيوطي ـ دار المعرفة للطباعة والنشر ـ بيروت لبنان .

٣ ـ تيسير اللغة العربية رشاد المفربي دارغوث ـ المطبعة العصريه ـ صيدا .

٤ ـ نحو لغة عربية سليمه ـ مجموعة بحوث كتبت بمناسبه صدور قانون الحفاظ على سلامة اللغة العربية العراق ـ الثقافه والفنون .

٥ ـ كتاب في فن القراءة والكلام والالقاء مصطفى الدمياطي بك ـ مطبعة دار الكتب المصرية بالقاهرة ١٩٢٩ .

٦ ـ من ادبنا المعاصر الدكور طه حسين ـ دار الاداب ـ بيروت ١٩٥٨ .

٧ ـ مشكلة تعليم اللغة العربية لغير العرب الدكتور علي الحديدي ـ القاهرة.

٨ ـ العربية بين امسها وحاضرها الدكتور ابراهيم السامرائي ـ وزارة الثقافة والفنون ـ العراق .

٩ ـ الوجيز في فقه اللغة محمد الانطاكي مكتبة دار الشرق ـ بيروت .

١٠ـ علم اللغة الدكتور عبدالواحد وافي ـ دار نهضة مصر للطبع والنشر .

١١ـ دراسات في فقه اللغة الدكتور صبحي الصالح ـ بيروت .

١٢ـ قواعد اللغة الكردية توفيق وهبي ، الجزء الاول ـ مطبعة البيان ـ بيروت ١٩٥٦ .

١٣ـ القواعد الاساسية لدراسة الفارسيه الدكتور ابراهيم امين الشواربي ـ القاهرة .

ب ـ اللغة الكردية

١ ـ گوڤاری کۆڕی زانیاری کوردی ژماره (١) ١٩٧٣ .

٢ ـ دەستوری نووسینی کوردی بە پیتی عەرەبی ا. ب. هەوری ـ سلیمانیه ١٩٦٨ .

٣ ـ رابەرێ بۆ ئیملای کوردی نوری عەلی امین ـ بغداد ١٩٦٦ .

٤ ـ قاموسی زمانی کوردی بەرگی یەکەم (ء) عبدالرحمن محمد امین زەبیحی ـ بغداد ـ المجمع العلمي الكردي ١٩٧٧ .

٥ ـ گوڤاری (پەروەردەو زانست) ژماره (٦) عام ١٩٧٣ ـ بغداد .

٦ ـ رێنوسی کوردی لەسەدەیەکدا حامد فرج ـ بغداد ـ المجمع العلمي الكردي .

هـــذه البحوث

عبداللطيف عبدالمجيد گلي
مدير الادارة والذاتية
ومدير الهيئة الكردية
في المجمع العلمي العراقي

كانت الهيئة الكردية في المجمع العلمي العراقي قـد شكلت في عـام ١٩٧٩ لجنة للتحضير لعقد ندوة في أحد مصايف كردستان لدراسة مشاكل الاملاء الكردي وايجاد العلاج السليم لها ونشرت نداء بهذا الشأن الى المثقفين الاكراد ممن يعنون بمثل هذه المواضيع ضمنته ما اختمر في ذهنها من مشاكل محددة وطلبت منهم الاسهام في الندوة بطرح ما يرونه من مشاكل اخرى ومن علاج لجميع تلك المشاكل ، من خلال بحوث يعدونها ويحضرون بانفسهم او يرسلونها لالقائها في تلك الندوة ...

وقد لبى عدد غير قليل من الباحثين نداء اللجنة واخذوا يرسلون اليهـا تباعا بحوثهم ودراساتهم ، وكانت اللجنة تعقد تباعا اجتماعاتها لدراسة تلـك البحوث ولبحث مايلزم لاكمال عقد الندوة في موعدهـا المقرر وانجاحهـا ، واتخذت الاجراءات المالية والفنية الضرورية لهذا الغرض ، الا ان الظروف الطارئة فيما بعد حالت دون امكان عقد الندوة في موعدها المقرر او في وقت مقارب . وبغية تمكين الجمهور ولاسيما المعنيين منه بمشاكل الاملاء الكردي

من الاطلاع على الافكار والآراء التي كانت ستطرح في الندوة فيما لو عقدت، ولتيسير تكوين افكار جديدة لعدد اكثر من المعنيين بالمشاكل موضوعة البحث ارتأت اللجنة فيما بعد ، ووافقت الهيئة الكردية في المجمع ايضا على ما ارتأت، الاكتفاء في الوقت الحاضر بنشر البحوث الواردة اليها ضمن عدد خاص من مجلة المجمع ــ الهيئة الكردية ــ على ان يظل الباب مفتوحا لنشر اي دراسة او بحث مماثل وطرح أي مناقشات ملائمة ترد بشأن البحوث المنشورة ليكون كل ذلك مفتاحا لعقد الندوة في المستقبل وعندما تتيسر المقومات الكافية لعقده ، وجريا على المبدء القائل : ما لايدرك كله لايترك جله .

ان البحوث المنشورة في هذا العدد هي أهم ما ورد الى اللجنة ولم تحجب امكانية النشر الا عن مقالات قليلة لم تتوفر فيها مقوماته وأهمها الارتباط الوثيق بموضوع الندوة . ونحن اذ ننشر هذه البحوث ، نعود فنذكر اننا نرحب بأي بحث ذي صلة بالموضوع يرد الينا وستظل صفحات المجلة مفتوحة لنشر امثال هذه البحوث الى ان يتيسر لنا عقد الندوة ، ونأمل ان يكون ذلك في القريب العاجل ان شاء الله .

پێرست

بـــابەت	لاپەڕە
دەستەی بنووسان	
ئەم ژمارەیەی ئەم گۆڤارە	٣
د. کامیل بەســـیر	
خالبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی	٥
د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف	
گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی	١٦
ئیبراهیم ئەمین بالدار	
زەنگی کاروانی ڕێنووسی کوردی	٧٨
شاکر فتاح احمد	
گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردیو شێوەی چارکردنیان	١١٢
صادق بهاءالدین ئامێدی	
ڕێنڤیسینا کوردی ب تیپێت عەرەبی	١٣٥
طاهر صادق احمد	
ڕێنووسی کوردی	١٤٩
عمر عبدالرحیم	
ڕێنووسی کوردی	١٧٤
د. کوردستان موکریانی	
چۆنیەتی نووسینی چاوگەی نەسادە	١٨٦

محمد صالح سعيد

فڕێدانو هەڵبواردن لە بەکارهێنانو نووسینی کوردیدا ٢١٢

محمد معروف فتاح

نووسینی کوردی لە ڕوانگەی فۆنەتیـــکەوە ٢٢٩

مەسعوود محەمەد

چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنوس‌و ئەلفوبێی کوردی ٢٦٨

نوری علی امین

گیروگرفتی نووسینی کوردی لە تای ترازووی پیتە بزوێن‌و نەبزوێندا ٣٦٠

د. نەسرین فەخری

پێشەکی چۆن بنووسین ؟ لە دەنگەوە بۆ وشە ، تا ڕستە ٤٢٠

وریا عومەر ئەمین

ئیملای کوردی‌و چەند تێبینی‌یەك ٤٣٤

د. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم

گیروگرفتی نووسینی فرمان لەگەڵ ڕاناو لەڕووی پێکەوە نووسان‌و پێکەوە نەنووسانەوە ٤٥٠

القسم العربي

ابو زيد مصطفى السندي

الكلمات العربية المستعملة في اللغة الكردية ٤٨٩

عبداللطيف عبدالمجيد محمد

هذه البحوث ٥١١

له کتێبخانەی نیشتمانیی بەغدادا
ژمارە (١١٨)ی ساڵی (١٩٨٢)ی دراوەتێ

(٤٠٠٠) دانە لەم ژمــارەیە لەچاپدراوە
لێبوونەوە لە چاپ لە ٢٥/١٠/١٩٨٢دا

مجلة المجمع العلمي العراقي

"الهيئة الكردية"

THE JORNAL OF THE IRAQI ACADEMY

((KURDISH CORPORATION))

المجلد التاسع

١٩٨٢

VOLUME 9

1982

مطبعة المجمع العلمي العراقي

بغـداد ـ ١٩٨٢

مجلة المجمع العلمي العراقي

"الهيئة الكردية"

THE JORNAL OF THE IRAQI ACADEMY

((KURDISH CORPORATION))

المجلد التاسع

١٩٨٢

VOLUME 9

1982

قیمەتی ماچی دووسەد کیسەیی ساغەو **نیمە**
غەیری یەك کیسەیی سەدپارە لە گیرفانمدا
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٦)

نەمبیستووە هەرگیز لە دەمت بێنی وەفایێ
هەرچەندە سەراپا گولی ئەمما گولی هێرۆ
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٠)

تا پێنەکەنی گوڵ بە دەمی بادی سەباوە
نەمگوت کە شەوێ بلبلی بێچارە حەقی بوو
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٩)

و) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «ب» دەلکێن :

شیققەی فەلەکولئەتلەسی ئەستوونەیی زەڕین
بێ **بیکە** بە تارای سەرو ترکەی خەزو والآ
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٤٩)

سەر بەردەبازی ڕێتە ، تەن ، تەختەبەندی جێتە
دڵ مەیلی خاکی پێتە ڕووح مالی خۆتە **بیبە**
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩٣)

هەردوو نموونەکانی سەرەوە وامان پیشاندەدەن ، کە فرمانەکان لەکاتی داخوازین ، هەروا دەشبێ فرمانی ئینشایی بن ، بۆنموونە :

عەزیزم دڵڕەقە خۆم فەردو تەنهام
دەترسم **بکوژێ** ئەم دەردە بێ تۆ
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٩١)

ز) ڕاناوە لکاوەکان بە ئامرازی «دە ــ ئە» دەلکێن :

دۆنێ چبوو **دەتدا** بە زمان لافی کەرامەت ؟
دونیا کە لەکن خۆت حەرەمی موحتەرەمت بوو
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٨٧)

هێندە پێم خۆش بوو زمانی حالی **دەیگوت** نالیا
هەردو حەیوانین ، ئەتۆ گوێ کورتو ئەمنیش گوێ درێژ
(دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی ، ل ــ ٦٥)

٨ ــ ڕاناوه لکاوه‌کان به فرمانی خه‌به‌ری ڕسته ده‌لکێن • لێره‌دا فرمانه‌کان ده‌بێ له‌کاتی ڕابردوودا بن‌و تێپه‌ڕ بن • وه به‌مه‌رجێ که له‌ناو ڕسته‌دا به‌رکاری یه‌کسه‌رو نایه‌کسه‌ر نه‌بێ •

ته‌واو بوو ئینتیخابی شیعری (نالی)
له تازه‌و کۆنه هه‌رچی بووبێ **نووسیم**
(دیوانی نالی‌و فه‌رهه‌نگی نالی ، ل ــ ٧٥)

ئه‌هلی ته‌عدادو موحاسیب **نووسیان**
خاڵ یه‌ك‌و زولفی دووان هه‌ردوو سیان
(دیوانی نالی‌و فه‌رهه‌نگی نالی ، ل ــ ٨٠)

عومرێکه به میزانی ئه‌ده‌ب توحفه**فرۆشم**
زۆرم گوت‌و که‌س تێ‌نه‌گه‌یی ئێسته خه‌مۆشم
(دیوانی نالی‌و فه‌رهه‌نگی نالی ، ل ــ ٧٧)

ئه‌لا ئه‌ی ئاسکی ناسك به باسك
شکاندت گه‌رده‌نی سه‌د شێری شه‌رزه
(دیوانی نالی‌و فه‌رهه‌نگی نالی ، ل ــ ٩٦)

شوکر (نالی) سه‌ری خه‌سمت وه‌کو گۆ
به خواری نه‌ك به یاری دایه به‌ر شه‌ق
(دیوانی نالی‌و فه‌رهه‌نگی نالی ، ل ــ ٦٩)

گوتم : ئه‌ی ماه ! دڵه‌که‌ی من به دڵی خۆت بکره
گوتی : من به‌ردی به‌قیمه‌ت به که‌بابی ناده‌م
(دیوانی نالی‌و فه‌رهه‌نگی نالی ، ل ــ ٧٢)

خاکی به‌ری پێت هه‌م گڵه هه‌م گوڵ به سریشکم
وه‌ختی غه‌م‌و شادی ئه‌وه **کردوومه** به‌سه‌ردا
(دیوانی نالی‌و فه‌رهه‌نگی نالی ، ل ــ ٤٥)

ئه‌گه‌ر هاتو فرمانی خه‌به‌ری ڕسته فرمانێکی لێکدراو بوو ئه‌وسا ڕاناوه لکاوه‌کان به به‌شی ناوی فرمانه‌که ده‌لکێن • نمونه بۆ ئه‌مه له زمانی کوردیدا زۆرن ، وه‌کو :